

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Кравчук Леонід Васильович

УДК 316.334.2(477.84) , «199/41+316.334.3(477.84)» 199/41

ДИСЕРТАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ
(вересень 1939 – червень 1941 рр.)

Спеціальність 07.00.01 – історія України
03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Кравчук Леонід Васильович
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник **Зуляк Іван Степанович**, доктор історичних наук,
професор

Тернопіль –2019

АНОТАЦІЯ

Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

У дисертації висвітлені результати комплексного аналізу трансформаційних процесів, здійснених радянською владою на території Тернопільщини впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр., від часу захоплення регіону Червоною армією і до початку німецько-радянської війни.

Охарактеризовано процес силових змін, запроваджених радянськими структурами на Тернопільщині, які кардинально вплинули на суспільно-політичне, соціально-економічне та культурне життя краю впродовж трьох етапів її функціонування: перший етап: 17 вересня – 10 грудня 1939 р. – формування тимчасових органів влади під контролем політуправлінь Червоної армії, другий етап: 10 грудня 1939 – 3 лютого 1940 р. – перехід функцій тимчасових управлінь до створення органів радянської влади на місцях, третій етап: лютий 1940 – червень 1941 рр. – розбудова партійних, радянських, правоохоронних, силових, господарських структур управління.

Досліджено особливості запровадження й застосування командно-адміністративних методів та принципів організації планового управління промислово-господарським комплексом краю з метою включення його в єдину народно-господарську систему СРСР.

Проаналізовано основні напрямки впровадження радянських реформ, метою яких було знищення національно-культурних, духовних цінностей і традицій, ліквідація приватної та кооперативної власності, політичних партій і громадських організацій, насадження радянських шаблонів, комуністичної моралі та атеїстичного світогляду.

Висвітлення зазначених трансформацій, здійснених радянськими органами на Тернопільщині впродовж вересня 1939–1941 рр. сприяє розумінню нарративу агресивної природи тоталітаризму, насильницького запровадження на приєднаних територіях державних стандартів та зразків, характерних для сталінського режиму в СРСР. Радянські трансформаційні процеси вилились у застосуванні військової сили на початковому етапі захоплення території Тернопільщини; формуванні адміністративно-командної системи управління; авторитарному втручанні компартійних органів у всі сфери життя регіону; націоналізації промисловості та колективізації сільського господарства; насадженні комуністичної ідеології через протистояння з релігійними інституціями; знищенні національної культури через боротьбу з національною ідеєю та ліквідацію її носіїв; ізоляції регіону від міжнародного впливу; застосуванні репресивних структур у забезпеченні реалізації радянізаційних заходів.

Соціалістична трансформація виробничо-побутового і фінансово-економічного секторів місцевого господарства провадилася шляхом знищення національних господарських традицій місцевого населення та повного підпорядкування регіонального господарського організму центральним управлінським структурам. Докорінно перебудовувалася й невиробнича сфера життєдіяльності регіону: освіта, культура, охорона здоров'я. Водночас намітилися конкретні заходи русифікації освітньої сфери, докорінної зміни змісту й характеру навчання та виховання молодого покоління в прокомуністичному, антинаціональному й атеїстичному спрямуванні. Припинили існування культурно-освітні, громадські та мистецькі установи й організації, що не мали аналогів у СРСР. Сфера духовної культури потрапила під тотальний контроль, та стала монополістом у політичному житті держави. Усі існуючі політичні партії або саморозпустилися, або були ліквідовані шляхом заборони. На територію області прибули вихідці із УРСР, які впроваджували комуністичні ідеали репресивними методами.

З'ясовано й проаналізовано керівну роль КПРС, як єдиного центру концентрації усіх важелів впливу та безальтернативне підпорядкування йому діючих інституцій державного, господарського та індивідуального секторів, а

також володіння правом застосування силових структур аж до каральних акцій проти корінного населення краю, яке не сприймало радянської політики.

Вивчення суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій західноукраїнського регіону в локальному масштабі (на прикладі Тернопільщини) дозволило наблизитися до вирішення тематичної проблематики в найбільш предметних і конкретних її виявах. Детальний аналіз трансформаційних процесів суспільного життя окремої територіальної (локальної) одиниці дає уявлення про методи, форми, засоби, ефективність, наслідки та сприйняття населенням краю всіх аспектів державної політики, здійснюваної владними структурами зазначеного періоду. Зберігаючи хронологічний принцип викладу матеріалу, зроблено акцент на значущості регіону в міждержавних стосунках напередодні радянсько-німецького зіткнення.

Важливим у контексті вивчення теми є її регіоналізація, дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині 1939–1941 рр. в руслі «мікроісторії», що дозволило рельєфніше і докладніше опиратися на місцеві архівні документи, залучити до вивчення теми презентабельні матеріали «усної історії» та ін.

Актуальність теми обумовлюється і специфікою регіону, який безпосередньо межував з СРСР у міжвоєнний період; новоутворена у 1939 р. область, хоча й в основному відповідала територіально Тернопільському воєводству Польської держави, охоплювала землі, які до революційних процесів 1917–1919 рр. належали Російській та Австро-Угорській імперіям, а, відповідно, населення цих частин області мало свої особливості, передовсім національно-культурні, релігійні та інші.

Ключові слова: Західна Україна, Тернопільщина, село, соціально-економічний розвиток, СРСР, колгосп, радянська влада, МТС, політика, преса, освіта, медицина, культура.

СПИСОК ПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль : Укрмедкнига, 2017. 600 с.

Рецензії

Бармак М. В., Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль : Укрнадкнига, 2017. 600 с. ; Наукові записки ТНПУ. Серія : історія. 2018. Вип. 1, Ч. 1. С. 140-142.

Криськов А. А. Рецензія на монографію: Кравчука Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Тернопіль : Укрмедкнига, 2017. 600 с. Науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 146, Ч. 1. №7. С. 135-137.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Кравчук Л. В. Становище медицини на Тернопільщині в період 1939-1941 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2013. Вип. 2. Ч. 2. С. 77–80.

3. Кравчук Л. Кооперативний рух в Західній Україні в 30-40-х рр. ХХ ст. Вплив радянзації. Україна – Європа – Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 287-290.

4. Кравчук Л. В. Радянська освіта Тернопільщини в 40-х роках. Ідеологічні і методичні аспекти. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 99. С. 39-41.

5. Кравчук Л. В. Радянська система освіти та її кадровий потенціал у новоствореній Тернопільській області в період 1939-1941рр. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 102. С. 90-92.

6. Кравчук Л. Русифікація системи освіти в період радянзації Тернопільщини в 1940–1941 роках. Україна – Європа – Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16. С. 220-225.

7. Кравчук Л. В. Номенклатурні аспекти управління освітньо-виховним процесом в період утвердження радянської влади у західній Україні, вересень 1939 червень 1941. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 103. С. 32-35.

8. Кравчук Л. В. Матеріальне забезпечення закладів освіти Тернопільщини в ході радянзації краю 1939-1941. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 96. С.84-87.

9. Кравчук Л. В. Соціалістичне реформування невиробничої сфери медицини Тернопільщини в період 1939-1941 рр. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 104. С. 44-48.

10. Кравчук Л. В. Радянська система освіти та її кадровий потенціал в новоутвореній Тернопільській області в період 1939-1941 рр. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2015. Вип. 102 (11). С. 90-92.

11. Кравчук Л. В. Партійне керівництво сферою духовної культури на Тернопільщині вересень 1939 – червень 1941. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2016. Вип. 106 (3). С. 69-72.

12. Кравчук Л. В. Впровадження радянської ідеології в суспільне життя Тернопільщини вересень 1939 – червень 1941. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2016. Вип. 107 (4). С. 71-75.

13. Кравчук Л. В. Матеріальне становище медицини як фактор впровадження радянського способу життя на окупованих землях Тернопільщини вересень 1939 – червень 1941. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2016. Вип. 105 (2). С. 60-63.

14. Кравчук Л. В. Функціонування медичних закладів Тернопільщини в процесі радянзації краю вересень 1939 – червень 1941 рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 207-210.

15. Кравчук Л. В. Преса як засіб радянзації Тернопільщини в період радянської окупації (вересень 1939 – червень 1941). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 46. С. 161-164.

16. Кравчук Л. В. «Нова» Тернопільська преса як засіб радянзації краю у вересні 1939 – червень 1941 роках. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2017. Вип. 119(4). С. 82-85.

17. Кравчук Л. В. Культосвітня діяльність та завдання бібліотек і сільських клубів та кінофікації в ході радянзації Тернопільщини в період вересня 1939 – червень 1941 роках. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2017. Вип. 118(3). С. 72-74.

18. Кравчук Л. В. Розвиток мистецької культури на Тернопільщині в процесі радянзації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2017. Вип. 122(7). С. 33-35.

19. Кравчук Л. В. Розвиток кінофікації, радіомовлення та телефонізації на Тернопільщині у процесі радянзації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр. Емінак : науковий шоквартальник. 2017. № 2, Т. 3. С. 51-55.

20. Кравчук Л. В. Соціалістична трансформація сільського господарства Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2017. Вип. 1, Ч. 1. С. 102-108.

21. Кравчук Л. В. Колгоспне будівництво на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1940 рр. Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. 2017. Вип. 127. № 12. С. 72-76.

22. Кравчук Л. Формування матеріально-технічної бази новостворених закладів освіти в ході радянзації Тернопільщини в період 1939-1941 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 1, Ч. 3. С.197-202.

23. Кравчук Л. В. Радянізаційні процеси в господарстві Тернопільської області (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2, Ч. 2. С. 28-33.

24. Кравчук Л. Перебудова медицини Тернопільщини в процесі радянзації краю (вересень 1939-1941 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2, Ч. 4. С.31–35.

25. Kravchuk L. V. Prerequisites, objectives and forms of Soviet education in Ternopil region of Western Ukrainian September 1939 – June 1941. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Вип. 49. С.63-66.

26. Кравчук Л. В. Політика радянської влади у медичній галузі Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. Virtus. 2018. № 20. С. 97-101.

27. Кравчук Л. В., Кадобний Т. Б., Кравчук Л. О. Трансформаційні процеси на Тернопільщині 1939-1941 роках як фактор формування у студентів-медиків почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю. Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я України. 2018. № 3(77). С. 36-43.

28. Кравчук Л., Кадобний Т. Соціально-політичні аспекти становища освіти на Тернопільщині 1939-1941 рр. Медична освіта. 2014. № 4. С. 68-74.

29. Кравчук Л. В. Політика радянської влади у медичній галузі Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. Virtus. 2018. № 20. С. 97-101.

30. Кравчук Л. В., Кадобний Т. Б., Кравчук Л. О. Трансформаційні процеси на Тернопільщині 1939-1941 роках як фактор формування у студентів-медиків почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю. Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я України. 2018. № 3(77). С. 36-43.

31. Кравчук Л. В. Становище тваринництва Тернопільської області в системі колективного господарювання у 1940-1941 рр. Науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип.145. № 6. С. 75-80.

32. Кравчук Л. В., Коваленко Р. О. Політика радянської влади у сфері кіно і театрі як інструментарію запровадження комуністичної ідеології на Тернопільщині в період вересня 1939 – червня 1941 рр. Науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 148. № 9. С. 38-44.

33. Кравчук Л. В., Політика комунізму як чинник небезпеки та загрози людству, з історії радянзації Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 р.) Народознавчі зошити. 2019. № 3(147). С. 758-766.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

34. Кравчук Л. В. Передумова та наслідки радянзації на Тернопільщині 1939–1941 рр. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С.121-127.

35. Кравчук Л. В., Бондаренко С. В., Кадобний Т. Б. Вплив радянзації на населення Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 127-133.

36. Кравчук Л. В. Моральні почуття і моральні закони як домінуючий фактор в процесі виховання. Матеріали регіональної наукової конференції. м. Тернопіль, 6-7 листопада 2014 р. С.59-61.

37. Кравчук Л. В. Партійне керівництво у сфері духовної культури. Міжнародна наук.-практ. інтернет-конференція. 29-30 вересня 2015 р. Переяслав-Хмельницьк, 2015 р. С. 52-54. URL : <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/2290>.

38. Кравчук Л. В. Радянзація ,протириччя чи успіхи в освіті на Тернопільщині вересень 1939-41. Роль суспільних наук у збереженні стабільного

розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст. Матеріали науко-практичної конференції. м. Київ, 3-4 квітня 2015 р. С. 19-23.

39. Кравчук Л. В. Матеріально-технічне забезпечення радянзації системи освіти Тернопільщини у 1939-1941 рр. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети розвитку суспільних наук у ХХІ столітті». м. Одеса, 10-11 квітня 2015 р. С. 35-39.

40. Кравчук Л. В. Радянська атеїстична політика на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2016 р.). С. 6.

41. Кравчук Л. В. Посилення політичного режиму радянської системи на Тернопіллі шляхом системи ліквідації громадських інституцій. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних та природних наук». м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р. Ч. 2. С. 48-52.

42. Кравчук Л. В. Радянська преса як засіб формування комуністичного світогляду на окупованих територіях Тернопільщини у вересні 1939-1941рр. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку сучасної науки». м. Львів, 2-3 грудня 2016 р. С. 151-153.

43. Кравчук Л. В. Радянська ідеологія в засобах масової інформації в процесі окупації Тернопільщини у вересні 1939-1941 роках. Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії». м. Дніпро, 4-5 листопада 2016 р. С. 22-25.

44. Кравчук Л. В. Радянські процеси на Тернопільщині (вересень 1939 – 1 червень 1941 рр.). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : «Вектор», 2017. С. 121-127.

45.Кравчук Л. В. Формування національної свідомості та компетентності у студентів медиків в процесі вивчення історії тернопільщини в період вересня1939 – червень 1941 рр. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Компетентнісний підхід у гуманітарній підготовці у майбутніх фахівців медичної галузі».(м. Тернопіль, 11-12 грудня 2018 р.). С.46-48.

46. Кравчук Л. В. Події вересня 1939р. та червня 1941р.в дослідженнях українсько-польських істориків. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Перспективи українсько-польської співпраці, приурочена до 15-річчя вступу Польщі в ЄС та 20-річчя членства в НАТО. м. Тернопіль, 16 травня 2019 р. С. 7.

47. Кравчук Л. В. Коммунистическая идеология и её антигуманная природа в процессе трансформаций торговли Тернопольщины сентябрь 1939 –июнь 1941 гг. Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Vancouver, Canada : Perfect Publishing, 2019. P. 80-91.

Annotation

Kravchuk L.V. Socio-political and socio-economic transformations in Ternopil Region (September 1939 – June 1941) – Qualification thesis, manuscript copyright.

Doctor Habilitatus Thesis, History (Doctor of Science in History), specialty 07.00.01 History of Ukraine. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, 2018.

The dissertation covers the results of a comprehensive analysis of the transformation processes carried out by the Soviet authorities in the Ternopil Region during September 1939 - June 1941, from the time of the capture of the region by the Red Army and until the beginning of the German-Soviet War.

The process of force changes introduced by the Soviet structures in the Ternopil Region, which dramatically influenced the socio-political, socio-economic and cultural life of the region during the three stages of its functioning, is characterized: first stage:

September 17 - December 10, 1939 - formation of temporary authorities of the Red Army Political Governments, the second stage: December 10, 1939 - February 3, 1940 - the transition of functions of temporary administrations to the establishment of Soviet authorities on the ground, the third stage: February 1940 - June 1941 - the establishment of party , Soviet, law enforcement, law enforcement, economic management structures.

The features of implementation and application of command and administrative methods and principles of the planned management of the industrial-economic complex of the region in order to involve it in the unified national economic system of the USSR are studied.

The main directions of the implementation of Soviet reforms were analysed; they were aimed at destruction of national-cultural, spiritual values and traditions, liquidation of private and cooperative ownership, political parties and nongovernmental organizations, dissemination of Soviet models, communist morality and atheistic worldview.

The coverage of these transformations by the Soviet authorities in the Ternopil Region during September 1939-1941 contributes to understanding the narrative of the aggressive nature of totalitarianism, the violent introduction in the territories of the state standards and models typical of the Stalin regime in the USSR. Soviet transformation processes resulted in the use of military force at the initial stage of capture of Ternopil territory; formation of administrative-command system of management; the authoritarian intervention of the Communist Party bodies in all spheres of life in the region; nationalization of the agricultural collectivization industry; the imposition of communist ideology through confrontation with religious institutions; the destruction of national culture by combating the national idea and eliminating its carriers; isolation of the region from international influence; the use of repressive structures in ensuring the implementation of Sovietization measures.

The socialist transformation of the industrial, household and financial and economic sectors of the local economy was carried out by destroying the national economic traditions of the local population and the complete subordination of the

perioral economic organism to the central administrative structures. The non-productive sphere of life activity of the region has been fundamentally restructured: education, culture, health care. At the same time, there were concrete measures of the Russification of the educational sphere, a radical change in the content and nature of education and of the young generation in the pro-communist, anti-national and atheistic directions. Cultural, educational, public and artistic institutions and organizations that had no analogues in the USSR ceased to exist. The sphere of spiritual culture came under total control and became a monopoly in the political life of the state. All existing political parties are either self-dissolved or liquidated by ban. Native people from the USSR arrived in the region, who introduced the communist ideals by repressive methods.

The CPSU leadership role is explained and evaluated. It was the only center of concentration of all levers of influence and non-alternative subordination to it of the existing institutions of state, economic and individual spheres, as well as carrying the right to use security agencies up to punitive actions against the indigenous people of the region who did not perceive Soviet politics.

The study of socio-political and socio-economic transformations of the Western Ukrainian region on a local scale (in Ternopil Region) allowed approaching the solution of thematic issues in its most substantive and concrete manifestations. A detailed analysis of transformational processes of social life of the territorial (local) unit gives an idea of methods, forms, means, efficiency, consequences and perceptions by the population of the land of all aspects of the state policy pursued by the authorities in the defined period. Preserving the chronological principle of presentation of the material, the importance of the region in the interstate relationship immediately in advance of the Soviet-German collision is emphasized.

Important in the context of the study of the topic is its regionalization, the study of transformation processes in Ternopil 1939-1941 in the line of "microhistory", which allowed more reliably and in detail to rely on local archival documents, to involve in the study of presentable materials "oral history" and others.

The relevance of the topic is also due to the specificity of the region, which directly bordered the USSR in the interwar period; the newly created region in 1939, although largely in the territory of the Ternopil voivodship of the Polish state, covered lands that belonged to the Russian and Austro-Hungarian empires before the revolutionary processes of 1917-1919, and, accordingly, the population of these parts of the region had its own characteristics, especially national-cultural, religious and others.

Key words: Western Ukraine, Ternopil Region, village, socio-economic development, interwar period, USSR, collective farm, Soviet government, machine and tractor station, plan, politics, press, education, medicine, culture, library.

List of published works on the subject of the thesis

Monograph

1. Kravchuk L.V. Socio-political and socio-economic transformations in Ternopil Region (September 1939 - June 1941), Ternopil: Ukrmedknyga, 2017. 600 p.

Reviews

Barmak M.V. Kravchuk L.V. Socio-political and socio-economic transformations in Ternopil Region (September 1939 - June 1941), Ternopil. Ukrainian Book 2017.600s. .) »TNPU Scientific Notes. Series: History, Issue 1, Part 1, 2018, p.140-142.

Kryskov A.A Review of the monograph: Kravchuk L.V. Socio-political and socio-economic transformations in the Ternopil Region (September 39- June 1941), Ternopil. Ukrmedknyga 2017.2017 scientific bulletin: collection of scientific works / editor-in-chief. V.M. Vashkevich. - K.: "Hileya Publishing House, 2019. - issue 146., №7 part 1 - p. 135-137.

Scientific works, in which the main scientific results of the research have been published

2. Kravchuk L.V. The situation of medicine in Ternopil Region in the period 1939-1941. Scientific notes of the Volodymyr Gnatyuk Ternopil national pedagogical universitee. Series: History. 2013. Vyp. 2. Part 2. P.77–80.

3. Kravchuk L.V. The cooperative movement in the Western Ukraine in the 30-40s of the XX century. The impact of Sovietization. Ukraine – Europe – World. International collection of scientific works. Series: History, International Relations Iss. 12. 2013. pp. 287–290.

4. Kravchuk L. V. Sovietization of education in Ternopil Region in 1940 s. Ideological and methodological aspects. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2015. Vol. 99. P. 39–41. [in Ukr.]

5. Kravchuk L.V. Sovietization of education system and its human capacity in the newly established Ternopil Region in 1939–1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileia Publishing House, 2015. Vol. 102. P. 90–92. [in Ukr.]

6. Kravchuk L. V. Russification of the education system during the sovietization of the Ternopil Region in 1940–1941. Ukraine – Europe – World. International collection of scientific works. Series: History, International Relations Iss. 16. 2015. P. 220–225.

7. Kravchuk L. Nomenclature aspects of teaching and educational process management for the period of Soviet government establishment in the Western Ukraine, September 1939 – June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2015. Vol. 103. P. 32–35. [in Ukr.]

8. Kravchuk L.V. Supply of materials of educational institutions of Ternopil Region for the period of the Sovietization of the region in 1939–1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2015. Vol. 96. P. 84–87. [in Ukr.]

9. Kravchuk L. V. Socialist reform of the non-productive sphere of medicine of Ternopil Region from 1939 to 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2015. Vol. 104. P. 44–48. [in Ukr.]

10. Kravchuk L.V. Soviet system of education and its human capacity in the newly established Ternopil Region in 1939-1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2015. Vol. 102 (11). P. 90–92. [in Ukr.]

11. Kravchuk L.V. Party management in the sphere of spiritual culture in Ternopil Region in September 1939 – June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2016. Vol. 106 (3). P. 69–72. [in Ukr.]

12. Kravchuk L.V. Implementation of Soviet ideology in the public life of Ternopil Region in September 1939 – June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2016. Vol. 107 (4). P. 71–75. [in Ukr.]

13. Kravchuk L.V. Financial situation of medicine as a factor of introduction of Soviet way of life in the occupied lands of Ternopil Region in September 1939 – June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V.M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2016. Vol. 105 (2). P. 60–63. [in Ukr.]

14. Kravchuk L.V. Functioning of Ternopil medical institutions in the process of Sovietization of the region September 1939 - June 1941 Scientific works of the History Faculty of Zaporizhzhya National University. No. 45, 2016, pp. 207–210.

15. Kravchuk L.V. Press as a means of Sovietization of Ternopil Region during the Soviet Occupation (September 1939 - June 1941). Scientific works of the History Department of Zaporizhzhya National University. No. 46. 2016. P. 161–164.

16. Kravchuk L.V. "Nova" Ternopil press as a means of Sovietization of the region in September 1939 - June 1941. Gilea: scientific bulletin: Collection of scientific works. 2017. Vol. 119 (4). Pp. 82–85

17. Kravchuk L.V. Cultural and educational affairs and tasks of libraries and village clubs as well as extension of the network of movie theaters for the period of Sovietization of Ternopil Region in September 1939 –June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V.M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2017. Vol. 118 (3). P. 72–74. [in Ukr.]

18. Kravchuk L.V. Development of artistic culture in Ternopil Region in the process of sovietization of the region from September 1939 till June 1941. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V.M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2017. Vol. 122 (7). P. 33–35. [in Ukr.]

19. Kravchuk L.V. Extension of the network of movie theaters, broadcasting and telephon development in Ternopil Region in the process of Sovietization of the land from September 1939 till June 1941. Eminako edition, Kyiv–Mykolaiv, 2017. No. 2 (18). P. 51–55. [in Ukr.]

20. Kravchuk L.V. Socialist transformation of agriculture in Ternopil Region (September 1939 –June 1941). Research Papers of TNPU. Series: History. Vol. 1. Part 1. 2017. P. 102–108. [in Ukr.]

21. Kravchuk L.V. Collective farm development in Ternopil Region in September 1939 - June 1940. Academic Bulletin: Collection of Research Papers / Chief editor V. M. Vashkevych. Kyiv: Hileya Publishing House, 2017. Vol. 12. P. 72–76. [in Ukr.]

22. Kravchuk L. V. Formation of material and technical base of newly created educational institutions during the sovietization of Ternopil Region in the period 1939–1941. Series: History. 2017. Vol. 1. Part 3. P.197–202.

23. Kravchuk L.V. Sovietization processes in the economy of Ternopil Region (September 1939 – June 1941). Research Papers of TNPU of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: History. Endorsed by prof. I. S. Zuliak. Ternopil, Publishing House of TNPU, 2017. Vol. 2. Part 2. P. 28–33. [in Ukr.]

24. Kravchuk L.V. Remodeling of medicine of Ternopil Region in the process of sovietization of the region (September 1939–1941). Scientific notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History. 2017. Vol. 2. Part 4. P.31–35.

25. Kravchuk L. V. Prerequisites, objectives and forms of Soviet education in the Ternopil region of Western Ukrainian September 1939 - June 1941. Scientific works of the History Department of Zaporizhzhya National University. Zaporozhzhya: ZNU, 2017. Issue. 49. P.63–66.

26. Kravchuk L.V. Politics of Soviet power in the medical field of Ternopil Region in the period September 1939 - June 1941 *Virtus*. No. 20, 2018, pp. 97–101.

27. Kravchuk LV, Kabodnyi TB, Kravchuk LO Transformational processes in Ternopil region 1939–1941 as a factor of formation of medical students' feeling of patriotism, competence in studying the history of the region. *Bulletin of social hygiene and health care in Ukraine*. No. 3 (77). 2018. P. 36–43.

28. Kravchuk L.V. Kadobny T.B. Socio-political aspects of the status of education in Ternopil region 1939–1941. *Medical education*. No. 4. 2014. pp. 68–74.

29. Kravchuk L.V. Politics of Soviet power in the medical field of Ternopil region in the period September 1939 - June 1941 *Virtus*. No. 20, 2018, pp. 97–101.

30. Kravchuk L.V, Kabodnyi T.B, Kravchuk L.O. Transformational processes in Ternopil Region 1939–1941 as a factor of formation of medical students' feeling of patriotism, competence in studying the history of the region. *Bulletin of social hygiene and health care in Ukraine*. No. 3 (77). 2018. P. 36–43.

31. Kravchuk L.V. "The situation of stockbreeding in the Ternopil Region in the system of collective management in the years 1940-1941" V.M. Vashkevich. - K.: "Guillaume Publishing House, 2019. - issue.145., №6 - p. 75-80.

32. Kravchuk L.V, Kovalenko R.A. Politics of Soviet power in the field of cinema and theater as a tool for the introduction of communist ideology in Ternopil Region in the period September 1939 - June 1941. V.M. Vashkevich. - K.: "Guillaume Publishing House, 2019. - issue.148., №9 - p. 38-44.

33. Kravchuk L.V. The politics of communism as a factor of danger and threat to humanity, from the history of the Sovietization of the Ternopil Region (September 1939-June 1941). 2019, p 758-766.

Publications that further reflect the results of the study

34. Kravchuk L.V. Prerequisites and consequences of Sovietization in Ternopil Region in 1939–1941. Materials of the International Research and Training Conference «Ternopil and Ternopil Region in the history and culture of Ukraine and the world», Ternopil. April 20–21, 2012. P. 121–127.

35. Kravchuk L.V., Bondarenko S.V., Kadobonyi T. B. Influence of Sovietization on the population of Ternopil Region (September 1939 – June 1941). Materials of the International Research and Training Conference «Ternopil and Ternopil Region in the history and culture of Ukraine and the world». Ternopil, April 20–21, 2012. P. 121–127.

36. Kravchuk L.V. Moral feelings and moral laws as a dominant factor in the process of education. Proceedings of the Regional Scientific Conference. Ternopil, 6-7 November 2014, P.59-61.

37. Kravchuk L.V. Party leadership in the field of spiritual culture. International Research and Training Internet Conference. September 29–30, 2015. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2015. P. 52–54.

38. Kravchuk L.V. Sovietization, contradictions or successes in education in Ternopil region September 1939-41. The role of social sciences in preserving the stable development of global world processes in the 21st century. Materials of scientific-practical conference. April 3-4, 2015, Kyiv. C. 19–23

39. Kravchuk L.V. Material and technical support for the Sovietization of the education system of Ternopil region in 1939-1941. Proceedings of the international scientific-practical conference "Priorities of development of social sciences in the XXI century", Odessa, April 10-11, 2015 p.35-39 .

40. Kravchuk L.V. Soviet atheistic politics in Ternopil Region in September 1939 - June 1941. National and International Research and Training Conference. National Research and Training Conference “Ukrainian Greek Catholic Church in the History and Current Processes of Ukrainian Society Development”. Ternopil. April 21–22, 2016. P. 6.

41.. Kravchuk L.V. Accretion of political regime of the Soviet system in Ternopil by liquidation of public institutions. Materials of the 3rd International Research and

Training Conference “Topical Issues of Humanities and Natural Sciences”, Kyiv, October 28–29, 2016. Part 2. P. 48 -52.

42. Kravchuk L.V. Soviet press as a means of a communist worldview development in the occupied territories of Ternopil Region in September 1939-1941. Materials of the 4th International Research and Training Conference “Prospects for Contemporary Science Development”. Lviv. December 2–3, 2016. P. 151-153.

43. Kravchuk L.V. Soviet ideology in mass media during the occupation of Ternopil region in September 1939-1941. Collection of theses of participants of the international scientific-practical conference "Social Sciences Today: Postulates of the Past and Modern Theories", Dnipro, 4 November 5, 2016 P.22-25.

44.. Kravchuk L.V. Sovietization processes in Ternopil Region (September 1939 - June 1941). Materials of the 3rd International Research and Training Conference “Ternopil and Ternopil Region in the history and culture of Ukraine and the world (from ancient times till present)”. Ternopil. September 13–15. 2017. P. 121–127.

45. Kravchuk L.V. Formation of national consciousness and competence in medical students in the process of studying the history of the Ternopil region in the period September 1939 - June 1941. Proceedings of the Regional Scientific and Practical Conference "Competent Approach to Humanitarian Training in Future Medical Professionals" (Ternopil, December 11-12, 2018), P.46-48.

46. Kravchuk L.V. «The events of September 1939 and June 1941. in the studies of Ukrainian-Polish historians. »Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Prospects for Ukrainian-Polish cooperation are dedicated to the 15th anniversary of Poland's accession to the EU and the 20th anniversary of NATO membership, Ternopil, May 16, 2019. P.7.

47. Kravchuk L.V. Communist ideology and its antihuman nature in the process of transformation of trade of Ternopil region September 1939 - June 1941 Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2019. P. 80–91.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	
І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	35
1.1. Історіографія проблеми.....	35
1.2. Аналіз джерельної бази	80
1.3. Теоретико-методологічні засади	108
РОЗДІЛ 2. РАДЯНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ	
2.1. Формування радянських владних структур	116
2.2. Утвердження партійного керівництва суспільно-політичним життям.....	136
2.3. Діяльність місцевих органів радянської влади	154
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ	
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	
3.1. Стан аграрної галузі та початок колективізації села	174
3.2. Хід і перші наслідки трансформації аграрного сектору	183
3.3. Партійно-державне керівництво сільським господарством області.....	191
3.4. Соціалістична реконструкція рільництва.....	203
3.5. Організація МТС – радянський експеримент в аграрному виробництві....	219
3.6. Тваринництво області в системі колективного господарювання	226
РОЗДІЛ 4. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПРОМИСЛОВОСТІ.....	
4.1. Націоналізація промислових об'єктів – основа перебудови виробництва.....	237
4.2. Стан і проблеми націоналізованої промислової сфери	246
РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ	
НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ	
5.1. Перебудова системи охорони здоров'я	264
5.2. Структурні зміни сфери торгівлі	278
5.3. Реорганізація комунально-побутового обслуговування.	298

	22
РОЗДІЛ 6. РАДЯНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ	320
6.1. Передумови, завдання і форми радянзації освіти.....	320
6.2. Матеріально-технічне забезпечення.....	337
6.3. Кадрове забезпечення.....	350
6.4. Радянзація освіти: ідеологічний і методологічний аспекти..	358
РОЗДІЛ 7. ТРАНСФОРМАЦІЯ СФЕРИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ.....	371
7.1. Партійне керівництво сферою духовної культури	371
7.2. Преса як засіб комунізації та радянзації краю	380
7.3. Культосвітні установи – осередки трансформаційних процесів	393
ВИСНОВКИ.....	416
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	423
ДОДАТКИ	523

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БГПО – «Будь готовий до праці та оборони» (комплекс фізичної підготовки).

ВКП(б) – Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків).

ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді.

ВМФ – військово-морський флот.

ВРУФ – Військова Рада Українського фронту.

ВРХ – велика рогата худоба.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ГПО – «Готовий до праці і оборони СРСР» (комплекс фізичної підготовки).

Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області.

Дес. – десятина (1,09 га).

ЗАГС – відділ (бюро) запису актів громадянського стану.

Злотий польський – срібна монета, що мала 30 грошів або 15 російських копійок сріблом.

Комінтерн – Комуністичний Інтернаціоналізм.

КПЗУ – Комуністична партія Західної України.

Крб. – карбованець.

КСМЗУ – Комуністична спілка молоді Західної України.

ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України.

МОДР – Міжнародна організація допомоги борцям революції.

МТС – машинно-тракторна станція.

НДП – Народно-демократична партія

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.

НКО – Народний комісаріат оборони.

НКОЗ – Народний комісаріат охорони здоров'я.

НКШС – Народний комісаріат шляхів сполучення.

НСШ – неповна середня школа.

ОУН – Організація українських націоналістів.

- ППС – польська партія (соціалістична).
- РНК – Рада народних комісарів (Раднарком).
- РК – революційний комітет (Ревком).
- РСЧА – робітничо-селянська Червона армія.
- Сексот – таємний агент.
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.
- СТЗ-НАТІ – марки трактора.
- СШ – середня школа.
- У-2 – марка трактора.
- УЛТ – Українське лікарське товариство.
- УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання.
- УНРП – Українська націонал-радикальна партія.
- УПА – Українська повстанська армія.
- Уповнаркомзаг – уповноважений Народного комісаріату заготівель.
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.
- Ушосдор – управління шосейних доріг.
- ФЗН – фабрично-заводське навчання.
- ЦВК – Центральний виконавчий комітет.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків).
- ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.
- ШЕД – шляхоексплуатаційна дільниця.

ВСТУП

У новітній історії України західним областям УРСР періоду з вересня 1939 р. до червня 1941 р., тобто від часу захоплення Червоною армією регіону і до початку німецько-радянської війни належить особливе місце. Унаслідок впровадження суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій на Тернопільщині у вказаний період здійснювалася форсована уніфікація суспільно-політичного й соціально-культурного життя регіону на принципах сталінського тоталітарного режиму; нова окупаційна влада, застосувавши комплекс політико-правових заходів, які створювали умови для радянзації краю, докорінно змінила суспільні відносини і соціально-економічне становище західноукраїнських земель. У дуже короткотривалій період Тернопілля пережило значущі події: з'єднання з Українською РСР у складі СРСР, запровадження радянської системи господарювання й управління, комуністичний терор, колективізацію, ліквідацію приватної власності, індустріалізацію та культурну революцію, які були уже випробувані на території СРСР, як метод боротьби за соціалістичні принципи. Освіта і медицина перелаштовані на радянський тип стали широкою ареною демонстрації роздутих успіхів радянської влади на тлі попередньої польської влади. Медична допомога стала безплатною і доступною для населення. Відкрито Кременецький інститут, училища та різнопланові школи мета яких полягала не так в подоланні неписьменності, як у формуванні нової людини з соціалістично-атеїстичним світоглядом.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю аналізу і розкриття низки аспектів. По-перше, тим, що упродовж нетривалого періоду Тернопільщина пережила три етапи радикальних трансформацій. Перший період (вересень–грудень 1939 р.) – діяльність тимчасових органів управління; другий (грудень 1939–лютий 1940 рр.) – створення органів радянської влади на місцях; третій (лютий 1940–червень 1941 рр.) – утвердження та розбудова партійних, радянських і господарських управлінських структур. Аналогічно на три етапи можна поділити

процес відношення населення до радянської влади: очікування позитивних змін – розчарування в результатах – несприйняття перспективи.

По-друге, сучасний аналіз та висвітлення суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій на Тернопільщині у вересні 1939–1941 рр. сприяє утвердженню нарративу дерадянзації свідомості певних верств сучасного суспільства та усвідомлення агресивної природи тоталітаризму. По-третє, радянська Тернопілля проходила одночасно з ліквідацією усталених атрибутів Польської держави шляхом знищення демократичних європейських цінностей, з жорстким насадженням сталінської партійно-державної політики, спрямованої на утвердження в західноукраїнському регіоні авторитарної адміністративно-командної системи управління, рудименти якої реально відчутні в сучасному українському соціумі.

Під терміном «радянська» необхідно розуміти насильницьке запровадження на приєднаних територіях норм і зразків, способів і форм суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-духовного життя, характерних для тоталітарного режиму СРСР. Основні ознаки радянської: застосування військової сили на початковому етапі її здійснення; формування адміністративно-командної системи управління; авторитарне втручання компартійних органів у всі сфери життя регіону; націоналізація промисловості та колективізація сільського господарства; насадження комуністичної ідеології через протистояння з релігійними інституціями; знищення національної культури через боротьбу з національною ідеєю та ліквідацію її носіїв; ізоляція регіону від міжнародного впливу; застосування репресивних структур у забезпеченні реалізації радянських заходів. Здійснення політико-економічних трансформацій, які унеможлилювали ведення традиційного індивідуального селянського господарства й тим самим створювали передумови поступової, але насильницької колективізації села. На базі націоналізованих промислових, фінансових, торговельних і комунально-побутових об'єктів формувалися державні підприємства, а також підприємства усупільненого міського

господарства. Соціалістична трансформація виробничо-побутового і фінансово-економічного секторів місцевого господарства йшла шляхом знищення національних господарських традицій місцевого населення, маючи на меті повне підпорядкування регіонального господарського організму центральним управлінським структурам. Докорінно перебудовувалася й невиробнича сфера життєдіяльності регіону: освіта, культура, охорона здоров'я. Водночас намітилися конкретні заходи русифікації освітньої сфери, докорінної зміни змісту й характеру навчання та виховання молодого покоління в прокомуністичному, антинаціональному й атеїстичному спрямуваннях. Припинили існування культурно-освітні, громадські та мистецькі установи й організації, що не мали аналогів у СРСР. Сфера духовної культури потрапила під тотальний контроль Комуністичної партії, що стала монополістом на політичному небосхилі держави. Усі інші політичні партії або саморозпустились, або були ліквідовані шляхом заборони. На територію області були надіслані вихідці із Східної України, які впроваджували комуністичне світле майбутнє репресивними методами. Від несприймання радянської політики населення Тернопільщини, зокрема селяни Збаражчини, виступили збройно проти радянської влади у грудні 1939 р., а після придушення органами НКВС селянських виступів боротьба населення краю не припинилася, а змінилась її тактика, яка згодом вилилася у масштабний повстанський рух, що не припинявся і в повоєнний період.

Боротьба проти комуністичної системи продовжувалася у 1970–1980-х роках, а саме створення Українського Народного Руху та інших політичних і громадських організацій прискорили розвал радянської імперії у 1991 р.

Розбудовуючи незалежність Української держави, Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей, на законодавчому рівні, у 2015 р. прийняла закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Цим архіважливим документом було стверджено право на національну ідею та засудження і неприпустимість

звеличення тоталітарних режимів, відкриття історичних та відомчих архівів, вивчення тоталітарної спадщини та підвищення поінформованості громадськості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках наукової проблематики кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вона є результатом розробки комплексної кафедральної теми «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915).

Хронологічні межі роботи охоплюють період від вересня 1939 р., коли Тернопільщина була зайнята Червоною армією і до червня 1941 р. – початку німецько-радянської війни. Впродовж цього періоду в краї остаточно утвердився радянський лад: проведено вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, місцевих рад; економіку краю інтегровано в народногосподарський комплекс СРСР; вихолощено права і свободи. Перший період (вересень–грудень 1939 р.) – діяльність тимчасових органів управління; другий (грудень 1939 – лютий 1940 рр.) – створення органів радянської влади на місцях; третій (лютий 1940 – червень 1941 рр.) – утвердження і розбудова партійних, радянських і господарських управлінських структур.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у наступному:

– на основі теорії перехідних періодів і системних суспільних змін зроблено об'єктивний аналіз результатів діяльності Народних зборів Західної України та центральних і регіональних державних та партійних органів СРСР та УРСР щодо Тернопільщини у 1939–1941 рр.;

– *вперше* в сучасній українській історіографії проведено комплексне конкретно-історичне вивчення процесу радянзації Тернопілля у контексті зовнішньої та внутрішньої політики СРСР;

– *розкрито* об'єктивні і суб'єктивні чинники радянзації краю та детально охарактеризовано форми і механізми їх проведення;

– *відображено* превентивну радянзацію у Тернопільській обл.:

націоналізацію, індустріалізацію, земельну реформу, фінансову, національну, релігійну, культурну політику в аспекті підготовки входження до складу УРСР;

– *висвітлено* репресії за національною ознакою – депортації польського та українського населення органами НКВС;

– *виявлено* головні моменти в утвердженні радянської влади в Тернопільській області: формування виконавчої вертикалі, проведення виборів усіх рівнів, від союзного до місцевого рівня;

– *з'ясовано* роль цензури, пропаганди і агітації у становленні й утвердженні радянського ладу;

– *встановлено* зв'язок трансформацій у західноукраїнському селі 1939–1941 рр. із планами суцільної колективізації сільського господарства у Східній Україні та СРСР загалом;

– *досліджено* зміни в освіті на тлі запровадження радянської ідеології – безкоштовне навчання рідною мовою, боротьба з неписьменністю, відкриття університету, шкіл, залучення вчителів до масової агітаційно-пропагандистської діяльності ;

– *висвітлено* поширення масової радянської культури через кадрову політику, мережу новоутворених культосвітніх заходів у містах і селах;

– *показано* національно-визвольні, антирадянські та антиколгоспні настрої населення;

– *проведено* критичний аналіз праць українських і зарубіжних вчених з проблеми соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій на Тернопільщині.

– *введено* до наукового обігу принципово нові джерела з фондів центральних і регіональних та приватних архівів України, де опрацьовано документи не тільки загальнодержавного характеру, але й локального рівня – округів, населених пунктів, підприємств та організацій; а також сформульовано визначення терміну «радянізація».

Об'єктом дослідження є західноукраїнські землі упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Предметом дослідження є особливості суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій на Тернопільщині у зазначений період.

Територіальні рамки охоплюють Тернопільське воєводство, яке до 17 вересня 1939 р. перебувало у складі Польщі і було поділене на 17 повітів (Борщів, Броди, Бережани, Бучач, Чортків, Камінка-Струмилова, Копичинці, Підгайці, Перемишляни, Радехів, Скалат, Тернопіль, Теребовля, Заліщики, Збараж, Золочів, Зборів), Тернопільську область, утворену в листопаді 1939 р. і включену до складу УРСР 14 листопада 1939 р. Як складова частина радянської адміністративно-територіальної структури вона існувала до 22 червня 1941 р. – до початку німецько-радянської війни. Незважаючи на те, що цей регіон у складі Польщі був аграрно-сировинним додатком, тут мали місце ринкові відносини, приватна власність, господарсько-кооперативні союзи, українські партії та численні громадські організації. Природа радянської моделі суспільних відносин кардинально відрізнялася.

Методи дослідження. Опрацьований масив джерел, архівних документів і матеріалів зумовив застосування принципів історизму й об'єктивності, конкретно-історичного та системно-комплексного підходів до вивчення процесів і подій періоду вересня 1939 – червня 1941 рр., зміст яких складала трансформаційні зміни в усіх сферах суспільного життя населення Тернопільщини. Детальний аналіз досліджуваної проблематики вимагав проблемно-хронологічних, порівняльно-історичних, статистично-порівняльних та історико-аналітичних методів дослідження, а також системного підходу до вивчення причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними процесами та явищами. При використанні партійних і державних документів, статистичних матеріалів офіційного радянського походження необхідним було застосування методу критичного аналізу та класифікації джерел, насамперед, за ступенем достовірності.

Системний підхід доповнювався детальним вивченням матеріалів із залученням статистичної інформації. Конкретно-історична інтерпретація фактів дала змогу об'єктивно оцінити сутність, значення та наслідки шляхів і методів

соціалістичних трансформацій на Тернопільщині. Виокремлення тематичних проблем, їх класифікація та внутрішня періодизація, шляхи й засоби вираження визначалися за допомогою проблемно-хронологічного та історико-типологічного методів.

Аналіз трансформаційних процесів у їх політичному, економічному та соціально-культурному аспектах здійснювався на основі історико-порівняльного та статистичного методів. Вивчення причинно-наслідкових зв'язків дало змогу показати вплив внутрішньої та зовнішньої політики СРСР на трагізм долі західноукраїнського населення, як і українського народу загалом. Метод історичної психології сприяв висвітленню господарсько-побутових і культурно-обрядових традицій населення Тернопільщини на тлі його протистояння соціально-економічній і духовно-культурній експансії радянській владі. Історико-системний метод сприяв розкриттю суперечливих взаємин радянської влади з різними структурами й елементами західноукраїнського суспільства.

Дисертаційне дослідження базується як на загальнотеоретичних (аналіз і синтез, індукція й дедукція, сходження від абстрактного до конкретного й навпаки, узагальнення, систематизація), так і на спеціальних (конкретно-історичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, статистично-аналітичний, аналітико-критичний, логіко-аналітичний, порівняльно-ретроспективний, історіографічного й джерелознавчого аналізу, періодизації) методах наукового пошуку.

У підсумку комплексне застосування принципів, методів і підходів дозволило сформулювати необхідні та взаємоузгоджені узагальнення та висновки щодо причин здійснення, суті та наслідків суспільно-політичних та соціально-економічних трансформаційних процесів на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* в українській національній історіографії порушено та висвітлено задекларовану проблематику;

– на основі комплексного і системного аналізу наукової проблеми введено до наукового вжитку невідомі й маловідомі, опубліковані та неопубліковані архівні джерела та документи, які розкривають суть суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій, здійснюваних радянською владою на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.;

– систематизовано і структуровано інформацію про суспільно-політичну та соціально-економічну трансформацію на Тернопільщині в означений період;

– запропоновано авторську періодизацію процесів, які відбувалися в окресленому районі у вересні 1939 – червні 1941 рр.;

– виявлено суперечності між принципами, декларованими радянською владою та їх практичною реалізацією;

– з’ясовано місце і роль суспільно-політичної та соціально-економічної трансформації у прискоренні радянзації Тернопільщини;

уточнено:

– значення понять «суспільно-політична та соціально-економічна трансформація», «радянська політика уніфікації», «радянська політика уніфікації», показано їх деструктивний вплив на регіон;

удосконалено:

– знання про зміст і характер «радянської», яку проводила радянська влада;

– висновки про політику Москви у вирішенні національного питання;

поглиблено:

– дослідження історичних умов реалізації радянських нормативно-правових документів щодо населення Тернопільщини;

– знання змісту документації центральних органів радянської влади як історичного джерела вивчення зазначеної проблематики;

– визначення наповнення матеріалів відомчої періодики;

– дослідження впливу інформаційного потенціалу на населення Тернопільщини;

отримали подальший розвиток:

- наукове вивчення історичних джерел різнопланового походження, які стосуються досліджуваної проблеми;
- аналіз особливостей «радянської політики уніфікації»;
- висвітлення основних аспектів суспільно-політичної та соціально-економічної трансформації, яку проводила радянська влада на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.;
- з'ясування місця і ролі трансформаційних процесів у прискоренні радянзації регіону.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження та його результати обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2013–2018 рр.), у доповідях на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу вишу, міжнародних, всеукраїнських наукових, науково-теоретичних й науково-практичних конференціях, з них 7 у таких міжнародних: «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.), «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 29–30 вересня 2015 р.), «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р.), «Актуальні проблеми гуманітарних та природних наук» (м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р.), «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Львів, 2–3 грудня 2016 р.), «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії» (м. Дніпро, 4–5 листопада 2016 р.), «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів і до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.) і 3 всеукраїнських: «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільного розвитку глобальних світових процесів у XXI столітті» (м. Київ, 3–4 квітня 2015 р.), «Освіта та медицина в добу глобалізації: вітчизняний та зарубіжний контекст» (м. Тернопіль, 6–7 листопада 2014 р.), «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Радянизаційні процеси на

Тернопільщині (вересень 1939 – 1 червень 1941 рр.). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. (м. Тернопіль : «Вектор», 2017р.). Формування національної свідомості та компетентності у студентів медиків в процесі вивчення історії тернопільщини в період вересня 1939 – червень 1941 рр. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Компетентнісний підхід у гуманітарній підготовці у майбутніх фахівців медичної галузі».(м. Тернопіль, 11-12 грудня 2018 р.). Події вересня 1939р. та червня 1941р.в дослідженнях українсько-польських істориків. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Перспективи українсько-польської співпраці, приурочена до 15-річчя вступу Польщі в ЄС та 20-річчя членства в НАТО.(м. Тернопіль, 16 травня 2019 р.) .Коммунистическая идеология и её антигуманная природа в процессе трансформаций торговли Тернопольщины сентябрь 1939 –июнь 1941 гг. Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Vancouver, Canada : Perfect Publishing, 2019. P.

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 47 наукових публікаціях (33 статей у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних науково метричних баз даних і 14 – матеріали наукових конференцій), у вітчизняних і зарубіжних виданнях, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Кандидатську дисертацію на тему «Освіта, наука і культура в часи української державності 1917–1921 рр.» захищено у 1996 році в спеціалізованій вченій раді Чернівецького державного університету імені Ю. Федьковича. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (985 найменувань), додатків.

Загальний обсяг дисертації 569 сторінок, основний текст 408 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Дослідники початкового етапу Другої світової війни, безвідносно до світоглядних векторів і теоретико-методологічних підходів до вивчення подій окресленого відрізка історичного часу, приходять до спільного висновку про те, що входження Західної України до складу УРСР у вересні 1939 р. було важливим історичним актом. Це не тільки вплинуло на життя населення краю, а й мало кардинальні наслідки для визначення характеру суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень у самому регіоні, так і за його межами, насамперед у контексті зіткнення комуністичного і фашистського тоталітарних режимів, а також в аспекті повоєнної експансії сталінської моделі соціалізму на Захід. Спільність підходів до оцінки «золотого вересня» 1939 р. не виходить за рамки визнання його важливості й значущості для історичної долі народу, але часто полярно відрізняється у визначенні якісних параметрів його впливу на соціально-історичну перспективу західноукраїнського суспільства й на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в цілому.

Перший із них представляють радянські історики, які надзвичайно позитивно (цього вимагали партійно-політична кон'юнктура та комуністична догматика) оцінювали факт входження Західної України до складу УРСР, класифікуючи як «возз'єднання», що стало закономірним результатом об'єктивних історичних обставин і відповідало «волевиявленню широких народних мас». Представники цього підходу змушені були ігнорувати значний масив архівних матеріалів, що суперечив офіційній історичній концепції вересневих подій 1939 р. або тенденційно інтерпретувати незаперечні та неспростовні документальні джерела.

З інших позицій висвітлюють та оцінюють процеси вересня 1939 – червня 1941 рр. історики української діаспори. У зв'язку з тим, що доступ до радянських

державних архівів їм був закритий, вони використовували наявний фактологічний матеріал, відповідні публікації у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях, доступну наукову літературу, мемуаристику тощо. Відсутність архівних джерел компенсувалася необмеженими можливостями теоретико-методологічного пошуку та незалежністю від політико-ідеологічної цензури. Сформульовані на таких матеріалах і засадах висновки та оцінки були достатньо аргументованими й мали високий ступінь об'єктивності, характеризувалися неупередженістю, а також фокусувалися на єдиному і спільному для всіх критерії – державній незалежності України, як абсолютній меті всіх історичних процесів.

Третій підхід до вирішення означеної проблематики формують науковці, історики та суспільствознавці (філософи, соціологи, політологи) незалежної України. Використовуючи надбання вітчизняної та зарубіжної історичної науки, джерельну базу національних і зарубіжних архівів, застосовуючи теоретико-методологічний досвід минулого та інновації сьогодення, вони мають змогу розширити неупереджене, комплексне, багатовекторне й різнопланове вивчення суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень на західноукраїнських землях на початковому етапі силового приєднання до УРСР в складі СРСР.

Ця проблематика є особливо актуальною сьогодні, коли українське суспільство вирішує комплекс політичних, економічних і соціально-культурних проблем, породжених у попередній історичний період авторитарною насильницькою заміною демократичної держави соціалістичною, ринкової економіки – адміністративно-плановою, загальнолюдських цінностей – цінностями комуністичної ідеології. Саме така заміна, що отримала означення «радянізація», відбувалася у Західній Україні в період із вересня 1939 р. – до червня 1941 р. Детальний аналіз трансформаційних процесів суспільного життя окремої територіальної (локальної) одиниці дає уявлення про методи, форми, засоби, ефективність, наслідки та сприйняття населенням краю всіх аспектів державної політики, здійснюваної владними структурами та сприяє визначенню

першоджерел і причин суспільно-політичних, соціально-економічних проблем, які вирішує сучасне українське суспільство.

У вітчизняній історіографії чітко виокремлюються чотири етапи дослідження суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій на західноукраїнських землях, у тому числі на й Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Для першого етапу, що охоплює період з вересня 1939 р. – до середини 50-х рр. ХХ ст., характерні повне підпорядкування історичної науки (критеріїв, характеру, змісту, напрямку, оцінок і висновків наукових досліджень) компартійній догматиці, тотальна залежність від культу особи Й. Сталіна, абсолютизація ролі комуністичної партії, гіперболізація позитивів і мінімізація негативів трансформаційних процесів, фальсифікація статистичної інформації та спотворення реальної картини політичного, економічного й соціально-культурного життя населення краю.

Історіографія другого етапу (друга половина 50-х – середина 80-х рр. ХХ ст.) мала за основну мету висвітлити процес приєднання Західної України до УРСР і радянізацію українського суспільства як «возз'єднання українського народу в єдиній УРСР, що виступала невід'ємною складовою СРСР і будувала новий суспільний лад спільно з братніми народами союзних республік». На цьому етапі партійний контроль над історичною наукою набув форми ідеологічної домінації: щонайменше відхилення від концепту «возз'єднання» вважалося ворожим випадом проти марксистсько-ленінської теорії та злочином проти радянської держави.

Хронологічні рамки третього етапу (середина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) збігаються із рамками так званої «перебудови», яка завершилася розвалом СРСР. Відбувається помітний, а в окремих аспектах принципово значний перегляд усталених ідеологічних постулатів і методологічних підходів, теоретичних та соціально-політичних оцінок, висновків щодо причин, характеру й наслідків подій вересня 1939 – червня 1941 рр. на західноукраїнських землях.

Четвертий історіографічний етап у вивченні проблематики розпочинається з 1991 р. зі здобуттям Україною державної незалежності, що створило вітчизняній

історичній науці необхідні умови для звільнення від ідеологічних штампів, світоглядно-політичної упередженості, теоретико-методологічних стереотипів і надало можливості для повернення до історичної об'єктивності. Дослідники отримали вільний доступ до архівних матеріалів, що були закритими в попередні часи або могли бути оприлюдненими лише у дозволених фрагментах із прийнятим офіційним тлумаченням і відкоригованими теоретичними та практичними висновками. Вони отримали свободу теоретико-методологічного пошуку, широкі можливості використання напрацювань своїх попередників і матеріалів, розроблених істориками – представниками української діаспори. Головним критерієм аналізу й оцінки значення «золотого вересня» 1939 р. та його наслідків для українського суспільства став потенціал впливу трансформаційних процесів 1939–1941 рр. на динаміку підготовки, становлення і зміцнення державної незалежності України й на консолідацію українського народу в збагаченні національної матеріальної та духовної культури.

Окремий розділ в історіографії проблеми належить історикам української діаспори, які здійснювали дослідження, без огляду на будь-які ідеологічні штампи та поза компартійною ідеологічною цензурою. Роботи відзначалися двома суттєвими ознаками: принципове і критичне несприйняття комуністичної теорії та практики й абсолютизація національно-державних, культурно-духовних і соціально-економічних інтересів українського народу.

Загалом означені історіографічні етапи достатньою мірою розкривають зміст і сутність названих теоретико-методологічних підходів до вивчення місця та ролі процесів вересня 1939 – червня 1941 рр. в історії України, західноукраїнських земель і Тернопільщини зокрема.

Для першого етапу характерне те, що ідеологічною, теоретичною та методологічною основою історичних досліджень подій 1939–1941 рр. та критерієм оцінки в ідейно-теоретичному, світоглядно-політичному та практичному аспектах був «Короткий курс історії ВКП(б)», підготовлений комісією ЦК ВКП(б) і опублікований у 1938 р. (1,5 млн примірників). У книзі категорично стверджується: «Вивчення історії ВКП(б) збагачує досвідом

боротьби робітників і селян нашої країни за соціалізм... Вивчення героїчної історії більшовицької партії озброює знанням законів суспільного розвитку й політичної боротьби» [102, с. 4]. У завершальних розділах, зміст яких дотичний до досліджуваного нами періоду (включення західноукраїнських земель до УРСР), йдеться про здійснення колективізації сільського господарства, завершення будівництва соціалізму, прийняття нової Конституції СРСР, тобто про ті процеси, які склали зміст і визначили характер радянської політики на новоприєднаних землях як продовження перетворень, проведених більшовицькою партією у східних областях УРСР.

Автори-упорядники «Короткого курсу...» заявляють: «Історія партії вчить, що без широких зв'язків із масами, без постійного зміцнення цих зв'язків, без уміння прислухатися до голосу мас і розуміти болючі проблеми, без готовності не тільки вчити маси, але й учитися в мас, – партія робітничого класу не може бути дійсно масовою партією, здатною вести за собою мільйони робітничого класу і всіх трудящих» [102, с. 345–346].

Результати перших спроб висвітлення трансформаційних процесів на західноукраїнських землях після включення до складу УРСР опубліковані у 1939–1940 рр. У Москві побачили світ російськомовні видання: брошура М. Бриля [18] і дослідження І. Трайніна [285].

Прискорені темпи підготовки згаданих видань та їх відносно мізерні обсяги накладів підтверджують, що вони не були плодом серйозних аналітичних досліджень, а більше ідейно-пропагандистським продуктом для ідеологічного впливу на масового читача. Серед нечисленних довоєнних публікацій необхідно виокремити дослідження «Західна Україна» [87] за редакцією С. Білоусова та О. Оглоблина, у якому здійснено комплексний і значною мірою аналітичний (з історико-матеріалістичним акцентом) підхід до характеристики минулого, стану й перспектив розвитку західного регіону УРСР.

Значна частина публікацій повоєнного періоду, незважаючи на масштабність і комплексний характер висвітлюваної тематики, не виходить за рамки брошурного формату й має виняткову пропагандистську скерованість,

обумовлену ігноруванням принципів науково-теоретичного дослідження та є пріоритетом ефективності ідейно-політичного впливу на читача. Це стосується роботи К. Сироцинського «Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР» [264], досліджень Л. Корнійця «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР» [145], І. Кулика «Боротьба трудящих Західної України за радянську владу і возз'єднання з Радянською Україною» [164] та В. Валуєва «Західні області України в новій Сталінській п'ятирічці» [23].

Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. з'являються об'ємніші видання, присвячені висвітленню суспільно-політичних процесів у Західній Україні в 1939–1941 рр. Зокрема, вийшла друком монографія С. Білоусова «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі» [14]. Вказана тематика не втрачає актуальності й у наступні роки: публікуються дослідження П. Йови «Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною» [116], Б. Бабія «Возз'єднання Західної України з Українською РСР» [3], М. Герасименка і Б. Дудикевича «Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921– 1939 рр.)» [43] та інші.

Включення Західної України до складу УРСР і здійснення соціалістичних трансформацій на приєднаних землях стають темами дисертаційних робіт. Таким було дисертаційне дослідження О. Цибка «Революційна боротьба трудящих Західної України проти фашизму за возз'єднання з Радянською Україною» [298].

У роботах істориків 1939 – середини 1950-х рр. наукова аргументація поступається місцем політичній апологетиці, а історична істина – пропагандистській ідеї. Так, І. Кулик стверджував, що на захоплених «іноземними імперіалістами» західноукраїнських землях встановлено колоніальний режим, з яким не мирилось українське населення, а тому вело постійну боротьбу проти поневолювачів і за возз'єднання з радянською Україною. «Внаслідок всесвітньо історичних перемог Радянського Союзу і його героїчної Червоної Армії робітники й селяни Західної України завершили славу довгорічну боротьбу за своє

соціальне й національне визволення, за радянську владу, за возз'єднання в єдиній Українській радянській державі» [164, с. 32].

Автор визначив причину перемоги західноукраїнських трудящих і сформулював її історичне значення: «Тяжкий, але славний шлях пройшли робітники, селяни і трудова інтелігенція західних областей України. На цьому шляху вони з допомогою народів Радянського Союзу завоювали собі вічне й щасливе життя. Тепер трудящі Західної України під керівництвом більшовицької партії здійснюють великі соціалістичні перетворення. Своєю самовідданою працею вони з новою могутньою силою демонструють свою відданість великій партії Леніна-Сталіна. Уся багаторічна боротьба трудящих західних областей, як і всієї України, повністю підтвердила ленінське положення: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути мови» [164, с. 44].

Радянський історик Б. Бабій проблему приєднання (для нього – возз'єднання) західноукраїнських земель до УРСР розглядав у контексті впливу Жовтневої революції 1917 р. на утворення і зміцнення Української радянської держави, від якої була відторгнута й поневолена іноземними окупантами Західна Україна, а також під кутом зору «революційної боротьби трудящих». Маніпулюючи фактологічним матеріалом, дослідник намагався продемонструвати, що утворення радянських органів державної влади й державного управління в західних областях України, перетворення у сферах економічного й культурного життя краю забезпечили утвердження справжньої соціалістичної демократії, розвиток соціалістичної економіки й розквіт соціалістичної культури на Заході УРСР [3].

У монографії М. Герасименка і Б. Дудикевича «Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною» [43] акумульовано теоретико-методологічні принципи та ідейно-політичні засади висвітлення причин, здійснення, наслідків і значення трансформаційних процесів на західноукраїнських землях в 1939–1941 рр. Дослідники вважають, що перемога Жовтневої революції в Росії, утворення українським народом своєї незалежної

соціалістичної держави УРСР кардинально вплинули на розгортання революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнського регіону, бо робітники та селяни Західної України мали живий приклад робітників і селян Росії та України, які повалили владу поміщиків і капіталістів. У підсумку автори заявляють: «Історія революційно-визвольної боротьби трудящих Західної України, що завершилася возз'єднанням українських земель у єдиній Українській радянській соціалістичній державі, складовій частині СРСР, – це свідчення торжества ідей Комуністичної партії Радянського Союзу, торжества ленінсько-сталінської національної політики» [43, с. 7–8].

Такий ідеологічний і теоретико-методологічний підхід зберігається під час аналізу політичних, соціально-економічних та культурних трансформацій на приєднаних землях напередодні німецько-радянської війни. Спотворено відображаються об'єктивні історичні реалії, що передували Другій світовій війні: «Багаторічна антинародна й антирадянська політика польської реакції, яка перетворила Польщу в колонію міжнародного імперіалізму, у його плацдарм для нападу на СРСР, призвела польську буржуазно-поміщицьку державу до загибелі. Влітку 1939 року Радянський Союз в інтересах збереження миру запропонував Польщі рятівну допомогу, але польські правителі відмовилися від неї, прирікаючи свій народ на тяжкі муки. 1 вересня 1939 р. фашистська Німеччина напала на Польщу... Уже в перші дні війни польські правлячі кола показали своє повне банкрутство – кинули напризволяще країну й народ» [43, с. 225].

Для радянських істориків цього періоду була закритою тема радянсько-німецьких угод серпня-вересня 1939 р., бо оприлюднення унеможливило б політико-правову легітимізацію приєднання Західної України до УРСР, після нападу Німеччини на Польщу. Замовчування пакту Молотова-Ріббентропа та супровідних документів давало змогу цинічно заявити: «Населення Західної України й Західної Білорусії, що протягом двадцяти років томилося у важкій соціальній і національній неволі, опинилося перед страшною небезпекою поневолення фашистською Німеччиною. У цей тяжкий час на допомогу своїм

братам прийшов радянський народ, прийшла Червона армія – армія-визволителька» [43, с. 226].

Радянські дослідники одноголосно стверджували, що слова голови РНК СРСР В. Молотова про «священний обов'язок радянського уряду надати допомогу братам-українцям і братам-білорусам», висловлені ним 17 вересня 1939 р. у виступі на всесоюзному радіо, «викликали хвилю народного ентузіазму по всьому Радянському Союзу». І цього ж дня повсюдно в СРСР відбулися мітинги трудящих на підтримку «мудрого рішення уряду як величного акту історичної справедливості». [43, с. 225].

Тут же звучали заяви про готовність «стати в ряди РСЧА» та допомогти західноукраїнським і західнобілоруським братам «розгромити польських панів і визволитися від гноблення та експлуатації». Водночас Червона армія розпочала «свій визвольний похід на Західну Україну й Західну Білорусію». Стратегічне завдання частин Українського фронту, за офіційною версією, «полягало в тому, щоби якнайшвидше визволити основні центри Західної України, захистити населення від звірячих розправ зі сторони польських панів, не дати їм можливості вивести за кордон награбовані в українського народу цінності й головне – не допустити до дальшого просування німецько-фашистських військ на схід» [43, с. 227].

Згадане дослідження М. Герасименка і Б. Дудикевича повністю відображає спільну позицію радянських істориків щодо висвітлення подій 17 вересня 1939 р., пов'язаних із приходом Червоної армії: «Трудящі Західної України з величезним захопленням і радістю зустріли свою визволительку – Червону армію... У всій Західній Україні спалахнув масовий всенародний рух на підтримку Червоної армії, бо трудящі знали, що тільки Радянський Союз допоможе їм врятуватися від фашистського поневолення, принесе їм мир і справжню свободу... Активність трудящих Західної України виявилася в революційних діях у всіх районах ще до приходу Червоної армії: створювалися революційні комітети як органи революційної влади на місцях, організовувалися робітничі гвардія й селянські дружини, які ще до появи частин РСЧА ліквідували окремі військові загони, арештовували або проганяли представників окупаційної польської влади, брали

під охорону майно, залишене окупантами, виганяли поміщиків і розподіляли поміщицьку землю, готували урочисту зустріч своїм визволителям» [43, с. 228, 229].

Другий етап припадає на другу половину 1950-х – першу половину 1980-х рр. Основною ознакою етапу якого, його ідейно-теоретичною особливістю стала заміна постулату «культу особи Сталіна» на постулат «культу Комуністичної партії». З огляду на згаданий чинник проблематика визначального місця та провідної ролі Комуністичної партії в організації соціалістичних перетворень на новоприєднаних територіях була обов'язковою у дослідженнях усіх змістових напрямків, пріоритетною і престижною під час вибору тематичного вектора наукового аналізу. Теоретичні питання партійної апологетики вирішувалися у працях В. Добрика «Возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі – видатна перемога ленінської національної політики КПРС» [81], В. Замлинського «Комуністична партія – організатор перемоги соціалізму в західних областях України» [86], Л. Кисельової «Історіографія боротьби Комуністичної партії за культурні перетворення в західних областях УРСР в 1939–1958 рр.» [119], П. Костика «У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: діяльність Компартії України зі створення й дальшого розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР (1939–1975 рр.)» [148], В. Маланчука «Горжество ленінської національної політики. Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР» [196], В. Ульяничка «Історіографія діяльності Комуністичної партії по здійсненню соціалістичних перетворень на селі в західних областях Української РСР (1939–1958 рр.)» [292], Й. Черниша «Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.)» [300], Ф. Чернявського «Шляхом соціалізму: діяльність Комуністичної партії по зміцненню керівної ролі робітничого класу при будівництві основ соціалізму в західних областях Української РСР (1939–1950 рр.)» [301].

Дослідники аналізують загальнотеоретичні та суспільно-політичні аспекти трансформаційних процесів у Західній Україні. Такий аналіз зустрічаємо у роботах Д. Бурлацького «Визвольний похід Червоної армії в Західну Україну й Західну Білорусію (вересень 1939 р.)» [22], В. Варецького «Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР» [24], М. Гайковського і М. Слободяна «Зустріч і всенародна підтримка Червоної армії трудящими Західної України в дні визволення (вересень 1939 р.)» [41], М. Івасюти, О. Карпенка, Г. Ковальчака і М. Кравця «З історії західноукраїнських земель» [94], М. Івасюти, Ю. Сливки й Ф. Стебля «В сім'ї вольній, новій. До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною» [99], Г. Ковальчак, Ю. Сливки й В. Чугайова «Подія великого історичного значення» [122], В. Ковалюк «Возз'єднання західноукраїнських земель і міжнародні відносини 1939–1941 рр.» [127] і В. Кульчицького «Звільнення Західної України та її возз'єднання з УРСР» [167].

На об'єктивних закономірностях звільнення від поміщицького панування, соціально-політичній необхідності та на перевагах утвердження колгоспного виробництва в аграрному секторі економіки Західної України наголошується у публікаціях І. Васюти «Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр.» [26], М. Івасюти «Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР» [27, 97], Л. Кравчука «Соціалістична трансформація сільського господарства Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [960], Його ж: «Колгоспне будівництво на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1940 рр.» [961], Л. Корнійчука «Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939 рр.)» [146], П. Панченка та Є. Талана «Світлий час колгоспного селянства» [218].

Навіть з урахуванням аграрного характеру господарського комплексу західних областей України мізерна кількість досліджень, присвячених промисловому сектору економіки не може бути виправданою. У цьому напрямі наукових пошуків Г. Ковальчак представив працю «Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939–1958 рр.)» [121], Л. Кравчук «Радяннізаційні процеси в господарстві Тернопільської області (вересень

1939 – червень 1941 рр.») [962], а М. Кравець опублікував роботу «Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр.» [159], яка мала лише опосередкований стосунок до досліджуваної проблематики.

Значна група істориків спрямовувалася на вивчення соціально-культурних перетворень у західних областях України після входження до УРСР. Серед досліджень соціально-культурної сфери західноукраїнського суспільства періоду 1939–1941 рр. – роботи І. Кошарного «У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–1958 рр.)» [157] і «Рясні плоди дружби. Економічні й культурні перетворення в західних областях України за роки радянської влади» [158], Т. Соколовської «Культурне будівництво в західних областях УРСР у перші роки радянської влади: вересень 1939 – червень 1941 рр.» [270], Л. Кравчука «Партійне керівництво сферою духовної культури на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941рр.)» [975], Л. Кравчука «Становище медицини на Тернопільщині в період 1939–1941 рр.» [964], Л. Кравчука «Кооперативний рух в Західній Україні в 1930–1940-х рр. ХХ ст. Вплив радянзації» [965], Л. Кравчука «Радянзація освіти Тернопільщини в 1940 роках. Ідеологічні і методичні аспекти» [966], Л. Кравчука «Радянзація системи освіти та її кадровий потенціал у новоствореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр.» [967], Л. Кравчука «Номенклатурні аспекти управління освітньо-виховним процесом в період утвердження радянської влади у Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [968], Л. Кравчука «Перебудова медицини Тернопільщини в процесі радянзації краю (вересень 1939 – червень 1941 рр. [969], Л. Кравчука «Матеріальне забезпечення закладів освіти Тернопільщини в ході радянзації краю 1939–1941 рр.» [970], Л. Кравчука «Соціалістичне реформування невиробничої сфери медицини Тернопільщини в період 1939–1941 рр.» [971], Л. Кравчука «Русифікація системи освіти в період радянзації Тернопільщини в 1940–1941 рр.» [972], Л. Кравчука «Радянська система освіти та її кадровий потенціал в новоутвореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр.» [973], Л. Кравчука «Формування матеріально-технічної бази новостворених закладів освіти в ході радянзації Тернопільщини в період 1939–1941 рр.» [974], Л. Кравчука

«Матеріальне становище медицини як фактор впровадження радянського способу життя на окупованих землях Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [976], Л. Кравчука «Функціонування медичних закладів Тернопільщини в процесі радянзації краю (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [977], Л. Кравчука «Преса як засіб радянзації Тернопільщини в період радянської окупації (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [978], Л. Кравчука ««Нова» Тернопільська преса як засіб радянзації краю у вересні 1939 – червні 1941 рр.» [979], Л. Кравчука «Культосвітня діяльність та завдання бібліотек і сільських клубів та кінофікації в ході радянзації Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр.» [980], Л. Кравчука «Розвиток мистецької культури на Тернопільщині в процесі радянзації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр.» [981], І. Павлюка «Боротьба за народну освіту в Західній Україні в 1919–1939 рр.» [217], В. Холевчука «Від темряви – до світла» [296], О. Рябишенка «Охорона здоров'я в західних областях України» [247], В. Сидоренка «Преса – як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва» [262], монографія «Народна освіта й педагогічна наука в Українській РСР» [209] за редакцією А. Бондара, колективна праця групи авторів (Д. Яремчук, Л. Баїк, В. Савинець) «Розквіт народної освіти в західних областях України» [240].

Із традиційним партійно-ідеологічним підходом пояснюють радянські аналітики проблеми та труднощі у здійсненні соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях. На їхню думку, основною причиною таких проблем і труднощів були залишки буржуазної та релігійної свідомості, прояви націоналізму та випадки світового імперіалізму. Такий підхід характерний для публікацій К. Дмитрука «Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР» [79], О. Капта «Під зорею радянської влади в єдиній сім'ї братніх народів СРСР» [118], В. Твердохліба «Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській радянській державі (1917–1939 рр.)» [278], В. Чередниченка «Анатомія зради. Український буржуазний

націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму» [299], О. Швидака «Інтернаціональна єдність трудящих Західної України й Польщі в революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.)» [308], В. Шийчука «Допомога братніх народів СРСР у ліквідації економічної відсталості західних областей УРСР (1939–1941 рр.)» [309], А. Шлепакова «Неспроможність буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною» [310], Ю. Сливки «Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.)» [266], В. Масловського «В боротьбі з ворогами соціалізму. Нариси історії класової боротьби на селі в період побудови основ соціалізму в західних областях України» [203].

Слід зауважити, що більшість публікацій із досліджуваної тематики з'явилися у період підготовки і відзначення ювілею «Великого Жовтня» або «золотого вересня». Радянський історик О. Цибко у роботі «Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.)» [297] зробив систематизований бібліографічний огляд літератури, присвяченої висвітленню теми «боротьба західноукраїнських трудящих за возз'єднання з УРСР». Серед авторів, чиї роботи проаналізував автор дослідження, – Б. Бабій, С. Белоусов, І. Богодист, В. Варецький, М. Герасименко, Б. Дудикевич, І. Заболотний, М. Кравець, Л. Корнійчук, В. Маланчук, В. Осечинський, П. Йова, Р. Чаленко, А. Ярошенко.

Якщо дослідження В. Маланчука «Торжество ленінської національної політики» отримало високу оцінку як фундаментальне, то праця І. Заболотного «Червона Волинь. Нариси з історії революційного руху трудящих Волині (1917–1939 рр.)» піддана критиці за «недостатнє відображення робітничого руху та боротьби проти українських буржуазних націоналістів». У роботі О. Цибка охарактеризовані розробки В. Маланчука «Молодість, гартована в боях» і «Бойовий шлях комсомолу Західної України», що стали першими в історичній літературі за напрямом комсомольсько-молодіжної тематики.

Завершуючи огляд бібліографії «золотого вересня», автор підкреслює: «Значна частина праць з історії революційно-визвольної боротьби трудящих

Західної України видана до XX з'їзду КПРС. На їхньому змістові, напрямі якоюсь мірою відбився культ особи Й. Сталіна. Але історіографічної цінності ці роботи не втрачають і є певним внеском у розвиток радянської історичної науки» [297, с. 11]. Отже, зустрічаємо «дозовану критику» науковцем періоду хрущовської «відлиги» щодо напрацювань представників історичної науки сталінської доби.

Однак радянські історики змушені визнати, що започатковані на Тернопільщині, соціалістичні перетворення мали «зворотний бік медалі» – радянську адміністративно-репресивну управлінську систему. Так, у 1940 р. було прийнято закони, нібито спрямовані на підвищення продуктивності праці й зміцнення трудової дисципліни в усіх галузях народного господарства. Однак їх зміст вказував на неприхований репресивний характер: запроваджено 8-годинний робочий день при семиденному робочому тижні; заборонено самовільне залишення роботи робітниками і службовцями підприємств та установ. Таку ситуацію автори «Нарисів...» пояснюють зростанням воєнної загрози й тим, що прийняті заходи носять тимчасовий характер [216, с. 302].

Заміна культу особи культом партії характерна для практично усіх видань другого етапу в історіографії. Ця теза знаходить своє продовження у виданні «Подія великого історичного значення» [122], опублікованого до 40-річчя «золотого вересня». Його автори Г. Ковальчак, Ю. Сливка, В. Чугайов переконують, що «возз'єднання Західної України з Радянською Україною відбулося під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії та її вірного бойового загону – Компартії України», а докорінні перетворення в соціально-економічному, політичному й культурному житті трудящих західних областей України, що відбулися після возз'єднання, стали підтвердженням керівної ролі партійних організацій і свідченням братерської допомоги з боку інших народів СРСР [122, с. 79].

Такого підходу дотримуються автори опублікованої до 40-річчя Жовтневої революції колективної праці «Ленінізм торжествує» [180]. Б. Дудикевич (боротьба трудящих Західної України за возз'єднання і встановлення радянської влади), В. Петрушко (розвиток соціалістичної промисловості в Західній Україні), Й. Черниш (боротьба за суцільну колективізацію та успіхи колгоспного ладу в

західноукраїнському селі), В. Маланчук (розвиток соціалістичної культури й комуністичне виховання трудящих Західної України) приходять до висновку, що «Бурхливий розвиток економіки, науки й культури в західних областях УРСР, досягнутий за роки радянської влади, є яскравим свідченням торжества великого всеперемагаючого марксистсько-ленінського вчення» [180, с. 298].

Вагомим явищем радянської історіографії стала монографія Й. Черниша «Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.)» [300]. Автор обґрунтовує історичне значення возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі й узагальнює досвід Комуністичної партії в організації соціалістичного будівництва у сільській місцевості, насамперед у проведенні колективізації, організаційному зміцненні колгоспів. Усі аргументи і висновки витримані в душі комуністичної ідейно-політичної догматики.

Дослідник, не наважуючись порушувати теоретичні стереотипи наукового комунізму «індустріалізація – колективізація – культурна революція», ігнорує фактологічний матеріал, з якого випливало, що, враховуючи аграрний характер господарства Західної України, нова влада, передусім, звернула увагу на село, на реконструкцію земельних відносин за соціалістичним взірцем. Це підтверджується змістом книги, у якій зроблено класичну марксистсько-ленінська оцінку аграрної політики Комуністичної партії: «Керуючись ленінським кооперативним планом, Комуністична партія здійснила колективізацію дрібних селянських господарств, створила крупне соціалістичне землеробство, залучила до будівництва соціалізму багатомільйонні маси трудового селянства» [300, с. 9].

Початок соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр., на думку автора, «був коротким за часом, але великим за своїм змістом». Відбулася націоналізація земель, відповідно до суворого класового принципу пройшов розподіл конфіскованих поміщицьких земель і майна між представниками трудового селянства. У Тернопільській області понад 112 тис. «маломісних» (переважно «безкінних» і «безкорівних») господарств отримали 200 тис. га землі, 11,2 тис. коней, 11 тис. корів, 1,2 тис. волів [300, с. 38]. У дослідженні

стверджується, що в соціалістичних перетвореннях західноукраїнського села провідну роль відіграли партійні організації, які опиралися на місцеві ради, актив із бідняків і середняків. Для цього подається офіційна статистика: партійними органами регіону на різні керівні посади в сільській місцевості висунуто 4125 місцевих жителів (2497 – у сільські ради, 607 – у споживчі товариства, 43 – у керівництво колгоспами), а депутатами селищних і сільських рад стали 9096 селян, з них 1646 – жінок [300, с.46].

Усі згадані категорії сільських висуванців були ретельно підібрані, рекомендовані та постійно контролювалися партійними органами. Саме через них і за участі карально-репресивних структур здійснювалося партійне керівництво соціалістичними перетвореннями у західноукраїнському селі. М. Герасименко і Б. Дудикевич стверджують, що у вересні 1939 р. з приходом Червоної армії й у період підготовки до Народних Зборів Західної України перед трудящими регіону постали принципово важливі завдання: встановлення радянської влади, входження до УРСР у складі СРСР, націоналізація землі, націоналізація банків і великої промисловості [44, с. 195–196].

На думку радянських істориків, саме націоналізація землі та конфіскація поміщицьких маєтків заклали основи соціалістичних перетворень на селі. Згодом селянство переконалося у перевагах колективного господарювання. Із активною допомогою МТС, внаслідок масово-політичної роботи партійних організацій селяни стають на шлях колективізації й організуються перші колгоспи. Водночас за ініціативи та під керівництвом комуністів на селі розгортається активне культурне будівництво [44, с. 200–201].

З метою приховування примусових методів, застосованих партійно-державними органами до західноукраїнських селян, радянські дослідники вдаються до ідеологічного підходу у висвітленні процесу колективізації. «Здійснюючи велику організаційну і пропагандистсько-агітаційну роботу з підготовки та проведення колективізації в західних областях України, партія послідовно дотримувалася важливої настанови В. Леніна про те, що «соціалізм не можна нав'язувати селянам насильно, і треба розраховувати лише на силу прикладу і на засвоєння селянською масою життєвої практики». Саме для цього

здійснювалися екскурсії місцевих селян до колгоспів східних областей УРСР, проводилися республіканські обласні та районні наради за участю передових селян, збори, бесіди, лекції, публікації преси, виступи на радіо – і селянство все більше переконувалося у перевагах колгоспного господарювання, а перші успіхи колгоспного будівництва показували широким масам селян, що колгоспний шлях є єдино правильним» [97, с. 7].

Аналогічну методику висвітлення процесу колективізації західноукраїнського села у 1939–1941 рр. використовують М. Івасюта, В. Масловський, А. Мартинюк, В. Нечитайло у колективній монографії «За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР (1939–1979 рр.)» [90]. Вони стверджують, що утворення колгоспів відбувалося тільки на добровільних засадах.

Окремі дослідження радянських істориків скеровані на висвітлення «прогресивного характеру національної політики КППС». Серед них – колективна праця М. Івасюти, Ю. Сливки, Ф. Стебля «В сім'ї вольній, новій» [99]. Автори переконують, що возз'єднання українських земель відбулося завдяки втіленню у життя ленінської національної політики КППС. «Маючи величезний досвід боротьби за соціалізм, Комуністична партія послідовно здійснювала ленінську національну політику, практично допомагала трудящим возз'єднаних західних областей УРСР у господарському й культурному будівництві на соціалістичних засадах» [99, с. 29].

Радянські історики дотримувалися тези, згідно з якою, вирішення національного питання, насамперед, у його українському контексті, можливе тільки на принципах ленінської національної політики партії та з допомогою «братнього російського народу». Такий підхід зустрічаємо у роботі О. Цибка «Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939)» [297]. Він акцентує на керівній ролі КПЗУ в боротьбі трудящих регіону проти панської Польщі, за возз'єднання з УРСР.

Незважаючи на жорстоке гноблення з боку царизму, «своїх і чужих» поміщиків і капіталістів, український народ за братньої підтримки російського

народу зберіг свою народність, мову, культуру» [297, с. 3]. Автор не лише фальсифікує історію, ігноруючи факти тотальної русифікації українського національного життя, а й стверджує, що трудящі західноукраїнських земель «звертали свої погляди до народів Радянського Союзу з надією, що єдинокровні брати допоможуть їм у визволенні з-під колоніального гніту польської буржуазії й поміщиків», що й було зроблене у вересні 1939 р. [297, с. 7].

Серед досліджень, спрямованих на вивчення молодіжної тематики в контексті «золотого вересня», показовою є монографія В. Твердохліба «Молодь Західної України в боротьбі за возз'єднання (1919–1939 рр.)» [279]. У роботі висвітлюється керівна роль КПЗУ в організації боротьби західноукраїнської молоді за звільнення від соціального й національного гноблення, возз'єднання з радянською Україною.

Це вказує на те, що монографія готувалася і побачила світ після часткової реабілітації КПЗУ та визнання її ролі у протистоянні з польською окупаційною владою, позаяк характер діяльності КПЗУ та КСМЗУ визнавався опортуністичним і майже контрреволюційним, бо ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У розуміли, що проєвропейськи налаштовані комуністи й комсомольці Західної України можуть стати реальною перешкодою у здійсненні соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях за кремлівським взірцем.

Привертає увагу методологія роботи: автор прийняв за методологічну основу праці класиків марксизму-ленінізму, документи КППС і компартії України, виступи діячів партії, міжнародного комуністичного руху, а за основне джерело інформації – матеріали партійних і державних архівів. Що стосується окремих архівних матеріалів, то «автор врахував, що в них є багато тенденційного. Але критичний аналіз цих документів дав можливість показати економічне й соціальне становище робітничої й селянської молоді, простежити процес розгортання її боротьби, провідну роль комсомолу й керівництво КПЗУ революційним рухом» [279, с. 5–6].

Ідеологічну оцінку отримують навіть природні ресурси області: «короткий огляд фізико-географічних умов Тернопільської області показує, що при соціалістичній системі господарювання вони загалом сприяють її економічному

розвитку» [36, с. 38]. Якщо, за часів панської Польщі, поверхневі шари місцевих ґрунтів страждали від ерозії, то «в умовах соціалістичної системи господарювання боротьба з ерозією ґрунтів стала складовою частиною соціалістичного землеробства» [36, с. 39].

Ідеологічний підхід зберігається й у характеристиці демографічних процесів: якщо за умов польського панування здійснювалася політика колонізації, то за радянської влади зростає питома вага українського й російського населення (останнє, без сумніву, свідчило про русифікацію краю, що прийшла на зміну колонізації), а частина міського населення збільшилася з 10,2 % до возз'єднання до 14,4 % у 1940 р. [36, с. 47].

Авторський колектив дослідження «Нариси з історії Тернопільської обласної партійної організації» [207] (М. Алексієвець, Ф. Головач, М. Гонтар, І. Забокрицький, В. Кос, П. Михальчук, С. Нечай, Є. Паньків, Е. Соломко, Ф. Чернявський, В. Шкварець) поставив за мету висвітлити «основні етапи діяльності Тернопільської обласної парторганізації, досвід її організаційної та ідеологічної роботи, спрямованої на успішне вирішення завдань комуністичного будівництва» [207]. Зміст, ідеологічна спрямованість, теоретичні основи та методологічні принципи дослідження, створеної у грудні 1939 р. обласної парторганізації, окреслені у передмові видання: «Спираючись на величезний досвід КРПС, революційні традиції, нагромаджені комуністами західноукраїнських земель у роки боротьби за соціальне й національне визволення, від буржуазно-поміщицького гніту, за владу Рад, вона з перших кроків своєї діяльності розгорнула велику організаційну роботу зі створення й зміцнення органів радянської влади, комсомольських і профспілкових організацій, із мобілізації трудящих на здійснення соціалістичних перетворень у промисловості, сільському господарстві, культурному будівництві, з піднесення громадсько-політичної активності» [207, с. 3].

Досліджуваний період знаходить відповідне трактування у першому розділі «Партійна організація області в боротьбі за становлення і зміцнення радянської влади. Здійснення перших соціалістичних перетворень», у якому йдеться про створення й

організаційно-політичне зміцнення партійних організацій і органів радянської влади, про соціалістичну перебудову народного господарства й культури Тернопільщини у 1939–1941 рр. «Всенародне прагнення» жителів краю до возз'єднання з УРСР автори нарисів підтверджують рядком із листа до радянського уряду, який прийнято на багатотисячних мітингах і який підписали 1213 представників трудящих області: «Ми бажаємо бути в єдиній сім'ї з нашими братами, які щасливо живуть у Радянській Україні» [207, с. 21]. Вони подають динаміку формування органів влади і створення парторганізацій, розгортання радянського будівництва, де акцентують на провідній ролі обласної парторганізації, особливо в справі підбору, розстановки і виховання місцевих кадрів, у проведенні ідейно-виховної роботи серед комуністів і населення області [207, с. 25].

Двадцятишеститомна «Історія міст і сіл Української РСР» [104], підготовлена Інститутом історії АН УРСР (голова головної редколегії П. Тронько) та опублікована за рішенням ЦК КП України, стала своєрідним ідейно-теоретичним і методологічним взірцем дослідження історичних проблем загальнодержавного, регіонального та локального масштабів. Це підтверджується вступним словом до XIX тому видання «Тернопільська область» [104].

Автори «тернопільського тому» стверджують: «Возз'єднання західних земель з Українською РСР поклато край злидням, відкрило трудящим шлях до заможного життя, вільного від експлуатації та гніту, шлях постійного зростання добробуту, культурного процвітання» [104, с. 46–47, 90]. Таким був навчальний посібник для шкіл основ марксизму-ленінізму «Нариси історії КПРС» [216], який формував ідейну й методичну канву для змістової структури історичних досліджень, що полягала у наступному: радянський народ під керівництвом Комуністичної партії втілює у життя план побудови соціалізму, чим проклав шлях до соціалізму іншим народам світу.

Такий виклад матеріалу повністю відповідав більшовицькій методології аналізу суспільних процесів.

Третій історіографічний етап: середина 1980-х – початок 1990-х рр. Вважається, що історіографія та історична бібліографія часів горбачовської

«перебудови» (1985–1991) володіє найменшим масивом опублікованих досліджень історичних процесів минулого, у тому числі 1939–1941 рр., не стільки через обмежений термін наукових пошуків (5–6 років), скільки з причини складного і для багатьох радянських істориків болючого процесу перегляду чинних десятиліттями ідеологічних підходів і методологічних постулатів. Склалася ситуація, за якою колишні положення і принципи вже не працювали, а нові ще не працювали. Попередня методологія не давала інструментарію для пояснення історичних процесів, згідно з новими суспільними вимогами, а нова такий інструментарій тільки формувала.

Позицію здебільшого російських аналітиків щодо оцінки радянсько-німецьких угод 1939 р. висловив Л. Безименський: «Як і багато моїх сучасників, я вірив у необхідність і мудрість кроків радянського уряду. Співіснування англійських і німецьких повідомлень на сторінках радянських газет вписувалося в наші уявлення про міжімперіалістичні протиріччя, а сам пакт виступав як вміле використання» [8, с. 76]. Перша альтернатива, яку бачив російський аналітик, – заклик СРСР до створення системи колективного порятунку миру, якого, на думку автора, не почули європейські лідери. Головною вимогою часу, що стояла перед політичним керівництвом СРСР, стверджує дослідник, було «виграти час перед лицем війни, що неминуче наближалась, а тому підписання пакту 23 серпня 1939 року сприяло віддаленню часу втягування СРСР у війну, незалежно від того, до яких несприятливих наслідків це підписання призвело. Навіть більше, підписання радянсько-німецького пакту врятувало Західну Україну, Західну Білорусію і Прибалтику від німецького вторгнення» [8, с. 91–93]. Отже, зміщуючи акценти у військово-стратегічну площину й не торкаючись політичних і соціально-економічних аспектів проблеми, автор «пом'якшує» оцінку пакту та висловлює сумнів щодо таємних протоколів до нього, де такі аспекти розкриваються: «Як би не відносилися до пакту і протоколів, але вони поставили реальну межу просуванню вермахта на Схід» [8, с. 97].

На підтвердження думки, що не варто поспішати змінювати колишній знак «плюс» на договорі 23 серпня 1939 р. на сьогоднішній критичний «мінус»,

історик заявляє: «Звичайно, було б значно легше розуміти й пояснювати сенс рішення про пакт, якби наступні роки й місяці були ефективно й у повному обсязі використані для підготовки до неминучої війни» [8, с. 98–99].

Уже в наступній роботі «Після пакту» Л. Безименський вдається до більш принципової критики та глибшого аналізу, внаслідок чого змінює характер висновків і оцінок. Він визнає, що підписання радянсько-німецького договору викликало шоківий стан громадськості та політичних діячів багатьох країн. Водночас радянська преса різко змінила в бік позитивного тон своїх повідомлень про Німеччину. Між пресою двох країн з'явилися спільні ноти: Берлін славив мудрість А. Гітлера, а радянська преса віддавала належне мудрості та далекоглядності «вождя всіх народів» Й. Сталіна [9, с. 99]. Підписанням радянсько-німецького договору від 28 вересня 1939 р. про дружбу й кордони радянське керівництво, вважає автор, формально реабілітувало Німеччину як агресора, а Францію й Англію звинуватило у спричиненні війни.

Причини прорахунків, поразок і політичних злочинів, вчинених партійним керівництвом, зусиллями всієї партії, аналітики «перебудівного» періоду бачать не в політичній системі, не в принципах здійснення радянської внутрішньої й зовнішньої політики, а в суб'єктивних помилках окремих партійно-державних діячів: «Сталін і Молотов діяли методом ультиматумів, порушуючи загальноприйняті норми відносин, принципи суверенітету і невтручання у справи самостійних держав. Зараз радянська громадськість бачить необхідність засудження відходу сталінського керівництва від ленінських норм зовнішньої політики соціалістичної держави, чим би такі відходи не пояснювались. Їх пояснення – [...] викреслювати допущені помилки з історії так само безглуздо, як і переписувати саму історію» [9, с. 111].

Серед авторських робіт – дослідження М. Бугая «Депортації населення з України (30-ті–50-ті роки)» [20], В. Ковалюка «Західна Україна на початку Другої світової війни» [126], О. Рубльова і Ю. Черненко «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-ті–50-ті роки ХХ ст.» [244], В. Количева «ЦК ВКП(б) в 1938–1941 рр.» [130], дисертаційна робота Н. Петруні «Комсомол –

активний помічник партії в будівництві соціалізму в західних областях УРСР (1939–1958 рр.)» [222], а також публікації Ю. Сливки «Возз'єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною» [265], «Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.)» [266] і «Сторінки з історії КПЗУ» [268].

В. Количев аналізує довоєнний період в історії ВКП(б) з точки зору історичної науки періоду «перебудови», тобто за методикою «дозованої критики». Він, зокрема, наголошує, що низка рішень XVIII з'їзду партії, що відбувся в березні 1939 р., не відповідає тодішньому історичному часу: «З'їзд визначив зміст нового періоду в розвитку радянського суспільства як завершення будівництва соціалізму і поступового переходу до комунізму, що було явним забіганням уперед, оскільки на той час соціалізм було побудовано в основному, та й то з великими деформаціями і викривленнями ленінського його розуміння. З'їзд порушив питання про основне економічне завдання СРСР – наздогнати і перегнати найбільш розвинуті капіталістичні країни, в тому числі США, за виробництвом продукції на душу населення. Це було нереальне завдання, бо країна не мала умов для випередження провідних капіталістичних держав у економічному відношенні, до того ж, міжнародна обстановка, що склалася на той час, потребувала зосередження величезних зусиль партії і народу, значної частини матеріальних ресурсів на зміцнення обороноздатності Радянської країни» [130, с. 3].

Ще одним чинником послаблення компартії автор вважає централізм і розростання адміністративно-командної системи, яка проникла в усі сфери радянського суспільства. Кадри партійних і державних інституцій, що прийшли на заміну репресованим, не мали достатньої управлінської культури. Досить сказати, що в 1939 р. 41 % секретарів обкомів і ЦК партії союзних республік, 71,4 % секретарів райкомів і міськкомів партії не мали середньої освіти [130, с. 9]. Саме така управлінська система й такі її кадри прийшли восени 1939 р. у Західну Україну здійснювати соціалістичні перетворення.

У період «перебудови» з'являються публікації, у яких досліджується і з певними корективами переосмислюється діяльність КПЗУ. Так, у роботі Ю.

Сливки «Сторінки історії КПЗУ» [268] знаходимо нові, стимульовані «перебудівними» віяннями акценти в оцінці діяльності КПЗУ та ставлення до неї вищого керівництва ВКП(б) – КПРС. Автор не вносить кардинальних змін у таку оцінку, але застосовує критично-аналітичні елементи в тлумаченні проблематики. Зокрема, він стверджує, що «з політичного життя краю в найбільш переломний і відповідальний період була усунена політична та ідеологічна організація, яка глибоко розуміла обстановку, мала великий вплив на трудове населення» [268, с. 90]. Ю. Сливка здійснює теоретичну реабілітацію КПЗУ: «Незважаючи на розпуск КПЗУ та дискредитацію її членів, комуністи продовжували залишатися вірними марксистсько-ленінським ідеалам, самовіддано боролися за їх здійснення в Західній Україні. Вони, зокрема, у вереснево-жовтневі дні 1939 року, вирвавшись із в'язниць і концентраційних таборів, активно включилися в створення органів радянської влади, очолювали рух за скликання Народних Зборів та за возз'єднання Західної України з радянською Україною. Значну частину колишніх членів КПЗУ обрали депутатами Народних Зборів, вони брали участь у здійсненні соціалістичних перетворень» [290, с. 91].

Четвертий історіографічний етап: з 1991 р. до – сьогодні. Зі здобуттям Україною національно-державної незалежності українська історична наука отримує широкі можливості для неупередженого, комплексного, вільного від ідеологічної цензури наукового пошуку в царині національної історії, в усіх її напрямках і вимірах. Розпочався четвертий етап вивчення трансформаційних процесів 1939–1941 рр. у Західній Україні, у тому числі на Тернопільщині. Для цього етапу характерна не тільки кардинальна зміна спрямованості, змісту, цілей, принципів, методологічної якості досліджень, а й різке зростання кількості ґрунтовних публікацій, комплексних розробок проблематики, тематичних дисертаційних робіт.

О. Романів та І. Федущак у дослідженні «Західноукраїнська трагедія» викривають репресивно-винищувальну діяльність комуністичного режиму в період радянської окупації Західної України в 1939–1941 рр. Центральне місце займають події червня-липня 1941 р., пов'язані з масовим фізичним знищенням у

тюрмах і на етапах евакуації української інтелігенції, національно свідомих громадян Волині та Галичини, цілеспрямовані перманентні репресії проти населення Західної України, планові розстріли політичних в'язнів. Автори стверджують: трагедія Західної України не є ні випадковою, ні винятковою, а закономірною в політиці та практиці комуністичного режиму [241, с. 6].

О. Рубльов та Ю. Черненко у роботі «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-ті – 50-ті роки ХХ ст.» [244] в основному досліджують долю тієї частини західноукраїнської інтелігенції, яка повірила в соціалістичні ідеї й почала брати практичну участь у соціалістичному будівництві, але дуже швидко з категорії «будівників соціалізму» потрапила в категорію «ворогів народу і зрадників». Автор робить узагальнення: за умови панування в СРСР тоталітарної системи, що пронизувала і сферу наукової діяльності, справжня історія Західної України була неможливою, бо не вкладалася в канони теорії будівництва соціалізму в СРСР. Об'єктивні дослідження цього плану з'являться наприкінці 80 – 90-х рр. ХХ ст. Серед конструктивних аналітичних робіт цього періоду називають праці В. Данилюка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, В. Кравченка, Р. Пирого, Ю. Шаповала та інших [244, с. 7].

Б. Ярош, характеризуючи радянський тоталітарний режим на західноукраїнських землях, дає оцінку цілеспрямованим у контексті радянзації змінам в економічному та соціальному житті населення краю, зокрема структурній ломці в промисловості та соціальній сфері, насильницькій колективізації села, тоталітарному тиску на духовну сферу через ідеологічний та пропагандистський вплив на населення, уніфікацію освіти, культури, охорони здоров'я, а також окреслює основні прояви більшовицького державного терору в регіоні: масові депортації, придушення опору населення силовими методами в умовах тотального зловживання владою. Тоталітарна радянська система була запроваджена у Західній Україні в період її максимального «розгулу», коли основним знаряддям цієї системи стали партійні й каральні органи [318, с. 151–155]. З позицій історичної об'єктивності він стверджує, що приєднання Західної України до УРСР ізолювало західних українців від Європи, призвело до втрати

багатьох громадсько-політичних і соціально-культурних структур, які діяли в минулому, але водночас (нехай і в деструктивній формі) погасили українсько-польський конфлікт, дало поштовх (нехай і збільшовиченій) соціально-економічній модернізації регіону і (хай і в радянізованих формах) сприяло консолідації українців у єдиній державі [318, с. 57–58].

Значна увага приділена проблемі депортації українського населення. Ця тема розробляється у працях Й. Надольського «Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1941)» [205] і «Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України» [206], Ю. Сливки «Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій» [267], К. Кодратюка, Ю. Киричука, І. Лучаківської «Етапи та засоби реалізації депортацій українців і поляків» [134].

Загальнотеоретичні та загальнополітичні аспекти приєднання Західної України до УРСР аналізуються у дослідженнях В. Барана і В. Токарського «Україна: західні землі. 1939–1941 рр.» [6], М. Литвина «1939: західні землі України» [182], А. Пурата «Українці у вересневій кампанії» [231], Л. Кравчука «Впровадження радянської ідеології в суспільне життя Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [963], І. Гаврилівка «Західна Україна в 1921–1941 рр.: нарис з історії боротьби за державність» [38], В. Дмитрука «Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки» [80], М. Ковалю «Україна: 1939–1945 рр. Маловідомі та непрочитані сторінки історії» [128], В. Гордієнка «Народні Збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду» [48], М. Куницького «Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни (1939–1941 рр.)» [172], О. Луцького «Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.)» [184] і «Радянізація приєднаних земель» [185], І. Усенка, О. Мироненка, В. Чехович «Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941 рр.)» [294], І. Сварника «Маловідомі сторінки з історії «золотого вересня»» [251],

Б. Яроша «Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30-х – 50-х рр. XX ст.)» [317].

У виданні «Друга світова війна в історичній пам'яті України» [82] об'єктивно оцінено український аспект негативних наслідків пакту Молотова-Ріббентропа, німецько-польської війни та радянсько-польського збройного конфлікту для населення Західної України, розкрито сутність радянізації західноукраїнських земель за кремлівським сценарієм і під контролем радянських військових та партійних властей із залученням близько 50 тис. пропагандистів і агітаторів зі сходу. Формально проведені вибори до Народних Зборів Західної України, штучно ухвалені цим зібранням документи про возз'єднання з УРСР, а потім форсовано узаконені Верховними Радами УРСР і СРСР, відкрили шлях до встановлення нового порядку, що вже був апробований в інших республіках Союзу: уніфікація суспільно-політичного життя з єдиною партією і єдиними профспілками, потужною системою каральних органів, з партійним контролем усіх сфер суспільного життя [82, с. 40–42].

П. Брицький у роботі «Україна в Другій світовій війні (1939–1945 рр.)» [19] підкреслює, що принципову оцінку радянсько-німецьким договорам серпня-вересня 1939 р. дали вітчизняні історики М. Семиряга, В. Коваль, М. Коваль, В. Куліш, О. Чубар'ян. На їх думку, керівництво СРСР мало альтернативу, але нею не скористалося і практично стало співучасником агресії: СРСР постачав Німеччині стратегічні матеріали, а потім вступив у війну з Польщею. Така позиція Москви дезорієнтувала міжнародну спільноту й демократичні сили світу [19, с.15]. Приєднання Західної України й Західної Білорусії до СРСР стало наслідком змови Сталіна з Гітлером, а вересневий 1939 р. похід Червоної армії був актом агресії [19, с. 18]. Дослідник здійснює диференційований підхід до оцінки «золотого вересня»: за формою це було приєднання західноукраїнських земель до СРСР з допомогою військової сили, але за змістом – об'єднанням не лише земель, а й єдиного українського народу, що в історичній перспективі мало позитивне значення [19, с. 21]. Український вимір Другої світової війни досліджує Ф. Левітас [179], де він акцентує увагу на трагізмі подій першого періоду війни, у

тому числі 1939–1941 рр. на західноукраїнських землях. Показовою є періодизація автором історіографії проблематики, у якій він виокремлює чотири періоди: сталінізму (1939–1956 рр.), хрущовської «відлиги» (1956–1964 рр.), командно-адміністративної доби (1964–1985 рр.) і «перебудови» (1985–1991 рр.) [179, с. 10–11].

Частина вітчизняних істориків вирішує проблему приєднання західноукраїнських земель до УРСР у контексті міжнародних відносин. Такий підхід здійснюється у дослідженнях І. Ільюшина «Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі й Лондоні та польського підпілля у Львові до українського питання 1939–1941 рр.» [100], В. Гриневича, В. Даниленка, С. Кульчицького, О. Лисенка «Анексія та інкорпорація Західної України Радянським Союзом в 1939–1941 рр.: етнополітичний контекст» [49], А. Руккаса «Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях (вересень- жовтень 1939 р.)» [246], С. Макарчука «Міжнародні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 р.» [193], В. Сергійчука «Поляки на Волині в роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації» [258] і «Втрати населення під час українсько-польського міжнародного конфлікту в роки Другої світової війни» [257], В. Ярового та І. Ільюшина «Польське підпілля на території Західної України в 1939–1941 рр.» [316], П. Голубенка «Україна і Росія у світлі культурних взаємин» [46]. Важливе місце в бібліографії цього аспекту проблеми належить виданню «Україна – Польща: важкі питання» [288], до якого увійшли матеріали IV Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни».

У роботі І. Ільюшина [100] стверджується, що українсько-польські міжнародні відносини обумовлюються довоєнними уявленнями поляків про статус українців у Другій Речі Посполитій, до чого вони прагнули і як склалися українсько-польські стосунки в міжвоєнний період, позицією, яку займали українці в 1939–1941 рр., тобто під час польсько-німецької й польсько-радянської воєн, а також після них, у період територіального поділу та окупації Польщі Німеччиною та СРСР. У міжвоєнний період, наголошує автор, національні

прагнення українців польська влада обмежувала заборонаю мати землю на окремих територіях (у Східній Галичині), засиллям колоністів із Центральної Польщі, примусовим окатоличенням і полонізацією населення, підготовкою заходів до звільнення «південно-східних кресів Польщі» від української присутності [100, с. 70]. Це вплинуло на ставлення українського населення до польської влади і формування позитивних поглядів щодо приходу Червоної армії на початковому етапі. Однак ситуація швидко змінилася: радянська влада зрозуміла, наскільки потужні в західних українців прагнення до самостійницького державного життя й почала ці прагнення душити всіма способами, аж до масових репресій і депортацій, примусовою колективізацією. Змінилося ставлення до радянської влади й до поляків: серед українців заходу побутувала думка, що польське панування було меншим злом, аніж більшовицький терор [100, с. 71–72].

Монографія П. Голубенка [46] висвітлює комплекс питань, пов'язаних з актуальною проблемою. На основі новітніх матеріалів автор намагається «очистити» історію взаємин двох сусідніх народів від упереджених тлумачень та догматичних стереотипів і приходять до висновку, що Російська імперія ніколи не вмирала, а російське імперське мислення набуло нових ефективних форм, зокрема, в концепції «єдиного радянського народу», згуртованого «великим російським братом» під керівництвом комуністичної партії. Додатково автор обґрунтовує думку: в дійсності історія України є історією боротьби українського народу за виживання, за збереження й розвиток української культури в умовах російської експансії. На західноукраїнських землях це вилилося у збройний супротив комуністичному режимові силами УПА, потенціал якої формувався й гартувався в 1939–1941 рр. [46, с. 419].

В. Сергійчук у дослідженні «Поляки на Волині в роки Другої світової війни» [258] засвідчує, що абсолютну більшість рішень щодо утисків польського населення радянською окупаційною владою на Волині та Галичині готували в Москві, у Києві лише деталізували генеральну лінію Кремля й реалізовували її практично: у Москві ухвалювали постанови, у Києві розробляли заходи щодо їх виконання, а потім доповідали в імперський центр про їх здійснення [258, с. 15–

17]. Проте польська сторона не вважала за необхідне співпрацювати з українським національним рухом у протистоянні московському режимові, бо не визнавала прав українців на власну державу й розглядала український народ як приречений бути поневоленим Польщею й Москвою. Польські політики того часу наголошували, що з українцями необхідно налагоджувати добросусідські стосунки лише в незначних питаннях, не порушуючи проблеми самостійної Української держави. Така позиція впливала на практику відносин з українським населенням Волині та Галичини, а в екстремальних умовах призвела до негативних проявів міжетнічного характеру [258, с. 20].

Проблема включення Західної України до складу СРСР вирішується на тлі міжнародної політики й у контексті впливу на міждержавні відносини напередодні та на першому етапі Другої світової війни. На висвітлення цієї тематики спрямовані дослідження П. Брицького «Україна в Другій світовій війні» [19], Ф. Левітаса «Друга світова війна: український вимір» [179], М. Ковалюка «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах» [129], В. Ковалюка «Західна Україна на початку Другої світової війни» [125], С. Кульчицького «Лінія Керзона в історичній долі українського народу» [171], В. Гриневича «Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939–1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти» [50], Ю. Шаповала «Пакт Молотова-Ріббентропа та Західна Україна: нові документи і факти» [305], В. Макарчука «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження» [187], «Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною й Польщею (1939–1945 рр.)» [188], С. Якіма «Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1945 рр.)» [313], збірник наукових праць «Друга світова війна в історичній пам'яті України» [82] за редакцією І. Юхновського, а також історіографічна робота Т. Гунчака «Ключові проблеми історіографії Другої світової війни» [69].

Процес встановлення радянської влади і здійснення радянзації західноукраїнського суспільства, напрямки, характер і наслідки перших

соціалістичних перетворень у Західній Україні висвітлюються у роботах В. Сергійчука «Правда про «золотий вересень» 1939» [259], «Український здвиг: Волинь. 1939 – 1955 рр.» [260] і «Український здвиг: Поділля. 1939–1955 рр.» [261], Ю. Шаповала «Золотий вересень 1939-го: як це робилося насправді» [303], О. Левицької «Методи радянзації Західної України в 1939–1940 рр.» [177] і «Особливості формування кадрового потенціалу на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.» [178].

Головна ідея дослідження В. Сергійчука «Правда про «золотий вересень» 1939 р.» [259]: комуністичний режим, що прийшов на західноукраїнські землі у вересні 1939 р., був нав'язаний місцевому населенню всупереч його волі із застосуванням методів політичного насилля, військового терору та економічного примусу, з відповідним ідеологічним забезпеченням. Щоби не виглядати в очах світової спільноти агресором, комуністична Москва, на відміну від фашистського Берліна, що відверто напав на Польщу, окупувала Західну Україну й Західну Білорусію під прикриттям лозунгу «визволення єдинокровних братів». Для цього Кремль прийняв рішення організувати «волевиявлення народу» у форматі Народних Зборів Західної України, які схвалили підготовлені у Москві постанови про захоплення поміщицьких земель селянськими комітетами, про нову владу в формі рад, про входження краю до складу СРСР через включення до УРСР, про націоналізацію крупної промисловості й банків [259, с. 4–6].

У дослідженні О. Левицької «Методи радянзації Західної України в 1939–1941 рр.» [177] виокремлено три періоди здійснення радянською окупаційною владою соціалістичних перетворень у краї: формування тимчасових органів влади під контролем військових частин РСЧА – 17 вересня – 10 грудня 1939 р.; перехід функцій тимчасових органів влади до органів радянської влади на місцях – 10 грудня 1939 – 3 лютого 1940 рр.; розбудова партійних, радянських, правоохоронних і господарських структур управління – лютий 1940 – червень 1941 рр. Ці періоди були відмінними за методами, але спільними за суттю.

Усі заходи, які впроваджувалися в життя населення регіону, повністю відповідали політиці партії більшовиків і радянської влади, що «прибула на

танках». Це визначало її сутність і диктувало методи дій: сталінський тоталітарний режим, опанувавши ситуацію на місцях, застосовував адміністративно-командні методи у всіх сферах життя під тотальним контролем партійно-радянських органів і при свавіллі спецслужб. Окрім цього, невід'ємним елементом радянської була ідейно-пропагандистська робота в масах, особливо в аспекті боротьби з проявами націоналізму та релігійної свідомості [177, с. 77].

Висвітлення питань соціально-економічного життя населення Західної України і трансформаційних процесів у сфері матеріального виробництва знаходимо в роботах В. Пивоварчука «Соціально-економічні процеси в західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [223], М. Сеньківа «Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50 рр. ХХ ст.» [256], І. Рибка «Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – поч. 90-х рр. ХХ ст.)» [239].

Про сталінський тоталітаризм у духовній сфері свідчать заходи комуністичної партії у сфері освіти в роботі Ю. Шаповала «Сталінізм і Україна» [306] йдеться про згортання політики «коренізації», тобто й «українізації», яку здійснювали партійні органи та структури НКВС з виконання постанови ЦК КП(б)У від 10 травня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл на Україні». Отже, національні школи (з мовою викладання національних меншин) стали каналами «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей», а їх існування визнавалося «недоцільним і шкідливим». Тому такі школи «ліквідувалися, а учні переходили в школи з українською і російською мовами навчання». Згодом русифікація навчальних закладів посилилася звуженням українського сектора в системі навчальних закладів України, в тому числі в західних областях, на які поширилася постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 року «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» [306, с. 11–12].

Низка робіт культурно-духовної тематичної спрямованості приурочена висвітленню проблеми державно-церковних взаємин, що було особливо актуальним в період радянської традиційно релігійного західноукраїнського

суспільства: «Радянська антирелігійна політика в 1939–1941 рр. на Галичині» [70] та «Перші дні «радянського життя» у спогадах греко-католицького та римо-католицького духовенства Східної Галичини» [71] І. Дацюка, «Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті – 40-ті рр. ХХ ст.)» [85] Л. Дудки, «Церква в умовах тотальної недовіри (спротив УГКЦ сталінській радянзації 1939–1941 рр.)» [202] В. Марчука, «Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941 рр.)» [275] О. Сурмач.

Для четвертого історіографічного етапу вивчення трансформаційних процесів 1939–1941 рр. у Західній Україні характерне зростання кількості дисертаційних досліджень з поглибленням змісту й вдосконаленням методології наукового пошуку. Бібліографію досліджуваної проблематики поповнили дисертаційні роботи С. Білоконя «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)» [13], В. Вісіна «Радянський режим у Волинській області (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [31], О. Гуменюк «Радянська західноукраїнських земель в 1939–1941 рр.: методи і напрями реалізації та сприйняття місцевим населенням» [60], Т. Гуменюк «Західноукраїнські землі в 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз» [63], Л. Дудка «Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті – 40-ві рр. ХХ ст.)» [85], В. Ковалюка «Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [123], С. Кондратюк «Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект)» [140], Р. Котовського «Село західних областей України: соціальні трансформації (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [156], І. Лукачівської «Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [183], В. Макарчука «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1941 рр.)» [187], Й. Надольського «Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1941 рр.)» [205], В. Півоварчука «Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [223], А. Руккаса

«Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях (вересень-жовтень 1939 р.)» [246] і С. Якіма «Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1944 рр.)» [313].

У роки «перебудови» з'явилася низка російськомовних публікацій, у яких здійснювався фаховий аналіз і певна переоцінка характеру й значення політики комуністичної партії й радянського уряду напередодні та в перші два роки Другої світової війни. До таких публікацій належать роботи Ф. Волкова «За кулисами Второй мировой войны» [34], С. Волкова і Ю. Ємельянова «До и после секретных протоколов» [33], Д. Волкогонова «Драма решений 1939 года» [35], В. Сиполса «Дипломатическая борьба накануне Второй мировой войны» [263], М. Семиряги «Сговор двух диктаторов» [254], збірник «Архивы открывают тайны... Международные вопросы: события и люди» за редакцією М. Попова, «Вокруг советско-германского пакта 1939 г.» [8] і «После пакта» [9], що були опубліковані у згаданому збірнику та інші.

Комплексний підхід до аналізу трансформаційних процесів в Західній Україні в перші роки після приєднання до УРСР здійснює О. Гуменюк за такими тематичними напрямками: приєднання західноукраїнських земель до УРСР [52; 58]; еволюція взаємин місцевого населення з радянською владою [53; 57]; запровадження радянських порядків на новоприєднаних землях [54]; радянізація західноукраїнських земель [59–60]; радянсько-німецькі договори 1939 р. як передумови переділу західноукраїнських земель і приєднання їх частини до СРСР [61].

Т. Гуменюк досліджує проблему «возз'єднання» Західної України в сучасній історіографії, зокрема, оцінки ролі пакту Молотова-Ріббентропа в долі західних українців [66], сталінських репресій на західноукраїнських землях [68], факту приєднання Західної України до УРСР [67], Народних Зборів Західної України [65], наслідків радянізації суспільно-політичного життя західноукраїнського населення [64], в тому числі інтелігенції [62]. Здійснюючи історіографічний аналіз досліджень історії західноукраїнських земель у передвоєнний і перший період Другої світової війни [63], вона погоджується з періодизацією історіографії

проблеми приєднання Західної України до СРСР – УРСР, запропонованою О. Сухим [277] і О. Марущенком [199]: перший період – з 1939 р. до середини 50-х рр., другий – з другої половини 50-х до середини 80-х рр., третій – з другої половини 80-х до початку 90-х рр., четвертий – із проголошення державної незалежності України до сьогодні.

Т. Гуменюк подає історіографію історико-політичних аспектів приєднання Західної України до СРСР, де виокремлює три визначальні концептуально-інформаційні блоки досліджень: пакт Молотова-Ріббентропа, стратегічна операція Українського фронту з розгрому Польщі спільно з військами Вермахту 17–28 вересня 1939 р. та політично-правове обґрунтування приєднання до СРСР західноукраїнських земель. Також висвітлена історіографія запровадження на західноукраїнських землях радянського тоталітарного режиму, зокрема, у форматі уніфікації державно-політичної системи та визначення територіального статусу регіону, в процесі соціально-економічних перетворень і здійснення трансформацій у духовному житті та культурній сфері в умовах поступового застосування репресивно-депортаційних акцій радянських державно-партійних органів і силових структур з метою форсованої радянізації краю [156].

Низку різнопланових досліджень проблематики здійснив Р. Котовський. Він проаналізував основні засади соціальної політики радянської влади на західноукраїнських землях в 1939–1941 рр. [153], соціальні трансформації в західноукраїнському селі [152], здобутки і прорахунки радянської влади у Західній Україні в системі освіти, культури та охорони здоров'я [150], діяльність органів НКВС в західноукраїнських областях [149], особливості агітаційно-пропагандистської роботи партійних органів [154] і державно-церковних відносин у регіоні [155].

У дослідженні Р. Котовського «Село західних областей України: соціальні трансформації (1939–1941 рр.)» [156] наголошується, що з вересня 1939 р. у Західну Україну переносилася апробована в СРСР модель модернізації суспільства – радянізація. Вона базувалася на відвертому насильстві та приховувала сталінську диктатуру з притаманною їй жорстокістю. Під гаслами

соціалістичної перебудови проводився спланований наступ і знищення національних, господарських, побутових традицій місцевого населення.

З духовно-культурного життя краю радянська влада витісняла Церкву – свого основного ідеологічного суперника, у зв'язку з чим, неодмінною складовою ідеологічної роботи партії стала атеїстична пропаганда. Навіть радикальні, в основному позитивні зміни в системі охорони здоров'я на селі трактувалися винятково ідеологічному аспекті та з пропагандистською метою – як турбота комуністичної партії і радянської держави про трудівників села [156].

У зв'язку із розширенням доступу до раніше закритих джерел інформації та обумовленим цим зростанням кількості публікацій окресленого тематичного напрямку, значна частина істориків-дослідників звертається до історіографії подій 1939–1941 рр. Т. Гунчак висвітлює «Ключові проблеми історіографії Другої світової війни» [69], де приділяється увага досліджуваному нами періоду; О. Макаручук – «Возз'єднання Західної України з Українською РСР в оцінках англо-американської наукової школи: проблеми історіографії» [190]; О. Марущенко – «Золотий» вересень 1939 року: деякі проблеми історіографії» [199], «Новітня українська історіографія Другої світової війни» [200], «Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії» [201]; О. Сухий – «1939 рік у висвітленні української історіографії» [277], О. Гуменюк – «Радянська західноукраїнських земель: історіографія проблеми» [59]; Т. Гуменюк – «Проблема возз'єднання Західної України з Українською РСР в сучасній історіографії» [67] і «Наслідки радянської суспільно-політичного життя Західної України (1939– 1941 рр.) в сучасній українській історіографії» [64]; С. Дерев'янка – «1939 рік у долі західноукраїнських земель: стереотипи історіографії та пошук нових підходів» [77] і «Оформлення державно-політичного статусу Західної України в 1939 р. в історіографії» (у співавторстві з Т. Гуменюк) [78].

Наукові дослідження, здійснені вітчизняними істориками в роки державної незалежності України, позитивно вплинули на зміст, характер і світоглядні орієнтири навчально-методичної й навчальної літератури для всіх рівнів і галузей освіти. Бібліографію навчально-методичної і навчальної літератури розширили

видання «Історії України» (В. Гарін, І. Кінцар, О. Кондратенко) [42], «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.» (Я. Грицак) [51], «Історія України» (за ред. В. Смолія) [106], «Історія України» (за ред. С. Кульчицького) [107], «Історія України» (кер. авт. кол. Ю. Зайцев) [108], «Історія України: нове бачення» (за ред. В. Смолія) [109], «Курс лекцій з історії України» (П. Коріненко, В. Терещенко, М. Бармак) [144], «Новітня історія України 1914–1945 рр. » (К. Кондратюка) [163], «Історія України» (Б. Лановик, М. Лазарович) [175], «Економічна історія України» (Б. Лановик, З. Матисякевич, Р. Матейко) [176], «Історія України від найдавніших часів до наших днів» (Ю. Макар, Б. Білецький, А. Коцур, В. Коцур, А. Павко) [194], «Історія України. Сучасне бачення» (В. Остафійчук) [214], «Історія України. Неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі» (В. Петровський, Л. Радченко, В. Семененко) [220], а також вагомні академічні матеріали «Тисяча років української суспільно-політичної думки. У дев'яти томах. Т. 7» (гол. редкол. Т. Гунчак) [283] і «Україна. Антологія пам'яток державотворення X – XX ст. У десяти томах. Т. 9» (гол. редкол. І. Дзюба) [286].

Цій же темі присвячене колективне дослідження Д. Архієрейського, О. Бажана, Т. Букової та інших «Політичний терор і тероризм в Україні» [227], роботи В. Нікольського «Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кін. 1920-х – 1950-х рр.)» [211], С. і К. Кондратюків «Репресії органів НКВС проти населення західних областей України (1939–1941 рр.)» [138], Б. Яроша «Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30 – 50-ті роки XX століття (історико-політичний аспект)» [318], Ю. Киричука «Радянський терор 1939–1941 рр.» [120], О. Малярчука «Тоталітаризм проти західноукраїнського села» [198].

Автори фундаментальної праці «Історія України: нове бачення» зазначають: «Хоча приєднання західної частини українських земель до Великої України в рамках Радянського Союзу було здійснене в умовах протистояння двох тоталітарних систем насильницькими методами, ця подія об'єктивно мала кульмінаційне значення у формуванні соборної України» [214, с. 286]. Б. Лановик і М. Лазарович підкреслюють, що радянсько-німецьке зближення на основі

договорів 23 серпня та 28 вересня 1939 р. і таємних протоколів до них, знайдених в архівах ЦК КПРС в 1992 р., відкрило шлях до включення західноукраїнських земель до складу СРСР. Підпорядкувавши своєму контролю місцеве життя, радянська адміністрація, основу якої склали вихідці зі Східної України та Росії (здебільшого росіяни), почала руйнувати культурно-освітні, громадсько-політичні та соціально-економічні інституції, а також багатовікові національні традиції, що супроводжувалося масовими репресіями й депортаціями [175, с. 421–423]. В. Остафійчук вважає, що радянсько-польський конфлікт вересня 1939 р. треба називати не «визвольним походом Червоної армії», а справжньою війною, наслідком якої стала окупація і приєднання до СРСР західноукраїнських земель з наступною їх радянізацією [214, с. 293].

До бібліографічного масиву, що відображає трансформаційні процеси на Тернопільщині в 1939–1941 рр., належать роботи Л. Бойцун «Тернопіль у плінні літ» [15], І. Букавина «Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів» [21], О. Гаврилюка, І. Крочака, О. Петровського «Тернопіль: сторінки минулого і сьогодення» [39], О. Гайдая, Б. Хаварівського, В. Ханаса «Предтеча: Польський рух опору на Тернопільщині (1939–1941 рр.)» [40], І. Дуди «Тернопіль. 1540–1944 рр. Історико-краєзнавча хроніка» [84], І. Зуляка «Наукова та навчально-виховна діяльність Кременецького учительського інституту в 40-х роках ХХ століття» [96], О. Петровського, О. Гаврилюка, В. Окоринського, І. Крочака «Тернопіль: історія міста» [201], Ш. Редліха «Разом і нарізно в Бережанах» [237], А. Руккаса «Кременець у вересні 1939 року» [245], О. Солов'я «Становлення та функціонування Кременецького учительського інституту в умовах радянізації краю в 1939–1941 рр. та в післявоєнний період» [272], М. Стрішенця «Економічна історія Тернопільщини» [274], а також біографічний збірник О. Бенч і В. Троян «Визначні постаті Тернопілля» [29]. У дослідженні І. Дуди [84] по-новому характеризуються події Першої і Другої світових воєн та міжвоєнного періоду, змальовується детальна картина краху польської окупаційної адміністрації у Тернополі, що був спричинений наступом гітлерівської армії на заході, а Червоної – на сході. Використаний інформаційний

матеріал за формою і змістом свідчить про заміну одного окупаційного режиму іншим: польського – радянським, з певними політичними «реверансами» більшовицької влади на першому етапі та в окремих сферах діяльності (освіта, охорона здоров'я) і з посиленням терору та розширенням репресій проти місцевого населення – у наступному [84, с. 226–230].

У книзі І. Букавина [21] підкреслюється, що населення Тернопілля неоднозначно сприйняло прихід Червоної армії: на перших порах – позитивно, але згодом, коли після офіційного закріплення західноукраїнських територій за СРСР розпочалася радянізація краю, у здійсненні якої місцевим кадрам не довіряли, а залучали присланих зі сходу функціонерів, проти місцевого населення розпочали масові репресії, – ставлення до радянської влади стало негативним [21, с. 75–76].

Праця «Тернопіль: історія міста» [221] розкриває історичні аспекти формування культурно-історичного обличчя Тернополя. Особливу увагу приділено маловідомим сторінкам історії міста, серед яких – період 1939–1941 рр., де автори вказують, що поряд з окремими позитивними явищами (українізація освіти і культури, націоналізація промисловості, безоплатна медицина тощо) зростають масштаби політичних репресій (винищення національної інтелігенції, русифікація духовної сфери й управління, примусова колективізація, терор і виселення) [221, с. 124–125].

Аналогічний підхід зустрічаємо у дослідженні «Тернопіль: сторінки минулого і сьогодення»: «Радянський період в історії Тернополя характеризується суперечливими тенденціями. З одного боку, відбувається розвиток освіти, зміцнюється економіка краю, запроваджується безоплатна медицина, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, широкий доступ до надбань культури. Натомість населення західноукраїнських земель зазнало політичних репресій, масового винищення національно свідомої інтелігенції та борців за національне визволення, утисків у сфері ідеології, тиску політики русифікації, примусової колективізації» [39, с. 62–63].

Нові факти дали змогу по-новому тлумачити події початку Другої світової війни, місце та роль у ній СРСР. Об'єктивно звучить твердження, що війна прийшла на західноукраїнські землі у вересні 1939 р. і що СРСР вступив у цю війну не 22 червня 1941 р., а 17 вересня 1939 р., і що «Червона армія на своїх багнетах принесла не тільки визволення від польського панування, а й кривавий терор і репресії по відношенню до мирного населення» [245, с. 283]. Аргументовано, на основі розсекречених архівних матеріалів висвітлено політичні репресії у західних областях України у 1939-1941 роках в монографії В. Баран і В. Токарського «Зачистка» [7].

Автори дослідження «Предтеча. Польський рух опору на Тернопільщині. 1939–1941 рр.» дають цілісну картину польського підпілля на Тернопільщині, розглядають причини та колізії трагічного протистояння Армії Крайової та ОУН, так званої «малої війни», наслідки якої проявляються в українсько-польських відносинах. Окрім цього, у книзі окреслено трагізм долі західноукраїнського населення: поляки до 1939 року вважали їх громадянами Польщі; з 1939 року більшовики перетворили їх в громадян СРСР, а з 1941 року німці зарахували до підданих Німеччини [40, с. 5].

Приєднання західноукраїнських земель до СРСР було однією з найактуальніших проблем, які досліджували історики української діаспори. Окупацію Червоною армією Західної України й наступні політичні, соціально-економічні та культурні трансформації в суспільному житті краю аналізують В. Дубровський у праці «Найновіша советська концепція історії України» [83], М. Рудницька у збірнику статей «Західня Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941 рр.» [88], В. Плющ у дослідженні «Боротьба за Українську державу під советською владою» [226]. Ця тематика документально розкрита у збірнику «ОУН у світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.» [215] і частково у виданні «Двадцятий з'їзд КПРС без маски» [72].

У окремих дослідженнях захоплення СРСР Західної України аналізується у контексті міждержавних і міжнаціональних відносин. Такий підхід знаходимо у працях К. Кононенка «Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української

національної ідеї: 1917–1960 рр.» [143], В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [147], А. Семенюка «На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження» [253], М. Іваника «Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини і Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах» [162], Снайдер Т. Криваві землі; Європи поміж Гітлером і Сталіним. [271],

Значна увага приділена економічному аспекту проблематики. У книзі Л. Винара «Економічний колоніалізм в Україні...» [30] і дослідженні Д. Шалдая «Експлуатаційна політика Москви в розміщенні виробничих сил» [302] розкривається грабіжницький характер імперської політики Кремля у сфері матеріального виробництва на національних територіях, включених до СРСР. Конкретизують цю проблему методом її проекції на аграрний сектор економіки України М. Величковський у роботі «Ліквідація селянського присадибного господарства за комуністичної системи» [28] і Л. Лисенко у монографії «Сільське господарство України» [181].

Хоч окремі висновки монографії В. Плюща «Боротьба за Українську державу під советською владою» [226] стосуються України 20-х рр. ХХ ст., однак залишаються справедливими щодо Західної України вересня – жовтня 1939 р., коли радянська окупаційна влада ще не виявила повною мірою свого тоталітарного характеру, знаходимо позитивне сприйняття перших кроків радянської адміністрації, що певним чином пояснює думка: «Оскільки серед українського народу та української інтелігенції не було антисоціалістичних тенденцій (розуміючи під ними справедливий розподіл благ серед населення, заперечення експлуатації людини людиною, боротьбу з великим монополістичним капіталом), оскільки українська нація ніколи не мала своєї великої буржуазії, а дрібна буржуазія завжди стояла на позиціях народництва й почувала себе тісно пов'язаною з народом та його інтересами, – як народіві в цілому, так і широким колам української інтелігенції в принципі не здавалася страшною соціалістична форма господарювання на зразок західноєвропейського соціалізму» [226, с. 13].

Ситуація змінюється через кілька місяців із розгортанням процесів націоналізації, колективізації та депортації. Стало зрозумілим, що радянський

соціалізм не має нічого спільного з реальним соціалізмом. Реакція західноукраїнської спільноти на масштабний наступ «советів» на всіх фронтах суспільного життя, за класифікацією В. Плюща, поділила західних українців на три групи. Перша група зберегла «мовчазне» вороже ставлення до антинародних заходів влади, бо на активні виступи ресурсів не було (масові репресії, депортації зробили свою «чорну справу»). Друга група, повіривши у продуктивність комуністичних гасел, потрапила в обійми більшовиків і вірно їм служила. Найраціональнішою була позиція третьої групи: не піддавшись комуністичним обіцянкам і, не виявляючи ворожій опозиції режиму, вона всіма доступними засобами захищала матеріальні та духовні інтереси народу в усіх сферах суспільного життя. Саме представники й спадкоємці третьої групи склали в майбутньому кістяк плеяди борців і будівників української державності [226, с. 14–15].

У монографії К. Кононенка «Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї (1917– 1960 рр.)» [143] стверджується, що суцільна колективізація сільського господарства не належала до програмних цілей більшовиків, які більше схилилися до фермерського аграрного господарювання за американським взірцем. Різкий поворот до колективізації села відбувся з причини проблем з індустріалізацією економіки: промисловість вимагала продовольчого забезпечення, а за імпорт техніки для індустріальних потреб потрібно було розраховуватися хлібом. І комуністична Москва приносить у жертву індустріалізації сільського трудівника. Сколективізоване українське село чекав «період занепаду сільськогосподарського виробництва та безоглядного намагання Москви досягти тієї цілі, заради якої була розпочата примусова колективізація України, а саме: вилучення такої кількості хліба, яка уможливила б дальше проведення індустріалізації й зумовлених нею розрахунків із закордоном за ввіз промислового устаткування» [143, с. 273]. Отже, йшлося не про збільшення виробництва сільгосппродукції для харчування населення, а задля розширення її вилучення, щоб забезпечити індустріальні потреби та експорт.

Дослідженню В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [147] належить особливе місце серед літератури цієї тематики. Насамперед з огляду на

наявність величезної маси псевдонаукових праць про «визволення» та «возз'єднання», які дають спотворену картину подій 1939–1941 рр., особливо щодо відображення ролі українського національного чинника у тогочасних суспільних процесах. На підставі вивчення архівних матеріалів і секретної документації німецького Рейху, автор дає глибокий аналіз ходу та суті історичних процесів напередодні та в роки Другої світової війни, зокрема на першому її етапі, що безпосередньо торкнувся західноукраїнських земель. Він оприлюднює маловідомий факт: в 1939–1941 рр. німецька влада на підконтрольній їй території заборонила усім емігрантським організаціям усно чи письмово висловлювати своє вороже ставлення до СРСР [147, с. 77], в тому числі щодо переслідувань, репресій і депортацій західноукраїнського населення, що відбувалися на сусідніх прикордонних територіях, тобто в західних областях УРСР. Цим самим було підтверджено спільність негативного ставлення сталінського й гітлерівського тоталітарних режимів до українського народу, зневаги до його інтересів.

У аналітичній роботі А. Семенюка «На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження» [253] обґрунтовується необхідність відносин співробітництва українського і польського народів у геополітичному аспекті. Автор вважає: занепад теперішньої України чи інших незалежних держав з колишнього СРСР може служити відновленню «потужної імперії» нашого північного сусіда, а потім призвести до поневолення українського народу та ще одного поділу Польщі. Тому необхідно дбати про добросусідські відносини з усіма, хто донедавна був жертвою російсько-совєтського імперіалізму, де ще й досі не вмерли імперські традиції та амбіції [253, с. 4].

У публікації Д. Шалдія «Експлуатаційна політика Москви в розміщенні продуктивних сил» [302] аргументується, що шовіністична радянська політика носила тоталітарний характер, поширювалася на всі сфери суспільного життя, насамперед на економічну галузь. Це яскраво виявилось у підході партійно-державного керівництва СРСР до розміщення виробничих потужностей в національних регіонах, в тому числі на Західній Україні. Об'єкти важкої індустрії (виробництво засобів виробництва) розміщувалися в основному на території

Російської Федерації, а національним окраїнам залишалися нестратегічні галузі: «Москва протягом п'ятирічок індустріалізації бурхливими темпами розбудовувала потужну промисловість, насамперед у Московщині, зокрема таку головну галузь важкої індустрії, як машинобудування. Зате на неросійських землях розбудовувалася, відповідно до потреб Московщини, тільки сировинно-видобувна промисловість» [302, с. 377]. Національним регіонам, де розташовували в основному виробництво групи Б, тобто предметів споживання, залишалось виробляти і постачати індустріальним центрам згадану продукцію як розрахунок за отримані засоби виробництва.

М. Величківський, характеризуючи соціалістичну систему сільгоспвиробництва з її колгоспами і радгоспами, як центральними ланками усупільненого радянського аграрного сектора, виокремлює проблему функціонування присадибних ділянок колгоспників [28] як певної альтернативи колективним аграрним монстрам. Радянська влада тримала під контролем й цю ділянку господарського життя селянина, в основному за рахунок оподаткування: колгоспник від свого індивідуального господарства був зобов'язаний здавати державі «поставки» зерном, якщо таке вирощував на своїй ділянці, городніми культурами, насамперед картоплею, а також продуктами від домашньої худоби. У зв'язку з тим, що кожен селянський двір мав прибутки з колгоспного ринку, селянин змушений був сплачувати сільгоспподаток, який нараховувався з річної суми прибутку господарства. Незважаючи на податковий пресинг, присадибне господарство тією чи іншою мірою унезалежнювало колгоспника від результатів його праці в колгоспі, що радянською владою сприймалося як негатив, і вона вживала нормативні й адміністративні заходи до зниження ступеня такої незалежності [28, с. 725].

Отже, аналіз історіографії проблеми дає підстави стверджувати про відсутність єдиної думки щодо подій 17 вересня 1939 р. на Тернопільщині. Цей міжвоєнний період не тільки змінив життя населення краю, а й мав кардинальні наслідки у формуванні характеру суспільно-політичних та соціально-економічних стосунків в регіоні. Тернопільщина була включена до УРСР у складі СРСР, а значить втягнута в імперські плани радянського тоталітарного режиму.

Слід зазначити, що тільки на основі всебічного вивчення історіографії можна подати об'єктивну картину радянзації Тернопільщини.

Питання комплексного дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині у сфері економічного, сільськогосподарського, освітнього, медичного, культурного та ідеологічного не розглядалося в плані окремої теми дослідження. На сьогодні залишилися недостатньо з'ясовані наслідки радянзації регіону надалі щодо його соціально-економічного розвитку. Зокрема, це зазначено у статтях Л. Кравчука [960, 961, 962, 964, 965, 966, 971, 972, 974, 977, 979, 980] тощо.

1.2. Аналіз джерельної бази

У комплексі теоретико-концептуального, аналітико-методологічного та інформаційно-фактологічного забезпечення науково-дослідницького процесу особливе, навіть провідне й визначальне місце належить джерельній базі дослідження. Вона обумовлює формування теоретико-інструментального ресурсу, за допомогою якого формулюються стратегічна мета й тактичні завдання дослідницької роботи й уможлиблюється їх реалізація.

Крім цього, джерельна база виступає каталізатором науково-аналітичної творчості дослідника: обмежуючи його пошукові можливості вже відомим фактологічним матеріалом і апробованим методологічним інструментарієм, актуалізує потребу конструювання нових, ефективніших теоретичних і методичних підходів до висвітлення обраної тематики як через пошук додаткових, але важливих фактів для збагачення інформаційного банку, так і через застосування інноваційної методики в аналізі традиційних і новітніх дослідницьких проблем.

Архівний компонент джерельної бази дослідження включає численний масив документів центральних державних архівів України ЦДАВОВУ, ЦДАГОУ розкриваються політичні та соціально-економічні трансформації 1939–1941 рр. у Західній Україні в контексті загальносоюзних суспільно-політичних процесів, у

тому числі в Україні як складовій СРСР; матеріали Держархіву Тернопільської області, що висвітлюють конкретний зміст, характер, спрямованість і наслідки радянської політичної, суспільно-економічної й культурно-духовної життя регіону; мемуаристика української діаспори, у якій оцінка політики Москви на західноукраїнських землях позбавлена догматичних радянських стереотипів і здійснюється з позиції національного державотворення, а також публікації вітчизняних і зарубіжних періодичних видань як джерело фактологічної інформації.

Масштабний і змістовний матеріал для аналітичних досліджень анексії Західної України СРСР та процесу радянської західноукраїнських земель надають документи ГДА СБУ. Відкритий доступ до раніше засекреченої інформації дав змогу переконатися в обізнаності радянських спецслужб щодо довоєнного стану економіки України, загрози фашистської агресії, настроїв населення відносно радянської влади, а також побачити механізм загарбання СРСР Західної України та масштаби репресій тоталітарного режиму проти українського населення. Архівні джерела відтворюють реальну картину вступу РСЧА на територію Західної України [234, с. 181–188], зокрема в Тернопіль [234, с. 189–191]. Важливе значення мають документи, що засвідчують підготовку НКВС СРСР до оперативної роботи при вступі радянських військ на територію Західної України [234, с. 46–48]. З цих джерел випливає, що радянське керівництво постійно вивчало настрої місцевого населення з метою здійснення відповідних контрзаходів. Уже в перший день окупації Західної України Кремль вимагав надання зведень щодо реагування населення на вступ РСЧА [234, с. 49–50] та на радіовиступ голови РНК СРСР В. Молотова 17 вересня 1939 р. [234, с. 998–1009]. Реакцією Москви на зміст таких зведень можна вважати накази Наркомату НКВС СРСР про розгортання роботи органів НКВС на західноукраїнських землях [234, с. 53–54], про оперативні заходи [234, с. 72] та формування органів НКВС у Західній Україні [234, с. 83]. Водночас радянські репресивні органи не випускали з поля зору жителів Західної України, яких у форматі «оргнабору робочої сили» скерували на вугільні об'єкти Донбасу [234, с.66–67], а також особливу увагу надавали боротьбі з українськими

національними структурами [234, с. 112–116], насамперед ОУН [234, с.163–164], ліквідації націоналістичного підпілля [234, с. 169–173]. Окремі документи містять статистичні дані про осіб, заарештованих у Західній Україні [234, с. 264–267] та конкретні відомості про агентурно-оперативну роботу НКВС у Тернопільській області [234, с. 262–263].

Загалом, документи й матеріали ГДА СБУ можна умовно диференціювати як: інформаційні дані про політичну та соціально-економічну ситуацію в регіоні; документи, що висвітлюють заходи тоталітарного режиму з радянзації суспільного життя краю; матеріали, у яких відтворено реакцію населення на заходи влади та відповідні репресивні контрзаходи партійно-державних інституцій із залученням силових структур.

Документальні матеріали, що зберігаються у ЦДАГОУ, зокрема ф.1. оп. 1. Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них (1919–1955) част. 1; ЦДАГОУ ф. 3833. оп. 1. Краєвий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях 1929–1947 рр. України ілюструють, що у вересні 1939 р. комуністичний режим, нав'язаний західноукраїнському населенню всупереч його волі, із застосуванням методів політичного насилля, військового терору й економічного примусу, з відповідним ідеологічним забезпеченням і за допомогою кадрів, надісланих зі східних областей УРСР, на місцеві посади призначили особи у погодженні з Москвою. Так, постановою ЦК КП(б)У, що вирішувала питання, «пов'язані із встановленням радянської влади в Західній Україні», затверджено склад бюро Тернопільського обкому КП(б)У, де серед десяти його членів не було жодного місцевого комуніста – всі зі східних областей України [259, с. 58–59]. Таким же «надісланим» був склад Тернопільського облвиконкому [259, с. 61–62], з тією різницею, що до бюро обкому увійшли партійні функціонери обласного рівня, а до облвиконкому – в основному працівники райвиконкомів східних областей. Це свідчить про те, що центр надавав пріоритетного значення партійним, а не державним структурам. Перші секретарі райкомів партії також затверджувалися постановою ЦК КП(б)У: серед них не було жодного тернополянина [259, с. 85–87].

Згідно з матеріалами ЦДІАЛ України партійні керівники, які здійснювали роботу з формування владних структур на новоприєднаних територіях, призначалися лише після з погодження з ЦК ВКП(б). Так, уповноваженим з питань організаційно-партійної роботи у Тернопільській області призначено Грищука Л.С., колишнього секретаря Київського сільського райкому партії [259, с. 39], а організаційне бюро ЦК КП(б)У в Тернопільській області у складі 5 осіб – виключно вихідців зі східних областей [259, с. 42]. На першому етапі окупації Західної України організаційно-кадрові питання вирішувалися постановами Військової Ради Українського фронту: затвердження складу обласних тимчасових управлінь [259, с. 40] і комітету з організації виборів Народних Зборів Західної України [259, с. 43]. У згаданих структурах Тернопільщину представляли також вихідці зі сходу України.

Фонди архівів Польщі відіграють особливе значення для розкриття у дисертаційному дослідженні радянсько-німецької політики щодо західноукраїнських земель у 1939 році. Зокрема, Сталін прагне «об'єднати усіх слов'ян пригноблених Польщею», Гітлер – усіх розпорошених німців [2, арк. 201].

Джерельною базою дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині у вересні 1939 – червні 1941 рр. стали фонди Держархіву Тернопільської обл. Опрацьовано більше 2 тис. документів і матеріалів дев'яти фондів, з яких 571 документ використано у дисертації: 264 – з П-1 «Тернопільського обкому Компартії України»; 220 – з Р-1833 «Виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих»; 31 – з Р-9 «Тернопільської міської прокуратури»; 25 – з Р-8 «Прокуратури Тернопільської області»; 16 – з П-72 «Монастирського райкому Компартії України»; 8 – з Р-21 «Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Ярослава Галана»; 5 – з Р-1 «Статистичного управління Тернопільської області»; по 1 – з П-77 «Шумського райкому ЛКСМ України» та П-319 (Короткий літопис діяльності Тернопільської обласної організації Компартії України).

Основний масив фактологічних матеріалів, що мають принципове значення для розкриття теми дисертаційного дослідження та досягнення мети наукового

пошуку, отримано з фонду П-1 «Тернопільського обкому Компартії України», з якого для вивчення й аналізу відібрано 264 документи, котрі підтверджують, що радянська суспільно-політична, соціально-економічна та культурно-духовна життя краю розпочалася із формування партійних структур і підпорядкування їм новостворених органів місцевої влади та репресивних інституцій [347–348]. Для цього процесу були характерними дві особливості: він розпочався під контролем політуправління РСЧА та здійснювався за допомогою кадрів, надісланих зі сходу УРСР.

Стратегічні цілі радянської, конкретні напрямки трансформаційних процесів, характер і форми соціалістичної перебудови господарства й невиробничої сфери краю знайшли своє відображення в матеріалах Першої обласної партійної конференції [352–353] та першого і другого пленумів обраного на конференції обкому КП(б)У [354–355]. Обком партії веде посилену роботу з формування та зміцнення партійних структур, насамперед повітових (згодом районних) комітетів партії [369; 375], створення їх партійного господарства [376–377; 382]. Здійснювався постійний контроль за роботою низових партійних структур у контексті ефективності їх керівництва господарським і культурним життям районів, міст і сіл, а також впливу на світогляд і політичну поведінку громадян. На бюро обкому партії слухали звіти окремих райкомів КП(б)У [364; 448; 533], навіть аналізують роботу окремих первинних парторганізацій [460–461; 469].

Архівні документи свідчать, що обласна, районні, міські та сільські структури державної влади й управління формувалися з дозволу та під контролем обкому партії, який навіть визначав районний поділ області [348] та утворення сільських рад у складі цих районів [387], а також вирішував питання про створення й кадровий склад управлінських структур [450; 515]. Обком партії наглядав за роботою судових органів [504] і військкоматів [522; 594], тримав у полі зору громадські організації [380; 430; 591] та використання коштів партійними, державними й недержавними структурами [393; 472; 514].

Під беззастережним контролем обкому КП(б)У перебував ефективний інструмент маніпулювання масовою свідомістю – засоби масової інформації: за

його рішеннями утворено обласну й районні газети [410; 459; 515], здійснювалася перевірка їхньої роботи [430; 455; 508], відбувалося навчання працівників редакцій і кореспондентського активу [429; 518], проводилися дні більшовицької преси [428] та діяв основний орган партійної цензури – обліт [399].

Партійне керівництво формуванням виборних владних органів забезпечувалося повним підпорядкуванням суб'єктів-організаторів виборчого процесу обкомам та райкомам партії, що підтверджується постановами, прийнятими цими партійними комітетами у період підготовки до виборів Верховних Рад СРСР та УРСР в 1940 р., у яких зафіксовано партійний нагляд за формуванням і діяльністю виборчих комісій, агітаторів і пропагандистів [374; 391] і передбачено заходи на час підготовки й проведення виборів [394] та визначено різноманітні форми контролю за передвиборчою кампанією й виборчим процесом [406; 408]. Жорсткого контролю зазнавали вибори до місцевих рад [545].

Важливим елементом партійної роботи, як вказують партійні матеріали, було ідеологічне забезпечення радянських процесів у регіоні в цілому та в кожному населеному пункті, низовій виробничій чи невиробничій структурі зокрема. Проаналізовано 25 документів фонду П-1, що стосуються ідейно-політичної та масово-пропагандистської роботи, здійснюваної партійними органами серед населення області. Обком партії турбувався пропагандою марксизму-ленінізму в обласному центрі та районах [356; 539], станом масово-політичної роботи в трудових колективах і населених пунктах [365; 441; 468], рівнем лекційної роботи на підприємствах, в установах та організаціях [390; 452], розробляв і організовував виконання заходів із відзначення календарних свят і ювілейних дат, що вважалося ефективним засобом підвищення політичної свідомості та соціальної активності громадян [392; 419; 478], здійснював навчання пропагандистських кадрів [454]. Предметом особливої уваги була ідейно-політична робота серед молоді [530; 555]. В полі зору партійних органів перебувала оборонно-масова робота [554], розповсюдження політичної літератури [577] й партійних періодичних видань [557].

Без участі обкому партії не обійшлося вирішення проблем евакуації населення з прикордонних територій та розміщення евакуйованих жителів і господарств у різних районах області [396–397], облаштування звільненої прикордонної зони [421–422; 434], а також матеріального забезпечення переселенців, які прибули в область зі східного регіону УРСР [580].

Аграрний характер області обумовив пріоритет проблем сільськогосподарського сектора в порядку денному засідань бюро та пленумів обкому КП(б)У: 77 проаналізованих документів із 264 (29,2 %) стосувалися селянського життя – від вирішення майнових питань [409; 417] і формування виробничих аграрних структур [386; 414; 416] – до затвердження планів сільськогосподарських робіт [402; 404; 413], конкретних графіків посівних [367; 496; 497] і збиральних [457–458] кампаній, заготівель і закупок сільськогосподарської продукції [350; 448; 501] та вивезення і збереження врожаю на державних складах [362; 407; 520].

Обком партії своїми рішеннями в буквальному розумінні втручався у розподіл насінневого фонду [418; 426; 528], мінеральних добрив [574], сільськогосподарської техніки [465–466], у вирішення вузьких агротехнічних [451; 610] і зоотехнічних [571; 606] питань і навіть встановлював плани врожайності зернових, технічних, овочевих і кормових культур та продуктивності тваринництва для господарств області [538], що не піддається ні теоретичному, ні практичному обґрунтуванню.

Розвиток тваринництва області – другий сільськогосподарський пріоритет партійного керівництва Тернопільщини. За рішеннями обкому КП(б)У здійснювалось укомплектування колгоспних тваринницьких ферм [519; 586], вживалися заходи щодо ліквідації безкорівності окремих категорій селянських господарств [536] і підготовки до зимівлі в колгоспах і радгоспах області [550], розроблялися плани розвитку громадського тваринництва в колгоспах і селянських господарствах [600–605].

Проблеми матеріально-технічного забезпечення аграрного сектора обласного господарства партійно-державне керівництво планувало вирішити за допомогою

організації МТС і технічного обслуговування ними радгоспів, колгоспів і селянських господарств. Організація МТС здійснювалася упродовж 1940 р. в дві черги (два етапи) [386; 463; 464]. Документи підтверджують, що надії, які покладала на МТС обласна влада, не виправдалися: у протоколах засідань бюро обкому, де слухалося питання про роботу МТС, – максимум негативу й мінімум позитиву, бо низька організація праці й управління цими структурами перетворювала їх в неефективні, економічно затратні виробничі одиниці [468; 506; 547]. Це негативно впливало на фінансовий стан МТС та обслуговуваних ними господарств [521], виконання плану тракторних робіт в області [572]. Залишалася гострою проблема підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів, насамперед масових професій [383; 443; 476].

Питання промислового виробництва вирішувалися через організацію підприємств місцевої промисловості, орієнтованої на власні сировинні й інші матеріальні ресурси, місцеву робочу силу. Одним із фондів виробничих джерел формування об'єктів місцевої промисловості стали націоналізовані промислові підприємства [359]. Новостворені виробничі структури функціонували в рамках облхарчопрому, облмісцевпрому, облмісцевпаливпрому, облбудматеріалів [522], облпромради [401], обллісопромспілки [444], облкоопінспілки [562].

Бюро обкому партії регламентувало роботу всіх промислових об'єктів, незалежно від їх підпорядкування, через затвердження відповідних виробничих планів [388; 559–564] та слухання періодичних звітів про результати виробничої діяльності [368; 479; 510]. На особливому контролі перебувало шляхове будівництво [488; 505; 598] та залізничний транспорт [512; 524; 542], для забезпечення яких робочою силою вживалися заходи примусового характеру [546; 599].

Постійний інтерес партійного керівництва до проблем торгівлі та сфери обслуговування обумовлювався тим фактом, що масштаби й якість торговельних, комунально-побутових та інших видів послуг населенню корінним чином впливали на настрої громадян, їх відношення до владних інституцій і реакцію на політичні й адміністративні рішення партійно-державних органів. У листопаді 1939 р. бюро

обкому КП(б)У звертається до питань забезпечення жителів міст молочною продукцією [350], а в січні 1940 р. вивчає стан кооперативної торгівлі в районах області [360]. Обком партії виробив відповідний формат організації та контролю за сферою торгівлі й обслуговування, що зберігся й на наступний період: заготівля продукції [411; 499; 601], нагляд за рівнем та обсягами її реалізації [412; 509; 534], застосування такого важливого інструменту регулювання торговельної мережі та сфери обслуговування, як затвердження планів їх роботи [358; 481–486; 565–568] й звіти про виконання планових завдань [439; 535; 593]. Через торговельну мережу й підприємства сфери обслуговування здійснювалося забезпечення населення області паливом [431; 492; 507].

Стан освіти й діяльність культурно-освітніх установ цікавили партійне керівництво як інструменти радянської політико-економічної та комунізації соціально-культурної сфер суспільного життя. Саме в такому контексті регламентувалася діяльність навчальних закладів: вивчення результатів роботи шкіл у навчальному році [373; 440; 500], аналіз змісту й напрямів діяльності позашкільних установ [456; 553], нагляд за формуванням контингенту студентів та учнів [489], особливий контроль за ідейно-політичною спрямованістю викладання навчальних дисциплін [531; 583], за темпами ліквідації неграмотності серед дорослих [445], за рівнем кадрового [581] й матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів [548; 569; 579].

Ідеологічний аспект залишався вирішальним в організації й оцінці роботи закладів культури. Основним критерієм виступав ідейно-політичний зміст заходів, що проводилися клубами, бібліотеками, хатами-читальнями, музеями [384; 540; 549]. Особлива увага приділялася створенню червоних кутків на підприємствах, в організаціях та установах [378; 467], організації радіомовлення [398] та кінофікації [384; 491; 578], роботі відділень «Союздруку» [462; 557].

Турбота про охорону здоров'я громадян розглядалася партійними органами як турбота про авторитет комуністичної партії й радянської влади серед місцевого населення. Недостатній рівень медичного обслуговування, на що вказують архівні матеріали, такому авторитету не сприяв: залишалися невирішеними проблеми

санітарно-гігієнічного стану населених пунктів, підприємств, організацій і установ [447], не вистачало ресурсів для повноцінного оздоровлення дітей і школярів [442], для формування мережі лікувально-профілактичних закладів, забезпечення їх кваліфікованими кадрами, медикаментами, медичним інструментарієм, матеріально-технічним обладнанням.

У полі зору обкому партії перебували фіскальні проблеми: стан збору сільськогосподарського податку [477], виконання планів натуроплати в мережі МТС [521] і здійснення хлібопоставок [585], а також заходи з організації оподаткування заможних одноосібних селянських господарств [588]. Партійний орган продукує рішення, спрямовані на посилення трудової та виробничої дисципліни на підприємствах [595], в радгоспах і колгоспах [475; 527].

Особливої уваги заслуговують архівні документи, в яких бюро обкому КП(б)У прямо чи опосередковано (але офіційно!) визнає факти примусу та свавілля партійних і державних органів, або їх окремих працівників при здійсненні заходів радянської влади, що в партійних ухвалах кваліфікується як «порушення норм революційної законності» та «відхід від принципів соціалістичної демократії». Йдеться про виступи селян, невдоволених діяльністю місцевої влади [351; 370], про грубі зловживання владою чиновників та ущемлення прав громадян у процесі націоналізації майна [371; 385], про службові зловживання партійних функціонерів і працівників управлінських структур [474; 532; 551], про ігнорування принципу добровільності при формуванні колгоспів [537].

Важливим елементом джерельної бази дослідження виступає інформаційний масив фонду Р-1833 виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, з якого у монографії використано 220 документів. Значна частина матеріалів (44 одиниці, або 20 %) висвітлюють процеси формування, функціонування, ефективність організаційно-управлінської діяльності органів радянської влади на обласному, районному та первинному (низовому) рівнях в аспекті виконання завдань радянської влади.

На сесіях облвиконкому й засіданнях його президії ухвалювалися рішення про створення [729; 730; 790], кадровий склад [702; 717; 782], ефективність і

якість роботи [739; 781; 811] управлінських структур, про організацію [755; 823; 899] та фінансове забезпечення [701; 748; 860] бюджетних установ і, відповідно, про контроль за їх діяльністю [728; 752; 845]. Заходи формування бюджету та використання бюджетних коштів здійснювалися в режимі адміністративного нормування й управлінського контролю. Незважаючи на попередню підготовку проекту обласного бюджету [714], в його виконання постійно вносилися непередбачені корективи [707; 824; 878] і використовувалися додаткові важелі для бюджетного наповнення [771; 881; 892].

Облвиконком формував планові завдання розвитку місцевої промисловості, сільського господарства й невиробничої сфери. Конкретні планові показники готувалися заздалегідь [793]. Однак вони недостатньо узгоджувалися з бюджетними показниками [721; 833] та не знаходили свого чіткого відображення у планах профільних підприємств і виробничих об'єднань, зокрема у плані капітальних робіт в системах освіти й комунального господарства [759], в торговельній мережі [760; 765], в системі облмісцевпрому [766; 767] й навіть зі зведеним планом капітальних робіт в області [768]. Ще більшою мірою такі розходження виявляються у зіставленні загальних показників із конкретними цифрами планів обллегпрому [836], облхарчпрому [837], облмісцевпрому [838], облбудматеріалів [839], облпромради [840], підприємств громадського харчування [842]. З огляду на таку ситуацію розроблялися додаткові плани [880]. Крім цього, виявлялися диспропорції у внутрішньому плануванні роботи підприємств: не узгоджувалися планові показники помісячного і поквартального випуску продукції з річним планом роботи [884–890]. Найбільшою вадою адміністративного планування було ігнорування продуктивних можливостей промислових об'єктів [891].

Значна частина рішень облвиконкому стосувалася формування виробничої мережі області: згідно з ними організовано облрибтрест [708], облавтотрест [719], комплекс райmlinпромкомбінатів [841; 843], управління підприємств молочної промисловості [848]. До цього процесу дотичні заходи з націоналізації та

використання націоналізованої власності [734] й проведення перепису об'єктів соціалістичної та приватної власності [871].

Організація торговельного обслуговування населення фокусувалася на заходах із постачання хліба в міста [733], забезпечення торговельної мережі товарами місцевого виробництва [772; 854; 861], заготівлі продукції в населення області [818; 851] та на контролі за роботою торговельних точок і торговельних організацій [737; 852; 894]. Архівні документи фіксують значне переважання заходів контролю діяльності торговельних структур над заходами забезпечення торговельних точок необхідними товарами: надлишок контролю не сприяв подоланню дефіциту товару.

Хронічно невирішеними проблемами залишалися питання розвитку комунально-побутового обслуговування шляхового господарства й залізничного транспорту. З порядку денного засідань облвиконкому не сходила робота комунального господарства й побутових підприємств [718; 738; 862], шляхове будівництво й стан шляхів на Тернопільщині [706; 784], проблеми залізничного транспорту [786; 901]. Водночас облвиконком намагався вирішувати проблеми кінофікації [732; 798; 820], радіофікації [748] й телефонізації [761; 819] підприємств, організацій і установ.

Радянська влада завжди розглядала систему освіти як ідеологічну інституцію, що формувала відповідну увагу до роботи навчальних закладів і діяльності педагогічних колективів. Матеріали фонду П-1833 підтвердили наявність в обласного керівництва саме такого підходу: майже кожен десятий документ, використаний у дисертації, стосується освітніх установ. Облвиконком слухав звіти про хід і завершення навчального року [711], контролював заходи з підготовки й проведення вчительських конференцій [709], роботу з ліквідації неписьменності [735], вирішував питання матеріально-технічного й кадрового забезпечення навчальних закладів [727; 754], наглядав за станом шкільного будівництва [756], за функціонуванням мережі дитячих садків [763; 764] і дитячих будинків [769; 787], займався організацією шкіл ФЗН [785; 901] і навчанням сільськогосподарських кадрів [796] і радянських працівників різних рівнів [777; 778].

Політичний підхід зберігався й у формуванні системи охорони здоров'я: це, по-перше, свідчило про «турботу Комуністичної партії й радянської держави про громадян» і, по-друге, враховувало, що здоровий громадянин – ефективний у виробництві й активний у суспільному житті. Інтерес влади до медичного обслуговування підтверджується низкою архівних матеріалів: у грудні 1939 р. облвиконком вивчає стан охорони здоров'я жителів краю [715], звертає увагу на санітарно-гігієнічний стан населених пунктів і установ [716; 724], на організацію оздоровлення дітей [746; 782] та на боротьбу з епідеміями [726; 813], розробляє заходи з розгортання мережі медичних установ [828] і контролює стан охорони здоров'я в містах і районах області [875]. Однак обсяги, рівень і якість медичних послуг залишалися недостатніми із причини відсутності належної матеріальної бази профілактично-лікувальних закладів і браку кваліфікованих медичних працівників.

Документальний масив фонду Р-1833 розкриває широкий діапазон діяльності виконкому обласної ради: фінансування масово-політичних заходів [697; 699; 822], упорядкування і контроль паспортного режиму [710; 712], регулювання робочого часу й трудової дисципліни на підприємствах, в організаціях і установах [713; 799; 817], організація роботи відділів ЗАГС [729] й архівів [752], комісій по роботі з біженцями та переселенцями [722], запровадження протипожежних заходів [749], нагляд за використанням лісового фонду [747; 758], створення фінансових установ [745; 808], інших структур невиробничої сфери [832; 874] і регламентування їх діяльності [791; 804; 873], підготовка й проведення виборів до місцевих рад [829].

Основний інтерес облвиконкому після проблем функціонування органів місцевої влади був спрямований на проблеми сільськогосподарського виробництва. Вихідним пунктом аграрної політики обласної ради стало використання націоналізованих поміщицьких і монастирських земель [704] та вибіркове обстеження селянських господарств із прихованою метою їх подальшої колективізації [698]. Наступний етап – створення сільськогосподарської інфраструктури: мережі «Заготзерно» [725], «Сільгосппостачання» [743], «Сортонасіннеовоч» [744], «Укрторгплодоовоч» [791].

Згодом, як показують партійні документи, актуалізувалися проблеми насіннєвого [876; 883; 898] й матеріально-технічного [757; 773–776] забезпечення діяльності радгоспів, колгоспів і некооперованих селянських господарств. Технічне обслуговування землеробства області здійснювалося через МТС, роботі яких надавалося серйозного значення [783; 847; 858]. У комплексі сільськогосподарських робіт як найважливішу галузь керівництво області виокремлювало зернове виробництво [742; 788; 895].

Водночас у полі зору облвиконкому залишаються тваринництво [797; 825; 870], вирощування овочевих, кормових і технічних культур [821; 826; 846], заходи по заготівлі сільгосппродукції [789; 805], оподаткування суб'єктів сільськогосподарського виробництва [744; 850] й навіть визначення учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки від області [800–803, 896]. Окремі документи фонду свідчать про злочинні дії представників владних структур, здійснені у процесі радянізації краю [736; 795; 897].

Зіставлення ухвал облвиконкому з рішенням обкому КП(б)У за змістом, формою й термінами прийняття (фонди Р-1833 і П-1) приводить до висновків: більшість ухвал облвиконкому приймалася на виконання рішень обкому партії; зміст і характер рішень органу влади відповідають змісту й спрямованості партійних документів; у жодному з документів облвиконкому не виявлено суперечностей з документами обкому партії; практично в кожному рішенні обкому КП(б)У є загальні та персональні доручення посадовцям облвиконкому, однак в ухвалах останнього не знайдено жодних зобов'язань, адресованих працівникам обкому. Отже, архівні матеріали підтверджують повне підпорядкування владних структур партійним органам.

Матеріали фонду П-72 «Монастириського райкому КП(б)У Тернопільської області» ілюструють, що райкоми партії були інструментом реалізації рішень вищих партійних органів на місцях. Райкоми партії ухвалювали постанови трьох типів: по-перше, дублювали рішення обкому або ЦК партії; по-друге, розробляли власні ухвали на виконання вказівок вищих органів; по-третє, ініціювали самостійні рішення, на які був необхідний дозвіл партії. Архівні матеріали

підтверджують, що Монастириський райком партії вирішував проблеми, обумовлені обласним партійним керівництвом: впорядкування внутрішньопартійного життя [611–613; 624], колективізація села [616], керівництво громадськими організаціями [615], контроль за роботою освітніх установ [618; 619], комунального господарства [620], місцевої промисловості [622; 626], торговельних організацій [623] та за сільськогосподарськими роботами [621].

Особливий інтерес представляють фонди Р-1 «Статистичного управління Тернопільської області», де надається фактологічний матеріал щодо діяльності владних [629; 630], виробничих і невиробничих структур [628; 631; 632]; Р-8 «Прокуратури Тернопільської області» та Р-9 «Прокуратури м. Тернополя». У останніх представлені нормативні документи щодо регулювання діяльності органів влади [635; 639; 657], юридичних інституцій [640; 660; 680], промислових [633; 661] і сільськогосподарських [636; 637] підприємств, закладів сфери обслуговування [656; 662; 670], торгівлі [655; 669], охорони здоров'я [664; 675], освіти [634; 666], культури [676; 677] й системи соціального забезпечення [665; 668]. В цих же фондах містяться матеріали про зловживання представників влади під час націоналізації приватної власності [663; 672; 674], при виконанні службових обов'язків [650; 685–688], про порушення владними структурами норм права при ухвалі власних рішень [684; 648–653].

Фонд Р-21 «Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Ярослава Галана» надає документи, які висвітлюють проблеми діяльності вищого закладу освіти в період радянізації: недостатність фінансування [689] й матеріально-технічного забезпечення [693; 696], заідеологізованість науково-педагогічної й науково-дослідницької роботи [691; 692].

Хронологію подій розкривають перші післявоєнні публікації радянських істориків. Зокрема, до 10-річчя «золотого вересня» побачив світ збірник документів і матеріалів «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі» [37], довідник «Комуністична партія Західної України: бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919–1967 рр.» [132]. У передмові до третьої

частини тритомної збірки матеріалів і документів «Під прапором Жовтня» [225, с. 3], над якою працювали А. Мільшина, Б. Дудикевич, Г. Сизоненко, А. Сісецький, М. Теслюк, зустрічаємо пояснення важливості архівних матеріалів і документальних джерел в розумінні радянського історика-дослідника: «Публікація документів і матеріалів з історії революційної боротьби трудящих Західної України за владу Рад, за возз'єднання з радянською Україною має велике значення, бо ці документи й матеріали яскраво відображають події, глибоко розкривають діяльність творця історії – народних мас, які на чолі з Комуністичною партією перетворюють в життя великі ленінські ідеї» [225, с. 3]. З цього логічно випливає, що документи й матеріали, які не підтверджують революційних перемог трудящих під керівництвом Комуністичної партії, не мають наукової цінності та практичного значення, а тому не тільки необов'язкові, а шкідливі для використання, бо не наділені історичною істиною в її марксистсько-ленінському розумінні.

Автори-упорядники збірника документів і матеріалів «З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР» [95] М. Івасюта, П. Гончарик, Л. Мінаєва, М. Тесленко, Й. Черниш, В. Чугайов наголошують, що видання висвітлює «керівну роль Комуністичної партії в соціалістичному перетворенні західноукраїнського села, велику допомогу радянського уряду сільському господарству західних областей України, ініціативу сільських активістів у створенні колгоспів, класову боротьбу на селі у зв'язку з колективізацією, допомогу братніх республік у колгоспному будівництві на Західній Україні, шефську допомогу міста, успіхи сільгоспартілей у перші роки їх існування, здійснення суцільної колективізації сільського господарства й розквіт нового радянського села на західноукраїнських землях».

Саме тому, як вважають радянські історики, «успішне здійснення колективізації сільського господарства забезпечило утвердження соціалістичної власності, ліквідацію останнього експлуататорського класу на селі – куркульства, створення соціалістичних виробничих відносин у сільському господарстві» [95, с. 3–4].

До таких тенденційних публікацій належить збірник документів і матеріалів «Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917–1939 рр.» [236]. Авторі-упорядники В. Куліш, К. Тищенко, М. Нестерець стверджують, що революційні події на Тернопільщині (селянський рух у Кременецькому повіті; збройні повстання у Тернополі, Збаражі та інших містах; бойкот перепису населення в 1921 р., виборів до польського сейму в 1922 р. і призову до польської армії в 1923 р.; підпал поміщицьких маєтків; сільські страйки у Тернопільському, Скалатському й Підгаєцькому повітах тощо) були спрямовані на встановлення радянської влади й возз'єднання з УРСР, що й досягнуто після визвольного походу Червоної армії.

Підібрані документи й матеріали зазнали серйозної партійної цензури: з текстів усунуті фрагменти, які суперечили офіційному трактуванню процесів вересня 1939 – червня 1941 рр. на Тернопільщині. Таку цензуру упорядники збірника пояснюють традиційно: «У низці документів, де трапляються повідомлення одних і тих же фактів, описи подій, що відбувалися за межами Західної України й не стосуються теми збірника, або які містять довгі поліційні описи учасників подій, зроблені скорочення. Ці місця позначені трьома крапками» [236, с. 12].

Збірник документів і матеріалів «Радянська Тернопільщина. 1939–1958 рр.» [232] поповнив список опублікованих раніше аналогічних видань («Радянський Львів», «Радянська Ровенщина», «Радянське Прикарпаття»). Ідейна спрямованість, характер, зміст і структурування підібраних документів та матеріалів ідентичні в усіх виданнях: презентація вересня 1939 р. як знаменної події в житті населення краю та успішних соціалістичних перетворень в усіх сферах суспільного життя в передвоєнні 1939–1941 рр. в розділі «Встановлення радянської влади та перші соціалістичні перетворення 1939–1941 рр.» вміщено 57 документів, з яких 34 – газетні публікації й лише 19 – архівні документи (8 – Тернопільського обкому КП(б)У та 11 – Тернопільського облвиконкому). Авторі збірника (В. Андреев, В. Батурін, М. Глинський, П. Дубиніна, С. Нечай, М. Нестерець, Ф. Чернявський) свідомо дезінформують читача поясненням: «Через те, що за 1939–1941 рр.

збереглося дуже мало архівних документів, у збірник включено більше газетних та інших друкованих матеріалів. Окремі тексти подаються скорочено, оскільки вони або повторюють інші джерела, або не мають прямого стосунку до теми» [272, с. 13].

У дійсності Держархів Тернопільської обл. має близько 300 документів фонду П. 1 «Тернопільського обкому КП(б)У» та понад 230 документів фонду Р.1833 «Тернопільського облвиконкому», що стосуються досліджуваного періоду. Усі документи мають безпосередній стосунок до соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних процесів області в 1939–1941 рр. «Дефіцит» архівних і надлишок газетних матеріалів, включених до збірника, пояснюється тенденційним підходом до відбору: до уваги бралися лише ті документи або фрагменти, що відповідали канонам марксистсько-ленінської ідеології, підтверджували керівну роль КППС у забезпеченні прогресивних соціалістичних перетворень та свідчили про всенародну підтримку політики партії. На всі інші матеріали, які містили інформацію про негативи (провали в господарській і соціально-культурній сферах, супротив місцевого населення, репресивно-каральні заходи радянської влади тощо) накладали партійне табу.

Особливе місце серед джерел, що стосуються різних періодів радянської історії загалом чи окремих регіонів СРСР, у тому числі Західної України, належить збірникам партійних документів. Яскравим прикладом такого типу основоположних партійних видань є сьомий том багатотомного збірника «КППС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [131], опублікований у перший рік горбачовської «перебудови».

У збірнику, крім документів, які засвідчують тотальний контроль партійних органів над усіма сферами суспільного життя, з'явилися матеріали, що вказують на недостатню ефективність партійного керівництва, зокрема виробничою сферою. Один із таких документів – постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про організацію підсобних господарств городньо-овочевого і тваринницького напрямку на підприємствах у містах і сільській місцевості» від 7 вересня 1940 р. [131, с. 177–178].

Ця постанова повністю стосувалася й західноукраїнського регіону. Схваливши ініціативу колективу Глухівського текстильного комбінату (Сумська область) по організації підсобного господарства для забезпечення овочами й молочною продукцією робітничої їдальні, дитячих садків і ясел, вищі партійна й урядова інституції держави зобов'язали керівників підприємств, організацій та установ «наслідувати такий приклад» [131, с. 178] і в такий спосіб визнали недосконалість радянської системи забезпечення населення продуктами харчування із джерел колгоспно-радгоспного сільськогосподарського виробництва та заготівель сільгосппродуктів у некооперованому аграрному секторі.

Українська бібліографія цього етапу представлена насамперед збірниками «Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною» [32] і «Суспільно-політичний розвиток західних земель УРСР. 1939–1989 рр.» [276] за редакцією Ю. Сливки, опублікованими до 50-річчя входження Західної України до УРСР, а також збірником документів і матеріалів «Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 рр.» [165] за редакцією Ю. Кондуфора.

Упорядники збірника «Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989 рр.» [276], підготовленому до 50-річчя приєднання Західної України до УРСР, Ю. Сливка, Х. Горожанкіна, О. Кірсанова, Л. Мінаєва, Л. Федоришин зробили спробу документально показати становлення й зміцнення радянської влади на західноукраїнських землях як процес, що проходив у складних умовах боротьби з українським буржуазним націоналізмом: «Вміщені в збірнику документи й матеріали доносять широкому читачеві демократичну сутність радянської влади, яка відкрила трудящим західних областей УРСР шлях до рівності та свободи, можливість вирішувати державні й громадські справи, до соціалістичного будівництва у співдружності з народами СРСР, допомагають викриттю намагань буржуазної й буржуазно-націоналістичної пропаганди перевернути сутність і зміст суспільно-політичного життя Країни Рад» [276, с. 6–7].

Аналогічної ідеології та методології дотримується колектив упорядників збірника документів і матеріалів «Культурне будівництво в Українській РСР (1928 – червень 1941 рр.)» [165]. Ю. Кондуфор, В. Даниленко, О. Луговський, І.

Молодчикова, В. Оснач, І. Сас, А. Соловійова, О. Штиволюка наголошують на керівній ролі КПРС у духовному житті суспільства й на інтернаціональному характері культурного процесу як бурхливого розвитку в національних формах єдиної радянської соціалістичної культури. Вони розкривають справжні цілі соціалістичного культурного будівництва, як важливого елемента національної політики партії: «Важливою умовою розв'язання національного питання була політика коренізації, яку партія здійснювала в усіх республіках. В Україні вона набула форми українізації. Партійні організації України повсякденно турбувалися про висування й підготовку кадрів корінної національності, про запровадження у школах навчання рідною мовою, розширення випуску газет, журналів і книг українською мовою, виховання трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму. Послідовно здійснювалася вказівка В. Леніна про те, щоб «перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудящих мас». Водночас партія рішуче боролася проти спроб буржуазно-націоналістичних і націонал-ухильницьких елементів використати українізацію для того, щоб відірвати українську культуру від російської» [165, с. 3–4].

Переможний пафос наведеної цитати спростовується згаданою статистикою: 309 документів, включених до збірника, підкреслюють керівну роль партії, допомогу братніх народів у здійсненні культурної революції в УРСР, у тому числі в західних областях, а скільки з решти – 3381 документа – вказують на репресії щодо української інтелігенції, русифікації освіти, літератури й мистецтва, використання культурно-освітніх закладів як інструментів комунікації суспільного життя, а преси та радіо – для дезінформації західноукраїнського населення. Бо саме з причин такого змісту основна маса архівних матеріалів мала небажаний для радянської влади характер, а тому до згаданого збірника не потрапила.

У наступних збірниках документів оприлюднюється інформація, що раніше була закритою для науковців-дослідників. Насамперед, йдеться про двотомник документів і матеріалів «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз» [12] за редакцією І. Біласа.

Об'ємне видання «Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: Документи ГДА СБ України» [234] за впорядкуванням В. Даниленка й С. Кокіна, опублікувало видавництво НаУКМА.

У збірнику «Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.» [234] публікуються унікальні документи, що підтверджують глибоку обізнаність радянських спецслужб щодо загрози фашистської агресії в червні 1941 р., довоєнного суспільно-політичного життя країни, у тому числі здійснення репресій проти населення Західної України після приєднання до УРСР. Матеріали збірника розкривають оперативно-чекістські заходи на західноукраїнських землях у вересні 1939 – червні 1941 рр.: захоплення ключових об'єктів (пошта, телеграф, банки, друкарні, архіви тощо), арешти відомих діячів краю, руйнування залишків польської державності, боротьба з українським національним рухом. У результаті таких заходів заарештовано 5972 особи [234, с. 12–13].

Систему депортацій досліджено у працях Ю. Шаповала «Нові документи про депортаційно-переселенські процеси», а на її фактологічне й документальне обслуговування спрямовані збірники «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» [74] і «Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: До 50-річчя операції «Вісла»» [76].

Проблеми соціалістичних трансформацій у сфері духовної культури західноукраїнського суспільства в досліджуваний період складають зміст збірника документів і матеріалів «Культурне життя в Україні. Західні землі (1939–1953 рр.)» [166] за редакцією Ю. Сливки, Т. Галайчака, О. Луцького та інших, а також мають продовження у матеріалах В. Ковалюка «Культурологічні та духовні аспекти радянської Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [126], С. Кондратюк та І. Лучаківської «Західноукраїнська інтелігенція в перші роки радянської влади (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» [136], О. Рубльова «Західноукраїнська інтелігенція в загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939 рр.)» [243] і О. Рубльова та Ю. Черненко «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-ті – 50-ті рр. ХХ ст.» [244], Л. Понедельнік «Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері

(вересень 1939–1941 рр.)» [228], І. Лукачівської «Інтелігенція західних областей України в суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 р.)» [183], В. Бодяка «Творче життя на Західній Україні в 1939–1941 рр.» [4].

У Києві опубліковано україномовні збірники «Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України» [315] за редакцією С. Гутмана і «Двадцять років під ярмом польських панів» [73].

Упродовж означеного тридцятиріччя істориками-дослідниками, науковцями інших галузей суспільствознавства підготовлено й опубліковано низку тематичних збірників документів, матеріалів, аналітичних і публіцистичних праць, змістовно об'єднаних і пов'язаних із процесами, що відбувалися упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. на західноукраїнських землях: «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР» [16], «За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР (1939–1979 рр.)» [90], «З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР» [95], «Ленінізм торжествує» [180], «Комуністична партія – натхненник і організатор соціалістичних перетворень у західних областях УРСР» [133], «Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади» [271], «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР (1939–1979 рр.)» [273], «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі» [284] і «Україна за 50 років» [287].

У цей же період опубліковані результати комплексних і тематичних досліджень трансформаційних процесів, що відбувалися на Тернопільщині упродовж 1939–1941 рр. Побачили світ збірники: до 40-річчя Жовтневої революції вийшло видання «Під прапором Великого Жовтня» [224], а до 50-річчя – «Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої Соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні» [215] та «Радянська Тернопільщина» [232] і «Революційна боротьба на Тернопільщині (1919–1939 рр.)» [236]. Вийшла друком колективна праця «Нариси з історії Тернопільської обласної партійної організації» [207]. Тематика «золотого вересня» 1939 р.

висвітлювалася у «Наукових записках Кременецького державного педагогічного інституту» [210]. У рамках проекту «Історія міст і сіл УРСР: В 26 тт.» опубліковано XIX т. «Тернопільська область» [104].

Низку видань підготовлено до 40-річчя Жовтневої революції, серед них – «Тернопільський альманах» [281] за редакцією К. Житника, «Нариси з історії колективізації на Тернопільщині» [98] М. Івасюти, дослідження О. Кондратюка «Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу» [139] і О. Рябишенка «Охорона здоров'я на Тернопільщині» [248]. До 20-річчя «золотого вересня» був опублікований довідник П. Волобоя «Тернопільська область» [36].

У збірнику «Під прапором Великого Жовтня» [224], опублікованому до 40-річчя більшовицької революції, підібрані матеріали, які відображають радянську дійсність і прославляють «партію нового типу, славному партію комуністів-одномумців, партію, яка стала спрямовуючою й керівною силою народу – творця історії», яка «неухильно керується всеперемагаючим вченням марксизму-ленінізму, зв'язана з народом, безмежно вірить у його творчі сили, збуджує й окрилює їх» [224, с. 9].

Особливий акцент з'являється в збірнику «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР (1917–1939 рр.)» [16], підготовленому М. Вавриничем, Н. Врадій, О. Купчинським, Ю. Сливкою, І. Шевчуком, які підкреслюють, що «послідовним поборником возз'єднання українських земель у єдиній державі на революційно-демократичних засадах був робітничий клас Росії, очолюваний більшовицькою партією» [16, с. 5].

Група науковців Київського держуніверситету підготувала тематичний науковий збірник «Комуністична партія – натхненник і організатор соціалістичних перетворень у західних областях УРСР» [135]. Вони працювали за такими тематичними напрямками: діяльність партії з організації індустріалізації в західних областях УРСР (Н. Костриця), партійний вплив на розвиток Львівсько-Волинського вугільного басейну (Г. Кривошея), партія в боротьбі за соціалістичні перетворення та дальший розвиток сільського господарства західного регіону УРСР (В. Столяренко), партійна ініціатива та керівництво всесоюзною допомогою

трудящим західних областей УРСР (М. Буцько), турбота партії про зростання матеріального добробуту й культурного рівня життя трудящих Західної України (М. Бортнічук), патріотизм молоді Західної України на будівництві шахт Донбасу (Б. Стеля), історичні місця, пов'язані з боротьбою трудящих за владу Рад у західних областях України (І. Шатилюк).

Основна теза збірника: величезні успіхи трудящих західних областей УРСР в усіх сферах державного, господарського і культурного будівництва стали можливими тому, що на час возз'єднання в радянській Україні здійснилися соціалістичні перетворення, завершувалося будівництво соціалізму, створено високу соціалістичну культуру. Економічна й культурна відсталість західних областей України була ліквідована в короткий термін завдяки піклуванню Комуністичної партії й радянського уряду та з допомогою всіх братніх народів СРСР [133, с.118].

З-поміж видань, які стосувалися висвітлення тематики «золотого вересня» на Тернопільщині, виокремлюється «Тернопільський альманах» [281], приурочений 40-річчю Жовтневої революції. У книзі підібрані статті, публіцистичні та художні твори (в основному місцевих авторів), які підтверджували, що «переможна хода соціалізму» з вересня 1939 р. долучила трудящих краю до всіх благ культури, відкрила широкі можливості до творчого зростання: «У колишньому Тернопільському воєводстві, де більшу частину населення складали українці, українських шкіл було лише 5,6 %. На все воєводство з півтора мільйонним населенням було 13 гімназій, до яких дітям бідного хлібороба, коваля, шевця і стрілочника двері не відкривалися. Тепер в області понад тисячу шкіл, десятки середніх спеціальних навчальних закладів, два інститути». Такий же прогрес – у сфері охорони здоров'я, пенсійному забезпеченні та соціально-побутовому обслуговуванні людей – і все це завдяки турботі КПРС про благо радянських трудівників [281, с. 140–141].

Автор географічного нарису «Тернопільська область» [36] П. Волобой підкреслює, що Тернопільська область, як одна із західних областей УРСР, з вересня 1939 р. стала на шлях соціалістичного будівництва й завдяки мудрій

політиці КПРС і радянського уряду отримала необмежені можливості для розвитку продуктивних сил. За роки радянської влади господарство Тернопільщини, стверджує автор, стало високорозвиненим, зі значною промисловістю, передовим соціалістичним сільським господарством. Радянський суспільний і державний лад створив для трудящих краю умови для неухильного підвищення матеріального і культурного рівня життя [36, с. 3–4].

Конкретний фактологічний і статистичний матеріал про політичні репресії на Тернопільщині впродовж усього періоду існування комуністичного тоталітарного режиму містить видання «Реабілітовані історією. Тернопільська область» (гол. Редактор Ф. Шевчук) [235].

Автор дослідження «Кременець у вересні 1939 року» А. Руккас зауважує: «У вітчизняній історіографії воєнні події вересня 1939 р. тривалий час не викликали особливого інтересу дослідників, оскільки в умовах суворой радянської цензури (а часто і самоцензури) вчені воліли писати лише про «визвольний похід Червоної армії» в Західну Україну й Західну Білорусію. Тільки з початком демократичних змін широка громадськість дізналася про існування таємного додаткового протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад, за яким дві тоталітарні держави ділили між собою Центрально-Східну Європу на сфери впливу» [245, с. 282].

Особливим складником джерельної бази дослідження виступає мемуарна література української діаспори, позбавлена ідеологічних штампів, перебувала поза політичним контролем комуністичної партії, а тому дотримувалася єдиного теоретичного концепту – державної незалежності української нації. Важливо, що в діаспорній мемуаристиці окреслюється не лише загальна картина перебування західноукраїнських земель під більшовицькою окупацією [92, с. 161–162], а й висвітлюються конкретні локальні процеси та події, що дає змогу визначити сутність імперської політики Москви на захоплених територіях [101, с. 46] і реакцію місцевого населення на заходи нової окупаційної влади [311, с. 80], які поглиблювали трагізм політичного, соціально-економічного й культурного життя західноукраїнського населення [280, с. 61–62]: до вересня 1939 р. польська влада

вважала його підданим Речі Посполитої; з вересня 1939-го більшовики зарахували його до підданих радянської імперії, а з червня 1941 р. німці віднесли до підданих Рейху [40, с. 5]. Окремі документи (листи, спогади, фрагменти щоденників) демонструють особистісне сприйняття трагізму долі українського народу свідомими громадянами, як у контексті оцінки «золотого вересня» [260, с. 15–17] і ставлення трудового населення до радянської влади [260, с. 30–31], так і щодо характеристики політики більшовиків на західноукраїнських землях [260, с. 33–35] і навіть розчарування з приводу недостатньої активності місцевого населення в супротиві комуністичному режимові [260, с. 39–43].

Історики української діаспори не оминули увагою тернопільський вектор трансформаційних процесів у Західній Україні в 1939–1941 рр. причому публікації тернопільської тематики відзначаються конкретним змістом, пов'язаним з окремими районами краю. До таких видань належать історико-мемуарний збірник «Бережанська земля» [10], який підготували Л. Бабій, В. Бернарський, Б. Мельник, збірник матеріалів, статей і спогадів «Збаражчина» [91] за редакцією В. Жили та історико-мемуарний і літературний збірник «Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи» [92] за редакцією Б. Гошовського, В. Вериги, А. Жуківського, а також «Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики» [101] за редакцією О. Соневицької, Б. Стефановича, Р. Дrajнньовського і регіональний історико-меморіальний збірник Тернопільщини «Шляхами Золотого Поділля» [311], підготовлений комітетом «Тернопільщина» у Філадельфії (США). До згаданих публікацій за змістом і джерелами інформації дотичне видання «Тернопіль. Погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів» [280].

Цінність збірника М. Рудницької «Західня Україна під большевиками» [88] полягає в тому, що тут висвітлені події першої більшовицької окупації Західної України.

Текст видання сформований за принципом компетентності: професор університету говорить про більшовицьку вищу освіту, директор театру – про театральну справу в означені часи, директор бібліотеки – про долю бібліотечних

фондів за радянської влади, теолог – про ставлення більшовиків до релігії та церкви, юрист – про радянське правосуддя, хатня господарка – про більшовицький побут, принесений зі сходу й культивований на заході України. Збірник відкривається матеріалами, що висвітлюють справжні обличчя та характерні риси радянської дійсності, яку бачило населення Західної України і переконалося, наскільки вона суперечить радянській теорії «нового щасливого життя» [88, с. 13–110].

Окремий розділ присвячено релігійній політиці радянської влади у Західній Україні, як логічного наслідку комуністичної ідеології [88, с. 111–144]. Дано оцінку системі радянської освіти, нав'язаної західноукраїнським школам [88, с. 145–202]. Перед митцями й діячами культури було поставлене конкретне завдання: пропаганда комунізму та прославлення режиму [88, с. 203–254]. Ґрунтовно описується «соціалістичне будівництво у сфері економіки» та сутність радянської соціальної справедливості [88, с. 255–307]. Показана доля селянина-трудівника, який внаслідок колективізації став незаможним аграрієм-пролетарем [88, с. 309–358]. Розкриті репресії, як основні заходи радянської влади з придушення народного опору комуністичному режиму: кожен, хто думав, говорив і діяв інакше, ніж вимагала радянська влада, потрапляв до розряду «ворогів народу» з усіма трагічними наслідками [88, с. 359–492].

Значна частина праць української діаспори спрямована на висвітлення проблем локального масштабу – трансформаційних процесів в окремих місцевостях Тернопільщини: Бережанщини [10], Збаражчини [91], Зборівщини [92], Чортківщини [101], Тернополя [280] тощо у збірнику «Шляхами Золотого Поділля» [311] наводяться статистичні дані, що ілюструють наслідки «соціалістичних перетворень» у краї: до приходу Червоної армії у 1939 р. населення Тернопільщини нараховувало 1,5 млн осіб з густотою 109,5 осіб на 1 км², а через 20 років воно складало 1,09 млн осіб з густотою 79,5 осіб на 1 км². Таке скорочення кількості жителів краю пояснюється не лише роками війни, а й репресіями та депортаціями, проведеними більшовиками в 1939–1941 роках [311, с. 72].

Заслуговує на увагу фрагмент із книги «Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів» [280], у якому наголошується, що поверсальська Польща, припинивши своє існування під ударами Німеччини та більшовицької Росії, так і не порозумілася зі своїми громадянами. На її місце прийшли більшовики і почали наводити свої порядки, диктувати своє розуміння. Спочатку українську гімназію перевели до гарного будинку колишньої польської школи з належним обладнанням, потім від вчителів почали вимагати запроваджувати у навчання комуністичну ідеологію та протирелігійну пропаганду, призначили політрука, який не мав необхідної освіти. Розпочалися репресії органами НКВС, які були розташовані у приміщенні тернопільської тюрми. Категорії «ненадійних людей» вивозили на схід. Бідним селянам спочатку дали землю, а потім переконували в необхідності створити колгоспи. З початку війни з німцями більшовики розстріляли близько 500 в'язнів. Тернополяни поховали розстріляних у спільній могилі, але більшовики, повернувшись через три роки, могилу знищили [280, с. 61–62]. У цьому фрагменті – конкретна і водночас символічна картина початку більшовицького панування на Тернопільщині.

Важливий для аналітичної роботи матеріал надають тогочасні періодичні видання : обласна газета «Вільне життя» [918–933], кременецька районна газета «Сталінським шляхом» [937–940] та особистий архів автора [941–944], а також довідник «Комуністична партія Західної України: бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919–1967 рр.» [132], «Тернопільський енциклопедичний словник» в 3 томах [282]. Вагомий фактичний матеріал для дисертаційного дослідження становлять свідчення очевидців тогочасних подій.

Отже, використана джерельна база дозволяє відобразити неупереджений, об'єктивний аналіз трансформацій запроваджених радянською владою на Тернопільщині. Опрацьовані матеріали спроможні не тільки доповнити і збагатити уже відомі факти і події, а й розширити і наповнити історію аграрної політики радянського тоталітарного режиму у галицькому селі, мотивацію боротьби проти приватної власності та використання корисних копалин області, у мілітаризаційних потребах. Збагнути пролетаризацію селянства, як основи

національної свідомості, на атеїстичну природу культури, запровадження командно-адміністративних методів каральних органів з метою включення новоутвореної області в єдиний господарський механізм СРСР напередодні німецько-радянської війни.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Актуальність і стан вивчення проблематики, обсяги та змістові характеристики бібліографічного масиву, фактологічне наповнення джерельної бази обумовлюють необхідність, специфіку й напрямки формування теоретико-методологічного комплексу забезпечення науково-аналітичної роботи над темою дисертаційного дослідження. До структури такого комплексу належать і формують концепцію наукового дослідження теоретичні засади, наукові підходи та методичні принципи, що складають фундамент, окреслюють напрямки й визначають інструментарій досягнення мети й виконання завдань дисертаційного пошуку.

Теоретико-концептуальними засадами дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині в 1939–1941 рр. виступають основні концепції національної історичної науки, серед яких важлива роль належить положенню про єдність і взаємозв'язок явищ та процесів всесвітньої, вітчизняної й регіональної історії, що вимагало осмислення акту окупації Західної України радянськими військами й наступної анексії західноукраїнських земель з їх включенням до складу СРСР у контексті подій і міждержавних відносин на першому етапі Другої світової війни.

Принципове значення має концепція безперервності історичного процесу, за якою кожне суспільне явище є наслідком попереднього та причиною наступного й застосування якої дало змогу аргументовано розкрити алгоритм імперської політики Кремля: захоплення Західної України – перетворення її у складову частину УРСР.

Герменевтика такого імперського алгоритму обумовила формулювання терміну «радянізація», як політики комуністичної партії та радянського уряду, яку вони проводили на захоплених і включених у сферу свого впливу територіях. У цьому контексті радянізація – це насильницьке запровадження на приєднаних територіях норм і зразків, способів і форм суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-духовного життя, характерних для тоталітарного режиму СРСР. Основні ознаки радянізації: застосування військової сили на початковому етапі її здійснення; формування адміністративно-командної системи управління; авторитарне втручання компартійних органів у всі сфери життя регіону; націоналізація промисловості та колективізація сільського господарства; насадження комуністичної ідеології через протистояння з релігійними інституціями; знищення національної культури через боротьбу з національною ідеєю та ліквідацію її носіїв; ізоляція регіону від міжнародного впливу; застосування репресивних структур у забезпеченні реалізації радянізаційних заходів.

У дисертаційному дослідженні передбачено, що концепт національної ідентичності, застосований до аналізу суспільно-історичних процесів на західноукраїнських землях, відіграє свою теоретико-герменевтичну роль за умови врахування специфіки політичних, господарських і культурних традицій регіону, зокрема громади як джерела місцевого народовладдя, недоторканості інституту приватної власності, насамперед земельної, непорушності авторитету культурно-духовних інституцій, особливо церкви, загальноновизнаних об'єктів історичної пам'яті та вікових місцевих, в тому числі родинних, традицій.

Теоретичні засади наукових досліджень трансформаційних процесів 1939 – 1941 рр. на Західній Україні й Тернопільщині, зокрема, відобразили у своїх працях вітчизняні аналітики В. Баран [6], С. Білокінь [13], І. Гаврилів [38], О. Гуменюк [58], Т. Гуменюк [67], В. Дмитрук [80], Ю. Киричук [120], В. Ковалюк [123], М. Коваль [129], К. Кондратюк [137], Р. Котовський [152], С. Кульчицький [169], О. Левицька [177], Г. Мазур [186], О. Малярчук [198], В. Пивоварчук [223], В. Сергійчук [259], Ю. Шаповал [303], Б. Ярош [318], представники української

діаспори М. Величківський [28], П. Голубенко [46], В. Гордієнко [48], Т. Гунчак [69], В. Дубровський [83], К. Кононенко [143], В. Косик [147], Л. Лисенко [192], В. Плющ [226], М. Рудницька [88], І. Федущак [242], Д. Шалдай [302], а також висвітлені в матеріалах міжнародних [58; 68; 135] і всеукраїнських [59; 153; 172] наукових конференцій. Вони обумовили спрямованість і зміст відповідних тематичних розділів історіографії [51; 105–109; 144].

У дисертації використані системний, комплексний, міждисциплінарний, синергетичний та інші наукові підходи до висвітлення проблематики. Системний підхід полягає у вивченні трансформаційних процесів у Західній Україні і на Тернопільщині як цілісної системи командно-адміністративних заходів, здійснюваних партійними, державними, господарськими, соціально-культурними та силовими структурами, що діяли функціонально відособлено, проте були інтегровані в єдине ціле спільною стратегічною метою включення краю в радянську політичну систему та формування в ньому соціалістичних економічних відносин і насадження комуністичної ідеології як єдиного світогляду громадян. Пріоритет у такій системі належав партійним органам як її керівному ядру, бо здійснювані ним заходи виступали зв'язуючим елементом діяльності всіх її структур, а прийняті рішення – імпульсом до виконання завдань радянської суспільного життя. Отже, системний підхід дозволив розкрити механізм і структуру партійного управління соціалістичними трансформаційними процесами в регіоні.

Комплексний науковий підхід полягає у вивченні об'єкта дослідження в сукупності його властивостей, характеристик, структурних елементів, які мають загальне призначення. У дисертації таким об'єктом виступає західноукраїнське суспільство, а предметом вивчення – трансформаційні процеси в усіх його структурно-функціональних складових, настільки взаємопов'язаних, що трансформаційні зміни в одному з них викликають функціональні зрушення в інших, а в кінцевому підсумку – в усій структурі. Отже, комплексний підхід до аналізу трансформаційних процесів дав змогу визначити, що серед сукупності радянських заходів пріоритет належить ліквідації інституту приватної

власності як економічної основи демократичних свобод і здійснення націоналізації засобів виробництва й об'єктів виробничої та невиробничої інфраструктури для утвердження державної власності як економічного фундаменту тоталітарного радянського устрою.

Важливе значення для результативного й всебічного висвітлення проблематики має міждисциплінарний науковий підхід, бо трансформаційні процеси в регіоні стосувалися різних сфер суспільного життя: виробничої й соціально-культурної, державної й громадської, ідеологічної та військової, фінансової й природоохоронної. Це вимагало застосування понятійного апарату й аналітичного інструментарію економічних, політичних, юридичних і комплексу гуманітарних наук (історії, філософії, психології, етнографії тощо) .

Застосування інноваційного синергетичного підходу в аналізі здійснення та результативності суспільно-політичних, економічних і соціально-культурних наслідків радянської політики в регіоні дозволило продемонструвати, що трансформаційні заходи, ініційовані імперським центром і впроваджені місцевим партійно-державними органами, породжували та поглиблювали суперечності між об'єктивними закономірностями розвитку краю, суттєвими потребами й прагненнями його населення з одного боку та сукупним феноменом колоніальної політики Кремля в регіоні – з іншого. Дисертаційне дослідження базується як на загальнотеоретичних (аналіз і синтез, індукція й дедукція, сходження від абстрактного до конкретного й навпаки, узагальнення, систематизація), так і на спеціальних (конкретно-історичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, статистично-аналітичний, аналітико-критичний, логіко-аналітичний, порівняльно-ретроспективний, історіографічного й джерелознавчого аналізу, періодизації) методах наукового пошуку.

Аналіз і синтез, як універсальні та взаємопов'язані методи пізнавального процесу й науково-дослідницької роботи, застосовувалися для абстрактного розчленування об'єкта дослідження на окремі частини для детального вивчення їх сутності, форм і функціональних особливостей з наступним об'єднанням у цілісне утворення з уже відомими взаємозв'язками між його елементами. Такі протилежні

методи пізнання, як індукція й дедукція, виконували взаємопов'язані функції: індуктивне осмислення окремих фактів і подій, спричинених більшовицькою владою на західноукраїнських землях, призвело до загального висновку про тоталітарний характер комуністичного режиму, а знання про колективізацію, як невід'ємний елемент аграрної політики Кремля, обумовили передбачення неминучої колективізації західноукраїнського села за принципами та засобами, апробованими у східних областях УРСР.

Метод сходження від абстрактного до конкретного й навпаки, застосовувався у ситуаціях, де на основі наявних конкретних фактів необхідно було зробити абстрактні теоретичні узагальнення, відповідні висновки та спрямувати їх у реальну конкретну площину для перевірки істинності та визначення можливостей практичної реалізації. Такий метод використано при оцінці планування господарської діяльності: конкретні планові показники, абстрактно зіставлені з можливостями об'єкта планування, як правило, призводили до висновку про нереальність планового завдання для даного об'єкта.

Метод систематизації, як упорядкування елементів і складових об'єкта дослідження для ефективного й результативного вивчення, спонукав до диференціації процесу радянізації на конкретні трансформаційні заходи в різних сферах суспільного життя регіону, що обумовило структуру дисертаційної роботи, а також до диференціації другого порядку, що визначило зміст кожного розділу дослідження.

Узагальнення як метод наукового дослідження використовувалось у трьох аспектах: для звільнення тексту від зайвих, другорядних фактів і ознак, що не мають суттєвого значення для характеристики об'єкта; з метою екстраполяції ознак відомого елемента на аналогічні, але ще недосліджені; у контексті виявлення внутрішніх зв'язків і зовнішніх взаємозв'язків для формулювання висновків. Узагальнення дослідницького матеріалу здійснювалось як по окремих важливих позиціях, так і по структурних розділах та в цілому за темою роботи. Конкретно-історичний метод вказує на залежність об'єктивності наукового пізнання та істинності його результатів від врахування умов і обставин, в яких

функціонує об'єкт дослідження. В дисертаційній роботі висвітлені загальний економічний рівень, характер і пріоритети господарської діяльності в регіоні, стан і особливості соціально-культурної інфраструктури, специфіка духовних, насамперед релігійних, і побутових звичаїв і традицій населення краю, що було проігноровано і не враховано радянською владою при здійсненні трансформаційних перетворень, а в кінцевому підсумку стало однією з причин краху імперської політики Москви на анексованих територіях.

Порівняльно-історичний метод дозволив поглиблене вивчення процесу радянзації Західної України і Тернопільщини зокрема шляхом її порівняння з аналогічними процесами, організованими комуністичним режимом в Росії, на сході України та в інших республіках СРСР на попередньому етапі утвердження соціалістичного економічного устрою та радянської адміністративно-командної системи управління. Порівняння показало, що радянська спрочинила значні втрати в аграрному секторі місцевого господарства, торгівлі та в інших сферах і лише замінила польську окупацію з її політикою колонізації на радянську, посилену терором, репресіями і депортаціями населення краю, комунікацією і наступною русифікацією культурного життя.

Для поглибленого і всебічного аналізу проблематики застосовано проблемно-хронологічний метод дослідження, за допомогою якого продемонстровано, що трансформаційні зміни в житті регіону з часом не лише не вирішували наявних проблем в політичному, економічному і соціально-культурному секторах, а й поглиблювали їх.

Статистично-аналітичний метод активізував збір, систематизацію і вивчення статистичних матеріалів, які містили дані про кількісні зміни в управлінській, господарській, соціально-культурній сферах, викликані трансформаційними заходами, що здійснювалися партійно-державними органами. Такі статистичні дані уможливили визначення темпів і рівня запровадження нової системи управління і господарювання, формування закладів невиробничої інфраструктури, зокрема установ сфери обслуговування, від яких залежали масштаби і якість послуг по життєзабезпеченню населення.

До осмислення й оцінки теоретичних і фактологічних матеріалів про завдання, форми, методи і наслідки радянської заходу українських земель застосовано аналітично-критичний метод, який допоміг вичленити із науково-літературного масиву праці, де замовчуються негативи (репресії, депортації, терор, русифікація, командна система управління тощо), гіперболізуються позитиви (ліквідація безробіття, безкоштовна освіта й охорона здоров'я) та здійснена фальсифікація справжніх цілей і способів реалізації трансформаційних заходів.

Логічно-аналітичний метод забезпечив структурування наукового пошуку в логічній послідовності і в напрямках, які відповідають логіці та спрямованості трансформаційних процесів 1939–1941 рр. Першим логічним засновком монографічної роботи стало розкриття акту окупації західноукраїнських земель Червоною армією й утвердження радянської влади в регіоні; другим – трансформації у сфері власності та матеріального виробництва; третім – радянська невинувачена сфера і комунікація культурного життя. У висновку стверджується про тотальне підпорядкування Західної України і Тернопільщини комуністичному режимові.

Застосування методу періодизації, що виступає логічним продовженням логічно-аналітичного методу, викликано необхідністю здійснення часової демаркації трансформаційних процесів, так як алгоритми соціалістичних перетворень заходів радянської краю вказують на поступове і цілеспрямоване використання новою окупаційною владою засобів і методів підпорядкування регіону створюваним органам управління. Перший період (вересень – грудень 1939 р.) – діяльність тимчасових органів управління; другий (грудень 1939 – лютий 1940 рр.) – створення органів радянської влади на місцях; третій (лютий 1940 – червень 1941 рр.) – утвердження і розбудова партійних, радянських і господарських управлінських структур. Аналогічно на три етапи розкладається процес ставлення населення до радянської влади: очікування позитивних змін – розчарування в результатах – несприйняття перспективи.

Порівняльно-ретроспективний метод обумовлює можливість пошуку джерел суспільно-політичних, економічних і соціально-культурних проблем сучасного українського суспільства в системних деформаціях, спричинених радянськими заходами досліджуваного періоду, зокрема явища корупції, що зародилася в умовах дефіциту товарів та послуг і досягла у наш час загрозливих масштабів на фоні надлишку матеріальних благ.

Метод історіографічного і джерелознавчого аналізу дозволив на основі вивчення тематичної наукової літератури визначити стан і рівень висвітлення проблематики, обрати власні напрямки, форми, інструментарій дослідження, сформулювати концепцію наукового пошуку та повноцінно використати джерельну базу для формулювання узагальнень і підсумкових висновків.

У підсумку, комплексне застосування загальнонаукових підходів і методологічних принципів забезпечило формулювання необхідних і взаємоузгоджених узагальнень і висновків щодо причин, суті, реалізації та наслідків трансформаційних процесів на Західній Україні і Тернопільщині зокрема в період вересня 1939 – червня 1941 рр.

Отже, історіографія окресленого періоду сучасними дослідниками не вивчалася в комплексі, джерельна база розглядалася під певним кутом зору, в основі якого лежали ідеологічні позиції. Теоретико-методологічні засади дослідження архівних фондів, опублікованих та уперше задіяних матеріалів дали можливість автору зробити всебічні узагальнення та глибші висновки, ввести у науковий ужиток раніше недосліджені й нерозкриті аспекти проблеми.

РОЗДІЛ 2

РАДЯНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

2.1. Формування радянських владних структур

Серед проблем новітньої української історії періоду Другої світової війни особливо важливе місце займають процеси та події, пов'язані із вторгненням у Західну Україну Червоної армії у вересні 1939 р. та встановленням радянського окупаційного режиму. Цей період мав свій трагічний фінал у червні–липні 1941 р., у зв'язку з панічним відступом більшовиків, під ударами гітлерівської військової машини. Основна характеристика цього фіналу – безпрецедентний за жорстокістю та цинізмом масовий кремлівсько-комуністичний терор [241, с. 9]. Серцевина проблеми полягає в наступному: Західна Україна була простором вільної української думки навіть в той період, коли комуністична ідеологія й більшовицька практика опанували центральними і східними українськими територіями. Захопивши, після змови з Гітлером, західноукраїнські землі, Москва поставила головною метою знищення цього плацдарму національної свободи та самостійної державності: «Уже з осені 1939 р. розпочалися репресії проти української еліти та свідомого українського громадянства. Спочатку поволі, а потім із наростаючою у кінці 1940 р. і далі у першій половині 1941 р. швидкістю розкручувався маховик терору, який в кінцевому підсумку мав привести західноукраїнські терени до східноукраїнського стандарту безликих заляканих рабів нової Російської імперії» [241, с. 10].

Новий правопорядок встановлювався військовими силами – політуправліннями Червоної армії, руками спеціально призваних до війська політпрацівників, які реалізовували заходи зі створення тимчасових управлінь як перехідних органів влади.

До формування тимчасових управлінь особливо уважно ставилися партійні органи. Під їх контролем до складу цих структур обов'язково входили один армійський політпрацівник, один працівник НКВС і два спеціально підібраних представників місцевої (міської) громади. Селянські комітети створювалися із

незаможних селян і середняків. Формування місцевої влади повсюдно здійснювалося політорганами Червоної армії під керівництвом і за сценарієм партійних органів. Усі структури тимчасової влади на окупованих територіях очолили надіслані зі сходу працівники [259, с. 11–13].

Радянські історики давали високу оцінку діяльності тимчасових управлінь і комітетів. За їх твердженням, створені упродовж кількох днів, після приходу Червоної армії, тимчасові управління у повітових центрах і селянські комітети у селах «за своїм класовим характером, своєю політичною суттю і методами діяльності були революційними органами нової демократичної влади робітників і трудящих селян. Керівну роль у цих органах відігравав робітничий клас на чолі з комуністами» [207, с. 21]. Хоча в цьому плані про керівну роль робітничого класу не було підстав навіть згадувати, бо в складі тимчасових управлінь перебували лише поодинокі представники місцевих трудівників (і не завжди з робітничого середовища), які не мали ніякого впливу на прийняття рішень (див. дод. А).

ВРУФ створила тимчасові управління у Львові, Станіславі, Луцьку, Тернополі і призначила вибори до Народних Зборів Західної України на 22 жовтня, а день скликання яких обрано 26 жовтня 1939 р. (див. дод. Б). Львівське тимчасове управління звернулося до інших воєводських управлінь регіону із закликом організовано провести вибори до Народних Зборів. Безпосереднє керівництво підготовкою до виборів здійснювали центральні партійні й державні органи. Згідно із рішенням ЦК ВКП(б) до Західної України скерували 1000 комуністів і 500 комсомольців, до яких ЦК КП(б)У долучив ще 2000 комуністів і комсомольців. Своїх представників направляли різні владні структури. У результаті чого, в підготовці до виборів брали участь більше 1000 відряджених зі сходу агітаторів та ще 7350 осіб з них працювали у виборчих комісіях [318, с. 48–49].

На Тернопільщині створили 330 виборчих округів. У роботі окружних і дільничних виборчих комісій брали участь понад 10 тис. осіб. Серед членів окружних виборчих комісій нараховувалося 328 робітників, 1342 селян, 138 учителів, 17 лікарів. У цих комісіях працювали 204 жінки, 1809 українців, 145 поляків, а також представники інших національностей [3, с. 90]. У виборах брали

участь 4 млн 433 тис. (92,83 %) усіх виборців регіону. Найвищий показник явки на вибори показала Станіславська область (96,13 %), а найнижчий – Тернопільська (88,03 %). За висунутих кандидатів проголосували 4 млн 32 тис. (90,93 %) виборців. У Тернопільській області цей показник склав 92,53 %. З висунутих 1495 кандидатів обрано 1484 депутати. По 11 округах (8 – Волинська область, 3 – Львівська), де кандидати не набрали більшості голосів, призначено нові вибори [3, с. 97–98]. Депутатами Народних Зборів від Тернопільщини обрали 330 представників [207, с. 22].

Скликані Народні Збори 27 жовтня 1939 р. ухвалили Декларацію про встановлення радянської влади на західноукраїнських землях і Декларацію про возз'єднання Західної України з УРСР, а 28 жовтня – Декларацію про націоналізацію банків і великої промисловості, про конфіскацію земель поміщиків, монастирів і державних чиновників. 1 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради СРСР включила Західну Україну до складу СРСР із возз'єднанням її з УРСР, а позачергова сесія Верховної Ради УРСР 15 листопада 1939 р. постановила прийняти Західну Україну до складу УРСР [318, с. 50–51].

Дослідники історії партії дають таку оцінку приєднанню Західної України до УРСР: «Цей історичний акт став яскравим виявом торжества ленінської національної політики, ідей дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму... Під керівництвом Комуністичної партії трудящі західних областей України стали на шлях будівництва нового соціалістичного життя» [207, с. 23].

Українізація регіону фактично стала деполонізацією зі спрямованістю на русифікацію через наповнення всіх заходів не українським, а радянським, тобто російським, змістом. Аналогічною була картина в освіті: із 6,9 тис. наявних у регіоні шкіл 6 тис. мали статус україномовних, навчальний процес у яких був повністю зрадянським (пропаганда комуністичних ідей, возвеличення ролі партії більшовиків і великого російського народу, таврування націоналізму та релігії), а з 3 січня 1940 р. введено обов'язкове посилене вивчення російської мови. Основними завданнями в соціально-економічному житті стала конфіскація земель з перспективою на колективізацію сільського господарства й

націоналізація промисловості для її переведення на планові соціалістичні рейки [82, с. 41–42].

На приєднаних територіях встановлювався новий адміністративно-територіальний поділ. Указом президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. утворено Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську області у складі УРСР. Згідно із яким, до Волинської області відійшло 6, до Дрогобицької – 10, Львівської – 13, Ровенської – 5, Станіславської – 10, до Тернопільської – 13 повітів. Згодом повіти реорганізовано у райони. Створили 202 сільських райони: у Волинській, Дрогобицькій і Ровенській – по 30, Львівській і Станіславській – по 37, у Тернопільській – 38 районів. Адміністративно-територіальний поділ Західної України завершився створенням місцевих рад: в 1940 р. тут діяли 83 міських, 199 районних, 89 містечкових і 4944 сільських ради. У 1940 р. проведено вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР та місцевих рад. До Верховної Ради СРСР обрали 33 депутати, до Верховної Ради УРСР – 80, до місцевих рад – понад 79 тис. депутатів. Так була завершена перебудова державного апарату й формально легалізована сталінсько-радянська політична система [348, с. 53].

На зміцнення й підтримку цієї системи працювали органи державного управління та силові структури. У листопаді 1939 р. в Західній Україні створили 4 обласних і 60 повітових відділів міліції. Зі східних регіонів СРСР для кадрового забезпечення силових структур направили 400 осіб керівного складу (з Ленінграду – 60, Саратова і Воронежа – по 40, Смоленська – 50, Рязані – 30, Горького і Новочеркаська – по 35), а також 100 кадрових офіцерів внутрішніх військ, 250 працівників особливих відділів НКВС Київського військового округу, 100 офіцерів з прикордонних округів, 150 випускників шкіл НКВС. У короткі терміни створено розгалужену мережу в'язниць: у Волинській і Дрогобицькій областях – по 4, Львівській і Ровенській – по 3, Станіславській і Тернопільській – по 2. Упродовж 1940 р. проведено корінну реорганізацію служби актів громадянського стану: з 22 квітня 1940 р. реєстрація усіх актів здійснювалася

лише державними органами, а записи Церкви визнавалися такими, що не мають юридичної сили [318, с. 53–54].

Після ліквідації колишнього адміністративного поділу й утворення областей в Західній Україні розпочалася організація облвиконкомів, райвиконкомів, міських, селищних і сільських рад, розгорнувся процес передачі влади від тимчасових воєводських, повітових, волосних управлінь і селянських комітетів – до створених обласних, міських, районних, селищних і сільських рад. До квітня 1940 р. партійними організаціями на керівну роботу в різні сфери господарського і соціально-культурного життя висунуто майже 30 тис. осіб місцевих кадрів, з них близько 13 тис. – у місцеві органи влади (райвиконкоми і сільради) [32, с. 318].

На 24 березня 1940 р. призначено вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР від західноукраїнських областей. Від західних областей УРСР до Верховної Ради СРСР обрали 33, а до Верховної Ради УРСР – 80 депутатів. Депутатами Верховної Ради СРСР від Тернопільщини обрано голову президії Верховної Ради УРСР М. Гречуху, першого секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця, голову Тернопільського облвиконкому М. Слоня і селянку із с. Завалів Підгаєцького району Є. Бабецьку. До Верховної Ради УРСР область делегувала 15 депутатів [208, с. 24].

Також 15 грудня 1940 р. відбулися вибори до місцевих рад. Обрано 6 обласних, 199 районних, 78 міських, 5022 селищних і сільських рад. Їх депутатами стали понад 79 тис. представників трудового населення краю, з них більше 23 тис. жінок, понад 6 тис. членів і кандидатів у члени ВКП(б). За результатами виборів до місцевих рад, до Тернопільської обласної ради обрали 76, до міських і районних рад – 1380, до сільських і селищних – 12825 депутатів, з них 4598 жінок (понад 33 % всього депутатського складу) [207, с. 23–24].

Радянські аналітики зазначали: «З проведенням виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, місцевих рад депутатів трудящих у західних областях України був завершений перехід до радянської системи державного управління на основі Радянської Конституції» [3, с. 119]. Вони ж наголошували, що створені місцеві органи радянської влади розгорнули значну роботу в усіх галузях господарського,

політичного й культурного життя, а їх діяльність проходила в умовах гострої класової боротьби, бо рештки розбитого поміщництва й буржуазії, куркульство, українські буржуазні націоналісти не припинили опору, лише змінили тактику й методи антирадянської діяльності. Тому органам радянської влади, здійснюючи соціалістичну перебудову життя, доводилося придушувати опір буржуазно-націоналістичних сил [3, с. 120].

В області розпочалося так зване радянське будівництво – формування мережі органів радянської влади. Замість 13 повітів утворено 38 районів. Одночасно 8 грудня 1939 р. затверджено склад Тернопільського облвиконкому, а у січні 1940 р. – організовано районні виконавчі комітети, міські та сільські ради [207, с. 24].

Утвердження радянської влади на окупованих територіях здійснювалося партійними органами за безпосередньою участю політвідділів Червоної армії та структур НКВС. У ході просування цих формувань територією Західної України створювалися не тільки владні органи, а й місцеві апарати НКВС шляхом виділення зі складу основної оперативної групи декількох працівників (залежно від значущості населеного пункту). Новоствореному апарату НКВС додавався невеликий загін прикордонників [259, с. 7].

Згадані структури діяли згідно із заздалегідь отриманими вказівками: займали й контролювали установи зв'язку, банки, скарбниці, сховища державних і громадських цінностей, друкарні й редакції газет, архіви, склади паперу, продовольства й пального; здійснювали арешти колишніх державних чиновників, працівників жандармерії, представників експлуататорських класів (поміщиків, капіталістів, дворян); брали під контроль залізниці та в'язниці; займали приміщення, придатні для використання новою владою. Крім цього, новостворені місцеві органи НКВС брали найактивнішу участь у підготовці й проведенні виборів [259, с. 6–8].

Нав'язана населенню Західної України більшовицька влада не мала підтримки місцевих громад, особливо жителів села, які складали абсолютну більшість населення краю, а тому змушена була виконувати свої функції та

одержані «зверху» вказівки лише з допомогою каральних органів. Саме з цієї причини, згідно з рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 20 грудня 1939 р., у західні області України відрядили 700 комуністів і комсомольців для роботи в органах НКВС «Військові, партійні та господарські кадри зі сходу були далекими від усвідомлення місцевих і національних особливостей Галичини та Волині, але мали завдання від більшовицької влади в найкоротший час радянізувати вказані регіони. І вони не тільки сліпо виконували «спущені» вказівки, а й завдавали багато прикрощів населенню своєю безрозсудною, а в багатьох випадках хуліганською, навіть злочинною поведінкою» [259, с. 25].

Отже, значна, навіть першочергова увага приділялася створенню і розгортанню силових структур. Для організації роботи НКВС в Західній Україні у Тернополі розташували тимчасовий центр управління, який згодом перемістили до Львова. У доповнення до вже направлених в Західну Україну 270 оперативних працівників додатково надіслали ще 150 осіб [234, с. 53–54].

У листопаді 1939 р. для кадрового комплектування місцевих органів НКВС із 7 областей РСФРР (обласних управлінь і випускників міліцейських шкіл) направили 400 осіб [234, с. 8]. Крім цього, з управління міліції УРСР на захід України відрядили 80 працівників до Львова, по 60 – до Луцька, Тернополя і Станіслава. Під їх керівництвом організовані дружини робітничої гвардії: у Львові – 1152, Луцьку – 350, Тернополі – 120, Станіславі – 167 осіб [234, с. 226]. Створені оперативні групи провели роботу з вербування таємних інформаторів (116 осіб), відкрили 100 кримінальних справ, за якими здійснили 142 арешти, затримали 149 колишніх офіцерів, жандармів, поліцейських [234, с. 240]. Водночас у доповідних записках на ім'я вищого керівництва НКВС низові керівники повідомляють про низьку ефективність роботи агентів і таємних інформаторів. Із цих записок випливає, що на Тернопільщині діяли 32 агенти і 141 таємний інформатор НКВС [234, с. 263].

Радянські історики та засоби комуністичної пропаганди стверджували, що трудящі західноукраїнських земель із захопленням і радістю зустрічали РСЧА як визволительку від польського панування та захисника від фашистського

поневолення, гаранта миру, свободи й злагоди на рідній землі (див. дод. В). Однак і галичани, і волиняни дуже швидко переконалися, що їм нав'язують винятково радянську систему, побудовану на антидемократичних силових методах управління суспільством. Місцеве населення шокував низький рівень духовної культури «радянських визволителів», головними ознаками якої були зневага до людини, повне знецінювання життя та гідності окремої особи, заміна усіх духовних цінностей штучними антигуманними цінностями «нової та передової» соціалістичної культури [259, с. 8–9].

Органи НКВС у боротьбі з опором західноукраїнського населення щодо заходів радянзації краю застосовували не лише форми силового впливу, а й методи дезінформації, фальсифікації, шантажу, провокацій і т. п. Так, у доповідній записці Наркомату внутрішніх справ УРСР в Наркомат держбезпеки СРСР вказувалося, що надалі поряд із операціями опергруп НКВС, в першу чергу, проти місцевих структур ОУН, необхідно організувати розпорошення сил оунівців, розкладати їх підпілля зсередини за допомогою відповідних заходів: компрометувати керівництво ОУН як кар'єристів і агентів німецької розвідки; організувати випуск «нелегальної» літератури викривального характеру; розгорнути «вербовку» рядових членів ОУН; «вербувати» агентуру для роботи в організаціях ОУН із числа заарештованих з наступним їх звільненням з-під варти; направляти «завербовану» агентуру в низові організації ОУН для їх розвалу та знешкодження їх членів [234, с. 347–348].

Слід зауважити, що вже з перших кроків, після приєднання західноукраїнських земель, нова влада принципово нехтувала місцевими умовами та можливостями, усталеними звичаями і традиціями, чіпляючи їм клеймо шкідливих залишків «темного» минулого.

Немає підстав стверджувати, що нова влада знайшла прихильність лише в русофільському середовищі, а інші поставилися до неї тільки вороже. Мало місце і позитивне ставлення серед людей, яке, правда, з часом змінилося на протилежне під впливом силової політики більшовиків. Типовим було ставлення до радянської влади, відображене у спогадах Григорія Стронського, жителя с.

Нагірянка на Чортківщині: «Коли в 1939 році прийшли рускі, то ми, хлопці, пішли в Чортків поглянути на нових солдатів. А віднеслись люди до нової влади як до визволителів. До колгоспу з першого дня не примушували. У панів відбирали фільварки і давали бідним землю, худобу задарма роздали. А тих, що служили в пана, вивозили до Сибіру... То було неправильно. Бо що вони винні? Зрештою, брали не тільки тих, що в пана служили. У сільській раді давали списки, кого брати. Люди почали боятися. Досить було комусь з наших же людей поставити підпис, що односелець є куркулем, – і доля людини вирішена» [92, с. 569].

Місцева преса широко інформувала про перші кроки радянської влади, зокрема про утворення тимчасових управлінь. Публікувалися перші постанови тимчасового управління м. Кременець, серед яких – рішення про створення в усіх колишніх гмінах (волостях) Кременецького повіту селянських комітетів «для захоплення і розподілу поміщицьких, монастирських земель і земель крупних державних (польських) чиновників» [935, с. 2]. У цій постанові наголошено, що «всі відібрані землі до особливого розпорядження не розподіляються, а лише беруться на облік. Усе майно, яке належало поміщикам, будинки, худоба, реманент, хліб також беруться на облік і під особистий контроль селянських комітетів для охорони його від розбазарювання. Особи, які допустять розбазарювання майна колишніх поміщицьких маєтків, які взяті на облік, будуть притягатися до відповідальності» [935, с. 2]. У цьому ж номері газети повідомлялося, що в містах і селах області проходили мітинги селян, робітників і трудової інтелігенції на підтримку нової влади. Учасники мітингів дякували Червоній армії за визволення й проголошували заклики на її честь і на честь «вождя народів, гаряче любимого тов. Сталіна», що підтримували «могутнім і довгим «Ура!». Саме таким був мітинг у м. Катербург, на який зібралось більше 2 тис. осіб (див. дод. А, В) [935, с. 11].

Нашвидкуруч проводилася націоналізація промисловості, банків, торгових закладів, конфіскація поміщицьких і церковних земель. На керівні посади в краї призначалися зазвичай надіслані представники східних областей України або Росії (здебільшого росіяни). Недостатня підготовленість цих кадрів, відсутність у них

професійного й життєвого досвіду, незнання місцевих традицій і специфіки політичного життя, відсутність належних контактів з місцевими кадрами формували у населення ставлення до радянської влади як до колоніальної [19, с. 23–24].

Нова більшовицька система поклала початок русифікації Західної України, де на 1939 р. російськомовного населення фактично не було. Розпочався наступ на українську церкву, насамперед через систему податків і різних інших платежів. Здійснювалося примусове приєднання православних церков до Московського Патріархату. Ліквідовувалися громадсько-політичні та культурно-освітні українські організації, у яких гуртувалися українські самостійницькі сили (політичні та громадські діячі, лідери кооперативного руху, священники, учителі, інші категорії національно свідомих громадян) [241, с. 35–37].

Водночас здійснювалися економічні репресії: при обміні грошей за 1 знецінений радянський карбованець вимагали 10 польських злотих; відібрану від поміщиків, колоністів і осадників землю, яку обіцяли поділити між безземельними й малоземельними, згодом віддавали колгоспам і радгоспам, а тих, хто відмовлявся йти до колгоспу, обкладали непомерними податками, після несплати яких боржника вивозили на схід Союзу; кооперативні та приватні підприємства й торговельні установи перейшли у власність держави й втратили свою ефективність. Невдоволених «чекала» каральна рука НКВС, бо для радянської держави був потрібний постійний терор, щоб громадяни відчували могутність і непорушність цієї системи [253, с. 43–44].

Партійні та державні органи не сумнівалися в неминучості негативної реакції населення на заходи нової влади. 17 вересня 1939 р. начальники оперативних відділів НКВС УРСР отримали наказ постійно інформувати вище керівництво НКВС про реакцію населення на дії радянської влади, насамперед на виступ В. Молотова щодо переходу Червоною армією радянсько-польського кордону [234, с. 49].

Недовіра влади до західноукраїнського населення виходила за межі регіону та за «західняками» агенти й співробітники НКВС стежили навіть на

підприємствах Донбасу. У документах НКВС рекомендувалося «з прибуттям перших партій робітників розпочати старанний підбір кандидатур для вербування агентури і таємних інформаторів із числа цих робітників» [234, с. 67].

Антирадянські настрої проявлялися уже на перших мітингах і зборах. Зокрема, на зборах у Великій Березовиці (Тернопільщина) деякі промовці закликали не вірити новій владі та попереджали про фальшивий характер виборів до Народних Зборів Західної України. Усі вони потрапили під контроль НКВС і згодом були заарештовані [234, с. 234].

Були заборонені усі національні соціально-культурні та наукові інституції, навіть ліквідували НТШ, що відіграло роль неофіційної Української академії наук. З однієї лише Галичини радянська влада депортувала близько 400 тис. українців. Депортація здійснювалася без суду і слідства, жорстокими антигуманними методами, через що стала злочином радянської влади не тільки проти окремих громадян, а й проти цілої нації, і була незаперечним виявом радянської політики геноциду щодо українців [19, с. 25–26].

Начальник Тернопільського обласного управління НКВС доповідав делегатам Першої обласної партійної конференції: «Робота великої політичної значущості проведена обласною партійною організацією з виконання спеціального завдання партії та уряду – з виселення осадників і сімей репресованих антирадянських елементів. Треба зазначити як особливо позитивний факт в обох виселеннях активну участь у цій роботі нового, створеного парторганізацією сільського активу кількістю більше 15 тис. осіб» [353, с. 128]. У підсумку, з області виселено 9103 сім'ї чисельністю 38074 особи. Це було зроблено в порядку масової операції за спеціальним завданням партії та уряду [353, с. 128].

Радянські партійно-державні органи, застосовуючи у Західній Україні ті ж самі тоталітарні диктаторські методи, що й у 30-х рр. ХХ ст. в інших регіонах СРСР, не враховували того факту, що західноукраїнське населення упродовж десятиріч жило в умовах буржуазної демократії, характерної для європейських країн, де існувала багатопартійність, легально діяли організації й товариства

різних політичних напрямків, а вибори були дійсним вибором, а не голосуванням за єдиного кандидата від єдиної партії [19, с. 27].

Репресії проти місцевого населення здійснювалися із методичною жорстокістю та чітким статистичним обліком. У записці наркома НКВС України, скерованій в НКВС СРСР, повідомлялося, що станом на 25 листопада 1939 р. у Західній Україні заарештовано 5972 особи, з них 580 – у Тернопільській області (17 колишніх польських офіцерів, 215 поліцейських, 7 фабрикантів, 6 працівників суду, 104 провокатори, 231 члена громадських організацій і заможних селян, 108 членів ОУН, 90 членів УНДО, 84 учасники контрреволюційних формувань, 35 колишніх петлюрівців і білогвардійців, 92 біженці). Завершено і передано до військового трибуналу 389 справ, з них 72 – у Тернопільській області. Заслухано 156 справ (51 – у Тернопільській області). Передано у військовий трибунал, але ще не заслухано 233 справи (21 – у Тернопільській області). Потрібно завершити і направити до військового трибуналу ще 5583 справи (508 – у Тернопільській області) [234, с. 265–267].

Репресій зазнали й жителі 800-метрової прикордонної смуги. Належало переселити 15 населених пунктів, що нараховували 17,3 тис. дворів та 80,2 тис. населення (у Тернопільській області – 16 населених пунктів, 14,5 тис. дворів, 19,6 тис. населення), а також відселити 72 населених пункти, що нараховували майже 4,9 тис. дворів і 22,6 тис. населення (у Тернопільській області – відповідно 1 населений пункт, 98 дворів, 495 осіб). Були встановлені терміни: переселення – у квітні, відселення – у травні 1940 р. Доповідна записка управління прикордонних військ в НКВС УРСР про виконання заходу представлена 10 червня 1940 р. [234, с. 298].

Особливу увагу приділили боротьбі з українськими націоналістами, яких у західних областях УРСР, згідно із даними НКДБ УРСР, в 1940 р. репресовано 4657 осіб і за січень–лютий 1941 р. – 1462 особи. Згідно із агентурними даними, на березень 1941 р. в ОУН обліковано 13529 учасників, з яких 462 перебували на нелегальному становищі (у Тернопільській області – 8708 членів ОУН, з них 196 – нелегалів). Розроблялися й реалізовувалися заходи з дискредитації та ліквідації

членів ОУН [234, с. 346–347]. Під посиленим контролем НКВС і НКДБ перебували мешканці Західної України, завербовані на роботи на схід УРСР, зокрема на шахти Донбасу [234, с. 66–67].

Продовжуючи стверджувати, що населення Західної України й Західної Білорусії зустріло включення цих регіонів до СРСР як акт всенародного волевиявлення, радянські історики змушені визнати: прихід на західноукраїнські землі Червоної армії і встановлення в регіоні радянської влади сприйнялися по-різному, в тому числі й негативно. Насамперед, негативне ставлення виявило польське населення краю, яке складало третину загальної кількості. Реакція влади була рішучою і конкретною: 29 грудня 1939 р. РНК СРСР затвердив «Положення про спецпоселення й трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР». Для його виконання виділялося 55 залізничних вагонів. Тому 2 березня 1940 р. РНК СРСР приймає нову постанову про додаткове виселення з районів Західної України і Західної Білорусії. Згідно із цією постановою, депортації підлягали майже 25 тис. осіб [20, с. 32].

Рятуючись від переслідувань радянської влади, на територію сусідніх держав перейшли майже 120 тис. поляків, до 30 тис. українців – активістів патріотичних організацій. Переходили навіть на територію Польщі, зайняту німецькими військами. Упродовж грудня 1939 – лютого 1940 рр. до Сибіру, Архангельської, Пермської, Вологодської, Ярославської областей, Комі АРСР і Середньої Азії із західних областей України вивезли 550 тис. осіб. Загалом за неповні 2 роки «владарювання» у Західній Україні кремлівська влада вивезла з регіону понад 900 тис. осіб, серед яких – більше 200 тис. українців, 600 тис. поляків, понад 80 тис. євреїв [82, с. 43].

На усіх етнічних українських і змішаних українсько-польських територіях, що входили до складу Польщі, проживали 9,3 млн осіб: 5,7 млн українців, 2,3 млн поляків, 900 тис. євреїв, 78 тис. німців, 48 тис. росіян. Отже, частка українців складала 62,4 %, поляків – 25,6 %, євреїв – 10,1 %, німців – 1 %, росіян – 0,5 %. Як показано вище, ефективним засобом регулювання міжнаціональних відносин радянська влада вважала депортацію населення [318, с. 76].

Передусім, ця політика стала формою ліквідації політичних конкурентів. Тому депортації розпочалися із польських осадників і німецьких колоністів. На початок квітня 1940 р. в західних областях України від осадників і колоністів звільнили 38,9 тис. будинків, у тому числі 10,6 тис. – на Волині, 7,9 тис. – на Львівщині, 6,4 тис. – на Тернопільщині, 5,1 тис. – на Ровенщині, 4,2 тис. – на Дрогобиччині, 3,7 тис. – на Станіславщині [318, с. 76–77].

Отже, упродовж 1940–1941 рр. на західних землях України проведено чотири масові депортації. Першими жертвами примусового переселення стали військові осадники, цивільні колоністи, працівники різних польських державних служб. Другої «чистки» зазнали члени сімей репресованих «антирадянських елементів». Третя депортація припала на червень 1940 р. і стосувалася біженців, які на початку Другої світової війни втекли у східні воєводства Польщі, а потім повернулися назад. Четверта хвиля нахлинула на Західну Україну в травні 1941 р. і була спрямована проти «соціально ворожого елемента» – членів контрреволюційних партій і націоналістичних організацій і тих, хто залишився після перших трьох депортацій [234, с. 23].

5 березня 1940 р. ЦК ВКП(б) прийняв секретну постанову про розстріл інтернованих польських офіцерів і ув'язнених із західних областей України й Білорусії: «Запропонувати НКВС СРСР: 1. Справи про присутніх у таборах військовополонених 14700 колишніх польських офіцерів, чиновників, поміщиків, поліцаїв, розвідників, жандармів, осадників і тюремників; 2. Також справи про заарештованих і присутніх у тюрмах західних областей України й Білорусії в кількості 11000 осіб членів різних контрреволюційних шпигунських і диверсійних організацій, колишніх поміщиків і фабрикантів, колишніх польських офіцерів, чиновників і перебіжчиків – розглянути в особливому порядку із застосуванням до них вищої міри покарання – розстрілу» [286, с.72].

Становлення радянської влади на Тернопільщині підводила Перша обласна партійна конференція, що проходила 23–25 квітня 1940 р. У її матеріалах зазначалося, що «протягом 7 місяців з часу, коли могутня робітничо-селянська Червона армія, виконуючи завдання партії та уряду, звільнила народи колишньої

Західної України й Західної Білорусії від польських панів» [352, с. 26], область досягла значних успіхів у розвитку промисловості й сільського господарства. Згадані успіхи підтверджували статистичними даними: кількість промислових підприємств зростає з 1020 до 1673, де працювали 12478 робітників; організовано 102 промартілі, що об'єднували 2018 осіб; у сільському господарстві організовано 56 колгоспів, 5 радгоспів, 22 МТС; кількість шкіл зростає з 1135 до 1188, а чисельність учнів у них – з 184949 до 206247 осіб; число українських шкіл – з 52 до 981; замість 11 медичних закладів, де працювали 23 лікарі, в області сформовано 180 медичних установ, у яких безкоштовну медичну допомогу надавали 388 лікарів і 549 осіб середнього медичного персоналу [352, с. 26–27].

У звітній доповіді конференції констатовалося: «Політичний стан області хороший. Трудящі повністю підтримують заходи Радянської влади і Комуністичної партії» [353, с. 50]. Свідченням всенародної підтримки партії та уряду називалися хід виборчої кампанії та підсумки виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР в березні 1940 р. Наголошувалося, що виборча кампанія в області «пройшла з великим політичним піднесенням». Проведено 1639 мітингів з участю 519,3 тис. (56 %) виборців. Діяли 19,4 тис. гуртків з вивчення Сталінської Конституції та виборчого закону, в яких 19,5 тис. агітаторів провели роботу з 774,4 тис. виборців. В області створили 21 виборчий округ (5 – до Ради Союзу, 1 – до Ради Національностей, 15 – до Верховної Ради УРСР), 1168 виборчих комісій. Провели 291 зустріч із кандидатами в депутати, де були присутні 195 тис. виборців і виступили 1257 осіб. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних голосували 910840 виборців, що складає 97,75 %», – так оптимістично визначила підсумки виборів партконференція [353, с. 66–67].

На партконференції прозвучали назви окремих політичних партій і рухів, що вели антирадянську діяльність на території Тернопільщини: націонал-демократична партія «Сторонництво народове», УНРП, УНДО, ОУН, що діяла нелегально при поляках і не вийшла з підпілля після приходу Червоної армії, єврейська націоналістична партія «Сіон», польська партія соціалістів ППС, організована

діяльність польського та українського духовенства, різних сектантських груп [353, с. 50].

Згадані й інші організації, окремі контрреволюційні елементи, як зазначалося у матеріалах обласної партконференції, вели антирадянську діяльність у різних формах, насамперед у формі антиколгоспної агітації, внаслідок чого уповільнювався вступ бідняків і середняків до колективних господарств, а частина тих, хто вже подав заяви, почали виходити із сільгоспартілей. Здійснювалися терористичні акти щодо активістів, застосовувалися методи наклепу й дискредитації політики радянської влади. Мало місце залякування селян і активістів погрозами за участь у створенні колгоспів, промислових артілей, у громадській діяльності [353, с. 53–54].

Кадрів, надісланих зі сходу, за вказівками ЦК КП(б)У, явно не вистачало. Відряджені зі східних районів управлінці зазвичай займали вищі посади в обласних і районних структурах. Станом на 1 квітня 1940 р. на керівні посади в області висунуто 676 членів партії (26,9 % всього складу обласної парторганізації). З них 330 осіб рекомендовані на партійну роботу, 226 – на радянську, 120 – на керівні посади в освіті, культурі, господарській сфері [353, с. 60–61].

Проте значна частина кадрів, яким партійні та державні органи довіряли і призначили на відповідальні посади, виявилися далеко неблагонадійними і довіри не виправдали. «Нові» керівники зловживали своїм службовим становищем у процесі націоналізації майна колишніх приватних власників, відкрито ігнорували правові норми, нехтували виконанням своїх посадових обов'язків, використовували свій офіційний статус у корисливих цілях. Такі порушення здійснювали й секретарі райкомів партії, і голови райвиконкомів, і керівники промартілей, і завідувачі магазинами. З цих причин із посад були звільнені секретар Микулинецького райкому партії, голови Заліщицького й Бережанського райвиконкомів, 14 керівників промартілей міста Тернополя, 39 завідувачів магазинами в обласному центрі та десятки інших керівників у районах області [353, с. 62–63].

Іншим негативним чинником була необґрунтованість нового адміністративного поділу області: значна частина із 38 новостворених районів не була районами в дійсному розумінні цього терміну, а їх районні центри не відповідали вимогам адміністративних центрів належних їм територій, тому неможливо було ефективно ними керувати. Про це на обласній партконференції говорив секретар Великобірківського райкому партії: «Візьмемо наш районний центр. Він абсолютно не має матеріально-господарської й технічної бази. В районі немає ніяких умов. В районному центрі немає театру, клубу, кіно, газети, немає радіо, немає парткабінету й бібліотеки. Мені здається, що обкому партії та облвиконкому необхідно на це звернути увагу, а таких районів є багато» [353, с. 101].

Ще однією проблемою місцевої влади була неефективна, малопродуктивна робота націоналізованих промислових підприємств й артілей промислової кооперації.

Низьким рівнем організації праці та високозатратним виробництвом характеризувалися артілі промислової кооперації, про що говорив секретар Підгаєцького райкому партії на цій же партконференції: «Візьмемо артілі столярів. Там не проведено належної роботи і прагнуть до того, щоб виготовляти стілець вартістю 80 крб. та платити артільному 8–9 крб. за стілець. Один артільник може виготовити за робочий день один стілець. Зрозуміло, що така продукція, виготовлена артіллю, не може бути реалізована, бо надто дорога. Там треба підвищити продуктивність праці, дати більший випуск продукції на одну людину з тим, щоб знизити собівартість» [353, с. 129].

З урахуванням аграрного характеру краю для обласного партійно-державного керівництва найважливішою проблемою була організація сільськогосподарського виробництва. Саме з вирішенням цієї проблеми радянські владні структури потрапили у своєрідні «політико-економічні ножиці». Націоналізовані 383889 га землі необхідно було обробляти. У стратегічних планах радянської влади аграрне господарство підлягало колективізації. На квітень 1940 р. в області діяли 5 радгоспів із загальною площею 7229 га землі та 45 колгоспів,

де оброблялося 10103 га землі, тобто усупільнені орні площі склали всього 17332 га. Весь орний клин області нараховував 272631 га (вся площа конфіскованих і націоналізованих земель з вирахуванням з неї 111258 га лісів) і лише 6,3 % його належали усупільненому сектору. Тому партійно-державні органи, маючи за мету провести суцільну колективізацію села, змушені були враховувати ситуацію і сприймати як належне (хоч і тимчасове) існування самостійних селянських господарств, які обробляли 93,7 % орних земель і яким належала абсолютна більшість сільгоспмашин, механізмів і знарядь праці та продуктивної і робочої худоби [353, с. 42–43].

Новій владі доводилося враховувати багатотисячлітні традиції приватного господарювання на селі, а звідси – і насторожене, навіть негативне ставлення сільського населення до ідеї колективізації, пасивний і відкритий супротив сільського господаря так званому «колгоспному будівництву». Навіть більше, місцеві селяни бачили, що рівень виробничої діяльності колгоспників значно нижчий від рівня робіт в одноосібному секторі: «Дуже багато роботи в колгоспі, – заявив колгоспний бригадир секретарю обкому партії, – чоловіків не вистачає. Але є чоловіки-переселенці, які, напевне, ніколи не бачили коней і в полі не працювали. Тому довелося конюхів ставити на сівалки, а до коней кликати дружин. Внаслідок цього виходить, що є працездатні чоловіки, але не всі працюють в колгоспі, на роботу не виходять; за кінсьми доглядати нікому. І, як факт, на початку посівної кампанії деякі коні вже не можуть працювати, хоча в колгоспі лише 2–3 дні, як розпочалися польові роботи» [353, с. 135].

Новостворені органи влади намагалися контролювати усі сфери життя краю, переводили в «режим ручного управління» виробничі, торговельні, комунально-побутові та соціально-культурні структури. Ілюстрацією цього може служити засідання президії Тернопільського облвиконкому 20 грудня 1939 р., на якому, передусім, вирішувалися кадрові питання. Затверджено склад Тернопільської міської ради, до якої ввели першого секретаря обкому й міськкому КП(б)У, другого секретаря міськкому КП(б)У, секретаря міськради, завідуючих міськкомунвідділом і міським відділом охорони здоров'я та начальника міської

міліції. Вирішені питання персонального затвердження керівників відділів і управлінь облвиконкому: планового, фінансового, земельного, комунального, торговельного, відділів народної освіти, охорони здоров'я, у справах мистецтв, соціального забезпечення, місцевої й харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів (див. табл. 25). Окрім цього, затверджено голову оргбюро облспоживспілки, начальника обласного управління кінофікації, голову комітету у справах фізичної культури й спорту, завідуючого обласним архівом, голову обласного суду, начальника обласного управління наркомату юстиції й заступника завідуючого обласним відділом освіти у сфері культури [701, арк. 1].

Отже, вище обласне керівництво здійснило розстановку своїх перевірених кадрів на ключові посади в усіх сферах життєдіяльності краю. На цьому ж засіданні президії облвиконкому вирішувалися основні проблеми соціально-економічного й культурно-освітнього характеру. Першочергову увагу приділили питанням фінансової діяльності: затвердили постанови облвиконкому щодо виділення коштів обласним організаціям і установам, вивчали стан виплати зарплати учителям та іншим категоріям бюджетних працівників, визначили мережу бюджетних установ і закладів області, що включалися в обслуговування бюджетом 1940 року, з приводу чого було дане доручення головам повітвиконкомів, керівникам відділів і управлінь облвиконкому підготувати матеріали до формування бюджету області на 1940 р. [707, арк. 5–6].

Тут же вирішувалися юридичні питання: встановлення тривалості робочого та вихідних днів у державних і кооперативних організаціях; покращення прописки і виписки громадян м. Тернопіль і повітів Тернопільської області; впорядкування проживання й пересування іноземців територією області [710, арк. 78; 712, арк. 9–10; 713, арк. 10]. Належну увагу приділили питанням господарського характеру: розподілу націоналізованих земель і підготовки до весняної сівби [704, арк. 2–3]; стану тваринництва в області та боротьби із захворюваннями тварин [705, арк. 3–5]; стану шляхів та їх готовності до зими [706, арк. 5]; організації державного рибного тресту на базі конфіскованих водойм [708, арк. 6–7]; розгортання радянської та кооперативної торгівлі [703, арк. 2–3]. Частина вирішуваних питань стосувалася

соціально-культурної сфери: йшлося про завершення I півріччя в школах області та організацію роботи в II півріччі 1939–1940 навчального року, для чого планувалося проведення січневих учительських конференцій [709, арк. 4–7]; зроблено аналіз стану охорони здоров'я населення області, де наголошувалося на розширенні мережі лікувальних установ [715, арк. 10–11].

Ще масштабнішим за кількістю питань, включених до порядку денного, було засідання президії облвиконкому 5 лютого 1940 р.: 6 членів президії (голова, його заступник, секретар облвиконкому, завідувачі обласними фінансовим і торговельним відділами та відділом охорони здоров'я) за участю 15 запрошених керівників, представників радянських промислових і кооперативних організацій та установ вирішували широкий комплекс проблем функціонування підрозділів і структур обласного господарства, управлінської та соціально-культурної сфери. Продовжувалося створення нових установ і підприємств: прийняли рішення про організацію тресту їдалень, Заліщицької міжрайонної контори «Союзаготшерсть», обласних контор сільгоспостачання, «Сортонасіннеовоч» і «Держтрудошадкас». Вирішувалися фінансові питання: про обігові кошти облмісцевпаливпром, затвердження посадових окладів керівників відділів облвиконкому, надання міжбюджетних позичок окремим райвиконкомом і касової позички Тернопільській міськраді, асигнування організації народного суду в Козові, й організаційні видатки облвиконкому. Президія облвиконкому розширила практику застосування своїх контрольних функцій. Так, на згаданому засіданні слухалися питання про стан і впорядкування обласного комунального господарства [738, арк. 2–3], про роботу обласної контори «Укрторгплодоовоч» [741, арк. 5], стан обмолоту хліба в області [742, арк. 5–6], роботу обласного комітету фізичної культури і спорту [739, арк. 4]. Окремі питання стосувалися стану освіти (організація двотижневих курсів учителів), охорони здоров'я (реорганізація міського тубдиспансеру в обласний, впорядкування будинків для перестарілих), культури (встановлення газетних вітрин в містах, райцентрах і селах області) та ветеринарної медицини (затвердження карантинних заходів у зв'язку з епідемією ящуру і чуми в окремих районах області) [740, арк. 7–8].

Отже, події останніх місяців 1939 і перших місяців 1940 рр. показали, що в області сформувалися органи нової окупаційної влади, які здійснювали широкомасштабну діяльність із реалізації заходів радянізації краю шляхом соціалістичної трансформації усіх сфер суспільного життя за формами, методами і засобами, апробованими комуністичною партією в східних областях України та СРСР загалом.

2.2. Утвердження партійного керівництва суспільно-політичним життям

Радянські історики наголошують, що керівну роль у процесі соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях відіграли комуністи. На основі постанови ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. «Про створення комуністичних організацій на Західній Україні й Західній Білорусії» ЦК КП(б)У здійснив відповідні заходи щодо створення первинних партійних організацій, залучення в ряди партії найактивніших і політично свідомих представників робітничого класу, трудового селянства й демократичної інтелігенції краю. Водночас сюди були направлені досвідчені партійні, радянські та господарські працівники, які надали значну допомогу місцевим партійним організаціям з підготовки й здійснення соціалістичних перетворень в усіх галузях суспільного життя.

Вони ж змістили акцент в оцінці ролі колишніх членів КПЗУ в позитивний бік: «Несправедливий розпуск КПЗУ (у складі Компартії Польщі) у 1938 р. хоч і викликав почуття гіркоти у комуністів, не зупинив їх революційної діяльності. Вони, як і раніше, вважали себе борцями за народну справу й у ході визволення відчували приплив нових сил. Члени КПП і КПЗУ, вийшовши з підпілля, виявили велику мужність і героїзм, активно допомагали частинам Червоної армії, які визволяли західноукраїнські землі, були ініціаторами створення тимчасових революційних органів народної влади» [32, с.314].

Отже, 27 листопада 1939 р. ЦК КП(б)У затвердив склад обкомів партії західноукраїнських областей, а ті, у свою чергу, на початку грудня створили

повітові й міські комітети партії (див. дод. Д–Е). На промислових підприємствах і в центрах волостей формувалися первинні парторганізації, які претендували на роль організаторів і дієвих керівників трудових колективів, визначально впливали на діяльність органів місцевої влади.

Також 10 грудня 1939 р. бюро Тернопільського обкому партії затвердило склад 14 повітових комітетів КП(б)У, хоча ще не було здійснено адміністративного поділу області. Партійні організації створювалися в містах і повітових центрах – в основному за рахунок прибулих зі східних областей осіб, а з місцевих у члени партії в усій Західній Україні за весь довоєнний період прийнято всього 1858 осіб. Створення комсомольських організацій розпочалося в грудні 1939 р. Для участі в цьому процесі ЦК ЛКСМ України відрядив зі східних у західні області 2740 комсомольських працівників і 630 молодих комуністів. У Тернопільській області за 1940 р. організовано 172 первинних комсомольських організації, серед яких 9 – в колгоспах, 3 – в МТС, 14 – у школах, 21 – у селах [318, с. 64, 67].

Функцію політичного керівництва соціалістичними перетвореннями в краї партійні організації перейняли від парторганізацій і політвідділів військових частин і з'єднань Червоної армії. У цілому навесні 1940 р., під час виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, в західних областях України діяли 1300 первинних парторганізацій, що об'єднували понад 16 тис. комуністів. Зокрема, в Тернопільській області працювала 201 первинна партійна організація, де на обліку перебували 2674 комуністи. У квітні 1940 р. в регіоні відбулися перші обласні звітно-виборні партійні конференції. Дослідники історії партії визнають, що поповнення партійних рядів тоді йшло дуже повільно. Всього за період з осені 1939 р. – до червня 1941 рр. з числа представників робітників, селян і трудової інтелігенції краю до лав компартії прийнято 1628 осіб, з них 233 – жінки. Недовір'я до колишніх членів КПЗУ призвело до того, що за цей час у ВКП(б) переведено лише 47 західноукраїнських комуністів [32, с. 320].

Оптимістично висвітлюють процес створення партійних структур в області «Нариси з історії Тернопільської обласної партійної організації», де

повідомляється, що рішенням ЦК КП(б)У першим секретарем Тернопільського обкому КП(б)У був затверджений І. Компанець (працював секретарем Чернігівського обкому КП(б)У). У грудні 1939 р. створені міські й повітові комітети партії, а 20 грудня 1939 р. затверджено склади бюро Бережанського, Борщівського, Бучацького, Заліщицького, Збаразького, Зборівського, Копичинецького, Кременецького, Підгаєцького, Скалатського, Терехівського і Чортківського повітових комітетів КП(б)У, Тернопільського, Кременецького і Чортківського міських комітетів КП(б)У. Формувалися первинні партійні організації. Навесні 1940 р., за даними «Нарисів...», в області діяли 216 первинних парторганізацій, які нараховували 2512 комуністів [207, с. 23].

Політична методологія партійно-державних структур в організації суспільно-політичного та соціально-культурного життя на приєднаних землях особливо чітко проявилась у підборі та розстановці кадрів владних, господарських і громадських інституцій. Концентрація влади в руках вищих партійних органів стала настільки високою, що, по-перше, призначення кожного керівника на більш-менш значущу партійну, державну чи господарську посаду відбувалося лише за безпосередньою участю або за згодою перших осіб партійного керівництва, а по-друге – «щільність» концентрації влади забезпечувалася та посилювалася призначенням однієї й тієї ж відповідальної особи в декількох партійно-державних управлінських структурах. Показовим у цьому аспекті є формування партійних і державних структур СРСР в західноукраїнських областях упродовж вересня – жовтня 1939 р. Так, 3 жовтня секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов направив лист секретарю ЦК ВКП(б) Й. Сталіну із пропозиціями щодо затвердження уповноважених з питань організаційно-партійної роботи в західних областях України, де пропонував кандидатуру Л. Грищука (1906 р. н., українця, члена ВКП(б) з 1930 р., освіта середня; працював першим секретарем Київського сільського райкому КП(б)У) на посаді уповноваженого в Тернопільській області. Цього ж числа постановою ВРУФ затверджено склад обласних тимчасових управлінь, за якою до Тернопільського воєводського тимчасового управління увійшли Л. Грищук, В. Ягленко (працював заступником голови Ворошиловградського облвиконкому), К. Жук, О. Вадіс

(працював начальником відділу УНКВС в Кам'янець-Подільській області). Так, 4 жовтня постановою ЦК КП(б)У затверджені організаційні бюро в областях (колишніх воєводствах) Західної України. До складу оргбюро у Тернопільській області увійшли Л. Грищук, В. Ягленко, І. Ігнатенко, А. Приходько (працював секретарем Вінницького обкому КП(б)У), О. Вадіс (див. дод. 3). Як бачимо, 3 члени тимчасового управління водночас виконували обов'язки членів оргбюро. 5 жовтня 1939 р. ВРУФ затверджує склад комітету з організації виборів до Народних Зборів Західної України, де Тернопільське воєводство представляв Л. Грищук [259, с. 39–43].

Новостворені радянські політичні структури гостро потребували кадрового забезпечення. Окупаційна влада небезпідставно не довіряла місцевим кадрам, а тому взяла курс на «завезення» основних керівних кадрів зі східних регіонів країни. У першу чергу такими кадрами забезпечувалися партійні структури. За рішенням секретаріату ЦК КП(б)У від 29 грудня 1939 р. обкоми партії східних областей УРСР буквально за кілька днів мали підібрати з числа працівників обкомів і райкомів партії, начальників політвідділів радгоспів, заступників директорів МТС з політичної роботи 495 осіб для направлення на посади секретарів райкомів партії у західні області України. Цим же рішенням обкоми східних областей зобов'язувалися до 5 січня 1940 р. підібрати із числа голів і секретарів райвиконкомів, завідуючих районними фінансовими й земельними відділами, відділами освіти, оргвідділами райспоживспілки та інших 1534 особи і направити їх до Західної України для роботи на аналогічних посадах. Водночас до весни 1940 року зі Сходу в райкоми й обкоми партії західних областей УРСР були направлені 1215 комсомольців для роботи інструкторами, пропагандистами, лекторами. Однак надісланих кадрів вистачало лише на основні керівні посади в партійних і державних структурах. Другорядні адміністративні керівні місця доручали місцевим вихідцям, яких за передвоєнний період висунуто 13,8 тис. осіб, в тому числі 897 жінок [318, с. 58–59].

Загальноосвітній та професійний рівень кадрів, надісланих зі східних областей, був критично низьким. Так звані «висуванці», що приходили на місце

репресованих зазвичай не мали ні освіти, ні досвіду, ні кваліфікації своїх попередників. Досить сказати, що в 1939 р. 41 % секретарів обласних, крайових і центральних комітетів партії союзних республік, 71,4 % секретарів міських і районних комітетів партії та 78,9 % секретарів первинних партійних організацій не мали навіть середньої освіти. Такі працівники могли сліпо виконувати вказівки «згори», але не мали широти кругозору, неспроможні були самостійно мислити і приймати відповідальні рішення. Освітньо-професійний і культурний рівень надісланих в Західну Україну кадрів був ще критичнішим [244, с. 19].

Програма утвердження партійного керівництва суспільно-політичним життям області розпочиналася із формування підпорядкованих обкому партії адміністративно-управлінських структур, що було окреслено у виступі секретаря обкому на Першій обласній партійній конференції: «Перед нами постало дуже велике і складне завдання: організувати радянську владу, створити притаманні їй апарати, такі як партійний, радянський, господарський, торговельний та інші. Це була дуже велика і дуже відповідальна робота. Ми комплектували наш апарат за рахунок людей, присланих ЦК, і за рахунок місцевого активу. Навіть комплектувати за рахунок комуністів було важко. Було важко тому, що ми не знали людей, не знали, де кого поставити, де кого правильно використати. Ми не знали цих людей, і 5–10-хвилинна розмова в кабінеті секретаря вирішувала долю цього товариша, де йому працювати» [353, с. 147].

Наскільки гострою була кадрова проблема у партійному апараті, свідчать такі дані: 19 (50 %) перших секретарів райкомів, 30 (79 %) других і 35 (92 %) третіх секретарів вперше були висунутими на ці посади, відповідно не мали досвіду такої відповідальної роботи [353, с.149]. У підготовці та розстановці керівних кадрів компетентність, освіта, досвід відігравали другорядну роль відносно основного критерію – політичної благонадійності.

Обласна парторганізація провела значну роботу в справі масово-політичного виховання трудящих області. Під час підготовки і проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР працювали 19556 агітаторів, 19401 гурток з вивчення Сталінської Конституції та виборчих законів, якими було охоплено

774359 виборців. Це знайшло яскравий відбиток у блискучій перемозі сталінського блоку комуністів і безпартійних на виборах депутатів Верховних Рад СРСР і УРСР» [352, с. 26–27].

Про масштаби і конкретику підпорядкування партійним органам області всіх сфер і структурних складових суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного життя Тернопільщини свідчить хронологія діяльності обласного комітету партії та підпорядкованих йому райкомів за період з грудня 1939 до липня 1941 р. Формуванням Тернопільської обласної партійної організації займалось оргбюро ЦК у Тернопільській області, затверджене 27 листопада 1939 р. (див. дод. II). На своєму засіданні 10 грудня бюро Тернопільського обкому КП(б)У затвердило склад бюро повітових комітетів партії, повітових виконавчих комітетів, видання обласних газет «Вільне життя», «Комсомолец» і повітових газет.

20 грудня бюро обкому партії спільно із президією облвиконкому утворили 38 районів області та 3 міські ради в Тернополі, Кременці та Чорткові (таблиця 26), а 15 січня 1940 р. бюро обкому партії затвердило склад бюро райкомів партії та райвиконкомів. 31 січня цього ж року за пропозицією райкомів партії та облвиконкому бюро обкому КП(б)У прийняло постанову про утворення сільських рад у розрізі районів області. Активно втручалось партійне керівництво і в економічну сферу. В січні 1940 р. схвалено заходи з підготовки спеціалістів і кадрів масових професій для сільського господарства, прийнята постанова про організацію радгоспів, МТС і кінних заводів. Аж 27 лютого обком партії та облвиконком затвердили план посіву всіх сільськогосподарських культур на 1940 рік, а 4 березня – план розвитку державної й місцевої промисловості, товарообороту та капітального будівництва в 1940 році. 13 березня обком партії та облвиконком «задовольнили прохання селян і клопотання райкомів КП(б)У про організацію колгоспів у селах Куряни Бережанського, Мар'янівка Микулинецького, Кошляки Новосільського, Тростянець Усть-Зеленського, Гусятин і Вільхівці Гусятинського районів». 19 квітня обласне керівництво прийняло постанову про видачу колгоспам і бідняцьким селянським господарствам

насінневої позики для посіву зернобобових культур, багаторічних трав і картоплі. 3 червня вивчалось питання і було прийняте розгорнуте рішення про розвиток місцевої промисловості та промислової кооперації на базі місцевих ресурсів, а 7 червня – про ініціативу працівників комунального господарства щодо організації соціалістичного змагання з питань благоустрою міст і районних центрів. Також 5 липня проводилась обласна нарада голів колгоспів з проблем організації жнивної кампанії та заготівель сільгосппродуктів в 1940 р. [917, арк. 4].

Одночасно 23 травня проведено збори обласного партійного активу, а з 25 травня – по 16 червня – збори міських, районних і первинних парторганізацій та партійного активу м. Тернопіль з обговорення підсумків XV з'їзду КП(б)У і завдань по виконанню його рішень. 3 червня 1940 р. бюро обкому партії своїм рішенням утворило відділи пропаганди та агітації у 16 райкомах партії. 1–2 березня 1941 р. відбулися збори обласного та міського партійних активів, де обговорили підсумки XVIII Всесоюзної партконференції та прийняли рішення щодо їх виконання. Упродовж квітня- травня 1941 р. ці ж питання вирішували звітно-виборні збори первинних партійних організацій області. Кардинально важливим напрямом роботи обласного комітету партії була розробка, координація та контроль за виконанням заходів з підготовки та проведення виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР (відповідну постанову бюро обкому прийняло 3 лютого 1940 р.) [917, арк. 1–7].

Старт передвиборчої кампанії в області дано в області 27 січня 1940 р., коли бюро обкому партії на виконання рішення Політбюро ЦК КП(б)У «Про вибори депутатів до Верховних Рад СРСР та УРСР від західних областей України» прийняло відповідну постанову щодо механізму підготовки до виборів. На 2 лютого 1940 р. скликано обласну нараду перших секретарів райкомів партії та голів райвиконкомів з питань підготовки до виборів. Персональна відповідальність за розгортання масово-політичної роботи серед виборців і якісну та правильну її організацію покладалася на секретарів райкомів партії. Ця постанова чітко вказувала, що навіть у державотворчих питаннях владні структури діяли за вказівками партійних органів [374, арк. 63].

Одним із найважливіших завдань партійних комітетів стала підготовка та проведення зборів трудящих по висуванню кандидатів у депутати до Верховних Рад СРСР та УРСР і забезпечення усної та друкованої агітації за них. В кожному районі розроблялися і затверджувалися райкомом партії відповідні заходи з підготовки та проведення виборів. Постанова бюро обкому завершувалася стандартним для тих часів ідеологічним «випадом»: «Бюро обкому КП(б)У звертає увагу партійних організацій області на те, що наступні вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР від західних областей України будуть проходити в умовах жорстокої класової боротьби [391, с. 117–118].

Аналіз затверджених обкомом партії заходів із розгортання масово-політичної роботи під час підготовки і проведення виборів свідчить, що всі важелі управління передвиборчим й виборчим процесами належали бюро обкому партії, а точніше – першим особам партійно-державної влади, секретарям обкому і голові облвиконкому, як членам бюро обкому КП(б)У. Вони проводили обласні наради і партактиви секретарів райкомів партії й райкомів комсомолу, завідуючих відділами пропаганди і завпарткабінетами, штатних пропагандистів райкомів КП(б)У та райкомів ЛКСМУ з виборчих питань. Окрема увага приділена учительському активу: обком партії та облвно провели спільну нараду вчителів початкових і середніх шкіл з питань їх участі у виборах до Верховних Рад СРСР і УРСР. Вирішувалися питання забезпечення виборчого процесу необхідною кількістю літератури з конституційно-правової і виборчої тематики. Проведено обласний семінар керівників агітколективів, що залучалися до передвиборчої агітації [394, с. 123–124].

Тернопільський обком КП(б)У надіслав 26 березня 1940 р. у ЦК КП(б)У доповідну записку, в якій інформував про підсумки виборчої кампанії на виборах депутатів до Верховних Рад СРСР і УРСР. В документі зафіксована позитивна статистика: проведено 923 передвиборних мітинги, де були присутніми понад 688 тис. виборців. У Раду Союзу з 939,1 тис. виборців брали участь у голосуванні 931,8 тис. (99,22 %) осіб; «за» голосували 910,8 тис. (97,75 %) виборців; 987 бюлетенів визнані недійсними; в 19948 бюлетенях були

викреслені прізвища кандидатів. В Раду Національностей з такого ж числа виборців голосували 931,5 тис. (99,2 %) осіб. Свої голоси «за» віддали 911,5 тис. (97,5 %) осіб; недійсних бюлетенів виявилось 1051, з викресленими прізвищами кандидатів – 18908. Із загального числа виборців у виборах до Верховної Ради УРСР брали участь 932,8 тис. (99,15 %) осіб. «За» голосували 913,4 тис. (97,92 %) виборців; 1183 бюлетені виявилися недійсними, з викресленими прізвищами кандидатів – 18268. У доповідній повідомляється, що «в процесі підготовки і проведення виборів мали місце ворожі дії контрреволюційних елементів, спрямовані на зрив виборів». Поширювалися написані від руки контрреволюційні листівки з погрозами виборцям і з закликами не йти на голосування або псувати бюлетені (села Ігровиця Великоглибочківського, Ходочки Козлівського районів та інші). Мали місце випадки особливого характеру: в с. Золотий Потік Золотопотікського району агітатор виборчої дільниці спільно з матір'ю агітував не йти на вибори. Відмовлялися від участі у виборах сектанти, пояснюючи це релігійними мотивами. Зафіксовано терористичний акт: в с. Вибудів Козлівського району було вбито секретаря сільської ради, який повертався з виборчої дільниці [557 а, арк. 13].

Підготовка до виборів депутатів місцевих (обласних, районних, міських, сільських) рад, призначених на листопад 1940 р., перебувала під постійним контролем обкому партії та облвиконкому. 28 жовтня 1940 р. облвиконком слухав питання «Стан підготовки до виборів у місцеві ради депутатів трудящих по Новосільському і Зборівському районах». У констатуючій частині постанови навіть зазначалися певні позитивні моменти: підготовка йшла згідно з вимогами виборчого законодавства, були утворені виборчі округи, для виборчих дільниць підібрані відповідні приміщення, затверджено й опубліковано склад виборчих комісій, проведені наради голів і секретарів сільрад, голів і секретарів виборчих комісій з питань організації виборів. Водночас вказано, що керівництво сільрад і виборчих дільниць недостатньо знає Положення про вибори до місцевих рад, що негативно впливало на підготовку дільниць до виборів [829, арк. 27].

Значно суворіший характер мала постанова бюро обкому партії від 13 листопада 1940 р. «Про хід підготовки до виборів у місцеві ради депутатів трудящих у Борщівському та Бережанському районах». Обласні партійні керівники відразу ж заявили, що Борщівський і Бережанський райкоми КП(б)У «повністю не виконали рішення обкому КП(б)У від 26 жовтня 1940 року «Про підготовку до виборів у місцеві ради депутатів трудящих». Секретареві Борщівського райкому партії оголосили догану. Партійних керівників обох районів зобов'язали усунути згадані недоліки, особливу увагу звернути на налагодження роботи окружних і дільничних виборчих комісій, на активізацію діяльності агітколлективів серед населення міст і сіл, насамперед з вивчення Конституції та положення про вибори [545, арк. 99].

У наступному – рекомендації щодо дій агітаторів, організаторів зборів і зустрічей з виборцями на можливу критичну реакцію з боку виборців: «Трудящі на виборчих зборах, при обговоренні кандидатів у депутати будуть також відмічати недоліки в роботі місцевих рад, вносити пропозиції щодо покращення їх роботи, критикувати практичну діяльність кандидата в депутати в тій чи іншій місцевій раді. Завдання партійної організації полягає в тому, щоб не стояти осторонь від цієї критики місцевих рад, а навпаки – очолити цю критику і направити її на покращення роботи рад, на зміцнення зв'язку виборців з радами депутатів трудящих» [546, арк. 100–101].

Партійне керівництво суспільно-політичним життям області не було просто керівництвом обласними партійними структурами (райкомами, міськкомами, первинними парторганізаціями), а безпосереднім і опосередкованим політико-адміністративним управлінням всіма владними, господарськими, соціально-культурними (державними, кооперативними, громадськими) структурами й інституціями.

Новостворене керівництво області турбувалося про створення належних умов для діяльності партійних комітетів, насамперед організаційно-матеріального забезпечення можливостей їх впливу на функціонування обласних організацій та установ. А тому 13 січня 1940 р. бюро обкому партії розподілило 38

новостворених райкомів КП(б)У на три групи (за критеріями штатного розпису та посадових окладів). До першої групи віднесли Бережанський, Буцацький, Кременецький, Ланівецький і Чортківський райкоми партії. В другу групу потрапили 15 райкомів, в тому числі Мельницький і Заліщицький, як райкоми прикордонної зони. Решта 18 районів увійшли до третьої групи [373, арк. 22–23]. Окремим рішенням бюро обкому новостворені райкоми партії забезпечувалися необхідним майном [372, арк. 63].

Об'єктом конкретної турботи обкому було партійне господарство райкомів партії, яке мало подвійне функціональне призначення: служити організаційно-інформаційною базою діяльності партійних органів і забезпечувати таємницю прийняття, реалізації та контролю за виконанням партійних рішень і таємницю діяльності партійних комітетів в цілому. Це впливало з постанови бюро обкому КП(б)У від 27 січня 1940 р. «Про стан партійного господарства в Заліщицькому райкомі КП(б)У», де висловлено стурбованість неналежним станом партійного господарства згаданого райкому і первинних парторганізацій району (відсутність журналів обліку комуністів, незадовільне ведення партійної документації в низових організаціях тощо) [376, арк. 67].

З питанням про стан партійного господарства тісно пов'язані питання про рівень партійної інформації, основним змістом якої було і залишається перевірка виконання й ефективність впливу партійних рішень на життєдіяльність суспільства. До проблеми партійної інформації обком партії звернувся 28 грудня 1939 р., а 27 січня 1940 р. на засіданні бюро обкому партії слухали питання «Про стан партійної інформації в Збараському райкомі та Кременецькому міськкомі КП(б)У». У прийнятій постанові зазначалося: «Успіх партійного керівництва у значній мірі залежить від того, як в партійних організаціях поставлена інформація та перевірка виконання рішень керівних партійних органів». Йшлося не лише про інформацію у паперовому варіанті, а й про усну поточну інформацію [377, арк. 68].

Основною організаційною інституцією, через яку здійснювалося партійне керівництво регіоном і забезпечувався комплексний вплив на всі сфери

життєдіяльності краю, були районні (у перші місяці радянської окупації – повітові) комітети КП(б)У. Так, вивчивши стан роботи Тернопільського і Борщівського повітових комітетів партії, 13 січня 1940 р. бюро обкому вказало обом комітетам на їх недостатній організаційний вплив на діяльність господарських та інших структур повітів: слабо велася підготовка до весняної сівби, мало приділялось уваги роботі промислових підприємств, недостатньо здійснювалося керівництво роботою редакцій районних газет, культосвітніх організацій, допускалися політичні помилки (організація комітету незаможних селян у Тернопільському повіті) [364, арк. 14–15].

Аналогічну негативну оцінку своєї роботи отримав Буцацький райком КП(б)У на засіданні бюро обкому партії 3 жовтня 1940 р. Крім недоліків у політико-масовій роботі (відсутність контролю за політосвітою комуністів і комсомольців, внаслідок чого 17 комуністів і 33 комсомольці припинили вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)») і в роботі по контролю за виконанням рішень вищих партійних і державних органів та власних рішень, райком недостатньо допомагав організації діяльності колгоспів і МТС. Зокрема, рішення РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про проведення зяблевої оранки у колгоспах і радгоспах» в районі реалізується украй незадовільно: план оранки виконали лише на 17 %. Райком партії неефективно допомагає в організації співпраці МТС з колгоспами та селянськими господарствами: між ними не укладено відповідних угод, внаслідок чого план обмолоту врожаю зернових виконано лише на 8 %, а план зяблевої оранки – тільки на 3,6 % [525, арк. 146].

Традиційно у своїх рішеннях бюро обкому зобов'язувало партійних керівників низового рівня зосереджувати зусилля на ліквідації виявлених недоліків. У своїй постанові від 3 березня 1941 р. бюро обкому партії проаналізувало роботу Тербовлянського райкому КП(б)У і чітко визначило, в чому полягає основне завдання партійних організацій на місцях: «Тербовлянська партійна організація досягла значних результатів у справі зміцнення радянської влади. За цей період реконструйовано цегельний завод, 2 спиртзаводи, 3 крупних млини, маслозавод, організовано 5 промислових артілей.

Однак згаданий позитив перекривається виявленим в роботі райкому партії негативом: недостатня увага організаційному зміцненню колгоспів, невиконання колгоспами виробничих завдань по основних показниках, відсутність виробничих планів на 1941 р., неякісна підготовка посівного матеріалу, затягування ремонту сільгоспінвентаря, упущення в розподілі доходів на трудодні в оплаті праці колгоспників [533, арк. 56–57].

На засіданні бюро обкому партії 27 січня 1940 р. обговорювалося питання подвійного смислового навантаження «Про виконання Чортківським райкомом КП(б)У рішення бюро обкому КП(б)У від 3 січня 1940 р. «Про стан молотби в області». Такий порядок денний підтверджував, що, по-перше, обком партії впливає на стан господарських справ через районні партійні комітети, і, по-друге, що господарські структури підзвітні та підпорядковані районним, а через них – і обласним партійним органам. У постанові бюро обкому конкретно вказувалося: «Перший секретар Чортківського райкому КП(б)У приховав від бюро райкому КП(б)У рішення бюро обкому КП(б)У від 3 січня 1940 р. про стан молотби в області і не організував виконання цього рішення». Показово, що в рішенні бюро обкому навіть не згадано про керівників колгоспів і селянських господарств, як конкретних організаторів і виконавців обмолоту хліба з однієї причини: вони безпосередньо підлягали партійному керівництву району [379, арк. 70].

Вищезгадане свідчить про постійне втручання партійних органів у всі сфери життєдіяльності регіону. Наприклад, на пленумі Тернопільського обкому партії 25 червня 1940 р. говорили про постановку пропаганди марксизму-ленінізму в м. Тернопіль та Почаївському районі. З аналізу такого, на перший погляд, далекого від соціальної практики питання виведені конкретні практичні висновки: через недоліки у вивченні «Короткого курсу історії ВКП(б)», безконтрольність у справі політичної освіти комуністів і безпартійних, низький рівень пропагандистської роботи серед населення міста і району, слабку організацію лекційної пропаганди, неорганізованість індивідуальної й колективної агітаційної роботи та інші прорахунки парторганізації м. Тернопіль і Почаївського району недостатньо організували трудящих на виконання завдань, поставлених партією та урядом,

зокрема не довели до свідомості населення необхідності неухильного виконання важливих партійних і державних рішень, насамперед постанови РНК УРСР від 9 травня 1940 року «Про подорожний податок з колгоспів і селянських господарств в західних областях України» і постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 5 квітня 1940 року «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами і одноосібними господарствами» [356, арк. 18].

Контроль за діяльністю низових партійних організацій, а через них і за трудовими колективами підприємств і установ здійснювався предметно і конкретизовано як за напрямом чи тематикою перевірки роботи, так і за конкретно визначеним об'єктом контролю. Так, у постанові «Про стан партійної роботи в Шпиколосецькій МТС Кременецького району» перелік недоліків у роботі парторганізації згаданої МТС містить як ідеологічні, так і виробничі моменти: партійно-масова робота ведеться незадовільно, трактористи і робітники МТС не вивчають рішень XV з'їзду КП(б)У, не організовано роботу Червоного кутка і бібліотеки, немає дошки виробничих показників, виробничі наради носили формальний характер і не давали економічного ефекту, не велася робота з підготовки стахановців і передовиків виробництва, не розроблялись і не реалізовувались заходи щодо підвищення продуктивності праці та виконання виробничих планів [461, арк. 97].

Аналогічною за змістом і спрямованістю була постанова бюро обкому КП(б)У від 26 червня 1940 року «Про стан політико-масової роботи в бригадах колгоспів і МТС Зборівського району», де визнано, що внаслідок незадовільної політико-масової роботи серед колгоспників району і робітників Млинівецької МТС в районі низька дисципліна. Бюро обкому зобов'язало Зборівський райком КП(б)У: забезпечити організацію праці та трудову дисципліну в колгоспах; запровадити практику виробничих нарад з участю рядових колгоспників; формувати широкий і надійний колгоспний актив; перетворити кожного агітатора і пропагандиста в передовика сільськогосподарського виробництва; забезпечити організацію соціалістичного змагання і перевірку виконання соціалістичних договорів і соцзобов'язань у бригадах колгоспів і МТС [468, арк. 130].

З таким же методологічним підходом здійснювався аналіз роботи і стану справ на підприємствах, в установах зв'язку, торгівлі, транспорту. Тому 13 червня 1940 р. бюро обкому партії прийняло рішення «Про стан партійно-масової роботи в політвідділі Тернопільського відділення Львівської залізниці», у якому зробило категоричний висновок: недоліки партійно-політичної роботи (низький рівень керівництва первинними парторганізаціями, відсутність систематичної роботи з комсомольською і позаспілковою молоддю, упущення у веденні партійного господарства, неефективна політвиховна робота на дільницях, недостатнє керівництво місцевими профспілковими комітетами) призвели до того, що дільниці Тернопільського відділення Львівської залізниці не виконують виробничих завдань, неякісно використовують виробничі механізми, характеризуються низьким рівнем трудової і фінансової дисципліни, порушеннями в обліку матеріальних цінностей [512, арк. 203–205].

Спеціального підходу заслуговує постанова бюро обкому КП(б)У від 26 червня 1940 р. «Про стан партійно-політичної роботи в партійній організації обласного управління НКВС», робота якої звітно-виборними зборами була визнана незадовільною. Бюро обкому змушене було визнати, що в парторганізації обласного управління НКВС склався надзвичайно низький рівень організаційно-партійної роботи (не працювали агітколективи, не проводилися теоретичні бесіди, прочитана всього одна лекція, недбало вивчався «Короткий курс історії ВКП(б)». Це свідчить про те, що партійно-політична робота в парторганізації не була поставлена на належну висоту» [469, арк. 134].

Факти порушення законності, правопорядку, норм моралі, зловживання службовим становищем, ігнорування елементарних правил взаємовідносин між людьми та зневага до людини праці з боку партійно-державних чиновників були непоодинокими. Окремі члени партії, керівники низових господарських структур чи первинних парторганізацій діяли, з точки зору партійних верхів, самочинно, одноосібно приймали рішення, що суперечили загальній лінії партії, і приносили шкоду авторитету партії й радянської влади [369, арк. 23].

Партійні органи постійно вживали заходів щодо забезпечення партійної дисципліни в парторганізаціях і виробничої та трудової дисципліни в трудових колективах. Нормативним інструментами для здійснення такої роботи служили законодавчі акти та інші правові документи державних органів Союзу і республіки. Таким документом став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на 8-годинний робочий день, 7-денний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення роботи робітниками й службовцями підприємств і установ», на виконання якого Тернопільський обком партії прийняв відповідне рішення 23 серпня 1940 р. У постанові бюро обкому згадується відповідна постанова Політбюро ЦК КП(б)У цього ж змісту і визнається, що системні порушення згаданого указу мають місце на підприємствах, в організаціях і установах області. Зокрема, на Петриківському заводі № 3 за перші 2 тижні серпня 1940 р. 22 робітники «прогуляли» 97 робочих людиноднів, а начальник заводу впродовж довгого часу приховував їх від притягнення до судової відповідальності [595, арк. 165].

Порушення трудової дисципліни, управлінської етики, норм моралі та зловживання службовим становищем керівниками різних рівнів – від обласного до повітів і сільських рад – турбували обласне партійно-державне керівництво в аспекті негативного впливу на ставлення місцевого населення до практичних кроків радянської влади. Така проблема мала настільки неохопний у масштабах республіки характер, що ЦК КП(б)У був змушений на прикладі Ровенської та Волинської областей звернутися до її вивчення. Тернопільський обком партії продублював відповідне рішення ЦК у своїй постанові від 16 жовтня 1940 р. «Про рішення ЦК КП(б)У від 28 вересня 1940 року про допущені помилки місцевими парторганізаціями Ровенської та Волинської областей», де визнав, що помилки в роботі парторганізацій сусідніх областей однаковою мірою стосуються і парторганізацій Тернопільщини. Обком партії зазначив, що «окремими радянськими, партійними й кооперативними працівниками допущені порушення революційної законності та грубе ставлення до місцевого населення в окремих районах області» [474, арк. 164].

За об'єктивними статистичними даними і реальними показниками роботи партійні організації районів області були нечисленними, з обмеженими можливостями впливу на політичні, соціально-економічні та культурні процеси в регіоні (така обмеженість компенсувалася б діяльністю силових репресивних структур, насамперед органів НКВС). Наприклад, в Монастириському районі на період звітно-виборних партійних зборів у квітні 1940 р. діяли всього 5 первинних парторганізацій чисельністю в 37 членів і кандидатів у члени ВКП(б). Склад районної парторганізації показував, що значна частина її членів були вихідцями з інших районів СРСР, бо 30 осіб (28 комуністів і 2 кандидати в члени ВКП(б)) вступали до партії в період 1923–1938 рр., тобто перебуваючи на території СРСР, і лише 7 кандидатів у члени ВКП(б) були місцевими, бо їх партійний стаж розпочався після вересня 1939 р. з приходом радянської влади. Отже, більш ніж за півроку діяльності в районі спочатку повітовий, а згодом районний комітети КП(б)У змогли знайти серед місцевого населення тільки 7 прихильників комуністичної ідеології та практики [612, арк. 11].

Важливою ділянкою роботи партійних органів було керівництво громадськими організаціями, насамперед комсомолом, який небезпідставно вважався резервом Комуністичної партії. Тому 23 липня 1940 р. обком партії прийняв рішення «Про проведення виборів керівних комсомольських органів», де підтвердив основну тезу: «Вибори керівних комсомольських органів є важливою політичною кампанією, що спрямована на дальше посилення ролі комсомолу як бойового помічника більшовицької партії».

За пропозицією обкому комсомолу вибори в первинних комсомольських організаціях призначили на 1–10 вересня, в міськкомах і райкомах ЛКСМУ – на 10–20 вересня, а Перша обласна конференція ЛКСМУ – на 21–22 вересня 1940 р. Обком партії вимагав від райкомів і міськкомів КП(б)У, обкому, міськкомів і райкомів ЛКСМУ «забезпечити під час виборів керівних комсомольських органів висунення на керівну комсомольську роботу нових кадрів комсомольців, особливо дівчат, зрілий молодий актив, перевірений на практичній роботі, безмежно відданий справі партії Леніна – Сталіна» [490, арк. 31].

Однак реальний стан справ керованої обкомом партії обласної комсомольської організації був далеким від риторичних закликів згаданої постанови бюро обкому. Це засвідчує його наступна постанова від 23 листопада 1940 р. «Про стан політико-виховної роботи серед молоді та ріст комсомольської організації області», де відразу ж говориться про значні недоліки в організації цієї роботи: комсомольські гуртки, зокрема гуртки політграмоти, працюють нерегулярно, з незадовільною якістю занять; комсомольці необізнані з досягненнями соціалістичного будівництва під керівництвом Комуністичної партії в західних областях України після приєднання до УРСР. Усунення згаданих недоліків покладалися не лише на обком, міськкоми та райкоми ЛКСМУ, а й на міськкоми та райкоми партії [555, арк. 190–191].

24 лютого 1941 р. бюро обкому партії повертається до комсомольської тематики і слухає питання «Про виконання Козівським і Підволочиським РК КП(б)У рішення бюро обкому КП(б)У від 23 листопада 1940 року «Про стан політико-виховної роботи серед молоді та ріст комсомольської організації в області». Обидва райкоми КП(б)У, стверджується в постанові бюро обкому партії, незадовільно працюють над виконанням згаданого вище рішення. Міське та районне керівництво отримало конкретне доручення: постійно заслуховувати на засіданнях бюро звіти секретарів первинних парторганізацій про керівництво комсомольськими організаціями [530, арк. 20–21].

Про масштаби та можливості впливу комсомольських організацій на життєдіяльність населення і трудових колективів, насамперед на молодіжне середовище, можна зробити висновок із відповідних статистичних даних. Так, в Монастириському районі, де проживало 35 тис. осіб, на квітень 1940 р. діяли 2 комсомольські організації загальною чисельністю 27 членів ЛКСМУ [612, арк. 12]. За період від квітня до вересня 1940 р. (з часу проведення районних звітно-виборних партійних зборів до звітних районних комсомольських зборів) районна комсомольська організація збільшилася на 44 особи, в основному за рахунок представників міста (30 робітників і службовців), і лише 14 представників села (9 колгоспників, 5 селян з неуспішного сектора), хоч абсолютну більшість населення району складали жителі сіл, що вказує на мінімальний вплив

комсомольських організацій на місцеву молодь. Навіть більше, тільки 2 прийнятих до ЛКСМУ мали середню освіту, 13 – неповну середню, 22 – початкову, дані про освіту 7 нових комсомольців відсутні (райком комсомолу не мав їх особових справ) [615, арк. 36].

Отже, новостворені радянські політичні структури, які гостро потребували кадрового забезпечення, здебільшого поповнювалися шляхом завезення основних керівних кадрів зі східних регіонів країни, загальноосвітній та професійний рівень яких був критично низьким.

У підготовці та розстановці керівних кадрів компетентність, освіта, досвід відігравали другорядну роль відносно основного критерію – політичної благонадійності, тому і результати бажали бути кращими.

2.3. Діяльність місцевих органів радянської влади

Адміністративне структурування області та районів, формування органів місцевої влади відбувалося під безпосереднім керівництвом обласного і районних комітетів партії. Так, 20 грудня 1939 р. бюро обкому КП(б)У спільно з президією облвиконкому прийняли рішення «Про утворення районів у складі Тернопільської області» (див. табл. 26). За цим рішенням, в області утворювалося 38 районів, для кожного з яких визначалися волості, населені пункти, площа земель, районний центр. Територіальний розподіл на райони здійснювався з урахуванням кількості населення та загальних площ земель з таким розрахунком, щоб на кожного жителя припадало в середньому 1 га землі. Найбільшими районами були Бережанський (майже 61 тис. населення; понад 60 тис. га землі, тобто 0,99 га на одного жителя), Бучацький (понад 58 тис. населення; 46,1 тис. га землі; 0,79 га на одного жителя) і Підгаєцький (більше 52 тис. населення; понад 50 тис. га землі; 0,98 га на одного жителя), а найменшими – Новосільський (24,4 тис. осіб; 28,3 тис. га; по 1,16 га), Великоглибочківський (25,1 тис. осіб; 30,8 тис. га; по 1,23 га), Бережецький (25,2 тис. осіб; 32,5 тис. га; по 1,29 га) і Пробижнянський (25,2 тис. осіб; 23,4 тис. га; по 0,93 га). Найбагатшими за земельними площами, крім

згаданих Новосільського, Великоглибочківського і Бережецького, в аспекті наявності корисної землі на душу населення були Козлівський, (1,48 га), Великоборківський і Шумський (по 1,18 га) райони. Найменші корисні земельні площі з розрахунку на одного жителя мали Заліщицький (0,66 га), Тлустенський (0,68 га), Підволочиський (0,77 га) і Копичинецький (0,78 га) райони. У підсумку, незважаючи на прагнення обласного керівництва дотриматися принципу рівності у розподілі земельних площ між районами з орієнтиром 1 га землі на 1 жителя, тільки 13 районів отримали землі більше 1 га на душу населення, 9 – близько 1 га, а 17 районів – по 0,7 – 0,9 га. Різниця між крайніми показниками (Козлівський – 1,48 га, Заліщицький – 0,66 га) складала близько 0,8 га, що засвідчило недотримання принципу рівномірного розподілу земель при формуванні поділу області на райони [348, арк. 17–23].

На засіданні бюро обкому партії 31 січня 1940 р. за пропозицією облвиконкому та райкомів КП(б)У прийнято рішення «Про утворення сільських рад у складі районів Тернопільської області». У документі зазначалися назви сільських рад, їх центри, приналежні до них села і хутори. Сформовано 941 сільську раду, в роботі яких брали участь понад 9 тис. осіб. Бережецький район перейменували у Кременецький з центром в м. Кременці, а Косівський – у Білобожницький з центром у Білобожниці [387, арк. 98–109].

Створені владні структури (райвиконкоми, міські, селищні та сільські ради) потребували кадрового наповнення. Тому 5 червня 1940 р. Тернопільський облвиконком прийняв рішення «Про підготовку радянських кадрів», де зазначалося, що в доповнення до вже проведених у 29 райвиконкомах 5-денних семінарів секретарів сільських рад, якими було охоплено 805 працівників цієї категорії, «з метою підвищення ідейно-політичного рівня та ознайомлення з практикою роботи працівників райвиконкомів і сільрад провести в 1940 році: 3-місячні курси радянського будівництва (працівники райвиконкомів, міськрад) з контингентом 80 осіб; півторамісячні курси працівників сільрад з контингентом 700 осіб; 10-денні курси інструкторів райвиконкомів і міськрад з контингентом 60 осіб» [777, арк. 30].

Масштабними були місячні курси голів сільрад: 441 керівник цих українських сільських структур навчався в Чорткові, Бучачі, Збаражі і Тереховлі. Значними за тодішніми цінами були витрати на проведення згаданих курсів: 110,2 тис. крб. – на стипендію курсантів, 19,3 тис. крб. – на оплату праці викладачів і керівників курсів, 4,5 тис. крб. – на придбання навчальної літератури та навчального приладдя, понад 20 тис. крб. – на орендну плату за приміщення [835, арк. 53].

1940 р. члени президії Тернопільської міськради розпочали з вирішення двох найактуальніших тогочасних проблем: питання націоналізації майна колишніх приватних власників і забезпечення населення обласного центру продуктами харчування (при вивченні роботи м'ясокомбінату, установ громадського харчування, санітарного стану їдалень і буфетів) [661, арк. 151–152; 662, арк. 153–154].

На засіданні президії Тернопільської міськради 17 лютого 1940 р. вирішувалися соціальні питання (стан будинку інвалідів, організація селянського будинку), комунально-побутового обслуговування (ремонт міської лазні), а також проблеми санітарного стану міста та ролі санстанції в контролі за санітарно-епідеміологічною ситуацією в обласному центрі. При розгляді питання матеріального забезпечення міської лікарні вирішено організувати при ній підсобне господарство, щоб на його базі поліпшити харчування хворих і зміцнити базу лікарні (гужовий транспорт, ремонтна служба). Залишались актуальними питання націоналізації конкретних об'єктів, для чого створили три комісії з оцінки націоналізованої власності, до яких увійшли представники міськфінвідділу, торгвідділу і спецторгу [672, арк. 6–8; 673, арк. 131; 674, арк. 86–87; 675, арк. 60].

Універсалізм і масштаби порядку денного засідань президії Тернопільської міськради постійно зростають, і 17 квітня 1940 р. члени президії вивчають 17 різновекторних питань. Йшлося про стан контрольно-ревізійної роботи та про хід торгівлі хлібом. Розпочалася практика розгляду протестів прокурора м. Тернопіль на рішення міської ради. Йшлося також про роботу закладів освіти, зокрема

затверджено склад міжвідомчої комісії з підготовки та проведення оздоровчої кампанії серед дітей у літній період 1940 р. [631, арк. 56–57].

Однією з найскладніших, найвідповідальніших і дотичною до всіх владних інституцій (від обласної до сільської) була робота по вирішенню практичних завдань розміщення евакуйованого населення, біженців, відселених і переселених жителів з 800-метрової прикордонної смуги, що припадало в основному на I півріччя 1940 р. Рішенням обкому КП(б)У та президії облвиконкому від 12 лютого 1940 р. «Про розміщення евакуйованого населення» затверджено план розселення біженців, переселенців і прибулих з інших областей УРСР та перелік евакуаційних пунктів області. За статистикою, поданою в згаданій постанові, з окупованої німцями території на Тернопільщину прибуло орієнтовно 7 тис. осіб (близько 2,5 тис. сімей). Їх розміщення планувалося в будинках, звільнених колоністами й осадниками [396, арк. 162–163].

Для прийому евакуйованих, переселенців і біженців в області було визначено 6851 приміщення (6000 звільнених будинків осадників і 851 колишній фільварок). Найкращі житлові можливості прийому евакуйованого населення мали Підгаєцький (511 приміщень), Козівський (370), Зборівський (317) і Золотниківський (301) райони; обмеженими такі можливості були в Кременецькому (30 приміщень), Підволочиському (33), Почаївському (41) районах. В область прибували 8086 евакуйованих (1200 біженців, 2300 переселенців, 4586 осіб з інших областей УРСР). Відповідно до наявних площ для їх розміщення Підгаєцький район приймав 510, Козівський – 480, Зборівський – 415, Золотниківський – 400 осіб. Інші райони, які мали обмежену кількість вільних приміщень, отримували завдання по розміщенню евакуйованих без особливого врахування наявних у районі відповідних житлових площ: Почаївський – 80 осіб на 41 приміщення, Кременецький – 60 – на 30, Ланівецький – 210 – на 129, Новосільський – 100 – на 72, Копичинецький – 300 – на 143 [397, арк. 164–165].

Після прийняття Тернопільським облвиконкомом і бюро обкому партії постанови від 13 квітня 1940 р. «Про відселення і переселення жителів 800-метрової прикордонної смуги в Заліщицькому і Мельницькому районах і очищення

цієї смуги від будов» розпочалася складна в політичному і соціально-економічному плані робота. Переселенці мали право розбирати і перевозити на нове місце поселення свої господарські і житлові будинки з повним зачищенням площі. Кожній сім'ї видавалися грошові суми в розмірі 700 крб. для облаштування нового житла і 400 крб. – для перевезення майна в місце переселення. У населені пункти, з яких відселялися та переселялися жителі, відрядили партійно-державний актив для проведення відповідних організаційних заходів і політико-масової роботи [421, арк. 58–61]. Загалом, на відселення 98 дворів у Мельницькому районі виділили 68,6 тис. крб., а на переселення 4529 дворів в обох районах – 1,81 млн. крб. (по Заліщицькому – 870 тис. крб., по Мельницькому – 940 тис. крб.) [423, арк. 63].

Згаданою постановою облвиконком і обком партії затвердили план розміщення в районах області відселених і переселених з 800-метрової прикордонної смуги жителів Мельницького і Заліщицького районів. Завдання отримали всі райони, навіть Заліщицький і Мельницький, які розміщували своїх жителів з прикордонних сіл в «тилових», віддалених від кордону населених пунктах (Заліщицький – 215 дворів із с. Синьків, Мельницький – 220 дворів із с. Вільхівці). Бережанський район приймав 222 сім'ї з с. Горошова Мельницького району, Монастириський – 230 сімей з с. Волковець Мельницького, Буцацький – 214 сімей з с. Синьків Заліщицького району. 18 районів області розміщували в себе по 100 – 200 і ще 15 – до 100 сімей [422, арк. 60–62].

У переселенні та відселенні жителів прикордонної смуги, як і у всіх інших, розроблених і прийнятих державно-партійним керівництвом заходах, явні та приховані негативи повністю перекидали демонстративно пропаговані позитиви. Це насамперед стосувалося цілей здійснюваних заходів і ходу та підсумків їх виконання. Так, 6 травня 1940 р. бюро обкому КП(б)У розглянуло питання «Про підсумки відселення та переселення господарств з 800-метрової прикордонної смуги по Заліщицькому і Мельницькому районах». Як позитив зазначено, що переселення завершене до 25 квітня 1940 р., але відселення по Мельницькому району проходило незадовільно. У Буданівському, Буцацькому та Усть-Зеленському районах переселенцям не надали земельних наділів, в Бережанському і Залозецькому –

переселенців направляли у приміщення, що були зайняті іншими особами. Керівників районів зобов'язали завершити відселення по Мельницькому району до 20 травня 1940 р. Всім секретарям райкомів партії й головам райвиконкомів доручили під персональну відповідальність перевірити і в 5-денний термін вирішити питання забезпечення переселенців землею, будинками, сільгоспінвентарем і вжити заходів щодо проведення ними повного циклу весняно-літніх сільськогосподарських робіт [436, арк. 146].

Заходи партійного та державного керівництва області щодо відселення і переселення мешканців області з 800-метрової прикордонної смуги були недовготривалими. Вже через 4 місяці після рішення про прикордонну смугу, 13 серпня 1940 р., бюро обкому й облвиконком вирішили: «У зв'язку з тим, що жителі сіл колишньої прикордонної смуги в Заліщицькому і Мельницькому районах повернулися на попередні місця проживання», відновити сільські ради в селах Заліщицького (7 сільрад) і Мельницького (9 сільрад) районів [584, арк. 91].

Наступного тижня, 20 серпня, обком партії й облвиконком прийняли нову постанову з цього питання «Про виключення населених пунктів, розміщених на колишньому кордоні з Румунією, із переліку населених пунктів, що входять до 800-метрової прикордонної зони», де зазначили, що у зв'язку із виключенням низки населених пунктів Мельницького і Заліщицького районів з переліку сіл, що входять до прикордонної зони, жителям цих населених пунктів дозволяється повернутися на попередні місця проживання. Цинізм постанови обкому і облвиконкому від 20 серпня полягав у тому, що вони дозволяли селянам, які вже жили у своїх будинках, повернутися до своїх домівок і навіть обіцяли віддати господарям належні їм будівлі, що були відібрані при відселенні та переселенні, повернути посіви зернових, допомогти будівельними матеріалами для будівництва житла й господарських приміщень, а також сприяти перевезенню їх майна з місць переселення до місць постійного проживання, що селяни зробили самостійно, без допомоги влади [590, арк. 124].

Основними юридичними інструментами в руках владних структур стали суди і прокуратура. Зі встановленням радянської влади в західних областях

України відповідно до Конституції УРСР розпочалося формування судових органів. У грудні 1939 р. облвиконкоми регіону затвердили обласні суди, і тоді ж були утворені дільниці народних судів. Із грудня 1939 до лютого 1940 рр. райвиконкоми затвердили склад народних судів по всіх судових дільницях. У січні – лютому 1940 р. проведені вибори народних засідателів обласних і народних судів. У грудні 1939 р. створені обласні прокуратури і призначені обласні прокурори, а до лютого 1940 р. – прокурори усіх міст і районів. Згодом обласні управління Наркомату юстиції створили в містах і районних центрах юридичні консультації. Згідно з указом Верховної Ради УРСР від 16 квітня 1940 р. і постановою РНК УРСР від 17 квітня цього ж року в західних областях УРСР створені обласні, міські та районні відділи (бюро) й архіви запису актів громадянського стану [3, с. 122–124].

Питання про розподіл дільниць народних судів у Тернопільській області президія Тернопільського облвиконкому вирішила на своєму засіданні 5 січня 1940 р. Тоді ж затверджено персональний склад обласного суду: голова, 2 заступники та 5 членів суду, серед них – 2 жінки. В липні 1940 р. робота народних судів стала об'єктом контролю з боку державних і партійних органів області. Президія Тернопільської міськради 8 липня 1940 р. першим на порядок денний поставила питання «Про стан роботи народних судів першої та другої дільниць міста Тернополя», де навіть зазначила певні позитиви в їх діяльності: популяризація серед населення міста призначення та важливості народного суду, значення інституту народних засідателів, забезпечення своєчасного розгляду скарг і справ громадян, проведення звітів народних суддів перед населенням [682, арк. 88–90].

Водночас вказано на низку недоліків, які применшували й часто перекривали згадані позитиви: формалізм звітів суддів перед громадянами, відсутність належної роботи з народними засідателями, недобросовісне виконання останніми своїх обов'язків у судах. Президія міськради затвердила графік звітів народних суддів перед населенням міста, зобов'язала керівників підприємств, організацій та установ

сприяти у проведенні таких звітів, а міськкомунгосп отримав доручення забезпечити народний суд другої дільниці приміщенням [680, арк. 87–88].

Радянська влада запровадила подвійні стандарти відповідальності за порушення законодавства: керівники різних рівнів, члени партії, як правило, притягувалися лише до партійної та адміністративної відповідальності. Тому 3 березня 1941 р. бюро обкому партії розглядало факти «порушення революційної законності окремими працівниками Лановецького району». Лановецький районний прокурор, начальник райвідділу міліції, начальник райвідділу НКВС, політрук райвідділу міліції й дільничний міліціонер самочинно проводили обшуки в помешканнях громадян, безпідставно забирали в них майно, продавали його та привласнювали кошти. Так само вчиняли з конфіскованим майном, що знаходилось у райвідділі міліції. За рішенням бюро обкому партії, до судової відповідальності не притягнуто нікого: начальника райвідділу міліції звільнили з посади (перевели на іншу роботу!), районному прокурору оголосили догану, щодо інших – райкому партії доручено розглянути їх поведінку у партійному порядку [532, арк. 54–55]. Саме тоді справу громадянки, яка намагалася продати на ринку 2 м фабричного полотна та 1 м такого ж полотна обміняти на 1 курку, передали в прокуратуру для притягнення до судової відповідальності за ст. 26 Кримінально-процесуального кодексу УРСР [658, арк. 3].

Також 16 липня 1940 р. судова колегія в кримінальних справах Тернопільського облсуду залишила в силі рішення Кременецького народного суду щодо ув'язнення селянина Кременецького району на 6 місяців за те, що він приховав від судовиконавця свиню і не повідомив, що за продану корову купив іншу [659, арк. 5].

На засіданні президії Тернопільської міськради 8 липня 1940 р. слухали питання «Про стан розгляду скарг трудящих відділами міської ради». Такий стан однозначно визначили незадовільним: не було окремої книги обліку скарг; не визначено години прийому громадян; наслідки розгляду скарг і зміст прийнятих рішень громадянам, як правило, не повідомлялися; терміни розгляду скарг постійно порушувалися, внаслідок чого реагування на скарги затягувалося на два

і більше місяців; до вирішення питань по суті скарг залучалися другорядні адміністративні працівники; мали місце випадки втрати або знищення скарг заявників [682, арк. 89–90].

Наявність протестів прокурора Тернопільської області показала, що президія міської ради неодноразово приймала рішення, що виходили за межі компетенції та обмежували права й інтереси громадян. Так, з ініціативи міськради визначалися штрафи жителям міста за порушення санітарних норм і правил, коли ступінь порушення та відповідно розміри штрафних санкцій мала право встановлювати лише професійна санітарно-інспекторська служба [684, арк. 90–93].

У області застосовувалася радянська система створення та функціонування органів прокуратури. Вона включала навіть такий політичний елемент діяльності трудових колективів різних профілів, як соціалістичне змагання. Показовим у цьому плані (як і в плані абсолютної недоцільності та комуністичної абсурдності) був «договір про соціалістичне змагання між колективами прокуратури Тернопільської та Станіславської областей УРСР», де зафіксовані основні соціалістичні зобов'язання працівників прокуратури обох областей: підвищення продуктивності праці слідчого, середнім показником якої визначили 8 слідчих справ у місяць [640, арк. 1–4].

Статистика й зміст соціалістичних зобов'язань працівників прокуратури та головний девіз соціалістичного змагання «Зробити краще, швидше, більше!» підтверджували, що організовані структури радянської прокуратури орієнтувалися не на профілактичні чи правоохоронні, а на карально-репресивні функції. Так, прокурор Зборівського району здійснив перевірку дотримання законодавства в окремих сільських радах, колгоспах і промартілях. Виявилось, що голова Озерянської сільради працює додатково ще й на посаді стрілочника залізничної станції, отримуючи 2 повних ставки (як голова сільради – 350 крб., як стрілочник – 150 крб.) [651, арк. 25].

Різноманітні протиправні дії виявлені при перевірці прокуратурою інших сільських рад. Зокрема, у Богутинівській сільраді Зборівського району прийняли

рішення про збір половини зернового посівного матеріалу на весняну посівну кампанію із заможних селянських господарств, для яких встановили норми 50–100 кг з одного двору. Зібране зерно за вказівкою голови сільради звезли до громадської комори, звідти продали бідним селянам, а виручені гроші привласнив голова [648, арк. 2].

У Зборівській сільській раді Зборівського району за її рішенням відбирали розподілені землі у підозрілих, на думку керівництва, громадян. Ця ж сільрада самочинно встановила торговий збір на свою користь із продажу худоби на ринку: з коней і ВРХ – по 1 крб., зі свиней – по 0,5 крб., з підсвинків – по 0,3 крб. За спотвореним принципом розподіляли конфісковану землю: не з розрахунку на 1 члена сім'ї, а за суб'єктивним підходом з боку керівництва сільради. Все це, зазначено в акті районної прокуратури, «є грубим порушенням революційної законності та викликає обурення трудящих мас» [649, арк. 10–11].

Порушення законності з боку працівників місцевої влади часто мало не лише характер перевищення службових прав чи зловживання посадовим становищем, а й конкретні ознаки кримінального злочину. Актив Метенівської сільради Зборівського району розкуркулював середняків, які мали по 10–15 моргів поля, а куркулів, яким належало по 40–50 моргів, до списків для розкуркулення не включали, бо останні перебували в родинних або приятельських стосунках з керівництвом сільської ради.

Скородинська сільрада Білобожницького району встановила для громадян спеціальний податок «Для оплати оренди приміщення під школу» із розрахунку 1 крб. з 1 моргу землі. Важливо підкреслити, що практично всі контрольні документи прокуратури завершувалися пропозицією скасувати або визнати незаконними ті чи інші протиправні ухвали місцевих органів влади, і практично ніде у згаданих документах нема пропозиції про притягнення винних до кримінальної відповідальності [642, арк. 73–74].

Новий вид трудового рабства – соціалістична праця – вимагав правового забезпечення, і воно прийшло у формі сталінської Конституції, кодексу законів, що стосувалися праці та виробництва, комплексу інших нормативних актів, серед яких

визначальну позицію займав указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на 8-годинний робочий день і 7-денний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення роботи робітниками та службовцями підприємств і установ».

16 вересня 1940 р. Тернопільський облвиконком слухав питання про хід виконання згаданого указу Почаївським і Збараським райвиконкомами. Характер прийнятої постанови підтверджував, що місцева влада дійсно прагне використати Указ як засіб примусу та залякування працівників підприємств, організацій та установ щодо неухильного дотримання трудової дисципліни, рівень якої був досить критичним. Поряд із масовими та систематичними порушеннями трудової дисципліни на підприємствах і в артілях зафіксовано низький рівень службової дисципліни в державних установах (райвиконкомах, їх відділах, сільських радах). Так, секретар Синявської сільської ради Збараського району був відсутнім протягом робочого дня (виконував домашні господарські роботи), однак керівництво на такий випадок не зреагувало, хоча працівник згідно з Указом Верховної Ради СРСР мав бути притягнутим до судової відповідальності. Відносно робітників підприємств і промислових артілей Указ застосовувався далеко не так лояльно, а з адміністративними й судовими наслідками [811, арк. 50–51].

Практичним втіленням указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. стали нові типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців державних, кооперативних і громадських підприємств і установ, затверджені Раднаркомом СРСР 18 січня 1941 р. У Правилах визначені обов'язки працівників і види стягнень за порушення трудової дисципліни. Наводився перелік порушень, за які робітників і службовців притягали до судової відповідальності: самовільне залишення роботи; прогул без поважних причин; спізнення або залишення робочого місця більш як на 20 хв.; дворазове залишення робочого місця менш ніж на 20 хв. [639, арк. 2–6].

Якщо, як зазначалося у згаданих правилах, праця для робітника була «справою честі, слави, доблесті та геройства», то для чиновника-управлінця

такою справою була видача трудової книжки робітнику чи службовцю, бо це обумовлювало встановлення юридичної відповідальності останніх за результати їх трудової діяльності. Так, в листопаді 1940 р. в організаціях та установах, підзвітних облвиконкому, із 4259 штатних працівників 946 (22,2 %) не мали трудових книжок, а в системі народної освіти – з 10,1 тис. працюючих трудових книжок не видали 4357 (43,2 %) особам [845, арк. 34].

Місцеві органи державної влади вирішували конкретні питання організації роботи підпорядкованих їм організацій та установ, в тому числі встановлювали регламент робочого дня. Своїм рішенням від 20 грудня 1939 р. президія Тернопільського облвиконкому визначила початок роботи, тривалість робочого дня у державних і кооперативних установах м. Тернопіль і Тернопільської області. За цією постановою, їх робочий день розпочинався о 10 год. 30 хв. ранку і завершувався о 17 год. дня за московським часом з півгодинною перервою на відпочинок. Запроваджувались єдині вихідні дні 6, 12, 18, 24 і 30 числа кожного місяця (безвідносно до того, на який день тижня цей вихідний припадає). Постанову опублікували в газеті «Вільне життя» [713, арк. 10].

Новостворені органи місцевої влади вирішували конкретні питання адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання життя громадян. Так, 20 грудня 1939 р. президія Тернопільського облвиконкому прийняла рішення «Про прописку і виписку громадян м. Тернопіль і повітів Тернопільської області». Термін прописки обмежувався 24 год., а виписка мала бути здійснена не пізніше як за 40 год. до вибуття з території області. Персональна відповідальність за прописку та виписку покладалася на домовласників і спеціально визначених осіб від установ і підприємств. Контроль за дотриманням цього рішення покладалася на органи робітничо-селянської міліції м. Тернопіль та області [712, арк. 9–10].

На цьому ж засіданні президії облвиконкому вирішували питання перебування іноземців на території Тернопільської області. Визнана необхідність їх обов'язкової реєстрації в органах міліції протягом 24 год. з моменту прибуття в область на основі їх національних документів. Домовласники або відповідальні за будинки, де

зупинялися іноземці, були зобов'язані прописати їх в адресному бюро упродовж 48 год. [710, арк. 7–8].

У січні 1940 р. в області розпочалося формування відділів запису актів громадянського стану. Рішенням президії облвиконкому від 5 січня 1940 р. усі релігійні установи, що діяли в місті Тернополі й на території області, були зобов'язані в 5-денний термін передати архіви й архівні книги по запису народження, смерті, шлюбів і розлучень Відділу запису актів громадянського стану (ЗАГС) управління НКВС в м. Тернопіль, а в повітах і сільрадах – повітовим відділам НКВС. Відділи ЗАГС мали збирати, систематизувати й охороняти архіви із записами актів громадянського стану, виготовляти й видавати громадянам і зацікавленим організаціям копії записів і довідки по реєстраційних метричних книгах, представляти статистичні звіти за встановленим НКВС порядком і в погодженні з управлінням народно-господарського обліку. Вказувалися документи і встановлювались умови реєстрації. Персональна відповідальність за забезпечення своєчасної і правильної реєстрації покладалася на завідуючих відділами (бюро) ЗАГС, а в сільських місцевостях – на секретарів сільських і селищних рад [729, арк. 21–25].

Структури ЗАГС, як важливий інструмент «обліку руху населення», що було важливим для програмування соціально-економічних заходів, періодично потрапляли у поле зору партійного керівництва області. Тому 25 квітня 1940 р. бюро обкому партії розглянуло конкретне питання «Про реєстрацію актів громадянського стану по Тернопільській області» і зробило висновок про наявність у цій системі значних недоліків: не завершилося формування архівів ЗАГС, райвідділи НКВС окремих районів не сформували штату працівників відділів ЗАГС; не проводилася робота з населенням районів щодо необхідності реєстрації відповідних змін у бюро ЗАГС [450, арк. 259].

З перших місяців створення місцева влада активно працювала над фінансовим забезпеченням обласних, міських і районних управлінських структур, над регулюванням фінансової діяльності підприємств державного й кооперативного сектора, невиробничих інституцій, культурно-освітніх установ. Так, 20 грудня

1939 р. президія Тернопільського облвиконкому дала вказівки щодо підготовки матеріалів для складання проекту обласного бюджету на 1940 р. З метою організації бюджетного господарства облвиконком зобов'язав повітвиконкоми і керівників установ провести повну інвентаризацію всіх промислових, торговельних і комунальних підприємств усупільненого сектора, а також соціально-культурних і сільськогосподарських установ за показниками їх оперативної діяльності, що згодом використовувалися при складанні проекту бюджету. Ці матеріали мали бути підготовлені до 27 грудня 1939 р., а проект обласного бюджету – до 3 січня 1940 р. [714, арк. 10–11].

Обговорення проекту місцевих бюджетів області на 1940 р. відбулося 5 січня 1940 р. на засіданні облвиконкому. Проект бюджету передбачав видатки на 1940 р. в сумі 208,3 млн крб.: на сільське господарство – 7,02 млн крб., транспорт і зв'язок – 0,55 млн крб., шляхове господарство – 9,94 млн крб., комунальне господарство – 11,6 млн крб., соціально-культурні заходи – 13,36 млн крб. (освіта – 9,39 млн крб., охорону здоров'я – 3,4 млн крб., соціальне забезпечення – 5,53 млн крб., фізкультуру і спорт – 0,17 млн крб.). Видатки на утримання всіх органів управління планувалися в сумі 41,4 млн крб. [721, арк. 3–8].

На безпосереднє обслуговування управлінських структур йшло 20,7 млн крб., або 75,8 % цієї статті бюджету: на матеріально-технічне забезпечення діяльності виконкомів і рад – 2,4 млн крб.; на інші видатки, в тому числі на капітальний ремонт приміщень виконкомів і рад – 4,2 млн крб. Штат облвиконкому з відділами, райвиконкомів, міських, селищних і сільських рад області в 1940 р. складав 4261 штатну одиницю (див. табл. 17–18). Враховано, що комплектування штатів продовжувалося, а тому бюджетом передбачався додатковий фонд зарплати по райвиконкомах (9 %), облвиконкому (14 %) і міських радах (21 %) [204, арк. 22].

На оплату праці більше 4,2 тис. управлінців області в 1940 р. йшло 13,5 млн крб.: на облвиконком (404 штатних одиниці) – 1,89 млн крб., райвиконкоми (1565 осіб) – 5,62 млн крб., міськради (304 особи) – 1,03 млн крб., селищні ради (100

осіб) – 207 тис. крб., сільські ради (1837 осіб) – 4,64 млн крб., бюро ЗАГСу (45 осіб) – 125 тис. крб. [204, с. 110–111].

Із запізненням рівно на 6 місяців затвердили бюджет міста Тернополя. На засіданні президії Тернопільської міськради 8 липня 1940 р. більше говорилося про зміни до бюджету, ніж про його первинні показники. Бюджет схвалили у повному еквіваленті прибутків і видатків – по 9 млн 106 тис. крб. Міськфінвідділ отримав доручення: «Вжити всіх заходів щодо повного забезпечення надходжень до прибуткової частини, особливу увагу звернути на податки з приватного сектора» [681, арк. 88–89].

Фінансові проблеми змушують органи влади постійно звертатися до питань виконання бюджету. Тому 29 жовтня 1940 р. Тернопільський облвиконком аналізував хід виконання бюджету за 9 місяців по місту Тернополю. Проблема полягала в недоплаті податків населенням обласного центру на суму 550 тис. крб. Невиконання прибуткової частин бюджету призвело до недофінансування соціально-культурних заходів і комунального господарства. Водночас міськфінвідділ допустив перевитрати на суму 113,6 тис. крб. Міське керівництво отримало персональне доручення з ліквідації податкової заборгованості та притягнення до відповідальності осіб, причетних до перевитрати коштів [833, арк. 32–36].

Практика зміни бюджетних показників збереглася і наступного року. Так, 26 травня 1941 р. Тернопільський облвиконком змінив касовий план виконання бюджету на II квартал цього року. Касовий план виконання бюджету обласних потреб визначили в 19,9 млн крб. по прибутках і 17,9 млн крб. по видатках; фінансування бюджетів місцевих рад планувалось у сумі 82,5 млн крб. по прибутках і 60,1 млн крб. по видатках. Надану районам у I кварталі 1941 р. касову допомогу в сумі 1,7 млн крб. зарахували як дотації з обласного фонду регулювання, а одержану касову позику в I кварталі на суму 1,6 млн крб. райони мали повернути в обласний бюджет до 10 червня [859, арк. 14].

Поповнення прибуткової частини місцевих бюджетів залежало насамперед від ефективної діяльності податкової служби, стану бази оподаткування та системи

оподаткування. Тому найбільш доступним засобом підвищення ефективності податкової політики при наявній базі оподаткування та визначеній і не залежній від місцевої влади системі оподаткування було формування розгалуженої мережі та посилення фіскального тиску податкової служби. 5 червня 1940 р. Тернопільський облвиконком вивчав питання про укомплектування штату податкових агентів області. З необхідного штатного контингенту 776 осіб на початок червня поточного року було підбрано 711 осіб, з яких облфінвідділ затвердив лише 515. Тобто наповнення штату податкових агентів області складала всього 65,5 % [782, арк. 23].

Тернопільщина, як аграрний регіон, основну базу оподаткування мала на селі. Тому закономірно, що обласна влада основний акцент у податковій політиці переносила на село, тобто на селянські господарства неусуспільненого сектора, які давали понад 90 % сільськогосподарської продукції області. Облвиконком і обком партії 3 липня 1940 р. розглянули питання «Про підготовку та проведення сільськогосподарського податку в 1940 році». У постанові висловлена тривога з приводу незадовільного проведення роз'яснювальної роботи з населенням області щодо суті й необхідності виконання радянських податкових законів. Особливий зміст вкладався в доручення, адресоване Облфінвідділу: «Під час проведення сільгосподатку командирувати до районів області відповідальних працівників Облфінвідділу для надання практичної допомоги райфінвідділам в організації та проведенні робіт по сільгосподатку» [477, арк. 28–29].

Вжиті обласною владою заходи очікуваних результатів не дали, що й визнає облвиконком у постанові «Про стан проведення сільськогосподарського податку в Золотопотікському і Тлустенському районах», прийнятій 25 липня 1940 р.: «Голови райвиконкомів не зрозуміли політичного значення своєчасного проведення в життя першого податкового заходу радянського уряду в західних областях УРСР». Облвиконком прийшов до висновку, що саме така пасивна позиція районної влади стала причиною низки недоліків у здійсненні податкової роботи серед сільського населення. Роз'яснювальна робота з платниками податків у більшості сіл взагалі не проводилася. Податкові агенти не мали відповідних робочих приміщень, багато з них важливі податкові документи і зібрані гроші змушені були тримати при собі.

Відповідальність за усунення згаданих недоліків, що стосувалися практично всіх районів, покладалася на голів райвиконкомів [794, арк. 49].

Обласну владу турбував стан виявлення одноосібних заможних селянських господарств, що підлягали оподаткуванню з урахуванням ринкових доходів. Тому 13 серпня 1940 р. на спільному засіданні облвиконкому й бюро обкому партії аналізували цю роботу в Збаразькому, Гусятинському і Терехівському районах. Незадовільний стан виявлення куркульських господарств для посиленого оподаткування полягав у тому, що в окремих районах значна частина таких господарств залишилися невиявленими, в інших – їх списки не були затверджені райвиконкомама [588, арк. 111–112].

Згаданий підхід до оподаткування так званих куркулів був настільки поширеним, що облвиконкому доводилося в особливо критичних випадках, щоб не викликати обурення населення, вирішувати ці питання по конкретних громадянах і господарствах. Такою була постанова облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про неправильне віднесення Підгаєцьким райвиконкомом господарства громадянина Колодницького М. Ф. с. Сільце до куркульських господарств» [897, арк. 65]. З постанови випливає, що Підгаєцький райфінвідділ необ'єктивно, в бік завищення, оцінив економічні можливості згаданого господарства, і його віднесли до куркульських, хоча за всіма показниками воно було середняцьким і підлягало оподаткуванню на загальних підставах, тобто з нормативного, а не ринкового доходу.

Однак як показує тогочасна податкова практика, таке відношення до селянських господарств не було відхиленням від норми, а швидше виступало неофіційно дозволеним способом знайти для місцевого бюджету місцеві кошти. Підтвердженням припущення про «неофіційний дозвіл» є той факт, що жоден із працівників, які здійснили порушення податкового законодавства в бік завищення податкових платежів, не був покараним [370, арк. 23].

Іншим джерелом наповнення місцевих бюджетів були податки і збори з громадян і підприємств та організацій усупільненого сектора. Ці податки та збори встановлювалися на території області згідно з положенням про місцеві

фінанси СРСР від 25 квітня 1926 р., відповідних постанов РНК СРСР і РНК УРСР і постанови Тернопільського облвиконкому від 10 травня 1940 р., що дублювалися рішеннями райвиконкомів щодо суб'єктів – платників податків і зборів на даній території. Райфінвідділи були зобов'язані перевіряти правильність стягнення збору і стежити за своєчасністю й повнотою здачі зібраних сум у прибуток місцевого бюджету. За несвоєчасну сплату місцевих податків і зборів стягувалася пеня в розмірі 0,05 % за кожен день прострочення з платників усупільненого сектора, 1 % – з осіб, які мали нетрудові прибутки, і 0,1 % – з решти платників [467, арк. 1–4].

Ще один шлях наповнення бюджету – реалізація державних позик. У західних областях України такий фінансовий захід проводився вперше. Здійснювався він через відділення Ощадбанку (місцеві ощадкаси) і проходив під постійним контролем партійних органів. Так, 27 червня 1940 р. у Монастириську відбулася нарада партійного, радянського і комсомольського активів району з питань реалізації державної позики третьої п'ятирічки. Характер, політичне значення і конкретні завдання цієї фінансової кампанії окреслив у своєму виступі секретар Монастириського райкому КП(б)У: «Підписку на позику провести протягом одного дня з охопленням 100 % підписників. Уповноважені повинні підписати між собою угоду про соціалістичне змагання щодо 100 % охоплення підписників і здачі готівки. Уповноважений має залишатися на місці доти, поки не буде 100 % охоплення підписників і не буде здана вся готівка» [625, арк. 4].

Наповнення прибуткової частини бюджету, або, за тодішньою термінологією, залучення коштів до бюджету перебувало в полі зору обкому партії. 2 лютого 1940 р. райвиконкоми й фінансові відділи Чортківського і Зборівського районів отримали незадовільну оцінку за свою роботу. Насамперед – за неефективне залучення коштів: по Зборівському району – всього 40 тис. крб., у Чортківському – 67 тис. крб. Фінансові структури районів (фінвідділи й ощадкаси) були укомплектованими тільки на 50 %. Населення мало користувалося послугами ощадкас. Працівники фінансових структур не мали належної підготовки, тому для них планувалися відповідні курси [393, арк. 120].

Обласне керівництво контролювало використання бюджетних коштів державними виробничими і невиробничими структурами. Тому 25 січня 1940 р. президія Тернопільського облвиконкому аналізувала результати перевірки правильності витрачання коштів бюджету Облшляхвідділом за IV квартал 1939 р. Визнано, що, незважаючи на наявність бюджетних ресурсів, Облшляхвідділ не забезпечив заготівлі шляхових матеріалів, допустив безкредитні витрати й низку інших грубих порушень фінансово-бюджетної дисципліни. Президія облвиконкому зобов'язала «завідуючих обласними відділами та управліннями облвиконкому посилити контроль за витрачанням коштів місцевого бюджету та суворим дотриманням фінансово-бюджетної дисципліни» [736, арк. 8].

Про низьку фінансову дисципліну, незадовільний контроль за бюджетним процесом в аспекті використання ресурсів місцевого бюджету свідчить низка рішень партійних і державних органів області. Тернопільська міська рада, проаналізувавши стан контрольно-ревізійної роботи в обласному центрі, 17 квітня 1940 р. вказала на низький рівень контролю за фінансовими потоками в міських виробничих і бюджетних організаціях, що пояснювалося відсутністю в контрольно-ревізійних групах кваліфікованих і досвідчених фінансистів і бухгалтерів-практиків. Така робота вимагала залучення громадських інспекторів і створення фінансово- контрольних постів, про що йшла мова на скликаній нараді керівників і бухгалтерів організацій та установ, що використовували бюджетні ресурси [629, арк. 57–58].

Порушення фінансової дисципліни мали місце і в самих партійних організаціях області. У 28 первинних парторганізаціях недбало ведуться відомості зі сплати членських внесків, а в 10 – не зроблено відповідного звіту про внески. У багатьох парторганізаціях, в тому числі Микулинецького райвиконкому, Бережанського райвідділу міліції, Чортківського райвідділу НКВС була заборгованість по членських внесках, а в парторганізаціях Олбпрокуратури, Тернопільського залізничного вузла брали членські внески з комуністів, що не перебували на обліку. В окремих райкомах партії виплачували зарплату за сумісництвом, що в партійних органах заборонено [472, арк. 161–162].

При такому стані фінансової дисципліни в партійних організаціях і керівних партійних органах важко було надіятися на її належний рівень у низових структурах виробничої та невиробничої галузей обласного господарства. Для впорядкування фінансового обслуговування суб'єктів господарської та соціально-культурної діяльності 16 вересня 1940 р. утворено обласний комунальний банк, який перебрав від Держбанку всі розрахунки по комунальному та соціально-культурному будівництву в області [808, арк. 37].

До організації фінансового господарства краю застосовано компартійний підхід: у фінансових органах організували соціалістичне змагання, для переможців якого облвиконком встановив Перехідний червоний прапор Облфінвідділу та матеріальні заохочення для особливо успішних фінансових працівників, насамперед податкових агентів [806, арк. 17; 807, арк. 18].

Отже, сільськогосподарський виробничий комплекс повністю підпорядковано плановому стилю партійного управління радянської системи. Без дозволу облвиконкому чи обкому партії не вирішувалося жодне питання у сфері сільського господарства. Керівництво області майже не турбувало економічне обґрунтування і фахова компетентність своїх постанов та рішень виробничо-господарського характеру, і, звісно, добробут населення. Створення колгоспів і радгоспів, МТС мало єдину мету – забезпечити потреби центру та поширення й формування бази свого беззастережного адміністративного впливу на всі сфери життя Тернопільщини.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1. Стан аграрної галузі та початок колективізації села

Аграрний характер економічного життя Тернопільщини завжди обумовлював важливість вирішення соціальних і виробничих проблем сільськогосподарського сектора господарського організму краю. Проблеми сільського господарства Західної України загострювалися і ускладнювалися політикою польської окупаційної влади. На західноукраїнських землях панував «земельний голод», бо значна частина земельних площ перебувала у володінні польських поміщиків. Деякі площі з різних причин підлягали парцеляції (поділу на менші ділянки). Антиукраїнську спрямованість мала й цінова політика польської влади: на українську сільськогосподарську продукцію, що постачалася у польські центральні та західні території, встановлювалися вкрай низькі ціни, внаслідок чого збіднювалося українське село і збагачувалися польські промислові центри. Такий підхід польської влади до економічних проблем краю дозволяв урядовцям заявляти, що «волинська земля тече молоком і медом» [253, с. 12], а тому з неї можна брати все й у великих кількостях, тоді як українське місцеве малоземельне населення не мало достатніх можливостей купити навіть солі чи гасу [253, с. 12–13].

Природно-географічні умови дійсно сприяли розвитку сільського господарства Тернопільщини і забезпеченню відповідного матеріально-побутового рівня життя селянства. Однак тогочасна статистика свідчить про різку несправедливість у розподілі та використанні природних багатств регіону. Кількість малоземельних селянських господарств (0,5–2,0 га) наближалася до 140 тис., що складало майже 55 % господарств Тернопільського воєводства, але їм належали всього 11 % землі, тоді як 978 поміщицьких родин володіли 45 %. Саме таку статистику в майбутньому використає радянська пропаганда для демонстрації переваг і демократизму соціалістичного способу господарювання в аграрній сфері. За період 1939–1940 рр. понад 102 тис. безземельних і

малоземельних селян отримали безоплатно 365 тис. га землі, 37 тис. голів худоби, весь поміщицький сільгосппреманент, насіння для посіву. Для селянських господарств надано радянський державний кредит на пільгових умовах [36, с. 67–68].

Найбільшою проблемою місцевого сільського господарства був несправедливий розподіл землі. Значні, переважно польські власники займали 37,8 % усієї земельної й, зрозуміло, найкращої площі. На дрібне селянство залишалося 62,2 % земель, переважно гіршої якості. У Галичині тоді були такі категорії господарств: до 0,5 га (6,5 %); 0,5–1,0 га (12,6 %); 1–2 га (23,5 %); 2–5 га (17,2 %); 5–10 га (14,4 %); 10–20 га (8,7 %); 20–50 га (0,7 %); 50–100 га (0,2 %). На 100 га орної землі в Тернопільському воєводстві припадало 90,2 душ населення. Враховуючи кількість «карликових» господарств і кількість населення Галичини в 30-х рр. ХХ ст. у межах 9 млн осіб, отримуємо «правдивий образ» нужденного життя села: колишні ниви все більше ділилися на вузькі нивки, а населення все зростало і біднішало [91, с. 438–439].

Таку ж інформацію маємо на Кременеччині, де за часів Польщі земля розподілялася у такий спосіб: державні установи – 778 дес., церкви й монастирі – 8541 дес., духовенство – 636 дес., 444 поміщицьких господарства – 111222 дес., а 59660 селянських господарств – 189451 дес. Серед селянських садиб 23807 мали до 2 га землі, 25503 – по 2–5 га, 84428 – по 5–10 га, 1322 – по 10–15 га, 476 – по 15–50 га, більше 50 га мали 114 господарств [944, арк. 7]. У руках поміщиків, монастирів, урядовців, осадників перебували 88 % усієї орної землі. Їм належали 95 % площі лісів. 79,8 % селянських родин перебували у повній господарській залежності від крупних землевласників. 76 % усіх селян були безземельними й малоземельними (60 % мали до 2 га, а 16 % не мали землі). Так, у Тернопільському воєводстві 712 поміщиків володіли 210 тис. га землі, а 100 тис. селянських господарств мали у своєму користуванні тільки 60 тис. га [3, с. 70–71].

Однак перші кроки радянської влади, нібито спрямовані на ліквідацію соціально-економічної несправедливості та диспропорцій в аграрній сфері регіону, що склалися внаслідок антиукраїнської політики польської адміністрації, бажаних

для більшовиків результатів не дали. Насамперед супротив обумовлювався споконвічним почуттям приватної власності. Другою причиною було переконання місцевих жителів у недовговічності більшовицького режиму. По-третє, значна частина селян усвідомлювала, що аграрна політика більшовиків, реалізована ними на сході України, не передбачала такого «дару», як земельна власність, а тому пропонований ними розподіл земель сприймався лише як тимчасовий облудний маневр. Хоча про колективізацію села нова влада ще не згадувала, та про неї знали сільські господарі із «східноукраїнського досвіду» і здогадувалися, що таке чекає Західну Україну. Тому до кінця 1939 р. селяни не розібрали навіть половини поміщицьких земель. Усі конфісковані землі не були розібрані й до червня 1941 р. [88, с. 314–315].

Слід зауважити, що перші конкретні кроки радянської влади щодо націоналізації землі, засобів виробництва, робочої худоби, майна були досить обережними та завуальованими. Підтвердження такому підходу знаходимо у перших постановах, створених у повітах тимчасових управлінь, де простежується підступний алгоритм радянської націоналізації. Оголошено про створення селянських комітетів з бідняків і середняків для захоплення й розподілу земель колишніх землевласників. При цьому наголошується, що відібрані землі розподіляються лише між колишніми наймитами, бідняками й середняками, проте із застереженням, що ці землі та все майно колишніх експлуататорів береться на облік і передається під охорону селянських комітетів. Насамкінець попереджається, що винні у розбазарюванні відібраного й облікованого майна притягатимуться до суворої відповідальності [937, с. 4].

Такий механізм націоналізації вказував, що ніякого реального розподілу конфіскованого у крупних власників майна не буде, а йшла підготовка до його централізованої націоналізації у форматі одержавлення. Для прикладу, розподіл між бідняками робочої й продуктивної худоби був явищем тимчасовим: «подаровані» владою коні та корови з часом поверталися в державну власність у процесі примусової колективізації. 30 вересня 1939 р. орган Кременецького тимчасового управління, газета «Сталінським шляхом» повідомляла: «Цими

днями Тимчасове управління м. Кременець роздавало бідним селянам коней, що перебували в казармах у Білокриниці. Загалом роздано 120 коней, які працюватимуть вже на селянських нивах, а не возитимуть колишніх панів» [938, с. 3].

Увага соціалістичної держави до сільського господарства, крім усього іншого, проявлялася в асигнуванні коштів на його розвиток (2,8 млн крб. у 1940 р. і 3,5 млн крб. у 1941 р.), у створенні МТС (на весну 1940 року в Тернопільській області їх нараховувалося 38), які надали допомогу 42,3 тис. селянських господарств, в організації структур зоотехнічної допомоги місцевому тваринництву та в інших заходах. «Проте докорінного поліпшення стану справ на селі за умов дрібного одноосібного господарювання годі було сподіватися... Дрібне розпорошене сільське господарство не мало умов для застосування складної сільськогосподарської техніки й агротехнічної науки, а отже, і для різкого піднесення продуктивності. На досвіді колгоспників східних областей трудящі селяни західних областей України все більше переконувалися в тому, що єдино правильний шлях їх дальшого життя – об'єднання селянських господарств у колективні» [207, с. 35]. Такою була партійно-політична пропедевтика майбутнього процесу колективізації сільського господарства.

Партійно-державні верхи знали, що західноукраїнське селянство зустрине колективізацію негативно і чинитиме певний супротив. А це давало радянській владі підстави для масових репресій, депортацій і т. п. Саме за рахунок цього більшовики забезпечували дешевою робочою силою найбільш незаселені території СРСР. Так з'являлося найдешевше джерело соціалістичного нагромадження – підневільна праця репресованого дорослого й працездатного населення. В загальному, за задумом партійно-державного керівництва, колективізація сільського господарства, позбавляючи селян основних засобів аграрного виробництва (землі, робочої худоби, засобів обробітку землі), була покликана поступово знищити у психології селян почуття приватної власності, а у свідомості – сприйняття себе приватним власником [72, с. 126–127].

У дослідників історії комуністичної партії – своє бачення витоків, характеру, методів реалізації та результатів колективізації сільського господарства у західних областях УРСР. Акцентується, що колективізація сільського господарства області відбувалася на основі ленінського кооперативного плану, перевіреного на практиці історичним досвідом колгоспного будівництва на сході України і в цілому в СРСР. Активними агітаторами за колгоспний лад стали представники місцевого активу, які побували у колективних господарствах східних областей республіки й ознайомились із життям колгоспників [207, с. 36].

Трансформації суспільно-політичного, соціально-економічного й культурного життя західноукраїнського населення партійно-державні органи здійснювали з комплексним підходом, з максимально можливою синхронізацією ідеологічних, соціально-економічних і політико-репресивних заходів щодо населення краю. Одночасно з українізацією радянська влада в західноукраїнському регіоні розгорнула низку соціально-економічних перетворень. У колишніх землевласників, польських осадників і колоністів було конфісковано 2,7 млн га орної землі, однак до рук селян передали лише 1,1 млн га, а 1,6 млн га залишили для створення радгоспів і колгоспів (на першому етапі колективізації створено 180). Упродовж першого року існування радянської влади в регіоні вступ до колективних сільгоспідприємств вважався справою добровільною, але з листопада–грудня 1940 р. на селян почав здійснюватись адміністративний тиск з метою змусити їх вступати до колгоспів. Якщо до осені 1940 р. в Західній Україні нараховувалося близько 200 колгоспів і радгоспів, то у червні 1941 р. – 1359 колгоспів, 63 радгоспи і 174 МТС [82, с. 42].

Особливо привабливим для нової окупаційної влади був аграрний потенціал Тернопільської області. Посівні площі Тернопільщини у 1940 р. складали 961,8 тис. га, з яких 740,8 тис. га припадали на зернові культури (див. табл. 31, 32). Посівні площі Тернопільщини були найбільшими серед новоприєднаних областей. Згідно з довоєнною статистикою, посівні площі УРСР за рахунок

приєднання Західної України збільшилися із 25,6 млн га – до 30,2 млн га [18, с. 136–139].

Високі темпи соціалістичних перетворень у сільському господарстві області радянські історики ілюструють такими даними: на 1 червня 1941 р. в області діяли 529 колгоспів, які об'єднували 46,5 тис. селянських господарств (15 % всіх сільських господарів області) і яким належали 183,8 тис. га землі (18 % всіх земельних угідь Тернопільщини) [104, с. 47–49].

Одноосібні господарства зобов'язані були «продавати» державі по 20 кг м'яса з кожного га землі (при розмірах наділу до 2 га), по 30 кг м'яса (при наділі до 5 га) і по 50 кг (при наділі до 10 га). Держава платила селянинові 6–7 коп. за 1 кг м'яса при ринковій ціні 75 коп./кг. Таке ж співвідношення складалося і при «продажу» зерна державі: по 90 кг з кожного га (обов'язково перед жнивними!), за які держава платила по 60 коп. за 1 кг пшениці (на ринку – 1,8 крб.) і 50 коп. за 1 кг жита (на ринку – 1,2 крб.). Влітку 1940 р. із селян почали стягувати ще й грошовий збір: по 50 крб. за 1 га землі, по 60 крб. за 1 корову, по 120 крб. за 1 коня [88, с.317–319].

Партійно-державна влада вживала різноманітні нормативно-адміністративні заходи для прискорення переходу до соціалістичної системи господарювання в аграрній галузі західноукраїнської економіки. У Тернопільській області селянам-одноосібникам дозволялося мати в користуванні до 7 га сільськогосподарських угідь, а в деяких районах (Вишнівецький, Збаразький, Лановецький, Катербурзький, Новосільський, Почаївський і Шумський) – до 10 га. Усі залишки землі понад встановлені норми у некооперованих селян вилучалися і передавалися колгоспам або в земельний фонд (при відсутності колгоспів) для наділення землею безземельних і малоземельних селян, а згодом і для новоорганізованих колгоспів. Практичне виконання постанови покладалося на сільські ради, яких у цьому питанні контролювали виконкоми районних рад, що діяли під керівництвом райкомів партії [95, с. 43–44].

Згідно зі статистичними даними, доступними на ту пору лише зарубіжним дослідникам, продукція колективізованого сільського господарства СРСР у 30-х рр. ХХ ст. складала лише 55–58 % від аграрної продукції 1913 р. [72, с. 128–129].

Конкретні постанови щодо вирішення практичних проблем сільськогосподарського виробництва у регіоні спочатку приймалися на рівні РНК УРСР і ЦК КП(б)У. 14 лютого 1940 р. ці вищі республіканські інстанції затвердили план сільськогосподарських робіт у західних областях УРСР на 1940 р. Планом передбачалося виділити під урожай 1940 р. 4048,5 тис. га посівних площ. Площі були «розписані» за культурами: ярі зернові – 1422,0 тис. га, технічні культури – 108,2 тис. га (24,8 тис. га льону, 32,1 тис. га коноплі, 29,9 тис. га цукрових буряків і 5 тис. га тютюну), городні культури – 760,4 тис. га (648,7 тис. га картоплі), кормові культури – 166,4 тис. га. Озимі культури під урожай 1940 р. засівалися на площі 1592,1 тис. га. До 15 лютого 1940 р. облвиконкоми західних областей мали довести плани посіву до районів, а райвиконкоми – до 20 лютого до сільських рад [95, с. 24].

На переконання радянських фахівців з історії комуністичної партії та колективізації сільського господарства в СРСР, УРСР і в західних областях України, усі прогресивні перетворення в аграрній сфері та в економічному, соціально-побутовому й культурному житті селянства відбувалися завдяки турботі радянського уряду. Постійно підкреслюється, що селяни Західної України отримали від держави більше 1 млн га землі, десятки тис. коней та іншої худоби, значну кількість сільгоспінвентаря. До 1 серпня 1940 р. у цих областях створено 174 МТС, 61 радгосп, які сукупно мали 1230 тракторів, 72 комбайни, 872 молотарки, 819 сівалок та іншу техніку [133, с. 103].

Такої ж позиції намагалися дотримуватися й інші компартійні теоретики, які переконують, що предметом особливої турботи радянської влади і партійних організацій було трудове селянство – сільська біднота і середняки. Загалом, як стверджують радянські дослідники, від оподаткування було звільнено 36,5 % селянських дворів. Після суцільного обліку куркульських господарств в 1940 р. (західноукраїнських землях їх було 21107, у Тернопільській області – 4543) розпочалося їх оподаткування, яке враховувало прибутки від продажу продуктів на

приватному ринку, кількість землі, поголів'я робочої і продуктивної худоби, факт використання найманої праці, здачу в оренду сільгосптехніки. Такий підхід пояснювався справедливою класовою політикою радянської влади [300, с. 51].

Аналогічна аргументація переваг колгоспного аграрного життя та демонстрація позитивно стимулюючого впливу заходів комуністичної партії і радянського уряду на життя трудівників українського села характерна практично для дослідників та істориків комуністичного режиму, розбіжність між якими – тільки у структурі та фактичних величинах статистичної складової інформаційно-ідеологічних викладок.

Якщо у названому джерелі мовиться про 174 МТС і 1200 наявних у них тракторів на серпень 1940 р., то в іншому – вказується, що в цей же період в західноукраїнських областях діяли 190 МТС, які мали 2416 тракторів. Радянська статистика повідомляє, що в цілому в західних областях республіки в 1940 р. МТС обслужили 478 колгоспів і 120 тис. одноосібних селянських господарств, а в Тернопільській області вони надали допомогу 42,3 тис. селянських господарств в обробітку 135,3 га землі [32, с. 326].

З весни 1940 р. ведеться робота по розгортанню такого важливого сектора сільськогосподарського виробництва, як тваринництво: створюються тваринницькі ферми, переобладнуються й будуються тваринницькі приміщення. До осені 1940 р. в колгоспах західних областей УРСР організовано 233 ферми ВРХ, 189 свиноферм і 112 вівцеферм [32, с. 329–330]. Проте це був далеко не остаточний, не єдиний і надто не головний результат першого етапу колективізації західноукраїнського села.

. Колгоспи характеризувалися низькою трудовою дисципліною. Так, у двох бригадах колгоспу імені Сталіна Бережанського району із 270 працездатних в окремі дні на роботу з'являлися 7–8 осіб. Серед колгоспників поширені нездорові настрої, дехто заявляв, що польський пан платив більше, ніж тепер платять у колгоспі. Була низька організація праці навіть у центральних садибах колгоспів; низький рівень догляду за худобою, зокрема за тягловою силою (на початку посівної кампанії багато коней не могли працювати) [353, с. 96–98].

Питання партійного керівництва колгоспним будівництвом в їх практичній площині вирішувалися на грудневому 1940 р. пленумі обкому партії. Наголошувалося, що ця проблема є більш політичною, ніж економічною. Бо селяни, які залишилися поза колгоспом, чекають результатів його роботи, щоб визначити своє ставлення до колективного господарювання. Тому, щоб заохотити масу некооперованих селян, колгосп має бути не лише організаційно й економічно міцним, а й привабливим за оплатою праці – як в натуральній, так і в грошовій формах [372, с. 51].

Серед конкретних негативних проявів у функціонуванні колгоспів називався низький рівень організації праці та обліку результатів трудової діяльності колгоспників. Постійно порушувався статут сільгоспартілей, який насамперед використовувався як засіб покарання колгоспників (від штрафу за порушення трудової дисципліни до виключення з колгоспу), а не як нормативна основа високої організації праці членів колгоспу [372, с. 53].

Низька оплата праці в колгоспах породжувала незацікавленість їх членів в активній участі у колгоспному виробництві (до 10 % колгоспників не мали вироблених трудоводнів, а значна частина не виконувала норми їх виробітку). Керівництво колгоспів розпоряджалося майном артілей як своїм власним: передавало його іншим організаціям, продавало сільгосппродукцію на ринку без належних для цього нормативних і документальних підстав [372, с. 54].

Такий аналіз стану справ у сільськогосподарському виробництві не торкається політико-економічних основ соціалістичної перебудови села, а зосереджується лише на наслідках, породжених партійним і державним адмініструванням в управлінні аграрним сектором економіки на базі одержавленої власності, що виключало господарську ініціативу та економічну зацікавленість працівників у підвищенні ефективності виробництва.

3.2. Хід і перші наслідки трансформації аграрного сектору

Перетворення в сільському господарстві області, як і на всіх західноукраїнських землях, здійснювалися за радянським взірцем, що насамперед означало застосування до населення регіону відповідних радянських законів та позаконних і надзаконних директивних документів комуністичної партії й радянського уряду, які дійсно домінували над усіма правовими документами.

27 травня 1939 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР приймають постанову про «Заходи охорони суспільних земель колгоспів від розбазарювання», яка розширює фронт примусових і репресивних заходів щодо трудового селянства. Вище керівництво турбує практика, за якою присадибні ділянки колгоспників перетворюються фактично у приватну власність, котрою розпоряджається не колгосп, а колгоспник і котра втрачає характер допоміжного й стає основним джерелом доходів колгоспника. Тому частина селян отримує змогу ухилятися від праці в колгоспах, що свідчить про надлишок робочої сили в селі, тоді як в індустріальних і віддалених районах СРСР відчувається її нестача. Звідси випливає, що власником землі й присадибного господарства селянина є не він сам, а держава в особі центральної влади. Категорія селян, які ухиляються від праці в колгоспах заради роботи на присадибній ділянці, є резервом для ліквідації дефіциту робочої сили та заселення багатоземельних, але малозалюднених територій віддалених регіонів СРСР [143, с. 333].

Державна допомога селу здійснювалася також у фінансовому форматі: РНК УРСР прийняла постанову про пільги трудовому селянству щодо сільськогосподарського податку, за якою від такого податку звільнялися колгоспні двори й селянські господарства з річним доходом менше 1 тис. крб.; не оподатковувалась уся дрібна худоба, що була в особистому користуванні членів колгоспу й у власників одноосібних селянських господарств. Звільнялися від податку господарі, які використовували перелогові й цілинні землі впродовж перших 2 років після їх розорювання (див. табл. 3). Для надання допомоги селянству західного регіону посівним матеріалом РНК УРСР виділила 5116 т насіння в позику, а також дозволила завести 4537 т посівного матеріалу для

обміну на продовольчі продукти. На придбання селянами мінеральних добрив виділена довготермінова позика в 0,5 млн крб. [300, с. 48–49].

Наприкінці 1940 – на початку 1941 рр. сільське господарство УРСР обслуговували 1227 МТС, у розпорядженні яких перебували 77,3 тис. тракторів, 28 тис. зернових комбайнів, 6,8 тис. автомашин. Причому тракторів і комбайнів у розпорядженні колгоспів не було; радгоспи мали 14,4 тис. тракторів і 5,2 тис. зернових комбайнів. Парк вантажних автомашин у колгоспах складав 27,4 тис., а в радгоспах – 3,7 тис. одиниць. Наявність порівняно значної кількості вантажного транспорту в колгоспах давала змогу державним органам змушувати колгоспи дотримуватися обсягів і термінів поставок сільгосппродукції державі [181, с. 174–175].

Організаційний рівень діяльності й виробничі показники МТС в західних областях УРСР вже наприкінці року викликали стурбованість вищого партійно-державного керівництва – і 24 грудня 1940 р. РНК УРСР приймає постанову, в якій аналізує роботу новостворених машинно-тракторних станцій. Зазначено, що створені 174 МТС відіграють значну роль у справі колективізації бідняцько-середняцьких господарств та в організаційно-господарському зміцненні колгоспів. В 1940 р. МТС західних областей обслужили 549 колгоспів і надали допомогу 130 тис. селянських господарств. Ними виконано 297 тис. га умовної оранки й обмолочено хліба з площі понад 100 тис. га [95, с. 39].

Здійснюючи насильницьку колективізацію українського села, радянська влада не тільки привласнила земельні багатства краю і засоби аграрного виробництва, а й знищувала в селян почуття приватної власності як загрози існування радянського режиму. Вона ліквідовувала незалежні трудові селянські господарства, перетворюючи сільських трударів на мільйони додаткових робочих рук з низькооплачуваною працею. Органи державної влади зустрічали опір насильницьким методам колективізації, що використовували як підстави для репресій щодо мільйонів людей і в кінцевому підсумку перетворили колгоспи у

форму повної економічної, соціально-політичної та фізичної залежності селянина від радянської влади [181, с. 111–112].

Економічною підвалиною радянського режиму була державна власність на основні засоби виробництва, що дозволяла планове управління господарством і забезпечувала підпорядкування виробничих низів бюрократичному централізованому керівництву. Вся політико-господарська машина псевдосоціалізму побудована на засадах привласнення більшовицькою державою всіх засобів виробництва й тотального підпорядкування народного господарства країни диктаторській комуністичній владі з керівництвом і плануванням виробництва єдиним московським імперським центром [181, с. 5].

Економічний «вампіризм» соціалістичної системи господарювання особливо відчутно проявляється при оплаті праці учасників виробничого процесу, насамперед у формуванні заробітної плати та доходів членів колгоспу. Середньорічний прибуток селянської родини в передвоєнний період складав 298,5 крб., з яких селянин-колгоспник 123,5 крб. заробляв на власній присадибній ділянці та 175 крб. – у колгоспному виробництві. У 1940 р. середня оплата праці в колгоспах за 1 трудовдень складала 2 кг зерна, 2 кг картоплі та інших овочів, 1,5 крб. грошима [181, с. 17–19].

Вже на перших етапах функціонування колгоспна система показала власну економічну й соціально-економічну неспроможність. Селяни-колгоспники ігнорували виробничу діяльність у колгоспах з причини відсутності матеріальних і моральних стимулів до розвитку колгоспного виробництва.

На ту пору з причини грабіжницько низької оплати праці в колгоспах селянство виживало переважно за рахунок індивідуального господарювання, продаючи продукцію домашнього виробництва на ринку для придбання товарів першої необхідності в системі державної торгівлі. Радянська влада методично й цілеспрямовано знищувала незалежне (приватне, а в радянській термінології особисте) селянське господарство і одночасно примусово утверджувала колгоспну систему господарювання, яка виявилася нездатною забезпечити потреби населення у продуктах харчування, а легку промисловість – відповідною

сировиною. Для усупільненого сільськогосподарського виробництва стали хронічними недоліками низька ефективність землеробського сектора й недостатня продуктивність тваринництва, неорганізованість у роботі МТС у сукупності з недостатністю кваліфікованих кадрів і слабкою технологічною дисципліною, безсистемна організація праці та низька трудова дисципліна в колгоспах [72, с. 132–135].

Однак для апологетів колгоспного руху існували лише одні реалії й мали силу тільки одні аргументи: ріст кількості колгоспів як доказ всенародного прагнення до колективного обробітку землі та факти патріотичної підтримки політики партії й уряду в розвитку соціалістичного села та в боротьбі проти контрреволюційних елементів.

Серед 2651 колгоспів, що існували на початок червня 1941 р., 529 діяли на території Тернопільської області, яка була другою за кількістю організованих колгоспів (Волинська – 663). Тернопільська область була другою за процентом колективізованих господарств – 14,8 % (Волинська – 21,5 %). Колгоспи Тернопільської області отримали найбільшу кількість земель в регіоні – 183856 га (Волинська – 167213 га) [90, с. 25].

Водночас велася активна пропагандистська кампанія не лише щодо підтримки колгоспного будівництва, а й проти ворогів соціалістичних перетворень на селі. Показовим у цьому плані є продиктований обкомом партії й підписаний передовиками сільського господарства договір про соціалістичне змагання між Тернопільською й Ровенською областями на 1941 р., де, окрім фіксації соціалістичних зобов'язань, міститься заява: «Ми, трудящі Ровенської і Тернопільської областей, підвищимо свою більшовицьку пильність, будемо нещадно громити й викорінювати контрреволюційні, націоналістичні елементи, які намагаються шкодити в будівництві вільного й радісного життя» [90, с. 22].

Це означало, що в економічному плані західноукраїнського селянина в кінцевому підсумку чекала доля всього українського селянства, яке змушене було коритися тиранічній волі Москви і включити свої індивідуальні господарства до колгоспів.

Для обмеження господарської незалежності селянина та з метою більшого його закріпачення за колгоспом на західноукраїнські області була поширена постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 травня 1939 р., за якою розмір присадибної ділянки скорочувався до 0,25–0,5 га [28, с. 723–724].

Пропаганда успіхів колгоспного будівництва на теренах Тернопільщини розгорнулася вже на першому етапі «боротьби» за соціалістичні перетворення галицького і волинського села випробуваними формами й методами, насамперед із застосуванням фальсифікованої статистики. У публікаціях 1940 р. йшлося про заходи щодо зміцнення матеріальної бази новостворених колгоспів. Інформувалося, що їм було передано понад 1 тис. житлових будинків і майже 1200 допоміжних будівель, 375 конюшень, 140 свинарників, 340 корівників, 310 зерносховищ. Крім цього, колгоспи одержали 1570 коней, 3240 голів ВРХ, 900 свиней, 1440 овець, близько 3 тис. штук птиці. Було зменшено податки з господарств колгоспників на 25 % проти суми, обчислюваної від суми одноосібних господарств. На будівництво в колгоспах асигновано 234 тис. крб., колгоспи отримали 13,7 тис. га лісів місцевого значення та 81 ставок [207, с. 37].

У пропагандистських цілях використовувалися дані місцевого бюджету, який, по-перше, був затверджений з піврічним запізненням, а по-друге – з попередньої причини практично не виконувався по його основних статтях, насамперед по наповненню дохідної частини (через невиконання завдань об'єктами виробництва) і по видатках на фінансування окремих галузей. До таких, зовні привабливих, але фінансово мертвих бюджетів належав бюджет Тернопільської області на 1940 р. Цим бюджетом для заходів з обслуговування та забезпечення розвитку обласного сільського господарства передбачався комплекс витрат: на галузь рослинництва – 0,2 млн крб., на тваринництво – 2,5 млн крб. За рахунок цих коштів у кожному районі планувалось організувати ветеринарні лікарні, ветфельдшерські і зоотехнічні пункти, ветамбулаторії. Створювалися контрольні-насіenneві станції (11). Виділялися відповідні кошти на організацію в області 38 МТС і 6 радгоспів [204, с. 12–13].

Загалом планом фінансування сільського господарства в 1940 р. передбачалися затрати в сумі майже 2,8 млн крб. (див. табл. 3). Чотири райони області (Бережанський, Буцацький, Борщівський, Кременецький) для фінансування сільського господарства отримували майже по 130 тис. крб., інші – в основному по 42,52 тис. крб., бо на території чотирьох згаданих районів формувалися контрольно-насіenneві станції та основна мережа ветеринарно-санітарних установ [204, с. 69].

Хоча колективізація західноукраїнського села у довоєнні роки не тільки не була завершена, а й не набрала широких масштабів, вона мала масштабні негативні економічні, політичні та соціально-культурні наслідки в усіх сферах життя населення Західної України в період від Народних Зборів до початку радянсько-німецької війни. Соціальною базою колективізації були безземельні й малоземельні селяни. У створенні колгоспів партійно-державні органи опиралися на перші дві групи селянських господарств. Саме їм радянська влада передала понад 200 тис. га орної землі із 369,3 тис. га націоналізованих поміщицьких, монастирських, церковних і осадницьких угідь. Темпи створення колгоспів форсувалися: у квітні 1940 р. на Тернопільщині діяло 45 колгоспів, у грудні – 86, березні 1941 р. – 204, червні – 532. У червні 1941 р. на території області були об'єднані в колгоспи 46402 господарства (15,3 % наявних), яким належали 173752 га землі (17 % оброблюваних угідь) [318, с. 118].

«Насильницька колективізація одноосібного західноукраїнського села набрала характеру гострої боротьби. Вона супроводжувалася репресіями відносно одних і заграваннями з іншими. Ціною величезних зусиль і численних жертв радянська влада нав'язала західному регіону України радянську модель колективного господарювання. Об'єднання одноосібних господарств у колгоспи призвело до різкого зниження їх ефективності. Потрібні були потужні державні дотації, щоб утримати нові колгоспи» [318, с. 127–128].

Фронтальні підсумки першого періоду соціалістичних перетворень у сільському господарстві області зробила обласна звітно-виборна конференція у квітні 1940 р. У звітній доповіді зафіксовані широко використовувані в той період

цифри: від панської Польщі у спадок радянській владі залишилися 44,5 тис. безземельних селянських господарств і майже 174 тис. малоземельних селянських родин, яким належало 210,8 тис. га землі (в середньому по 1,2 га на селянську сім'ю). Водночас 29,5 тис. куркульських господарств мали у своїй власності 363,9 га землі (в середньому по 12,3 га на одне господарство). Низькою була забезпеченість селян тягловою силою і продуктивною худобою: навіть на початку 1940 р. на Тернопільщині залишалися 99,2 тис. безкінних господарств і 81,6 тис. господарств, які не мали корів [353, арк. 42].

Не розділені 668,9 тис. га (77 % націоналізованої площі) розкривали справжні стратегічні наміри радянської влади щодо сільського господаря: в недалекій перспективі він мав залишитися без землі, а безземельний сільський господар не в змозі чинити опір (спочатку економічного, а потім – соціального і політичного), стає беззахисним перед репресіями силових структур. Резервна нерозподілена земля призначалася для майбутніх радянських резервацій у сільській місцевості – колгоспів, яких в області навесні 1940 р. організували 45. Ці колгоспи об'єднували 3,9 тис. селянських дворів і 8,3 тис. працюючих на 10,1 тис. га землі. Колгоспам належали 2 тис. коней, 1,8 тис. голів ВРХ, 712 свиней і 282 вівці. На ту пору в області діяло 5 радгоспів (м'ясомолочний, буряковий, насіннєвий, 2 конерадгоспи) на 7,2 тис. га землі. Ці 50 аграрних радянських структур (45 колгоспів і 5 радгоспів) обслуговували 22 МТС із тракторним парком у 154 одиниці радянських марок та 93 одиниці іноземних марок [353, арк. 43].

Матеріали обласної партконференції, насамперед звітна доповідь секретаря обкому, перенасичені статистичним матеріалом без належної аналітичної обробки та необхідних висновків. Зокрема, вказано, що орні землі області складають 1 млн 42,3 тис. га, в тому числі 1 млн 35 тис. га по селянському сектору і 7 229 га – по радгоспах; озимина засіяна на площі 318,2 тис. га, ярі культури – на 658,6 тис. га, зернобобові – на 424,7 тис. га, технічні культури – на 21,3 тис. га. Відремонтовано 85 % сільськогосподарського реманенту. З необхідних для області 14 тис. т

мінеральних добрив на початок квітня 1940 р. завезено лише 583 т. Органічних добрив вивезено на поля майже 720 тис. т [353, с. 43–44].

Реальні показники роботи різних сфер сільського господарства області, використовувані в рішеннях обкому партії та облвиконкому, в абсолютній більшості відрізняються від офіційних відкритих даних. Такі суперечності спостерігаються між двома найбільшими партійними заходами 1940 р., що стосувалися проблем сільського господарства: Першою обласною партконференцією 23–25 квітня 1940 р. та пленумом обкому партії, що відбувся рівно через два місяці – 24 червня 1940 р. з порядком денним «Про реалізацію рішень Червневого пленуму ЦК КП(б)У «Про підготовку до збирання врожаю та заготівель сільськогосподарських продуктів у 1940 році» [355, арк. 27].

Суперечності між цими документами з'являються через оприлюднення перших конкретних показників. Так, у звітній доповіді партконференції зазначено, що площа весняної сівби ярих навесні 1940 р. складає 658,6 тис. га, а в планових завданнях, озвучених на пленумі обкому партії, названі 610,7 тис. га. Це аргументувалося передачею 47,9 тис. га іншим організаціям без уваги на те і без урахування того, що передані землі також повинні засіватися. І вони засівалися, бо при плані посіву, за даними обкому партії, було засіяно 623,6 тис. га, тобто 102 % площ. Отже, у планове завдання з посіву ярих зернових обласна влада не включила передані землі, але врахувала частину їх при підведенні підсумків виконання плану посіву. Бо як можна було засіяти 623, 6 тис. га при наявних 610,7 тис. га? Таке можливе тільки при застосуванні методик радянської статистики [355, арк. 28].

Важко пояснити ситуацію із завезенням і внесенням мінеральних добрив. На партконференції називалася потреба в 14 тис. т, з яких на час її роботи завезено 583 т. На пленумі обкому зазначено, що мінеральні добрива вносилися лише під цукровий буряк (близько 1,6 тис. т). Про задоволення потреб області в мінеральних добривах говорити не доводилося. Згідно із даними партконференції, весняну посівну кампанію області обслуговували 22 МТС із тракторним парком 154 вітчизняних і 93 іноземних одиниці. На пленумі обкому стверджували, що у згаданих 22 МТС навесні 1940 року на полях області працювало 226 тракторів

марок СТЗ-НАТІ та У-2. Однак як зафіксовано в матеріалах пленуму, посівна кампанія 1940 р. на 80 % була проведена за рахунок ручної праці. З цих же матеріалів випливає, що план тракторних робіт МТС області станом на червень виконали лише на 18,3 % річного завдання (при необхідних 50 %) [355, с. 30].

Ще гостріше стояло питання про забезпечення паливом і мастилами сільгосптехніки області на період жнив. Наводяться цифри потреб області в цих матеріалах, але немає даних щодо їх наявності. Так, для загальногосподарських потреб необхідно було 1516 т гасу, 760 т бензину, 100,5 т дизельного пального, 145 т автолу, 37,5 т солідолу тощо. Вирішити проблему практично не було можливостей з причини відсутності необхідної кількості ємностей: в МТС при сумарній потребі в ємностях на 1068 т пально-мастильних матеріалів знаходились ємності лише на 392 т (36,7 т за потреби) [355, с. 39].

Безсумнівно, такий стан справ у сільськогосподарському секторі господарства краю був безнадійним результатом «керівної ролі» радянських державних і особливо партійних органів в організації аграрного виробництва.

3.3. Партійно-державне керівництво сільським господарством області

Питаннями сільського життя парткоми і виконкоми цікавилися із перших днів радянізації краю. Спочатку вони це здійснювали в основному через тимчасові комітети в повітах і селянські комітети на місцях, а потім – безпосередньо через свої структури на районному і сільському рівнях. 20 грудня 1939 р. президія Тернопільського облвиконкому розглядає три аграрні питання: розподіл націоналізованих земель, підготовка до весняної посівної кампанії й стан тваринництва в області. Фактично охоплено найголовніші аграрні проблеми: доля націоналізованих земель і функціонування двох найважливіших галузей сільськогосподарського виробництва – рільництва й тваринництва. На засіданні президії облвиконкому було висвітлено реальний хід процесу націоналізації земель. Станом на грудень 1939 р. з належних до націоналізації та розподілу 154,8 тис. га поміщицької землі розподілено 144,4 тис. га (93,5 %), із 33,7 тис. га

церковно-монастирських земель – 22,6 тис. га (67,1 %), а з 1,9 тис. га земель великих урядовців – 1,2 тис. га (63,2 %) [704, арк. 2].

Найбільше зволікали з націоналізацією та розподілом земель у Борщівському (не розподілено 1,2 тис. га поміщицької та 3,1 тис. га церковно-монастирської землі), Збараському (відповідно 1,7 тис. га і 1,2 тис. га) і Терехівському (4,5 тис. га і 0,65 тис. га) повітах. Невирішеність цього питання була шкідлива невизначеністю стану власника землі, яку треба було готувати до весняно-польових робіт. Саме ця обставина позначилася на низькій організованості завершальних сільгоспробіт 1939 р. і на підготовці до весняної посівної кампанії 1940 р. [704, арк. 3].

Серед незавершених сільгоспробіт мала місце затримка з вивезенням цукрового буряка: з належних 65,1 тис. т станом на 18 грудня 1939 р. вивезено 59,2 тис. т (90,9 %). Така ж ситуація склалася з обмолотом хліба: із необхідних 686,9 тис. кіп обмолочено 404,7 тис. кіп (58,9 %). Найкритичнішим був стан справ у Заліщицькому повіті (не обмолочено 45 тис. кіп), Борщівському (37 тис. кіп), Чортківському (27 тис. кіп), Підгаєцькому (24 тис. кіп). Найнижчі показники з вивезення цукрового буряка дали Тернопільський (в полі залишалися 2,4 тис. т), Підгаєцький (1,2 тис. т), Заліщицький (5 тис. т), Чортківський (4,8 тис. т) повіти [704, арк. 4].

Аналіз стану тваринництва в області зводився до характеристики його ветеринарного обслуговування. На грудень 1939 р. в області було організовано 13 повітових ветеринарних лікарень і 29 дільничних ветеринарних амбулаторій, але визнається, що «ветеринарним персоналом область забезпечена дуже слабо: з потрібних 71 лікаря працює лише 44 (62 % при потребі), але й ті недостатньо знають справу ветеринарного обслуговування».

Пояснення причин такого негативного явища обласна влада робила традиційно й класично, як це робилося партійними органами на сході УРСР і як робитиметься в наступному при аналізі своїх невдач і поразок: «Це все сталося тому, що повітові комітети, Облземвідділ і повітові земвідділи не ведуть політико-роз'яснювальної роботи серед населення, а також недостатньо ведеться боротьба з ворожими

елементами, які провокують населення на масове знищення худоби». На згаданому засіданні облвиконкому проявляється такий елемент партійно-державного керівництва економічним життям регіону, як дріб'язкова опіка: «Зобов'язати обласне земельне управління скласти план парувальної кампанії сільськогосподарських тварин на 1940 рік, причому врахувати всю наявність плідників-виробників з таким розрахунком, щоб при їх недостатці вирішити питання про придбання необхідної кількості для повного забезпечення парувальної кампанії» [705, арк. 3–4].

Без рішення або дозволу облвиконкому чи обкому партії не вирішувалося жодне практичне питання у сфері сільськогосподарського виробництва, як і в усіх інших сферах суспільного життя краю. Так, на своєму засіданні 6 березня 1941 р. бюро обкому КП(б)У затвердило план завезення мінеральних добрив для селянських господарств і колгоспів області. Планом передбачалося завезти у 38 районів області 2,3 тис. т суперфосфату, майже 1,6 тис. т азотних добрив, 1,8 тис. т каїніту, біля 1,2 тис. т калійних солей, більше 1,2 тис. т фосфоритної муки та 50 т томасшлаку (відхід металургійного виробництва). Причому розподіл добрив у районах був максимально деталізованим як по видах, так і по кількості й здійснювався з точністю до 1 ц [574, с. 135].

У питаннях дріб'язкової опіки й адміністративного диктату, а також бюрократичних рекомендацій фахівцям обком партії не був оригінальним, а лише наслідував вищий партійний орган – ЦК. У доповіді пленуму обкому партії, що відбувся 24 червня 1940 р. з порядком денним «Про реалізацію рішень Червненого пленуму ЦК КП(б)У «Про підготовку до збирання врожаю і заготівлі сільгосппродуктів в 1940 році» прозвучали такі настанови: «Пленум ЦК КП(б)У зобов'язує провести не менше двох суцільних прополок льону; до 1 липня визначити в кожному колгоспі насінневі ділянки льону й коноплі (врожай насінневих ділянок своєчасно обмолотити й засипати в насінневі фонди колгоспів); обмолот льону завершити до 10 серпня, коноплі – до 1 жовтня; солону льону замочити до 1 вересня, а замочування коноплі здійснити відразу ж після обмолоту...» Це були передостанні абзаци в доповіді секретаря обкому партії. А

на завершення виступу партійний керівник області заявив: «Товариші! У нас є все необхідне для того, щоб завдання, поставлені перед нами Пленумом ЦК КП(б)У, виконати. Нам на основі цього рішення необхідно підняти маси, взятися за роботу, не втрачаючи часу, максимально використати кожну машину, кожну тяглову одиницю. З цим завданням ми впораємося, безсумнівно» [355, с. 47–49].

Партійно-державний диктат був настільки тотальним і всепроникним, що обком партії та облвиконком затверджували навіть завдання з врожайності сільськогосподарських культур – як в розрізі районів, так і по кожній окремій культурі. Згідно із цими завданнями область мала отримати з 1 га по 135 центнерів картоплі, 130 – ранньої, 150 – середньої й 180 – пізньої капусти, 130 – помідорів тощо.

Насторожує методика підрахунку середнього показника в області. Як показано вище, середня врожайність цукрового буряка по області визначена в обсязі 254 ц/га, а врожайність по окремих районах запланована такою: у двох районах – 220 ц/га, в 11 районах – 230 ц/га, у 3 районах – 240 ц/га, у 19 районах – 250 ц/га і лише у 3 районах (Великобірківському, Великоглибочківському і Скалатському) – по 260 ц/га. Отже, 35 районів із 38 мають планові показники врожайності нижчі від середнього обласного і лише у 3 районів – вищі від середньообласного на 6 ц. Постає питання: як міг вийти середній плановий показник в області в 254 ц/га при плановій врожайності у районах (у 2 районах – менший від обласного на 34 ц/га, в 11 районах – на 24 ц/га, в 19 районах – на 4 ц/га і лише в 3 районах – більший на 6 ц/га)? Навіть при значній різниці в засіяних площах 3 райони не могли суттєво вплинути на середньостатистичний показник, який формувався на основі даних по 38 районах [573, с. 185–187].

З цього випливає, що керівництво області практично не турбувалося про економічне обґрунтування і фахову компетентність (а звідси й про результативність) своїх постанов, рішень, директив і вказівок виробничо-господарського характеру. Для керівництва та контролю над виробничим сектором необхідно знати його параметри: структуру, обсяг, техніко-виробничі можливості, проблеми, потенціал, перспективи тощо. Саме з метою вивчення й

своєрідної часткової інвентаризації сільськогосподарських можливостей західноукраїнського регіону в грудні 1939 р. в області розпочалася підготовка до вибіркового обстеження 10 % селянських господарств. Кампанія мала завершитися до 15 січня 1940 р. Офіційна мета заходу – «одержання матеріалів про стан селянських господарств у період підготовки до весняної сівби» [698, арк. 1]. Це фактично було вивченням передумов майбутньої колективізації села.

Ще до розгортання масової, але, визнаємо, на першому етапі виваженої й обережної кампанії по створенню колгоспів обком партії та облвиконком приймають спільну постанову про організацію радянських господарських структур в аграрному секторі області. Такими структурами були насамперед радгоспи і кінні заводи, а згодом МТС. За їх спільною постановою від 29 січня 1940 р. розпочинається формування двох кінних заводів (у с. Ягільниця Чортківського району та с. Тетильківці Катербурзького району), трьох радгоспів (тваринницький в с. Білокриниця Кременецького району з філією в с. Лідихів Почаївського району, по виробництву цукрового буряка в с. Лашківці Буданівського району, зернорадгосп в колишній німецькій колонії Бекердорф Підгаєцького району) і 38 МТС (у два етапи, по одній в кожному районі області) [386, с. 83].

Також в постанові наголошувалося, що новостворюваним структурам передаються житлові та господарські будівлі, сільгоспмашини та сільгосппреманент, земля, продуктивна і робоча худоба. Зокрема, для забезпечення радгоспів робочою силою їм передавали: Білокриницькому радгоспу – 30 коней і 50 волів, Лашківецькому – 50 коней і 50 волів, Бекердорфському – 120 коней [386, с. 83].

Відповідно до того, як ЦК КП(б)У та РНК УРСР «опускалися» до вирішення таких детальних і навіть дріб'язкових у масштабах країни питань (як, в якому селі і який радгосп організувати), обком партії та облвиконком вирішують, скільки свиней чи плугів, кому і звідки передати. Свідченням такої дріб'язкової опіки, яка не є справжнім піклуванням, а лише елементом партійно-державного диктату у господарській сфері, виступає спільна постанова обкому партії та облвиконкому

від 4 березня 1940 р. про передачу майна новоствореному Лашківцевському бурякорадгоспу. Для забезпечення матеріальної бази радгоспу йому додатково передавалися з колишніх осадницьких господарств 1035 га землі, 150 коней (за постановою від 29 січня було тільки 50) за чіткою рознарядкою: з Микулинець – 60 коней, з Великих Бірок – 10, зі Скалата – 20, з Бучача – 30, з Білобожниці – 21, з Тлустого – 9 коней. Окрім цього, з Підгаєцького району мали передати 100 свиней і 100 корів, з Микулинецького – 50 свиней, в тому числі 10 свиноматок, з Бучацького – 50 возів і 30 плугів, з Бережанського – 30 плугів і 40 борін, з Монастириського – 15 культиваторів. До радгоспу переходили 40 житлових і 40 господарських будинків колишніх осадників [409, с. 250].

Такою ж деталізованою була постанова бюро обкому й облвиконкому щодо забезпечення матеріальної бази Ягільницького конерадгоспу Чортківського району: йому передавалися конфісковані землі осадників і монастирів площею 1030 га, фільварки з будівлями у селах Нагірнянка, Мар'янівка, Шульганівці, а також продуктивна й робоча худоба. Чітко визначалося, що радгосп отримував 135 коней, 11 жеребців, 95 кобил, 129 лоша́т; 86 голів ВРХ (4 бугаї, 19 корів, 27 телят, 36 волів) і 487 овець [417, с. 23].

Питання створення колгоспів вирішували також партійні організації. На початковому етапі цим займалися райкоми партії. Так, 31 березня 1940 р. бюро Монастириського райкому КП(б)У затверджує факт заснування сільгоспартілі у с. Швейків: «Враховуючи ініціативу 130 селянських господарств с. Швейків, які подали заяви про вступ до колгоспу і 28 березня 1940 року на загальних зборах прийняли Статут сільськогосподарської артiлі, обрали голову та правління колгоспу, ревізійну комісію і просять дати колгоспу ім'я товариша Сталіна, затвердити колгосп у с. Швейків, надавши йому ім'я товариша Сталіна» [616, арк. 22].

Партійні органи вирішували і такі практичні господарські питання, як створення допоміжних підсобних господарств. На цьому ж засіданні бюро Монастириський райком партії утворив допоміжне господарство при Монастириській тютюновій фабриці. Потреба в такому господарстві вмотивована

відсутністю належного «забезпечення з боку кооперації робітників фабрики відповідними продуктами харчування». Рішенням бюро райкому партії допоміжному господарству передавали 100 га землі з вільних фондів, будівлі колишнього осадницького фільварку в с. Товстобаби, 35 корів, 15 ялівок, 10 коней, 6 свиноматок, 10 підсвинків, 300 курей, а також весь наявний на згаданому фільварку обмолочений і соковитий фураж для переданої худоби [617, арк. 23].

Розподіл землі, майна, сільгоспмашин і сільгоспреманенту, продуктивної й робочої худоби партійні органи здійснювали лише в інтересах новостворюваних радгоспів і колгоспів, які в абсолютній більшості передані їм засоби використовували вкрай неефективно. Свідченням політичного, а не господарсько-економічного підходу до розподілу вивільнених засобів сільськогосподарського виробництва виступає спільна постанова облвиконкому й обкому партії «Про використання в Заліщицькому та Мельницькому районах земель, які залишилися після переселення селян цих районів з прикордонної смуги» (йшлося про 800-метрову прикордонну смугу). Таких земель у Мельницькому районі залишилося 6,3 тис. га, в Заліщицькому – 4,7 тис. га. Обласне керівництво вирішує розподілити ці землі в такий спосіб: в Мельницькому районі 400 га віддати базі облзаготскот, а на площі 4,1 тис. га організувати зерновий і садово-городній радгоспи. Зернорадгосп отримував 3,6 тис. га землі, садибу колишнього фільварку с. Волковець із філіями на хуторі Зелена і в с. Дзвінград, 6 тракторів, 275 коней, 100 корів, 30 свиней, 65 волів, 55 плугів і 100 борін. І тільки менше третини земель прикордонної смуги розподілялися між селянами-переселенцями [434, с.119].

Значну, не лише політичну, а й економічну проблему для області склало переселення на її територію 1166 сімей з-за кордону, 940 сімей зі східних областей, а також 2918 сімей внутрішнього переселення. Загальна кількість переселених селянських господарств становила 5124 двори, що потребували економічної допомоги в налагодженні домашнього господарства, насамперед у насінневій позиці для завершення посівної кампанії 1940 р. Переселенцям виділено 5 тис. центнерів зернобобових культур як насінневу позику. З

урахуванням того, що резерв виділеної позики складав 180 центнерів, кожна сім'я переселенців отримала в середньому по 94 кг посівного зерна [402, с. 176–178].

Окрім вирішення питань розподілу та використання наявної матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва в області, партійно-державна влада займалася і проблемами матеріально-технічного постачання колгоспів, радгоспів, МТС і окремих селянських господарств. З цією метою рішенням облвиконкому та обкому партії від 3 квітня 1940 р. організовано 6 міжрайонних баз сільськогосподарського постачання з покладеними на них обов'язками забезпечення аграрних господарств усіх типів і МТС сільгосптехнікою, мінеральними добривами, хімікатами, вугіллям і запасними частинами до сільгоспмашин. Містами розміщення баз визначили Кременець, Зборів, Тереховлю, Бучач, Чортків і Борщів. Обласна база розташовувалась у Тернополі [416, с. 21].

Наскільки продуктивно створені бази сільгоспостачання виконували свої функції, можна судити з даних забезпечення області мінеральними добривами (за потреби в 14 тис. т на квітень 1940 р. було завезено лише 583 тонни) [856, арк. 6].

Отже, незважаючи на наявність баз сільгоспостачання, обласна влада постійно поверталася до вирішення проблем забезпечення сільськогосподарського виробництва, рівень якого залишався низьким упродовж всього передвоєнного періоду й стосувався усіх секторів аграрного господарства. Як впливає з постанови бюро обкому партії від 26 червня 1940 року, область виявилася невідповідною до прийому зерна врожаю 1940 р., насамперед у зв'язку із незадовільним станом відповідної матеріально-технічної бази. Так, із наявних складських ємностей для прийому зерна підготовлено тільки 55 % (на 15,5 тис. т при можливих 28, 2 тис. т), а з 20 запланованих нових зерноскладів розпочате будівництво лише одного.

У вищезгаданій постанові бюро обкому партії зазначено: «Облуповнаркомзаг не організував належним чином вручення зобов'язань колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам щодо поставки зерна й інших сільськогосподарських продуктів, не встановив повсякденного контролю за

ходом цієї роботи в районах області й не надав необхідної допомоги районам, які зволікають із врученням зобов'язань, внаслідок чого рішення ЦК КП(б)У і РНК УРСР від 29 травня 1940 року не виконане, а встановлені терміни зірвані» [448, с. 138–139].

Суворі попередження та категоричні вимоги, висловлені обкомом партії, належного ефекту не дали, бо вже на одному із наступних засідань 13 серпня 1940 р. бюро обкому було змушене визнати: «Виконання плану обов'язкових поставок зерна, натуроплати та повернення позики по області проходить незадовільно». Такі райони, як Заліщицький, Буданівський, Великоборківський, Золотопотікський, Козлівський, Підгаєцький, Почаївський і Пробіжнянський, а також Мшанецький, Зозулинецький і Волковецький радгоспи зовсім не приступили до хлібоздачі» [585, арк. 98].

Навесні 1940 р. обласна влада розпочинає практику вивчення загального рівня сільського господарства області та стану колгоспів в окремих районах. 25 травня 1940 р. бюро обкому партії аналізує хід сільськогосподарських робіт і стан колгоспів Шумського, Козівського та Кременецького районів. У постанові бюро зафіксована типова картина господарського життя тогочасних колгоспів. Станом на 20 травня весняна сівба в цих районах не завершена. До актуальних невіршених проблем бюро обкому партії відносило стан масово-політичної роботи у сільській місцевості, рівень організації соціально-культурного життя селян, що вважалось неможливим без формування колгоспного активу, який на ту пору був практично відсутнім [449, с. 257].

Останній висновок бюро обкому ілюструє конкретними фактами: в колгоспі ім. Тимошенка Гримайлівського району зі 101 працюючого 34 особи участі в роботі колгоспу не беруть зовсім. У колгоспі ім. Сталіна Золотниківського району із 365 працівників упродовж останніх трьох місяців на роботу не з'являються 58. У колгоспі ім. Тимошенка скошене лугове сіно на площі 16 га майже 2 тижні пролежало у покосах, а у колгоспі ім. Молотова Золотниківського району сіно з площі 50 га понад тиждень залишалося не заскритою, що загрожувало не

лише зниженню якості такого цінного кормового продукту, а й повною його втратою [475, с. 18].

Особливим об'єктом уваги партійно-державних органів була підготовка кадрів для сільського господарства області. 27 січня 1940 р. бюро обкому партії та президія облвиконкому звернулися до ЦК КП(б)У та РНК УРСР з проханням затвердити у Тернопільській області 6 сільськогосподарських навчальних закладів: Тернопільський технікум механізації сільського господарства (на базі колишньої механічної гімназії, на 280 учнів), Заліщицький плодоягідний технікум (на базі колишньої садово-городньої школи, на 160 учнів), Білокриницький рільничий технікум Кременецького району з рільничим і лісовим відділами (на базі колишньої рільничої середньої школи, на 300 учнів), Язловецький зооветеринарний технікум (на базі колишньої трирічної дівочої школи, на 300 учнів), Чортківську (на базі колишньої механічної школи, на 200 учнів) і Кременецьку (на базі колишньої ремісничої школи, на 200 учнів) постійно діючі школи підготовки масових кадрів для сільського господарства. Чортківська школа в основному готувала трактористів і бригадирів тракторних бригад, а Кременецька – комбайнерів, механіків і водіїв [383, с. 71–72].

Виконання такої масштабної програми здійснювалося зі значними труднощами. Насамперед це стосувалося підготовки трактористів: при плані 558 осіб на курсах навчалася лише 241 особа (43,2 %). Незадовільно йшла підготовка трактористів при МТС. Склалося недофінансування інших курсів і семінарів: семінари були профінансовані лише на 35 %, заборгованість із зарплати викладачам досягла 10 тис. крб., а стипендії курсантам – 24 тис. крб. Курси й школи не мали необхідної кількості навчальної літератури й приладдя, внаслідок чого не виконувалися навчальні програми, не підбивалися підсумки їх роботи, не вівся облік підготовлених кадрів. Як завжди, з курсантами не проводилася належна політико-виховна робота [476, с. 20].

Низькою була забезпеченість навчальною літературою та приладдям. Практично в усіх гуртожитках не вистачало м'якого інвентаря. Склався критичний стан із забезпеченням гуртожитком учнів Заліщицького плодоягідного

технікуму: райвиконком передав приміщення гуртожитків технікуму в розпорядження курортоуправління без будь-якої компенсації іншими приміщеннями [796, арк. 49].

Показовою в цьому плані була постанова Тернопільського обкому КП(б)У від 6 травня 1941 р. «Про порушення принципів добровільності при прийомі окремих селян до колгоспу імені Молотова с. Крутнів Почаївського району». Порушення, на думку бюро обкому, полягало в тому, що голова сільської ради викликав до сільради окремих селян для написання заяви про вступ до колгоспу.

Секретареві Почаївського райкому партії вказано на те, що він не сприяв виправленню допущеної помилки, а уповноважений райкому не зумів провести відповідної роботи у згаданому випадку, з причини чого в селі не було «повністю усупільнено посівного матеріалу та кормів для худоби». Керівництво колгоспом з боку райкому партії обмежувалося періодичними «наїздами» секретаря чи інших працівників [580, с. 180–181].

Постійно порушувався порядок оплати праці (зарплата колгоспників окремих артільей нараховувалася не за кількістю трудоднів, а за особистим рішенням голови колгоспу чи бухгалтера і видавалася не по відомостях, а через записки голови колгоспу чи його помічників. У такий спосіб голова колгоспу стимулював лояльне ставлення до режиму і до себе самого, і при такій системі нелояльні до влади чи до керівництва колгоспу залишалися боржниками по зарплаті). Не було налагоджено систематичного та належного обліку трудоднів та організації праці (це вело до розбазарювання сільгосппродукції, до зниження дисципліни праці, а в підсумку – до порушення термінів та якості сільськогосподарських робіт) [537, арк. 181].

Незважаючи на низькі загальні результати господарської діяльності в аграрній галузі, керівництво області знаходить серед колгоспів, радгоспів, МТС і окремих працівників гідних представляти Тернопільщину на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1941 р. 28 жовтня 1940 р. облвиконком затверджує кандидатами на Всесоюзну сільгоспвиставку колгосп ім. Сталіна Підгаєцького району (урожай зернових по 16 ц/га на площі 349 га; цукровий буряк – по 280 ц/га на площі 25 га; ферма ВРХ – 62 голови, 100 % збереження молодняка; вівцеферма –

35 голів; свиноферма – 22 голови; оплата праці колгоспників – на трудовень – 6 кг зерна, 6 кг картоплі, 2,6 крб. грошима), колгосп ім. Сталіна Зборівського району (урожай зернових по 15,9 ц/га на площі 732 га; цукровий буряк – по 260 ц/га на площі 15 га; картопля – 160 ц/га на площі 120 га; ферма ВРХ – 82 голови, 92 % збереження молодняка; вівцеферма – 78 голів; свиноферма – 30 голів; оплата праці колгоспників – на трудовень – 7 кг зерна, 8,3 кг картоплі, 1,5 кг сіна, 4,6 кг соломи, 2,8 крб. грошима), колгосп ім. Леніна Гусятинського району (урожай зернових по 14 ц/га на площі 221 га; цукровий буряк – по 250 ц/га на площі 12 га; картопля – 150 ц/га на площі 25 га; ферма ВРХ – 44 голови, 100 % збереження молодняка; вівцеферма – 38 голів; свиноферма – 12 свиноматок; оплата праці колгоспників – на трудовень – 5 кг зерна, 3 кг картоплі, 5 кг соломи, 2,5 крб. грошима), колгосп «Вільне життя» Шумського району (урожай зернових по 13,7 ц/га на площі 152 га; ферма ВРХ – 47 голів; вівцеферма – 10 голів; свиноферма – 33 голови; оплата праці колгоспників – на трудовень – 5 кг зерна, 1 кг картоплі, 3,6 кг соломи, 3,35 крб. грошима) [834, арк. 33].

Зрозуміло, що показники виробничої діяльності згаданих підприємств були орієнтирами для аграрного сектора економіки області. Кандидатом на Всесоюзну сільгоспвиставку визнали Іванівську машинно-тракторну станцію Тербовлянського району, яка з дотриманням усіх агротехнічних правил і термінів виконала план тракторних робіт на 104,5 % і зекономила на цьому 3014 кг пального [800, арк. 35].

У березні 1941 р. Тернопільський облвиконком визначив додаткових кандидатів на всесоюзну сільгоспвиставку від колгоспу ім. Сталіна Підгаєцького району: бригадира рільничої бригади С. Дзядікевича (22,6 ц/га ячменю на площі 48 га), ланкову Г. Ганиш (278 ц/га цукрового буряка на площі 2,5 га), доярку В. Вензак (надій по 1763 л молока від 11 корів), голову колгоспу В. Каліберду (середня врожайність зернобобових – 16,4 ц/га на площі 350 га, надій молока на одну корову – 1204 л, оплата 1 трудовня – 5,5 кг зерна, 3 кг картоплі, 2,41 крб. грошима) [896, арк. 64].

Всесоюзна сільськогосподарська виставка відбувалася під гаслами сталінської політики і носила пропагандистсько-агітаційний характер. Тому керівництво Тернопільської області було зобов'язане брати участь в ній з своїми передовиками, водночас приховуючи низькі загальні результати власної безгосподарності й безвідповідальності в аграрній галузі краю.

3.4. Соціалістична реконструкція рільництва

Основу сільського господарства Тернопільської області традиційно складало вирощування зернових. Під зернові культури відводилася найбільша частина оброблюваних площ (таблиця 19). Навесні 1940 р. оброблювані площі області становили 1 млн 35 тис. га, з них 969,4 тис. га займали зернові культури (317,3 тис. га – озимі, 652,1 тис. га – ярі), тобто під зернові культури на Тернопільщині віддавали 93,6 % орної землі. Найбільші орні площі знаходилися в Козівському (майже 39 тис. га), Буцацькому (38 тис. га), Катербурзькому та Лановецькому (по 37 тис. га), Новосільському, Бережанському, Збаразькому, Зборівському, Підгаєцькому, Почаївському і Кременецькому (більше 30 тис. га) районах, в інших – в середньому по 20 – 25 тис. га [403, арк. 177–178].

У орному земельному масиві області 5034 га ярих зернових належали 5 радгоспам: Лашковецькому бурякорадгоспу (475 га), Ягольницькому конерадгоспу (702 га), Тетилківському конерадгоспу (617 га), Бекердорфському насінневому радгоспу (2087 га) і Білокриницькому тваринницькому радгоспу (1153 га). Озимі культури засівали тільки Лашковецький бурякорадгосп (60 га) і Бекердорфський насінневий радгосп (300 га) [404, арк. 187–188].

Планувалася низка організаційно-технічних заходів: проведення очистки і протруєння посівного матеріалу після попереднього ремонту зерноочисних машин та організації робіт у дві зміни; організація майстерень з ремонту сільгоспремнаненту для колгоспів і селянських одноосібних господарств; надання допомоги й взаємодопомоги селянам у виконанні весняних польових робіт, в тому числі через організацію супряг. Водночас наголошувалося на обов'язковості

вивчення положень доповіді Хрущова на Республіканській нараді передовиків сільського господарства, на організації соціалістичного змагання між селами та районами за краще проведення сільськогосподарських робіт в 1940 році [402, арк. 176].

Найсуттєвіша проблема посівної кампанії – забезпечення господарств посівним матеріалом потрібної кількості й належної якості – вирішувалася на спільному засіданні облвиконкому та бюро обкому партії 19 квітня 1940 р. Вирішено надати колгоспам насінневу позику із наявних обласних ресурсів посівного матеріалу обсягом 14265 ц зернобобових культур і бідняцьким селянським господарствам – 63177 ц цих культур [424, арк. 64]. Окремою постановою така ж позика була надана радгоспам області: Лашковецькому – 463 ц, Ягольницькому – 578 ц, Білокриницькому – 918 ц, Тетильківському – 783 ц, Бекердорфському – 1898 ц. Посівний матеріал радгоспи мали отримати упродовж 10 днів (до 14 квітня 1940 р.) [418, арк. 29].

Загальна потреба області в посівному матеріалі навесні 1940 р. складала 77442 ц, з них 63177 ц – для одноосібних бідняцьких селянських господарств і 14265 ц – для усупільненого сектора сільського господарства. Потреба в насінні ярої пшениці для бідняцьких господарств становила 5388 ц, для колгоспів і радгоспів – 1072 ц; ячменю – відповідно 21201 і 4981 ц, вівса – 18016 і 3841 ц, гречки – 5563 і 957 ц, проса – 354 і 59 ц. З цих даних випливає, що зернове господарство області повністю залежало від одноосібних бідняцьких господарств [425, арк. 65].

Хід підготовки до весняної посівної кампанії перебував на контролі обкому партії вже з початку року. 13 січня 1940 р. на бюро обкому слухалося питання «Про хід підготовки до весняної посівної кампанії по Збаразькому повіту». Традиційно стан підготовки до сівби оцінено незадовільно: незавершена підготовка посівного матеріалу за обсягом; не продумані заходи допомоги безкінним господарствам. І головне, на переконання бюро обкому, – з трудівниками села не проводилася політико-роз'яснювальна робота щодо виконання рішень ЦК КП(б)У про підготовку до весняної сівби [367, арк. 17–18].

Питання переробки минулорічного врожаю зернових також стояло на порядку денному обкому партії. На початок 1940 р. із врожаю минулого року обмолочено 496076 кіп зернових із 757277 кіп, призначених для обмолоту. Отже, обмолот становив 65,5 % планового завдання. Основна причина такого стану речей, на думку бюро обкому партії, – в неоперативному керівництві та неналежній увазі цьому питанню з боку повітових комітетів КП(б)У. Працівники земельних управлінь отримали завдання розробити графіки завершення обмолоту зернових по окремих господарствах і довести їх до виконавців під персональну відповідальність і контроль з боку секретарів повіткомів партії і голів повіт виконкомів [361, арк. 8].

На початку серпня 1940 р. бюро обкому партії аналізує хід збирання та обмолоту зернових культур в районах області. Робота визнана незадовільною, бо станом на 1 серпня зернові були зібрані на площі 162092 га при плані 638031 га, тобто лише на 25,3 %.

Частина районів невчасно організовувала скиртування та обмолот зернових, чим зволікали із виконанням плану задачі зерна державі. облземвідділ неоперативно реагував на стан справ зі збиранням і обмолотом, а облспоживспілка та облнафтозбут не забезпечували безперебійного постачання пального й мастил для сільськогосподарської техніки, що працювала в районах, в МТС і радгоспах [493, арк. 56].

Усі турботи партійних і державних органів у сфері зернового виробництва концентрувалися на проблемі виконання плану державних зернопоставок. 11 вересня 1940 р. Облвиконком і бюро обкому партії розглянули питання «Про річний план надходження зерна урожаю 1940 року по Тернопільській області».

Розподіл плану задачі зерна по районах області вражає своєю необґрунтованістю і кількісними парадоксами. Так, Козівський район, який володів найбільшим масивом засіяних площ (38,5 тис. га), отримав завдання здати державі 2,6 тис. т зерна, тобто 67 кг з одного гектара. Саме тоді Збаразький район, у якого посівні площі складали 34,1 тис. га, тобто були меншими на 4,4 тис. га, отримав

план здачі зерна обсягом 3 тис. т (більше на 400 т), або 88 кг з одного гектара (на 21 кг більше від Козівського району) [517, арк. 75].

При такому підході до розподілу завдань із поставок зерна на державні заготівельні пункти важко було очікувати позитивних результатів їх виконання. За даними обкому партії, станом на 1 вересня 1940 р. виконання плану поставок зерна врожаю 1940 р. по окремих районах було практично провалено: завдання не виконувалися Великоборківським (18 %), Гримайлівським (20,8 %), Золотопотікським (20,6 %), Козлівським (21,2 %), Тлустенським (20,9 %), Коропецьким (18,2 %) та іншими районами. З цих даних випливало, що третина районів області план хлібоздачі зерна державі виконувала менше ніж на 25 % [509, арк. 194–195].

Одночасно із проведенням жнивної кампанії, задачею зернопоставок велася підготовка до посівної кампанії наступного 1941 р., першим етапом якої була зяблева оранка. Цим питанням бюро обкому партії займалося на своєму засіданні 19 вересня, де було затверджено потижневий графік підняття зябу у розрізі районів упродовж вересня – жовтня 1940 року.

Якщо розподілити по включених до графіка 9 тижнях вересня – жовтня 1940 р., протягом яких в районах мали підняти 535522 га зябу, то на кожен тиждень орієнтовно припадало близько 60 тис. га. Однак результат першого тижня підняв середньотижневий показник до 64 тис. га. Виконання графіка ускладнилося тим, що на 3 тижні було дане завдання орати по 80,3 тис. га, а на решту 5 тижнів – по 53,5 тис. га. Різниця між тижневими завданнями складає майже весь обсяг зяблевих робіт, виконаних за перший тиждень [502, арк. 22].

Перший сигнал про зрив графіка зяблевої оранки прозвучав на засіданні облвиконкому 5 жовтня 1940 р.: з плану 535 522 га було виорано лише 150147 га (28 %). Зокрема, по колгоспах з плану 15349 га виорано 5073 (34 %). А це означало, що за 3 тижні до завершення зяблевої оранки треба було підняти 385375 га, або по 128,5 тис. га зябу щотижня (графіком щотижнева оранка передбачалася на площі 53,5 тис. га).

Основний пункт постанови облвиконкому збігається з вихідним і вважається домінантним заходом у забезпеченні виконання графіка зяблевої оранки: «Роз'яснити селянським господарствам постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У про оранку зябу та довести до їх свідомості значення зябу для підвищення врожайності; добитися того, щоб графік підняття зябу по селянських господарствах був виконаний повністю і своєчасно». Знайшлося місце й конкретним вказівкам: забезпечити виконання норм зяблевої оранки (на трактор СТЗ-НАТІ – 160 га, Універсал – 50 га, кінний плуг – 5 га) за сезон; враховуючи згадані норми, розробити конкретні завдання на кожен трактор і на кожну тяглову одиницю та контролювати їх виконання [644, арк. 11–12].

У 1940–1941 господарських роках планувалося вивезти на поля області майже 4,5 млн т. гною, в тому числі 2,3 млн т. у зимово-весняний період. Планові завдання для кожного району визначалися з точністю до однієї тонни. Так, Золотниківський район мав вивезти 70701 т. гною, Борщівський – 71173 т., Шумський – 115099 т. і ін. Однак така звітність реальної картини не відтворювала і на підвищення врожайності не впливала [573, арк. 134].

У серпневих рішеннях обкому партії та облвиконкому щодо підготовки до посіву озимих культур фундаментальною основою цього виду сільгоспробіт називається постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 14 серпня 1940 р. «Про проведення посіву озимих культур в 1940 році». Партійне керівництво області визнає, що цей вид робіт на Тернопільщині виконується незадовільно: станом на 10 серпня зібрано врожай лише з 25,8 тис. га із наявної площі 204,7 тис. га, тобто 6,3 % плану. До осінньої сівби однаково не готові колгоспи, радгоспи, МТС і одноосібні господарства. Керівництво окремих районів, директори МТС попереджені щодо притягнення до партійної відповідальності у випадку зволікання з усуненням недоліків у здійсненні осінніх польових робіт [495, арк. 102].

20 серпня 1940 р. обком партії й облвиконком приймають постанову «Про план посіву озимих культур в області на 1940–1941 рр.», якою вносять корективи до попередньо затвердженого плану посіву озимих культур у зв'язку зі змінами в

площах орної землі. Попереднім планом передбачалося засіяти 402300 га, за зміненим планом площа зростала до 404700 га, в тому числі по колгоспах – до 8415 га, по радгоспах – 2062 га, по одноосібних селянських господарствах – 394223 га. В інших районах корективи складали від кількох сотень до 1 тис. га в той чи інший бік: 18 районам площі посіву озимих були зменшені, 20 – збільшені [496, арк. 129]. 8 радгоспів області мали сукупно 8594 га орної землі, з яких 2062 га (23,8 %) віддавали під озимі. Найменшу частину площ під озимі виділяли Ягольницький (12 %), Тетилківський (15 %), Мшанецький (19 %) радгоспи, найбільшу – Зозулинецький (41 %), Білокриницький і Горошковатський (по 30 %), Підгаєцький (25 %), Волковецький (22 %) [497, арк. 130].

Навесні 1941 р. обласне керівництво концентрує свою увагу на усупільненому секторі сільського господарства області, активно вивчає питання роботи колгоспів і радгоспів. 15 березня цього ж року облвиконком слухав звіт дирекції радгоспу «Бекердорф» Підгаєцького району про підготовку господарства до весняної посівної кампанії. Виявляється, радгосп ще всерйоз не займався підготовкою посівного матеріалу і навіть не вивіз його зі складу заготзерна згідно з наданою йому квотою (це на середину березня!). Для усунення згаданих недоліків керівництву радгоспу було визначено термін до 20 березня [895, арк. 44].

Для забезпечення колгоспів області посівним матеріалом на весняну сівбу 1941 року облвиконком і райком партії звертаються до випробуваного заходу – розподілу насінневої позики, яку вони визначили обсягом 3280 ц, в тому числі ярої пшениці – 300 ц, ячменю – 1520 ц, вівса – 1060 ц, гречки і гороху – по 200 ц. Умови надання позики в аспекті її повернення були досить прості: повертався обсяг позики плюс 10 %. Зерно, яке отримали колгоспи від Заготзерна, мало бути підготовленим до посіву (очищене, протруєне) [898, арк. 81].

Окрім насінневої позики, використовувався ще один шлях забезпечення колгоспів і радгоспів посівним матеріалом – обмін зернових і бобових культур через облзаготзерно.

Окремим пунктом господарської діяльності виступало вирощування кормових трав, насамперед конюшини. Потреба в насінні конюшини навесні 1940 року складала 900 ц по одноосібних селянських господарствах і 128 ц – по колгоспах, або 81,5 % загальної потреби в насінні кормових трав [425, арк. 65]. Загалом по області із 705231 га, засіяних ярими зерновими і кормовими травами, на останні припадало 133600 га (18,9 %), причому клин попередньо засіяних трав складав 53170 га, а підсів 1940 р. досяг майже 80 тис. га [403, арк. 181–182]. Згадана статистика стосується одноосібних селянських господарств і колгоспів. Частка колгоспів у засіяних травами площах не була визначена, а радгоспів – зовсім мізерна (330 га попередніх посівів і 755 га весняного посіву 1940 р.). Щодо частки колгоспів, то її можна орієнтовно визначити з їх потреби в насінні конюшини: 128 ц із 900 ц, тобто близько 15 % [403, арк. 187–188].

Досить складна ситуація склалась із посівом городніх культур (капусти, помідорів, огірків, цибулі тощо) – їх засіяли на 51,5 га, або 25 % від запланованих показників. На бюро обкому оприлюднено факт, характерний для підтвердження фальшивості партійної звітності: секретар Чортківського райкому партії доповів на обласному партактиві про підхід району до фінішу весняної посівної кампанії. За його словами, в районі засіяли 98 % запланованих площ, а за фактичними даними виявилось, що в загальному – на 79 % площ, картоплі – тільки на 40 %, а посів коноплів, льону і тютюну навіть не було розпочато. Рішення бюро обкому і на цей раз оригінальністю не відзначалося: сівбу завершити протягом 5 днів. Зобов'язано провести взаємоперевірку виконання соціалістичних зобов'язань, а в підведенні підсумків врахувати умови соціалістичного змагання з Одеською областю [451, арк. 261].

Знову поставала проблема забезпечення насінневим матеріалом. Для цього розроблено окремий механізм: райкоми партії та райвиконками звертались із клопотаннями до обкому партії та облвиконкому щодо видів та обсягів насінневої позики районам. Обласне керівництво давало відповідні доручення облуповноважаркомзагу та облзаготзерну по завезенню необхідного насінневого зерна на пункти видачі, а голови райвиконкомів мали забезпечити вивезення

насіння з пунктів видачі до господарств районів. Розрахунок за насіннєву позику був попереднім: повернення її обсягу з надбавкою в 10 % [877, арк. 45].

Одним зі шляхів забезпечення села рідкісним насіннєвим фондом, зокрема насінням конюшини, був обмін цього насіння на зернові, які відповідно направлялись у державні фонди. Визначені пункти видачі обмінного насіння з прикріпленими до них районами та обсяги обміну. Найбільший насіннєвий фонд конюшини виділений Підгаєцькому (34 ц), Зборівському, Шумському і Скалатському (по 30 ц) районам [876, арк. 44]. Обмін здійснювався у такому співвідношенні: за 1 ц насіння конюшини колгоспи давали або 4 ц зернових, або 2 ц льону, або ц зерна олійних культур з доплатою грошима різниці в цінах між вартістю 1 ц насіння конюшини та 1 ц обмінника [575, арк. 136–137].

Згідно із рішенням обкому КП(б)У та облвиконкому від 5 березня 1941 р. були розподілені короткотермінові кредити для колгоспів на березень 1941 р. Вони мали конкретне цільове призначення: 197 тис. крб. надавалося для підготовки до весняно-польових робіт. З них 40 тис. крб. йшли на купівлю сільгоспремнаненту та запчастин для ремонту сільгоспмашин; по 45 тис. крб. – на закупівлю насіння городніх і кормових культур та хімічних засобів догляду за рослинами, а решта 67 тис. крб. – на доплату різниці при обміні насіння конюшини [878, арк. 46].

При аналізі розподілу короткотермінових кредитів на березень 1941 р. в частині покриття витрат на оплату різниці при обміні зернових на насіння конюшини зустрічаються яскраві вияви адміністративного суб'єктивізму та відсутності господарсько-економічного обґрунтування у визначенні квот та обсягів кредиту. Зокрема, Підгаєцькому району, який обмінював зернові на 34 ц насіння конюшини, давали кредит в 4 тис. крб., а Козівський район, що обмінював на 10 ц менше, отримував кредиту 6 тис. крб. Такий же кредит в 4 тис. крб. отримував Микулинецький район для обміну зернових на 15 ц насіння конюшини, а Скала-Подільський – на 21 ц. Таку ж картину спостерігаємо і в зіставленні аналогічних даних в інших районах. Залишається нагадати, що кредити надавалися лише на покриття різниці витрат при обміні зернових на насіння

конюшини при однакових цінах для всіх районів, що передбачало еквівалентне кредитування [878, арк. 47].

Особливої уваги потребує аналіз стану вирощування картоплі в колгоспах і одноосібних господарствах області, насамперед в аспекті забезпечення посівним матеріалом. Навесні 1940 р. потреба області в насінні картоплі досягала 73 тис. ц, з яких майже 18,5 тис. ц потребували колгоспи та 54,8 тис. ц – одноосібні селянські господарства. Найвищу потребу в позиці насіння картоплі виявили одноосібні селянські господарства Шумського (870 т), Струсівського (540 т), Скалатського (500 т), Заліщицького (472 т), Гусятинського (450 т) районів. Сукупна потреба колгоспного й одноосібного селянського секторів Шумського району склала 1270 т, Струсівського – 670 т, Скалатського і Заліщицького – по 550 т, Гусятинського – 508 т. А 14 районів області не потребували насінневої позики з картоплі ні по колгоспному, ні по одноосібному секторах господарства [424, арк. 64]. За матеріалами бюро обкому партії, в області на початку жовтня 1940 р. викопано 26123 га картоплі із 131249 га за планом, тобто більше ніж за місяць роботи (а на Тернопільщині копання картоплі розпочинається вже з кінця серпня) з поля зібрано врожай тільки з 12,3 % площ. Причому із засіяних картоплею площ 129319 га належали одноосібним господарствам (98,5 %) і лише 1930 га – колгоспам (1,5 %). На початок жовтня одноосібники зібрали врожай із 16026 га (12,4 %), тобто їх результат був у 2,5 раза вищим від результату колгоспного сектора. Роботи в індивідуальному селянському секторі йшли більш організовано: на початок жовтня не розпочали копання картоплі одноосібні селянські господарства лише 4 районів (Борщівського, Буданівського, Мельницького і Тлустенського) [457, арк. 21].

Плановими завданнями, визначеними обкомом партії 29 лютого 1940 р. по області передбачалося посадити картоплю на площі 139785 га. На початку жовтня картоплю копали вже з площі 131249 га, тобто картопляний «клин» звужився на 8536 га. Притому одним районам план вирощування картоплі знизили (Буданівському – із 3200 до 2414 га, Гримайлівському – з 4500 до 3903 га, Заліщицькому – із 3600 до 2560 га, Кременецькому – із 2340 до 1860 га,

Підгаєцькому – із 7980 до 5419 га), а іншим збільшили (Золотниківському – з 2800 – до 4795 га, Теробовлянському – з 2860 до 3498 га, Копичинецькому – із 4200 до 4330 га, Козлівському – із 3080 до 3438 га) [458, арк. 22].

Найприбутковішим сектором у вирощуванні технічних культур було культивування тютюну. В 1940 р. в області відвели під тютюн 3,5 тис. га землі. Серед районів найбільші площі під цю культуру віддали Чортківський (290 га), Мельницький (270 га), Великоборківський (220 га), Білобожницький (210 га) райони. Так 15 районів засівали до 100 га тютюну, 8 районів його не вирощували.

Наприкінці серпня 1940 р. бюро обкому партії вивчає хід дострокового здавання тютюну господарствами області. Зазначено, що цей план виконується незадовільно: станом на кінець серпня – всього на 3,6 %. У окремих районах ситуація склалася ще критичніша: Тлустенський район виконував план на 2,6 %, Шумський – на 2,9 %, а в Почаївському до збирання тютюну ще не приступали. Причини такого критичного стану обком партії бачив у недостатній організаційній діяльності облсоюзтютюнсировини, яка не виконала відповідних рішень вищих партійних органів, та неефективній політико-роз'яснювальній роботі райкомів КП(б)У та райвиконкомів серед населення області щодо дострокового здавання тютюну [499, арк. 131–132].

Особливий розділ в аграрній історії Тернопільщини – вирощування цукрових буряків. Це питання було настільки важливим, що перебувало під контролем не тільки обкому партії та облвиконкому, а й ЦК КП(б)У та РНК УРСР. Республіканська партійна й державна влада постійно вносила корективи в рішення обласних владних структур із господарських питань. Це підтверджує наступний факт: 27 лютого 1940 р. обком КП(б)У та облвиконком прийняли рішення щодо посіву цукрових буряків у 1940 р., але рівно через місяць, 27 березня, змушені були знову повернутися до цього питання з причини, яка впливає з першої фрази прийнятої ними постанови: «Відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 14 березня 1940 року та на зміну постанови облвиконкому та обкому КП(б)У від 27 лютого 1940 року обком партії та облвиконком постановляють: затвердити план посіву цукрових буряків урожаю

1940 року по районах на площі 4400 га і план контрактації в розмірі 889000 ц, в середньому по 202,2 ц з 1 га» [413, арк. 26].

Підпорядковуючись рішенням ЦК КП(б)У і РНК УРСР, місцева влада зменшує посівні площі цукрового буряка аж на 1600 га – до 4400 га. Відповідно були зменшені завдання для районів. Крім Копичинецького, без завдань з вирощування цукрового буряка залишилися ще 10 районів. Усі вони за попереднім планом мали площі посіву менше 100 га.

Заготівельна ціна на цукровий буряк в 1940 р. була визначена в розмірі 3 крб. 66 коп. за один центнер. Причому згідно з постановою Економради при РНК СРСР передбачалися аванси виробникам і здавальникам цукросировини: по 75 коп. за кожен третій центнер, передбачений до здачі за договором під час складання договору, і другий аванс – теж по 75 коп., але за кожен центнер в період з 15 червня до 1 липня 1940 р. Посівники цукрового буряка отримували безкоштовно посівне насіння з розрахунку 30 кг на гектар. Крім цього, їм продавали по ціні 1 крб. за кілограм 0,3 кг цукру на кожен зданий центнер буряків [424, арк. 64].

Наприкінці квітня 1940 р. сівба цукрових буряків ще не була завершена: із законтракованої площі в 4564 га (за планом передбачалося 4400 га) засіяно лише 830 га (19 %), а окремі райони (Білобожницький, Заліщицький, Козівський, Монастириський, Кременецький, Ланівецький) до цього виду польових робіт ще не приступали. Не виконувалися передбачені перед посівниками цукросировини зобов'язання: цукрозаводи не забезпечували їх мінеральними добривами (лише Березовицький цукрозавод видав азотних добрив 4 % до планового завдання, фосфорних – 31 %, калійних – 86 %, інші заводи добрив не видавали). У постанові бюро обкому партії від 29 квітня 1940 р. вказано: «Зобов'язати директорів цукрозаводів, секретарів РК КП(б)У, голів райвиконкомів і директорів МТС бурякосіючих районів упродовж 2 днів закінчити сівбу цукрового буряка. Посів проводити відповідно до правил агротехніки, суворо керуючись при цьому рішеннями ЦК КП(б)У та РНК УРСР» [433, арк. 114].

Масштабною передбачалась організаційно-політична складова бурякозбиральної кампанії: проведення районних нарад сільгоспуповноважених, бригадирів рілльничих бригад і ланкових по вивченню та обговоренню постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про копання, вивезення та польове кагатування цукрових буряків урожаю 1940 року» та плану-графіка збору цукрових буряків, а також скликання загальних сільських зборів з цього ж питання, проведення 3-денних семінарів рахівників, бригадирів, ланкових з питань обліку та розрахунку за бурякозбиральні роботи [513, арк. 206].

У який спосіб політико-масова складова бурякозбиральної кампанії допомагала господарсько-економічній, видно з постанови бюро обкому партії від 3 жовтня 1940 р. «Про хід копання і вивезення цукрового буряка в області». Бюро обкому фіксує, що з початку робіт викопано буряка на 20 % площ. Через незадовільну організацію транспортних робіт допущено великий розрив між копанням і вивезенням цукрових буряків: із накопаних 185 тис. ц вивезено лише 56 тис. ц (30,2 %). На час засідання бюро обкому ще не розроблено графіка вивезення буряків з окремих колгоспів і сіл, що мало бути зроблене до початку бурякозбиральної кампанії [506, арк. 99].

3 жовтня 1940 р. бюро обкому партії затвердило графік копання цукрового буряка в області, хоча за цим же графіком бурякозбиральні роботи розпочалися на 2 тижні раніше і на день затвердження графіка вже мало бути викопано цукрових буряків на площі понад 700 га обсягом 16,8 тис. т [513, арк. 206].

Вже за перший рік управління аграрним сектором господарства краю радянська влада продемонструвала свої системні недоліки, в тому числі у справі вирощування цукрових буряків. 15 жовтня 1940 р. Тернопільський облвиконком визначив негативним стан вивезення буряків у Збаразькому та Великоборківському районах. Так, у Збаразькому районі з плану 246 га викопано буряків лише зі 134 га (54 %), і тільки з 96,5 га буряків вивезено на приймальні пункти; у Великоборківському – з плану 406 га викопано 271 га (67 %) і вивезено буряки з площі 200 га. У окремих населених пунктах стан справ був

катастрофічним. Зокрема, у с. Луб'янка Збаразького району з накопаних 2340 ц буряка вивезено тільки 799 ц (34,1 %) [826, арк. 29].

Економічна неспроможність планово-адміністративної системи господарювання, впроваджуваної радянською владою з перших місяців приходу на західноукраїнські землі, дала про себе знати вже в першу землеробську кампанію збирання осіннього врожаю 1939 р. Бюро обкому партії на своєму засіданні 3 січня 1940 р. розглядає традиційне в майбутньому питання «Про хід вивезення цукрових буряків по області», де вказує, що станом на 31 грудня 1939 р. в полях залишалися понад 6600 центнерів цукрових буряків, з них у Скалатському повіті – 4 тис. ц, в Кременецькому – 1,4 тис. ц, в Збаразькому – понад 1 тис. ц. Причини, як вважав обком партії, полягали в незадовільній організації вивезення буряків з поля до залізниці гужовим транспортом, в безвідповідальній роботі залізничників щодо безперебійної подачі вагонів, і в низькому організаційному рівні виробничих контактів цукрозаводу із постачальниками цукрової сировини [362, арк. 9].

Про належний організаційний рівень роботи Березовицького цукрозаводу не було підстав говорити і восени 1940 р., на початку бурякозбирального сезону. Так, на 8 бурякопунктах не підготували кагатних полів, не обладнали вагових, не здійснили ремонту під'їзних доріг (на залізничному полотні не замінили залізничних шпал), бурякопункти незабезпечені необхідним інвентарем, палива завезли не на весь сезон, а лише на 45 днів, а вапнякового каменю – на 30 днів. Керівництво сусідніх районів було зобов'язане надати цукровому заводу допомогу в організованому наборі кваліфікованих робітничих кадрів, серед яких партійна організація заводу мала провести посилену масово-політичну роботу по втіленню в життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. щодо відповідальності працівників за дотримання виробничої й трудової дисципліни [510, арк. 196].

Важливе значення для продовольчого забезпечення області мало виробництво овочевих і кормових культур. Увага обласного керівництва до цих культур розпочинається із бюрократичної турботи про насінневий матеріал.

Облвиконком своєю постановою від 5 травня 1940 р. визначає план посіву й посадки насіння овочевих культур та кормових коренеплодів у колгоспах області навесні 1941 р. обсягом 244,5 га. Передбачалося, що насіння овочевих культур буде готуватися на площі 105 га (30 га огірків, 31 га столових буряків, 20 га пізньої капусти, 11 га столової моркви, 18 га цибулі, інших культур – по 3–5 га), а насіння кормових культур – на площі 244,5 га (103 га кормових буряків, 3 га кормової моркви тощо) [821, арк. 28–31].

Такою ж «насінневою конкретикою» займається обком КП(б)У: 4 жовтня 1940 р. спільно з облвиконкомом він вирішував питання про буртування висадок дворічних овочевих культур і кормових коренеплодів у радгоспах області восени 1940 р. на площі 3 га для посадки й висіву цих культур навесні 1941 р. У постанові обласної влади надані інструктивні настанови: висадки на зберігання закладати тільки відсортовані, типові для даного сорту, непошкоджені шкідниками та хворобами, насіння зберігати в дезінфікованих овочесховищах; призначити відповідальних осіб за кагатування та зберігання висадок до весняних робіт 1941 р. [526, арк. 156].

Пасивно йшла закупівля насіння трав у колгоспів та одноосібних господарств: станом на 10 жовтня 1940 року з плану 8190 ц закуплено тільки 1263 центнери насіння (15 %). Передбачалися певні заохочення для працівників, зайнятих на роботах, пов'язаних із заготівлею насіння трав: нарахування колгоспникам трудоднів у подвійному розмірі за умови закінчення робіт у 20-денний термін з початку косовиці [471, арк. 57–58].

Одним зі шляхів забезпечення області насінням овочевих культур і кормових коренеплодів була їх заготівля обласною філією «Сортонасіннеовоч» в сільських радах і колгоспах. Планом заготівлі з урожаю 1940 р. для весняного посіву 1941 р. передбачено заготовити в селах Збараського, Копичинецького, Борщівського, Струсівського і Білобожницького районів 12,6 центнера такого насіння: 8,8 ц цукрового буряка, 2,0 ц кормового буряка, 1,5 ц столового буряка, 0,3 ц цибулі. Визначено 3 приймальних пункти: Тернопільський склад облфілії

«Сортонасіннеовоч», Борщівська й Чортківська крамниці «Сортонасіннеовоч» [831, арк. 29].

У березні 1941 р. облвиконком аналізує рівень забезпечення господарств області насінням овочевих культур і визнає, що обласна філія «Сортонасіннеовоч» «не виконала вказівок щодо наближення насіння овочевих культур до господарств, не налагодила контролю за реалізацією насіння через райспоживспілки», також «незадовільно проходила реалізація насіння через крамниці «Сортонасіннеовоч», внаслідок чого план виконано лише на 13,1 %. Господарства до посіву овочевих культур неготові, насінням вони незабезпечені» [883, арк. 25].

Поступово організовувались роботи з вирощування розсади та овочів у закритому ґрунті. На початок 1940 р. в колгоспах області було 1500 парникових рам (їх мали 23 райони із 38). Парникові рами передбачено закласти в усіх колгоспах краю в додатковій кількості 3500 штук і цим довести їх загальну кількість до 5 тис. штук. Планувалося будівництво 4 нових теплиць загальною площею 100 кв. м (у Скалатському, Кременецькому, Гусятинському, Зборівському районах). Отже, загальна площа тепличного господарства колгоспів зростала до 400 м² в 11 теплицях [544, арк. 78–79].

У листопаді 1940 р. обком партії та облвиконком затверджують конкретизований по районах і в розрізі окремих овочевих культур план вирощування овочів у закритому ґрунті колгоспами області. Цією ж постановою облвиконком виділяв необхідну кількість деревини, а облспоживспілка була зобов'язана завести 4,2 тис. м² скла, 125 кг цвяхів для будівництва й ремонту парникових рам і теплиць у колгоспах. облземвідділ мав до 1 лютого 1941 р. підготувати для районів області 82 кваліфікованих працівники парниково-тепличного господарства [543, арк. 75].

Зроблено перші кроки до оновлення та розширення садового господарства області. 24 листопада 1940 р. облвиконком приймає рішення «Про організацію плодорозсадників у Тернопільській області», завданням яких стала підготовка для колгоспів і одноосібних селянських господарств посадкового матеріалу плодкових

дерев. Обласне земельне управління підготувало план мережі 8 міжрайонних плодородсадників загальною площею 250 га. Серед них – Почаївський, Вишнівецький, Микулинецький, Бучацький. За ними закріплювалися території цих господарств, а Облземуправління відповідало за їх укомплектування відповідними кадрами [846, арк. 40].

Стурбованість обласної влади викликав стан виноградних насаджень. Проведеним у 1940 р. переписом цього поширеного виду ягідних культур виявлено, що в багатьох господарствах, які мають виноградні насадження, «допущена безгосподарність у справі їх збереження, догляду за ними та належного розширення площ». З метою збереження насаджень, забезпечення їх належної врожайності, а також дальшого розширення площ рішенням облвиконкому від 5 жовтня 1940 року про «Підсумки перепису виноградних насаджень 1940 р. по Тернопільській області» передбачалася низка заходів. Насамперед керівництво радгоспів, колгоспів, інших господарських організацій, що мали виноградники, було зобов'язане до суворого дотримання агротехнічних норм догляду за насадженнями й до реалізації заходів щодо розширення виноградних площ. Особлива увага зверталася на можливості розвитку виноградарства в Заліщицькому, Мельницькому, Борщівському, Тлустенському, Скала-Подільському, Чортківському й Золотопотікському районах, як найсприятливіших для вирощування винограду за кліматичними умовами [646, арк. 14].

Отже, за перший рік управління аграрним сектором господарства краю, партійне керівництво продемонструвало свої системні недоліки, а планово-адміністративна система господарства, що запроваджувалася радянською владою, виявилася економічно неспроможною виконувати завдання накреслені урядом – забезпечувати населення необхідною сільськогосподарською продукцією.

3.5. Організація МТС – радянський експеримент в аграрному виробництві

Організація МТС за своїм значенням для соціалістичної трансформації соціалістичного господарства була одним із вирішальних заходів, що їх здійснювала радянська влада поряд із націоналізацією земель і колективізацією села. Для організованих 22-ох МТС в області передавалися садиби націоналізованих маєтків колишніх крупних землевласників разом із житловими та господарським приміщеннями.

До МТС західних областей з існуючих на сході МТС завозили 600 тракторів «У-2», 100 – «СТЗ-НАТІ» з комплексом запасних частин до них, 150 бурякових сівалок, 100 п'ятикорпусних плугів, 600 тракторних луцильників, 700 залізних бочок. Окрім цього, виділялося 150 нових тракторів «У-2».

Для кадрового зміцнення обласних земельних відділів у Західну Україну прибували по 2 кваліфікованих інженери-механіки в кожен облземвідділ. Створювалася відповідна ремонтна база в будівлях націоналізованих підприємств і майстерні поточного ремонту в кожній МТС. Розроблено примірний договір МТС з колгоспами та одноосібними селянськими господарствами на виконання тракторних робіт. У кожній області організовувалися по одній школі механізації сільського господарства, які спільно з курсами при МТС мали підготувати до 1 серпня 1940 р. не менше 2,5 тис. трактористів. Кожна така школа отримувала зі сходу УРСР директора, заступника директора по політчастині та три кваліфікованих лектори [95, с. 26–29].

Політичний контекст організації МТС в західноукраїнських областях був домінуючим, хоча зовні слідував за економічним. Процес остаточного закріпачення колективізованого села за допомогою МТС здійснювався поступово. Спочатку колгоспи залежали від них лише у технічному відношенні, а потім – і в організаційно-господарському. МТС поряд із партійними органами й державними установами стали ще однією партійно-державною структурою управління колгоспами та політико-економічного контролю за їх діяльністю. Саме для останнього при МТС були створені політичні відділи, що діяли за вказівкою

партійних комітетів (райкомів і обкомів КП(б)У) і тісно співпрацювали з районними відділами НКВС (політвідділи МТС були ліквідовані лише в 1954 році) [72, с. 128].

25 листопада 1940 р. Тернопільський облвиконком у своїй постанові зазначає, що «рішення Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 16 березня 1940 року про організацію державних машинно-тракторних станцій в області виконано: організовано 38 державних МТС, з них 22 МТС першої черги і 16 – другої» [847, арк. 46]. МТС створювалися за спільним рішенням облвиконкому та обкому партії, яким затверджувався титульний список створюваних машинно-тракторних станцій в розрізі районів і конкретний розподіл сільськогосподарської техніки, сільгоспреманенту, житлових та господарських будівель, що передавались у їх власність.

Створеним 16 МТС необхідно було обслуговувати 133288 господарств, яким у 412 селах належали 425837 га орної землі. Прикріплені до МТС селянські господарства мали 67543 коней і 188 волів як основну тяглову силу в проведенні комплексу сільськогосподарських робіт. Багато запитань виникає з огляду на зрівняльний принцип розподілу машин і техніки між МТС. Так, кожна МТС отримала по 2 автомобілі. Але 3 з них (Вишнівецька, Почаївська й Новосільська) знаходилися від ближньої залізничної станції на відстані понад 20 км, 8 – на відстані 3–5 км, інші – в середньому 8–10 км, що ставило перші 3 МТС у невідповідні умови щодо вирішення транспортних проблем (постачання пального, матеріалів, запчастин тощо).

Ще важче обґрунтувати «зрівнялівку» в розподілі землеобробної техніки, насамперед тракторів і плугів (всім по 8 тракторів і по 8 плугів). Цією технікою Дарахівська МТС Струсівського району обслуговувала 6350 господарств 20 сіл з площею орних земель 17,7 тис. га, а Літятинська МТС Бережанського району – 10237 господарств у 48 селах з площею орних земель 31,6 тис. га. У першому випадку навантаження на 1 трактор складало умовно 2,2 тис. га, а в другому – майже 4 тис. га [463, арк. 100–101]. Цим же рішенням бюро обкому партії та облвиконком технічно «підкріпили» створені раніше 22 МТС (так звані «МТС

першої черги»): виділили їм по 1 тракторному культиватору та по 6 двокопусних тракторних плугів, застосувавши той же зрівняльний принцип [465, арк. 103].

Зрівнялівка переростає в суб'єктивізм при визначенні планових завдань кожній окремішій МТС. При однаковій кількості рівноцінної техніки (по 6 тракторів «СТЗ-НАТІ», по 2 трактори «У-2», по 6 п'ятикорпусних і по 2 двокорпусних тракторних плуги, по 6 культиваторів і по 5 сівалок), 16 МТС другої черги отримали різні планові завдання щодо проведення тракторних робіт в господарствах області. Так, при рівному технічному оснащенні Михайлівська МТС Мельницького району та Васильківська МТС Гусятинського району, як і деякі інші МТС другої черги, зобов'язані згідно з доведеним планом виконати тракторних робіт у перерахунку на м'яку оранку на площі 3916 га кожна. Саме тоді Вишнівецька МТС за цим самим планом мала виорати 4110 га, Вичерківська МТС Монастириського району і Почаївська МТС – по 3433 га. Різниця у завданнях досягала 1 тис. га, що практично неможливо обґрунтувати з огляду на приблизно рівні кліматичні та ґрунтові умови й рівнозначну технічну оснащеність [572, арк. 134].

Необхідно зауважити, що рівень технічної забезпеченості МТС визначався не лише кількістю наявної сільгосптехніки, насамперед тракторів, а й якістю одержаних технічних одиниць. Про це говорив секретар Підгаєцького райкому партії у своєму виступі на обласній партконференції у квітні 1940 р.: «Наша МТС одержала 2 трактори 1935 року випуску. Це означає, що вони вже мали бути списані, але їх направили нам, хоча є рішення ЦК партії, щоб на місця прислали тільки трактори випуску четвертого кварталу 1939 року. У цьому ж виступі зустрічаємо й інший типовий організаційний недолік в роботі МТС – відсутність належної узгодженості в постачанні пально-мастильних матеріалів з одночасним дефіцитом відповідних ємностей: «Виїхали в поле, але немає мастил. Дещо дістаємо на місці. Кажуть, що наше мастило відправили в Львів, бо в нас не було куди його злити» [353, арк. 92].

25 листопада 1940 р. облвиконком розглядає питання «Про виконання рішень Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 16 березня 1940 року про організацію

державних машинно-тракторних станцій в західних областях УРСР», де зазначалося, що завдання у кількісному відношенні виконане: кожен район області отримав по одній МТС. Але кількісні показники якісними не підкріплялися.

Серед запропонованих організаційних заходів – створення в кожній МТС приймальних комісій з прийому техніки після ремонту (прийом здійснювався відповідним актом, який підписували директор МТС, старший механік і завідуючий райземвідділом). Одним із фінансових заходів було запровадження відрядної оплати праці по ремонту згідно з нормами Наркомату земельних справ СРСР, що мають бути доведені до кожної бригади й до кожного робітника. Важливий адміністративний захід – відрядження до МТС, які не виконували плану тракторних робіт, відповідальних працівників облземвідділу [847, арк. 46].

Про низький рівень організації праці та трудової дисципліни в МТС області свідчить постанова облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Про виконання указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 липня 1940 року «Про заборону самовільного залишення роботи трактористами й комбайнерами, які працюють у машинно-тракторних станціях», де зазначалося, що керівники окремих МТС не забезпечили виконання нормативних актів вищих органів державної влади, спрямованих на зміцнення трудової дисципліни серед працівників МТС, на підвищення продуктивності праці та на успішне виконання виробничих планів. Обласний і районні земвідділи не контролювали стану трудової дисципліни на місцях. Керівництво облземвідділу зобов'язали забезпечити усунення згаданих недоліків, а обласній прокуратурі доручено розслідувати факти порушення указу Верховної Ради СРСР від 17 липня 1940 р. і винних притягнути до судової відповідальності [817, арк. 25].

Загальне керівництво діяльністю МТС здійснювали обком партії та облвиконком через обласне земельне управління, райвиконкоми та районні земельні відділи. Так, 5 червня 1940 р. облвиконком розглядав план-графік ремонту зернозбиральної техніки в колгоспах, МТС і селянських господарствах області до жнивної кампанії 1940 р.

Привертає увагу графік ремонту збиральної техніки. Зокрема, 22 МТС, що діяли з весни 1940 р., повинні були за період з 20 травня до 25 червня відремонтувати 175 жаток, з них 53 – до 30 травня, 65 – до 10 червня, 57 – до 25 червня. Зауважимо, що цей графік затверджено облвиконкомом 5 червня і доведено до виконавців 10 червня 1940 р. Тобто на час доведення графіка ремонту вже мало бути відремонтовано 118 (67,4 %) зі 175 жаток [783, арк. 29].

Якою мірою МТС та їх ремонтні майстерні впливали на підготовку техніки до збирального сезону, можна судити з аналізу графіків ремонту цієї техніки в МТС і в інших господарствах області. Паровими двигунами, яких в області було 272 одиниці, МТС не займалися зовсім. Згідно зі згаданим графіком всі 22 МТС першої черги в період з 10 травня до 20 червня ремонтували 24 нафтодвигуни, яких в області нараховувалося 337 штук. Звідси випливає, що МТС готували до жнив лише 6,6 % нафтодвигунів. Технічна оснащеність – один із вирішальних чинників, що визначають можливості не лише сільськогосподарського, а й всього іншого виробництва, і мав би впливати на встановлення виробничих завдань перед господарствами. Але цього, як правило, не враховували в умовах адміністративно-командної системи управління господарським життям [774, арк. 35].

Реальний вплив МТС на хід збиральної кампанії в області можна визначити із наявності збиральної техніки, яка використовувалася поза МТС в інших господарствах і належала в абсолютній більшості одноосібним селянським господарствам. До такої техніки відносилися 69 снопов'язалок, 385 самоскидок, 157 сінокосилок, 286 кінних граблів. Найбільше сільгоспзнарядь цього типу мали Бучацький (52 одиниці), Великобірківський (47), Новосільський (42), Збараський (40) і Катербурзький (39) райони [775, арк. 36].

На жнивах 1940 р. в господарствах Тернопільщини планувалося задіяти 2534 молотарки (376 парових, 762 моторних, 1090 кінних, 306 ручних). Якщо врахувати, що МТС займалися ремонтом лише парових і моторних молотарок (1138 одиниць) і взяти до уваги, що згідно з графіком ремонту МТС мали відремонтувати 245 молотарок, то доля цієї державної структури в підготовці

такого важливого виду сільгоспмашин складе всього 21, 5 % механізованих і 9,5 % всіх молотарок [773, арк. 34].

На осінньо-зимовий ремонт 1940–1941 рр. за рішенням облвиконкому від 25 вересня 1940 р. було поставлено 254 трактори (105 – марки «У-2», 108 – марки «СТЗ-НАТІ», 21 іномарка). З усього тракторного парку капітального ремонту потребували 34 трактори марки «У-2», 5 – марки «СТЗ-НАТІ» та всі іномарки. У зв'язку з початком радянсько-німецької війни про виконання цього плану говорити не доводиться, але його показники розкривають рівень технічної оснащеності сільського господарства Тернопільщини на весну – літо 1941 р. Ремонту підлягали 281 паровий, 114 нафтових, 112 бензинових двигунів, 266 жаток, 324 складних і 174 напівскладних, 1025 кінних молотарок, 1950 віялок, 13800 возів, 54 сінокосилки, 137 кінних граблів і 27 снопов'язалок. Ремонт згаданої техніки мав здійснюватися по всіх 38 МТС області (22 – першої і 16 – другої черги).

Контроль за роботою МТС здійснювався здебільшого за найважливішим показником – виконанням плану тракторних робіт, що було першочерговим завданням всіх і кожної машинно-тракторної станції. 23 вересня 1940 р. бюро обкому партії слухало питання «Про виконання машинно-тракторними станціями тракторних робіт по області» і змушене визнати хід виконання цього плану незадовільним: станом на 10 вересня з плану 87840 га зорано тільки 32946 га (37,5 %). Низьким був виробіток на 1 трактор: при плані 261 га вироблялося всього 108 га, або 41,4 % передбаченої виробничої норми.

Парадоксальним був той факт, що при невиконанні планового завдання, порушенні графіку робіт, частих простоях техніки мала місце значна перевитрата пального: в Суразькій МТС – 2700 кг, Плотиській – 895 кг, Пробіжнянській – 829 кг та інших. Принципові помилки в керівництві машинно-тракторними станціями під час осінньо-польових робіт допустив Облземвідділ: ним не організовано належного контролю за використанням тракторного парку, не вживалися заходи щодо своєчасного забезпечення МТС паливом, для завантаження сільгосптехніки відповідним фронтом робіт [506, арк. 99].

У поле зору обласного керівництва потрапила робота окремих машинно-тракторних станцій. 29 квітня 1940 р. на засіданні бюро обкому партії звітували про свою роботу директори Збараської, Грабовецької та Підволочиської МТС, в діяльності яких виявлено низку недоліків, насамперед невиконання плану весняної оранки: по Збараській МТС із плану 240 виорано лише 85 га (35,4 %), по Грабовецькій – 120 із 778 га (15,4 %).

З рішення бюро обкому впливав важливий практичний момент: ЦК КП(б)У і РНК УРСР дозволили та зобов'язали директорів МТС віддавати в оренду за помірну плату сільгоспреманент, який МТС не використовували. Але в машинно-тракторних станціях така оренда практикою не стала, хоч і була вигідною обом сторонам: селянським господарствам, які отримували необхідні знаряддя праці, та МТС, які за невикористовуваний реманент мали певну орендну плату, що позитивно впливало б на економічно-фінансові показники їх роботи. Однак на перешкоді став бюрократизм адміністративної системи реалізації рішень [432, арк. 111].

Роботи з обладнання приміщення поточного ремонту техніки постійно відкладалися; виділені на це кошти використовувалися вкрай незадовільно: із 70 тис. крб., асигнованих ще в 1940 р., задіяно лише 7 тис. крб. (10 %), а 20 тис. крб., асигнованих в 1941 р., не використовувалися зовсім. Так само не реалізовувались асигнування на будівництво нафтобази, навіть 4 тис. крб., відпущених в 1940 році [858, арк. 8–9].

Серйозні проблеми виникали в розрахунках колгоспів і селянських господарств з МТС за проведені тракторні та інші види сільгоспробіт, що здійснювались у формі натуральної оплати сільгосппродуктами. За даними бюро обкому партії, озвученими на засіданні 3 жовтня 1940 р., станом на 1 жовтня із плану 4996 т натуроплата виконана лише обсягом 1074 т (21,3 %). Ситуація ускладнювалася ще й тим, що незадовільно проходив обмолот зерна нового врожаю: молотарки на токах працювали з великими перервами, а частина простоювала із технічних причин (в Геленківській МТС із 9 працювали тільки 5, у

Збараській із 12 – тільки 9); норми виробітку при обмолоті зерна не виконувалися; частина МТС відповідних угод з колгоспами й одноосібними господарствами не укладали; рахунки за проведені роботи колгоспам і одноосібним господарствам вручались із запізненням, що гальмувало надходження натуроплати. Саме на цьому наголошувалось у постанові бюро обкому партії: «Зобов'язати директорів МТС, райуповнаркомзагів забезпечити вручення рахунків за проведення МТС робіт в колгоспах і одноосібних господарствах і своєчасну здачу натуроплати на пункти Заготзерно» [521, арк. 101].

Ступінь уваги партійно-державних органів області до діяльності машинно-тракторних станцій можна визначити і за формуванням системи телефонного зв'язку на Тернопільщині. 5 квітня 1940 р. президія облвиконкому затвердила Титульний список телефонізації сільських рад і МТС у Тернопільському управлінні зв'язку, за яким телефонізувалося 36 об'єктів (14 сільських рад і 22 МТС), причому на кожному об'єкті встановлювався лише один телефонний апарат [762, арк. 79].

Отже, МТС здебільшого використовувалися вкрай неефективно, насамперед, через низький організаційний рівень керівництва, принципові помилки та бюрократизм рішень. Унаслідок постійно зривалися доведені плани «згори» для колгоспів і радгоспів в процесі колективізації краю.

3.6. Тваринництво області в системі колективного господарювання

24 червня 1940 р. на пленумі обкому КП(б)У оприлюднено статистику: в 63 колгоспах області було 4479 коней, 3582 голів ВРХ (з них 2224 корови), 1513 свиней і 1026 овець. В кожному колгоспі організовано по 2 ферми ВРХ і по 1 свинофермі, в 9 колгоспах – додатково по 1 вівцефермі, а в 14 – по 1 птахофермі. Такими були кількісні показники колгоспного тваринництва Тернопільщини влітку 1940 р. [355, арк. 32]. Наприкінці року в області діяли вже 84 колгоспи, які мали 80 молочнотоварних ферм, 76 свиноферм, 63 вівцеферми, 45 пасік [355; 49]. Уже 20 грудня 1939 р. на засіданні президії Тернопільського облвиконкому

вивчалось питання «Про стан тваринництва в області та боротьбу з різними захворюваннями тварин». Після позитивної статистичної динаміки, що демонструвала підвищену турботу радянської влади до тваринництва краю, президія облвиконкому висловлює стурбованість щодо його стану, що підкріплює негативною статистичною динамікою: зростання масового забою худоби в повітах і поширення захворювань серед сільгосптварин на ящур, емкар, сибірську виразку (серед ВРХ), на рожу і чуму (серед свиней) і на сап серед коней.

З метою налагодження племінної справи у повітах області вирішено сформувати мережу зооветеринарних діляниць і організовано провести парувальну кампанію в 1940 р. Одним із засобів боротьби з масовим і хаотичним забоем худоби стала заборона забою тварин без огляду й дозволу ветеринарних працівників [705, арк. 3–4].

З урахуванням аграрного характеру регіону, що обумовлював традиційну увагу сільського населення до тваринництва, місцева влада за необхідністю змушена була розробляти й реалізовувати заходи з розвитку ветеринарної медицини. Фінансове забезпечення мережі ветеринарного обслуговування здійснювалося з різноманітних бюджетних джерел. Зокрема, будівництво ветеринарних лікарень у містах Тернополі та Чорткові фінансувалося з фондів державного страхування. Причому ветеринарні лікарні в обох містах були однотипними й на структурні елементи кожної з них виділялася суворо однакова кількість коштів: на ветеринарну лабораторію – по 130,2 тис. крб., на інфекційний стаціонар – по 68,6 тис. крб., на ізолятор – 30,7 тис. крб., на склад медикаментів – по 26,0 тис. крб., на газову камеру – по 6,4 тис. крб., навіть на зовнішню вбиральню – по 9 тис. крб. [797, арк. 42].

Охорона й розвиток тваринництва краю були важливими факторами зміцнення аграрного виробництва та однією з передумов колективізації сільського господарства через залучення в колгоспи дрібних селянських господарств. Тому обласна влада й органи влади на місцях, незважаючи на завантаженість вирішенням першочергових політичних і соціально-економічних проблем, із граничною серйозністю поставилися до реалізації заходів з боротьби з епідеміями

ящура та чуми, що вразили тваринництво Тернопільщини наприкінці 1939 – на початку 1940 років.

Своїм рішенням від 5 лютого 1940 р. облвиконком затвердив карантинні заходи протидії ящуру та чумі в населених пунктах Кременецького, Підгаєцького, Чортківського і Копичинецького районів. Карантин було накладено на небезпечні населені пункти згаданих районів.

Складнішою виявилася ситуація в Чортківському районі: там ящуром був уражений 21 селянський двір (знову ж із поіменно названими господарями) у 7 селах. Найбільше постраждала худоба в господарствах Копичинецького району: під карантинні заходи потрапили всі господарства 10 сіл і районного центру. Спалах чуми було зафіксовано лише в Кременецькому районі: під карантин потрапив господарський двір Кременецького ліцею [740, с. 7–8].

Тернопільський обласний земельний відділ відрядив до охоплених епідемією ящура населених пунктів області відповідну кількість ветеринарних фахівців, оснащених необхідними засобами боротьби з епізоотією. Водночас облвиконком просив Наркомзем УРСР відрядити до області групу ветеринарних фахівців для надання практичної допомоги в ліквідації епідемії ящура та виділити області необхідну кількість деззасобів і біопрепаратів [726, арк. 13–14].

У 1940 р. на ветеринарні заходи в Тернопільській області було виділено 2,8 млн крб., що у 28 разів перевищувало асигнування, які давала польська шляхта на всю ветеринарну медицину в Тернопільському воєводстві. Зусиллями нової влади було організовано 38 ветеринарних лікарень і стільки ж – фельдшерських ветеринарних пунктів. У цих закладах працювали 67 ветеринарних лікарів і 43 ветеринарних фельдшери. У Чорткові та Язлові відкрито 2 ветеринарних технікуми, де навчалися 200 студентів. Працювали курси ветеринарних фельдшерів, які охоплювали 75 осіб [923, с. 4].

Не послаблювалась увага до здійснення заходів протидії тяжкій недугі великої рогатої худоби – ящуру. У цьому напрямі рішуче діяв Тернопільський обласний земельний відділ. Була проведена обласна конференція ветеринарних лікарів і ветеринарних оглядачів худоби з питань боротьби з ящуром. У села

області відрядили 3 ветеринарних лікарі й 12 ветеринарних оглядачів для надання допомоги селянам у виявленні та лікуванні хворих тварин. В Тернопільському повіті відкрили 2 ветеринарних лікарні (в Микулинцях і Кізлові) та заплановано відкриття таких же лікарень у селах Янківці та Яструбів, а також у Тернополі. Преса закликала громадськість області мобілізувати всі зусилля для боротьби з цією небезпечною хворобою, всіляко сприяти ветеринарним працівникам у такій відповідальній справі [924, с. 4].

Про розгортання ветеринарного обслуговування сільського населення області свідчили наступні факти: у Збараському й Новосільському районах, де до 1939 р. на 68 сіл було лише 2 ветеринари (що аж ніяк не задовольняло потреб населення у догляді за тваринами), відкриваються ветеринарні лікарні, зокрема, закінчено ремонт ветлікарні у Збаражі, готується до відкриття ветеринарна амбулаторія у с. Добриводи; с. Сухівці Новосільського району відкривається районна ветеринарна лікарня, а в с. Максимівка організовується ветеринарна амбулаторія. Окрім цього, у Збараському й Новосільському районах розпочали роботу курси ветеринарних оглядачів [925, с. 3].

29 жовтня 1940 р. РНК СРСР прийняв рішення про всесоюзний перепис худоби та птиці. Постановою РНК СРСР визначався механізм проведення перепису худоби і птиці. Перепис проводився протягом 8 днів, розпочинаючи з 8 години ранку 1 січня 1941 р. В містах переписом охоплювалися тільки ті господарства, які мали хоча б 1 голову будь-якої худоби, але оглядові підлягало кожне господарство. В сільській місцевості у списки перепису вносились усі господарства, незалежно від кількості в них худоби. Кожен рахівник – учасник перепису – за 8 днів повинен обстежити 320 сільських дворів або 560 господарств у місті. Рахівників підбирали органи місцевої влади із врахуванням фахової придатності та політичної надійності [637, арк. 1–6].

Перепис підтвердив низький рівень забезпеченості селянських господарств робочою і продуктивною худобою: майже через рік після розподілу худоби з колишніх поміщицьких маєтків в області залишалось понад 90 тис. безкінних і майже 30 тис. безкорівних господарств. 10 жовтня 1940 р.

РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про ліквідацію безкорівності дворів колгоспників і бідняцьких селянських господарств в західних областях України», яку Тернопільський облвиконком і бюро обкому партії своїм рішенням від 17 жовтня спроектували на площину потреб і реалій Тернопільщини. Цим рішенням затверджено план закупки 4 тис. корів і телиць в 1940 р. для ліквідації безкорівності згаданих категорій сільських господарств, а також виділено кредит в 900 тис. крб. для цих закупок. Кредит надавався колгоспникам і одноосібникам з розрахунку 50 % вартості худоби з терміном повернення кредиту за 3 роки. У середньому, на одиницю купленої ВРХ селяни отримували 220–230 крб. кредиту [536, арк. 169–170].

Хоча в попередньо згаданих постановах ЦК КП(б)У і РНК УРСР, обкому партії та облвиконкому ставилися завдання ліквідації безкорівності селянських господарств протягом 1940 р., ця проблема залишалась актуальною й гострою ще й навесні 1941 р.

Умови кредитування залишалися попередніми. За планом розподілу закупівлі ВРХ і розподілу кредитів по районах, найбільшу кількість худоби (525 голів) і найбільший кредит (118 тис. крб.) одержував Чортківський район. Окремі райони закупляли худоби більш як по 300 голів. Розподіл закупівлі худоби для колгоспників і селян-одноосібників у травні 1941 р. (крім Чортківського району) був більш рівномірним (в середньому 200–250 голів на район), ніж у жовтні 1940 р. (тоді окремі райони мали змогу закупити по 40–50 голів ВРХ, інші – по 120–150) [855, арк. 18].

Така увага місцевої влади до неусуспільненого сектора тваринництва обумовлена його абсолютною кількісною і якісною перевагою.

13 червня 1940 р. бюро обкому партії аналізує стан тваринницьких ферм в колгоспах області, а вже 13 серпня цього ж року вивчає рівень виконання своєї постанови. Найбільшим недоліком і найгострішою проблемою названа неукомплектованість тваринницьких ферм: на 20 молочних фермах, 42 свинофермах і 21 вівцефермі до цього часу не забезпечено необхідного мінімуму поголів'я худоби. У 31 колгоспі не організовано вівцеферм, а в 46 – птахоферм.

Незадовільно здійснювалася підготовка тваринницьких приміщень до зими; частина ферм не була забезпечена сіном і соковитими кормами; в окремих районах зривався план закладки силосу. Основною причиною таких недоліків обком партії вважав безвідповідальне ставлення секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів і керівників райземвідділів та облземвідділу до керівництва тваринництвом області [586, арк. 107].

З огляду на критичний стан справ у колгоспному тваринництві 23 серпня 1940 р. бюро обкому партії вивчає цю проблему в більш практичній площині «Про комплектування тваринницьких ферм і підготовку до зимівлі худоби в колгоспах і радгоспах області». Сказано про недостатню роботу райкомів партії та райвиконкомів по комплектуванню тваринницьких ферм у колгоспах. Викликав стурбованість технічний стан тваринницьких приміщень.

Колгоспи мали забезпечити засипку встановленого фонду фуражного зерна, постійно перевіряти стан зберігання та правильність і доцільність витрачання грубих, соковитих і концентрованих кормів. До 15 жовтня, за місяць до зимівлі худоби потрібно було підвезти двомісячний запас грубих кормів на випадок осінньо- зимового бездоріжжя. До цього ж терміну мало закінчитися пізнє силосування гички цукрових і кормових буряків, відходів городини, дикоростучої рослинності, спеціальних посівів на силос [519, арк. 109–110].

15 жовтня 1940 р. облвиконком аналізує перші результати виконання рішень партійних і державних органів про укомплектування тваринницьких ферм і підготовку до зимівлі худоби в колгоспах області. Першим об'єктом аналізу стали тваринницькі ферми Кременецького й Вишнівецького районів. Деякі колгоспи згаданих районів станом на 15 жовтня ще не приступили до переобладнання приміщень ферм до зими, не завершили скиртування згідно з доведеними вимогами, недоукомплектували вівцеферми (до мінімуму 175 голів у багатьох колгоспах не вистачає по 40–45 овець). Траплялися випадки розкрадання кормів з ферм [825, арк. 27].

На спільному засіданні бюро обкому партії та облвиконкому 13 листопада 1940 р. знову йшлося про підготовку до зимівлі худоби в колгоспах, радгоспах і базах

облагодотскоту. Констатація окремих позитивних моментів (колгоспи заготовили грубі корми, окремі райони підготували до зими тваринницькі приміщення) додавала мало оптимізму до загального стану справ по області: колгоспне тваринництво забезпечене соковитими кормами на 89 %, концентрованими – на 81 %; на базах облагодотскоту заготовили лише 55 % необхідних грубих кормів. Ремонт колгоспних конюшень здійснено на 86 %, свинарників – на 77 %, корівників – на 96 %, вівчарників – на 83 %, телятників – на 82 %.

Місцеве керівництво отримало чіткі виробничі вказівки: до 20 листопада закінчити монтаж кормозапарників для запарювання січки та полови, завершити ремонт січкарень і коренерізок, заборонялося згодовування кормів у непереробленому вигляді [550, арк. 110–111].

Згідно з адміністративно-бюрократичною традицією зволікання підготовки та затвердження планів Тернопільський облвиконком і обком партії 3 квітня 1941 року (із запізненням на 3 місяці) схвалюють план розвитку громадського тваринництва в колгоспах і план парування сільгосптварин в колгоспах і селянських господарствах області на 1941 рік. За планом, на кінець 1941 р. поголів'я робочої й продуктивної худоби в області мало досягти таких показників: коні – 27850 голів, ВРХ – 8190 голів (2478 корови, 533 бички, 42 воли), вівці – 6300 голів (з них 3506 вівцематок), свиней – 6000 голів (в тому числі 960 свиноматок). На колгоспних фермах мали бути відгодовані для здачі на заготівельні пункти 411 голів ВРХ і 1094 свині [600, арк. 144].

Найвищі завдання по відгодівлі худоби отримали Шумський (100 голів, з них – 30 ВРХ і 70 свиней), Великоглибочківський (85 голів, з них – 26 ВРХ і 59 свиней), Зборівський (77 голів, з них – 22 ВРХ і 55 свиней), Підгаєцький (66 голів, з них – 16 ВРХ і 50 свиней), Теремовлянський (64 голови, з них – 18 ВРХ і 46 свиней) райони. Найнижчі планові завдання постали перед Мельницьким (10 голів), Пробіжнянським (13 голів), Коропецьким (14 голів), Козлівським (16 голів), Великоборківським і Бережанським (по 19 голів) районами [600, арк. 150].

В розрізі районів найбільшу кількість племінної й продуктивної худоби закупляли Теремовлянський (80 голів ВРХ, 40 овець, 50 свиней), Підволочиський

(відповідно 70, 40 і 50 голів), Збараський (80, 30 і 30 голів) Кременецький (90 голів ВРХ і 60 свиней). Районів, які не закупляли ВРХ, не було. Свиней не закупляв тільки Коропецький район. Овець закупляли 19 районів, з них 8 – племінну породу. 14 районів зробили заявки на купівлю племінних жеребців. Усі райони купляли по 100–250 штук птиці, крім Великоглибочківського (530 штук) і Мельницького (60 штук) [602, арк. 152].

Обласне керівництво вживало заходів щодо покращення якісного складу сільськогосподарських тварин у колгоспах області. З цією метою прийнята програма метизації – схрещування різних порід тварин для поліпшення їх якості. Згідно з програмою, метизації підлягали 3150 голів ВРХ (1620 голів симентальської, 1415 – червоної місцевої, 118 – голландської порід), 83 голови коней (2457 – англійської, 1880 – арабської, 3746 – англоарабської порід), 3227 овець (2699 голів породи меріно-прекос і 528 – каракульської породи) та 1926 свиней великої білої англійської породи [607, арк. 157].

Центрами метизації сільгосптварин мали стати спеціалізовані племінні ферми, що створювались у районах області: в колгоспі ім. Сталіна Буцацького району – по вирощуванню коней арабської породи (17 голів) і в колгоспі ім. Сталіна Скала-Подільського району – коней англо-арабської породи (16 голів); в колгоспі ім. Сталіна Зборівського району – по вирощуванню свиней великої білої англійської породи (130 голів); в колгоспі 1 травня Чортківського району – по вирощуванню овець породи меріно-прекос (250 голів). ВРХ племінних порід розводили в колгоспі ім. Леніна Гусятинського району (порода симентал – 60 голів), в колгоспі ім. Сталіна Підгаєцького району (порода червона місцева – 149 голів), в колгоспі 1 Травня Чортківського району (порода симентал – 67 голів). Загалом на згаданих 7 племінних фермах при наявних 506 головах худоби різних порід на кінець року мало бути вирощено 689 голів племінної худоби, з яких 12 голів чистої породи та 677 голів метисних порід [603, арк. 153].

Для покращення продуктивних характеристик колгоспного стада планувалося спаровування сільгосптварин тільки племінних порід. До спаровування в 1941 р. призначалися 3153 корови й телиці, 1926 свиноматок, 3227

вівцематок і 8083 кобилوماتки. По одноосібних селянських дворах ці показники були незрівнянно вищими: 320250 корів і телиць, 47430 свиноматок, 62560 вівцематок і 67953 кобилوماتки. Вищезгадані цифри вказують на місце, яке займали, і роль, яку відігравали колективні та одноосібні господарства у продовольчому забезпеченні населення області, в даному випадку – м'ясо-молочною продукцією [600, арк. 146].

Виникає питання, якою базою даних користувалися й яку методику розрахунків використовували працівники обласного земельного управління, щоб можна було передбачити й запланувати з точністю до однієї голови кількість спаровувань худоби на колгоспних фермах і в дворах селян-одноосібників при її неконтрольованому забої по селах і постійній купівлі-продажі на ринках? Подібне планування можливе тільки в умовах адміністративно-командної системи управління, яка ігнорує об'єктивні закономірності, в тому числі особливості невіддільних людині природних інстинктів тварин і визнає лише власні, штучно сформовані норми та принципи, звітуючи тільки перед собою [606, арк. 156].

Для збільшення поголів'я худоби в колгоспах, радгоспах і селянських одноосібних господарствах за рішенням облвиконкому й обкому партії від 15 лютого 1941 р. в кожному населеному пункті області організувався громадський парувальний пункт великої рогатої худоби. Облплемзаготконтора спільно з облзаготскотом проводили операції по закупівлі племінної худоби в селянських господарствах для укомплектування громадських парувальних пунктів. Визначено оплату за проведення парування – 10 крб. за кожну спаровану корову чи телицю. Підкреслимо, що дане рішення підписане головою облвиконкому й секретарем обкому КП(б)У [868, арк. 70].

Крім цього, в області створювалися 7 пунктів штучного запліднення ВРХ з планом по 150 запліднень на рік кожен, або 1050 запліднень по області. Це рішення, підготовлене управлінням тваринництва облземвідділу, було ухвалене на спільному засіданні бюро обкому партії та облвиконкому 3 червня 1941 р. [604, арк. 154].

Враховуючи, що основним видом транспорту на ту пору був гужовий, керівництво області особливого значення надавало збільшенню кількості та

поліпшенню якості конепоголів'я. За планом розвитку громадського тваринництва, на кінець 1941 р. в області мало бути понад 27 тис. коней (із врахуванням конепоголів'я в колгоспах, радгоспах і одноосібних селянських господарствах). Досягти такого результату було проблемно, бо, як впливає із постанови облвиконкому від 24 лютого 1941 р. «Про стан конепоголів'я у колгоспах і одноосібних господарствах Тернопільської області», робота в цьому напрямі велась у край незадовільно.

Так, всупереч чинним нормам використовувався на роботах молодняк до 3 років, через що знижувалися його робочі якості. Були випадки загибелі дорослих коней від непомірних робочих навантажень. Важливим кроком в реалізації заходів щодо збільшення кількості та поліпшення якості конепоголів'я в колгоспах, радгоспах і одноосібних господарствах, установах, підприємствах і кооперативних організаціях влада вважала проведення паспортизації коней по області з 25 лютого до 1 квітня 1941 р. [870, арк. 10 – 11].

За планом метизації коней, затвердженим обкомом партії й облвиконкомом 3 червня 1941 р., поліпшенню якості породи підлягали понад 8 тис. коней. Найвище завдання отримав Микулинецький район (тут мали пройти метизацію 650 коней), в Катербурзькому – 435, у Великоглибочецькому – 433, у Збараському – 429. 11 районів метизували до 100 коней, 9 – від 100 до 200, ще 9 – від 200 до 300, а 4 райони – понад 300 коней [608, арк. 158].

Для сприяння збільшенню кількості конепоголів'я та поліпшенню його якості було створено 5 пунктів штучного запліднення: в Гусятинському й Микулинецькому районах – по 100 запліднень на рік коней англійської породи, в Буцацькому й Тербовлянському районах – по 100 коней арабської породи, в Чортківському районі – 100 запліднень коней англо-арабської породи. Отже, 5 пунктів штучного запліднення коней мали забезпечити приріст конепоголів'я на 500 голів високої породи [604, арк. 154].

Дві фундаментальних основи якісного стану й ефективного розвитку тваринництва – матеріально-технічна та кормова бази. За планом розвитку тваринництва на 1941 р. в області передбачалося будівництво станових

тваринницьких об'єктів (47 конюшень, 27 свинарників, 26 загонів для худоби), а також пристосування під тваринницькі приміщення 1620 будівельних споруд (302 загони для худоби, 401 конюшня, 68 телятників, 304 свинарники, 227 вівчарників, 172 пташники, 7 пунктів штучного запліднення, 139 ізоляторів) [600, арк. 146].

Основна увага приділялася в області розширенню матеріальної бази для утримання поголів'я коней і великої рогатої худоби. Збільшення кількості конюшень передбачалося на 448 одиниць (47 новобудов і 401 пристосоване приміщення), для поголів'я ВРХ – 328 приміщень (26 новобудов і 302 пристосованих). Загалом для збільшення конепоголів'я готувалося 13234 місця, а для ВРХ – 9913 місць [605, арк. 155].

Планом розвитку тваринництва області на 1941 рік передбачалося заготовити 150810 т кормів різних видів та 20240 т підстилки. Господарства заготовляли 49,7 тис. т сіна і 49,6 тис. т соковитих кормів, в тому числі 20 тис. т силосу. Шумський район мав заготовити понад 11 тис. т кормів (майже 8 тис. т грубих і понад 3 тис. т соковитих), Катербурзький – більше 9 тис. т (відповідно 6,6 тис. і 2,5 тис. т), Великоглибочківський – 8,8 тис. т (6,1 тис. т і 2,7 тис. т), Козлівський – 7,4 тис. т (6,6 тис. т і 0,8 тис. т). Так само вражає низький відсоток сіна серед грубих кормів – 877 т із 6637 т, або лише 13,2 %, коли по області сіно складало майже половину всієї маси грубих кормів. Соковиті корми й сіно – найнеобхідніші складники кормового раціону продуктивної худоби, а тому їх недостатність чи неоптимальне співвідношення з іншими кормами негативно впливає і на фізичний стан, і на продуктивність худоби [609, арк. 160].

Отже, розширення й зміцнення матеріально-технічної бази тваринництва здійснювалися переважно за рахунок використання нерухомого майна, що залишилось у спадок від попереднього режиму. А для окремих видів сільгосптварин (телята, вівці, сільська птиця) нові приміщення взагалі не будувалися, а догляд за тваринами був непрофесійним, халатним і безвідповідальним.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПРОМИСЛОВОСТІ

4.1. Націоналізація промислових об'єктів – основа перебудови виробництва

За часів буржуазно-поміщицької Польщі промисловість Тернопільщини перебувала у стані глибокої депресії. Промислове виробництво скорочувалося порівняно з його обсягами перед Першою світовою війною. Депресія супроводжувалася зростанням безробіття. Перед 1939 р. в усіх промислових галузях краю було зайнято 7,2 тис. робітників, а кількість безробітних досягала 10 тис. осіб. У структурі промисловості Тернопільщини за даними на 1940 р. абсолютну перевагу мала харчова промисловість (87,3 %), інші – по декілька процентів: деревообробна (без лісозаготівель) – 3,0 %, легка – 3,1 %, будівельних матеріалів – 1,8 %, енергетична – 1,3 %, металообробна і машинобудівна – всього 0,8 %, інші галузі – 2, 7 %. [36, с. 52–53].

У економічному плані західноукраїнські землі фактично виконували роль сировинного придатка Польщі, про що свідчать статистичні дані: Львівське, Станіславівське, Тернопільське і Волинське воєводства займали 25 % території, де проживали 28 % населення Польщі, однак тут діяли лише 16, 6 % промислових підприємств країни і промислове населення складало лише 9,9 % жителів цих воєводств (у Польщі – 15 %). Тенденція економічного занепаду збереглась і в 30-ті роки. Соціально-економічне пригнічення, бідність, безробіття змушували українців шукати додаткові джерела і засоби існування, в тому числі виїжджати на роботу за кордон. Зокрема, з Галичини та Волині у міжвоєнні 1919–1939 рр. виїхали за кордон 680 тис. осіб [318, с. 105–106].

Регіональна картина підкріплюється даними локального масштабу, що знаходимо у місцевих виданнях різних форм і різних часів. Так, в агітаційному альбомі Кременецького райкому Компартії України, випущеному до 50-річчя Жовтневої революції, зазначено: «У 1938 році на території нинішнього Кременецького району було тільки 5 підприємств: ватна фабрика, маслобойня,

лісопилка, пивоварний і тютюновий заводи з низьким рівнем технічного оснащення і невеликими обсягами випуску продукції. До 1939 р. на Кременеччині було лише 6 поштово-телеграфних агентств зв'язку, які доставляли поштові відправлення в сільську місцевість один раз на тиждень. Селяни одержували 1–2 примірники газет і журналів на село, зовсім не було радіотрансляційної мережі. Було лише 59 км шляхів із твердим покриттям. Діяли тільки 4 приватних автобуси» [944, арк. 3, 5].

Для радянських аналітиків єдиним шляхом подолання економічної відсталості на західноукраїнських землях, в тому числі на Тернопільщині, було приєднання до радянської України (зрозуміло, у формі «возз'єднання») та після виходу з-під польського ярма. Радянська пропаганда твердила, що для Західної України возз'єднання з УРСР було великим кроком уперед у розвитку економіки, культури, у піднесенні матеріально-культурного рівня життя трудящих, визначною революційною подією, яка звільнила населення регіону від національно-колоніальної залежності, від безправ'я і відсталості.

Гальмуючи продуктивні сили західноукраїнських земель, польська влада зосереджувала об'єкти індустрії в Центральній Польщі, а в Західній Україні, незважаючи на наявність на її території значних природних багатств (запаси нафти, вугілля, озокериту, природного газу, цинкових руд, калійних солей та ін.), діяли невеликі підприємства, що виробляли продукцію групи споживання. На середину 1939 р. у Західній Україні було 137 тис. безробітних [133, с. 4–5]. Першим кроком революційно-демократичних перетворень у промисловості було встановлення робітничого контролю над виробництвом з боку спеціально створених робітничих комітетів.

У ході експропріації промислових підприємств комітети розробляли порядок і пропозиції щодо конфіскації й націоналізації виробничих об'єктів, здійснювали облік і контроль над усім експропрійованим майном. Вони відіграли важливу роль у знешкодженні актів саботажу, диверсій та інших ворожих дій, які намагалися чинити колишні приватні власники та їх агентура. Згідно з Декларацією Народних Зборів Західної України до весни 1940 р. тимчасові

управління, а потім і місцеві ради експропріювали й націоналізували понад 2200 великих і середніх промислових об'єктів, 414 банків, 1500 дрібних кредитних установ [32, с. 310].

Для промислової галузі Західної України завжди гострою була проблема безробіття. Щоб її вирішити, радянська влада розгорнула широку агітаційну кампанію щодо переїзду місцевих робітників у східні регіони УРСР і СРСР, зокрема на Донбас. Однак добровольців виявилось небагато – і робітників на схід почали вивозити примусово, особливо це стосувалося робітників-поляків. До середини червня 1941 р. із західних областей УРСР тільки на Донбас вивезено 20 тис. робітників [82, с. 42].

Більшовицька тактика націоналізації промислових об'єктів із залученням представників трудового елементу до робітничих комітетів дала на перших порах прогнозований позитивний результат. Цьому сприяв також і той факт, що у зв'язку із занедбаним станом промисловості до 1939 р. перші кроки радянської влади у цій галузі населенням краю сприймалося без супротиву, навіть із певним позитивом.

Разом з націоналізацією в економіку регіону прийшли радянські методи господарювання, однією з характерних рис якого було розростання адміністративного апарату: на 4 – 5 працюючих припадав один управлінець, що вело до здорожчання продукції через зростання її собівартості. Зазнала реформи банківська система: 414 націоналізованих банків і 1500 кредитних установ були об'єднані в 6 обласних контор і 50 районних відділень Держбанку СРСР. Керівництво фінансовими потоками здійснювалося лише з Москви [318, с. 107–108].

Націоналізація промисловості й банків створила економічні основи для соціалістичної трансформації народного господарства західних областей, а також, як вважають аналітики радянських часів, для ліквідації їх господарської й культурної відсталості та піднесення до рівня передових областей Радянської України. Підкреслюється, що цьому сприяла й допомога з боку російського та інших народів СРСР, які надсилали на Західну Україну промислове обладнання,

механізми й техніку, матеріали, необхідні для розвитку всіх галузей промисловості краю. РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановою від 16 лютого 1940 р. затвердили план індустріалізації західних областей Української РСР на 1940 р. Для асигнування такого стратегічного плану РНК СРСР виділив на промисловість краю 2,7 млрд крб. [3, с. 130].

Керівництво області виходило з того, що націоналізація промислових об'єктів створює необхідні передумови для перебудови і розвитку різних галузей промисловості. Вже у квітні 1940 р. в області працювали кілька сотень промислових підприємств, де було зайнято понад 10 тисяч робітників. Тільки в Тернополі діяло 36 підприємств, на яких працювали 1480 робітників, та 23 промислові артілі, що об'єднували 1516 колишніх кустарів. Після укрупнення дрібних промислових одиниць наприкінці 1940 р. в області діяли 14 підприємств союзного, 111 – республіканського, 108 – обласного й 15 промислових комбінатів районного підпорядкування, де працювали більше 10 тисяч робітників. Загальна кількість працюючих у державній і кооперативній промисловості перевищила 16 тис. осіб [207, с. 22–23].

Перетворення та зміни в регіоні відбувалися на фоні кардинальної соціально-економічної й конкретної виробничо-промислової реконструкції всіх галузей місцевого господарства. Нова влада намітила програму соціалістичної індустріалізації краю: реконструкцію старих підприємств, створення осередків промисловості й нових галузей, формування загонів робітничого класу в умовах нових виробничих і суспільних відносин. Важливим елементом таких відносин, як вважалося, стала матеріально-технічна допомога західним областям України від підприємств сходу УРСР та інших союзних республік. До кінця 1940 р. в регіоні вже працювали 410 великих і середніх, 2133 дрібних підприємств із числом робітників відповідно 52,7 тисяч і 9,3 тис. осіб [32, с. 323–324]. Крім цього, в області продовжувалася активна робота по об'єднанню кустарів-ремісників у промислові артілі, кількість яких у 1941 р. зросла до 164 з контингентом працюючих 6878 осіб [104, с. 47].

При проекції процесу й проблем націоналізації на конкретні місцеві об'єкти чіткіше розкривається її сутність та державно-бюрократична форма. Наприклад, алгоритм радянської націоналізації рельєфно проглядається у матеріалі «Народне добро», поміщеному в кременецькій газеті «Сталінським шляхом» 8 жовтня 1939 р: «Під селом Куликовом, у 15 км від Кременця, на недалекій горі Соколий за польських часів була школа планеристів. З вступом Червоної Армії пани повтікали, залишивши будинки школи і льотнисько (аеродром) з великим майном. Є один добрий літак і кілька десятків планерів, не враховуючи різних майстерень і верстатів. Голова сільського комітету в Куликові Іван Загоруйко заявив, що все в будинках колишньої школи ними не порушене. Майно береже сільська гвардія. «Ми, – заявив тов. Загоруйко, – будемо берегти це майно, бо воно наше, народне. Його пани набули за наші податки і нашими мозолями. Будемо пильнувати своє майно в користь цілого народу» [939, с.3].

Довоєнні п'ятирічки підтвердили розбіжність між теорією й практикою партійного керівництва економічним розвитком. Зокрема, ідея комплексного розвитку національних економік поступилася місцем обов'язковості спеціалізації виробництва в національних республіках, що фактично перекривало шлях і можливості пропорційного розвитку. За рахунок жорсткої експлуатації національних теренів забезпечувався промисловий розвиток економічних просторів самої Росії. Усього за довоєнні п'ятирічки Росія привласнила собі 70 % усіх фінансових ресурсів, відпущених на розвиток республіки, залишивши для України лише 16,2 %, тобто в 4,3 раза менше. Саме тоді співвідношення населення складало 56,2 % до 21,4 %, тобто населення Росії лише у 2,6 раза перевищувало чисельність населення України. Якщо в перерахунку на душу населення в економіку України вкладали 1 крб., то в російську – 1,65 крб. [143, с. 428–429].

Радянсько-сталінський варіант націоналізації наніс нищівний удар по важливій та ефективній структурі українського господарського життя, як промислова кооперація, що мала вікові традиції. До вересня 1939 р. особливо важливу роль в господарському житті західноукраїнського населення відігравали

саме кооперативи. Перша більшовицька окупація Західної України у вересні 1939 р. не припинила розвитку української кооперації – вона її просто ліквідувала» [91, с. 460–461].

Отож націоналізація західноукраїнської економічної сфери руйнувала налагоджені у попередні часи зв'язки й знищувала традиційні форми українського господарського життя. Тому насамперед здійснювалося формування основи більшовицької системи господарства – державної власності через націоналізацію промисловості, торгівлі, банків та землі й сільськогосподарських об'єктів, а загалом – через ліквідацію приватної власності. Цього, вважали більшовики, заслуговував і купець-спекулянт, який не лише жив за рахунок комерційного обману трудящих, а й деморалізував суспільство. Третьою ворожою категорією, проти якої спрямовувалися заходи приватизації, були заможні сільські господарі, в радянській термінології «куркулі», діяльність яких вимагала посиленої уваги органів НКВС. Саме тому до керівництва господарськими структурами різних рівнів і профілів залучалися не досвідчені господарники, не кваліфіковані працівники, а ті, хто не мав приватної власності, об'єктів господарювання, а отже, і не мав досвіду господарської діяльності, зате не був скомпрометованим буржуазновласницьким минулим [88, с. 258–259].

Невелика соціалістична взуттєва фабрика, що випускала на рік 2 тис. пар взуття, після розширення виробничих площ і збільшення кількості працюючих стала випускати по 4 тис. пар взуття, тобто ріст виробництва склав 200 % при фактичному збільшенні продукції на 2 тис. одиниць; велика капіталістична взуттєва фабрика, яка виробляла щорічно по 20 тис. пар взуття, збільшила виробництво на 4 тис. пар, що дало приріст випуску продукції на 20 %. В результаті, за більшовицькою статистичною методикою, соціалістичне підприємство працює в 10 раз ефективніше від капіталістичного (зростання на 200 % проти 20 %), хоча реально приріст капіталістичного виробництва в натуральних вимірах був удвічі більшим (4 тис. пар проти 2 тис. пар). «Хитрість» більшовицької статистичної методики полягала у свідомому ігноруванні або замовчуванні вихідної бази статистичних підрахунків [72, с. 67–68].

Постановою президії Тернопільського облвиконкому від 22 червня 1940 р. затверджені місцеві бюджети Тернопільської області на 1940 р. за прибутками в сумі 150,4 млн крб. і за видатками в сумі 148,9 млн крб., тобто перевищення прибутків над видатками на 1 січня 1941 р. складало 1,5 млн крб. Бюджет обласних потреб встановлювався по прибутках в сумі 48, 5 млн крб. і за видатками – майже 47 млн крб. [204, с. 25] (Див. табл.1).

Місцеві бюджети міських рад і райвиконкомів затверджено за прибутками в сумі 101,9 млн крб. і за видатками – в сумі 104,9 млн крб. Для збалансування районних бюджетів 8 районам з обласного бюджету передавалися дотації в сумі близько 3 млн крб. Найвищі бюджети встановлено у Тернополі (9,1 млн крб.), Кременці разом з районом (6,9 млн крб.), Бережанському (5,4 млн крб.), Чортківському (4,7 млн крб.), Буцацькому (4,5 млн крб.), а іншим районам – в основному по 2–3 млн крб. [204, с. 38] (Див. табл. 2).

Міськради й райвиконкоми були зобов'язані до 1 липня 1940 р. затвердити бюджети міст і районів. У постанові облвиконкому наголошувалося: «Облвиконком вимагає від міськрад і райвиконкомів планомірного й безперебійного фінансування підприємств, установ і заходів, передбачених бюджетом, забезпечуючи цим самим повне виконання встановлених виробничих і оперативних планів і планів культурного будівництва» [204, с. 4].

Ресурси першого за роки радянської влади бюджету Тернопільської області (150,4 млн крб.) розподілялися в такий спосіб: фінансування народного господарства – 21, 5 млн крб. (14,3 %), соціально-культурні витрати – 97,3 млн крб. (64,7 %), утримання органів державного управління – 26,7 млн крб. (17,8 %), інші видатки – 3,2 млн крб. (2,1 %) , а також резерв у сумі 1,6 млн крб. (1,1 %). Бюджет формувався за рахунок прибутків від організованих державних промислових, торговельних і комунальних підприємств (985,3 тис. крб.), споживчої й кустарно-промислової кооперації (4,6 млн крб.), податку з обороту кінотеатрів (959 тис. крб.) і нетоварних операцій підприємств побутового обслуговування (1,4 млн крб.). Найбільшим джерелом наповнення бюджету були податки й збори з населення – 73 млн крб. (48,5 %). За ними йшли місцеві податки

і збори в сумі 7,6 млн крб. (5,1 %), державні позики в 10,4 млн крб. (6,9 %). Інші джерела давали 13,6 млн крб. (9,1 %) [204, с. 24].

На фінансове забезпечення комунального господарства в 1940 р. виділялося майже 7,6 млн крб. З цих коштів 2,6 млн крб. йшли на утримання протипожежної охорони, понад 2,4 млн крб. – на будівництво господарських об'єктів, близько 1,7 млн крб. – на благоустрій райцентрів. Позалімітні асигнування благоустрою міст і райцентрів області склали 1,7 млн крб., з яких 0,8 млн крб. забирали сільські райцентри, 0,6 млн крб. йшли на експлуатацію гідротехнічних споруд і мостів, більше 300 тис. крб. – на обладнання лазень та інші заходи [204, с. 70–72] (Див. табл. 4).

Проблеми у виконанні бюджету області були пов'язані не лише з постійним зривом планових завдань виробничими структурами як важливими джерелами наповнення бюджетного кошика, а й системними прорахунками у здійсненні та незавершеності процесу націоналізації. Виконання завдань першого етапу націоналізації, що припадав на кінець 1939 – початок 1940 рр., обком Компартії України оцінив як незадовільне.

Бюро обкому вирішило здійснити перевірку рівня організації роботи націоналізованих підприємств, створити інститут керуючих будинками (кербудів) і провести з ними відповідну нараду, а також на одному з наступних засідань заслухати звіт облвиконкому та облкомунгоспу про підсумки націоналізації підприємств в області. На бюро було оприлюднено факти зловживання службовим положенням при націоналізації майна: начальник облвідділу зв'язку незаконно провів націоналізацію приміщень для потреб працівників апарату цього відділу [359, арк. 6].

Після фіксації низки відхилень від «соціалістичної законності» у постанові робиться загальнополітичний висновок: «Всі ці та подібні порушення при проведенні націоналізації допущені в результаті недооцінки політичного значення дотримання радянських законів і відсутності належної уваги з боку деяких керівників місцевих партійних і радянських організацій питанням боротьби за дотримання соціалістичної законності». Тут же визначається основна форма

ліквідації приватної торгівлі – боротьба зі спекуляцією, яка має здійснюватися із залученням правоохоронних структур [385, арк. 78–79].

Однак порушення та зловживання при проведенні націоналізації продовжувалися, про що свідчать багаточисельні заяви мешканців Тернополя до президії міської ради зі скаргами на несправедливу націоналізацію їх майна. Зокрема, на засіданні президії Тернопільської міськради 19 березня 1940 р. таких заяв розглядалося більше двадцяти. Рішення приймалися практично однотипні: після аргументації «у зв'язку з тим, що...» йшов конкретний висновок, за яким слідувало: «націоналізацію вважати правильною і в проханні відмовити» [674, арк. 86–87].

Причому одночасно у власників повітвиконком «відібрав особисте майно, навіть не залишивши необхідної кількості харчових продуктів і предметів першої необхідності». Мешканців незаконно націоналізованих будинків виселяли на вулицю, не пропонуючи взамін інших житлових приміщень. Націоналізоване майно свідомо обліковувалося недбало, що створювало умови для його розкрадання. Водночас мали місце випадки повернення націоналізованих будинків і майна крупним власникам без будь-яких на це законних підстав [734, арк. 6–7].

Окремі негативні прояви процесу націоналізації були настільки тривожними й резонансними, що з метою уникнення радикальної реакції місцевого населення партійні органи вдавалися до жорстких персональних рішень. Так, за спробу націоналізації та опису майна ченців монастиря с. Михайлівка Борщівського району завідувача відділу Борщівського повіткому КП(б)У звільнено з посади, розпочато слідчі дії, а питання про його партійність вирішувалося після завершення слідства [371, арк. 24].

З метою запобігання помилкам і порушенням у процесі націоналізації в міськрадах і повітвиконкомках затверджували списки об'єктів, що підлягають націоналізації з детальною їх характеристикою. Один із таких списків затвердила президія Тернопільської міської ради 13 січня 1940 р. Рішення по кожному об'єкту зі списку формулювалося стандартно: «Будинок гр. Енгля, вул. Коперніка, 9, що складається із 10 квартир, 31 кімнати, має житлову площу 582 кв. м., та його

майно – націоналізувати, а мешканців із квартир переселити» [663, арк. 155]. З часом такі рішення уточнюються – і в характеристиці власників майна вказується їх соціальний статус (колишній урядовець, поліцейський, офіцер, купець, підприємець, домовласник тощо) [663, арк. 155–156].

Отже, процес націоналізації в області проходив настільки складно і суперечливо, що у звітній доповіді на I-й звітній обласній партійній конференції у квітні 1940 р. повідомлено лише про певні успіхи в націоналізації поміщицьких і монастирських земель, а щодо націоналізації у сфері промислового виробництва та будинковолодіння делегатів конференції поінформовано про «численні порушення соціалістичної законності». У підсумку, визнається у звітній доповіді конференції, обком партії більше займався виправленням системних порушень в ході націоналізації, аніж питаннями її організації, здійснення та ефективного використання націоналізованого майна [353, арк. 58–59].

Отже, політика соціалістичної реконструкції західноукраїнського села не лише не сприймалася селянством краю, а викликала обурення й природний супротив у нього, оскільки руйнувала споконвічні українські національні традиції господарювання.

4.2. Стан і проблеми націоналізованої промислової сфери

За часів польської окупації на Тернопільщині було 1020 дрібних приватних підприємств, де працювали 8798 робітників упродовж 4 – 5 днів на тиждень з 12-годинним (і більше) робочим днем. Станом на початок квітня 1940 р. промисловість Тернопільщини зросла більш як у 1,6 раза – до 1673 підприємств, а кількість працюючих збільшилася в 1,4 раза – до 12476 робітників. Промислову мозаїку Тернопільської області складали 19 ливарно-механічних майстерень, 7 лісо заводів, 5 пивзаводів, 5 ферментаційно-тютюнових заводів, 122 пекарні, 113 цегельні, 789 млинів, 36 типографій та більше трьох сотень інших підприємств (цукро завод, 2 фабрики вати, скло завод, 2 меблеві фабрики, лакофарбовий завод, макаронна фабрика, кондитерська фабрика, дріжджовий завод, шахта бурого

вугілля, 10 електростанцій, спиртзаводи і т. п.). Окрім цього, на базі дрібних кустарних промислів і поодиноких кустарів організовано 102 артілі, де були залучені до виробничої діяльності 2718 робітників. 59 із цих артілей (1564 працюючих) входили до системи облпромради, 28 (1013 робітників) – до обллісопромсоюзу, 15 (14 робітників) – до облкоопінсоюзу [353, арк. 79] (Див. табл. 24).

Перша обласна партійна конференція (квітень 1940 р.) вже мала змогу підвести деякі підсумки роботи націоналізованих, структурно-організаційно й значною мірою технологічно перебудованих підприємств. Питання розвитку промисловості виносилося на розгляд пленуму обкому КП(б)У 28–29 грудня 1940 р., де йшлося про керівництво промисловістю партійними організаціями міст Чорткова й Тернополя. Акцентувалося на конкретних проблемах і практичних питаннях розгортання промислового виробництва не лише у згаданих містах, а й у районах області. Не на повну потужність працює Збараський цегляний завод (замість 2 млн штук цегли на рік дає лише 600 тис.) лише з організаційних причин, які можна вирішити в системі облбудматеріалів спільно з їх керівництвом [372, арк. 7–8].

Основні причини виробничих упущень (невиконання планових завдань, в тому числі з підвищення рівня продуктивності праці) партійне керівництво області бачило в недостатній ефективності організаційної й політико-масової роботи партійних комітетів у трудових колективах.

Зауважимо, що для стратегічних потреб держави та внутрішньогосподарських і соціально-культурних потреб регіону надзвичайно важливим було вирішення проблеми шляхового сполучення й наявності та стану автомобільного і залізничного транспорту області. Вже через тиждень після приходу Червоної армії в область місцева преса писала про відновлення роботи залізничного транспорту. 25 вересня 1939 р. кременецька повітова газета «Сталінським шляхом» інформувала: «Залізнична станція м. Кременець доводить до відома всіх біженців з інших міст, які під час бойових дій польської і німецької армій прибули до Кременця, що зараз встановлено нормальний рух потягів по

всіх напрямках. Всі біженці можуть направлятися до свого місця мешкання. Каса працює щоденно. Ціна квитка попередня. Потяг відправляється щоденно. Всі біженці повинні брати пропуск у Тимчасовому управлінні м. Кременець. Для військовополонених проїзд безкоштовний. Студенти користуються скидкою 33 %» [937, с. 4].

Мало того, преса повідомляла про відновлення роботи залізничного транспорту всієї Західної України. Газети акцентували увагу на тому, що для здійснення цих складних в економічному і технічному відношеннях робіт управління Південно-Західної залізниці направило на залізниці Західної України «кращих своїх людей, які власним прикладом показують, як треба добиватись зразкової роботи транспорту». Офіційні повідомлення носили необхідний ідеологічний акцент: «Штати залізниць майже повністю укомплектовані місцевими залізничниками-українцями. Велике було здивування станційних працівників, яким доводилося (при Польщі) працювати без відпочинку, за мізерну платню, коли вони дізналися, що тепер працюватимуть по 12 год. на зміну з 48-годинним відпочинком». Одне з конкретних повідомлень стосувалося відновлення регулярного залізничного руху на дільниці Тернопіль – Волочиськ [938, с. 3].

Вагомим підтвердженням уваги радянських партійно-державних органів до транспортної сфери краю, особливо до її залізничного сектора, служать матеріали Першої партійної звітно-виборної конференції. У доповіді секретаря обкому питань залізничного транспорту присвячено окремий розділ. Насамперед змальовано близький до аварійного стан залізниці до приходу Червоної армії: вузькоколіїні рейки легкого типу, ненадійне покриття залізничного полотна, малопотужні паровози, абсолютне переважання ручної праці, недосконалий графік руху, недостатня кількість рухомого складу (пасажирських і товарних вагонів, паровозів). На сьогодні на одному Тернопільському відділі залізниці прокладено 150 км колії: в напрямі Тернопіль – Ланівці – 63 км, Тернопіль – Підволочиськ – 54 км, Великі Бірки – Крижмалів – 33 км. 12 км залізничних шляхів «перешили» з вузької колії на широку. Почали застосовуватися потужні

радянські паровози з можливостями перевезення до 1400 т (проти 300 т, що були нормою за панської Польщі) і технічною швидкістю більше 26 км/год (проти 22 км/год до 1939 р.). Почав практикуватися кільцевий рух поїздів.

Украї низькою була продуктивність роботи будівельної техніки. На окремих ділянках екскаватори – головний будівельний механізм на спорудженні залізничного полотна – виконують денне завдання на 33–36 %, скрепер – на 40–50 % зі щоденним простоєм у 3–4 години. Основна організаційна проблема – безвідповідальність керівників дільниць та окремих підрозділів за невиконані завдання.

У рішенні обкому партії зафіксована партійна директивна конкретика, яка підсилювала політичний характер постанови безпосереднім економічним заходом: «Під особисту відповідальність зобов'язати перших секретарів РК КП(б)У і голів райвиконкомів Підволочиського, Скалатського, Микулинецького, Великоборківського, Збараського, Зборівського і Великоглибочківського районів виділяти щоденно для залізничного будівництва наступну кількість возів і робочої сили: на першу дільницю – з Підволочиського району направити 150 возів і 200 робітників, із Скалатського – 150 і 120; на другу дільницю – з Микулинецького, Великоборківського і Збараського районів по 200 возів і 100, 200 та 150 робітників відповідно; на третю дільницю – зі Зборівського району 150 возів і 300 робітників, з Великоглибочківського – 170 возів і 300 робітників» [512, арк. 203–205].

Загальний стан залізничного господарства області і через рік після приєднання до УРСР залишався незадовільним, незважаючи на окремі оптимістичні публікації у місцевій пресі та позитивно-пропагандистські заяви партійних і радянських керівників області.

Низький рівень підготовки паровозного господарства до зими був і по Чортківському відділенні залізниці: паспорт готовності до зими отримано лише на один паровоз; запас палива і мастил відділення має тільки на 1 день при нормі на 3 місяці; не відремонтовані депо в Чорткові і Заліщиках; на окремих станціях несправні водяні помпи, відсутні стаціонарні нафтоховища, на жоден паровоз не

видано паспорта про готовність до зими [524, арк. 143–144]. Неготовність згаданих залізничних відділень до зими була лише елементом загального стану залізничного господарства області.

Кадрові проблеми на залізничному транспорті стосувалися не лише рівня управління залізничним господарством і стану трудової дисципліни на всіх його ділянках, а й нестача робочої сили, особливо у сфері залізничного будівництва, стан справ із кадровим забезпеченням якого був настільки критичним, що Тернопільський облвиконком і обком партії 24 лютого 1941 р. прийняли спільне рішення «Про забезпечення робочою силою оборонного залізничного будівництва». Згідно з визначеним розподілом, кожен район повинен був підібрати й направити на залізничне будівництво від 200 до 325 осіб з рівномірним розподілом по обох термінах. Кожному працюючому, який укладав угоду на 12 місяців роботи, виплачувалась одноразова допомога в розмірі 150 крб. З такого доповнення випливало, що праця тих, хто не укладав угоди, не оплачувалась і фактично була примусовою. Останнє підтверджується одним із пунктів постанови: «Відправку відібраної робочої сили здійснювати організованим порядком». Привертає увагу той факт, що в документі вживається лише деперсоніфікований термін «робоча сила» як означення примусового характеру цієї акції обласної влади [786, арк. 108–109].

Згідно з документом обласне управління трудових резервів при облвиконкомі спільно з керівництвом залізничного будівництва № 56 мали організувати на базі будівельних ділянок і виконробських пунктів 2 школи фабрично-заводського навчання (в Тернополі – на 500 і Підволочиську – на 300 учнів) з тримісячним терміном навчання. Ці школи повинні були працювати в три черги (з 15 квітня, 1 серпня і 15 листопада) по 800 учнів у кожній, і в такий спосіб підготувати для залізничного будівництва до кінця року 2400 робітників відповідних робітничих професій [785, арк. 106].

У сфері автомобільного транспорту питання ставились у площині його формування та розгортання автотранспортного господарства області. 20 січня 1940 р. президія облвиконкому приймає рішення «Про організацію Облавтотресту

Наркомату автомобільного транспорту», за яким весь автомобільний парк, що знаходився у Тернополі й повітах області, в тому числі автобуси, вантажні автомобілі, бензоколонки, передавалися цьому новоутвореному комунальному підприємству [719, арк. 5].

Роботу новоутвореної структури транспортного господарства області партійне керівництво вивчало в серпні 1940 р. За наявною інформацією, діяльність Тернопільського облавтотресту визнана незадовільною, що підтверджувалося багатьма негативними факторами. Наприклад, при плані 100, 9 тис. пасажирів було перевезено лише 68,7 тис. (68 %); по кілометражу план виконано на 86,8 % (при необхідних 3,6 млн зроблено лише 3,2 млн пасажиро-кілометрів). Трест за планом мав перевезти 5,7 тис. т вантажів, а перевіз лише 660 т, тобто виконання плану склало 12 %. При плані 57,9 тис. тонно-кілометрів зроблено тільки 33, 9 тис., або 57,6 % плану [473, арк. 147].

Проте автотранспортне господарство області розширювалось, зростала кількість автомобілів як в обласному центрі, так і в районах області, тому в жовтні 1940 р. облвиконком створює першу структуру з регулювання вуличного і дорожнього руху: 10 жовтня він приймає постанову «Про організацію команди РУД», де просить РНК УРСР дозволити організувати для впорядкування вуличного руху команду РУД в кількості 25 осіб (1 командир, 1 політкерівник, 2 командири рою, 3 інспектори РУД, 18 вартових-регулювальників) [823, арк. 11].

«Больовою» точкою господарського організму області залишалася будівельна галузь, особливо такий її визначальний сектор, як виробництво будівельних матеріалів. Бюро обкому дає вказівку орієнтуватися на місцеві ресурси, максимально використовувати їх у виробництві будівельних матеріалів, у виготовленні знарядь праці та інструментів і що найголовніше – у забезпеченні паливом (торфом, дровами, бурим вугіллям), місцевим гужовим транспортом, лісоматеріалами з місцевих лісів [438, арк. 149].

Від ефективності роботи підприємств з виробництва будівельних матеріалів значною мірою залежав успіх капітального будівництва в регіоні. Із постанови облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. випливало, що план капітальних робіт за 9

місяців 1940 р. виконано лише на 2,7 млн крб. із запланованих 4,2 млн, тобто на 65,3 %. Впоралися з плановими завданнями по капітальних роботах лише облхарчопром і облнаросвіта. Інші виконали планові завдання частково [827, арк. 24].

Причини невиконання планових завдань були комплексними, але основні з них – у низькій ефективності керівництва виробничими структурами. Такий стан справ засвідчував відому економічну істину: у взаємопов'язаному господарському комплексі не можуть успішно працювати окремі структури, якщо неефективно функціонують інші.

Для пом'якшення кадрової проблеми у будівельній галузі облвиконком і бюро обкому партії в лютому 1941 р. приймають рішення «Про організацію школи фабрично-заводського навчання будівельних матеріалів в Бережанах». Кожен район направляв на навчання по 4–6 осіб. Учнів забезпечували гуртожитком і безкоштовним харчуванням. Відділ будматеріалів облвиконкому відповідав за підготовку навчального приміщення, його обладнання необхідним устаткуванням, за підготовку гуртожитку, в тому числі за його забезпечення м'яким інвентарем. На себе обком партії «взяв» підбір директора школи й керівника військово-фізкультурної роботи [785, арк. 106–107]. Як і інші радянські школи, ФЗН мала навчити юнаків працювати за 1–2 робітничими професіями та підготувати їх до військової служби, у зв'язку з чим вводилася посада керівника військово-патріотичного й фізичного виховання.

У господарському комплексі області особливе місце належало підприємствам місцевої промисловості, бо саме в цій системі працювала значна частина націоналізованих підприємств і саме ці промислові об'єкти були покликані в майбутньому стати витоком та основою промислового розвитку краю.

Націоналізовані місцеві підприємства потрапили під повний контроль обласної влади – обкому партії та відповідних відділів облвиконкому, насамперед планового.

Наприклад, план капітальних робіт по облмісцевпрому на 1940 р. передбачав освоєння 290 тис. крб., що означало навантаження на кожний квартал

дещо більше 70 тис. крб. Такий плановий «анархізм» стосувався трьох підприємств облмісцевпрому: Тернопільського та Буцацького ливарно-механічних і Тернопільського обозного заводів. Важко пояснити, як зможе Тернопільський ливарно-механічний завод виконати план капітальних робіт в 40 тис. крб. за рік, якщо за перший квартал він зумів освоїти лише 2 тис. крб., або 4,4 % [766, арк. 27].

Через місяць, 5 квітня 1940 р., облплан розгортає план капітальних робіт облмісцевпрому на другий квартал. Згідно з цим планом, весь обсяг капітальних робіт має бути виконаним упродовж другого кварталу, тобто за квітень-червень 1940 р. заплановано освоїти 270 тис. крб., що залишилися від планового завдання після освоєних у першому кварталі 20 тис. крб. Абсурдність такого підходу полягає в тому, що перед структурами облмісцевпрому ставилися нереальні завдання: Тернопільський ливарно-механічний завод мав збільшити освоєння коштів на капітальні роботи з 2 тис. крб. у першому кварталі до 43 тис. крб. у другому, тобто у 21,5 раз; Буцацький ливарно-механічний завод – з 8 тис. до 62 тис. крб., тобто у 7,8 раз; Тернопільський обозний завод – з 10 тис. до 140 тис. крб., тобто в 14 разів [767, арк. 43].

Зрозуміло, що такі завдання з огляду на матеріально-фінансові та організаційно-кадрові ресурси згаданих підприємств (як показав перший квартал, вони далеко не є достатніми) не просто нереальні, а й руйнівні для забезпечення ритмічної роботи підприємств. 17 лютого 1940 р. бюро обкому партії слухало питання «Про роботу підприємств облмісцевпрому», де було чітко зафіксовано: «Більшість націоналізованих підприємств системи облмісцевпрому працюють незадовільно». Насамперед, підприємства незабезпечені сировиною; окремі з них через відсутність сировини не працюють, інші мають запас сировини на 20–25 днів роботи, що загрожує зупинкою виробництва. Про низький рівень організації роботи на підприємствах системи свідчить нарахування заробітку з поденного розрахунку, а не від виробітку, в результаті чого гальмується ріст продуктивності праці; відсутність заінтересованості у покращенні виробничих показників,

насамперед у збільшенні обсягів випуску продукції; не вирішується питання використання відходів виробництва [400, арк. 158].

Питанням особливої ваги стало використання відходів кольорових металів, бо воно набувало не лише господарського, а й оборонного значення. 29 травня 1940 р. Економічна рада при РНК СРСР прийняла постанову «Про заходи поліпшення збору, збереження та переробки другорядних кольорових металів», яку Тернопільський облвиконком продублював 16 вересня 1940 р. Категоричний тон постанови посилюється в частині вказівок: «Заборонити всім підприємствам і установам витратити брухт і відходи кольорових металів поза відповідними фондами держплану. І тут же попереджено «керівників облмісцевпрому, облкомунвідділу, облметалхімпромсоюзу та керівників промислових підприємств, що вони несуть персональну відповідальність за виконання згаданих постанов, а їх невиконання розцінюється як ігнорування рішень Уряду» [812, арк. 52].

Загальні проблеми розвитку місцевої промисловості регіону концентрувалися на районному рівні та в роботі окремих підприємств. У Монастириському районі на травень 1940 р. діяли 10 млинів з добовою потужністю 17 т борошна, цегельні заводи потужністю 1,4 млн штук цегли на рік, вапнярні потужністю 7 т вапна на добу. Однак ці підприємства працювали не на повну потужність. Партійне керівництво районів скаржилося, що обласні промислові організації не турбувалися питаннями розвитку підприємств районів, не надавали допомоги в їх технічному і кадровому забезпеченні [622, арк. 43].

Складною була ситуація і на інших промислових об'єктах, розміщених в районах області. 3 березня 1940 р. бюро обкому партії аналізує роботу Кременецької шахти бурого вугілля, яка систематично не виконувала планових завдань. З дня пуску в експлуатацію до березня 1940 р. шахта повинна була видобути 8870 т вугілля, а фактичний видобуток досяг лише 7201 т, що складає 81 % плану. Слабо був налагоджений збут продукції: на початок березня на складах шахти знаходилися нереалізовані 5 тис. т бурого вугілля. Не було створено необхідних побутових умов для працівників шахти: не працювала лазня, незадовільно функціонувала їдальня, недостатньо працював Кременецький

міськторг із забезпечення шахтарів продовольчими і промисловими товарами [558, арк. 48–49].

Під пильним партійно-державним контролем перебували окремі, насамперед особливо прибуткові, структури облхарчопрому, зокрема тютюнові фабрики. На початку березня 1940 р. бюро обкому партії аналізує роботу Монастириської тютюнової фабрики. За змістом і переліком упущень у роботі фабрики позитивних показників досягти не могли: рекомендовані на керівну роботу працівники зі своїми управлінськими обов'язками не могли впоратися, не проводились виробничі наради з вирішення поточних економічних питань; оплата праці здійснювалась за старими нормами, в тому числі поденно, що гальмувало ріст продуктивності праці; залишався низьким рівень трудової дисципліни (за її порушення з роботи звільнено 20 робітників); станом на березень 1940 р. виробничий план на рік ще не був розроблений, а тому й недоведений до цехів, залишався низьким рівень забезпечення фабрики необхідними матеріалами (паливом, цигарковим папером), що постійно загрожувало затримкою виробництва [412, арк. 266–268].

Проблеми переслідували й один із найкрупніших промислових об'єктів Тернопільщини – цукровий завод «Поділля». Станом на початок червня при плані 30 % технічної готовності ремонту план ремонтних робіт виконувався лише по поточному ремонту; показник капітального ремонту зупинився на 14 % технічної готовності, а житлове будівництво – на 10 %. Серед гострих організаційно-технічних проблем було зволікання з підготовкою технічних і проектних даних по розширенню виробничих потужностей заводу, в тому числі паро-котлового господарства, а також затримки в посиленні виробничо-технічного потенціалу підприємства за рахунок постачання відповідного обладнання з інших промислових об'єктів республіки [780, арк. 11–13].

Цукрозавод «Поділля» цікавив обласну владу не лише як всеукраїнський виробник цукру, а й як суб'єкт вирішення продовольчих проблем краю. Саме в такому аспекті облвиконком аналізує підготовку підсобного господарства цукрозаводу до весняної сівби 1941 р. і відразу констатує: підготовка заводу до

сівби проходить незадовільно, бо не завершено ремонту сільгоспмашин, на середину лютого ще не приступили до закладки парникових рам з причини їх несвоєчасного виготовлення (15 із запланованих 50), не створили необхідного запасу посівного матеріалу, не підготовлена до весняних робіт тяглова сила [867, арк. 30].

За планом на 1941 р. кількість харчпромкомбінатів по області зростала до 13:4 діючих (Гримайлів, Микулинці, Хоростків, Кременець) поповнювалися 9 новоствореними (Чортків, Мельниця, Заліщики, Борщів, Почаїв, Тлусте, Тернопіль, Бережани, Підволочиськ). У першій групі харчпромкомбінатів працювали 220 осіб, які давали продукції на 526,2 тис. крб. за рік. Привертає увагу той факт, що в загальній чисельності працюючих робітники складали 76,8 %, інженерно-технічні працівники – 5 %, службовці – 10 %, обслуговуючий персонал – 8,2 % [908, арк. 24].

Серед новостворених харчпромкомбінатів найпотужнішим за всіма показниками був Чортківський: 50 його працівників виготовляли за рік продукції на 205,6 тис. крб. з виробітком на 1 працівника 5,9 тис. крб. Інші комбінати цієї групи нараховували по 25–40 працівників, давали річної продукції в межах 50–70 тис. крб. (3 малочисельних – по 30–40 тис. крб.); середній виробіток на 1 працівника складав 2,0–2,5 тис. крб. Загальна чисельність працюючих у новостворених харчпромкомбунатах становила 325 осіб, валова продукція наближалася до 660 тис. крб. Частка робітників серед працюючих – 78,2 %, інженерно-технічних працівників – 6,7 %, службовців – 9,5 %, обслуговуючого персоналу – 5,6 %. Саме така кадрова політика керівництва Чортківського комбінату обумовила позитивні економічні показники роботи підприємства загалом [909, арк. 25–26].

Формується структура місцевої молочної промисловості. 25 листопада 1940 р. Тернопільський облвиконком приймає рішення про створення Управління підприємств молочної промисловості області, за яким Тернопільська облспоживспілка передавала об'єкти молочної й маслопереробної промисловості, що знаходились на території області, в тому числі молокозаводи, сепараторні та

зливні пункти, тресту «Маслопром», а райвиконкоми отримували доручення надати допомогу згаданому тресту в організації районних контор «Маслопрому» [848, арк. 56].

На тому ж засіданні облвиконкому затверджено постанову «Про організацію в районах райmlinпромкомбінатів». Райвиконкоми області були зобов'язані організувати згадані структури борошномельної галузі, включивши до їх складу всі млини, що належали райвиконкомам і сільрадам. Млини, що знаходились у селах, де вже діяли колгоспи, передавались у власність колгоспам. Інші млини підпорядковувалися райвиконкомам [843, арк. 47].

Дозволялося включення до комбінату млинів, дрібних підприємств і майстерень. Визначена система управління комбінатом: на принципах «єдиначальства» його здійснює директор, призначений райвиконкомом у погодженні з облмлнтрестом [841, арк. 48–50].

Увага партійних і державних органів краю до стану справ у харчовій галузі місцевої промисловості була постійною і, необхідно визнати, критично гострою. Не виконувався квартальний план в розрізі асортименту. Зокрема, Чортківська фабрика план виготовлення цукерок виконала на 52 %, дріжджів – на 61 %. Загострилися проблеми постачання харчокомбінатів сировиною і допоміжними матеріалами немісцевого походження. Так, Львівський кондитерський трест постійно затримував постачання необхідних виробничих ресурсів Чортківській мармеладній фабриці: необхідні для роботи в першому кварталі 1941 р. сировину і матеріали Львів поставив до Чорткова наприкінці лютого, тобто із запізненням майже у два місяці [893, арк. 40].

Загалом, незважаючи на адміністративну заклопотаність партійно-державних органів, робота підприємств харчової промисловості області залишалася недостатньо координованою. У своїй постанові від 17 липня 1940 р. «Про підготовку до складання народногосподарського плану на 1941 рік» облвиконком визначає основні позиції в розробці планових завдань на цей період. Перша позиція: курс на повне покриття власними ресурсами сировинних і паливних потреб господарських об'єктів і населення. Друга позиція: розширення і

максимально повне використання виробничих потужностей підприємств промисловості будівельних матеріалів із застосуванням бази підприємств районного підпорядкування з метою розширення комплексного будівництва об'єктів господарського і житлово-побутового призначення. Третя позиція: реалізація заходів щодо підвищення потенціалу місцевої промисловості у збільшенні виробництва товарів широкого вжитку на місцевих ресурсах з метою пом'якшення залежності області від їх ввозу з інших областей і регіонів. Четверта позиція: розробка й реалізація заходів із поліпшення якості та зниження собівартості продукції на підприємствах усіх галузей місцевої промисловості. П'ята позиція: розширення потужностей діючих і створення нових підприємств галузі лише на базі місцевої сировини та місцевих паливних ресурсів [793, арк. 3–4].

Основним резервом у досягненні стратегічних цілей розвитку господарського комплексу області партійно-державне керівництво вважало усунення недоліків, що мали місце при здійсненні планових завдань 1940 р.

Перший недолік, ліквідація якого мала би сприяти виконанню виробничих планів, – аритмія в реалізації квартальних планів (за I квартал дали 5 % річного випуску продукції, за II – 19,2 %, за III – 36,8 %, за IV – 39 %) [559, арк. 72].

Черговий недолік у роботі місцевої промисловості, як резерв підвищення якості й ефективності його виробничих показників, – виконання планових завдань усіма підприємствами галузі, бо плани 1940 р. загалом виконані завдяки їх перевиконанню окремими підприємствами при недовиконанні іншими. Так, при показниках облхарчопрому (193,2 %!) облмісцевпаливпром виконав річний план на 56,4 %, облбудматеріали – на 66,3 %, облмісцевпромсоюз – на 85 % [559, арк. 73].

Третій недолік – хронічне невиконання планових завдань в асортиментному розрізі всіма підрозділами місцевої промисловості. Знову ж таки, загальний показник забезпечувався перевиконанням плану випуску одних видів продукції при критичному недовиконанні завдань по інших видах.

Четвертий недолік – невиправдано висока собівартість продукції практично на всіх підприємствах місцевої промисловості, де давав про себе знати комплекс причин (надмірні виробничі втрати, перенасиченість кадрами, низька трудова і виробнича дисципліна на підприємствах тощо).

І насамкінець п'ятий недолік, усунення якого стало би потужним резервом розвитку місцевої промисловості, – поліпшення якості та прискорення темпів капітального будівництва, бо в 1940 р. план капітальних робіт в галузі виконано на 72,7 %, облкомунгоспу – на 45,4 %, облмісцевпаливпрому – на 39,7 % [559, арк. 72–73].

Аналізуючи випуск головних видів продукції у натуральному виразі, варто знову звернутися до підсумків роботи підприємств легкої промисловості. В системі обллегпрому працювали підприємства двох профілів: швейного і взуттєвого (відкривати нові профілі в 1941 р. не планувалося). У 1940 р. ці підприємства пошили 99 штук демісезонних і зимових пальт (на 1941 р. заплановано 1750 штук), 48 костюмів (заплановано 980 штук), 39 пар взуття (заплановано 11 тис. пар), і на підприємствах районного підпорядкування передбачалося пошити 10 тис. пар валянок (в 1940 р. такого виробництва не було). Так фінансовий абстракціонізм у сфері обллегпрому підтверджувався предметно-практичним прожектерством, що не піддається ніякому обґрунтованому аналізу [836, арк. 82].

Абсурдність і нереальність таких планових завдань підтверджувалися конкретними плановими показниками з виробництва окремих видів продукції: випуск безалкогольних напоїв мав зрости на підприємствах обласного підпорядкування в 2,7 рази, а на підприємствах районного підпорядкування – у 26,2 рази. Кондитерське виробництво обласного підпорядкування скорочувалося на 5,5 %, а районного підпорядкування – зростало в 3,6 рази. Виробництво оцту мало збільшитись у 6,7 рази, чаю – в 4,3 рази на районних підприємствах і в 1,5 рази – на обласних. Така сама картина складалася по виробництву макаронів: на обласних підприємствах – приріст на 19,6 %, а на районних – в 3,4 рази. Це вказувало на поступове перекидання господарського, економічного тягаря з

обласних структур на районні, хоча виробничі ресурси нагромаджувалися, розподілялись і освоювалися більше на обласному рівні, ніж в районах [837, арк. 83–84].

Система облмісцевпрому, де нараховувалося 11 промкомбінатів, Чортківський ливарно-механічний завод, Тернопільський обозний завод, в 1940 р. дала продукції майже на 3,4 млн крб. На 1941 р. планувався ріст виробництва на 49,2 %. Однак окремих із підприємств структури завдання ставились удвічі вищі, ніж в середньому по облмісцевпрому (Бережанський райпромкомбінат – в 3,3 рази, Шумський – в 3,1 рази), іншим – навпаки, нижчими від середніх (Чортківський міськпромкомбінат – на 1,7 %, Збаразький райпромкомбінат – на 19,8 %, Буцацький – на 27 %), а Кременецькому міськпромкомбінату завдання на 1941 р. зменшилися на 6,6 % [838, арк. 86].

Особливої уваги заслуговує виробництво будівельних матеріалів, як важливий чинник розширення й стабілізації промислового виробництва та діяльності житлово-побутового сектора області. У 1940 р. підприємства системи облбудматеріалів виробили продукції на 858,4 тис. крб. На 1941 р. готувалося подвійне зростання виробництва в галузі до 1 млн 743 тис. крб., або більш ніж удвічі. Виготовлення цегли мало зрости в 2,4 рази (від 8,5 млн штук у 1940 р. до 20 млн штук в 1941 р.), черепиці – в 2,3 рази (від 437 тис. штук до 1 млн штук), меленої крейди – в 2,5 рази (від 1,6 тис. т до 4 тис. т), а випалювання вапна – майже в 36 разів (від 958 т до 34,4 тис. т). Останнє підкреслює байдужість планових органів до перспектив виконання розроблених ними планових завдань [839, арк. 90].

Показники виробничої діяльності облпромради важливі тим, що вони стосуються практично всіх сфер виробництва й життя населення краю. Якщо по галузях паливної, металообробної, деревообробної, паперово-поліграфічної і промисловості будівельних матеріалів передбачалося зростання в середньому на 20–30 % (що належить до об'єктивних показників і реальних завдань), то по частині галузей передбачався ріст в 2–2,5 рази (силікатно-керамічна, шкіряно-взуттєва, харчова, культурно-побутова галузі), а по окремих – в 4–6 разів (хімічна,

харчова, текстильно-ткацька, трикотажна галузі) і, нарешті, по галантерейній – у 9 разів [840, арк. 91–92].

14 лютого 1941 р. облвиконком і бюро обкому КП(б)У затверджують план виробництва у місцевій промисловості та промисловій кооперації на перший квартал 1941 р. Планом визначалися конкретні завдання кожній виробничій структурі: облмісцевпрому – організувати на всіх райпромкомбінатах кузню й освоїти випуск 8 видів господарської продукції та дитячих іграшок; облхарчопрому – створити 5 райхарчокомбінатів; облбудматеріалам – відкрити комбінати по виробництву місцевих будівельних матеріалів у районах; облмісцевпаливпрому – ввести в дію 8 торфопідприємств районного підпорядкування; облпромраді – організувати 13 нових артілей і 50 районних пунктів ремонту одягу та взуття, 16 пунктів по скупці старого одягу, 4 гарбарні, 8 салотопок та освоїти випуск понад 20 нових видів господарських і культурно-побутових товарів [865, арк. 45–48].

Тернопільський облвиконком і бюро обкому партії 13 березня 1941р. розглядають питання «Про додатковий план випуску продукції в 1941 році».

Корективи до планових завдань 1941 р. свідчили про наявність аритмії та низьку ефективність роботи господарського механізму області. Так, у системі облхарчопрому випуск половини продукції здійснювався в умовах такої планової анархії та виробничої аритмії: виробництво кондитерських виробів, кави, дріжджів на останній місяць кварталу планувалось удвічі більшим порівняно з їх сукупним випуском за січень–лютий, як перші 2 місяці кварталу. З цього випливало: якщо в січні–лютому підприємства облхарчопрому виробляли в місяць по 20 т дріжджів, то в березні вони повинні були дати 60 т, тобто втричі більше; кондитерських виробів за перші 2 місяці давали щомісячно по 16 т, а в березні виробництво цього продукту повинно було досягти 53 т, знову ж таки більш ніж у 3 рази. Крім цього, планове завдання по кондитерських výroбах було знижене на 5,2 т. Цим визнавалася нереальність встановленого раніше показника в 90 т за перший квартал: випуск за січень–лютий 31,8 т кондитерських виробів сукупно із запланованими на березень 53 т складала 84,8 т. Отже, додаток до

плану закладав «планове невиконання плану» першого кварталу на згадані 5,2 т [886, арк. 71].

Важко пояснити перерозподіл планових завдань із пошиву взуття на підприємствах обллегпрому: якщо за січень–лютий 1941 р. підприємствами виготовлено 375 пар взуття (черевики, туфлі, чоботи), то на березень було заплановано 3160 пар (у 8,5 рази більше). Крім цього, в березні, останньому місяці кварталу та першому місяці весни, передбачалося пошити 1280 пар чоловічих, жіночих і дитячих валянок, з урахуванням того, що за січень– лютий не було пошито жодної пари [885, арк. 70 а].

Те саме бачимо й у виробництві окремих побутово-господарських товарів, навіть у забезпеченні таким важливим на ту пору продуктом, як господарське мило: при плані 20 т на квартал у січні–лютому виготовили тільки 3,4 т, а 16,6 т перенесли на березень [887, арк. 73].

24 лютого 1941 р. облвиконком приймає постанову «Про проведення перепису соціалістичної і приватної промисловості», яка свідчить про підготовку органів державної й партійної влади до кампанії з ліквідації залишків приватної власності на західноукраїнських землях. Чітко і жорстко були визначені умови обов'язковості перепису приватних підприємств: «Приватні промислові підприємства підлягають перепису всі, що мали в одному із місяців 1940 р. хоча б одного найманого робітника, а також ті, що наймалих робітників не мали, але використовували двигун (механічний, електричний, водяний, вітряний чи з кінним приводом), а також ті, що не мали наймалих робітників і двигунів, а мали трьох і більше зайнятих на підприємстві осіб, включаючи власника і членів його родини» [871, арк. 12–13].

Незважаючи на численні провали і постійні кризові явища у виробництві, радянська пропаганда намагалася демонструвати неіснуючі переваги та блага, що їх принесла трудящим соціалістична економічна система. Одним із аргументів такої пропаганди була заробітна плата робітників, яка в 1940 р. в середньому складала 340 крб. на місяць, але з вирахуванням місячних відрахувань (понад 50 крб.) реально обчислювалася сумою менше 290 крб. На ту пору кілограмовий

батон житнього хліба коштував 1 крб., пшеничного – 2,9 крб., 1 кг гречаної крупи – 4,5 крб., картоплі – 0,6 крб., цукру – 5,7 крб., оселедців – 8,0 крб., м'яса (яловичина) – 14,0 крб., вершкового масла – 28,0 крб., 1 л олії – 15,6 крб., 1 л молока – 2,1 крб., 1 десяток яєць – 6,5 крб. Ціни на промислові товари: 1 м ситцю коштував 4,5 крб., 1 м сукна – 180 крб., пара звичайних чобіт – 90 крб. тощо. Отже, робітник у воєнний рік міг купити за свою місячну зарплату в середньому або 1 центнер пшеничного хліба, або 64 кг гречаної крупи, або 20 кг яловичини, або 10 кг вершкового масла, або 64 м ситцю, або 1,6 м сукна, або 3 пари чобіт [181, с. 10–11].

Отже, незважаючи на системні засідання пленумів Тернопільського обкому, постійний контроль над виконанням планових завдань керівниками підприємств, численний штат контролюючих радянських органів, продуктивність праці на підприємствах області залишалася низькою. Аналогічною за своїм рівнем була організаційна робота керівних кадрів підібраними самими партійними організаціями. Також відсутньою була організаційно-технічна допомога районам з боку управлінського центру. Недостатньо і невчасно фінансувалися об'єкти виробництва. Весь цей некомпетентний процес мав просте пояснення – низька або відсутня масово-політична робота з населенням.

РОЗДІЛ 5

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ

5.1. Перебудова системи охорони здоров'я

Якість та ефективність функціонування системи охорони здоров'я мають важливе і вирішальне значення, бо виконують функцію практичного підтвердження життєздатності та гуманістичного характеру діючих владних структур, доказом декларованої владою турботи про громадян держави.

Спадщина, що залишилася від Польщі у забезпеченні населення медичними послугами, була надзвичайно мізерною: недостатня кількість медичних закладів і медичних працівників, висока плата за медичне обслуговування, відсутність систематичної профілактичної роботи і низькі статистичні показники в системі охорони здоров'я. Зокрема, у Тернополі до 1939 р. працювала одна лікарня на 200 ліжок, яку обслуговували 7 лікарів і 10 медсестр, та медичний осередок для бідних, де працювали 3 лікарі. Лікування було платним: за перебування в лікарні протягом доби хворий повинен платити 5–8 зл., а за хірургічну операцію – до 300 зл. [247, с. 53].

До приєднання західноукраїнських земель до УРСР на Тернопільщині фактично не існувало налагодженої системи охорони здоров'я. Критично недостатньою була кількість медичних установ і лікувально-профілактичних закладів, профілактична і санітарно-освітня робота серед населення майже не проводилася. Забезпеченість лікарськими кадрами не відповідала ніяким вимогам. Абсолютна більшість лікарів працювала у містах, де на одного лікаря припадало 832 жителі, тоді, як у сільській місцевості один лікар обслуговував близько 20 тис. населення. На одного лікаря-стоматолога припадало 37,5 тис. жителів. Вкрай низьким було забезпечення населення медикаментами: одна аптека обслуговувала в середньому 200 тис. осіб. Основною фігурою у наданні медичної допомоги залишався приватний лікар [248, с. 320].

Коштів, які виділяла польська влада на охорону здоров'я, не вистачало ні на лікування, ні на профілактичні заходи. Найпоширенішими формами захворювань

був туберкульоз, на який населення краю хворіло постійно і від якого помирало більше половини хворих, серцево-судинні захворювання, інфекційні хвороби (скарлатина, дифтерія, кір, коклюш), а також епідемічні недуги (тиф, дизентерія, трахома). Якщо в 1928 р. на туберкульоз хворіли 829 осіб, то через 10 років їх кількість становила 915, тобто зросла на 10,4 %. Водночас збільшилася смертність від туберкульозу: 584 особи в 1938 р. проти 410 осіб у 1938 р., що вказує на зростання цього показника на 42,4 %. Порівняння приросту негативних показників (10,4 % зростання захворювань до 42,4 % смертності) свідчить про зниження ефективності фтізіатричної медичної допомоги: ріст показника летальності вчетверо перевищував ріст показника захворювань [97, с. 23].

Однією із причин низької ефективності лікування був недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення медичного обслуговування: на все Тернопільське воєводство працював лише один рентгенапарат; на кожних 1000 осіб припадало лише 0,61 ліжка в лікарнях. Із 17 повітів Тернопільського воєводства, де проживало 1,5 млн населення, лише в 9 повітах були лікарні, де працювало лише 30 лікарів. Висока плата за лікування не давала змоги більшості хворих отримати належну медичну допомогу. Внаслідок цього лише в 1936 р. зареєстровано 5336 захворювань, в результаті яких померло 928 осіб, або 17,4 %, що є критичним показником. У Тернополі, де функціонувала лише одна лікарня на 170 осіб і періодично працювали 5–7 лікарів, щороку від туберкульозу помирало до 120 осіб [98, с. 13].

Відомі історики медицини О. Голяченко та Я. Ганіткевич на основі аналізу доступного статистичного матеріалу стверджують, що у довоєнні роки в СРСР було формально виконано другу (1933–1937 рр.) і майже виконано третю (1938–1942 рр.) п'ятирічки охорони здоров'я. У 1940 році в УРСР нараховувалося 2498 лікарень зі 160993 ліжками, 3512 амбулаторно-поліклінічних установ, 8628 фельдшерсько- акушерських пунктів, працювало 33649 лікарів (8,3 на 10 тис. осіб), 102 тисячі середніх медичних працівників (23,9 на 10 тис. осіб), 4428 фармацевтів. Діяли 492 міські та 317 районних санепідемстанцій. Виникли колгоспні пологові будинки [47, с. 201–202].

Медична справа в Західній Україні до 1939 р. формувалася на основі адміністративного устрою Польщі, основною територіальною одиницею якої було воєводство.

Про рівень забезпеченості населення краю медичними послугами можна судити з такої статистики: на 1938 р. у Тернопільському воєводстві працювали 374 лікарі, або 1 лікар на 3,5 тис. населення [314, с. 286]. Аптечних установ, які перебували в руках приватних власників, у західноукраїнському регіоні нараховувалося 376 одиниць, у тому числі 175 – у сільській місцевості [250, с. 411].

У контексті радянзації усіх сфер суспільного життя населення новоприєднаних земель за командою з Москви і Києва розпочалася реорганізація медичної галузі: система охорони здоров'я перебудовувалася за радянськими взірцями. У обласних центрах створювались обласні відділи охорони здоров'я. Паралельно з цим ліквідували медичні або близькі до системи охорони здоров'я громадські організації, як-от Українське лікарське товариство, а окремі, добре оснащені та забезпечені досвідченими медичними кадрами лікарські установи (львівську «Народну лічницю» і шпиталь ім. митрополита А. Шептицького), перетворювали на лікарні для партійних і державних працівників [230, с. 59 – 61].

Перебудова системи охорони здоров'я на західноукраїнських землях розпочинається вже з вересня 1939 р. Насамперед була ліквідована плата за надання медичної допомоги: стаціонарне й амбулаторне лікування в усій мережі лікувально-профілактичних заходів стало безплатним. До кінця 1939 р. в області формується мережа безкоштовних медичних установ: відкрилися 24 лікарні на 1325 ліжок, з них 5 лікарень на 120 ліжок – у сільській місцевості. З'явилися нові спеціалізовані медичні заклади: 13 поліклінік, 50 амбулаторій, 2 диспансери. На кінець 1940 р. в області діяли 19 міських лікарень на 1360 ліжок і 19 лікарень на 441 ліжок – у сільській місцевості. Порівняно з дорадянським періодом кількість лікарень зросла на 23 одиниці, а ліжок у них – на 1073. Створено дві протитуберкульозні лікарні на 50 ліжок і 2 пологові будинки на 55 ліжок. У підсумку, за неповних півтора року після приєднання фонд лікарняних ліжок на

Тернопільщині досяг 1906 штук; організована низка закладів позалікарняної допомоги (18 поліклінік, 7 протитуберкульозних і 7 дерматовенерологічних диспансерів, 2 станції швидкої допомоги, 73 лікарські амбулаторії, 172 фельдшерсько-акушерських пункти у сільській місцевості, 4 лікарських і 8 фельдшерських пунктів на промислових підприємствах) [248, с. 321] (Див. Табл. 21).

Організація медичного обслуговування та формування нової системи охорони здоров'я прискорювалися завдяки використанню досвіду радянських установ охорони здоров'я, які активно допомагали й оперативно впливали на створення мережі лікувально-профілактичних закладів та укомплектування їх медичними кадрами. Процес інтенсифікувався практичною допомогою органів охорони здоров'я східних областей УРСР: на територію Західної України прибули лікарі та середній медичний персонал зі сходу України, з Російської Федерації, а також із Грузії, Вірменії та інших республік. На початок 1941 р. число лікарів у західних областях УРСР збільшилося настільки, що вони практично забезпечували лікувально-профілактичну роботу в закладах, що були відкриті на ту пору в містах і сільській місцевості. Кількість лікарів на 1000 осіб населення досягло 4-х. Одночасно збільшилася кількість середніх медичних працівників і досягла в середньому 2 на 1 лікаря [247, с. 53–54].

Радянські дослідники процесу становлення охорони здоров'я на західноукраїнських землях після їх приєднання до УРСР наголошували, що всі конкретні успіхи в поліпшенні медичного обслуговування населення були наслідком піклування Комуністичної партії й радянського уряду про здоров'я трудящих на основі принципу наближення медичної допомоги до населення.

Зокрема, повідомляється, що в Тернополі, як обласному центрі, розгортають роботу радянські заклади охорони здоров'я: у вересні 1940 р. діють 2 лікарні на 355 ліжок, де працюють 24 лікарі та 74 фахівці із середньою медичною освітою; крім цього, функціонують 3 поліклініки, жіноча і дитяча консультації, кілька спеціалізованих диспансерів; відкрився пологовий будинок на 35 ліжок, який планували у 1941 р. розширити до 60 ліжок [104, с. 86].

Вже на перший фінансовий рік обласна влада розробляє детальні розділи бюджету у контексті витрат на фінансування медичного обслуговування населення (див. дод. Л; таблиця 15). Бюджетом області на 1940 р. на охорону здоров'я виділялося 19,1 млн крб.. Такі асигнування давали змогу до кінця 1940 р. організувати 444 медичних заклади, в тому числі закладів стаціонарної мережі – на 2972 ліжка [204, арк. 20].

У всіх містах і районних центрах створювались амбулаторії, а в усіх районах – фельдшерсько-акушерські курси. На кінець року кількість амбулаторій зростала до 93, фельдшерських і фельдшерсько-акушерських пунктів – до 103. Бюджет області фінансував 2 протитуберкульозні лікарні на 50 ліжок і 2 протитуберкульозні санаторії для дорослих і для дітей по 50 ліжок у кожному [204, арк. 20].

У грудні 1939 р. у повітах області організовуються повітові відділи охорони здоров'я (повітздороввідділи) і санітарні комісії, що підпорядковувались «Охматдиту». У 5 повітах краю організовано санепідемстанції. У кожному місті почали працювати аптеки.

Про значні зрушення у справі медичного обслуговування населення постійно інформує обласна преса. З її повідомлень дізнаємося, що з ініціативи Тимчасового управління у місті Тернополі розпочала роботу поліклініка, де від 8-ої – до 16-ої год. здійснюють прийом хворих 10 кваліфікованих лікарів всіх основних медичних спеціальностей. Працює рентгенівський кабінет. Лікарі поліклініки виїжджають у сільську місцевість для надання медичної допомоги жителям. Для потреб поліклініки виділено 2 автомашини. Щоденно медичний персонал надає лікарську допомогу 100–150 пацієнтам. Із 400 громадян, які приходять до тимчасового управління протягом робочого дня, значна частина звертається з проханням про відкриття лікарні [918, с. 4]. Обласний фінансовий відділ виділив Тернопільському міськздороввідділу кошти на придбання матеріалів для ремонту і розширення поліклініки. Буде Готуються до відкриття пологові будинки і двоє дитячих ясел. Загалом в обласному центрі на потреби медицини асигновано більше 4 млн крб., що будуть використані для забезпечення

роботи діючих і новостворюваних медичних закладів. На ту пору в області працюють 388 лікарів і 549 працівників середнього медичного персоналу. Із врахуванням побажань трудящих робота Тернопільської обласної поліклініки здійснюватиметься від 10-ої – до 18-ої години [921, с. 4].

Для медичного обслуговування дітей в школах і дитячих садках встановлено спеціальний штат лікарів і медсестр. Організовано спеціальні медичні заклади для допомоги матері і дитині: жіночу та дитячу консультації, молочну кухню, дитячі ясла. За рік жіночу консультацію відвідала 4771 пацієнтка, а дитячу консультацію – 6034 дитини; молочна кухня обслужила 6075 дітей. У місті діє 5 державних аптек і одна аптека при Тернопільській міській лікарні. На кінець 1940 р. у місті Тернополі працюватимуть 25 медичних установ зі штатом 97 лікарів, 153 особи середнього медичного персоналу, 125 санітарок і 142 особи адміністративного персоналу. Лікарі здійснюють значну профілактично-виховну роботу медичного спрямування. Зокрема за рік вони прочитали 12 тисячам тернополян 375 лекцій [922, с. 3].

20 грудня 1939 р. президія Тернопільського облвиконкому приймає рішення про створення в місті Тернополі обласної, а в усіх повітах – повітових санепідстанцій до 1 лютого 1940 р. У містах області вирішено організувати станції швидкої медичної допомоги, в кожному повітовому місті – дитячі медичні установи й жіночі консультації. У ці ж терміни в Тернополі передбачається відкриття венерологічного диспансеру. Для поліпшення охорони здоров'я матері і дитини облздороввідділ зобов'язано протягом січня – лютого 1940 р. відкрити в містах і селах області пологові будинки з відповідним штатом медпрацівників. Голови повітвиконкомів і міськрад отримали доручення надати відповідні приміщення для медичних установ, забезпечити належне ставлення до життєвих потреб медичного персоналу (своєчасна виплата зарплати, сприяння у поліпшенні житлово-побутових умов, матеріально-технічна допомога у виконанні професійних обов'язків). Облздороввідділу вказано на необхідність організації курсів працівників медичних установ, особливо медсестр і акушерок [715, с. 10–11].

Проблеми з надання медичних послуг населенню мали не лише об'єктивні, а й суб'єктивні причини, ґрунт для яких створювала система тотального партійно-адміністративного втручання в усі сфери суспільного життя краю, в тому числі в діяльність закладів охорони здоров'я.

Про одне з подібних втручань йдеться у постанові Тернопільського обкому партії від 23 грудня 1939 р. «Про грубе порушення революційної законності зі сторони окремих працівників Бережанського повіту Тернопільської області». Згадане порушення законності було здійснене заступником начальника Бережанського повітового відділу НКВС, начальником повітового відділу міліції та завідуючим повітовим відділом охорони здоров'я і виявилось у примусовому огульному медичному огляді 84 жінок, серед яких були учениці Бережанської середньої школи, у приміщенні повітового відділу міліції під приводом боротьби із захворюваннями.

Обком партії вказав Бережанському повітовому комітету КП(б)У на несвоєчасне реагування щодо згаданого порушення революційної законності відповідальними працівниками, а також запропонував розглянути питання про притягнення до суворої партійної відповідальності порушників законності. Бюро обкому взяло до уваги, що згаданим питанням у правовій площині займається військова прокуратура [349, арк. 19].

Восени 1940 р. Тернопільська обласна рада підводить проміжні підсумки формування мережі лікувально-профілактичних закладів і рівня медичного обслуговування населення області, що відображено у постанові облвиконкому від 15 жовтня 1940 р. «Про розгортання мережі охорони здоров'я в 1940 році». Документом зазначено, що формування мережі лікувальних закладів здійснюється незадовільно і значно відстає від запланованих показників [825, арк. 25].

Відкриття підготовлених медустанов відбувається з відставанням від графіка, а їх готовність не відповідає встановленим нормам: не вистачає належного обладнання, недоукомплектовані кадри медичного персоналу (нааявні випадки, коли в амбулаторіях замість лікарів працюють фельдшери або медсестри). Із запланованих 439 лікувальних закладів різного типу відкрито лише

369, що складає 85 % плану. З причини незадовільного освоєння коштів із бюджетних асигнувань не виконується план відкриття лікувальних закладів охорони материнства і дитинства, зокрема, в містах план відкриття дитячих ясел виконується на 27 %, а в селах – лише на 9 % [825, арк. 26].

У 17 районах області не виділені приміщення для організації дитячих ясел. Зривається план відкриття лікувально-профілактичних закладів не лише в селах, а й в обласному і районних центрах: з передбачених графіком у Тернополі не відкрито 3 медичні установи, у Чорткові – 4, в Заліщиках – 2. Обласна лікарня не фінансується ні згідно з касовим планом, ні з кошторисом, внаслідок чого бувають випадки, коли лікарня має перебої в постачанні медикаментів і харчових продуктів». Облздороввідділ, облторгвідділ, райвиконкоми і міськради отримали відповідні доручення з усунення вказаних недоліків [828, арк. 25–26].

У зв'язку з тим, що в деяких районах області недостатньо використані кошти, відпущені на обладнання та пристосування приміщень під лікувальні заклади, облвиконком приймає рішення про перерозподіл асигнувань обсягом 183,2 тис. крб., з яких 35 тис. крб. спрямовувалися на закінчення ремонту приміщення протитуберкульозного санаторію для дорослих в с. Сороцьке, 15 тис. крб. – на встановлення водопроводу в Теробовлянській лікарні, 65 тис. крб. – на закінчення ремонту в лікарні Лановецького району. Решту коштів у розмірі 63,2 тис. крб. спрямували на так звані «підйомні» для медичних працівників [914, арк. 23].

Партійне керівництво області та районів не випускало з поля зору діяльності закладів охорони здоров'я, що підтверджується матеріалами обласної партійної конференції й пленумів обкому партії, рішеннями райкомів КП(б)У. Зокрема, у резолюції першої Тернопільської обласної партійної конференції (23–25 квітня 1940 р.) зазначено, що зараз в області діють 180 медичних установ, де працюють 388 лікарів і 549 осіб середнього медичного персоналу, замість 11 медичних закладів, що були раніше і в яких працювали лише 23 лікарі [352, арк. 27].

На квітень 1940 р. до обласної системи медичного обслуговування населення належали 28 лікарень (1417 ліжок), 15 поліклінік, 15

протитуберкульозних диспансерів, 7 дерматовенерологічних диспансерів, 1 траходиспансер, 1 обласна і 30 районних санепідемстанцій, 16 жіночих і дитячих консультацій, 55 амбулаторій, 12 шкільних санітарних інспекцій [353, арк. 53].

Водночас на обласній партійній конференції наголошувалося на необхідності раціонального, ефективного і цілеспрямованого використання бюджетних асигнувань з дотриманням фінансово-бюджетної дисципліни та з орієнтацією на досягнення практичного результату.

На IV пленумі Тернопільського обкому КП(б)У (28–29 грудня 1940 р.), коли слухалось питання «Про роботу Збараського і Гусятинського райкомів КП(б)У», партійне керівництво Збараського району звітувало про роботу райкому партії: «Зроблено немало в галузі охорони здоров'я. Обладнані лікарня, поліклініка. Поліклініку за рік відвідали 42 тис. хворих. У лікарні пройшли курс лікування 597 чоловік. Смертність у лікарні зведена до нуля. Але в нас не вистачає білизни, не вистачає асигнувань на лікувальну справу. Надіємось, що в наступному році за фінансової підтримки облвиконкому інфекційний відділ нашої лікарні буде не лише переобладнано, а й розширено» [372, арк. 9].

Державні та партійні органи практикують вивчення і контроль медичного обслуговування населення на прикладі окремих лікувально-профілактичних закладів, екстраполюючи свої рішення та висновки на всі інші медичні установи. Розглядаючи питання «Про роботу міськлікарні» 17 квітня 1940 року, президія Тернопільської міськради вирішує низку практичних питань, спрямованих на своєчасне забезпечення лікарні необхідними матеріалами (паливом, продуктами харчування, медикаментами, медичним інструментарієм), придбання засобів рентген-терапії та фізіотерапії і по три комплекти білизни на кожне лікарняне ліжко, необхідної кількості халатів для медичного персоналу. Заплановане переоснащення пологового відділення новими меблями та медичним обладнанням, перебудову санпропускника і створення боксів у дитячому інфекційному відділі. Звернули увагу і на кадри: передбачене підвищення кваліфікації середнього та обслуговуючого медичного персоналу, а також кадрове

«оздоровлення» міськлікарні через звільнення від масово-ворожих елементів [675, арк. 60].

Періодично вивчався стан медичного обслуговування населення на місцях. 5 березня 1941 р. Тернопільський облвиконком слухає питання «Про стан охорони здоров'я та медичного обслуговування населення в Монастириському районі». З постанови випливає, що недоліки в роботі медичних закладів є типовими і системними: бюджетні асигнування на розгортання мережі лікувальних установ використані лише на 77 %, план ліжкового фонду районної лікарні – на 67 %. Районна лікарня перебуває в незадовільному стані. Керівництву району доручено розробити заходи з усунення згаданих недоліків [875, арк. 19].

Рівень медичного обслуговування населення залежав від наявності й ефективності функціонування соціальних лікувально-профілактичних закладів, що піклувалися незахищеними або мало захищеними категоріями населення, як-от діти-сироти, матері-одиночки, інваліди. В січні 1940 р. Тернопільська міська рада вирішує питання про організацію будинку немовлят у м. Тернопіль. Міськкомунгоспу було доручено виділити відповідне приміщення для облаштування будинку немовлят, утримання якого буде здійснюватися за рахунок міського відділу охорони здоров'я.

17 січня 1940 р. президія Тернопільської міськради комплексно вирішує питання переобліку інвалідів, виплати пенсій інвалідам-пенсіонерам, стану будинків інвалідів (престарілих) і дитячих будинків у місті. Зафіксовано, що в Тернополі проживають близько 4 тис. інвалідів, які не пройшли переобліку. Для усунення цього упущення сформовано робочу комісію, якій доручено протягом 2 місяців здійснити переоблік інвалідів і надати відповідні матеріали експертній комісії для встановлення пенсій [665, арк. 141].

Розгорталася робота з медичного обслуговування дітей. Першими в поле зору новоствореної місцевої влади потрапляють дитячі будинки. 17 січня 1940 р. президія Тернопільської міської ради розглядає питання «Про стан дитячих будинків у м. Тернопіль».

Було розроблено схему реорганізації дитбудинків Тернополя: 5 дитбудинків укрупнювалися до 3; у дитбудинках № 1 і 2 мали проживати діти шкільного, а в дитбудинку № 3 – дошкільного віку.

Комісія з націоналізації отримала доручення відпустити для обладнання дитбудинків необхідні предмети побутового призначення (столи, ліжка, крісла тощо), а для культурно-виховної роботи – музичні інструменти й радіоприймачі [666, арк. 142–143].

Облвиконком розробляв заходи з літнього оздоровлення дітей. Своїм рішенням від 10 лютого 1940 р. він створює міжвідомчу комісію з організації оздоровлення дітей влітку, яку очолив заступник голови облвиконкому й до складу якої входили секретар обкому комсомолу, завідуючий облвно, завідуючий облздороввідділом, представники державних установ, комунальних служб, державної торгівлі, зв'язку, санітарної служби.

Утвореній комісії доручено сформуванати план заходів оздоровчої кампанії на літній період, розробити для його реалізації відповідний кошторис і подати на затвердження президії облвиконкому. Райвиконкоми були зобов'язані створити аналогічні комісії в районах під головуванням керівників виконавчих комітетів [746, арк. 4]. Така ж міжвідомча комісія була створена президією Тернопільської міської ради на чолі із заступником голови та в складі представників міськкому партії й міськкому комсомолу, міськвно, міськздороввідділу, міськфінвідділу та міськторгвідділу [631, арк. 59].

Оздоровлення дітей стає предметом контролю з боку Тернопільського обкому КП(б)У: 13 травня 1940 р. бюро обкому слухало питання «Про хід підготовки до оздоровлення піонерів та школярів у 1940 році». Постановою бюро обкому схвалено організацію 2 обласних піонерських таборів: у с. Червоний Городок Тлустенського району на 200 дітей і в с. Скоморохи Великоборківського району на 100 дітей. Бюро обкому партії не приховує справжньої мети кампанії з літнього оздоровлення дітей: «Обком КП(б)У звертає увагу всіх партійних і радянських організацій на те, що оздоровлення дітей в умовах західних областей

УРСР має велике політичне значення і зобов'язує накреслити практичні заходи з організації районних піонерських таборів» [442, арк. 42–43].

Оздоровчий сезон для учнів 1 – 3 класів розпочинався з 20 травня, а для старшокласників – з 20 червня. Постановою облвиконкому «Про оздоровлення дітей області в 1941 році» схвалено план оздоровчої кампанії дітей, за яким у 3 містах (Тернопіль, Чортків, Кременець) і 38 районах передбачалося оздоровити в літній період 9430 школярів, з них – 6 тис. – в районних таборах, 610 – в обласному, 360 – в санаторіях, 2500 – на дитячих майданчиках. За розподілом місць у таборах кожен район за літо оздоровлював по 160 – 320 дітей залежно від кількості учнів у школах; міста Чортків і Кременець – по 360, а м. Тернопіль – 625 [882, арк. 23–24].

Поступово закладаються основи й формуються установи санітарно-епідеміологічної служби в регіоні. Зокрема, в Тернопільській області була створена державна санітарна інспекція, що контролювала санітарний стан міст і сіл, підприємств, організацій та установ, які діяли в краї.

Держсанінспекцію зобов'язали протягом декади вжити заходів щодо впорядкування ринків в обласному центрі та інших містах краю, взяти під суворий контроль роботу перукарень, пекарень і лазень.

Планувалося створити обласну дезстанцію на базі тернопільської міської лазні, для чого підготувати конкретні організаційно-технічні пропозиції. Президія облвиконкому зобов'язала повітвиконкоми оперативно й безперешкодно надавати приміщення для організації санепідемстанцій і лазень. Досить конкретне доручення отримав обласний відділ міліції: вживати рішучих заходів щодо негайного стягнення штрафів, накладених Держсанінспекцією на порушників санітарних норм і правил [724, арк. 11].

Проблеми санітарної безпеки міського населення протокольно потрапляють у поле зору Тернопільської міської ради, коли на засіданні її президії слухалося питання «Про громадське харчування в ресторанах, їдальнях і буфетах та їх санітарний стан». У постанові чітко окреслено: ресторани, буфети, їдальні та пекарні Тернополя знаходяться в антисанітарному стані. Зокрема, в закладах

громадського харчування не вистачає посуду, працівники без спецодягу (халатів, фартухів).

З метою вирішення згаданих проблем зобов'язано міськторгвідділ провести поточний ремонт у закладах громадського харчування, придбати для них необхідне обладнання та реманент, передбачені чинними санітарними нормами. Крім цього, місьздороввідділ і міська санстанція отримали вказівку вживати рішучих заходів до порушників санітарного стану на об'єктах громадського харчування й хлібопекарнях, проводити з працівниками цих закладів профілактично-виховну санітарно-освітню роботу, а за потреби накладати адміністративні стягнення [662, арк. 154].

Міська санітарно-епідеміологічна станція спільно з міськкомунгоспом зобов'язана підготувати план-графік очищення міської території, систематично здійснювати санітарно-профілактичні та санітарно-освітні заходи серед працівників міськкомунгоспу і жителів міста; щомісячно проводити збори дворників з питань санітарного стану вулиць і прибудинкових територій; практикувати наради з керівниками закладів громадського харчування, продуктової торгівлі і перукарями для обговорення заходів із забезпечення належного санітарного стану в ресторанах, їдальнях, буфетах, продуктових магазинах, пекарнях і перукарнях [673, арк. 131].

До проблем санітарного стану в населених пунктах області звертається Тернопільський обком КП(б)У. Постановою бюро від 25 травня 1940 р. «Про санітарний стан у містах і районних центрах» розкриваються причини й факти незадовільного санітарного стану на території області: міськкомунгоспи, міськради та райвиконкоми, міськкоми і райкоми партії не приділяють належної уваги організації та контролю за здійсненням заходів із забезпечення відповідного санітарного стану на об'єктах обласного і районних центрів, інших населених пунктів. Так, навіть у Тернополі не здійснюється прибирання вулиць, не організоване своєчасне вивезення нечистот, не приведені до санітарного стану заїжджий двір і ринкова площа, не прибираються доріжки, незасіяна трава, не посаджені квіти, знищуються дерева).

У постанові бюро обкому партії вказано на політичний бік боротьби за належний санітарний стан населених пунктів краю: «Обком КП(б)У звертає увагу секретарів міськкомів і райкомів партії, голів міськрад і райвиконкомів на те, що справа чистоти і порядку в містах є однією з важливих ділянок соціалістичного будівництва, і зобов'язує взяти під свій щоденний безпосередній контроль всю роботу із впорядкування міст і районних центрів» [447, арк. 115].

Згодом облвиконком поглиблює контроль за санітарним станом до контролю за якістю й ефективністю санітарно-епідеміологічної роботи і на своєму засіданні 16 вересня 1940 р. розглядає питання «Про санітарно-епідеміологічний стан області». У постанові наголошується на незадовільному стані санітарно-епідеміологічної роботи в області.

Обласному відділу охорони здоров'я запропоновано укомплектувати райздороввідділи Пробіжнянського, Золотопотіського, Білобожницького, Великоглибочківського, Кременецького, Катербурзького і Скала-Подільського районів штатними державними санітарними інспекторами та відновити такі посади в тих райздороввідділах, де вони були ліквідовані.

Обласне керівництво звернулося до Наркомату здоров'я УРСР щодо фахової допомоги у вирішенні санітарно-епідеміологічних проблем області [813, арк. 55–56].

Отже, нова влада, отримавши у спадщину від панської Польщі слаборозвинуту систему приватної медицини, вживає організаційно-структурних та матеріально-технічних заходів щодо реформування діючих і створення нових лікувально-профілактичних закладів, докорінно змінює тактичні підходи до управління мережею медичних установ, а загалом – здійснює перебудову системи охорони здоров'я за радянським взірцем, апробованим у медичних закладах СРСР.

Ці нововведення були спрямовані на приведення всіх елементів медичного обслуговування населення відповідно до соціалістичної системи господарювання з її планово-адміністративним регулюванням. Здійснювані заходи однаковою мірою стосувались і охорони здоров'я населення, і санітарно-епідеміологічної

служби, і ветеринарної медицини. Незважаючи на системні труднощі та невдачі, що супроводжували процес реформування медичної галузі, влада цілеспрямовано й наполегливо продовжувала запроваджувати принципи соціалістичної охорони здоров'я та використовувати методи й засоби радянської медицини.

5.2. Структурна перебудова сфери торгівлі

Система торговельного обслуговування населення цікавила нову владу по-особливому. Насамперед це було джерело «швидких» грошей, необхідних для фінансування інших секторів виробничої й невиробничої сфер. По-друге, торгівля виступала найвигіднішим каналом реалізації продукції, що надходила зі сходу країни.

Радянська система торгівлі була покликана формувати дефіцит товарів навіть при їх наявності. Дефіцит як вічний супутник радянської торгівлі створював ідеальні умови для збагачення привілейованих верств населення (партійно-державної номенклатури різного типу та рівнів, представників правоохоронних структур, керівників установ невиробничої сфери та виробничого сектора економіки, чиновників різних категорій). Що стосується чиновництва, або, за офіційним визначенням, радянських службовців, то їх чисельність навіть у сфері торгівлі була надміру великою. Моральний, а точніше аморальний, бік процесу забезпечувався примітивним трактуванням суспільної (колективної, кооперативної, державної) власності: спільне, отже, не має конкретного власника, а тому може бути моїм без проблем і перешкод, тобто кожен крадій вважав, що він із загального бере тільки особисто своє, те, що за правом спільної власності належить йому. В Західній Україні, де споконвіку шанували приватну власність, крадіж майна у господаря-власника був тяжким гріхом і ганьбою. Суспільна власність, яка знищила власника і господаря, разом з ним усунула моральну відповідальність за ганебний матеріальний вчинок [88, с. 287–289].

Першим етапом руйнівної роботи нової влади щодо української кооперації стало злиття всіх кооперативних об'єднань, що існували на території Західної України за Польщі, в єдину радянську кооперацію.

Управління радянською кооперацією повністю відповідало більшовицькій партійно-бюрократичній системі. Обиралося лише правління сільських і районних споживчих товариств. У обласних споживспілках діяли спецвідділи, тобто відділи НКВС. Кооперація фактично стала партійно-державною [88, с. 267–269].

Як торгово-економічна інституція, підпорядкована партійно-державній владі, радянська кооперація переслідувала двоєдину мету: задовольняти потреби населення в послугах торгівлі, бо іншої торгівлі, крім державної і кооперативної, в СРСР не існувало, та збирати із села максимум виробленої ним сільськогосподарської продукції. Механізм планування працював за авторитарною схемою: Москва планувала для Києва, Київ – для області, область – для районів, район – для ССТ (сільпо), а ця прикінцева ланка – для кожної окремої торговельної й заготівельної точки.

Внаслідок цього планування склади торговельних організацій були перевантажені «неходовим» товаром, а необхідної широковживаної продукції (добротного одягу, взуття, предметів побуту тощо) не вистачало.

Радянські ідеологи стверджували: «Велика увага приділялась розгортанню державної і кооперативної торгівлі. Комуністична партія і уряд радянської України надали трудящим Тернополя матеріальну допомогу продовольством і промисловими товарами. Вживалися заходи до повного забезпечення потреб населення в борошні, м'ясі, крупах. На початку січня 1940 року в місті вже було 37 державних і кооперативних магазинів, хлібопекарні, кафе, їдальні і ресторани. У державній і кооперативній торгівлі працювало близько 800 осіб» [104, с. 86].

Радянська перебудова польської торговельної системи мала одну важливу особливість: на селі були залишені кооперативи, в яких колишнє керівництво замінили на нове, лояльне до радянської влади. Сільські кооперативні крамниці торгували тим, що їм поставляли повітові кооперативи. Асортимент товарів був бідним, і товар поступав у мізерних кількостях.

Фактично не було такої категорії товару, яка б не належала до дефіциту. Один метр тканини для жіночої сукні коштував до 10 крб., а для чоловічого костюма – до 25; тонка жіноча хустка – до 12 крб., а тепла – до 60; пару взуття продавали за 60 крб., жіночі панчохи – по 6 крб.; горілка коштувала 15 крб. за 1 літр [88, с. 355].

Формуванням заготівельних структур в аграрному секторі господарства західноукраїнських земель нова влада починає займатися з кінця 1939 – початку 1940 р., в чому зустрічає значні організаційні, кадрові й матеріально-технічні труднощі. На засіданні президії Тернопільського облвиконкому 5 лютого 1940 р. вивчалось важливе для системи забезпечення населення краю сільськогосподарськими продуктами питання «Про хід організації обласної контори Укрторгплодоовоч та стан заготівель картоплі по області».

Вирішувалося питання організації приймальних і перевалочних заготівельних пунктів. Облплан зобов'язали виділити необхідну кількість матеріалів для облаштування цих пунктів, а облконтору Укрторгплодоовоч – визначити їх дислокацію на залізничних станціях і в сільській місцевості. До цієї справи долучили управління Львівської залізниці, яке мало виділити ділянки при коліях залізничних станцій для будівництва перевалочних пунктів Укрторгплодоовоч [741, арк. 5].

Відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 5 квітня 1940 р. «Про обов'язкові поставки зерна, картоплі, м'яса і вовни для колгоспів, колгоспників і одноосібних господарств» встановлені обов'язкові поставки зерна, картоплі, вовни і м'яса державі. На виконання згаданої постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У райкоми партії приступили до проведення відповідних зборів селян.

У протоколах таких зборів зафіксовані фрагменти виступів сільських трудівників з відкритим ідеологічним підтекстом: «Я дякую радянській владі, що мене як старого звільняють від поставок. А при капіталістичній Польщі мене, звичайно, не звільняли б. Я прошу керівників влади вручити мені зобов'язання, бо

я теж хочу виконувати обов'язкову поставку і цим брати участь у будівництві радянської держави» (М. Фастик, 65 років, с. Товсте Гримайлівського району); (середняк Лоск, с. Поток Козівського району); «Селянин Стоцький із с. Тлусте Тлустенського району вніс пропозицію щодо клопотання перед Уповноваженим Наркомату заготівель УРСР про дозвіл здавати зерно авансом в рахунок обов'язкової поставки» [353, арк. 46].

Особливої уваги серед заготівельних організацій заслуговували контори заготзерно. На засіданні президії Тернопільського облвиконкому 5 січня 1940 р. одним із перших стояло питання «Про виконання постанови ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 27 листопада 1939 р. про утворення мережі заготпунктів заготзерно». Повітові виконкоми були зобов'язані надати конторі облзаготзерно допомогу в забезпеченні приміщеннями контор і реалізаційних баз заготзерно, а також передати конторі облзаготзерно весь конфіскований зерноочисний і ваговий інвентар і складські приміщення, що знаходяться на відстані менше 5 км від залізничної станції. У Тернополі та вищезгаданих повітових центрах планувалося підготувати складські приміщення (склепи) місткістю не менше 4 тис. т кожне, а також елеватор на 10 тис. т зерна у місті Тернополі [725, арк. 12–13].

Напруга у питаннях заготівлі хліба не знижувалася і восени 1940 р. Бюро обкому партії 3 вересня 1940 р. у постанові «Про хід хлібопоставок» називає 13 районів (третина районів області!), що виконали план заготівель в середньому лише на 23–25 %. Окремі керівники цих районів отримали партійні стягнення, інші уникли цього, пообіцявши виконати завдання зернопоставок протягом двох тижнів. Якщо «ними не будуть вжиті відповідні заходи по забезпеченню повного виконання до 15 вересня 1940 року плану хлібопоставок, натуроплати і повернення кредитів, вони будуть притягнуті до суворої партійної і державної відповідальності» [509, арк. 194].

Другою за значущістю та проблемністю після забезпечення населення хлібом була справа заготівлі та забезпечення населення міст і сіл м'ясом, м'ясопродуктами. Наявні м'ясопереробні потужності явно не могли впоратися з таким завданням. Президія Тернопільської міської ради 13 січня 1940 р. розглядає

питання «Про роботу м'ясокомбінату», де категорично констатує: «М'ясокомбінат працює незадовільно. Заготівельники м'ясокомбінату і райспоживспілки працюють недбало, пустили справу заготівлі худоби в населення на «самоплив». Підприємства м'ясокомбінату не обладнали місць для тимчасового утримання заготовленої худоби і не забезпечують її необхідною кількістю кормів. Немає озброєної охорони для збереження майна та продукції [661, арк. 51].

Державні закупівлі сільськогосподарської продукції жорстко планувалися за всіма необхідними показниками: за якісними і кількісними параметрами, за суб'єктами, об'єктами і предметами (видами продукції) заготівель. Зокрема, план державних закупівель худоби і птиці на другий квартал 1940 р. визначався у живій вазі, був диференційований по місяцях за часом, по районах – за об'єктами, а до суб'єктів заготівельної діяльності включав заготскот, облспоживспілку, птахопром і м'ясокомбінат.

Худобу і птицю райони здавали тільки заготскоту, облспоживспілці та птахопрому. До окремих висновків приводить плановий розподіл завдань по місяцях: за перші 2 місяці другого кварталу (квітень – травень) завдання по заготівлі худоби та птиці незначною мірою відрізнялись одне від одного (в межах однієї тонни), а в червні плановий показник знижувався на кілька тонн. Зокрема, за перші 2 місяці кварталу Бережанський район був зобов'язаний здати худоби та птиці у живій вазі 60,6 т, тобто 75 % планового завдання, з якого на червень місяць залишалось лише 25 %. А співвідношення планових показників мало би бути 66:33 (у відсотках). Тобто планові завдання на перші два місяці завищені на 9 %, а на червень – занижені на 8 % [420, арк. 53].

Обсяги оперативних завдань поставок сільськогосподарської продукції затверджувалися Уповноваженим Наркомату заготівель УРСР по області. Планом оперативного завдання на квітень 1941 р. передбачалася державна закупівля м'яса через структури «заготскоту», облспоживкооперація, птахопром в обсязі 415 т, з них по 200 т – «заготскоту» і облспоживкооперації та 15 т – птахопрому (цей

обсяг ішов у загальнодержавний фонд). Усього за квітень область повинна була поставити 687,6 т м'яса, з них 187, 6 т як перекриття недовиконання («недоїмка») за попередній період. Ці дані свідчать, що завдання по заготівлі м'яса були непосильними для села [511, арк. 198].

Вирішуючи проблему забезпечення області продуктами харчування, партійно-державні органи намагалися максимально використати місцеві ресурси й організаційно-структурні можливості, насамперед мережу створених обласних організацій виробничо-торговельного профілю. Одним із прикладів такого підходу є представлений плановим відділом облвиконкому і затверджений 6 березня 1941 р. бюро обкому партії «План розведення домашньої птиці по Тернопольській області на 1941 рік». Документ зобов'язував обласні організації, навіть не пов'язані із птахівництвом, розводити домашню птицю визначеного виду і в установленій кількості. 8 обласних організацій були зобов'язані відгодувати майже 15 тис. штук домашньої птиці (курей, качок, гусей). Найбільше навантаження припадало на облспоживспілку: 600 курей, 3300 гусей, 4100 качок, тобто всього 8000 штук, або 53,3 % загального планового завдання [571, арк. 132]. На цьому ж засіданні бюро обкому затверджено ще один, також представлений облпланом анологічний документ «План відгодівлі свиней по організаціях Тернопільської області на 1941 рік» [570, арк. 131].

Окрім цього, практикувалася відгодівля свійських тварин, зокрема свиней, при торговельних організаціях області з наступним використанням у закладах громадського харчування. Дотичною до справи відгодівлі свиней при структурах торгівлі, підприємствах та установах для потреб громадського харчування стає організація салотопок в окремих районах області.

6 березня 1941 р. бюро обкому партії затверджує додатковий «План організації салотопок по облпромраді на 1941 рік». Передбачалося відкриття 22 нових салотопок у різних регіонах області, практично по одній салотопці в переважній більшості районів при окремих колгоспах, причому в Білобожницькому, Буданівському, Новосільському і Скала-Подільському районах

діючі салотопки закривалися і загальна їх кількість по області на кінець 1941 р. мала складати 24 одиниці [567, арк. 118].

Важливою для системи торговельних і заготівельних організацій, підприємств громадського харчування була проблема збереження харчових продуктів у літній період. Найдоступнішим на ту пору способом вирішення цього питання залишалася заготівля льоду в зимовий період. 31 грудня 1940р. облвиконком приймає рішення «Про план заготівлі льоду для потреб торгівлі та громадського харчування на літній сезон 1941 року». Передбачалося, що 38 районів і 3 міста (Тернопіль, Кременець, Чортків) мають заготовити 19545 т льоду. Заготівля льоду мала завершитися до 25 лютого 1941 р. Облторгвідділу доручено контролювати хід заготівлі льоду та доповісти президії облвиконкому 10 березня 1941 р. про стан виконання цієї постанови [851, арк. 62–63].

Бюро обкому констатувало, що «торговельні організації області не використали можливостей по заготівлі та переробці овочів для повного забезпечення потреб населення міст і обмежились виконанням лише мінімальних планів власних заготівель. Зокрема, Козлівський район план заготівель виконав на 5,2 %, Тербовлянський – на 5,8 %, Золотниківський – на 8,7 %. Керівників відповідних партійно-державних структур міст і районів, торговельних і заготівельних організацій попереджено про їх персональну відповідальність за повне виконання плану заготівлі та закладки овочів і картоплі на зимове зберігання [541, арк. 69].

Формування обласної системи заготівлі продуктів харчування, зокрема продукції рослинництва, здійснювалось зі значними труднощами. Це визнає Тернопільський облвиконком у своїй постанові від 26 травня 1941 р. «Про підготовку технічної бази Укрплодоовоч до прийому овочів урожаю 1941 року»: «Система Укрплодоовоч в області до прийому і переробки овочів урожаю 1941 року не підготовлена. Перевалочні пункти забезпечені приміщеннями лише на 74 %, а 8 пунктів (Тернопіль, Білобожниця, Тлусте, Козова, Корначівка, Гадинківці і Коростятин) зовсім не мають приміщень. Із плану будівництва 18 об'єктів у системі Укрплодоовоч на суму 518 тис. крб. будуються лише 2: в Кременці та

Бучачі. Комплектами плодоовочевої тари міжрайконтори забезпечені на 70 %» [854, арк. 12–13]. Причину такого загрозливого стану облвиконком бачить у «недостатньому керівництві з боку облконтори Укрплодоовоч і виконкомів районних рад», а основний спосіб вирішення проблеми – в забезпеченні новостворених приймальних пунктів «перевіреними та підготовленими кадрами».

Заготівля м'яса і птиці через створення відгодівельних пунктів при торговельних організаціях, підприємствах і установах формувала потребу в достатній кількості кормів для худоби, поставленої на відгодівлю. Окрім відходів громадського харчування, потрібні були так звані «грубі корми», насамперед сіно і солома. Солома використовувалась ще й для технічного утримання свиней. Тому до розряду заготівельних турбот обласного керівництва потрапляє і ця категорія кормів [789, арк. 26].

Виконком Тернопільської обласної ради приймає рішення про відкриття додаткової мережі сінозаготівельних пунктів по районах області. Облвиконком врахував, що обласна структура заготсіно не має достатньої кількості пунктів по обслуговуванню заготівельників сіна та соломи, а тому зобов'язав облконтору заготсіна розширити мережу сінозаготівельних пунктів на 10 об'єктів. До цього область зобов'язував ще й наказ Наркомату заготівель СРСР, яким були затверджені місця дислокації сінозаготівельних пунктів: районні центри Чортків, Скалат, Підволочиськ, Заліщики, Гусятин, Козова, Ланівці, а також села Хоростятин (Коропецький район), Хоростків (Копичинецький район), Іване-Пусте (Мельницький район) [480, арк. 74]. Виділені земельні площі давали змогу пунктам заготсіна самостійно заготовляти сіно в доповнення до закупленого у населення. Дислокація сінозаготівельних пунктів біля залізничних станцій забезпечувала його оперативне транспортування після заготівель, в тому числі й за межі області.

З метою відновлення рибних запасів рекомендувалося головам райвиконкомів, міськрад і сільрад взяти під персональний контроль реалізацію відповідних відновлюваних заходів, в чому керуватися постановою облвиконкому від 28 травня 1940 р. «Про правила рибальства», яка забороняє вилов риби

відповідних порід, ваги і в період нересту, застосування засобів і способів вилову риби, що шкодять поголів'ю риб. Обласній і районним структурам міліції доручено вести принципову боротьбу з порушникам правил риболовлі на території області, а в перспективі передбачалося організувати в Тернопільській області Державну інспекцію рибпромислового нагляду [791, арк. 6]. Як і в інших ситуаціях, коли необхідно було приймати конкретні рішення щодо покращення стану справ, акцент переносився на адміністративно-технічні заходи і, як правило, ігнорувалося застосування об'єктивних господарсько-економічних важелів і стимулів.

Політика планових заготівель поширювалась і на таку далеку від можливостей планового регулювання схему, як мисливство. Насамперед слід зазначити, що 5 березня 1941 р. Тернопільський облвиконком вирішує питання «Про організацію заказників на території Тернопільської області». З метою збереження та розвитку мисливської фауни облвиконком виділив під заказники мисливські угіддя у 12 районах області: в Козлівському районі – 2 заказники загальною площею понад 400 га; в Коропецькому – 6 заказників площею 2800 га; в Підгаєцькому – 3 заказники площею більше 1200 га; по 1 заказнику – в Скалатському, Збаразькому, Борщівському, Вишнівецькому, Катербурзькому загальною площею більше 1700 га; в Пробіжнянському – 2 заказники площею майже 700 га; 13 заказників – у Буданівському районі загальною площею більше 3340 га; 14 заказників – у Білобожницькому загальною площею понад 3700 га; 6 заказників – у Копичинецькому районі загальною площею майже 5600 га. На територіях вказаних заказників заборонялося всяке полювання до відміни даної постанови, а їх охорона покладалась на лісову сторожу, міліцію, сільські ради та заготівельні організації [874, арк. 21].

Взірцем адміністративного за формою, механічного за методикою, необґрунтованого за логікою та беззмістовного за економічною доцільністю був план заготівлі хутра по районах Тернопільської області на зимовий сезон 1940–1941 р. Його затверджено рішенням Тернопільського облвиконкому 25 вересня 1940 р. Так, за згадану зиму мисливці області повинні вполювати і здати

споживкооперації 9 тисяч зайців-русаків на суму 21,6 тис. крб. (по 2,4 крб. за 1 вбитого зайця), 100 лисиць на суму 3 тис. крб. (по 30 крб. за лисицю), 400 тхорів на суму 2,8 тис. крб. (по 7 крб. за тхора), 10 горностаїв на суму 750 крб. (по 75 крб. за одного). Трьом північним районам (Вишнівецькому, Кременецькому і Шумському) доручено вполювати по 1 вовку ціною по 35 крб. за кожного [815, арк. 20].

Важливим елементом економічної структури краю в аспекті вирішення завдань забезпечення його населення продовольчими товарами була місцева харчова промисловість.

Харчова промисловість Тернопільщини характеризувалася вкрай нераціональним розміщенням. Більшість підприємств були сконцентровані вздовж залізниць, якими готову продукцію вивозили до центральних районів Польщі. У північних і частині південних районів області підприємств харчової промисловості, крім дрібних млинів і невеликих винокурних заводів, не було. Харчова промисловість регіону почала розвиватись після 1939 р.: розширюються діючі підприємства, виникають нові галузі, зокрема, хлібопекарська, кондитерська, макаронна, овочесушильна, овочеконсервна та інші [36, с. 59].

Якраз тоді одна з найважливіших проблем – забезпечення населення хлібом – залишалася невирішеною. 25 січня 1940 р. питання виноситься на засідання президії Тернопільського облвиконкому в конкретній практичній площині – «Про стан пекарень та постачання хлібом населення м. Тернопіль». Це означало, що проблема торгівлі хлібом стосувалась усієї області, тобто не лише сіл, а й обласного центру.

Рішення президії облвиконкому було категорично рішучим: директора Тернопільторгу зобов'язали терміново довести випікання хліба до 30 тонн на добу, керівників воєнторгу та спецторгу – відкрити пекарні та розпочати випікання хліба для свого споживача (у випадку невиконання цих рішень згадані керівники будуть притягнуті до суворої відповідальності). Акцентовані вимоги щодо розробки графіків випікання і постачання хліба до торговельних точок,

відкриття магазинів (пунктів) продажу хліба на околицях міста, наведення належного санітарного стану в пекарнях [733, арк. 5–6].

Однак проблема забезпечення населення хлібом залишалась невирішеною впродовж тривалого часу. Тому через три місяці, 17 квітня 1940 р., до неї повертається президія Тернопільської міської ради, розглядаючи питання «Про хід торгівлі хлібом і хлібобулочними виробами». Як ілюструють матеріали засідання президії, зокрема прийнята нею постанова, ситуація з випіканням і торгівлею хлібом у місті Тернополі не покращилася. Спостерігаються випадки випуску нестандартного і деформованого хліба. Тернопільторг і заготзерно зобов'язані усунути згадані недоліки до середини травня 1940 р., а міськторгвідділу міської ради доручено 17 травня доповісти президії Тернопільської міської ради про виконання цього рішення вищезгаданими структурами [669, с. 116–117].

Окрім хлібної проблеми, в області гостро стояло питання про забезпечення населення, насамперед жителів села, товарами масового споживання. У своїй постанові від 23 серпня 1940 р. «Про стан випуску товарів широкого вжитку» бюро Тернопільського обкому КП(б)У відзначало, що, незважаючи на деяке зростання випуску товарів першої необхідності, у третьому кварталі поточного року порівняно з першим півріччям, план виробництва товарів згаданої категорії облмісцевпромом, облпромрадою та облкоопінспілкою не виконується.

Продукція, яку випускають промартілі та підприємства, за своєю якістю не відповідає встановленим стандартам. Найбільшою мірою це стосується меблевих і швейних виробів. Більшість продукції місцевого виробництва надходить у торговельну мережу без фабричного маркування, чим порушуються відповідні вимоги радянського законодавства. На багатьох підприємствах, що випускають товари широкого вжитку, незабезпечено належного рівня трудової дисципліни, не ведеться цілеспрямованої масово-політичної роботи, неорганізоване соціалістичне змагання за успішне виконання виробничих завдань. Рішення бюро обкому партії адресувалося персонально керівникам облмісцевпрому, облпромради, обллісопромсоюзу, облкоопінспілки та облхарчопрому [593, арк. 153].

Постановою президій облвиконкому голову бюро облспоживспілки персонально зобов'язано вжити заходів щодо створення і відкриття в новоутворених районах області закладів громадського харчування (їдалень, ресторанів, буфетів) та до налагодження безперебійної торгівлі товарами першої необхідності.

Усі обласні організації (облспоживспілка, облпромрада, облхарчопром, облкоопспілка) зобов'язувалися працювати на основі укладених угод про постачання товарів у сільську торговельну мережу.

Гостро стояло кадрове питання, тому облвиконком зобов'язав облспоживспілку відкрити навчально-курсний комбінат для підготовки масових кооперативних кадрів і звернутися до Укркоопспілки з проханням надіслати кваліфікованих викладачів для цього комбінату та кваліфікованих бухгалтерів і плановиків для райспоживспілок новоутворених районів. Поряд з такими значними стратегічними проблемами було акцентовано увагу на болючому практичному питанні – своєчасному забезпеченні хлібом сільського населення, для чого вирішили випікати і продавати хліб у кожному районному центрі, в селищах і великих селах. На облторгвідділ облвиконкому покладался контроль за вирішенням «хлібного» питання [731, арк. 3–4].

Ситуація із забезпеченням населення області продуктами харчування була настільки складною, що відповідні статистичні дані, зокрема плани організації пекарень, овочесховищ, продовольчих складів, визнавалися такими, які «не підлягають оголошенню». До них належав «План капітальних робіт по державній торгівлі Тернопільської області», затверджений постановою облвиконкому 5 квітня 1940 р. Тернопільському облторгу цим планом виділялося 70 тис. крб. на організацію пекарень, з них 30 тис. крб. (42, 8 %) мали бути освоєні у другому кварталі [760, арк. 37].

Як показує рішення Тернопільського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про стан хлібопечення і торгівлі хлібом в області», згадані асигнування очікуваного результату не дали: «Виконком обласної ради відмічає, що, незважаючи на організацію в області (на 1 березня 1941 року) 108 пекарень, 185

магазинів для продажу хліба, хлібопечення і торгівля хлібом знаходяться у незадовільному стані. Обмеженим залишається асортимент хліба: в середньому по області випікається 6 сортів, а по окремих районах (Гримайлівський, Копичинецький, Пробіжнянський) – лише по 2–3 сорти. Практично відсутні здобні хлібобулочні вироби. Трапляються випадки обважування покупців, насамперед через випікання хлібобулочних виробів нестандартної, штучно заниженої ваги. Витрати пекарень на випікання хліба надто завищені і складають по облспоживспілці 17,4 %, по облторгу – 16 %, по Тернопільторгу – 25 % відносно товарообороту. Заготзерно продовжує поставляти до хлібопекарень неякісне борошно без проведення належного аналізу» [894, арк. 42].

3 вересня 1940 р. бюро Тернопільського обкому КП(б)У розглянуло питання «Про стан кооперативної торгівлі в Почаївському районі». Постанова розпочинається категоричним висновком про незадовільний стан кооперативної торгівлі в цьому районі. План товарообігу за перше півріччя виконано лише на 47,8 %, за третій квартал – на 71,6 %, план децентралізованих закупівель – на 77, 2 %. Крамниці сільських споживчих товариств не мають належного культурного вигляду і знаходяться в антисанітарному стані; в них відсутні преїскуранти цін, незабезпечена викладка і збереження товару, занедбана торгівля товарами широкого вжитку [534, арк. 138].

Аналогічними, як і в постанові бюро обкому партії, були висновки виконкому Тернопільської облради у постанові від 15 лютого 1941 р. «Про стан торгівлі у м. Чортків і Чортківському районі»: торгівля у районному центрі та районі залишається незадовільною, що насамперед підтверджується даними про виконання плану товарообороту, який в цілому по району не виконується. Надзвичайно низькою якістю характеризуються товари, що виробляються артілями місцевої промисловості, внаслідок чого магазини і склади затоварені недоброякісною продукцією виробництва облпромради. Серед працівників торговельних організацій є багато «неперевіраних людей, які засмічують торговельні кадри», і тому мають місце фінансові зловживання, а порушники не притягуються до відповідальності. Постановляюча частина рішення якраз

розпочинається із вказівки щодо вирішення останньої проблеми: в десятиденний термін перевірити кадри торговельних організацій і звільнити тих, хто «не заслуговує довір'я і порушує правила радянської торгівлі» та замінити «перевіреними людьми» [866, арк. 24].

Відсутність позитивної динаміки в організації торговельного обслуговування населення підтверджує однотипне з попередніми рішення Тернопільської облради від 26 травня 1941 р. «Про стан торгівлі в Пробіжнянському та Скалатському районах». Як завжди, констатується, що «торгівля в Пробіжнянському і Скалатському районах проходить незадовільно». У Скалатському районі наявні запаси товарів на складах і в магазинах перевищують планові нормативи: при необхідності запасів товарів на 350 тис. крб. в наявності – на 511 тис. крб. У Пробіжнянському районі картина протилежна: на базі райспоживспілки при потребі запасу в 248 тис.крб. наявний запас лише на 145 тис. крб., внаслідок чого затримується виконання плану товарообороту [852, арк. 10].

Облторгвідділ зобов'язано встановити для кожного району тверді норми забезпечення борошном, крупами, цукром і суворо контролювати їх дотримання. Серед інших заходів – забезпечення торговельних точок товарними і настільними вагами; організація по області не менше 10 роздрібно-оптових баз для постачання горілчаних виробів; перевірка товарних запасів на базах райспоживспілок; реалізація товарів лише через торговельні точки та заборона їх продажу через оптові бази; вимога до всіх торговельних організацій збільшити реалізацію товарів широкого вжитку за рахунок зростання їх виробництва місцевими промисловими структурами. Секретарі райкомів партії мали провести районні наради голів сільських споживчих товариств з питань організації торгівлі в селах [439, арк. 269].

Облспоживспілка діяла в усіх районах області як в системі роздрібно торгівлі, так і в системі громадського харчування. Торговельні точки облторгу діяли тільки в окремих районах: по системі роздрібно торгівлі – в Кременецькому, Тербовлянському, Чортківському, Бережанському, Буцацькому

і Скалатському (обсяг товарообороту – 80 млн крб., або 15,8 % від товарообігу в області). У цих же районах працювали заклади громадського харчування облторгу (обсяг послуг – 5 млн крб., або 26,2 % від усіх послуг громадського харчування області) [358, арк. 229].

Згадані райони перебували у привілейованому становищі відносно інших не лише в обсягах роздрібного товарообігу (в середньому по 25 млн крб. в рік, в інших – по 8–9 млн крб.), а й по забезпеченню послугами закладів громадського харчування: якщо по інших районах доля цих послуг складала в середньому 1,5–2,0 % від роздрібного товарообігу, то у згаданих – 3,5–5,1 %. Привілеї вказаних районів пояснювалися дислокацією військових частин, а увага до забезпечення таких населених пунктів була особливою і це забезпечення належало до партійно-державних інтересів. До таких же інтересів, але у фінансовому контексті, належала торгівля алкоголем і тютюновими виробами: товарооборот одного лише тютюнзбуту переважав товарообіг Укркультторгу вшестеро (!) [358, арк. 228–231].

Суб'єктивізм, формалізм і необґрунтованість планових завдань по товарообороту на 1940 р. призвели до того, що на четвертий квартал року співвідношення обороту закладів громадського харчування до роздрібного товарообороту по області довелося змінювати в 3,8 рази в бік збільшення долі громадського харчування в загальному товарообороті.

Це підтверджується постановою Тернопільського облвиконкому від 25 листопада 1940 р «Про план роздрібного товарообороту та обороту громадського харчування на четвертий квартал 1940 року», яка не торкається економічних важелів і ресурсів забезпечення виконання ключових завдань, а, зафіксувавши цифрові показники плану, дає лише адміністративно-командні вказівки: «Зобов'язати облторгвідділ протягом двох днів довести районам області план роздрібного товарообороту та обороту громадського харчування і забезпечити його повне виконання [842, с. 41–42].

Динаміка торговельного обслуговування населення краю залишається негативною – і партійно-державні органи області та підпорядкований їм облплан

змушені врахувати таку тенденцію при формуванні планових завдань по роздрібному товарообороту і обороту громадського харчування на 1941 р. Цей підхід ліг в основу постанови Тернопільського облвиконкому від 25 березня 1941 р. «Про план роздрібного товарообороту й обороту громадського харчування державно-кооперативної торгівлі Тернопольської області на 1941 рік і на перший квартал 1941 року».

Загальні планові завдання згідно зі згаданою постановою знизилися з 523,2 млн крб. в 1940 р. до 414 млн крб. в 1941 р. (на 20,9 %). У розрізі торговельних організацій: в облспоживспілці – із 333 млн крб. до 280 млн крб. (на 15,9 %); в облторзі – з 80 млн крб. до 31 млн крб. (на 61,3 %); в Укркоопторзі – з 5,9 млн крб. до 2,9 млн крб. (удвічі); у Тернопільторзі – з 73 млн крб. – до 47 млн крб. (на 35,6 %). Зростання планових показників спостерігається по торговельних структурах, що мали безпосереднє відношення до ідеологічно-пропагандистської роботи партії: у Союздруці – з 3,1 млн крб. до 3,3 млн крб. (ріст на 7,7 %) та у военторзі – структурі, що відповідала мілітарним інтересам влади, – з 6,8 млн крб. – до 14,2 млн крб. (ріст у 21 рази) [902, арк. 19–32].

Повна неспроможність і навіть антипродуктивність радянської системи планування у сфері торгівлі стає очевидною при зіставленні планових показників з реальними показниками результатів торговельної діяльності наприкінці планового періоду. Ці показники, як уже згадувалось, підпадають під гриф «Не підлягає розголошенню». Головна причина – подвійна невідповідність реальних показників виконання планових завдань і тих же реальних показників з оприлюдненими результатами, які називали «липovими, або дутими цифрами». Для ілюстрації звернемося до підсумків обороту закладів громадського харчування Тернопільського облторгу за 1940 рік. У звіті, направленому Наркомату торгівлі УРСРС, облторг доповідає про успішне виконання плану обороту на 134,6 % (3,5 млн крб. при плані 2,6 млн крб.). Однак деталізація звіту показує, що план перевиконано за рахунок закупівлі і реалізації зовнішньої продукції (з інших торговельних організацій). Водночас власної продукції при плані 1,4 млн крб. було

вироблено і реалізовано лише на 0,64 млн крб. (виконання плану на 45,7 %) [656 арк. 7].

Це була перша невідповідність: розходження реальних показників із плановими за своєю суттю. Мається на увазі, що виконання плану було провалене за основними (власне виробництво) показниками, а рятували план за рахунок надпланової (більш ніж удвічі) закупівлі продукції в інших організацій. Друга невідповідність виходила за рамки дисциплінарної й «претендувала» на кримінальну відповідальність. Вказане у звіті Наркомату торгівлі УРСР планове завдання обороту закладів громадського харчування на 1940 р. в сумі 2,6 млн крб. було явно сфальсифікованим, бо суперечило показнику основного планового документа, затвердженого спільною постановою Тернопільського облвиконкому і обкому КП(б)У від 4 березня 1940 р. «Про план громадського харчування в районах області», де чітко вказувався плановий показник обороту громадського харчування по облторгу – 5 млн крб. [389, арк. 112].

Курс влади на комерційну «алкоголізацію» населення західноукраїнського регіону підтверджує статистика руху товарів у 1940 р. на складах і в роздрібній торгівлі. Зокрема, за рік на бази і в торгівлю поступило 25 найменувань продовольчих товарів на суму 17,7 млн крб., серед яких на алкогольні напої припадало 5,05 млн крб. (28,8 %). Водночас хлібобулочних виробів, борошна, круп, макаронів і зернофуражу закуплено на 5,7 млн крб. (32,2 %). Однак жоден із зернових продуктів не досягає показника закупки алкоголю: борошно – 2,9 млн крб. (57,9 % від закупівлі алкоголю), хліб – 2,6 млн крб. (51,9 %). Відсоток реалізації непродовольчих товарів був ще вищим – 95,3 %: перевищення процента реалізації непродовольчих товарів над продовольчими пояснюється аграрним характером регіону, жителі якого значну частину своїх продовольчих потреб забезпечували з домашнього господарства [790, арк. 72].

Адміністративно-командна система породжує нереальні плани не лише в сенсі нереальності їх виконання, а й у сенсі відсутності зв'язку з реальними обставинами, потребами і можливостями. Прийняті в торгівлі плани, як і в усій соціалістичній економіці, жили власним, як правило, ідеологічно спрямованим

життям, а торговельна сфера, як і вся економіка, – життям товарного дефіциту і диспропорціями між попитом і пропозицією. Обов'язки міськторгвідділу у справі регулювання торгівлею підкреслюють, що він є знаряддям Наркомторгів ССРСР і УРСР, облторгвідділу в забезпеченні їх командно-адміністративного впливу на торговельну мережу міста (області) [790, арк. 67–69].

Внаслідок цього склалися відчутні диспропорції не тільки в обсягах отриманих ресурсів, а й у масштабах доведених завдань. Це можна помітити в аналізі офіційних документів, що стосуються виділення фондів і заготівельних обсягів. Порівняємо два рішення Тернопільського облвиконкому: «Про розподіл борошна по області на вересень 1940 року» від 5 вересня 1940 р. [805, арк. 15] та «Про заготівлю льоду для потреб торгівлі та громадського харчування на літній сезон 1941 року» від 31 грудня 1940 р. [851, арк. 62–63].

Для порівняння беремо Кременецький район, сусідній з ним Почаївський та один із найбільш віддалених – Чортківський. Згідно з обласною рознарядкою, Кременецький район отримав борошна найменше (22 т), Почаївський – 29 т, а Чортківський – 138 т, тобто Кременець отримав борошна майже на 25 % менше, ніж Почаїв і в 6,3 рази менше, ніж Чортків. Однак завданням по заготівлі льоду для торгівлі Кременець був завантажений найбільше: отримавши борошна на 25 % менше від Почаєва, кременчани заготовляли льоду в 6,4 рази більше від почаївчан. Відносно Чорткова Кременець «програв» у 6,3 рази по борошну, а льоду заготовляв всього на 40 % менше.

Необхідно згадати ще один деструктивний чинник у функціонуванні системи радянської торгівлі в цей період. Загальнодержавну тенденцію милітаризації економічного життя країни місцева влада цілеспрямовано поширювала і на сферу торгівлі. Зокрема, президія Тернопільської міської ради своїм рішенням «Про виділення приміщень для воєнторгу м. Тернопіль» вилучає такі приміщення в інших, цивільних організацій і передає їх військово-торговельній структурі. Так, у промартілі було забране приміщення перукарні і передане для перукарні воєнторгу. В такий спосіб воєнторг для їдальні отримав

приміщення їдальні харчопрому. Перша юридична консультація змушена була віддати своє приміщення під промтоварний магазин воєнторгу, а контора заготльону стала книжковим магазином, приміщення Союзутилю – промкомбінатом воєнторгу. Міськкомунгосп зобов'язали анулювати через суд угоди оренди на приміщення, що були зайняті згаданими організаціями, і оформити відповідні угоди з воєнторгом [632, арк. 62].

Заслуговує уваги аналіз стану державної і кооперативної торгівлі, зроблений секретарем Тернопільського обкому КП(б)У на I обласній партійній конференції 24 квітня 1940 р. Він відразу ж наголосив на тому, що виправдовувати провали в торгівлі відсутністю товарів нема об'єктивних підстав. Річ у тому, що ходовий товар систематично затримується на оптових базах і це негативно впливає на виконання планів товарообороту. Причина затримки кращого асортименту товару – в намаганні надати можливість торговим точкам реалізувати неходовий, залежаний товар, бо при наявності «товарного голоду» покупець змушений купувати і недоброякісний товар.

Така шкідлива і навіть злочинна практика стала невід'ємним елементом управлінської діяльності керівників торговельних організацій. Партійне керівництво вважало, що 90 % причин негативного стану торговельної справи в області обумовлені низьким рівнем організаційної роботи та безвідповідальним керівництвом системою торговельного обслуговування населення області [353, арк. 110–111].

Звітуючи на пленумі обкому партії 28 грудня 1940 р., секретар Збараського райкому КП(б)У заявляв, що у Збаражі, колишньому купецькому місті, розгортається радянська торгівля. Перебудову у справі торговельної справи здійснює міське споживче товариство. Його зусиллями відкрито новий універмаг, одну продуктову крамницю, 6 буфетів і 2 ресторани. З того факту, що план товарообігу за квартал виконано на 2 тижні раніше терміну, партійний керівник робить висновок, що торговельне обслуговування населення перебуває на належному рівні. Серед недоліків у діяльності торговельних об'єктів – нестача на прилавках магазинів предметів побутово-господарського призначення (відер,

гасу, віників, сірників). Працівники торговельних організацій такі предмети називають побутовими дрібницями, хоча в торгівлі дрібниць не буває, до магазинів мають потрапляти товари, які користуються попитом населення і позитивно впливають на товарообіг [372, арк. 10].

Загальну картину стану торговельної мережі області зустрічаємо в резолюції І-ої Тернопільської обласної партійної конференції від 25 квітня 1940 р.: «В роботі торговельних організацій області є ще й ряд недоліків. Невиконаний план товарообороту І кварталу: облторг виконав лише на 58 %, облспоживспілка – на 70,3 %, а окремі райспоживспілки (Білобожницька, Новосільська) план товарообороту І кварталу зірвали. В деяких торгових точках, особливо в місті Тернополі, мають місце факти приховування товарів. Органи суду, прокуратури, міліції недостатньо ведуть боротьбу зі зловживаннями, що мають місце в торговельній системі, зокрема із дезорганізаторами радянської торгівлі – спекулянтами» [352, арк. 28]. Як бачимо, в цьому партійному документі наголос робиться на організаційних недоліках і політичних перешкодах в діяльності об'єктів торговельної мережі області, але немає навіть ознак системно-економічного аналізу.

Розгорнуту картину державної і кооперативної торгівлі в області за перших півроку радянської влади подає секретар Тернопільського обкому КП(б)У у звітній доповіді на Першій Тернопільській обласній партійній конференції. Аргументом росту державної й кооперативної торгівлі стала динаміка продажу товарів населенню в останньому кварталі 1939 р. і першому кварталі 1940 р. – відповідно на 2,1 млн крб. і 47,7 млн крб. За І квартал 1940 р. однієї мануфактури було продано на 10 млн крб., що майже вп'ятеро більше, ніж всього товару наприкінці 1939 р. Водночас зросла мережа торговельних точок – з 1457 – до 1990. Споживча кооперація в сільській місцевості мала 792 сільських споживчих товариства, до яких входили 148734 пайовики [353, арк. 48].

Отже, у сфері торгівлі, як і в усіх інших сферах суспільного життя (освіті, культурі, медицині) весь комплекс проблем нова влада намагалася вирішувати партійно-адміністративними та державно-плановими методами, ігноруючи не

лише фундаментальні закони соціально-економічного розвитку, а й життєві інтереси громадян, свою турботу про яких вона постійно декларувала.

5.3. Реорганізація комунально-побутового обслуговування

Матеріальний добробут громадян формується на основі розгортання інфраструктурної тріади: медичного обслуговування, торговельного сектора та комунально-побутової сфери. Щонайменші кількісні зрушення, що мали місце хоча б в одній зі структур згаданої тріади, отримували ідеологічне забарвлення і використовувалися партійно-державними органами краю як пропагандистський фактор в ілюстрації невтомної турботи комуністичної партії й радянської держави про рядових трудівників соціалістичного суспільства. Класичним у цьому плані є приклад села Гримайлів (нині Гусятинського району): «Тепер уже не такий Гримайлів. У ньому відкрито 2 неповних середніх школи, 1 середня школа, районний клуб, бібліотека, медична амбулаторія, державна санітарна інспекція, лікарня, дитяча консультація, дитячі ясла. Раніш у селі не було кіно, а тепер організовано кінопересувку, яка демонструє кращі радянські фільми. На впорядкування колишнього села Гримайлів, а тепер районного центру, в цьому році витрачається з бюджету 25 тис. крб. На терені теперішнього Гусятинського району до приходу Червоної армії було 18 шкіл, в яких навчалися 618 учнів. Тепер в районі відкрито 1 середню, 9 неповних середніх і 11 початкових шкіл. В них навчається 3758 дітей. На території району не було жодної лікарні; в амбулаторії працював лише 1 лікар, який здійснював прийом хворих 2 рази на тиждень. Тепер в районі є лікарня, 3 амбулаторії, пологовий будинок, консультація» [204, арк. 22].

Проблеми формування та функціонування соціальної інфраструктури, всіх складових системи невиробничого обслуговування населення склали окрему сторінку в роботі Першій Тернопільській обласній партійній конференції (23–25 квітня 1940 р.). Партійні та державні органи виходили з того, що найбільш доступною і оперативною матеріальною основою всіх заходів соціально-

побутового і комунально-житлового обслуговування громадян, окрім державних виробничих потужностей, виступає місцеве господарство.

На впорядкування районних центрів передбачалося витратити 985 тис. крб., на освітлення міських вулиць – 286 тис. крб., на впорядкування території міст (очищення вулиць і прибудинкових територій) – 329 тис. крб. і на впорядкування паркового господарства – 315 тис. крб. [353, арк. 50].

Станом на квітень 1940 р. (період роботи Першої партконференції) комунальне господарство області включало 4 водогони потужністю 1990 м³ води на добу, 7 електростанцій (без Тернопільської) на 850 кВт, 1 газовий завод потужністю 1080 м³ газу на добу і 16 лазень на 921 місце. Передбачалося будівництво нової лазні в Тернополі на 65 місць і прискорення робіт над проектом будівництва Тернопільського водогону (на ці роботи було асигновано 425 тис. крб.). З усіх бюджетних джерел виділено 1,8 млн крб. на благоустрій міст і райцентрів [355, арк. 54].

Житловий фонд області орієнтовно нараховував близько 22, 5 тис. будинків. На ту пору вже було націоналізовано 767 будинків загальною площею понад 163 тис. м². Наявний житловий фонд ніякою мірою не задовольняв потреб міського населення, що стало однією з найскладніших проблем комунально-житлового обслуговування міських жителів [353, арк. 55].

Одним із найнеобхідніших заходів з вирішення житлових проблем було формування джерел фінансового забезпечення житлового і комунально-побутового будівництва. Оригінальний у контексті його репресивного характеру шлях вирішення такої складної фінансової проблеми визначила постанова ЦВК і РНК СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях», яку Тернопільський облвиконком продублював своєю постановою від 15 березня 1941 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва з селянських господарств Тернопільської області в 1941 році». Облвиконком визначив такі розміри згаданих зборів: з господарств колгоспників – 15 крб. на рік; з одноосібних селянських господарств – 50 % суми сільськогосподарського податку,

пред'явленого до оплати в 1940 р. (тобто сумарний податок з селянського одноосібного двора зростав в 1,5 рази); з одноосібних селянських господарств, в яких при оподаткуванні сільськогосподарським податком були враховані ринкові доходи від продажу сільськогосподарських продуктів, – 100 % суми сільськогосподарського податку 1940 р. (тобто ця категорія сільських господарів зазнавала подвійного податкового тиску). Від сплати такого збору звільнялися господарства членів колгоспу, які були звільнені від сільськогосподарського податку в 1940 р. за неоподатковуваним мінімумом, а також ті, які на 1 січня 1941 р. не мали неусуспільнених джерел доходів [892, арк. 21].

Комунально-житлове господарство краю виокремлене в спеціальний розділ обласного бюджету, що включав майже 4,2 млн крб. бюджетних асигнувань. Із цих коштів 2,4 млн крб. складала асигнування на позалімітні роботи і понад 370 тис. крб. – на лімітні капіталовкладення. З державних асигнувань на комунальне господарство спрямовувалися 732 тис. крб. на будівництво лазні в Тернополі, 1,3 млн крб. – на впорядкування шляхів, 396 тис. крб. – на озеленення міст, 300 тис. крб. – на освітлення вулиць і більше 1 млн крб. – на впорядкування і розширення інших складових міського комунального господарства. Крім цього, на утримання протипожежної охорони з бюджету асигновано 2,6 млн крб. і 460 тис. крб. – на протипожежне будівництво за рахунок відрахувань від обов'язкового страхування. На впорядкування райцентрів і міст з бюджету виділялося 3,7 млн крб., з них для 26 сільських районів – 782 тис. крб., а для 11 міських районних центрів – 1,6 млн. крб. (Див. табл. 4).

Ефективне функціонування виробничого і невиробничого секторів суспільного життя неможливе без належного стану шляхового господарства. Обласне шляхове господарство фактично перебувало у зародковому стані, а існуючі шляхи потребували суттєвих затрат і значних обсягів робіт. На заходи по шляховому господарству області з місцевого бюджету 1940 р. виділялося 1,6 млн крб., з яких на позалімітні капітальні роботи йшло 1,3 млн крб. Зведений фінансовий план витрат на шляхове господарство області складав 11,4 млн крб. [204, арк. 19].

Деталізація грошової частини зведеного фінансового плану вказує на джерела фінансування шляхових робіт: 1,6 млн крб. з місцевого бюджету, 2,1 млн крб. – з республіканського бюджету, понад 1 млн крб. складала залишки матеріалів на початок року. Всі витрати на шляхове господарство області в сумі 11,4 млн крб. розподілялися в такий спосіб: нове будівництво шляхів і шляхових споруд – 522 тис. крб., капітальні ремонти – 1,9 млн крб., поточні ремонти – 3 млн крб., утримання лінійної експлуатаційної служби – 2,9 млн крб., підготовка матеріалів на наступний рік – 2,1 млн крб., придбання техніки та інвентаря – 262 тис. крб. [204, арк. 14].

Актуальність проблем шляхового господарства була очевидною, що підтверджує постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 23 липня 1940 р. «Про хід виконання плану ремонту шосейних доріг і мостів по області». Констатовано, що план капітального ремонту доріг по облдорвідділу виконано на 68,7 %, план поточного ремонту – на 46 %, план капітального ремонту мостів – на 59,5 %. Особливе відставання спостерігалось з виконанням плану капітального і поточного ремонту доріг та мостів по лінії облдорвідділу в Буданівському, Гримайлівському і Скала-Подільському районах.

Знайшлося в рішенні обкому партії місце і для ідеологічних акцентів: керівництво ошосдору НКВС зобов'язано «поліпшити масово-політичну роботу серед працівників, зайнятих на будівництві доріг і мостів». До цього ж бюро зобов'язало Тербовлянський, Мельницький і Скала-Подільський райкоми партії. Окрім цього, райкомам партії доручено заслуховувати керівництво райшляхвідділів з участю начальників дільниць ошосдору НКВС про хід ремонту й будівництва доріг і мостів, вживати практичних заходів щодо забезпечення своєчасного виконання планів дорожнього будівництва [488, арк. 27].

З огляду на те, що в затратах на шляхове будівництво у зведеному фінансовому плані (із 11,4 млн крб.) державна грошова частина складала лише 42,1 % (4,8 млн крб.), а решта – 57,9 % (6,5 млн крб.) – припадала на рахунок трудової участі сільського населення, проблеми шляхового сполучення обласна влада в основному вирішувала зусиллями і коштом жителів села. Була

організована своєрідна «соціалістична панщина» у сфері будівництва та обслуговування шляхів. Нормативну основу для запровадження такої «панщини» дала постанова ЦВК і РНК УРСР від 2 грудня 1937 р. «Про обов'язкову трудову участь людності, яка працює у сільському господарстві, на будівництві та ремонті шосейних і ґрунтових шляхів».

Облвиконком попереджав: «Господарство і громадяни за ухилення від трудової участі в шляхових роботах відповідають грошовими внесками в розмірі подвійної кошторисної вартості невиконаних робіт, а при злісному ухиленні несуть відповідальність у кримінальному порядку за ст. 58 Кримінального кодексу УРСР» [784, арк. 40].

Буквально через кілька днів ця постанова конкретизується спільним рішенням бюро обкому партії та облвиконкому від 30 серпня 1940 р. «Про ремонт і утримання шляхів по Тернопільській області». У цьому партійно-державному документі зазначалося, що більшість шляхів державного і місцевого значення знаходяться у стані, який не відповідає вимогам сучасного автогужового руху.

Райшляхвідділам облшляхвідділу та шляхово-експлуатаційним дільницям ошосдору НКВС доведені конкретні завдання з невідкладного поточного ремонту доріг до 15 вересня 1940 р. за рахунок трудової участі сільського населення: ушосдору НКВС – 4 шляхи (Підволочиськ – Львів, Кременець – Заліщики, Чортків – Станіслав, Тернопіль – Бережани), облшляхвідділу – 6 шляхів (Шумськ – Поморяни, Кременець – Ланівці, Казимирів – Гримайлів, Тернопіль – Гусятин, Галич – Калагарівка, Теревовля – Білобожниця) і 26 шляхів – райшляхвідділам [505, арк. 210].

Для забезпечення будівництва й ремонту шосейних доріг і мостів Тернопільський облвиконком рішенням від 5 квітня 1940 р. визначив 263 каменоломні, з яких 184 обслуговували систему облшляхвідділу і 59 – систему Ушосдору НКВС. Найбільше каменоломень (21) знаходилося на території Скалатського району, 19 – в Бучацькому, 19 – в Бережанському, по 13 – в Гримайлівському і Заліщицькому районах [770, арк. 53–58].

Стан шляхів у республіці, в тому числі у Тернопільській області, турбував центральні партійні органи, тому 19 квітня 1941 р. РНК СРСР і ЦК КП(б)У приймають постанову «Про розвиток шляхового господарства Української РСР», для забезпечення виконання якої Тернопільський облвиконком і обком партії рішенням від 4 травня 1941 р. «Про розвиток шляхового господарства Тернопільської області».

План робіт по Тернопільському облшляхвідділу на 1941 р. встановлюється обсягом 18,9 млн крб. (проти 11,4 млн крб. за попереднім рішенням, що складає ріст витрат на 65,8 %), з них 13,3 млн крб. (70,4 %) йшли за рахунок трудової участі населення. За січневою постановою, трудова участь населення складала 6,5 млн крб., або 57,9 % загальних затрат. Отже, збільшення витрат і розширення масштабів шляхового будівництва лягало на плечі населення ще більшим тягарем, ніж на початку року: у фактичному виразі цей тягар зріс на 6,8 млн крб., або на 12,5 % [550, арк. 150].

Особлива увага приділялася так званим «буряковозним» шляхам, на які виділялося 1,2 млн крб. (0,9 млн крб., або 75,0 %, за трудовою участю населення). Будівництво нових «буряковозних» шляхів протяжністю 8,4 км забирало 850 тис. крб., з яких 680 тис. крб. (80 %) давала трудова участь людей. Капітальний ремонт 46 км цих же шляхів коштував 234 тис. крб., в тому числі 134 тис. крб. (57,2 %) – за рахунок трудової участі [597, арк. 151–153].

Визначалися норми використання на шляхових роботах тракторного парку МТС: на будівництві чи ремонті республіканських або місцевих автогужових шляхів кожен трактор з МТС «бурякосіючого» району мав відпрацювати 4 дні на рік, а з інших районів – по 2 дні [598, арк. 154–177].

Найбільшої деталізації зазнав план використання у шляхових роботах трудової участі населення. Сільське населення області навесні 1941 р. складало 1,3 млн осіб, з яких 269 тисяч (20,7 %) у період між посівною і збиральною кампаніями залучалися до шляхових робіт. Загалом селян області зобов'язували відпрацювати на шляховому будівництві 1,6 млн людиноднів (по 6 днів кожен селянин). Вартість одного людинодня – 5 крб. 30 коп. Загальна кількість робочих

тяглоднів складала 494 тис. днів вартістю 12 крб. кожен [597, арк. 150–153; 598, арк. 154–177; 599, арк. 178–179].

Важливо вказати на ще одну особливість рішення обласних партійно-державних органів про розвиток шляхового будівництва – на традиційний суб'єктивний (необґрунтований, нерівномірний) розподіл доручень, завдань і навантажень на суб'єкти виконавської діяльності. У цьому разі, рахуючи відсотками, такий суб'єктивізм можна означити приблизно 20 %, бо саме на одну п'яту відрізняються між собою обсяги завдань, навантажених обласним керівництвом на окремі райони. Зокрема, Великобірківський, Козлівський, Підволочиський і Пробіжнянський райони забезпечували трудовою участю сільського населення у середньому по 70 % витрат на шляхові роботи; у Заліщицькому, Золотниківському, Козівському, Гримайлівському, Кременецькому та деяких інших районах цей показник наближався до 90 %, а в згадуваних Новосільському та Шумському – більше 90% [598, арк. 170–177]. Економічне обґрунтування такої розбіжності знайти не тільки важко, а й неможливо.

Уже 15 січня 1940 р. Тернопільський облвиконком розглядає питання «Про фінансування заходів з радіофікації райцентрів». Проблема полягала в тому, що припинилися роботи по радіофікації Зборова, Чорткова, Скалата, Підгайців і вивільнені кошти в сумі 8,3 тис. крб. спрямовувалися на радіофікацію новоутворених райцентрів. Роботи з радіофікації цих райцентрів мали бути завершеними до дня виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР [748, арк. 18].

Серйозні проблеми виникали зі здійсненням робіт із телефонізації населених пунктів області, про що наголошувалось у виступах делегатів І Тернопільської обласної партконференції. Так, секретар Усть-Зеленського райкому партії відверто скаржився: «Хочу звернути вашу увагу на телефонізацію районів, далеких від обласного центру. У нас в районі є одна лінія довжиною 10 км, якою треба з'єднати с. Зубрець з райцентром і цим самим мати гарний телефонний зв'язок і з обласним центром. Але облвідділ зв'язку не цікавиться

цим питанням, запланував для району всього 2 телефонних апарати. Ми закупили кабель, для облзв'язку залишилося тільки приступити до роботи. Доводиться просити в компартії допомогти нам у цьому питанні» [353, арк. 72].

Фундамент системи комунально-побутового обслуговування населення в основному закладався в четвертому кварталі 1939 та на початку 1940 рр., а вже 5 лютого 1940 р. першим пунктом порядку денного засідання президії Тернопільського облвиконкому стояло питання «Про стан і впорядкування комунального господарства області». Традиційно ступінь вирішення заявленої в порядку денному проблематики визнано недостатнім, а якість роботи з її розв'язання – незадовільною. Конкретика негативу була більш ніж переконливою: технічний і санітарний стан лазень більшості міст не відповідає елементарним вимогам обслуговування населення; те ж саме стосується готелів – їх антисанітарний стан ускладнюється відсутністю належної кількості білизни, ліжок, необхідного обладнання. Мають місце перебої в роботі комунальних підприємств (електростанцій, готелів, лазень), насамперед з причини несвоєчасного забезпечення паливом. Підприємства системи житлового і комунально-побутового обслуговування мають великі суми дебіторської заборгованості: Тернопільська електростанція – 90 тис. крб., Чортківська електростанція – 30 тис. крб., Бережанська електростанція – 10 тис. крб. тощо [738, арк. 2].

Міськради і райвиконкоми не приділяють достатньої уваги питанням санітарного стану міст і впорядкування комунально-житлового господарства (дороги і вулиці залишаються забрудненими, несвоєчасно вивозяться відходи і сміття, із запізненням звільняються або й зовсім не звільняються від снігу дахи будинків, вулиці та тротуари міст, приміські дороги, через недогляд у період морозів замерзають водогінні та каналізаційні труби в житлових будинках).

Зі згаданих проблем (збереження житлового фонду, створення будинкоуправлінь, капітальний ремонт житла, використання націоналізованого житлового фонду) було заплановано обласну нараду завідуючих районними комунальними відділами, начальниками житлоуправлінь та керівниками

будинкоуправлінь (дата проведення такої наради погоджувалась з обкомом КП(б)У).

Вирішено, що до затвердження штатів районних комунальних господарств керівництво ними здійснюють заступники голів райвиконкомів. Райвиконкоми зобов'язано виділити приміщення для готелів, лазень з таким підходом і розрахунком, щоби при незначних затратах ці приміщення були переобладнані під такі комунальні заклади. Керівникам міських і районних структур комунально-житлового господарства доручено накреслити конкретні заходи щодо вирішення вказаних завдань [738, арк. 3].

5 червня 1940 р. у постанові «Про виконання рішень облвиконкому з комунального господарства Тернопільською міською радою» Тернопільський облвиконком зробив спробу проаналізувати стан комунального господарства обласного центру через призму виконання міською радою доручень і зобов'язань за змістом попередніх постанов. Зазначивши, що низка рішень облвиконкому Тернопільською міськрадою невиконана. Зокрема, несплачена орендна плата Тернопільським спецторгом за 17 приміщень і Тернопільміськторгом – за 28 приміщень. Мають місце випадки, коли квартплату замість комунгоспу отримують інші організації й навіть двірники [781, арк. 20].

Зокрема, у постанові Монастириського районного партійного комітету від 5 травня 1940 р. «Про стан комунального господарства в районі» робота Монастириського райкомунгоспу визнається незадовільною і подається негативна комунально-житлова конкретика: окремі вулиці районного центру перебувають в антисанітарному стані; лазня працює з великими перебоями; не впорядковані сади і парки міста; не впорядкований міський ринок; недобудований ряд житлових будинків. Тому визнано недоцільним його подальше перебування на даній посаді і доручено голові райвиконкому підібрати надійну кандидатуру й подати на затвердження на чергове засідання райкому партії. Секретарю райкому партії по кадрах доручено укомплектувати штати Монастириської міської ради, а голову райвиконкому зобов'язано негайно доукомплектувати кадрами керівництво житловим господарством [420, арк. 36–37].

Житлове і комунально-побутове обслуговування населення вимагало відповідної матеріально-технічної бази, яка постачала б необхідне обладнання, матеріали, знаряддя праці, господарський реманент, предмети побуту для життєзабезпечення жителів міст і сіл. На кінець 1940 р. в області діяли 164 артілі та 212 ремонтних пунктів, створених згаданими організаціями. З них у системі облпрофради діяли 111 артілей і 178 ремонтних пунктів, в облкоопінспілки – відповідно 21 і 22 та в обллісопромсоюзу – 31 і 12. Щодо географії їх розміщення: в Тернополі працювали 24 артілі і 32 ремонтних пункти, в Кременці – відповідно 12 і 13, в Чорткові – 7 і 12, в Бережанах – 7 і 9, у Копичинцях – 6 і 4, у Підволочиську – 6 і 11, в Підгайцях – 6 і 6, в решті районів – по 2–3 артілі та по 5–7 ремонтних пунктів [863, арк. 65].

Тернопільський облвиконком і бюро обкому КП(б)У спільним рішенням від 14 лютого 1941 р. «Про організацію нових артілей і ремонтних пунктів по Тарнопольській області» затвердили план розширення мережі артілей і ремонтних пунктів у системах облпромради, облкоопінспілки та обллісопромсоюзу. Облкоопінспілка збільшувала кількість артілей на 6 (на 28,6 %), ремонтних пунктів – на 14 (на 63,6 %) [863, арк. 67].

Артілі обллісопромсоюзу вже на кінець 1940 р. довели виробництво товарів і предметів побутово-господарського вжитку до 27 видів. Зокрема, для житлового будівництва та обслуговування житла вони випускали щомісячно більше 6,6 тис. м³ ділової деревини і вивозили для наступної обробки ще понад 3 тис. м³; заготовляли 24 тис. м³ дров і вивозили додатково 40 тис. м³; давали більше 1200 м³ пиломатеріалів і більше 700 м³ паркету [879, арк. 78].

Спільним рішенням Тернопільського облвиконкому і бюро обкому партії від 13 березня 1941 р. на початок року був запланований випуск ще 5 видів продукції широкого господарського вжитку: 120 вуликів, 11 тис. господарських кошиків, 2 тис. граблів, 75 дитячих столів і 120 дитячих стільців. Лише по 14 видах продукції сумарний випуск січня – лютого 1941 р. перевищив показники грудня 1940 р.; по решті видів виробництво знизилося, а з 5 нових, запланованих на початок року (вулики, граблі, дитячі столи і дитячі стільці), навіть не розпочалося. Успішно

були виконані завдання з вивезення ділової деревини, заготівлі пиломатеріалів, виробництва паркету і господарських бочок, окремих видів домашніх меблів, господарських кошиків [879, арк. 78].

Однак для наявних в артілях облкоопінспілки виробничих і кадрових можливостей, рівня організації праці, технічного оснащення такі завдання виявилися непосильними. Зокрема, із 8 тонн мила, запланованих на перший квартал 1941 р., за перші 2 місяці (січень – лютий) було виготовлено лише 2,5 т, отже, на березень залишилося 5,5 т, тобто у 2,2 рази більше за обсяг виконаного попередньо, що було явно нереальним завданням. Збруї для коней підготували 500 комплектів із 2500 запланованих на квартал. Знову ж таки виготовити 2000 комплектів за останній місяць кварталу (вчетверо більше, ніж за 2 попередні місяці) артілі не могли [879, арк. 79].

Така статистика не могла не турбувати партійно-державне керівництво області. 17 лютого 1940 р. бюро Тернопільського обкому КП(б)У вивчає питання «Про роботу облпромради», приділяючи основну увагу виробничій діяльності артілей: «Більшість артілей системи облпромради працюють незадовільно. В більшості артілей – примітивний ручний процес праці, а тому сама продуктивність праці низька. Політмасова робота серед членів артілі неорганізована». Вказавши керівництву облпромради на необхідність усунення згаданих недоліків, бюро обкому партії вимагає протягом 2 тижнів (до 1 березня 1940 р.) провести остаточний переоблік націоналізованого майна та оснащення артілей, для чого організувати шестиденний семінар бухгалтерів і залучити представників облпромради до контролю над процесом переобліку майна й оснащення в артілях [401, арк. 160].

Ще одна постанова бюро Тернопільського обкому партії від 13 травня 1940 р. «Про роботу артілей системи обллісопромсоюзу» є дещо відкоректованою копією попередньої постанови бюро обкому щодо роботи артілей облпромради. Тут констатується «засміченість» кадрів, відсутність політико-масової роботи, соціалістичного змагання та ударництва. Відмінною була лише фіксація негативного факту: «Виробничу програму I кварталу 1940 року артілі

обллісопромсоюзу провалили: програма цього кварталу артiлями виконана лише на 42,2 %» [444, арк. 185–186].

За прикладом обкому партії роботу місцевих артiлей беруть під свій контроль і районні партійні комітети. Зокрема, 22 квітня 1941 р. Монастириський райком КП(б)У слухає стандартне для того часу питання «Про роботу промартiлей». У постанові зафіксовано далекий від задовільного рівень виробничої діяльності артiлей. Із 4 організованих в районі промислових артiлей планових виробничих завдань не виконує жодна. Наприклад, деревообробна виконує план на 92,5 %, харчова – на 90,2 %, швейна – на 85,2 %. Внаслідок випуску неякісної продукції артiль деревообробників зазнала збитків на 15 тис. крб. Артiлі швейників і взуттєвників часто простоюють через відсутність сировини [626, арк. 84].

У цьому, як і в попередніх документах, аналіз стану справ і виявлення причин недоліків фокусується на суб'єктивних чинниках; об'єктивним економічним чинникам надається другорядна роль, а подекуди вони ігноруються повністю.

Наявність систематичних недоліків в комунально-побутовому обслуговуванні населення змушує керівництво області вживати додаткових заходів для вирішення цієї не лише соціально, а й політично важливої проблеми. Одним із таких заходів бюро обкому партії та облвиконком бачили у збільшенні кількості та розширенні функціональності місцевих виробничо-торговельних структур. У листопаді 1940 р. бюро обкому КП(б)У схвалює план організації нових артiлей, ремонтних пунктів, пунктів по закупці одягу та хімчистки на 1941 р. Окрім цього, формувалися 16 пунктів по закупівлі старого одягу та 3 хімчистки [556, арк. 196].

У березні 1941 р. бюро обкому партії знову повертається до питання організації промартiлей і ремонтних пунктів місцевими виробничо-торговельними організаціями. Так, обллісопромсоюз отримав досить помірне завдання збільшити кількість артiлей із 32 до 35, зате кількість ремонтних пунктів у цій системі мала зрости рівно в 4 рази – із 12 до 48 (з них 9 – по ремонту меблів, 17 – возів, 6 – бондарних виробів і 4 – сільгоспмашин і сільгоспремнаненту) [568, арк. 119].

Чотирикратне збільшення ремонтних потужностей було практично нереальним. До такого ж розряду нереальних належало завдання по створенню нових гарбарень (майстерні з обробки шкіри) в системі облпромради: збільшити їх кількість з 8 до 17 не дозволяли матеріально-технічні та кадрові можливості, бо в переважній більшості районів області (у 30 із 38) таких майстерень не було [566, арк. 117].

Паралельно з організацією нових підприємств з виробництва продукції для сфери обслуговування передбачалося розширення діючих через надання їм нових виробничих функцій. Такій реконструкції підлягали 11 райпромкомбінатів: замість 4–5 видів виробничо-обслуговуючої діяльності вони повинні були надавати профільні послуги 8–10 видів [564, арк. 110–111].

Заслужують на увагу відпускні ціни на вироби промкомбінатів системи облмісцевпрому: колесо до селянського воза найпростішого типу коштувало 20 крб., а найскладнішого – 35 крб., залізні граблі – 4 крб., гончарна миска місткістю 1 літр – 70 коп., 2 літри – 90 коп., 5 літрів – 1 крб. 65 коп., гончарна макітра, горщик чи глечик місткістю 1 літр – 75 коп., 2 літри – 1 крб. 10 коп., 5 літрів – 2 крб. 35 коп., 10 літрів – 4 крб. [913, арк. 21–22].

Специфічна ситуація склалася в системі облхарчопрому: тут організовувалися 10 нових харчопромкомбінатів і розширювалась функціональна діяльність 4 діючих (Микулинецького, Гримайлівського, Кременецького і Копичинецького в с.Хоростків). Планувалося створити райхарчопромкомбінати у Вишнівці, Заліщиках, Борщеві, Почаєві, Чорткові, Підволочиську, Бережанах, Мельниці, Тлустому і місьхарчопромкомбінат у Тернополі [565, арк. 113–114].

Для новостворюваних і розширюваних виробничо-торговельних структур встановлювалися відповідні планові завдання. Наприклад, облкоопінспілка за 1941 р. повинна була виготовити різноманітної продукції на 6 млн крб. (порівняно з 4,7 млн крб. 1940 р. ріст склав 26,4 %), обллісопромсоюз – на 7,1 млн крб. (проти 6,7 млн крб. 1940 р., ріст – 6,1%) [560, арк. 95]. Проте поряд із такими поміркованими й обґрунтованими показниками встановлювались і явно нереальні завдання з огляду на матеріально-технічні, фінансові та кадрові ресурси

підприємств. Зокрема, по облкоопінспілці гуртова продукція окремих видів зростала в астрономічних вимірах: деревообробна – в 6,8 рази, галантерейна – у 8,3 рази, металообробна і дрібнотоварна продукція – у 2,6 рази [561, арк. 96]. Конкретно планувалося збільшити випуск бочкової тари в 7,6 рази, господарського мила – в 3 рази, кошиків різного типу – у 3,5 – 4,5 рази, пошив індивідуального одягу – в 5,5 рази [562, арк. 97].

Партійно-державне керівництво області контролює роботу структур облмісцевпрому в контексті виробництва ними продукції, необхідної для забезпечення потреб комунально-побутового і житлового обслуговування населення. Своїм рішенням від 4 березня 1940 р. обком КП(б)У та облвиконком затверджують план випуску продукції по облмісцевпрому в натуральному виразі на 1940 р. і на перший квартал 1940 р. Згаданий план регламентує випуск 27 найменувань товарів місцевого призначення. Випуск цих товарів не залежить від сезонного видобутку сировини чи кліматичних або погодніх умов. Тому планування могло би здійснюватися ритмічно, з рівномірним навантаженням на 4 квартали року, що об'єктивно сприяло б організації виконання планових завдань [388, арк. 212].

Такий підхід до планування ставав однією із причин аритмічної діяльності виробничих структур місцевого господарства, а в кінцевому підсумку – невиконання планових завдань, що підтверджується аналізом статистичних даних про хід виконання плану за I квартал і планування на наступний виробничий період. Так, виконання планового завдання I кварталу з випуску гуртової продукції по облбудматеріалах складало 63 тис. крб., а плановим завданням II кварталу цей показник було збільшено до 467,4 тис. крб., або в 7,4 рази [479, арк. 64].

Навіть враховуючи пом'якшення погодніх умов упродовж квітня- червня, важко уявити, де і які ресурси знайдуть місцеві підприємства системи будматеріалів для більш ніж семикратного збільшення продукції. Подібна ситуація складається із планування по облпромраді: при фактичному випуску продукції кравецькою галуззю в першому кварталі на суму 0,7 млн крб. на другий

квартал планується випуск в 1,2 млн крб. (збільшення в 1,7 рази), харчовою – при фактичному виконанні плану першого кварталу обсягом 860 тис. крб. на другий квартал встановлюється завдання в 2,5 млн крб. (збільшення у 2,9 рази), шкіряно-взуттєвою – при обсязі виробництва за перший квартал у 320 тис. крб. на другий встановлюється завдання на рівні 1 млн крб. (зростання в 3,1 рази), що було явно непосильним завданням для підприємств цього підрозділу місцевого господарства [479, арк. 64].

Отже, адміністративно-планова система управління місцевим господарством (обласними виробничими структурами місцевого призначення) лише вносила елементи дезорганізації в його роботу, виключала можливості об'єктивної гармонізації потреб населення.

Тернопільський обком КП(б)У та облвиконком у своїй постанові від 13 липня 1940 р. «Про виконання плану по місцевій промисловості та промкооперації області за I півріччя 1940 року» змушені констатувати, що місцева промисловість у першому півріччі 1940 р. виробила товарів широкого вжитку лише на 1,7 млн крб. при плані 2,5 млн крб. (виконання 68,3 %). Зокрема, по облбудматеріалах – на 28 %, по обллісопромсоюзу – на 52,4 %, по облмісцевпрому – на 62,5 %, по облкоопінспілці – на 66,4 %, по облмісцевпаливпрому – на 79 % і по облпромраді – на 95,9 %. З усіх підрозділів місцевого господарства піврічний план 1940 року виконав лише облхарчопром (104,4 %) [479, арк. 65].

Основну причину критичного стану справ у місцевій промисловості обласне керівництво бачило у суб'єктивному факторі: «відсутність конкретного і оперативного керівництва та допомоги в роботі підприємств і промартілей з боку обласних промислових відділів і об'єднань кооперації». Прорахунок керівних кадрів підприємств і промартілей призвів до «незадовільного засвоєння капітальних вкладів по державній промисловості: з плану капіталовкладень на I півріччя в сумі 1,4 млн крб. станом на 1 липня 1940 року засвоєно всього 306,6 тис. крб., що складає 22,1 % плану» [479, арк. 64–65].

До згаданої проблеми бюро обкому партії повертається 4 листопада 1940 р. при вивченні питання «Про роботу місцевої промисловості та промкооперації області у III кварталі 1940 року». Недоліки залишаються незмінними, бо мають системний характер, але набувають іншого статистичного оформлення. Місцева промисловість області при плані 2,8 млн крб. випустила продукції на 2,6 млн крб., що складає 92,1 % виконання плану. Критична ситуація склалася в системі облмісцевпрому: план третього кварталу було виконано лише на 10 %. Досягнення облмісцевпаливпрому – 51,9 %, облбудматеріалів – 65,9 % планового завдання [540, арк. 66].

Бюро обкому зобов'язало керівників обласних виробничих структур «недовиконаний план III кварталу повністю виконати в IV кварталі 1940 року та забезпечити повне виконання річної програми». До цього ж зобов'язано секретарів райкомів і міськкомів партії, голів райвиконкомів і міськрад: заслухати питання про виконання підприємствами й артілями виробничої програми і накреслити конкретні заходи з виконання річного плану [540, арк. 66–68].

Для вирішення паливної проблеми обласна влада вживає конкретних заходів до розширення видобутку торфу. Зокрема, плановий відділ облвиконкому розробляє «План закріплення торфомасивів за торфодобувними організаціями Тернопольської області для проведення дослідних робіт в 1941 році». У 25 районах, біля міст Тернопіль і Чортків 5 обласним організаціям (облмісцевпаливпром, обллісопромсоюз, облм'ясцевпром, облбудматеріалів, спирттрест) доручено провести дослідні роботи на 62 родовищах [872, арк. 21–22]. Такі масштаби запланованих торфодослідних робіт свідчили про значні невикористані можливості області у забезпеченні населення найдоступнішим видом місцевого палива.

Успіх роботи виробничих структур залежить не лише від рівня організації та керівництва виробничими процесами, а й визначальною мірою від наявності та стану матеріально-технічної бази виробництва, його оснащення основними виробничими фондами, що створюються у процесі капітального будівництва. Питання «Про хід капітального будівництва 1940 року по облхарчопрому,

облмісцевпрому, облбудматеріалів і облмісцевпаливпрому» бюро обкому партії розглядає 3 жовтня 1940 р. і відразу ж констатує, що план капітальних робіт не виконується, а встановлені графіки їх проведення зриваються. Загалом, план капітального будівництва по згаданих структурах виконано на 23,1 %, або освоєно лише 6,3 млн крб. із 27,1 млн крб., асигнованих на цей вид будівництва [522, арк. 103].

На цьому ж засіданні бюро обкому партії вирішувало питання, однаковою мірою пов'язане і з діяльністю промислових підприємств, і зі сферою обслуговування населення області, – «Про організацію підсобних господарств городньо-овочевого і тваринницького напрямку на підприємствах цукрового заводу «Поділля», Ягольницькому, Борщівському, Кременецькому, Тернопільському ферментаційних заводах і Монастирській тютюновій фабриці». Згадані підприємства, що працювали на місцевій сировині, були зобов'язані забезпечити своїх працівників овочевою і м'ясо-молочною групою продуктів харчування. У постанові бюро обкому партії зазначено, що відповідно до рішення РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 6 вересня 1940 р. та з метою розширення місцевої продовольчої бази постачання заводських їдалень, дитсадків і дит'ясел продуктами харчування керівництво згаданих підприємств було зобов'язане створити підсобні господарства овочевого і тваринницького профілю [523, арк. 105].

У систему обслуговування населення області поступово входить мережа телефонізації, радіофікації та поштових послуг. 3 листопада 1940 р. бюро Тернопільського обкому КП(б)У розглядає питання «Про роботу обласного управління зв'язку» саме в контексті його фінансово-економічної діяльності та рівня організації праці. Внаслідок наявних фінансових порушень допущена дебіторська заборгованість на суму 52 тис. крб. Низька продуктивність праці в системі телеграфу [596, арк. 63]. У згаданій постанові, зберігши вірність персональному підходу до оцінки недоліків і визначення шляхів її ліквідації, бюро обкому партії цього разу хоча й опустило моменти ідейно-політичного

характеру, однак пішло на необґрунтовану деталізацію «керівних вказівок», доступних і характерних лише для «низового» керівника (майстра, бригадира).

Окремого аналізу потребує тарифна політика радянської влади у сфері комунально-побутових і житлових послуг. Найбільш рівними в розрізі різних міст області та рівнозначними за величинами були визначені тарифи на найменш поширені на ту пору комунальні послуги – проживання в готелях і користування лазнями. В усіх районних центрах проживання в загальних кімнатах готелю коштувало 4,5 крб. на добу (у Тернополі – 5 крб.), а в окремому номері – 6 крб. (у Тернополі – 7 крб.). За користування лазнями жителі районних центрів платили по 70–80 коп. за загальний зал (у Тернополі – по 75 коп.) і 1 крб. 75 коп. – за ванну (у Тернополі – 2 крб. 50 коп.) [771, арк. 71].

Проблема забезпечення населення паливом завжди залишається актуальною. Президія Тернопільського облвиконкому 17 січня 1940 р. прийняла спеціальну постанову «Про порядок забезпечення паливом потреб районів і обласних організацій», якою було вирішено, що відпуск палива організаціям і населенню здійснюється лише за нарядами облплану. За визначеною черговістю першими забезпечувалися паливом лікарні, школи і дитячі садки. Встановлювався п'ятиденний термін подачі заявок – до 22 січня 1940 р. [718, арк. 2].

Із запізненням, цього ж 17 січня 1940 р. президія Тернопільської міської ради вирішує питання «Про забезпечення паливом населення й організацій м. Тернопіль». Рішення міськради відзначається конкретною деталізацією проблеми: для забезпечення паливом міста Тернополя необхідно майже 180 тис. м³ дров; для їх закупки потрібно 540 тис. крб., для доставки дров з лісу до залізниці – 660 тис. крб., на їх транспортування залізницею до міста – 185 тис. крб., що загалом складає майже 1,5 млн крб. Ці кошти надавав облвиконком. Однак існувала інша, навіть складніша від фінансової проблема: від Тернопільської до Львівської області відійшли кілька населених пунктів з багатими лісовими масивами (Броди, Перемишляни, Роздол, Креховичі, Брошнів), де знаходились 27,7 тис. м³ закуплених для Тернополя дров, які залишилися не відвантаженими з вини місцевих організацій [668, арк. 144–145].

Наступного разу рішення приймаються більш оперативно. Зокрема, питання «Про забезпечення міст паливом на зиму (1941 року)» бюро обкому партії розглядає 3 серпня 1940 р. і відмічає «незадовільний стан забезпечення міст області паливом на зиму 1940 року». Так, із передбачених планом 67,3 тис. складометрів дров завезено лише 14,7 тис. складометрів (22 %), із 73,5 тис. т вугілля завезено всього 100,5 т (0,14 %). Не виконується завдання із заготівлі торфу [492, арк. 56].

Основні надії у вирішенні паливних проблем обласне керівництво покладає на лісове господарство області. Для цього облвиконкомом приймаються рішення «Про впорядкування лісового господарства Тернопільської області» [750, арк. 3–4], «Про розподіл лісосічного фонду на 1940 рік по заготівельниках Тернопільської області» [747, арк. 11], «Про розгортання рубок догляду (санітарних, прохідних та інших) лісгоспами Тернопільської області для забезпечення паливом та лісоматеріалами місцевих потреб» [751, арк. 5–6].

Розроблено план розподілу лісосічного фонду області на 1940 р. обсягом 300 тис. м³, з яких по Бережанському району заготовляли 64,4 тис. м³, Чортківському – 62,4, Кременецькому – 54,7, Борщівському – 48,2, Бучацькому – 38,9, Тернопільському – 27,4 тис. м³. Загалом на місцеві потреби йшло 25 тис. м³ безпосередньо, а решта лісосічного фонду розподілялася через інші лісозаготівельні організації [758, арк. 23–25].

Привертає увагу система розподілу дров Тернопільським облпланом: згідно із «Планом розподілу дров на II квартал 1941 року по Тернопільській області» з 8 тис. складометрів, виділених на область, Бережанський район отримувал наряд на 700 складометрів, з яких 300 призначалися структурам облкомунгоспу і 40 – облшляхвідділу; м. Тернопіль – на 500 складометрів, по 400 – Заліщицький і Монастирський райони, основна маса районів – по 200 – 300 складометрів, а 11 районів нарядів на дрова не отримали зовсім [912, арк. 14].

Обмеженість лісових масивів загострює стурбованість партійних і державних органів області станом виробництва торфу. 26 червня 1940 р. бюро обкому партії приймає постанову «Про хід видобутку торфу по облпаливу, облпромраді та в Пробіжнянському районі». Картина складалася катастрофічна: із

запланованих 40 тис. т торфу по облплану було заготовлено лише 14,4 % передбаченого обсягу, по облпромраді – 9 %, а в Пробіжнрянському районі – всього 150 т. Обком партії вимагав розкладки залишків річного плану видобутку торфу по декадах і по кожному торфопідприємству окремо, повного переведення торфорозробок на оплату праці за виробітком і переходу на двозмінний графік роботи [470, арк. 125–126].

Проблеми із заготівлею торфу загострюються його неоперативною доставкою до споживача, про що свідчить постанова бюро обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 р. «Про вивозку торфу в області». Враховуючи, що найбільш сприятливий для торфорозробок і вивезення торфу весняно-літній період завершився і наступив осінньо-зимовий період складних погодніх умов, справа забезпечення потреб області в найбільш доступному місцевому виді палива викликала серйозну тривогу. Тернопільська міськрада із плану вивезення 2 тис. т вивезла всього 700 т (35 %). Незадовільно здійснювався і такий важливий вид робіт, як штабелювання торфу на торфозаготівельних майданчиках. Перед торфозаготівельними організаціями, райвиконкомом і міськрадами було поставлене завдання вжити всіх заходів до завершення вивезення торфу до 15 жовтня 1940 р. [507, арк. 105–106].

Зоною особливої турботи місцевих органів був такий дефіцитний для регіону вид енергозабезпечення, як електроенергія. Ця турбота виявлялася у жорсткому контролі за її використанням, у визначенні правил та норм споживання електроенергії громадянами й установами краю. Тернопільська міська рада приймає 17 травня 1940 р. спеціальну обов'язкову постанову «Про заходи для економного використання електроенергії». Постановою заборонялося користування електроенергією для електродвигунів, що працюють під напругою 300 В від 20 до 24 години. Винні в порушенні цієї обов'язкової постанови притягаються до адміністративної відповідальності (штраф 100 крб. або примусова праця до 1 місяця) [678, арк. 47].

Окремою сферою життєзабезпечення населення, підприємств, організацій і установ області було здійснення протипожежних заходів. При обласному

управлінні Наркомату внутрішніх справ діяв відділ пожежної охорони. Про увагу владних органів до протипожежної справи свідчить постанова Тернопільського облвиконкому від 25 грудня 1939 р. «Про запобігання пожежам під час проведення новорічних ялинок». Обласний відділ протипожежної охорони НКВС і його периферійні відділення спільно з представниками міських і районних відділів народної освіти і охорони здоров'я здійснювали протипожежно-технічне обслуговування приміщень, визначених для проведення новорічних урочистостей, і зобов'язані були забезпечити реалізацію профілактичних заходів протипожежної безпеки [699, арк. 3–4].

У зв'язку зі збільшенням випадків пожеж і загорянь в житлових будинках і установах міст і сільських населених пунктів облвиконком підходить до проблеми протипожежної безпеки більш масштабно і 15 березня 1940 р. приймає постанову «Про запровадження протипожежних заходів по Тарнопольській області». Постановою затверджено протипожежні правила по житлових будинках і установах області. Обласним управлінням комунгоспу, місцевої промисловості та іншим доручалося укомплектувати відомчі протипожежні інспекції відповідними кадрами та організувати протипожежно-сторожову охорону об'єктів. Керівники підприємств, організацій та установ відповідали за засвоєння протипожежного мінімуму адміністративно-господарським персоналом (від керівників служб до двірників, прибиральниць і санітарок включно), а також призначали відповідального за протипожежний стан відомчих об'єктів [749, арк. 13–14].

До питань протипожежної безпеки звертається і обласний комітет партії, про що свідчить постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 р. «Про стан протипожежних заходів у містах і сільських населених пунктах області». Бюро обкому змушене визнати, що райкоми КП(б)У та райвиконками не надали належного значення питанням організації протипожежних заходів у населених пунктах. Визнано, що з причини відсутності в області належної кількості відповідних протипожежних засобів треба звернутися до РНК УРСР з проханням виділити для області необхідну кількість вогнегасників, рукавів і пожежних помп. Обласний відділ протипожежної охорони при управлінні НКВС мав посилити

вимогливість щодо виконання правил і норм протипожежної безпеки та притягувати порушників до суворої відповідальності [446, арк. 190–191].

Особливою специфікою відзначалися проблеми протипожежної безпеки в сільських населених пунктах, що обумовлювалося протипожежно-технічною недосконалістю сільських приміщень. У постанові Тернопільського облвиконкому від 5 жовтня 1940 р. «Про посилення протипожежних заходів у сільській місцевості» однією із причин зростання кількості пожеж і загорянь в селах називається низька протипожежна безпека сільських будівель (солом'яні покрівлі, дерев'яні комини, хаотичне розміщення будівель, примітивні системи опалення). Сільрадам доручалося посилити протипожежно-сторожову охорону сіл, забезпечити сільські добровільні протипожежні команди засобами пожежогасіння, кіньми для перевезення протипожежного обладнання та приміщеннями для вартових і протипожежного інвентаря. У кожному селі упродовж ночі повинні були працювати 2–3 пересувні сторожові варти з таким розрахунком, щоб кожен сторож за 30 хв міг оглянути доручену йому ділянку села [643, арк. 10].

Отже, адміністративно-планова система управління місцевим господарством дезорганізувала його роботу, не могла реально забезпечити потреби населення, наповнити товарами внутрішній ринок, неспроможно налагодити комунально-побутове обслуговування населення, забезпечити опалювальний сезон паливом, ліквідувати тарифні розбіжності тощо.

РОЗДІЛ 6

РАДЯНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ

6.1. Передумови, завдання і форми радянської освіти

Однією із важливих і необхідних передумов утвердження соціально-економічного устрою виступає формування системи освіти, яка була б адекватною завданням, а також ефективно працювала на ідеологічне і кадрове забезпечення його соціально-економічних і політичних структур.

До нападу фашистської Німеччини у західних областях УРСР форсованими темпами здійснювалися заходи з якнайшвидшого її перетворення у складову частину СРСР. Серед різних сторін процесу радянської освіти особливо актуальним був гуманітарний аспект, який значною мірою визначився сутністю офіційної політики у сфері духовного життя суспільства. Вона повністю відповідала вже знайомій у 20–30-х рр. ХХ ст. формулі: партійно-державна монополія на розвиток освіти й культури. Причому цей розвиток розглядався як засіб нав'язування комуністичної ідеології та формування «нової людини», яка б забезпечувала потреби режиму. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю майже всі освітні, наукові і культурні установи, держава розпочала розбудову духовного життя населення Західної України у потрібному для себе напрямку [126, с. 3].

Тому цілком зрозумілими були намагання радянської влади, яка з приходом на Тернопілля вже 17–18 вересня 1939 р. створила для керівництва всім політичним, економічним і культурним життям краю 17 тимчасових управлінь у повітових центрах і сотні селянських комітетів у селах, які були зобов'язані сформувати власну освітянську структуру як елемент єдиної системи засобів свого впливу на регіон [104, с. 45].

Реформуванню системи освіти передувала реорганізація місцевого управління. На початок 1940 р. встановлено новий адміністративно-територіальний поділ Тернопільської області: замість зазначених 17 повітів сформовано 38 районів, в управлінні якими визначальну роль відігравали партійні організації (Див. табл. 25; 27). Саме вони, а точніше їх авторитарне керівництво

забезпечували «найбільш діяльну розстановку комуністів на всіх ділянках виробництва, добивалися злагодженості і чіткості в усіх ланках виробничої й суспільно-політичної діяльності», розгортали «велику політичну, господарсько-організаторську і культурно-освітню роботу серед населення» [104, с. 47].

Політика Польщі в галузі освіти на західноукраїнських землях регламентувалася певними офіційними документами, серед яких одним з основних був «Шкільний статут» від 31 липня 1924 р., або, як його називали, «Кресовий шкільний закон», що суворо окреслював створення і функціонування українських шкіл. Згідно з цим документом, українська мова, запроваджувалася в школі за умов, коли місцева громада становила не менше 25 % українського населення і якщо не менше 40 батьків дітей шкільного віку бажали викладання предметів українською мовою. Але навіть за такої правової норми польська влада зуміла скоротити кількість шкіл з українською мовою навчання упродовж 1921–1936 рр. з 51,5 до 5,6 %. Окрім цього, третина дітей незаможних родин Тернопільщини не навчалася у початковій школі, а середня й вища освіта практично залишалися недоступними широким масам, особливо населенню сільських регіонів і малих міст [104, с. 43].

Статистика стверджує: за 3 роки дії цього закону в Західній Україні польська влада ліквідувала 1377 українських народних шкіл і на їх місці відкрила 1019 утраквістичних і 358 шкіл з польською мовою викладання. Загалом, із 3662 українських шкіл, які були у Західній Україні до встановлення радянської влади, за 4 роки дії «кресового» закону їх залишилося 774 [217, с. 193–195]. Зокрема, на Волині, де українське населення складало 95 %, в 1939 р. діяла лише одна українська школа.

Складною була ситуація з середньою освітою. У трьох західноукраїнських воєводствах (Львівське, Станіславське, Тернопільське) навчання українською мовою велося лише в 14 гімназіях, а в 1937–1938 навчальному році їх залишилося 5. У Тернопільському і Волинському воєводствах в 1939 р. не було жодної державної гімназії з українською мовою викладання. Саме тоді серед 41 тисячі учнів середніх шкіл українців нараховувалося лише 7,5 тис. Практично

недоступною була для українського населення вища школа. В усій Західній Україні функціонувало лише 5 закладів вищої освіти. Усі вони зосереджувались у Львові, навчання велося польською мовою [270, с. 225–226].

Освітнянська політика Польщі була антиукраїнською не лише за нормативно-правовою формою, а й за соціально-культурним, морально-духовним змістом, що межувало з політичним цинізмом. У школах учням нав'язували думку, що приналежність до української нації свідчить про низький духовний рівень людини, бо всі українці – «хлопи і бидло», а тому варто скористатися доступними можливостями до ополячення, наприклад, забрати метрику з православної церкви і здати до католицького костелу. Це був найпростіший і найдоступніший юридичний шлях зміни національної приналежності і, за твердженням польських учителів, переходу до статусу інтелігентної людини.

З причини зменшення кількості національних шкіл в Західній Україні зростали відстані між окремими школами, а отже, і відстані, що їх доводилося долати учням сільської місцевості при відвідуванні занять. Такі відстані вимірювалися десятками кілометрів: значна кількість сіл знаходилася за 30 км від початкових і більше 50 км – від середніх шкіл. Територіально одна школа припадала більш ніж на 20 км². Як наслідок, у більшості повітів школу відвідували лише 30–40 % дітей шкільного віку. Причому кількість дітей, не охоплених навчанням у школі, постійно зростала і на 1939 р. досягла 400 тисяч осіб [198, с. 199].

Ліквідація українських шкіл ішла двома шляхами: їх або закривали, або полонізували. Упродовж 1919–1939 рр. кількість українських шкіл скоротилася більш ніж у 25 разів. Однією з форм боротьби проти ополячення українських шкіл стало бойкотування батьками та учнями навчального процесу в польських і ополячених школах. Вже на початку масової ліквідації українських шкіл шляхом їх перетворення у польські чи утравкістичні значна кількість дітей відмовляється відвідувати заняття і навіть залишає навчання [217, с. 198–201].

Це свідчить про те, що упродовж міжвоєнного 20-річчя польська влада вела безперервний наступ на українські школи, головним чином, шляхом перетворення

їх на утраквістичні (двомовні), які, власне, були тільки перехідним ступенем до повної полонізації освіти. У 1936–1937 навчальному році 52,8 % учнів української національності трьох галицьких воєводств навчалися у школах лише з польською мовою викладання, 40,9 % – в утраквістичних і лише 6 % – в україномовних [126, с. 5].

Отже, у результаті цілеспрямованої антиукраїнської політики польського уряду в галузі освіти практично була знищена українська національна школа на всіх її рівнях: початковому, середньому і вищому, чим створювалися специфічні передумови для утвердження власної системи освіти новою окупаційною владою – радянською.

Одним із перших заходів радянської адміністрації в культурно-освітній сфері стала ліквідація тих українських освітніх і культурних закладів, які розпочали свою діяльність ще в умовах польського режиму. Зокрема, до приходу радянської влади у Західній Україні діяли 2984 філії «Просвіти». Працювала організація «Рідна школа», функціонував «Союз українок», а також організація «Сокіл», молодіжна організація «Луг», «Громада», НТШ. Вони здійснювали культурно-освітню роботу патріотичного спрямування і на початок 1940 р. всі були закриті.

У жовтні 1939 р. було ліквідовано Бережанську українську гімназію, відому своїми національними традиціями і культурно-освітніми здобутками [318, с. 54].

Зміни в галузі освіти торкалися інтересів найширших верств населення. Не перериваючи роботи шкіл і не починаючи ще докорінної перебудови навчання, нова влада вже з жовтня 1939 р. почала вносити корективи до навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Насамперед діючому вчительському корпусу дали зрозуміти, що саме вимагається від нього за нових умов. З цією метою в містах скликалися наради педагогів. Так, 6 жовтня 1939 р. у Тернополі під егідою політуправління Українського фронту відбулися загальноміські збори вчителів з приводу ознайомлення їх із завданнями на поточний навчальний рік. Тоді ж почали діяти курси для педагогів, головним чином, по вивченню основ марксизму-ленінізму [126, с. 3–4].

Національна політика радянської держави у сфері освіти здійснювалася через педагогічні кадри за системою «від деполонізації – через українізацію – до русифікації». В усіх школах одразу ж було запроваджене обов'язкове вивчення російської мови. З особливою наполегливістю до цього залучали майбутніх призовників до армії. Поряд з курсами української мови для польськомовних викладачів навчальних закладів організовувались курси російської мови для всього викладацького складу [126, с. 6].

Особливу увагу і турботу щодо вивчення російської мови в школах України, насамперед в її західних регіонах, виявляли вищі партійні органи та партійні організації, які постійно контролювали діяльність не лише україномовних і російськомовних шкіл, а й 2070 національних, серед яких нараховувалося 234 єврейських, 156 молдавських, 1093 польських і 587 «змішаних». Відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У перебирає на себе організаційно-методичні функції і пропонує ввести викладання російської мови в українських початкових школах з четвертого класу (замість другого), а в середніх школах – з п'ятого класу (замість третього). В національних школах (єврейській, молдавській, польській) російська мова запроваджується з четвертого класу (замість другого і третього). Іноземну мову в цих школах пропонується вивчати з шостого класу (замість п'ятого). Згадана довідка була схвалена постановою ЦК КП(б)У «Про викладання мов в національних школах УРСР» від 8 квітня 1940 р. [270, с. 228].

Структура тогочасної радянської школи включала три основні типи навчальних закладів: загальноосвітню школу, нижчу і середню професійні школи, вищу школу.

Загальноосвітня школа поділялась на три ступені: початкову, неповну середню і середню школи. Згідно зі статистикою, в 1940–1941 навчальному році в Україні діяли 29314 загальноосвітніх шкіл з контингентом учнів 6,8 млн осіб [270, с. 228].

Ще одну групу загальноосвітніх шкіл в Україні складали школи, які окремими своїми організаційно-структурними і навчально-методичними

характеристиками відрізнялися від типових. Це насамперед школи робітничо-селянської молоді, де молоді люди, зайняті у сфері виробництва.

Нижчі професійні школи готували молодих робітників середньої кваліфікації з певної спеціальності без надання їм середньої освіти. Цю групу навчальних закладів складали ремісничі школи, залізничні школи і школи фабрично-заводського навчання. Вихідців із західних областей УРСР, які навчалися у ремісничих, залізничних чи школах ФЗН, зазвичай, направляли до різних областей РРФСР і Середньої Азії. Навчання в ремісничій і залізничній школі тривало 2–3 роки, а в школах ФЗН – 6–12 місяців, залежно від складності спеціальності. Станом на 1941 р. нижча професійна школа України нараховувала 165 ремісничих училищ, 30 залізничних і 318 шкіл ФЗН, де навчалися біля 230 тис. учнів [270, с. 228].

Мережу середньої професійної школи складали різнопрофільні технікуми, промислові та сільськогосподарські школи, педагогічні й медичні училища та інші професійні школи (лісогосподарські, ветеринарні, будівельні тощо), що готували спеціалістів середньої кваліфікації. Залежно від типу освітнього закладу термін навчання встановлювався від 2 до 4 років. Мережа середньої професійної школи на 1940 р. складала 597 технікумів та інших фахових шкіл з контингентом 192,2 тис. осіб [270, с. 229].

У системі радянської освіти була вища школа. До вищих закладів освіти зараховувались особи з середньою освітою після успішного складання вступних іспитів і суворой політичної селекції, здійснюваної партійними органами, про що в офіційних документах, в тому числі в правилах вступу до вищого навчального закладу, не згадувалося. У 1940 р. на території України діяли 166 вищих закладів освіти, де навчалися майже 200 тис. студентів, в тому числі на заочному і вечірньому відділеннях – 70 тис. Українці у вищих навчальних закладах республіки складали дещо більше половини загальної кількості студентів, а вихідці з інших республік СРСР – більше 40 % [270, с. 229].

З перших місяців окупації радянської влади в західних областях УРСР партійні і радянські органи здійснюють корінну перебудову усєї системи освіти від початкової до вищої.

Одночасно з перебудовою існуючих шкіл відкривалися нові школи. Менш ніж за півроку (до січня 1940 р.) у західних областях УРСР було відкрито майже 1000 середніх навчальних закладів: на Волині – 254, на Львівщині – 165, на Ровенщині – 173, на Станіславщині – 95, на Тернопіллі – 167. Загалом у західних областях УРСР порівняно з 1939 р. кількість неповних середніх шкіл за один навчальний рік зросла з 1788 до 2283, а середніх – із 157 до 285. Причому якщо в селах регіону станом на 1939 р. не було жодної середньої школи, то в 1940–1941 навчальному році їх нараховувалося 34 [270, с. 229].

Процес розгортання шкільного будівництва в західних областях УРСР широко висвітлювала центральна і місцева преса. Так, Тернопільська обласна газета «Вільне життя» постійно публікувала інформацію про позитивні зміни в народній освіті краю: зокрема, 2 жовтня розпочалися заняття в Тернопільській українській гімназії, де працюють 14 учителів (9 жовтня 1939 р.); також в с. Супрунівка Скалатського повіту у колишньому поміщицькому будинку відкрито школу, де навчається 120 дітей з місцевих сільських сімей (читаємо в газеті запис 7 листопада 1939 р.); починаючи з 15 жовтня, в музичній школі міста Тернополя проводиться прийом учнів; приймаються діти всіх національностей; вже поступили заяви від 196 осіб і прийом продовжується.

Особливу увагу тогочасна преса приділяла реалізації заходів з ліквідації неписьменності і малописьменності в краї. Статистика свідчила, що в області нараховувалося 80 тис. неписьменних і 40 тис. малописьменних дорослих громадян. Для них в усіх повітах були організовані школи і гуртки з ліквідації неписьменності, до навчання в яких місцева влада залучила 75 тисяч осіб. Так, газета «Комуніст» зазначала; «У Тербовлянському районі з 3 тисяч неписьменних навчено грамоті 1271 особу і продовжують навчання ще 1125 осіб. Цими днями в Тербовлі відбувся районний зліт культурмійців, який вирішив до дня відкриття XVIII партконференції охопити навчанням усіх неписьменних і малописьменних» [935, с. 4].

Проблема ліквідації неписьменності і малописьменності перебувала в полі зору вищих державних і партійних органів. Так, голова РНК УРСР Л. Корнієць

повідомляв, що в Західній Україні упродовж року її приєднання до Радянської України не тільки було відкрито 969 нових початкових, неповних середніх і середніх шкіл із учнівським контингентом в 1,2 млн осіб, а й організовано велику кількість шкіл з ліквідації неписьменності, в яких 440 тис. дорослих ліквідовують свою неписьменність і малописьменність [934, с. 3].

Радянізація системи освіти здійснювалася під безпосереднім керівництвом партійних органів, рішення яких лягали в основу практичної діяльності державних управлінських структур, причетних до забезпечення відповідної комуністичному режиму ідеологічної спрямованості навчального процесу в освітніх закладах усіх рівнів. Саме для забезпечення партійного керівництва процесом перебудови місцевої школи ЦК КП(б)У направив у західні області УРСР 240 працівників партапарату, 142 працівники з ЦК комсомолу України, 80 – з політуправління Українського фронту. На початку жовтня 1939 р. зі складу Українського фронту було терміново демобілізовано 1 тис. комуністів і 500 комсомольців, значна частина яких згодом пішла працювати в систему освіти [27, с. 49].

Вищі партійні органи для ідейно-пропагандистської роботи серед населення Західної України, в тому числі серед педагогів і вихованців місцевих освітніх закладів, підбирали політично відданий і практично дієздатний актив, за яким слухняно йшла і якого безумовно підтримувала решта членів партії – пасивна партійна маса або, за висловом партійних функціонерів, «партійні низи». Так, серед 340 делегатів Першої Тернопільської обласної конференції, що проходила 23–25 квітня 1940 р., 196 (57,6 %) мали вищу і середню освіту, 252 (74,1 %) були віком від 30 до 50 років, що свідчить про їх відповідні культурно-освітні та життєресурсні можливості; за показником партійного стажу 189 (55,5 %) делегатів перебували в рядах партії більше 10 років, що вказує на їх відданість ідеям і справі «рідної партії» [353, арк. 33].

Партійні органи чітко регламентували діяльність органів управління освітою, керівників навчальних закладів усіх рівнів, вникали у навчально-виховну та фахово-методичну роботу педагогів. Наприкінці 1939 р. бюро Тернопільського

обкому КП(б)У розглядало питання «Про підсумки роботи шкіл області за перше півріччя 1939 – 1940 навчального року». В ухвалі бюро обкому зазначається, що у школах області в першому півріччі навчався 197 931 учень, що на 11 277 учнів більше, ніж за часів польської влади; працюють 4 102 вчителі (на 851 більше); кількість шкіл з українською мовою навчання досягла 981 проти 52 за польських часів. Позитивом першого півріччя є проведення реорганізації шкіл і підготовка до їх переходу на програми і підручники радянської школи. З приводу останнього питання відбулись обласна і місцеві учительські конференції [373, арк. 20].

Згадане рішення бюро Тернопільського обкому КП(б)У конкретизується президією Тернопільського облвиконкому, яка на своєму засіданні розглядає питання завершення першого та організації роботи в другому півріччі 1939–1940 навчального року. Акцентовано увагу керівників повітвно і директорів шкіл на ретельному підведенні підсумків, аналізі успішності учнів, обліку виконання програм згідно з надісланими інструкціями. Визначені питання, що виносяться на розгляд січневої вчительської конференції області: чергові завдання школи і народного вчителя, система народної освіти СРСР і реорганізація шкіл Західної України, особливості організації навчального процесу в радянській школі (на пленарному засіданні); підсумки навчання в школах області за перше півріччя та організації роботи в другому півріччі, аналіз шкільних програм і підручників, методичні аспекти роботи вчителя з учнями по виконанню робочих планів з кожної дисципліни, особливості роботи з двома класами (на секційних засіданнях) [707, арк. 5–6].

Тернопільський обласний виконком звертається до шкільних проблем і по завершенні 1939–1940 навчального року. Своєю постановою від 25 липня 1940 р. він зазначає, що «протягом минулого навчального року органами народної освіти проведено значну роботу з організації навчання за радянською освітньою системою. Реорганізовано школи за мовами навчання, проведено реорганізацію всього навчального процесу, розширено мережу шкіл. Проведено велику роботу по забезпеченню шкіл педагогічними кадрами, зокрема залучено до роботи колишніх безробітних учителів». Наголошується, що школи й органи народної

освіти ще не забезпечили виконання закону про загальне обов'язкове навчання, бо навчанням не охоплено ще 17 463 дитини шкільного віку. Вказується, що недостатньо велася боротьба з відсівом учнів, бо за навчальний рік школи області залишили 7383 учні. Невисока якість методичної роботи серед вчителів: у 20 районах області не створені райметодкабінети, кущові методичні об'єднання вчителів працюють несистематично. Незадовільно йде підготовка до нового навчального року [796, арк. 45].

Вище партійне керівництво області прагне регламентувати навіть фахово вузькі, внутрішні питання організаційно-методичної роботи педагогічних колективів шкіл. На засіданні бюро Тернопільського обкому КП(б)У розглядали питання підготовки до іспитів у початкових і середніх школах області. Бюро обкому робить висновок, що значні пропуски занять учнями загрожують нормальній підготовці до іспитів. У підсумку, рішенням бюро Тернопільського обкому КП(б)У райкоми КП(б)У та райвиконкоми зобов'язані вжити заходів щодо нормальної підготовки і проведення іспитів у всіх школах області [440, арк. 192–193].

Згідно з партійним статутом, рішення обкому партії є обов'язковими для райкомів партії й низових партійних структур. Згадане рішення бюро обкому щодо шкільних іспитів у різні терміни було продубльоване райкомами партії. Зокрема, Монастириський райком КП(б)У після розгляду питання «Про стан підготовчої роботи до іспитів у школах району» своєю ухвалою спрямовує освітянських працівників району на виконання рішень бюро обкому партії з цього питання: фахівців райвно – підготувати і затвердити тексти письмових робіт до іспитів; вчителів шкіл – організувати всебічну допомогу відсталим учням у підготовці до іспитів. У постанові райкому мають місце господарські аспекти: зобов'язано голову райспоживспілки на період іспитів організувати в школах роботу буфетів, а голову райвиконкому – забезпечити відповідальних працівників райвно та інших контролюючих органів засобами пересування для перевірки іспитів у школах, у зв'язку з тим, закріпити за ними коней прокуратури, райвиконкому та райфінвідділу» [624, арк. 38].

Характерною ознакою впливу партійних органів на функціонування закладів освіти області, на діяльність педагогічних колективів було прагнення поєднати навчальний і виховний компоненти навчального процесу з акцентом на виховному. Особливо чітко це спостерігається в роботі підконтрольних обкому і райкомам КП(б)У обласного і районних комітетів комсомолу. Власне навчальний процес цікавив партійні й комсомольські органи лише тому, що міг виконувати роль «Троянського коня», на якому можна було безперешкодно увійти в сферу виховної роботи й здійснювати ідеологічний вплив на школярів і педагогів. Показовою у цьому плані є доповідь секретаря Монастириського райкому комсомолу про роботу в 1939 – 1940 звітному році. Сама назва розділу доповіді, що стосується виховної роботи («Виховання дітей в комуністичному дусі та робота школи»), розкриває ідеологічний зміст партійно-радянського впливу на школу: констатація недоліків навчальної роботи дає підстави акцентувати увагу на необхідності посилення комуністичного виховання школярів як єдиного ефективного засобу діяльності шкільного колективу, шкіл району, всієї області. Після кількох позитивних статистичних даних (в районі діє 7 початкових, 23 неповних середніх і 21 середня школа, які на початок 1939 – 1940 навчального року відвідували 5022 учні) ілюструється фактичний шкільний негатив: за навчальний рік «відсіялися» 300 учнів, залишилися на другий рік навчання 18 старшокласників і 150 учнів молодших класів, перенесені іспити на осінь 20 старшокласникам і 300 учням молодших класів. Також зазначається, що додаткові труднощі в організації навчального процесу складала відсутність підручників із багатьох предметів, конкретних планів переходу на нову систему навчання [627, арк. 24].

Радянська система освіти, що запроваджувалася на Тернопільщині, передбачала постійний ідеологічний контроль за позанавчальною діяльністю дітей. Так, 13 травня 1940 р., напередодні літніх канікул, бюро Тернопільського обкому КП(б)У приймає постанову «Про хід підготовки до оздоровлення піонерів та школярів у 1940 році».

У постанові бюро обкому поряд з організаційною конкретикою (затвердження двох обласних піонерських таборів у селі Червоний Городок Тлустенського району на 200 дітей і в селі Скоморохи Великобірківського району на 100 дітей, доручення обласним структурам забезпечити табори необхідним обладнанням і матеріалами), що має лише технічне значення, наголошується на основному – організації виховної роботи в піонерських таборах, для чого зобов'язано обком ЛКСМУ та облвно укомплектувати їх керівними та педагогічними кадрами, з якими до 1 червня 1940 р. провести відповідний настановчий семінар [442, арк. 42–43].

Партійні та радянські органи краю не випускають із поля зору діяльності спеціальних навчальних закладів, зокрема, дитячих будинків, шкіл освіти дорослих і допоміжних шкіл. У спільній постанові бюро Тернопільського обкому КП(б)У і Тернопільського облвиконкому від 22 листопада 1940 р. наголошується, що облвно безвідповідально поставився до виконання попереднього рішення бюро обкому партії від 3 червня 1940 р. «Про стан роботи дитячих будинків області»: не підібрано і не затверджено керівних кадрів, а в окремі дитбудинки на керівну роботу потрапили випадкові люди. В ухвалі попереджено завідувача облвно щодо притягнення його до партійної відповідальності за самоусунення від керівництва та контролю за роботою дитячих будинків [553, арк. 164–165].

Окрім дитячих будинків, в області формується мережа допоміжних шкіл: на початок 1940–1941 навчального року сформовано 7 підготовчих і 17 перших класів (288 учнів) у школах глухонімих Микулинецького району; 4 перших класи (48 учнів) – у Скомороській школі сліпих і 3 класи (45 учнів) – у Скомороській школі розумово відсталих Великобірківського району. У рішеннях, що стосуються такого типу шкіл, виховна робота не акцентується, наголос повністю зміщено в бік матеріально-технічних проблем (всі допоміжні школи знаходяться у пристосованих приміщеннях) і кадрових питань (для цих шкіл не вистачає 41 педагога, з них 22 вчителі для шкіл глухонімих, що вказує на відсутність спеціалістів із сурдопедагогіки) [787, арк. 11].

Якщо в партійних і державних документах, що стосуються закладів освіти, де навчаються діти з особливими потребами (вищезгадані школи глухонімих, сліпих, розумово відсталих), ідеологічний аспект практично не спостерігається, то в рішеннях щодо дитячих будинків, особливо організації виховної роботи серед дітей, найважливішим і найефективнішим засобом ідейно-морального впливу на молоде покоління визнано апробовану в Радянському Союзі систему трудового виховання. Такий підхід знайшов своє чітке вираження у постанові РНК УРСР від 13 травня 1941 р. «Про забезпечення належного трудового виховання і підготовки вихованців дитячих будинків до практичної діяльності в галузі сільського господарства», яку своїм рішенням від 16 червня 1940 р. «Про трудове навчання у галузі сільського господарства вихованців дитячих будинків» конкретизує до умов області Тернопільський облвиконком [787, арк. 12].

Особливе місце в системі заходів з радянської освіти на західноукраїнських землях займає організаційно-ідеологічна діяльність партійно-державних органів з ліквідації неписьменності і малописьменності серед населення краю.

З цією метою затверджено план розгортання шкільної мережі освіти дорослих області на 1940–1941 навчальний рік (див. табл. 13). За тодішньою статистикою, в попередньому навчальному році в області працювало 11 неповних середніх шкіл для дорослих, де навчалися 962 особи. В 1940–1941 навчальному році число таких шкіл зросло до 24 (22 – у сільській місцевості) з контингентом 2395 учнів. Позитивна динаміка закладена й у формування 5–7 класів неповної середньої школи для дорослих: у рік приєднання Західної України до УРСР на Тернопіллі таких класів було 27 з контингентом 684 учні, а вже в наступному навчальному році – 49 класів і 1669 учнів [445, арк. 183].

Однак всі школи для дорослих працюють у пристосованих приміщеннях, їх забезпеченість у педагогічних кадрах складала 62 %: при потребі 87 вчителів існує 34 вакансії, причому третина вакансій – вчителі української мови і літератури, що свідчить про невисоку стурбованість партійної та освітянської влади станом вивчення рідної мови, а вся увага зосереджена на забезпеченні викладання російської мови та літератури: вчителів української мови та

літератури не вистачає в кожній другій школі для дорослих (у 12 із 24), а російської – лише в чотирьох [445, арк. 183].

Облвиконком зобов'язав обласний відділ народної освіти, райвно та райвиконкоми організувати школи, гуртки та індивідуальне навчання неписьменних і малописьменних допризовників з 1 листопада 1940 р. до 1 травня 1941 р., підібрати для них кваліфікованих і перевірених вчителів. На державні, кооперативні, профспілкові та інші відповідні організації покладено відповідальність за матеріально-технічне і фінансове забезпечення навчального процесу серед призовників. На райвно покладался обов'язок забезпечити точний облік присутності допризовників на заняттях, а про факти пропусків інформувати райвиконкоми [445, арк. 184].

Такий підхід до навчання призовників засвідчував неослабну увагу партійних і радянських органів до мілітарних потреб радянського режиму: Червона армія мала отримувати поповнення солдатської маси новобранцями належної грамотності, що дозволяла б їм достатньою мірою засвоїти ази військової служби та постулати комуністичної ідеології. 17 листопада 1940 р. політбюро ЦК КП(б)У приймає рішення про вивчення російської мови призовниками до Червоної армії. Це рішення дублюють обласні комітети партії, в тому числі і Тернопільський обком КП(б)У, який зобов'язує облвно організувати вивчення російської мови допризовниками. Безпосередній контроль за вивченням допризовниками російської мови здійснювали райкоми КП(б)У [583, арк. 71].

У лютому 1940 р. обласна газета «Вільне життя» повідомляє: «За колишньої панської Польщі в Тернопільській області не було ні одного вищого учбового закладу. Вперше відкривається вищий учбовий заклад в області – учительський інститут. Зараз проводиться перший набір студентів – 450 чоловік» [929, с. 4].

Повідомлення друкованого засобу масової інформації базувалося на постанові Тернопільського облвиконкому «Про утворення вчительського інституту у м. Кременці». У постанові зазначалося, що для забезпечення шкіл області кваліфікованим педагогічним кадрами потрібно 2287 учителів і потреба в педагогічних кадрах щороку зростатиме. З цією метою в Кременці відкривається

дворічний учительський інститут з контингентом набору 900 осіб (по 450 у березні та серпні 1940 р.) [754, арк. 9].

Одночасно були організовані педагогічні школи в Бережанах з контингентом 255 учнів і в Чорткові (300 учнів).

Не менша увага приділялася створенню спеціальних навчальних закладів професійно-господарського напрямку. В с. Білокриниця Кременецького району відкрився сільськогосподарський технікум з відділенням лісівників, розпочали роботу Кременецька школа механізації і професійно-технічне училище. В Тернополі створено технікум механізації та електрифікації сільського господарства, для матеріально-технічного забезпечення якого передаються націоналізовані міські будинки і дирекцію електростанції зобов'язано гарантувати йому безперебійне енергопостачання.

Про зрушення в галузі освіти повідомляють місцеві газети. Так, орган тимчасового управління м. Кременець «Сталінським шляхом» 2 грудня 1939 р. подає інформацію про діяльність слюсарсько-столярної школи в м. Вишнівець. Учні школи виявляють ентузіазм у теоретичному і практичному навчанні. Зокрема, вони перевиконують завдання у виробничих майстернях: на виготовлення виробу затрачають на 15–20 % менше часу, ніж передбачено нормою, зберігаючи відмінну якість продукції. «Школа має гарні перспективи, бо країна потребує працівників високої кваліфікації» [940, с. 2].

В обласному центрі діє технікум радянської торгівлі, якому передали матеріальну базу колишньої кравецької гімназії. Так само приміщення і майно колишньої Бережанської купецької гімназії передали на баланс обласної споживспілки для створення навчально-курсowego комбінату з підготовки кооперативних кадрів. Окрім згаданих, в 1940–1941 навчальному році в області починають функціонувати кілька інших спеціальних навчальних закладів: Вишнівецький технікум механізації сільського господарства, Заліщицький плодоягідний, Язловецький ветеринарно-зоотехнічний технікуми. Зазначено, що саме ці навчальні заклади, на відміну від інших, в основному забезпечені педагогічними кадрами [796, арк. 49].

Однак у діяльності всіх навчальних закладів області, за винятком небагатьох, виникли серйозні проблеми з формуванням контингенту студентів. Це стосувалося Кременецького учительського інституту.

Статистика проблеми викликала серйозну стурбованість партійних керівників області: на 492 місця в Кременецький учительський інститут було подано всього 110 заяв (22,4 % плану), до педагогічних шкіл області на 1050 місць – 212 заяв (20,2 %). Не кращим був стан набору до спеціальних навчальних закладів: Язловецький зооветеринарний технікум – 90 заяв на 120 місць, Заліщицький плодоягідний технікум – 25 заяв на 60 місць тощо. Обласному відділу народної освіти вказано на незадовільне виконання постанов Наркомату Освіти УРСР і бюро обкому КП(б)У щодо відрядження на навчання до інституту трьох-чотирьох учнів 7–10 класів з кожної середньої школи. Райкоми КП(б)У, обком ЛКСМУ, обкоми профспілок і відповідні районні партійні та державні органи отримали вказівки щодо усунення згаданих недоліків і надання необхідної допомоги керівникам навчальних закладів [489, арк. 30].

Ідеологічна складова радянської освіти швидко далася взнаки: вже у квітні – травні 1940 р. в Кременці розпочалися арешти серед студентів учительського інституту, в основному колишніх учнів Кременецького ліцею, а також серед учнів середніх шкіл.

Уникнути репресій і водночас здобути освіту молода людина могла через вірнопіддане сприяння режиму, передусім – через активну діяльність в комсомольських структурах. В учительському інституті створена перша в Кременці комсомольська організація, члени якої працювали із позаспілчанською молоддю, залучаючи її до конкретних акцій, що проводилися владними і каральними органами щодо місцевого населення. В області при райкомах і міськкомках комсомолу створювалися бойові оперативні групи, що залучалися до виконання завдань, визначених органами безпеки. Саме в таких структурах молоді люди могли підтвердити свою лояльність до радянської влади і цим самим значною мірою гарантувати своє майбутнє [272, с. 21–23].

Спочатку населення західних областей УРСР до реформованих і створюваних радянських шкіл віднеслося позитивно з огляду на їх зовнішній (україномовний) характер. За відновлюваною національною формою школи батьки не побачили її комуністичного змісту. Розуміння прийшло згодом, разом із запровадженням комуністичних порядків у школах, більшовицькою пропагандою, чужорідним керівництвом, тотальним шпигунством, засиллям російської мови, арештами студентської та учнівської молоді (заарештовували навіть 15-річних дітей) [88, с. 158].

Реконструкція навчальних закладів здійснювалася лише з урахуванням загальносуспільних і регіональних потреб та інтересів.

Вже у другій половині листопада 1939 р. були створені десятирічки з різними мовами навчання, а новостворені школи отримали інші номери. «Наша школа, – згадує колишня школярка Казимира Міхалек, – отримала номер 3. Було введено спільне навчання хлопців і дівчат, ліквідовано 7-денний робочий тиждень, а 6, 12, 18, 24 і 30 числа кожного місяця оголошені вихідними днями» [326, с. 206].

Нова влада змінила керівництво шкіл, реорганізувала педагогічні ради, до викладання залучила нових учителів. Водночас розпочалися спостереження і контроль за учнями старших класів, здійснювалися спроби завербувати серед них інформаторів. Окремих учнів викликали на розмови до НКВС, а вже через кілька місяців (у лютому – березні 1940 р.) розпочалися арешти серед студентської та шкільної молоді [327, арк. 206–207].

Реформуючи систему освіти на західноукраїнських землях, нова окупаційна влада зіткнулася з комплексом складних політичних, соціально-економічних і духовно-культурних проблем, які необхідно було вирішувати заради досягнення основної мети – радянзації місцевої школи на всіх її рівнях.

Серед таких проблем пріоритетного підходу вимагали питання зміцнення, а подекуди і створення нової матеріально-технічної бази освітніх закладів і формування корпусу вчительських кадрів. Місцеве партійно-державне

керівництво розуміло, що саме ці два чинники виступають запорукою успіху радянської освітньої політики на приєднаних територіях.

6.2. Матеріально-технічне забезпечення радянзації освіти

Становлення радянської системи освіти на західноукраїнських землях загалом і кожного місцевого навчального закладу зокрема вимагало вирішення двоєдиного завдання: зміцнення та розвитку матеріально-технічної бази і формування науково-педагогічних кадрів. Вирішення такого завдання ускладнювалося низьким матеріально-технічним рівнем існуючих навчальних закладів і фактичною відсутністю педагогічних кадрів, здатних запроваджувати у шкільне життя канони радянської школи та здійснювати навчально-виховний процес на нових світоглядних принципах [96, с. 29].

Зауважимо, що офіційна статистика свідчила про позитивну динаміку процесу матеріально-технічного забезпечення радянзації освіти на приєднаних територіях, тобто в шести західних областях УРСР: Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській. Вже на початку 1940–1941 навчального року тут функціонує 6496 шкіл (в Тернопільській області – 1177), серед яких 4037 початкових (на Тернопільщині – 745), 2174 семирічних (на Тернопільщині – 390) і 285 середніх (на Тернопільщині – 42). Контингент учнів досяг 1 млн 165 тисяч осіб (на Тернопільщині – 217 тисяч). Штат вчителів зріс до 33898 осіб (на Тернопільщині – 6680) [209, арк. 90].

Крім цього, в західних областях республіки створюється мережа дитячих будинків і шкіл-інтернатів. На потреби освітньої сфери, яка перебувала у стані трансформації за радянським взірцем, із загального місцевого бюджету спрямовувалося близько двох третин коштів [209, арк. 90–91].

За фінансовою звітністю, в 1940 – 1941 навчальному році на утримання закладів освіти в західних областях УРСР асигновано 405 млн крб., у тому числі на утримання шкіл – близько 248 млн крб. і на шкільне будівництво – 14 млн крб. Всі спеціальні школи були забезпечені матеріалами й необхідним обладнанням

для організації навчально-виховного процесу, зокрема для прищеплення учням трудових навичок [139, с. 45].

Спостерігалася позитивна динаміка шкільного будівництва і в передвоєнному 1941 р., що завершував останній мирний навчальний рік: його закінчували 4393 початкових школи, 2310 семирічних і 313 середніх шкіл; у цей рік контингент учнів досяг 1млн 284 тис. осіб, а штат педагогів зріс до 37787 осіб; витрати на потреби освіти склали 546,8 млн крб. [296, с. 18].

Бюджет дозволяв здійснити будівництво 51 школи та довести кількість українських шкіл в області до 981 (таблиця 13), а загалом утримувати 1186 шкіл з контингентом учнів 194,6 тис. осіб і збільшити їх кількість на кінець року до 216,2 тисяч (Див. табл. 6; 22). На утримання загальноосвітніх шкіл з бюджету виділялося 44,2 млн крб. (65,2 % чистих витрат на освіту), з них передбачалося затратити 37,98 млн крб. на поточне обслуговування навчально-виховного процесу, 2,6 млн крб. – на вдосконалення навчально-матеріальної бази шкіл, 1,7 млн крб. – на здійснення капітального ремонту шкільних приміщень (додаток Р). Окрім цього, бюджет забезпечував організацію та утримання 40 дитячих садків на 1982 дітей, на що асигнувалося 1,6 млн крб., а також дитячих майданчиків для 6,5 тис. дітей, на що витрачалося 630 тис. крб. [204, с. 16] (див. табл. 5).

Бюджетні асигнування були покликані профінансувати процес втілення в життя закону про обов'язкове навчання: семирічне – в селі, а в містах – у межах середньої школи. Обласний бюджет фінансово обслуговував зростання контингенту учнів 5–7 класів на 17158 осіб і учнів 8–10 класів – на 1880 осіб. Загалом по області учнівський контингент повинен був зрости на 21565 осіб. Це означало, що всі, хто закінчує 4 клас, навчатимуться у 5 класі, а випускники 7 класу продовжать навчання у 8 класі. По області загальний контингент учнів всіх шкіл мав зрости із 194591 до 216156 осіб, або на 11 %. Міські школи мали ріст учнівського контингенту з 41845 до 44829 (на 7,1 %), а сільські – з 152746 до 171327 (на 12,1 %) [204, с. 17] (див. табл. 9; 10).

Отже, основний приріст наповненості шкільних класів припадав на сільські школи. Число учнів молодших класів у сільських школах зростало із 140 тис. осіб

до 144,9 тис. (на 3,5 %), в 5 – 7 класах – з 12,7 тис. до 26 тисяч осіб (більш ніж удвічі). Особлива динаміка спостерігається в чисельності учнів старших класів загальноосвітньої школи. До 1939 р. у сільській місцевості таких класів не було, а з 1 вересня 1940 р. у 7 – 10 класах сільських шкіл вже навчалися 373 учні. У міських школах чисельність старшокласників зростала з 2,5 до 4 тис. осіб (на 61 %) (див. табл. 7; 8).

Фінансове забезпечення закладів освіти здійснювалося за рахунок бюджетних джерел, а тому перебувало під постійним контролем органів місцевої влади, які розподіляли кошти між навчальними закладами загалом (обсягом річних бюджетних асигнувань) і в окремих конкретних випадках (одноразові асигнування на непередбачені бюджетом витрати). Так, 20 грудня 1939 р. президія Тернопільського облвиконкому затвердила постанову про надання коштів обласним організаціям та установам бюджетної сфери (додаток Р). Серед 7 організацій, вказаних у постанові, 4 належить до освітньої галузі, і їм виділено більше 60 % розподіленої суми [689, арк. 1].

Особливим джерелом надходжень до місцевого бюджету були різноманітні платежі та податки з «нетрудового елемента». З цього приводу звернемось до постанови № 82 виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих від 15 березня 1941 р. «Про сплату грошей за навчання в школах з нетрудового елемента». Виконком зазначає, що облвно, райвно, райфінвідділи та директори шкіл приділили недостатньо уваги виконанню постанови № 860 РНК СРСР від 2 жовтня 1940 р. про плату за навчання учнями середніх шкіл, батьки яких живуть з нетрудових прибутків.

Серед основних недоліків у цій справі називають визначення розмірів плати за навчання на підставі усних заяв учнів про майновий стан і прибутки їх батьків, а також занижене визначення контингенту учнів, які мають вносити плату за навчання. Учні, батьки яких не внесуть плати за навчання в школах до згаданого терміну, будуть негайно відраховані зі шкіл [881, арк. 59].

Різнноманітні виплати та податки з «нетрудового елемента» були складовою системи економічних репресій проти всіх і кожного, хто не був задіяним у сфері

одержавленого (усуспільненого) аграрного чи індустріального виробництва або соціалістичної культури.

Ставлення радянської влади до «нетрудового елемента» ґрунтувалося на задекларованому комуністами принципі «хто не працює, той не їсть», бо праця поза суспільним сектором суспільно-корисною не вважалася, а її носіїв не відносили до продуктивної сили суспільства, і тим вони заслуговували «особливого» ставлення з боку влади. Плата за навчання була ефективним важелем фінансового тиску на «нетрудову» категорію населення [88, с. 139].

Органи влади систематично вживали заходи щодо фінансування і матеріально-технічного забезпечення організаційно-структурних змін у мережі освітніх закладів області. На засіданні президії Тернопільського облвиконкому 7 січня 1941 р. прийнято рішення про додаткове фінансування на 333,1 тис. крб. Язловецького технікуму у зв'язку зі збільшенням контингенту студентів із 70 до 120 осіб. З цієї ж причини (Тернопільський механічний технікум приєднано до Вишнівецької школи механізації і утворено Вишнівецький технікум механізації та електрифікації сільського господарства, що привело до зростання контингенту студентів) до бюджету Вишнівецького технікуму спрямовано 436,2 тис. крб. для його фінансового забезпечення до кінця навчального року [860, арк. 1].

Конкретні заходи матеріально-технічного забезпечення передбачалися для створення необхідних умов функціонування Тернопільської педагогічної школи, реорганізованої з колишнього педагогічного ліцею: «Передати педагогічній школі в Тернополі як навчальний корпус приміщення колишнього ліцею на вул. Міцкевича, 1, передати медшколі колишній будинок гуртожитку педліцею на вул. Лелевеля, 14 і будинок колишньої учительської бурси на вул. Сокола». Цим же рішенням новоствореній педагогічній школі у Чорткові (контингент 300 учнів) передавалося приміщення колишньої польської гімназії. У першочерговому порядку обидві педшколи мали бути забезпеченими необхідною кількістю підручників, посібників і передбаченими для організації навчального процесу приладдями та матеріалами [860, арк. 4].

У постанові бюро обкому КП(б)У звертається увага міської ради Тернополя на її безвідповідальне ставлення до забезпечення шкіл міста паливом. А тому Тернопільський міський обком КП(б)У, повітові комітети КП(б)У, Тернопільський міськвиконком і повітвиконками області отримали категоричне доручення до завершення навчального року забезпечити заклади освіти області необхідною кількістю палива і на своєрідний «додаток» до такого відповідального доручення – зобов'язання допомогти районним відділам народної освіти і дирекціям шкіл в організації «гарячих сніданків» при кожній школі [373, арк. 20–23].

Питання матеріально-технічного і фінансового забезпечення реорганізації шкільної мережі на місцях вирішується і на рівні райкомів КП(б)У. Монастириський райком КП(б)У у своїй постанові «Про підготовку шкіл району до 1940–1941 навчального року» звертає увагу завідувача райвно, голови міськради та інших відповідальних працівників району на надто «заспокійливе» ставлення до підготовки шкіл до нового навчального року за наявності низки недоліків: незавершене завезення палива, недостатнє забезпечення шкіл зошитами і підручниками, не готовий інтернат для дітей, незавершене будівництво школи у с. Григорівка та капітальний ремонт 10 шкіл (поточний ремонт по 12 школах завершений повністю) [619, арк. 100].

У постанові Тернопільського облвиконкому від 25 липня 1940 р. «Про підсумки 1939–1940 навчального року і підготовку до нового навчального року» категорично зазначається: «Підготовка до нового навчального року проходить незадовільно. Не закінчено укомплектування шкіл педагогічними і керівними кадрами. Ремонт і перехідне будівництво шкіл, виготовлення шкільних меблів, заготівля палива і придбання навчального шкільного приладдя проходить надто повільно. Книготорговельні організації (облспоживспілка, облкнигокультторг) не організували закупку старих підручників, а облвно не довів торговельним організаціям потребу в підручниках у розрізі районів і шкіл». Із 12 пунктів постанови облвиконкому 7 стосується матеріально-технічного і фінансового забезпечення шкіл. Причому матеріально-технічна частина постанови

характеризується чіткою конкретикою в обсягах, термінах і персоналіях виконавців, тоді як організаційно-кадрові, навчально-виховні та методичні заходи формулюються загальними фразами, без чіткого окреслення термінів тощо [500, арк. 45].

Таку ж «технічну конкретику» зустрічаємо і в тих рішеннях облвиконкому, які стосуються окремих епізодичних заходів у сфері управління діяльністю освітніх закладів області, зокрема, в ухвалі щодо проведення січневих учительських конференцій у повітових центрах 02 січня 1940 року: «Повітовим відділам народної освіти спільно з повітвиконкомом забезпечити нормальну роботу січневих учительських конференцій, виділити для цього необхідні приміщення (приміщення для ночівлі вчителів, зали для пленарних і секційних засідань), транспорт, харчування, опалення приміщень та здійснити культурне обслуговування учасників конференції. Кошти для проведення січневих конференцій виділити із сум на методичну роботу та підготовку кадрів, склавши відповідний кошторис» [709, арк. 7].

Основним джерелом матеріального забезпечення навчальних закладів та органів управління освітою були обласні фонди будівельних, технічних, паливно-енергетичних, сировинних та інших матеріалів і ресурсів, розподілом яких займався обласний плановий відділ. Показовим у цьому плані виступає «План розподілу паперу із фондів першого кварталу 1941 року по Тернопільській області», підписаний головою облплану. Із однієї тонни паперу, передбаченого на потреби різних організацій та установ області, 600 кг виділено виконкомом районних рад, що можна означити як «першу групу потреб».

До «другої групи потреб» віднесені обласні фінансовий і земельний відділи та облвійськкомат, які отримали в сукупному по 30 кг паперу на квартал. Сюди ж необхідно зарахувати і народну освіту, яку в розподілі фондів представляли облвно, Обласний інститут удосконалення вчителів та освітянська торговельна організація «Укршкілпостач», що отримували по 30–35 кг паперу для потреб шкіл області та для внутрішніх потреб установи. Організації, віднесені до «третьої групи потреб», отримували по 20 кг паперу, а решта – по 5–10 [900, арк. 13].

Функціонував ще один офіційний, дозволений нормативами чинного законодавства шлях одержання додаткових засобів матеріально-технічного забезпечення навчального процесу із державних фондів – офіційне звернення керівництва навчального закладу до вищого (згідно з управлінською субординацією) керівного освітянського органу.

Прикладом може служити лист дирекції Кременецького державного учительського інституту від 22 серпня 1940 р. до Тернопільського обласного відділу народної освіти з проханням «відпустити матеріали, необхідні для завершення нового будівництва». Серед 26 найменувань – 50 м³ дошок, 300 м² фанери, 200 м² дубового паркету, 200 листів покрівельної бляхи, 3 тис. штук вогнетривкої цегли, 15 тонн цементу, 200 кг оліфи, карбід, кисневі балони, цвяхи, віконне скло, лінолеум, а також 30 л бензину і 40 л 96 % спирту [695, арк. 4].

Зазначимо, що навчальним закладам була надана, хоч і обмежена, можливість самостійно заробляти кошти для розширення, вдосконалення та утримання своєї матеріально-технічної бази. З цього приводу звернемося до одного оригінального документа, що зберігається у фондах Держархіву Тернопільської обл. Йдеться про наказ № 6381 заступника наркома освіти УРСР С. Бухало від 15 грудня 1939 року. Хоча цей наказ стосується Одеського державного педагогічного інституту, його наявність у Тернополі свідчить про те, що він був чинним і для вищих закладів освіти західноукраїнського регіону. В наказі зазначено: «...дозволити існування у складі Одеського державного педагогічного інституту таких підсобних закладів: а) пральня, б) столярна майстерня [690, арк. 1].

Додатком до згаданого наказу служить наявне в цих же архівних фондах Положення про столярну майстерню педінституту, затверджене директором тодішнього Одеського державного педагогічного інституту [693, арк. 2].

Керівництво учительського інституту звернулося до свого історичного освітнього спадкоємця щодо допомоги у справі забезпечення навчального процесу науковою і навчально-методичною літературою. Дирекція університетської бібліотеки у листі-відповіді заявила про готовність допомогти

інституту за змістом прохання, насамперед в інформуванні про періодичні видання, необхідні навчальному закладу у підготовці фахівців, що можна повноцінно здійснити лише з урахуванням профілів підготовки та спеціальностей, за навчальними планами яких працює інститут. Окрім цього, бібліотека університету надала інституту інформацію про республіканські та союзні видавництва і книготорговельні організації, що здійснюють розповсюдження академічної літератури для вищих закладів освіти, як-от, відділення «Академкниги» АН СРСР у Києві, книжковий магазин «Київ» АН УРСР [694, арк. 3].

Столичні фахівці пропонують провінційним колегам скористатися послугами системи «Книга – поштою», для чого необхідно попередньо ознайомитися з бібліографічними виданнями Всесоюзної книжкової палати та книжкової палати УРСР. Серед столичних рекомендацій кременчанам акцентована пропозиція передплатити кілька бібліографічних видань, насамперед «Книга і пролетарська революція», «Марксистсько-ленінська література», «На допомогу марксистсько-ленінській освіті» (всі – російською мовою) [694, арк. 3].

До листа додано список журналів і газет, передплачених бібліотекою університету на 1940 р. і необхідних для інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу. Серед 261 періодичного видання лише 40 – україномовні. Причому до обов'язкових для використання у науково-педагогічній роботі віднесені «Антирелигиозник», «Безбожник», «Большевик», «Більшовик України», «Большевистская печать», «Блокнот агитатора», «Ворошиловский стрелок», «За комуністичне виховання дошкільника», «За більшовицьку пропаганду і агітацію», «Коммунистическое строительство», «Комсомольский пропагандист», «Комуністична освіта», «Политпросветработа», «Под знаменем марксизма», «Партийное строительство», «Пропагандист», «Партійний робітник України», «Сталинское племя», «Комсомольская правда», «Молодой колхозник» і т.п. [696, арк. 9].

Забезпечення навчальних закладів, насамперед загальноосвітніх шкіл, навчальною літературою, наочним і письмовим приладдям здійснювало Українське

об'єднання державної торгівлі «Укркниготорг», що мало свої контори в усіх областях України.

У каталозі «Укркниготоргу» на 1941 р. поміщене звернення Народного комісаріату освіти УРСР і керівництва «Укркниготоргу» до місцевих відділів народної освіти, обласних контор і спеціальних магазинів «Укркниготоргу», до керівників шкіл з пропозицією впорядкувати забезпечення шкіл необхідною літературою, навчальним обладнанням і наочним приладдям через своєчасне укладання відповідних угод навчальних закладів із «Укркниготоргом». Найдорожчим наочним обладнанням, запропонованим каталогом, був комплект плівок для алюскопа з історії ВКП(б) – 196 крб. Водночас аналогічні плівки з історії країни коштували до 20 крб. [295, с. 3–64].

Слід зауважити, що у формуванні навчально-матеріальної бази школи дирекція навчального закладу орієнтувалася на вказівки та інструкції НКО РРФСР. Таким, наприклад, був посібник для вчителів «Оборудование лаборатории по физике в средней школе» [212, с. 3–63]. Оперативно здійснювався перехід на нові радянські посібники. У січні 1940 р. до західних областей УРСР надіслали 7 млн нових підручників. Першоелементом матеріальної бази навчального закладу є навчальні приміщення. До квітня 1940 р. під дитячі установи, школи й інші навчальні заклади передано 439 будинків, конфіскованих у «класових ворогів» [126, с. 4].

Однак у формуванні, збереженні та використанні матеріальної бази місцевих навчальних закладів склалася специфічна проблема – масове захоплення шкільних приміщень організаціями та установами, які до системи освіти не мали жодного стосунку. Підтвердженням того, що згадане явище носило повсюдний характер, виступає спільна постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 11 жовтня 1940 р. «Про використання шкільних приміщень не за призначенням». Дане питання вивчалось і на рівні Тернопільського обкому КП(б)У та Тернопільського облвиконкому. Відповідальним працівникам облвиконкому та облвно було доручено перевірити фактичний стан використання шкільних приміщень в області.

У доповідній записці, де відображені результати перевірки, вказано на цілий ряд фактів захоплення шкільних площ іншими організаціями і навіть службовими особами. На підставі матеріалів перевірки президія Тернопільського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У 13 листопада 1940 р. приймають спільну постанову, в якій зобов'язують голів райвиконкомів і секретарів райкомів КП(б)У забезпечити звільнення і передачу відділам народної освіти шкільних приміщень, що використовуються не за призначенням. Додатково районне керівництво було зобов'язане виявити і негайно звільнити всі шкільні приміщення, що не зазначені в цьому рішенні, але використовуються різними установами та особами. Такі приміщення мають бути негайно передані міськвно та райвно [551, арк. 114].

Відсутність необхідної кількості навчальних площ у функціонуючих закладах освіти та шкільних приміщень у більшості населених пунктів актуалізувала проблему шкільного будівництва, особливо приміщень для середніх шкіл. Вже на перший квартал 1940 р. заплановано будівництво середніх шкіл у Тернополі, Збаражі, Кременці та Підгайцях [756, арк. 29].

Слід зауважити, що питання розширення матеріально-технічної бази освітніх закладів низового рівня шляхом будівництва нових приміщень перебувало на постійному контролі обкому КП(б)У та облвиконкому. У постанові від 25 липня 1940 р. «Про підсумки 1939–1940 навчального року та про підготовку до нового навчального року» Тернопільський облвиконком вказує на незадовільну діяльність керівництва окремих районів із організації робіт по завершенню перехідного будівництва шкіл [500, арк. 45].

Для виправлення ситуації облвиконком зобов'язує облвно, облплан, райвиконкоми і міськради до 15 серпня 1940 р закінчити і прийняти. роботи з капітального ремонту та перехідного будівництва шкіл, для чого забезпечити ці об'єкти необхідними будівельними матеріалами, а при їх прийманні особливу увагу звернути на якість виконаних робіт [500, арк. 46].

Не залишилася поза контролем обласної влади і сільська школа: 13 листопада 1940 р. Тернопільський обком КП(б)У і Тернопільський облвиконком спільним рішенням затверджують «План капітальних робіт на четвертий квартал

1940 року по облнаросвіті (об'єкти сільського шкільного будівництва за рахунок позалімітних капіталовкладень)». До плану включено 40 сільських шкіл у 20 районах області [548, арк. 103].

Зокрема, постановою «Про будівництво шкіл в Теробовлянському і Новосільському районах» облвиконкомом зазначає, що виконками згаданих районних рад не виконали вказівок обласного керівництва щодо початку робіт з будівництва шкіл в районах з березня 1941 р. З асигнованих 153 тис. крб. для будівництва Новосільської школи і 170 тис. крб. для Малівської та Ілавчиської шкіл Теробовлянського району на початок травня 1941 р. не освоєно жодного карбованця, і будівельні роботи фактично не розпочато.

Постановою від 5 травня 1941 р. облвиконкомом вказав головам виконкомів Новосільської і Теробовлянської районних рад на неприпустиме «затягування» термінів початку будівельних робіт і зобов'язав їх негайно приступити до заготівлі місцевих будівельних матеріалів і розпочати будівельні роботи з тим, щоб закінчити будівництво шкіл у передбачені облвиконкомом терміни. Завідувача облвно зобов'язано забезпечити організаційно-технічний нагляд за будівництвом шкіл [911, арк. 39].

Широкий фронт робіт у шкільному будівництві намічався на 1941 р. На засіданні бюро обкому партії 6 березня 1941 р. було затверджено «План закінчення будівництва сільських шкіл по Тарнопольській області на 1941 рік і на перший квартал 1941 року». Планом передбачалося протягом 1941 р. завершити будівництво 21 школи у 18 районах. На будівництво виділялося 1,3 млн крб., з яких 350 тис. крб. мали бути освоєні в першому кварталі року. Найбільше коштів спрямовувалось на завершення будівництва неповних середніх шкіл: у Новому Селі (Новосільський район) – 152 тис. крб., в с. Годів Зборівського району – 125 тис. крб. До кінця року до ладу повинні були стати 11 неповних середніх, 1 середня (с. Нижбірок Гусятинського району) і 9 початкових шкіл. На проектно-кошторисні роботи йшло всього 15 тис. крб., з них 10 тисяч – у першому кварталі [569, арк. 129].

Одночасно з формуванням матеріально-технічної бази місцевої загальноосвітньої школи йде робота з організації діяльності позашкільних навчально-виховних закладів, насамперед дитячих садків. Президія Тернопільського облвиконкому 5 квітня 1940 р. затверджує мережу стаціонарних дитячих садків по Тернопільській області. У містах області таких садків нараховується 29 на більш як 1600 дітей (3 – у м. Тернопіль, по 2 – в Бережанах і Кременці, по 1 – в решті міст області) [763, арк. 14–15].

Для пом'якшення проблеми дефіциту дошкільних дитячих закладів місцева влада формувала мережу сезонних дитячих садків на літній період (липень – серпень). На літо 1940 р. по області було заплановано 175 таких садків з контингентом 4375 дітей. Зокрема, в Бережанському районі організовувалося 10 дитсадків (250 дітей), у Чортківському – 8 (200 дітей), в Буцацькому, Копичинецькому, Кременецькому і Теремовлянському – по 7 (по 175 дітей у кожному районі), Борщівському, Збаразькому, Скалатському – по 6 (по 150 дітей в кожному районі), в Гримайлівському та Шумському – по 5 садків (125 дітей у кожному районі). У решті районів – по 3–4 сезонних дитсадки з контингентом дітей по 75–100 дітей в кожному районі [764, арк. 15–16].

Така увага партійно-державних структур до роботи з дітьми свідчила, що радянська система навчання та виховання спрямовується на оволодіння душами дітей вже з дошкільних років їх життя, а для цього застосовувалися всі засоби партійного контролю та методи матеріалістичного, комуністичного світогляду.

Розрахунок полягав у тому, щоби побут у дитсадках надовго залишався у дитячій пам'яті, а також формував у батьків симпатії до радянської влади, яка дала дітям у дитсадках те, чого вони не мали вдома: в дитячих садках було чимало іграшок, музичних інструментів, у тому числі фортепіано, добротні красиві меблі, килими. Крім цього, вихователі дошкільних закладів мали за обов'язок політично правильно впливати на батьків своїх вихованців [88, с. 164–166].

Ще один напрямок роботи місцевих органів влади у сфері позашкільних установ – впорядкування мережі дитячих будинків і організація виховної роботи серед їх контингенту. Ця робота здійснювалася відповідно до постанови РНК

УРСР від 26 лютого 1940 р. «Про організацію дитячих установ, дитбудинків, дитсадків і шкільних інтернатів у західних областях УРСР». На виконання постанови вищого органу виконавчої влади в республіці президія Тернопільського облвиконкому затверджує мережу та контингент дитячих будинків на території області: в Бережанах – на 150 дітей, в с. Нирків Тлустенського району – на 120, в Тернополі – на 110, в Бучачі, Підгайцях і Чорткові – на 100 дітей в кожному [769, арк. 17].

Додатково передбачалося підібрати в районах області ще 6 приміщень для організації в них 3 дитячих будинків і 3 шкіл-інтернатів (для глухонімих дітей – на 75 осіб, для сліпих – 75, для розумово відсталих – 30). Передбачалося заснування виробничої майстерні навчального характеру при кожному дитячому будинку шкільного типу. З метою ліквідації бездоглядності і безпритульності планувалось охопити дитячими будинками близько 600 безрідних дітей [769, арк. 18].

Бюро дає персональні доручення секретарям райкомів КП(б)У і головам райвиконкомів: систематично перевіряти стан дитячих будинків і за результатами перевірок надавати їм необхідну допомогу; керівництву Бережанського і Тлустенського районів забезпечити місцеві дитбудинки відповідними приміщеннями, у найкоротший термін забезпечити дитячі будинки області необхідними промисловими товарами, передусім, постільною білизною, одягом, взуттям, посудом [456, арк. 31].

Однак, як засвідчує наступний документ, низькі адміністративна кваліфікація та рівень виконавської дисципліни, занижене або й відсутнє почуття персональної відповідальності за доручену справу і відчуття безкарності чи бюрократичне сприйняття символічних стягнень як невідворотного і необхідного елементу управлінської роботи не сприяли самообілізації місцевих партійно-радянських апаратників на сумлінне виконання настанов вищих керівних органів і власних рішень. Тому змушені констатувати, що з причини безвідповідального відношення облвно до виконання своїх функцій з управління позашкільними

дитячими закладами «роботу в дитячих будинках поставлено вкрай незадовільно».

Конкретизовані недоліки полягають в наступному: не підібрано і не затверджено керівних кадрів, а в окремі дитячі будинки на керівну роботу потрапили випадкові люди; частина дитбудинків (у Скоморохах, Божичі, Бучачі) знаходяться в антисанітарному стані; облторгвідділ і облспоживспілка не виконали завдань із забезпечення дитбудинків необхідними товарами (одягом, взуттям і посудом); завідуючий облвно самоусунувся від керівництва і контролю за роботою дитячих будинків, не реагував на зловживання, що мали місце в окремих дитбудинках з боку їх працівників. З огляду на останнє, першого освітянина області попереджено, що при невжитті відповідних заходів для усунення згаданих недоліків у роботі дитбудинків його буде притягнуто до суворої партійної відповідальності.

Так само попереджені партійні працівники окремих районів [553, арк. 164–165].

Аналізуючи матеріально-технічне забезпечення радянської освіти, можемо виділити наступне: інформаційно-літературне забезпечення науково-педагогічного і навчально-виховного процесів, починаючи від вищих навчальних закладів освіти і до позашкільних мало бути лише комуністичним, радянським і соціалістичним. В освіту вкладали значні кошти з метою впливу на підростаюче покоління, яке мало підтримувати радянську систему.

6.3. Кадрове забезпечення радянської освіти в регіоні

Для успішної перебудови шкільної системи в західних областях УРСР, для забезпечення відповідного радянському режиму навчально-виховного процесу, запровадження загальнообов'язкового початкового навчання, ліквідації неписьменності та малописьменності серед старшого покоління потрібні були педагогічні кадри, бо навіть із залученням до педагогічної діяльності раніше безробітних учителів (у Тернопільській області – близько 1 тис.) школи, що

розширювали свою діяльність, страждали від надмірної кількості вчительських вакансій [296, с. 18].

Справа кадрового забезпечення реформованої шкільної системи ускладнювалася застосуванням радянською владою ідеологічним принципом підбору кадрів: світоглядні якості, політичні симпатії педагога мали абсолютний пріоритет над його професійним рівнем, незалежно від того, які навчальні дисципліни він викладав. Партійні функціонери і чиновники від освіти вважали, що «частина вчителів ні за політичними, ні за діловими якостями не відповідали своєму призначенню... На вчительську роботу подекуди пробиралися ворожі елементи, які намагалися зірвати навчальний процес у радянській школі. Необхідно було негайно замінити таких «учителів» кадрами, які б повністю забезпечили виховання дітей в комуністичному дусі» [270, с. 30].

Велику допомогу в забезпеченні шкіл західних областей учительськими кадрами надав Наркомат освіти УРСР. У перші місяці після воз'єднання управління кадрами Наркомосвіти УРСР надіслало в західні області 1066 осіб, в основному на посади директорів шкіл. А всього за період з вересня 1939 р. до червня 1941 р. із східних областей УРСР у західні надіслано біля 20 тис. учителів [270, с. 230–231]. Зокрема, у 1940 р. Наркомат освіти УРСР направив на роботу до Тернопільщини 1250 учителів, завдяки чому в 1940 – 1941 навчальному році в області за парти сіли всі діти шкільного віку, а школи були забезпечені педагогічними кадрами [104, с. 49].

Однак рівень загальнокультурної і професійної підготовки надісланих зі Сходу УРСР педагогічних кадрів виявився далеким від тогочасних освітніх вимог. Західноукраїнські вчителі мали достатні наукові і фахові кваліфікації, а вчителям зі східних областей не вистачало ні того, ні іншого [88, с.151].

Місцеві освітянські чиновники мали інший погляд на професійний рівень «східних» і «західних» педагогів: «У вас немає добрих вчителів, тільки неграмотні, – заявив один з очільників облвню. – Через місяць прийдуть наші, радянські: тоді побачите!». Одного зі «східняків» (тов. Мурлаку) призначили директором школи. Він закінчив початкову школу, півтора року відвідував

педагогічні курси. На запитання учня, чи читав він Цицерона, цей директор відповів: «Я контрреволюційних книжок не читаю. Цицерон, напевно, якийсь фашист або білогвардієць... І навіщо нам знати іноземні мови, якщо всі геніальні твори людства написані російською?!» [88, с. 160–161].

Кваліфіковані педагогічні кадри, які працювали в місцевих закладах освіти, перебували у складній службовій ситуації. Після організації комсомольських і піонерських осередків у школах деякі молоді «революціонери» відкрили для себе можливість шантажувати своїх учителів звинуваченнями у консерватизмі.

Класова свідомість цінувалася більше за сумлінність у навчанні. Особливо згубним було намагання органів безпеки збирати за допомогою учнів компрометуючі матеріали на вчителів, яких влада вважала однією з неблагонадійних професійних груп [126, с. 6].

Предметом особливої уваги партійно-державних органів області стали колгоспні дитячі ясла, які звільняли молодих працездатних матерів від турбот по догляду за дітьми ясельного віку, чим давали змогу повноцінно залучати їх до колгоспного виробництва. Крім проблем матеріально-технічного забезпечення діяльності колгоспних дитячих ясел, не менш гостро стояла проблема їх кадрового забезпечення. У травні 1941 р. за дорученням облвиконкому обласний відділ народної освіти організував одномісячні курси виховательок сезонних колгоспних дитячих ясел області. На курсах навчалися 300 виховательок з усіх районів. Райвиконкоми і райвно отримали відповідні доручення з надання організаційно-методичної допомоги курсам, а торговельні та господарські організації – забезпечити курси необхідними матеріалами та послугами [914, арк. 21].

Якісний склад кадрів, відряджених зі східних областей республіки в західні, далеко не відповідав тій ролі, яку вони відігравали в управлінні виробничими і невиробничим процесами в регіоні, і тому значенню, на яке вони претендували у суспільному житті краю. Цей висновок аргументовано підтверджується аналізом якісного складу делегатів I-ї Тернопільської обласної партійної конференції (квітень 1940 р.), зробленим на основі доповіді мандатної комісії.

Делегати партконференції не лише пропорційно (обиралися за статистично визначеною квотою) представляють основну партійну масу від «трудових низів» і до керівних «верхів», а й самі належать до партійно-державної управлінської піраміди, яка все вирішує і контролює. З доповіді мандатної комісії обласної партконференції випливає, що 167 (49,2 %) делегатів обираються на партійний форум повторно, тобто другий і більше разів, а 214 (62,9 %) делегатів раніше входили до керівних партійних органів [353, арк. 34].

До такого ж висновку приводить аналіз загальних статистичних даних по Тернопільській обласній партійній організації, оприлюднений у звітній доповіді І обласної партконференції, на час проведення якої обласна парторганізація нараховувала 2674 члени і кандидати у члени партії. З них у партійних, радянських, комсомольських і підпорядкованих їм засобах масової інформації працювали 1993 (74,5 %) особи, 430 (16,1 %) – у виробничій сфері, 136 (5,1 %) – у сфері обслуговування, 96 (3,6 %) – в освіті. Вражав розподіл комуністів за родом занять: 2578 (96,4 %) були службовцями, 92 (3,5 %) – робітниками, 4 (0,1 %) – селянами. За освітнім рівнем партійці з нижчою освітою складали 60,3 % (1612), із середньою – 35,1 % (937), з вищою – 4,7 % (125) осіб [353, арк. 55].

Відряджені зі східних областей фахівці поповнили лави службовців сільського, районного та обласного рівнів, насамперед їх партійного ядра, у форматі первинних партійних організацій.

Здійснювалася така політика під безпосереднім контролем перших секретарів обкому і райкомів партії, котрі всі без винятку (із причини відсутності відповідних партійних кадрів на місцях і недовіри до місцевої партійної номенклатури) були надіслані зі східних областей УРСР. Із постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 13 лютого 1940 р. про затвердження перших секретарів райкомів партії Тернопільської області випливає, що всі 37 перших осіб районних партійних організацій були переведені в основному з аналогічних посад в районах східних областей УРСР: по 6 із Харківської і Чернігівської, по 4 – із Одеської, Запорізької і Миколаївської, 3 – із Дніпропетровської, по 2 – із Київської,

Полтавської і Молдавії, по 1 – із Кіровоградської, Вінницької, Кам'янець-Подільської і Сталінської областей [261, с. 28–30].

Кадрова політика обласної партійної організації, в тому числі у сфері освіти, базувалася на «сталінських вказівках щодо підбору, підготовки і висування кадрів». У матеріалах I-ї Тернопільської обласної конференції окреслені основні постулати кадрової політики Комуністичної партії: цінувати кадри як золотий фонд партії і держави (!), знати достоїнства і хиби кожного працівника, терпляче вирощувати кадри, вчасно і сміливо висувати молоді кадри з максимальним ефектом для політичної лінії партії [353, арк. 59].

Модель кадрового забезпечення сфери освіти не могла бути скопійованою з аналогічної моделі управлінської чи виробничої сфери, бо вирішення кадрових проблем педагогічного сектора суспільного життя вимагало професійно зорієнтованого фахового підходу: забезпечувати функціонування основних ділянок навчально-виховного закладу можуть лише спеціалісти відповідного профілю з належною педагогічною освітою. Для цього надісланого зі східних областей УРСР вчительського корпусу не вистачало. Для перепідготовки вчителів та надання їм постійної методичної допомоги у березні 1940 р. були відкриті інститути удосконалення кваліфікації вчителів, а в містах і районах – педагогічні кабінети. Навесні та влітку 1940 р. працювали короткотермінові курси для педагогів шкіл. Підготовку молодих учительських кадрів для західного регіону УРСР здійснювали 1 педагогічний, 6 учительських інститутів і 18 педагогічних шкіл [270, с. 231].

У зв'язку з тим, що підготовка кадрів у педагогічних і вчительських інститутах та педагогічних школах здійснювалася протягом 2–4 років, місцева влада знаходить вирішення проблеми в організації короткотермінових учительських курсів. Президія Тернопільського облвиконкому приймає рішення «Про організацію двотижневих курсів учителів», в якому зазначається, що в області станом на 1 лютого 1940 р. є багато шкіл, які не укомплектовані учительськими кадрами, внаслідок чого в цих школах склався «провальний» стан у навчальному процесі. Навіть є школи (с. Курники-Шляхетські Великоборківського

району, с. Михайлівка Мельницького району), які через відсутність вчителів зовсім не працюють [581, арк. 65].

З метою виправлення ситуації президія облвиконкому зобов'язала облвно до 10 лютого 1940 р. організувати двотижневі курси для контингенту осіб, які мають освіту 6 – 7 класів колишньої гімназії або закінчену гімназію. Курси працювали у містах: Тернополі (50 осіб), Кременці (100 осіб) і Чорткові (50 осіб) [581, арк. 65].

Однак облвно та Інститут удосконалення вчителів методичній роботі з молодими педагогами приділяли недостатньо уваги, не забезпечили диференційованого підходу з надання допомоги вчителям різних кваліфікацій.

Постановою бюро обкому визначене завдання охопити всіх учителів, які не мають відповідної педагогічної освіти, навчанням на заочних відділеннях педагогічних шкіл і учительського інституту, для чого з початку 1940–1941 навчального року відкрити при Тернопільській і Чортківській педагогічних школах заочні відділення із загальним контингентом 1000 осіб, а також підняти клопотання перед Наркоматом освіти УРСР про збільшення набору на заочне відділення Кременецького учительського інституту до 900 осіб [581, арк. 66].

Кадрове питання є одним із центральних у реорганізації місцевої школи за соціалістичними стандартами.

З метою забезпечення шкіл області педагогічними кадрами на 1940 – 1941 навчальний рік облвиконком доручає організувати при середніх і педагогічних школах п'ятимісячні курси підготовки вчителів 1 – 4 класів на 720 осіб і вчителів 5–7 класів – на 420 осіб. Затверджено мережу і контингент таких курсів: в Бережанах – на 105 осіб для підготовки вчителів природничих дисциплін для 5–7 класів; у Кременці – на 105 осіб для підготовки вчителів української та російської мов і літератури для 5–7 класів; у Тернополі – на 105 осіб для підготовки вчителів історії та географії для 5–7 класів; у Чорткові – на 105 осіб для підготовки вчителів української та російської мов для 5–7 класів. У Борщеві, Бучачі, Заліщиках, Зборові, Збаражі, Копичинцях, Підгайцях, Скалаті та Тереховлі були відкриті курси для підготовки вчителів 1–4 класів по 80 осіб [500, арк. 47].

Організаційні турботи із забезпечення курсів покладалися на обласний і районні відділи народної освіти.

Тоді ж було прийняте рішення про Тернопільський обласний інститут удосконалення вчителів: «З метою покращення методичного керівництва роботою райпедкабінетів і шкіл області та вдосконалення вчителів, підвищення їх ділової кваліфікації, покращення методичного керівництва роботою вчительських семінарів і мережі педагогічних курсів президія облвиконкому постановляє: 1. Організувати з 1 квітня 1940 року в місті Тернополі Інститут удосконалення вчителів. Роботу по організації і здійсненні практичного керівництва діяльністю Інституту покласти на завідуючого облвно, якому доручити скласти кошторис Інституту і подати на затвердження президії облвиконкому. 2. Зобов'язати завідуючого облвно до 1 квітня 1940 року укомплектувати Інститут удосконалення вчителів кваліфікованими кадрами із кращих педагогів і наукових працівників [500, арк. 47].

Отже, обласне партійно-державне керівництво демонструє елементи комплексного підходу до вирішення проблеми забезпечення шкіл області кваліфікованими педагогічними кадрами. До цієї роботи активно залучається місцева преса. Зокрема, обласна газета «Вільне життя» навесні і влітку 1940 р. публікує низку матеріалів про роботу педагогічних курсів: «Тернопільський міський відділ народної освіти оголосив набір на п'ятимісячні курси підготовки вчителів історії та географії для 5 – 7 класів. На курси приймаються громадяни СРСР віком від 17 до 40 років, які мають середню освіту. Всі слухачі забезпечуються стипендією в розмірі 100 – 150 крб.» [930, с. 4]. «У Чорткові 280 учителів закінчили курси підвищення кваліфікації. Лекції з історії партії їм читали викладачі педагогічних інститутів із східних областей УРСР. Аналогічні курси працювали і в Зборові» [931, с. 3]. «У 14 районах області організовані та розпочали свою роботу п'ятимісячні курси, де навчаються вчителі 1–4 класів, математики, історії, російської мови і літератури. Під час літніх канікул будуть організовані курси завідуючих педагогічними частинами, директорів неповних середніх і середніх шкіл» [932, с. 4]. «В Гусятинській середній школі відбувся випуск

п'ятимісячних курсів перепідготовки вчителів. На курсах навчалися 33 чоловіки. 19 вчителів отримали призначення працювати у Гусятинському районі, частина з них призначена завідуючими початкових шкіл» [933, с. 2].

Враховуючи той факт, що Тернопільська область є аграрним регіоном, обласне керівництво окрему увагу приділяє навчальним закладам сільськогосподарського спрямування. Бюро Тернопільського обкому КП(б)У і президія облвиконкому приймають рішення про створення в області сільськогосподарських шкіл та про підготовку масових сільськогосподарських кадрів. На затвердження ЦК КП(б)У та Раднаркому УРСР був переданий проект мережі обласних сільськогосподарських навчальних закладів: Тернопільський технікум механізації сільського господарства (на базі колишньої механічної гімназії; контингент – 280 учнів), Заліщицький плодоягідний технікум (на базі колишньої середньої садово-городньої школи; контингент – 160 учнів), Білокриницький рільничий технікум Кременецького району з рільничим і лісовим відділеннями (на базі колишньої середньої рільничої школи; контингент – 300 учнів), Язловецький зооветеринарний технікум Золотопотікського району (у приміщенні колишньої трирічної жіночої школи; контингент – 300 учнів), Чортківська постійно діюча школа підготовки масових кадрів для сільського господарства (на базі колишньої механічної школи; контингент – 200 учнів) [383, арк. 75].

При обласному земельному управлінні були проведені курси агрономів з апробації садово-городніх та зернових культур, семінари зоотехніків, землевпорядників, працівників лісової охорони, ветеринарних лікарів – всього 470 осіб. Через курси перепідготовки пройшли навіть такі сільські працівники, як конюхи (25 осіб) і пасічники (40 осіб). У лютому 1940 р. місцева газета «Сталінським шляхом» повідомляла, що у Кременецькій школі механізації йде підготовка 95 трактористів, серед яких 7 дівчат. Тут же навчаються 48 бригадирів тракторних бригад і 49 комбайнерів. Із 1 березня розпочинається навчання у Чортківській школі механізації, де буде підготовлено 100 трактористів [383, арк. 76–77].

Отже, дефіцит кадрів різних рівнів і профілів – від спеціалістів вищої кваліфікації і до представників масових професій виробничої сфери – змусив центральну і місцеву владу розширити рамки радянської освіти за межі загальношкільного і фахового педагогічного сектора на сектори загальнотехнічний, промислово-виробничий і сільськогосподарський. Для всіх згаданих секторів, незважаючи на їх різновекторну професійну спрямованість, поряд із проблемами матеріально-технічного і кадрового обслуговування, спільними були проблеми ідеологічного і методологічного супроводу. Останнє обумовлювалося тим чинником, що всі фахівці та спеціалісти нової радянської формації, крім своїх професійних завдань, покликані виконувати завдання ідеологічного забезпечення всього комплексу соціально-економічних, духовно-культурних і політичних заходів режиму, сприяти формуванню соціалістичної свідомості та радянського патріотизму в усіх і в кожного, хто працював на дорученій фаховій ділянці.

6.4. Радянська освіта: ідеологічний і методологічний аспекти

Реформована радянською владою школа дуже швидко стала школою подвійних стандартів: «Різка зміна ідейних цінностей та жорсткий контроль державно-партійних органів за навчальним процесом змушували викладачів і тих, хто навчався, говорити на заняттях речі, яких вони насправді не поділяли» [126. с. 6].

Подвійна стандартизація в системі радянської освіти обумовлювалася зміщенням методологічних акцентів із пріоритету професійної підготовки на пріоритет підготовки світоглядної: теорія і практика освіти були поставлені на службу ідеології. «Структуру школи з її програмою й методами навчання та виховання принесли большевики в Західню Україну готову із-за Збруча. Найрізкіша риса цієї школи – її політико-агітаційний характер на услугах комуністичної партії. В СРСР все, що живе, мусить агітувати. Не минула агітка і школи. Ця агітка має таку рішальну перевагу в школі, що зіпхнула на другий план

її дидактичні завдання, рівень освіти, суму знань учнів і дидактичну кваліфікацію вчителя» [88, с. 147].

Внаслідок такого транспортування радянської шкільної методики в шкільну систему західноукраїнських земель принципово іншим став зміст усієї роботи школи – від початкової до вищої. Перед школою західних областей УРСР після її радянізації постали завдання як перед всією радянською школою – «підготовляти всебічно розвинених членів комуністичного суспільства», а тому вона, природно, почала давати дітям значно ширший обсяг знань із громадсько-політичних питань, міцніші знання з основ наук, ніж школи, що існували в період польської окупації» [139, с. 43].

Згадане транспортування методики навчання і виховання зі східних областей в західні здійснювалось у зв'язку з тим, що основну масу вчительства західноукраїнських земель складали місцеві кадри, які отримали освіту в буржуазних школах, частина з них продовжувала перебувати під впливом буржуазних націоналістів і клерикалів, а тому потребувала допомоги в оволодінні теорією марксизму-ленінізму і радянською методикою [270, с. 231].

Партійно-державне керівництво на місцях регламентувало й контролювало діяльність навчальних закладів краю в різноманітних формах і за всіма напрямками їх роботи. У постанові від 13 травня 1940 р. «Про хід підготовки початкових і середніх шкіл до іспитів» бюро Тернопільського обкому КП(б)У вказує на недоліки і надає рекомендації вузькопрофесійного методичного характеру щодо якості та структури розкладу іспитів і дидактичних матеріалів (карток, текстів, тем екзаменаційних робіт), що аж ніяк не вкладається в рамки стратегічних завдань і тактичних заходів зі сфери компетенції вищого партійного органу області [440, арк. 192].

Однак, незважаючи на увагу до другорядних питань, у постановах бюро обкому КП(б)У та облвиконкому пріоритетними залишаються проблеми політико-виховного характеру. Так, у спільній постанові Тернопільського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У «Про роботу дитячих будинків в області» від 22 листопада 1940 р. поряд із фіксацією незадовільного матеріально-технічного стану

дитбудинків, антисанітарних умов у багатьох з них, проблем з гігієною та здоров'ям вихованців одним із перших пунктів вказується на необхідність кардинального поліпшення виховної роботи в дитбудинках, для чого пропонується організувати піонерські загони, із числа кращих комсомольців підібрати та направити на роботу в дитбудинки піонервожатих і вихователів [553, арк. 164].

Конкретні заходи партійно-державного керівництва на місцях були спрямовані на запровадження методики радянської школи у педагогічний процес навчальних закладів усіх рівнів. Показовою у цьому плані є постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У про підсумки роботи шкіл області за перше півріччя 1939–1940 навчального року. Увага до організаційно-методичних питань в роботі шкіл проявлялась у тому, що партійний орган наголошував на необхідності забезпечення шкіл кадрами завідуючих навчальними частинами (завучами) і важливості завдання «підняти їх роль на належну висоту».

Невід'ємним елементом організаційно-методичної роботи в усіх школах вважалося соціалістичне змагання за кращу успішність, чітке відвідування і високу дисципліну [373, арк. 20].

Аналогічне рішення бюро обкому КП(б)У було прийняте щодо особливо важливої і специфічної сфери організаційно-методичної роботи в школах – роботи з молодими вчителями: «організувати діяльність профспілкових організацій у напрямку розгортання соціалістичного змагання між школами, учителями за високі показники навчально-виховної роботи, повсякденно допомагаючи молодим педагогічним кадрам. Зобов'язати райкоми та обкоми КП(б)У надавати систематичну допомогу органам народної освіти в організації роботи середніх і молодших педагогічних кадрів, систематично заслуховувати на засіданнях міськкомів і райкомів КП(б)У доповіді відділів народної освіти про їх роботу, особливу увагу звертаючи на організацію вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)» [581, арк. 66].

Практично в кожній постанові керівних органів давалося доручення обласній газеті «Вільне життя», молодіжній газеті «Комсомолец» і районним газетам щодо висвітлення перебудівних процесів у новій соціалістичній школі.

Такі доручення підлягали негайному виконанню, і в одному із січневих номерів 1940 р. газета «Вільне життя» повідомляла, що в тернопільській школі, яка організована в колишній гімназії, розпочав роботу семінар підвищення знань з української мови, готується такий же семінар з удосконалення володіння російською мовою, а вчителі школи приступили до вивчення «Короткого курсу ВКП(б)» [924, с.2].

Згодом, а точніше з початком наступного навчального року, в закладах освіти західноукраїнських областей на доповнення до основ марксизму-ленінізму запроваджуються політгодини. Фактично, політгодини перетворились у ще один засіб виявлення «ворогів народу»: лектор чи викладач намагалися зав'язати дискусію, у процесі якої могли викрити себе незгодні «з лінією ВКП(б) і Великого Сталіна», а ті, хто через необережність висловлювань виявляв сумнів щодо успіхів соціалістичної Батьківщини, автоматично потрапляли до розряду «класових ворогів» або «ворогів народу» (це залежало від соціального походження слухача) [88, с. 195].

Догматизм організаційно-методичної роботи в навчальних закладах поглиблювався таким негативним явищем, як недостовірність інформації, що полягала у невідповідності інформаційних даних реальному стану справ. Зарубіжні дослідники радянської системи освіти зазначають: «Ще одна прикмета радянської школи – це забріханість і самообман. Коли все советське життя перейшло брехнею, школа не може бути незабріхана. Ця забріханість втиснулася б вікнами, якби не вносили її вчителі і начальство. Директор школи каже вчителеві: ти брешеш, я брешу і моє начальство теж бреше. Тільки треба брехати вдало» [88, с. 147–148]. «Вдало брехати» означало оприлюднювати тільки таку інформацію, яка свідчить лише про позитиви радянської дійсності, про успіхи соціалістичного будівництва, навіть якщо це не буде відповідати дійсності.

Зокрема, оцінюючи стан шкільної освіти в області, Перша обласна партійна конференція ґрунтувалася саме на такому цифровому підході. У звітній доповіді конференції зазначено: «Внаслідок проведених заходів по підвищенню ділової кваліфікації вчителів протягом третьої чверті підвищилась успішність учнів і

становить пересічно 86,3 % по школах області. Але це нас не задовольняє. Це низька успішність, і треба боротися за її підвищення. Великим недоліком у роботі шкіл є недостатній рівень свідомої дисципліни серед учнів і зовсім незадовільне відвідування. Так, наприклад, відвідування шкіл протягом третьої чверті становило всього 75,8 %, а «відсів» зі шкіл склав 5,8 %» [353, арк. 93].

Фальшива оцінка стану справ і «статистична демагогія» в намаганні продемонструвати відсутній позитив – найхарактерніші риси радянської методології в усіх сферах суспільного життя, в тому числі і чи не найбільше – у політико-ідеологічній. Така оцінка стосується навіть найважливішого для партійних організацій заходу – вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)». Резолюція Першої Тернопільської обласної партійної конференції оптимістично констатує: «Вихід у світ «Короткого курсу історії ВКП(б)» і постанова ЦК ВКП(б) про перебудову партійної пропаганди поклали початок новому розмаху в ідейно-політичному житті партії, стали могутнім засобом у справі оволодіння марксистсько-ленінською теорією партійними, радянськими, господарськими працівниками і радянською інтелігенцією» [352, арк. 28].

Поряд із намаганнями дати позитивну інформацію, як це зробив секретар Кременецького райкому КП(б)У, повідомивши, що 89,2 % комуністів району закінчили вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», а окремі партійці опрацьовують V–X главу, зустрічаємо зізнання у практично повному провалі цієї роботи. Ці комуністи, котрі заявили про завершення вивчення «енциклопедії марксизму-ленізму», не можуть не лише відтворити її змісту, а й назвати елементи її структури, не мають розуміння елементарних понять марксистсько-ленінської теорії, як-от принципу демократичного централізму [353, арк. 94–95].

Через призму вивчення історії ВКП(б) вирішувалися світоглядно-ідеологічні та організаційно-методичні аспекти викладання суспільних дисциплін, насамперед історії у навчальних закладах усіх рівнів. Показовою у цьому плані є постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 р. «Про стан викладання громадянської історії в школах міст Тернополя і Кременця». Бюро визнає стан викладання історії в цих школах незадовільним, бо вчителі у своїй

практичній роботі не беруть до практичного керівництва методичних настанов «Короткого курсу історії ВКП(б)», слабо підвищують свій ідейно-політичний рівень, ділову і методичну кваліфікацію [531, арк. 46].

З метою доведення до відома вчителів історії неповних середніх і середніх шкіл області рішення бюро обкому, згаданих методичних вказівок і вивчення ними необхідних партійно-державних документів у період літніх канікул планувалась організація відповідних курсів підготовки і перепідготовки шкільних істориків. Облвно, міськкоми і райкоми КП(б)У отримали вказівку, яка озвученню на згаданих курсах не підлягала: «...забезпечити неповні середні та середні школи області вчителями історії, що відповідають своєму призначенню». Це було конкретне розпорядження звільнити школи від ідейно неблагонадійних вчителів історії [531, арк. 46–47].

Отже, діяльність партійно-державних органів з радянзації освіти – це допомога у формі доведення до навчальних закладів ідеологічних настанов компартійного змісту, контроль за роботою педагогічних кадрів з виконання партійних вказівок, проведення ідейно-виховної роботи у напрямку формування свідомих будівників комуністичного суспільства, соціалістичне змагання як суперництво шкіл, учителів та учнів у справі вірного служіння комуністичній партії і соціалістичній Вітчизні.

Класичним прикладом такого підходу до організацій оцінки роботи шкільних педагогічних колективів служить постанова Тернопільського облвиконкому від 25 липня 1940 р. «Про підсумки 1939–1940 навчального року та підготовку до нового навчального року», в якій чотири згаданих методологічних складових відтворюються в логічній послідовності, але в дещо змінених формулюваннях: «Методична робота серед вчителів організована недостатньо. У 20 районах області не створені райпедкабінети. Кушові методоб'єднання вчителів працювали не систематично. Інститут удосконалення вчителів мало допомагав у методичній роботі райвно. Контроль і допомога в роботі вчителів зі сторони директорів шкіл, райвно та облвно були недостатні. Соціалістичне змагання між

школами і районами не було організоване. Соціалістичні зобов'язання учнів, вчителів, шкіл, районів не перевірялись» [500, арк. 45].

Важливим інструментом реалізації партійної політики в освітній сфері, насамперед у системі шкільної освіти краю, стали січневі та серпневі вчительські конференції, що проводилися відповідно після завершення першого півріччя поточного навчального року та напередодні нового навчального року. Обласний відділ народної освіти у повній відповідності зі стилем партійно-державного керівництва дає доручення райпедкабінетам і райметодоб'єднанням учителів перевірити тези доповідей на вчительській січневій конференції у районах. Після цього вирішує організаційні питання: вчителі гуманітарних дисциплін в 6–7 класах збираються на конференцію 29 грудня 1939 р. в Тернополі, а вчителі 1–5 класів – 2 січня 1940 р. у своїх повітових центрах [709, арк. 5].

На рівні районів розпочинають роботу профільні методичні об'єднання (методичні комісії), в полі зору яких перебувають організаційно-методичні та навчально-виховні питання. Так, на засіданні методичної комісії вчителів російської мови шкіл Кременця, що проходило у приміщенні райвно 3 жовтня 1940 р. з участю 14 педагогів міських шкіл, схвалено план роботи методкомісії на перше півріччя 1940 – 1941 навчального року, вирішувалося питання методичної допомоги молодим вчителям і було заслухано доповідь вчителя російської мови та літератури СШ № 1 С. Боголюбова «Методичне обґрунтування і план уроку з російської мови «О сравнении» в 5-А класі СШ № 1». Методкомісія вирішила вести роботу у двох напрямках: по-перше, розв'язувати організаційні питання функціонування комісії, і по-друге – розробляти методичні проблеми в їх практичному аспекті. З цією метою щомісячно проводити не менше одного засідання, на кожному з яких заслуховувати по одній доповіді (реферату) організаційного та практично-методичного характеру. Конкретно на наступні засідання доручено підготувати доповіді «Надання методичної допомоги молодим учителям» (Д. Лерер), «Про позашкільну роботу учнів над книгою» (Н. Волковиський), «Грамматика і грамотність» (М. Вишневський), «Організація в старших класах твору на літературну тему» (Д. Лерер), «Робота учнів молодших

класів над літературним матеріалом у школі і вдома» (М. Легензен), «Робота над твором у старших класах» (С. Боголюбов) [943, арк. 1].

Оригінальні висновки зробив учитель С. Боголюбов у доповіді про урок російської мови «О сравнении»: «Учитель повинен організовано йти назустріч учням у висвітленні питань історії і літературної творчості, готуючи учнів до наукового підходу до цих питань. Це з однієї сторони. А з іншої – використовуючи ці питання для практичної роботи із мовою твору, впливати на стиль мови самих учнів.

Про практичні проблеми у вивченні російської мови учнями місцевих шкіл йшлося конкретно на наступному засіданні методичного об'єднання вчителів російської мови Кременця 6 лютого 1941 р. Зокрема, у передбаченій планом роботи доповіді учителя М. Вишневського «Про граматику і грамотність» такі проблеми вказані предметно: педагогічна преса дорікає вчителям-словесникам у недостатній підготовленості до уроків, на перевантаження учнів теоретичним матеріалом на шкоду практичному усному і письмовому володінню російською мовою. Йдеться також про конкретні кроки у напрямі поліпшення ситуації з вивченням російської мови: не завантажувати учнів «необов'язковими тонкощами» російської граматики, а концентрувати їх увагу на небагатьох, але особливо важливих правилах, ширше практикувати застосування наочних посібників, робити граматичний аналіз речень не лише на уроках мови, а й літератури [943, арк. 2].

Саме тому метод об'єднання пропонує запровадити обов'язкове прочитання кожним учнем 30 сторінок російського тексту на місяць (таким текстом може бути будь-яке російськомовне видання, в тому числі хрестоматія з російської літератури) [943, арк. 3].

Увага до вивчення російської мови була посиленою, що особливо чітко проявлялось у підготовці нових підручників для україномовних шкіл. У 1940–1941 навчальному році вчителям російської мови і літератури запропонували для ознайомлення проект підручника з російської мови для 6–7 класів шкіл з українською мовою навчання. Проект характеризує чітка методична структура,

доцільне тематичне навантаження кожного розділу і параграфу, належне відношення до практичної роботи з конкретним граматичним матеріалом. Водночас проект, на перший погляд далекої від політики та ідеології навчальної дисципліни, наділений елементами заідеологізованості: до шостого параграфу «Поняття про літературну мову і про діалекти російської мови» додається примітка, в якій сказано, що «при вивченні південноросійської говірки необхідно виокремити такі риси південноросійської говірки, що близькі українській мові – протяжна вимова окремих звуків, м'яка вимова закінчень дієслів третьої особи однини і множини, словникова близькість уживаних наявних слів». У цьому – відвертий намір переконати учнів у спорідненості російського і українського народів через елементи схожості у їх мовах, а звідси – висновок про культурно-духовну єдність, про спільність історичних доль тощо [941, арк. 2].

Особливе місце в системі організаційно-методичної роботи в радянській школі належало класному керівникові: він відповідав практично за всі аспекти діяльності учнів класу (успішність, поведінку, навчальне сумління, громадську активність і політичну благонадійність). Окрім цього, на класному керівникові лежав обов'язок щосуботи політично просвіщати своїх вихованців, а щосереди – їх батьків і на завершення тижня подати завпеду звіт у числовому вираженні про роботу з класом (виховні заходи, кількість пропусків і спізнень, негативних оцінок) [88, с. 172].

Конкретну роботу класного керівника бачимо у звітній документації, поданій дирекції школи класним керівником 7 класу СШ № 1 м. Кременець С. Боголюбовим про завершення класом 1939–1940 навчального року. Звіт складався із загальної статистичної таблиці засвоєння класом окремих навчальних дисциплін, статистичної таблиці навчальних успіхів кожного учня у розрізі предметів і письмового пояснення класного керівника про виконання вчителями навчального плану та освоєння учнями програмового матеріалу, а також із пропозицій щодо методичного вдосконалення навчально-виховної роботи у наступному навчальному році.

У пропозиціях щодо вдосконалення навчального процесу наголошується на необхідності повнішого забезпечення підручниками і наочними посібниками, а також прискореного формування робочого навчального плану, щоб створити ширші можливості вчителям для підготовки до нового навчального року [942, арк. 7].

Заідеологізованість організаційно-методичних засад здійснення навчального процесу у вищих закладах освіти була доведена до практичного ігнорування інших граней підготовки фахівців, окрім вузькопрофільної. Це підтверджує розклад занять Кременецького державного учительського інституту на травень 1940 р. При шестиденному робочому тижні на історичному, фізико-математичному і природничо-географічному факультетах щоденно читають лекції з основ марксизму-ленінізму і проводяться заняття з військової підготовки, на мовно-літературному – щоденна військова підготовка і чотириденна – з історії СРСР та основ марксизму-ленінізму [692, арк. 1].

Регламентация організаційно-методичної роботи та її повний взаємозв'язок з ідейно-політичними заходами характерні для діяльності науково-педагогічних колективів вищих закладів освіти, в чому Кременецький державний учительський інституту винятком не був. У плані роботи кафедри літератури на I семестр 1940–1941 навчального року навіть розділ «Навчально-організаційна робота» містить елементи жорсткого контролю за навчальною діяльністю викладачів і студентів: звіти про виконання робочих планів викладачами у розрізі навчальних дисциплін, контроль (перевірка і виправлення) конспектів студентів із предметів навчального плану, підготовка і доведення до відома студентів списків необхідної (тобто дозволеної) художньої і наукової літератури, обговорення конспектів лекцій викладачів. Також участь у заходах ювілейного характеру із залученням студентства (ювілеї видатних партійно-державних діячів, важливих подій), продовження роботи з поглибленого вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», оволодіння положеннями марксистсько-ленінської теорії щодо освіти, науки та виховання [691, арк. 1–2].

Якщо з одного боку науково-дослідницька робота профільної кафедри пов'язана з участю її членів у громадсько-політичній діяльності, то з іншого боку нерозривно поєднується з організацією соціалістичного змагання. Типовим у цьому відношенні є «Акт перевірки виконання умов соціалістичного змагання між кафедрою марксизму-ленінізму та кафедрою педагогіки Кременецького вчительського інституту в період з 1 вересня 1940 року до 1 березня 1941 року». Порівнянню підлягали показники фахової та ідеологічної діяльності всіх членів обох кафедр. Кафедра марксизму-ленінізму представила свою роботу такими даними: 7 взаємовідвіданих лекцій, з яких 3 обговорені на засіданнях кафедри; 2 викладачі склали кандидатський мінімум з діалектичного та історичного матеріалізму, а ще 2 доповіли про свою готовність до такого іспиту; підготовлена і прочитана одна методична доповідь для викладачів інституту та 15 лекцій і доповідей – для працівників навчального закладу й організацій міста [692, арк. 3].

Запровадження радянської педагогічної теорії з її заідеологізованою методологією здійснювалося переважно шляхом забезпечення закладів освіти науковою, навчальною і методичною літературою російських або російськомовних видавництв. Одним із таких видань був посібник «Оборудование лаборатории по физике в средней школе», який розпочинався зверненням до постанови ЦК ВКП(б) «Об учебных программах и режиме в начальной и средней школе», де вказується на урок як основну форму організації навчальної роботи і наголошується, що «треба систематично привчати дітей до самостійної роботи, широко практикуючи різні завдання в міру оволодіння певним курсом знань (розв'язування задач і вправ, виготовлення моделей, робота в лабораторіях, збирання гербаріїв, використання пришкільних ділянок у навчальних цілях і т.д.)» [691, арк. 1].

Старе обладнання лабораторій з фізики було лише абстрактним своїми конструкційними особливостями і змістом, не забезпечувало зв'язку фізики з практикою, показувало фізичні явища «в чистому вигляді», в його існуванні «для себе», що характерне для ідеалістичного тлумачення явищ природи, без всесторонніх зв'язків з іншими явищами, з людською практикою, чого вимагає

діалектико-матеріалістичне тлумачення природних явищ. У кінцевому підсумку, обладнання лабораторії з фізики «повинно бути пов'язаним у своєму конструктивному і технічному оформленні із застосуванням основ фізики в головних галузях соціалістичного виробництва» [212, с. 5–8].

Масштабно здійснювався переклад російськомовних підручників для середньої школи українською мовою. Серед таких підручників – «Курс фізики» для середньої школи І. Соколова, «Алгебра» А. Кисельова та інші. Їх тиражі вимірювалися сотнями тисяч примірників. Зокрема, «Алгебра» для 6–8 класів середньої школи була видрукувана в 1939 р. видавництвом «Радянська школа» накладом 201 тисяча примірників, «Геометрія» для 6 – 9 класів – 700 тисяч екземплярів. Масовими тиражами виходила у світ науково-методична література не лише навчального, а й виховного спрямування.

У квітні 1940 р. всесоюзний журнал «Красный библиотекарь» опублікував статтю-консультацію «Як організувати і провести голосне читання з наступною бесідою», яка відразу увійшла до переліку практичних методичних посібників з організації пропагандистської роботи. Насамперед стаття акцентує увагу на підготовленості читця – організатора бесіди: він повинен добре володіти змістовим матеріалом твору, щоб бути готовим відповісти на запитання слухачів.

Така детальна методологічна регламентація голосного читання творів вимагала фахового і відповідального підходу до пропагандистської роботи з боку партійного активу, працівників системи освіти та установ культури, яких залучали до агітаційних заходів як «ідеологічних бійців партії» і які лише за умов застосування відшліфованих методичних прийомів могли схилити аудиторію до сприйняття заідеологізованих штампів комуністичної демагогії або текстів антирелігійної спрямованості [936, с. 18].

У масиві інструктивно-методичної літератури для організаторів політико-виховної роботи серед різних категорій і верств населення особливе місце належало коротким довідникам, інструкціям, порадам, що мали дві характерні ознаки – лаконізм викладу та чітку ідеологічну спрямованість матеріалу.

Однак слід віддати належне видавцям, які для західних областей УРСР включили додатки «Короткі відомості про міста Західної України і Західної Білорусії», що було реакцією на приєднання цих територій до СРСР, а також «Короткі відомості про воюючі країни», що, відповідно, було реакцією на розгортання сценарію Другої світової війни [161, с. 130].

Різноманітний матеріал для практичної пропагандистської, виховної і навчальної роботи давали щорічні календарі-довідники, що, крім змістовно побудованої календарної помісячної інформації, публікували тематичні хронологічні таблиці, статистичні та фактичні дані з різних галузей науки, культури, спорту. Як показує «Календарь-справочник на 1941 год», структура та зміст цих видань були методологічно зручними для формування планів і організації політико-виховної роботи з усіма категоріями населення, в тому числі з учителями шкіл, а вчителям – з учнями усіх класів [117, с. 83].

Отже, процес радянзації освіти, що здійснювався новою владою на західноукраїнських землях, у своїх організаційно-методичному та ідеологічному контекстах вийшов за рамки освітянського сектора й охопив усю систему політико-виховної роботи, весь комплекс заходів, спрямованих на перебудову соціально-культурної сфери суспільства з метою утвердження комуністичної ідеології в суспільному житті та індивідуальній свідомості кожного громадянина.

РОЗДІЛ 7

ТРАНСФОРМАЦІЯ СФЕРИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

7.1. Партійне керівництво сферою духовної культури

Вже з перших днів після приєднання Західної України до УРСР всі існуючі тут польські «доми людові», читальні «Просвіти», культурні установи інших національностей, що мали своїм завданням виховання мас у національному дусі, були закриті, а на їх місце в усіх населених пунктах краю прийшли новостворювані «культурно-освітні установи, багато з яких у найближчому часі перетворилися у справжні вогнища культури і пропаганди ідей комуністичної партії» [270, с. 226–227, 233].

Тактика радянзації духовної сфери була аналогічною тактиці радянзації економічної або політичної сфер суспільного життя: ідеологію, спосіб мислення і культурні традиції змінювали швидко, майже за директивними вказівками, як змінювали приватну власність на державну, а багатопартійність – на однопартійність, навіть із застосуванням брутального примусу в шокових дозах. Сталінські ідеологи враховували, що така тактика викликатиме певний супротив, але цей супротив не міг мати зовнішнього соціального вираження, а був лише внутрішнім опором і мав особистісний духовний зміст.

Отже, одним із перших завдань було зламати цей внутрішній особистісний опір, забезпечити своєрідну «радянізацію особистості» через звернення до внутрішньодуховної сфери людини, на яку офіційна пропаганда мала мінімальний, або й не мала ніякого дієвого впливу. У цьому плані партійно-державній владі протистояв могутній відкритий опонент, який здійснював потужний позитивний вплив на внутрішній духовний світ людини, чим стимулював і підтримував духовний опір догматичній комуністичній ідеології, – християнську церкву, непідконтрольну радянському режимові.

Статистика вказувала на широку базу церковного впливу на Західній Україні: 3,5 млн греко-католиків, 2 млн римо-католиків, 1,5 млн православних, 800 тис. іудеїв. З метою впливу на ці майже 8 млн українського населення

партійно-державна влада розпочала масштабний наступ на всі релігійні конфесії. Ідеологічну основу такого наступу на церкву бачили в реакційній ролі релігії, церкви і священнослужителів у суспільному житті. Влада стверджувала, що ксьондзи, попи і равини як ворожі елементи активно здійснювали антинародну діяльність, а церква, костел і синагога спрямовували свої дії проти радянської влади [126, с. 9].

Нова окупаційна влада однозначно відносила церкву і духовенство до ворожого антирадянського табору, до контрреволюційних сил. Одним із найважливіших засобів боротьби з такими силами вважалося посилення агітаційно-пропагандистської роботи, щоб схилити симпатії населення міст і сіл до радянської влади та мінімізувати або навіть унеможливити підтримку ними антирадянських акцій.

Показовим у цьому аспекті є рішення Тернопільського обкому КП(б)У від 23 грудня 1939 р. щодо політичного стану в Збаразькому повіті Тернопільської області. Ситуація полягала в тому, що у трьох селах Збаразького повіту (Кобилля, Іванчани, Курники) у ніч з 17 на 18 грудня відбулися «контрреволюційні» виступи селян. У постанові бюро обкому нічого не говориться про дії радянських каральних органів (це залишилося поза протоколом), але детально визначені контрпропагандистські заходи: розгортання масово-політичної роботи у повіті, відрядження до повіту 10 членів ВКП(б) з числа обласного партійного активу, проведення повітових партійних зборів із проблем посилення масово-політичного виховання населення повіту з використанням ресурсів культосвітніх установ тощо [351, арк. 19–20].

Отже, радянська культура сфери суспільного життя набувала форми «комунізації» свідомості громадян через ідеологізацію всіх форм і засобів тогочасного культурного процесу на західноукраїнських землях. Посилений акцент на питаннях агітаційно-масової і пропагандистської роботи серед населення краю простежується у більшості рішень і постанов, прийнятих партійно-державними органами області в 1939–1940 роках. У вищезгаданому партійному рішенні бюро Тернопільського обкому КП(б)У вказало Чортківському

повітовому комітету партії на незадовільний стан пропагандистської та агітаційно-масової роботи серед жителів повіту. Повітовому комітетові КП(б)У доручено до 1 січня 1940 р. розробити необхідні заходи з усунення вказаних недоліків [351, арк. 22].

У цій же постанові Тернопільського обкому КП(б)У знаходимо особливий момент: секретареві Тернопільського повіткому партії доручено провести роз'яснювальну роботу серед селян повіту щодо допущення відповідальними керівниками повіту політичної помилки, яка полягала в організації по селах повіту комітетів незаможних селян. А це означало, що будь-яка масово-політична «самодіяльність», зокрема у створенні несанкціонованих партійними органами громадських об'єднань на місцях, заборонялася [364, с. 14–15].

Суперечливою виглядає постанова Тернопільського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 р. «Про стан пропагандистської та агітаційної роботи в Заліщицькому районі», де зазначається, що політико-масова робота в районі покращилася (проводяться лекції, бесіди, співбесіди, наради з обміну досвідом, мітинги тощо), але має місце низка суттєвих недоліків (відсутня допомога низовим колективам з боку райкому, не проводяться необхідні консультації, неорганізована робота агітколективів, а окремі з них припинили свою діяльність, внаслідок чого в багатьох трудових колективах знижується трудова дисципліна, а в окремих колгоспах колгоспники не виходять на роботу [494, арк. 97].

Невисока ефективність, а часто й безрезультативність політико-масової роботи в низових колективах змушує партійні органи постійно повертатися до розв'язування одних і тих же питань, повторно вирішувати одні і ті ж проблеми, що навіть ускладнюється порівняно з їх попереднім станом. Так, у травні 1940 р. бюро обкому КП(б)У вивчало стан пропагандистської та агітаційно-масової роботи в Бережанському і Підгаєцькому районах. Постанова фіксує низку позитивів: здійснюються теоретичні акції у формі бесід, консультацій індивідуального і групового характеру, працюють гуртки по вивченню історії ВКП(б) безпартійним активом, застосовуються різноманітні форми агітаційно-масової роботи. До

негативу у постанові віднесено фактично один недолік: недостатня робота окремих комуністів над підвищенням свого ідейно-політичного рівня [441, арк. 187–188].

Через три місяці, 23 серпня 1940 р., бюро обкому знову розглядає аналогічне питання – про виконання Бережанським райкомом КП(б)У травневої постанови бюро обкому щодо рівня пропагандистської та агітаційної роботи в районі. Хоча традиційно знаходиться місце для констатації позитивних моментів у роботі райкому партії, та перелік недоліків приводить до висновку, що стан агітаційно-пропагандистської роботи в районі погіршився: відсутній контроль партійного комітету за вивченням комуністами і безпартійним активом історії ВКП(б), з цих питань не проводяться індивідуальні бесіди, немає нарад з обміну досвідом роботи; необхідно поживити роботу агітаторів і агітколективів, забезпечити всебічну допомогу їх керівникам [592, арк. 151].

Увага партійно-державних органів до культурно-масової та пропагандистсько-агітаційної роботи в трудових колективах міст і сіл особливо загострилась у період підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР взимку – навесні 1940 р. Для цього райкоми і міськкоми КП(б)У області були зобов'язані підготувати і затвердити на партійно-комсомольських зборах районів конкретні заходи по підготовці до виборів, в яких передбачити створення гуртків, проведення лекцій, бесід, доповідей для всіх виборців з вивчення сталінської Конституції і положення про вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР [391, арк. 117–118].

Серед таких масових заходів – нарада інтелігенції обласного центру «Про участь інтелігенції в роботі більшовицької преси під час виборчої кампанії» при редакції газети «Вільне життя», організація п'яти концертних бригад силами обласного драматичного театру й обласної філармонії для обслуговування виборців у районах області, нарада завідуючих райвно та голів райкомів профспілки працівників початкових і середніх шкіл з питання участі шкіл і педагогів у виборах, п'ятиденний семінар інспекторів райвно з питання роботи сільських клубів у зв'язку з виборами до Верховних Рад СРСР і УРСР, дводенний семінар керівників агітколективів, завезення в райони області кінофільмів,

кіножурналів і забезпечення безперервної роботи кінопересувок по обслуговуванню сільського населення у період підготовки до виборів [394, арк. 123–124].

Зміст заходів підтверджує, що партійні органи використовували весь потенціал культурно-освітніх установ для розгортання агітаційно-пропагандистської роботи серед населення краю, особливо під час відповідальних ідеологічних кампаній. Це питання залишається під постійним контролем вищого партійного органу області – обкому КП(б)У. Рівно через місяць, 27 лютого 1940 р., бюро обкому розглядає питання «Про стан агітаційно-масової роботи у зв'язку з підготовкою до виборів Верховних Рад СРСР та УРСР у Підволочиському і Заліщицькому районах». Позитив у постанові бюро обкому виражений винятково статистикою: у Підволочиському районі затверджено 495 агітаторів, організовано 478 гуртків з вивчення сталінської Конституції і положень про вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР, де навчаються 14550 осіб із 19432 виборців, створено 20 агітколективів; у Заліщицькому районі затверджено 648 агітаторів, організовано 648 гуртків, де вивчають конституційне і виборче право 25112 осіб із 26122 виборців, створено 26 агітколективів [406, арк. 190].

Щільність контролю за виборчою кампанією вражаюча: вже 4 березня 1940 р. бюро обкому партії приймає постанову «Про хід підготовки до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР по області», де йдеться про висунення і реєстрацію кандидатів у депутати та про їх зустрічі з виборцями області.

Бюро обкому зобов'язало райкоми й міськкоми партії перевірити та забезпечити правильність списків виборців, а зміни до них оформити відповідними постановами сільських і міських рад; забезпечити щоденне чергування членів дільничних виборчих комісій на виборчих дільницях, провести їх інструктаж, розподілити обов'язки на день проведення виборів; забезпечити виборчі дільниці бюлетенями та організувати їх надійну охорону; забезпечити висвітлення ходу виборчої кампанії й роботи передових виборчих комісій в обласній газеті «Вільне життя» та в районних газетах [408, арк. 244–245].

Для підвищення якості агітаційної роботи та ідейно-політичного рівня агітаторів обком партії зобов'язав райкоми КП(б)У, провести у червні 1940 р. 5–10-денні семінари агітаторів, регулярно практикувати проведення районних і сільських нарад з обміну досвідом агітаційно-масової роботи [454, арк. 265].

У кінцевому підсумку, виборча кампанія з підготовки і проведення виборів депутатів Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР в Тернопільській області, зокрема і в Західній Україні в цілому здійснила відчутний вплив на культурно-масову роботу. Насамперед це обумовилося тим, що розгортання в регіоні «культурно-освітньої роботи вимагало відповідних кадрів. Поряд з партійними і радянськими працівниками, які очолили ідейно-виховну й культурно-освітню роботу, в неї активно включилася місцева інтелігенція, зокрема найбільш численний загін – учительство. Для підвищення кваліфікації культосвітніх працівників по всіх західних областях ще в 1940 році було проведено ряд короткотермінових семінарів, на яких культосвітніх працівників ознайомили з методами та формами роботи міських і сільських клубів. Для завідуючих сільськими клубами були організовані місячні курси» [270, с.236].

Радянська духовна життя на західноукраїнських землях найбільш інтенсивно здійснювалась у період важливих політичних кампаній, однією з яких і були вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР.

Тотальний контроль з боку держави і диктат однієї офіційної ідеології спричинили неприродну одноманітність у духовній сфері, позбавивши її внутрішніх сил для саморозвитку. Не тільки польська, а згодом і українська та єврейська культури в Західній Україні зазнали значних втрат, оскільки радянська влада, створивши сприятливі умови для розвитку одних елементів культур (інтернаціональних, соціалістичних, матеріалістичних), нещадно знищувала всі інші елементи цих же культур (національні, гуманістичні, духовні) і згодом під гаслом інтернаціоналізації культурного життя обмежувала розвиток національних мов і культур, звільняючи простір для розширення та розквіту державної, тобто російської мови і соціалістичної, інтернаціональної, а фактично – російської культури [126, с. 15].

Під час виборчої кампанії широко застосовувалися випробувані форми агітаційно-пропагандистської роботи, зокрема масові публічні лекції.

Особливого розмаху лекційна робота набирала в період важливих політичних кампаній, проведення яких сприяло піднесенню політико-виховної роботи серед трудящих» [270, с. 236–237].

У січні 1940 р. бюро обкому вивчає стан лекційної роботи в області й зазначає, що з початку розгортання лекційної пропаганди (з осені 1939 р.) для населення краю прочитано 220 лекцій різної тематичної спрямованості з охопленням більше 50 тисяч осіб. Крайні результати показали Скалатський і Борщівський райони, де з лекціями виступають навіть секретарі райкомів партії, – тут прочитано відповідно 37 і 24 лекції. В окремих районах лекційна робота поставлена незадовільно: райкомами партії за звітний період організовано лише по 5–6 лекцій.

До питання організації лекційної роботи партійні органи звертаються і в контексті вивчення стану пропагандистської роботи взагалі. Так, у постанові пленуму Тернопільського обкому КП(б)У від 26 червня 1940 р. «Про постановку пропаганди марксизму-ленінізму в м. Тернополі та Почаївському районі» зазначено, що одним із принципових недоліків у роботі партійних органів по керівництву ідейно-політичним вихованням трудящих є недостатня увага лекційній пропаганді. Мало читається масово-популярних лекцій, зокрема з міжнародної тематики, а якість прочитаних лекцій залишається низькою [356, арк. 17].

Про рівень та ефективність лекційної пропаганди в області йшлося і на Першій обласній партійній конференції у квітні 1940 р. Надана у звітній доповіді статистика лекційної роботи за період з жовтня 1939 до квітня 1940 років, тобто за неповних півроку, вражаючи: «Силами лекторської групи обкому КП(б)У і райпартактивом прочитано 500 лекцій з охопленням 100 тисяч чоловік. Трудящі маси з великим захопленням слухають лекції, завжди бувають переповнені аудиторії, задають багато запитань, висловлюють свої побажання щодо частішого читання лекцій. Організації і проведенню лекцій велику увагу приділяє

Борщівський РК КП(б)У. В цьому районі на різні теми прочитано 37 лекцій, якими охоплено 8500 слухачів. У Скалатському районі прочитано 40 лекцій з охопленням 10 тисяч чоловік, в Терехівському – 28 лекцій з охопленням 7 тисяч слухачів. За період підготовки до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР за тематикою Сталінської Конституції та виборчого закону прочитано 2700 лекцій з охопленням 70 тисяч чоловік і проведено 4700 групових та індивідуальних консультацій» [353, арк. 64].

Партійні органи не залишали поза сферою свого впливу жодної ділянки життєдіяльності населення краю. Парткоми на своїх засіданнях вирішують всі питання політичного, господарсько-економічного і соціально-культурного характеру. На засіданнях бюро обкому затверджуються заходи до вшанування пам'яті Леніна у зв'язку з 16-ми роковинами від дня його смерті: проведення бесід, доповідей, голосних читань про життя і революційну діяльність вождя партії й народу; збори трудових колективів усіх повітів за цією ж тематикою; висвітлення в обласних газетах «Вільне життя» і «Комсомолец» ходу підготовки і проведення ленінських днів [363, арк. 10].

Друкований орган партії сумлінно виконав згадане розпорядження, опублікувавши такі повідомлення: в Інституті Маркса-Енгельса при ЦК ВКП(б) зроблено переклад двотомника вибраних творів В. І. Леніна, де матеріали розміщені відповідно до «Коротким курсом історії ВКП(б)»; Держполітвидав опублікував збірник творів В. І. Леніна, написаних ним у 1923 р. (тираж 100 тис. примірників); вийшла книга Й. Сталіна «Про Леніна» (300 тис. екземплярів) [926, с. 2].

27 січня 1940 р. бюро обкому схвалює заходи з відзначення 22-ї річниці РСЧА і ВМФ. Міськкомам і райкомам КП(б)У доручено створити комісії з підготовки до відзначення річниці Армії і Флоту в містах і районах області; організувати читання лекцій, доповідей і бесід, підготувати виставки про перемоги та історичний шлях РСЧА й ВМФ; організувати зустрічі трудових колективів з бійцями і командирами РСЧА, висвітлювати на сторінках місцевої преси хід підготовки і відзначення 22-ої річниці РСЧА і ВМФ [392, арк. 119].

Чітку ідеологічну спрямованість мають запропоновані обкомом партії заходи відзначення в області Міжнародного жіночого дня 8 Березня. У відповідній постанові зазначається: «8 Березня – свято трудящих всіх країн, свято міжнародної солідарності трудящих жінок у боротьбі проти капіталістичної експлуатації, проти провокаторів і паліїв війни». Бюро обкому вимагає: «Всю роботу з відзначення 8 Березня пов'язувати з підготовкою до виборів у Верховні ради СРСР і УРСР, забезпечувати залучення жінок до агітаційної і громадської роботи, розширити практику висування жінок на керівну радянську, господарську і культурно-освітню роботу» [395, арк. 145].

«1 Травня – День Міжнародної пролетарської солідарності трудящих, день огляду бойових, революційних сил пролетаріату. Радянський Союз – країна соціалізму – зустрічає 1 Травня великими історичними перемогами в усіх галузях соціалістичного будівництва. Такими переможними ідеологічними реляціями розпочинається постанова обкому КП(б)У від 3 квітня 1940 р. «Про підготовку та проведення святкування 1 Травня», а далі йде методична партійно-бюрократична конкретика щодо організації першотравневих урочистостей в області: утворення обласної комісії з вирішення організаційних питань підготовки і проведення свята; підготовка і затвердження святкових заходів; створення аналогічних комісій і розробка аналогічних заходів міськкоматами і райкомаами партії у містах і районах тощо [419, арк. 32].

На виконання згаданої постанови бюро обкому виконком Тернопільської міської ради приймає рішення «Про художнє оформлення Тернополя до Дня 1 Травня 1940 року», яким зобов'язує всі державні, кооперативні, профспілкові й громадські організації, керівників підприємств і домоуправлінь Тернополя до Міжнародного свята 1 Травня художньо оформити і прикрасити належні їм будинки та інші об'єкти відповідними гаслами, плакатами, панно, портретами керівників партії та уряду. Нагляд за виконанням даної постанови покладалася на органи міліції і відділ внутрішнього благоустрою міського комунального господарства [676, арк. 64].

Конкретними організаційними питаннями культурно-освітнього і мистецького характеру опікувався облвиконком і райвиконкоми. Так, 10 жовтня 1940 р. Тернопільський облвиконком приймає постанову «Про проведення обласної олімпіади самодіяльного мистецтва, присвяченої 23-ій річниці Великої Жовтневої Пролетарської Революції». У постанові зазначається, що обласна олімпіада, присвячена річниці Революції, спрямована також на підведення підсумків роботи самодіяльних художніх колективів і розвитку художньої самодіяльності в області за період з жовтня 1939 по жовтень 1940 р. і буде проведена 3 – 5 листопада 1940 р. Голови райвиконкомів були зобов'язані забезпечити своєчасну явку учасників олімпіади. Облвиконком затвердив кошторис на проведення олімпіади в сумі 25 тис. крб. [822, арк. 10].

Отже, радянізуючи духовну сферу, сталінські ідеологи використовували ту ж саму техніку, що застосовувалася в процесі так званих реформ сільського господарства й промисловості. Командно-силовий стиль дозволяв віднести цЦеркву і духовенство до ворожого антирадянського табору, що підлягав ізоляції з подальшою його ліквідацією, оскільки церква своєю природою не вписувалася в ідеологію радянської системи й не дозволяла проводити подальшу радянізацію особистості.

7.2. Преса як засіб комунізації та радянізації краю

Органи влади виходили з того, що реалізація управлінської державної політики на підлеглий території неможлива без її інформаційного забезпечення, без функціонування підконтрольної владним структурам періодичної преси. Першою радянською газетою, яку читали тернополяни відразу після приєднання, була армійська «Червона Україна», що виходила в Тернополі з 17 вересня по 2 жовтня 1939 р. В обласному центрі 3 жовтня 1939 року почала видаватись українською мовою щоденна газета «Вільне життя» (орган тимчасового управління). Наприкінці вересня 1939 р. в Тернополі відкрилися кіоски для продажу газет, журналів та іншої радянської літератури. Вже через місяць

тернополяни одержали близько 20 тис. примірників періодичної преси 34 назв [104, с. 83–84].

З перших днів приходу на західноукраїнські землі радянська влада використовує пресу як ефективний і оперативний засіб пропагандистського впливу на місцеве населення. Окрім обласної газети «Вільне життя», виходять газети тимчасових управлінь районів. 25 вересня 1939 р. побачив світ перший номер газети тимчасового управління м. Кременець, де опубліковано промову голови РНК СРСР В. Молотова, з якою він виступив на всесоюзному радіо 17 вересня 1939 р., і статтю «Історичне рішення» із газети «Правда» від 19 вересня 1939 р. Обидва матеріали адресувалися місцевим читачам і переконували їх у тому, що з причини розпаду Польської держави радянський уряд не міг залишити українців і білорусів, які проживають у Польщі, беззахисними, а тому виконав свій священний обов'язок – «подав руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам: війська Червоної Армії перейшли кордон і взяли під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії». Тут же містилися два пропагандистських матеріали цільового спрямування: загальнотеоретична історична стаття-довідка російською мовою «Західна Україна – це земля українських робітників і селян» і тематична підбірка «Таке було життя у панському ярмі», що включала замітки «Як колись жили робітники Кременця» і «Село вимирає». Підбірка закінчується висновком: «Трудящі Радянської України, які живуть щасливо і радісно в повному достатку, показали шлях, яким нам треба йти» [937, с. 3].

Загальні пропагандистські матеріали історичного та інформаційно-ідеологічного характеру подаються практично в усіх номерах місцевих газет. Тематика таких публікацій окреслює масштаби й розкриває напрями політико-виховного тиску радянської влади на місцеве населення: «Як жили робітники-шевці за польського панування» [938, с. 2], «Польська шляхта – одвічний ворог українського народу» [938, с. 3], «Польські осадники – люті вороги трудящих селян Західної України», «Село хоче жити інакше» [939, с. 4]. «Підсумок великих перемог (до триріччя доповіді товариша Сталіна «Про проект Конституції Союзу

РСР» на надзвичайному VIII всесоюзному з'їзді Рад)». Саме в останній статті розкрита сутність і мета комуністичної пропаганди на новоприєднаних землях: переконати західноукраїнське населення, що радянська влада «не визнає різниці в правах між чоловіками і жінками, «осілими» і «неосілими», заможними і незаможними, освіченими і неосвіченими. Не майновий стан, не національне походження, не службове становище, а особисті здібності і особиста праця кожного громадянина визначають його становище у суспільстві». А тому радянський лад – це «те, про що мріяли і продовжують мріяти мільйони людей у капіталістичних країнах і що здійснилося в СРСР» і, відповідно, стає надбанням громадян західних областей України [940, с. 2].

Трудящі західних областей почали одержувати центральні й багато республіканських газет і журналів, кількість яких зростала кожного місяця. У Львові у квітні 1940 р. було 25 тисяч передплатників, а через місяць їх кількість зросла до 36 тисяч. Якщо у Волинській області в січні 1940 р. трудящі одержували 40685 примірників газет і 19642 примірники журналів, то уже в травні 1940 р. передплачувалося 64051 примірник газет і 22121 примірник журналів. У Підбузькому районі Дрогобицької області кількість виписуваних газет і журналів порівняно з їх кількістю до приєднання збільшилась у 16 разів, а у Зборівському районі Тернопільської області – більше як у 21 раз [270, с. 238].

Місцева преса намагається демонструвати «всенародну» підтримку політики Комуністичної партії і Радянського уряду населенням області. Публікуються матеріали про «багатолюдні» мітинги в різних населених пунктах усіх повітів. Наприклад, про мітинг молоді у м. Шумськ в приміщенні пожежного депо, на якому 300 молодих шумчан з уст представників політуправління Червоної Армії і тимчасового управління дізнаються про своє майбутнє «щасливе і радісне життя в Радянському Союзі та влаштовує овації і підносить могутні оклики в честь Червоної Армії і вождя народів світу тов. Сталіна» повідомляє газета тимчасового управління м. Кременець [938, с. 3].

Необхідно зазначити, що радянська влада активно використовувала місцеву пресу у пропаганді зовнішньої політики СРСР в аспекті широкої публікації

зовнішньополітичних матеріалів в обласній і повітових газетах. Найвищий вияв політичного цинізму і пропагандистської дезінформації зустрічаємо у повідомленнях про переговори між Міністром закордонних справ СРСР Молотовим і Міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом з участю Сталіна.

У повідомленні зазначається, що радянський і німецький уряди, підписавши Договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною, «створили міцний фундамент для тривалого миру у Східній Європі, у взаємній згоді виражають думку, що припинення теперішньої війни між Німеччиною з одного боку й Англією та Францією з другого боку відповідало б інтересам усіх народів [938, с. 2]. Так за допомогою місцевих засобів інформації радянська влада підпорядковувала населення регіону і впливові не лише внутрішньої, а й зовнішньополітичної пропаганди.

Взаємовідносини нової влади із новостворюваною пресою були вулицею із двостороннім рухом: влада створювала необхідні умови для функціонування друкованого засобу масової інформації, а преса віддячувала владі бажаним для влади інформаційним продуктом, підготовленим і представленим читачеві у доступній для нього формі. В одному із досліджень радянського періоду знаходимо ілюстрацію такого взаємозв'язку в характерних для радянської історіографії тонах: «З кожним днем зростає інтерес трудящих до радянської періодичної преси. Високий авторитет мали газети: «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Комуніст», «Безбожник». Відразу після визволення почали виходити обласні газети «Радянська Волинь» (Луцьк), «Більшовицька правда» (Дрогобич), «Вільна Україна» (Львів), «Червоний прапор» (Рівне), «Радянська Україна» (Станіслав), «Радянська Буковина» (Чернівці), «Вільне життя» (Тернопіль), обласні молодіжні, а в усіх районних центрах – районні газети» [32, с. 333].

На початку 1940 р. в західних областях УРСР видавалося 53 газети. Тираж тільки обласних і районних газет становив загалом понад 280 тисяч примірників, причому більша його частина припадала на щоденні газети. І всі ці видання за

змістом, мов близнюки, подібні одна до одної та до своїх київських і московських «сестер». Від різнопланової інформації та полеміки на шпальтах періодичних видань попереднього періоду, нехай і не таких значних за тиражами, не залишилося й сліду [126, с. 9].

Радянська преса фактично перестала бути пресою в класичному розумінні цього слова, а редакції радянських газет перестали бути творчими колективами.

Кадрова політика в інформаційній сфері була винятковою прерогативою партійних органів. Зокрема, штати районних газет в їх кількісному та персональному складах затверджувалися обкомом партії. 3 вересня 1940 р. постановою «Про штати районних газет» бюро Тернопільського обкому КП(б)У затвердило штати 12 районних газет. Для районних газет з періодичністю виходу 12 разів на місяць встановити штат серед яких редактор, відповідальний секретар, три літературних працівники, коректор, машиністка, діловод-рахівник, кур'єр та інші (відповідно до потреб редакції та в погодженні з партійним органом) [508, с. 188].

На цьому засіданні бюро обкому партії слухає питання «Про роботу газети «Сталінським шляхом» – органу Кременецького міськкому та райкому КП(б)У». Своїм рішенням з цієї проблематики бюро обкому окреслює параметри вимог до редакції партійного друкованого органу та критерії оцінки роботи журналістського колективу, підзвітного партійному керівництву районного та обласного рівнів. Основну причину недоліків у роботі редакції районної газети бюро обкому бачить у незадовільному керівництві редакцією з боку міськкому та райкому партії й відсутності належної допомоги редакційному колективу від працівників районного партійного апарату.

Кременецький міськком і райком партії зайняв безпринципну позицію у кадровому питанні: не здійснена перевірка й очищення апарату редакції від політично сумнівних елементів, які дотепер залишаються членами редакційного колективу. Діяльність районного партійного органу по керівництву роботою редакції газети «Сталінським шляхом» визнана незадовільною, і бюро обкому

зобов'язало партійних очільників району вжити організаційних заходів до усунення згаданих недоліків [508, арк. 189].

Увага обласного партійного керівництва до місцевої преси настільки висока, що 14 вересня 1940 р. бюро обкому партії включає до порядку денного свого засідання питання «Про стан організації заочного навчання редакторів стінних газет і робсількорів по Тернопільській області». Рішення штампується за традиційною партійною класикою: «Організація заочного навчання редакторів стінних газет і робсількорів в області проходить незадовільно».

Райкомам було доручено підібрати групу перевірених курсантів-заочників у складі не менше 30 осіб, які мають нахил до кореспондентської роботи й бажають працювати в газеті. Саме вони мають стати активним ядром редакційних колективів у майбутньому [518, арк. 64].

З часу затвердження діяльність обласних і районних газет постійно перебуває у полі зору партійних органів. Закономірно, що першим під контроль бюро обкому потрапила газета «Вільне життя» – друкований орган обласного комітету партії й облвиконкому.

Принциповим недоліком у роботі редакції є недостатні зусилля з виконання рішення ЦК КП(б)У «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)»: дотепер на сторінках газети не опубліковані теоретичні статті, консультації, не розкривається робота партійних кабінетів з цього питання і загалом недостатньо висвітлюється хід масово-політичної й пропагандистської роботи в області. У зв'язку з цим, відділу пропаганди та агітації обкому КП(б)У доручено провести нараду працівників редакції щодо усунення згаданих недоліків. Прийняті конкретні організаційно-адміністративні рішення: редактора газети зобов'язано проводити щоденні 5–10-хвилинні наради з працівниками редакції, сформувати робсількорівський актив і практикувати систематичні наради з ним при редакції газети, в лютому 1940 року провести обласну нараду робсількорів, постійно публікувати статті та консультації з питань вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)» [405, арк. 197].

Відділ пропаганди і агітації обкому КП(б)У провів обласну нараду редакторів повітових газет, на якій обговорюються завдання обласної преси на поточний період.

Вже через місяць після згаданої наради з редакторами повітових газет бюро обкому КП(б)У приймає постанову «Про стан роботи преси в області», де зазначається, що «з часу приходу Червоної Армії в області створено 11 районних і 1 обласну газети, які провели велику роботу в справі комуністичного виховання трудящих мас, політичного і організаційного керівництва районами, організації господарського і культурного будівництва та боротьби з ворожими елементами» [405, арк. 197].

Постанова констатує, що за цей період проведено значну роботу з підготовки робсількорівського активу: в області діє 606 робсількорів, які систематично пишуть до районних газет. У районах області створено 213 стінних газет.

У рішенні бюро обкому акцентовано на персональній відповідальності секретарів обкомів партії за ідеологічну спрямованість теоретичного матеріалу й редакційної політики місцевих газет і на повній політичній та фаховій відповідальності редакторів газет за ідейно-теоретичний і професійний рівень газетних публікацій, за їх практичний зв'язок із боротьбою трудящих області за виконання завдань, визначених комуністичною партією і радянським урядом [405, арк. 197].

Упродовж року–півтора бюро обкому заслухало звіти редакторів усіх районних газет, а окремих – повторно. Так, 25 травня 1940 р. розглянуто питання про виконання власного рішення бюро обкому від 14 лютого цього ж року «Про роботу районної газети Борщівського району».

Нова постанова щодо Борщівської районної газети характерна двома особливими вказівками: перевірити склад редколегій стінгазет, щоб очистити їх від політично ненадійних людей і провести 5-денний семінар редакторів стінгазет; доукомплектувати редакцію районної газети «Червоний Жовтень» працівниками «за рахунок перевірених місцевих товаришів» [455, арк. 265]. Зміст партійного рішення

вказує на наявність серйозних кадрових проблем в організації роботи редакцій районних газет.

Недостатньо організована робота з робсількорами. Дотепер у газеті задіяно лише 15 робсількорів, з якими ніякої роботи не проводиться, листування з ними неорганізоване, редакція несвоєчасно реагує на листи читачів, не дає на них відповідей». У постанові, що вказує на необхідність усунення згаданих недоліків, наголошується на питаннях висвітлення місцевого матеріалу, зокрема про життя первинних партійних організацій, на докорінному поліпшенні роботи з робсількорами, на створенні стінних газет на підприємствах, в установах, навчальних закладах і селах як своєрідних філій районної газети [430, арк. 107].

Постійна увага партійних органів до періодичної преси полягала не лише у здійсненні контролю за її діяльністю, а й у прагненні підкреслити та зміцнити її роль і значення в суспільному житті. У постанові «Про проведення Дня більшовицької преси», прийнятій наприкінці квітня 1940 р., 5 травня як День більшовицької преси назване всенародним святом, пов'язаним із однією з найвидатніших подій в історії більшовицької партії – створенням щоденної газети «Правда». Відзначення Дня більшовицької преси мало сприяти покращенню роботи місцевих газет по мобілізації трудящих на виконання рішень партії, а також по залученню представників трудових колективів до роботи в обласній, районних і стінних газетах [428, арк. 88].

Питання діяльності друкованих засобів масової інформації не залишилися поза увагою Першої Тернопільської обласної партійної конференції. У звітній доповіді сказано, що на квітень 1940 р. в області організовано та видається 12 районних і 1 обласна газета, утворене видавництво, 1 обласну та 12 районних друкарень з необхідним поліграфічним устаткуванням. Зріс попит трудящих на періодичну пресу [353, арк. 70].

Як досягнення місцевої преси зазначено: «Районними газетами під керівництвом партійних організацій проведено велику роботу в справі виховання трудящих мас, організації масово-політичної роботи, особливо під час підготовки і проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР. Непогано організували роботу

районні газети «Червоний Збараж» Збараського району, «Ленінським шляхом» Тереховлянського району, «Нове життя» Чортківського району та ряд інших.

У доповіді стверджується: «Вся робота в справі керівництва більшовицькою пресою буде забезпечена лише тоді, коли міськкоми і райкоми КП(б)У будуть повсякденно керувати районними газетами, щоденно вникати в суть редакційних справ, а не обмежуватися лише заслуховуванням звітів на бюро міськкомів і райкомів партії» [353, арк. 70–71].

Увага партійних органів до преси мала винятково імперативний (вказівний, керівний) контекст, водночас партійні органи фактично ігнорували контекст сприяння редакціям газет. Цей висновок ілюструє виступ на обласній партконференції редактора обласної газети «Вільне життя»: «Треба сказати, що наш партійний актив ще не ставиться до газети з достатньою повагою. Це можна підтвердити таким прикладом. План роботи газети, зокрема партійного відділу, ми довели до відома секретарів райпарткомів, з тим, щоб товариші дізналися, які питання буде ставити газета. Але не всі секретарі відгукнулися. Чим більше активу будемо залучати до неї, тим швидше перетворимо нашу газету на справжній бойовий орган обкому партії» [353, арк. 118].

Так, у постанові Тернопільського обкому КП(б)У про проведення обласних одномісячних курсів працівників районних газет говориться: «Просити ЦК КП(б)У дозволити провести 15 травня 1940 року в м. Тернополі одномісячні курси працівників районних газет в кількості 30 чоловік та асигнувати на проведення курсів 17256 крб.» [429, арк. 91]. Згідно з рознарядкою на курси направлялися по 2 працівники від 12 районних редакцій, від 3 редакцій – по 1, а від редакції «Вільного життя» – 3. Передбачені кошторисом кошти розподілялися на харчування й проживання курсантів, на утримання навчальних приміщень, придбання навчальної літератури й канцелярського приладдя, на оплату праці лекторів і керівника курсів, а також на культурне обслуговування курсантів [435, арк. 123].

Теоретична частина програми одномісячних курсів була розрахована на 208 годин занять, з яких 20 годин йшли на вивчення Звітної доповіді Сталіна на XVIII

з'їзді ВКП(б); 15 годин – на доповідь Молотова про III п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на XVIII з'їзді ВКП(б); 12 годин – на матеріали VI сесії Верховної Ради СРСР; 8 годин – на тему «Ленін і Сталін про більшовицьку пресу»; 18 годин – на тему «Мова більшовицької газети»; 15 годин – на тему «Основні принципи більшовицької преси». Отже, 42 % навчального часу курсів йшло на вивчення й засвоєння ідеологічних аспектів редакційної роботи [435, арк. 122].

З метою розширення доступу громадян до газетної інформації міська рада Тернополя визнала за необхідне організувати вітрини для вивішування газет. Рішення було конкретизоване наступними вказівками: вітрини встановити на фабриці «Калина», біля держбанку і міської ощадкаси, на території лісопромспілки, тютюнової фабрики і пивзаводу, біля Тернопільторгу – по 1, на території міськкомунгоспу – 2 вітрини [677, арк. 61].

Обласна влада вживала заходів до фінансової підтримки місцевої преси: з місцевого бюджету 1940 р. на обласну пресу виділялося 5,08 млн крб., які в основному спрямовувалися на придбання обладнання для друкарень районних газет, створення інших елементів матеріальної бази обласних, міських і районних періодичних видань [204, с. 19].

Найефективнішим і найстабільнішим засобом поширення періодичної преси є її передплата організаціями, підприємствами, установами, навчальними закладами і окремими громадянами, що здійснювалось як за рахунок власних, так і за рахунок бюджетних коштів.

Суворою в цьому плані була постанова Тернопільського облвиконкому від 16 червня 1941 р. «Про порушення бюджетними установами області постанов Раднаркому СРСР від 25 грудня 1937 року та Раднаркому УРСР від 27 грудня 1940 року про передплату періодичної літератури». Облвиконком вказує на результати перевірки облфінвідділом, за якими керівники окремих бюджетних установ за рахунок бюджету передплатили на 1941 р. частину періодичної літератури, яка нічого спільного не має з їх безпосередньою діяльністю, і цим самим допустили незаконне витрачання коштів з бюджету. Керівництво

бюджетних установ області було зобов'язане відмінити незаконно здійснену передплату на газети і журнали за рахунок бюджету [915, арк. 39].

Лідери лімітованих видань: «Спутник агитатора» – 2800 примірників, «Партийное строительство» – 2600 примірників, «Большевик» – 1100 примірників, «В помощь марксистско-ленинскому образованию» – 850 примірників. Популярні журнали «Огонёк» і «Крокодил» виходили по 650 примірників, а лідером серед непартійних видань (хоча термін «непартійне видання» не виключає партійного характеру журналу) виступала «Крестьянка» – 1000 примірників (без сумніву, було враховано аграрний характер регіону [557, арк. 195–202]).

Система «Союздруку» для партійних органів області була важливим і значною мірою ефективним каналом трансформації комуністичних ідей у громадське середовище. Тому питання «Про роботу обласного відділення Союздруку» виноситься на засідання Тернопільського бюро обкому партії 13 червня 1940 р. У відповідній постанові зазначено, що обласне відділення Союздруку провело значну роботу у справі розповсюдження більшовицької преси серед населення. Водночас бюро обкому вказує на ряд недоліків, які знижують ефективність роботи мережі Союздруку в області. В окремих районах (Шумський, Пробіжнянський, Козівський та інші) не виконуються завдання по лімітованих газетах і журналах, внаслідок чого фінансовий план з розповсюдження преси виконано лише на 62 % [462, арк. 98].

Партійні органи області посилено використовували пресу в політико-масовій роботі та зосереджували свою увагу на контролі за вивченням «Короткого курсу історії ВКП(б)» в партійних організаціях і навіть у колективах навчальних закладів, підприємств і установ, постійно тримали в полі зору поширення і вивчення інших партійних документів і матеріалів ідеологічного характеру. За планом бюро обкому обласний центр реалізовував 100 комплектів творів «вождя світового пролетаріату». Кременець отримував 20 комплектів, Чортків – 15, Бережани – 13, Заліщики – 12, вісім районів – по 11, 27 районів – по 9 [577, арк. 143].

З метою поліпшення інформаційного обслуговування населення міст і сіл через поширення періодичної преси облвиконком і райвиконками були зобов'язані вжити заходів до створення мережі вітрин на центральні та республіканські газети. Обласне керівництво управління зв'язку було попереджене і зобов'язане безперебійно та своєчасно доставляти пресу до передплатників найвіддаленіших населених пунктів. Водночас партійні органи на місцях повинні були допомогти районним конторам зв'язку у розповсюдженні преси, в розгортанні масово-політичної та роз'яснювальної роботи серед населення з метою ширшого залучення жителів міст і сіл до передплати на газети і журнали [462, арк. 98].

Партійні органи контролювали роботу поліграфічної бази місцевої преси. У постанові бюро Тернопільського обкому партії від 24 лютого 1941р. «Про роботу Тернопільської типографії «Укрполіграфтрест» вказано на низку принципових недоліків виробничо-економічного і політико-виховного характеру. Порівняно з 1940 р. замість зниження собівартості продукції типографія допустила її збільшення на 1,3 %.

Занедбаний облік отриманої сировини і випущеної продукції. Слабка постановка агітаційно-масової роботи. Відсутня увага розвитку соціалістичного змагання та організації стаханівського руху серед працівників типографії [529, арк. 16].

Окрім висновків щодо персональної відповідальності керівників Тернопільської типографії, вказано Тернопільському міському КП(б)У на незнання ним дійсного стану справ на поліграфічному виробництві та на відсутність належного партійного керівництва роботою підприємства [529, арк. 16–17].

Партійні комітети організовували роботу низових друкованих засобів масової інформації в такий спосіб, що навіть у коротких статтях-повідомленнях місцевих газет звучав пафос «нової соціалістичної доби», оспівувались героїчні трудові будні, як постійні подвиги в ім'я комунізму та як вдячність комуністичній партії і радянському уряду за постійну турботу про радянський народ, про всіх трудящих СРСР. Окремі з таких повідомлень: «У Кременці відбулась районна

нарада працівників сільського господарства, на якій були присутні понад 320 працівників, голів сільських рад, агрономів, зоотехніків.

Учасники наради закликали сусідній Шумський район взяти участь у соціалістичному змаганні на краще проведення весняної сівби та підвищення продуктивності тваринництва». «В Бережанах розпочалась робота по впорядкуванню міста і поліпшенню матеріальних умов трудящих. Відремонтовано ряд будинків, установ, житлових приміщень. Перебудовано театр [927, с. 4], «По селах Бережанського повіту трудящі готуються до Ленінських днів. Повітовий комітет партії надіслав у села 40 осіб активістів, які проводять бесіди про життя і діяльність В. Леніна. 21 січня бесіди будуть проводитись по всіх селах». До сіл повіту виїхали 45 кращих доповідачів, які виступлять з доповідями на тему «16 років без Леніна, по Ленінському шляху» [924, с. 2–7]; «У м. Збаражі в приміщенні Будинку культури відбулась перша повітова нарада сільських кореспондентів у кількості 118 чоловік. Вони прослухали доповідь про завдання сількорів і редакторів стінних газет у підготовці до весняної сівби» [925, с. 3]; «При Тернопільському обласному відділі народної освіти з 27 січня по 3 лютого проходить семінар працівників культосвітніх установ області, інспекторів політосвітньої роботи райвідділів народної освіти, завідуючих клубів, директорів будинків культури. Будуть прочитані лекції на тему «Життя і діяльність вождя тов.Сталіна» [924, с. 2].

Отже, зміст публікацій фактично повторював зміст постанов і характер вказівок партійних і державних органів, був покликаний переконати читача в незаперечних і повсякденних успіхах політичної лінії комуністичної партії й радянської держави у справі соціалістичної перебудови суспільного життя, а також продемонструвати щоденну турботу партії та уряду про щасливе сьогодення і світле майбутнє радянських людей.

7.3. Культосвітні установи як суб'єкти й об'єкти трансформаційних процесів

Радянізація культурно-духовної сфери життя населення західноукраїнських земель вимагала докорінної перебудови діяльності наявних і створення нових культурно-освітніх установ, які б діяли за взірцем і принципами радянських культурно-мистецьких інституцій і були б керованим знаряддям комуністичної партії в ідеологічному впливі на трудові маси.

З перших днів приєднання Західної України до УРСР партійно-державні органи ще не мали необхідних матеріальних і кадрових ресурсів для здійснення культосвітньої роботи на місцях, а тому військові частини Червоної Армії були залучені до виконання невластивих їм функцій – до проведення культурно-масової, політико-освітньої роботи з населенням приєднаних територій. «Величезну культосвітню роботу серед населення Західної України провели воїни Червоної Армії. Так, наприклад, в с. Куряни військова частина Червоної Армії показала населенню декілька кінофільмів. До цього дня ніхто з селян кінофільму не бачив. Приміщення клубу в селі було недобудоване. Радянський фільм викликав захоплення у всіх глядачів. Завдяки добре налагодженій культурно-масовій роботі у цьому селі було створено один з перших в області колгоспів» [210, с. 39].

Радянські дослідники періоду 1939–1941 рр. часто пов'язують конкретні успіхи культурного будівництва в Західній Україні з безпосередньою участю в цьому процесі військових частин Червоної армії, зокрема армійського командування і армійських політпрацівників: «При активній допомозі Червоної Армії в Тернополі був створений обласний Будинок народної творчості. Командування військових частин допомогло створити будинки культури в Збаражі, Чорткові, Підволочиську та в багатьох інших містах і селах Тернопільщини».

Так, у Тернопільській області в грудні 1940 р. працювало 817 клубних установ (Див. табл. 11).

Про значне збільшення кількості культурно-освітніх установ можна судити з даних по окремих районах західних областей. Так, наприклад, у складі

Бережанського повіту Тернопільського воєводства у всіх 96 селах було тільки 13 читалень «Просвіти», які, як вважають радянські дослідники, «здійснювали шкідливу націоналістичну пропаганду». Уже в січні 1940 р. в Бережанському районі працювало 94 клуби і хати-читальні [270, с. 234].

При клубах організовано 26 гуртків по вивченню Конституції СРСР, розгорнулась діяльність 59 драматичних, 47 хорових і 23 музичних гуртків. На організацію культурно-освітніх установ і розгортання в них роботи урядом УРСР в 1940 р. асигновано 10 млн крб., що дало можливість протягом короткого часу розширити мережу культурно-освітніх закладів в західних областях. На кінець 1940 р. тут вже діяло 3614 клубних установ [270, с. 234].

В обласних центрах почали діяти вечірні університети марксизму-ленінізму, при культурно-освітніх установах у багатьох містах, на великих промислових підприємствах, у селах, при клубах і загальноосвітніх школах – політичні школи і гуртки. До весни 1940 р. були організовані творчі об'єднання і філіали творчих спілок письменників, художників, композиторів, артистів. Були створені драматичні театри і театральні колективи в Дрогобичі, Стрию, Станіславі, Коломиї, Чернівцях, Ровно, Луцьку, Тернополі, Кременці, філармонії в обласних центрах, концертні колективи в багатьох містах регіону [32, с. 332].

На початку 1940 р. культпрацівники Тернопільщини відвідали кращі сільські клуби Київської та Кам'янець-Подільської областей, в травні 1940 р. – клубні установи Вінницької області. У 1939–1941 рр. на Тернопільщині пройшли гастролі Київського державного театру опери та балету, Українського державного драматичного театру ім. Івана Франка, Державної хорової капели «Думка», Вінницького, Житомирського, Кам'янець-Подільського обласних драматичних театрів, Червонопрапорного ансамблю пісні і танцю Червоної Армії, ансамблю донських козаків. «Товариські зустрічі і гастролі відіграли велику роль не лише у справі ознайомлення трудящих Тернопільщини з видатними досягненнями радянської культури, а й сприяли розвитку соціалістичної культури на визволених землях, стали справжньою школою виховання трудящих» [210, с. 38].

Питання трансформації завдань, принципів і напрямів соціалістичної культурної революції, що завершилася в УРСР, на приєднані західноукраїнські землі стояли в одному ряду із проблемами державного і господарського будівництва. Це підтверджують перші рядки звітної доповіді на I-й Тернопільській обласній партійній конференції (квітень 1940 р.): 1939 рік ознаменувався дальшим піднесенням продуктивності праці, успішною боротьбою за виконання плану третьої Сталінської п'ятирічки, блискучими успіхами у реалізації Сталінського завдання щорічного виробництва 8 млрд пудів хліба в соціалістичному сільському господарстві; на виборах депутатів місцевих рад здобута нова перемога непорушного сталінського блоку комуністів і безпартійних, чим завершився етап перебудови органів радянської влади на основі Сталінської Конституції [353, арк. 42].

Матеріали обласної партконференції дають конкретну картину стану культурно-освітньої мережі краю у цей період. За партійною статистикою, в області було створено 13 будинків культури, 25 районних клубів, 903 сільських клуби і 168 червоних кутків. При клубах працювали 947 гуртків з вивчення Конституції СРСР, яким було охоплено 45600 осіб. В самодіяльних художніх гуртках будинків культури і сільських клубів займалися 12920 місцевих аматорів. Книжковий фонд бібліотек області досяг 126 тис. книг, серед них – 12 тис. книг радянських видавництв [353, арк. 93].

У мережі культосвітніх закладів особливе місце належить бібліотечним установам, які разом із періодичною пресою здійснювали найпотужніший інформаційний вплив на населення. До прискорення організації бібліотечної справи в Західній Україні залучалися кадрові і матеріальні ресурси східних областей. На початку 1940 р. бібліотекарі Вінниці зібрали 3714 книг з різних галузей знань і відправили їх у Тернопіль. Значну допомогу бібліотекарям Тернопільщини надали Одеська обласна бібліотека ім. В. Леніна, Київська обласна дитяча бібліотека ім. 15-річчя ВЛКСМ, що взяла шефство над обласною дитячою бібліотекою у Тернополі, та інші бібліотеки [210, с. 37].

Ставлення радянської влади до створення і поповнення бібліотек визначало особливу динаміку бібліотечної справи. «Напередодні встановлення влади Рад у Львівському кураторії (до нього входили Львівщина, Тернопільщина, Станіславщина) функціонувало 1382 бібліотеки з книжковим фондом 659338 одиниць, література їх переважно антинаукова, націоналістична і зараз вилучена. Наприкінці 1940 р. у 6 західних областях України працювали 2189 масових бібліотек, що мали 1 млн 472 тис. «ідейно витриманих» книг [126, с. 7].

Бібліотечна політика диктувалася, а динаміка бібліотечної справи визначалась відповідними рішеннями вищих партійно-державних органів і забезпечувалась практичними кроками місцевих органів влади, яким безпосередньо підпорядковувались культосвітні установи, що діяли згідно з відповідними планами і заходами, затвердженими і перевіреними цими ж самими органами. 27 грудня 1940 р. РНК УРСР видала постанову «Про роботу сільських клубів і бібліотек в західних областях України», де відзначено, що органи народної освіти провели значну роботу в справі організації клубів і бібліотек у районних центрах і селах західних областей.

Найвні на кінець 1940 р. майже 2200 масових бібліотек з фондом в 1,5 млн книг вели значну роботу з читацькими колективами, проводили конференції, організовували диспути по кращих творах радянських авторів, систематично влаштовували виставки до революційних свят, політичних та господарських кампаній, відзначення літературних дат [270, с. 237–238].

Особливу деструктивну роль у сфері друкованого слова (преси, літератури) відігравав облліт як специфічне знаряддя партійно-державної цензури. Насамперед облліт перевіряв книги по книгарнях і бібліотеках.

Внаслідок таких перевірок масові бібліотеки втрачали десятки і сотні примірників цінної літератури, серед якої – майже вся українська книжкова продукція, видання від 1917 аж до приходу Червоної армії у вересні 1939 р. Це – белетристика, публіцистика, мемуарна література, наукові книги, особливо з історії України, навіть календарі, букварі, шкільні читанки, церковно-релігійні видання, українські газети і журнали 1917–1939 рр. [88, с. 238–239].

Партійні комітети й органи державної влади на місцях активно використовували можливості офіційного статусу і функцій облліту для контролю над ідеологічною «якістю» і процесом «споживання» літературної продукції в регіоні. 17 лютого 1940 р. бюро Тернопільського обкому КП(б)У прийняло постанову «Про роботу облліту», де відзначено, що місцевий облліт незадовільно організував свою діяльність по виконанню рішень партії і уряду в справі постановки цензурної роботи в області. Ще по-справжньому неорганізовано вилучення контрреволюційної літератури в бібліотеках Тернопільщини [399, арк. 157].

Згідно зі спільною постановою бюро Тернопільського обкому КП(б)У і президії облвиконкому «Про організацію музеїв, бібліотек і кіноустановок по Тернопільській області» від 27 січня 1940 року намічається конкретна програма формування обласної мережі основних культосвітніх закладів. Постановою передбачено заснування в області двох музеїв – у Тернополі та Кременці заплановано сформувати в області таку мережу культосвітніх закладів: міський Будинок культури в Кременці, 13 будинків культури в колишніх повітових містах, 25 районних клубів у новостворених районах, 962 сільських клуби, 168 червоних кутків (додаток 15). Затверджено мережу кіноустанов: стаціонарні звукові кіноустановки у всіх райцентрах області (або відкриття 22 нових кінотеатрів), 30 кінопересувок для кожного району, 3 літніх кіномайданчики в Тернополі, Кременці і Чорткові, реконструкція 4 кінотеатрів (3 в Тернополі і 1 в Кременці) [384, арк. 73–74].

Наприкінці 1940 – у перші місяці 1941 рр. обласне керівництво розпочинає вивчати рівень функціонування культосвітніх установ краю. 13 листопада 1940 р. бюро обкому КП(б)У ухвалює рішення «Про стан роботи клубів і бібліотек області», де зафіксовано, що в області організовано 1223 колбуди і червоних кутки, при яких діють 1033 гуртки художньої самодіяльності; працює 55 масових бібліотек, книжковий фонд яких поповнюється літературою радянських видавництв і якими охоплено більше 10 тис. читачів [549, арк. 108].

Згідно з рішенням обкому міськкоми і райкоми партії, райвиконками і райвно мали забезпечити систематичну роботу з надання організаційно-методичної допомоги культосвітнім працівникам села шляхом проведення нарад, семінарів, короткотермінових курсів при будинках культури, індивідуальних бесід і консультацій з метою підвищення їх ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації. Керівництво районів було зобов'язане повністю використати асигнування на забезпечення культосвітніх установ, насамперед на поповнення книжкового фонду бібліотек [549, арк. 109].

Тут вказується, що із запланованих 39 районних і міських та 30 сільських бібліотек відкриті й працюють 37 районних і міських, обласні для дорослих і дітей і 10 сільських бібліотек, загальний книжковий фонд яких складає понад 200 тис. книг. Однак з причини недостатнього керівництва з боку облвно, райвиконкомів і райвно у роботі бібліотек залишається низка принципових недоліків: серед наявного книжкового фонду лише 90 тисяч (45 %) примірників радянської літератури; з 94 тис. крб., виділених на придбання нової літератури, використано лише 8 тис. (8,5 %), що є неприпустимою безвідповідальністю; незакінчене вилучення «шкідливої» літератури обллітом і райлітами у бібліотеках Скала-Подільського, Скалатського і Чортківського районів тощо. Облвиконком зобов'язав відповідальних працівників обласних і районних структур вжити заходів щодо нормалізації роботи бібліотечних установ, насамперед запровадити практику заслуховування звітів директорів і завідуючих бібліотек на засіданнях міськ- і райвиконкомів до 15 грудня 1940 р. [844, арк. 33].

Офіційним доказом того, що культосвітні заклади краю, зокрема будинки культури, міські, районні та сільські клуби, вважалися місцевою владою закладами політосвітньої роботи, є постанова Тернопільського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про стан політосвітньої роботи в Тернопільській області». За рік, що пройшов з часу приєднання Західноукраїнських земель до УРСР, в області склалася система політосвітніх закладів: діяли 12 районних будинків культури, 22 районних і 965 сільських клубів, а також 221 червоний куток. У 20 районах

області пройшли кущові та районні олімпіади, в яких брали участь 4854 самодіяльних митці.

Зазначено, що в районах «переважна частина клубів укомплектована відповідними кадрами, проведені місячні курси підготовки і перепідготовки працівників політосвітніх установ, якими охоплено 119 осіб» [810, арк. 48].

Характерним підтвердженням намагань партійних органів перетворити культосвітню діяльність в різновидність ідеологічної, агітаційно-пропагандистської роботи виступає термінологія офіційних партійно-державних документів, де культосвітні заклади (будинки культури, клуби, бібліотеки) називаються політосвітніми закладами, а інспектори облвн і райвн, які патрунували такі заклади, – інспекторами політосвіти.

Цей підхід зберігається і в постанові облвиконкому Тернопільської обласної ради від 5 березня 1941 р. «Про роботу сільських клубів і бібліотек області», що була прийнята на виконання постанови РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про роботу сільських клубів і бібліотек в західних областях УРСР».

Цією ж постановою облвиконком затвердив мережу районних клубів, будинків культури й районних бібліотек і мережу сільських клубів, сільських бібліотек по кожному району. Мережа районних клубів і будинків культури охоплює 40 населених пунктів сільської місцевості, де розміщені 15 будинків культури і 25 районних клубів. В районних центрах діяло 5 міських бібліотек: 2 – для дорослих (Кременець, Чортків) і 3 – для дітей (Кременець, Чортків, Бережани). В області на ту пору діяли 37 районних бібліотек (в Кременці, крім міської, працювала районна бібліотека).

На початку 1940 р. сільське населення області обслуговували 26 бібліотек і на літо 1941 р. планувалося відкриття нових сільських бібліотек у Бучацькому, Гримайлівському, Золотниківському та Скалатському районах [873, арк. 14–17].

Типову картину стану клубної роботи в сільській місцевості показав керівник Тернопільського облфінвідділу у своєму виступі на пленумі обкому партії 29 грудня 1940 р.: «Держава виділяє значні кошти на їх розвиток, а в багатьох районах ці ресурси залишаються невикористаними. Якщо подивитись на

клуби окремих районів, то побачимо, що там не тільки немає палива, а й не ведеться ніяка робота. Подивіться бюджет: там кошти є, але вони зберігаються незрозуміло для чого. Є завідуючий клубом, який отримує зарплату 120 крб. на місяць, а роботи не веде. Не помилюсь, якщо скажу, що культурні заходи на селі проводяться вкрай незадовільно. У цій справі немає належного керівництва зі сторони райкомів партії» [372, арк. 24].

Бюджетом області на 1940 р. передбачено близько 60 млн крб. на освіту і культуру, разом узятих (див. дод. 18). Причому майже 9 млн з них відпускалися на так звані «політико-освітні заходи». Отже, 15 % асигнувань на культурно-освітню сферу йшли на фінансування політичної роботи серед населення, яку здійснювали політосвітні заклади радянського типу, тобто будинки культури, районні та сільські клуби. Їх мережу планували розширити на 13 будинків культури і 962 сільських клуби, з тим, щоб кожна сільська рада мала на своїй території щонайменше один клуб [353, арк. 49].

Радянська бібліотечна система, підпорядкована партійно-державному апарату, діяла за методологічними принципами, що відповідали засадничим положенням та ідеологічним постулатам марксистсько-ленінської теорії. Ідейно-методологічним органом бібліотечної справи в СРСР був контрольований відділом пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) журнал «Красный библиотекарь».

Окремі тематичні випуски журналу стосувалися бібліотечної роботи у сільській місцевості. У редакційній статті одного з таких випусків сказано: «Десятки і сотні сільських бібліотек демонструють високі зразки бібліотечного обслуговування колгоспників, допомагають колгоспникам оволодівати основами марксистсько-ленінської теорії, освоювати високу техніку колективного сільського господарства, вчать селян культурно відпочивати за книгою» [936, арк. 3].

У одній із наступних статей конкретизується ідеологічна роль бібліотеки і бібліотечного працівника: «У справі формування нової людини, виховання в неї соціалістичного ставлення до праці, у справі вивчення та освоєння трудящими досвіду кращих передових людей нашої країни велике значення мають бібліотеки. Працюючи з книгою, газетою і журналом, допомагаючи читачам оволодівати

нагромадженими людством знаннями, радянський бібліотекар сприяє політичному і культурно-технічному зростанню радянських людей, формуванню в них нових комуністичних рис» [936, арк. 5].

Непересічне значення мають матеріали, що висвітлюють роботу бібліотечних колекторів і їх роль у комплектуванні книжкових фондів масових бібліотек, а також статті, що розкривають методи обслуговування бібліотек (формування структури бібліотеки, бібліографічна робота з читачами, робота з бібліотечним фондом, вивчення передового досвіду, інформаційно-довідкова служба, форми виховного впливу на читачів) [936, с. 12–53].

Особливої ваги влада області надавала технічним засобам ідеологічного впливу на населення регіону з метою ширшого залучення його до участі в громадському житті, активізації його діяльності з виконання виробничих завдань у промисловій і сільськогосподарській сферах, а також для забезпечення підтримки заходів радянської влади по утвердженню принципів соціалістичного управління господарським та соціально-культурним життям.

Радянська влада виділила чималі кошти на розвиток кінофікації в Західній Україні. На початку 1941 р. кількість діючих тут кінодемонстраційних установок порівняно з вереснем 1939 р. зросла більш як утричі.

Упродовж 1940 р. у селах продемонстрували 10876 кінофільмів, які проглянули майже 3 млн осіб. Репертуар фільмів обмежився лише революційним набором: «Чапаєв», «Щорс», «Ленін у жовтні», «Ленін у 1918 році», «Людина з рушницею», «Депутат Балтики». Після перегляду фільмів обов'язково проводилась агітбесіда. Так визнані «шедеври» радянського кіно інтенсивно експлуатувалися для ідеологічної обробки мас [126, с. 9].

У цьому процесі активну роль відігравали політуправління військових частин робітничо-селянської Червоної Армії, для яких основним видом культурного обслуговування місцевого населення (окупованих територій) стали демонстрація кінокартин, виступи концертних бригад артистів, використання грамофонних записів.

Місцеві газети активно інформують населення про події культурного життя. Зокрема, публікується інформація про приїзд на Західну Україну групи українських радянських письменників (М. Бажан, А. Малишко, Н. Рибак, А. Шиян), про написання радянським драматургом Л. Юхвідом для гуртків художньої самодіяльності п'єси «На світанні», яка «відображає колишнє злиденне життя селян Західної України і визволення їх славною Червоною Армією від ярма польських панів» [938, с. 3].

Показовою бачиться публікація «Більше фільмів на село», де автор повідомляє про демонстрування у містечку Катербурзі «чудового радянського фільму «Кармелюк» і робить висновок: «Мусимо всі наслідувати приклад Кармелюка. Масово і активно взяти участь у змаганні за зміцнення радянської влади. Мусимо нищити недобитих поміщиків, осадників і всіх, хто осмілиться виступити проти влади робітників і селян» [940, с. 3].

Уряд УРСР спрямував на кінофікацію західних областей 8,2 млн крб., що дало можливість протягом короткого часу ввести в експлуатацію 110 звукокінопересувок, кінофікувати 50 райцентрів, відремонтувати ряд старих і відкрити нові кінотеатри. Особливе значення мало створення мережі звукокінопересувок і кіноустановок, призначених для обслуговування села. Так, на території колишнього Тернопільського воєводства напередодні приєднання до УРСР було лише 18 кіноустановок, якими села не обслуговувалися. Через рік і три місяці після приєднання в Тернопільській області вже працювала 51 кіноустановка, з них 34 – у сільській місцевості. На кінець 1940 р. загальна кількість кіноустановок сягнула 298, в тому числі 164 – у сільській місцевості [270, с. 242].

Розширення мережі кіноустановок і кінопересувок дало можливість систематично ознайомлювати населення західних областей з кращими художніми, науковими та документальними фільмами [270, с. 242].

Іншим важливим напрямом технічного оснащення агітаційно-пропагандистської роботи була радіофікація населених пунктів, включення в мережу офіційного радіомовлення не лише міст і сіл, а й окремих підприємств,

навчальних закладів, культосвітніх установ, місць масового скупчення населення і навіть населених пунктів, віддалених від центрів. «Перед Великою Вітчизняною війною здійснювалося поширення радіомовлення в західних областях УРСР. У сільських клубах, хатах-читальнях встановлювалися радіоприймачі. У травні 1940 року розпочалась робота обласного радіомовлення. Цим було покладено початок масової радіофікації» [210, с. 39–40].

Одним із найперших документів, який стосувався проблем технічного забезпечення ідейно-політичної роботи серед населення краю, була постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 р. «Про стан радіомовлення та кінофікації в області у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР».

Бюро обкому прийшло до висновку, що намітився прогрес у справі масового кінообслуговування населення області: демонструються кращі радянські кінофільми; освоєно націоналізовані кінотеатри області; за 2 останні місяці кіносеанси відвідали 313152 глядачі, з них 100084 – жителі села. Водночас бюро обкому застерігає: ефективність використання кіно як могутнього чинника комуністичного виховання мас знижується через недоступність змісту кінофільмів основній масі глядачів, а тому на культпрацівників і працівників кінофікації покладається обов'язок практикувати до початку сеансів виступи перед глядачами з роз'ясненням соціально-історичної обстановки, в якій відбуваються події даного кінофільму [398, арк. 155].

Таким простим способом партійний орган намагався забезпечити бажаний ідейно-виховний вплив кінофільму на глядачів і водночас мінімізувати і навіть запобігти шкідливим, ворожим буржуазно-націоналістичним тлумаченням висвітлених у фільмі подій і явищ. Конкретика партійної постанови в основному стосувалася виборчої кампанії: Облрадіокомітет був зобов'язаний до 20 лютого 1940 р. розпочати місцеве радіомовлення в області, особливу увагу звернувши на висвітлення ходу виборчої кампанії й агітації за кандидатів Сталінського блоку комуністів і безпартійних (для цього у визначений термін необхідно було

отримати дозвіл від Уккрандіокомітету на відкриття місцевого радіомовлення через Львівську радіостанцію) [398, арк. 156].

До проблем кінофікації бюро обкому повертається 3 серпня 1940 р. при розгляді питання «Про роботу обласного управління кінофікації». Констатуюча частина постанови бюро включає лише фіксацію недоліків. Облуправління кінофікації не виконало попередньої постанови обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 р. щодо покращення кінообслуговування трудящих області. Дотепер незабезпечено безперебійної роботи кінотеатрів і кінопересувок: з 21 кінотеатру працюють 19, а з 20 кінопересувок – 10.

Через згадані недоліки фінансовий план на I півріччя виконаний лише на 61 %. З метою усунення цих недоліків керівництво обласного управління кінофікації зобов'язане удосконалити роботу кадрів кіномережі, практикувати проведення виробничих нарад, організувати технічне навчання працівників, забезпечити належну масово-політичну роботу з ними. Особлива увага має приділятися обслуговуванню тих районів і населених пунктів області, які не мають стаціонарних кіноустановок [491, арк. 62].

Організаційно-технічні питання кінофікації області перебували і в полі зору Тернопільського облвиконкому. Зокрема, 5 вересня 1940 р., слухаючи питання «Про кінофікацію області», президія облвиконкому не знайшла місця для позитиву: не завершено реконструкції тернопільського кінотеатру «Балтик»; в кінотеатрах міст не створено відповідних умов для культурного обслуговування глядачів (кінотеатри опалюються нерегулярно, порушується час демонстрації кіносеансів, слабка реклама кінофільмів тощо); під час шкільних канікул не влаштовуються дитячі кіносеанси. До дезорганізації роботи кінотеатрів причетні керівники міських і районних управлінських структур (директорів кінотеатрів примушують використовувати приміщення для інших заходів, а не для демонстрації фільмів, безпідставно змушують організовувати безкоштовні сеанси) [798, арк. 4].

Особливий інтерес партійних і державних органів в аспекті культосвітнього і політико-виховного впливу на сільське населення викликало кінообслуговування

сіл області, що підтверджується постановою Тернопільського облвиконкому від 11 жовтня 1940 р. «Про покращення кінообслуговування сільського населення». Виконавчий орган влади навіть не акцентує уваги на недоліках обласної системи кінообслуговування, бо акцентувати недоліки можна лише на фоні певних позитивних результатів, досягнутих у цьому напрямку.

Для цього необхідно здійснити конкретні практичні заходи: розробити маршрути роботи кінопересувок за семиденним робочим тижнем; визначити постійні дні кінопоказу в кожному сільському населеному пункті; встановити понеділок єдиним вихідним днем роботи сільських кіноустановок; забезпечити кінопересувки кваліфікованими кадрами кіномеханіків і мотористів; підібрати для демонстрації в селах кращі радянські кінофільми (художні, документальні, дитячі, кінохроніку) [820, арк. 12].

Про складну ситуацію із розгортанням кіномережі в області свідчить ще один документ – затверджений начальником обласного управління кінофікації й погоджений із плановим відділом список кінотеатрів області, озвучення яких передбачалося протягом 1941 р. У списку – 37 кінотеатрів, в 11 з них немає електропостачання. Місць в кожному з кінотеатрів – від 100 до 150. Причому співвідношення наявних місць в кінотеатрах і кількості населення як потенційних кіноглядачів далеке від пропорційного. Наприклад, в с. Нараїв Бережанського району з населенням майже 7 тис. осіб не електрифікований кінотеатр має всього 100 місць; в с. Озерна Зборівського району і в с. Козова Козівського району з населенням понад 6 тисяч осіб у кожному не електрифіковані кінотеатри вміщують лише по 150 глядачів [869, арк. 44].

Загалом, серед включених до списку на озвучення кінотеатрів виокремлюється чотири групи цих культосвітніх закладів за забезпеченням кіномісць для жителів населеного пункту: перша група (в середньому по 10 жителів на одне місце в кінотеатрі) – Нове Село, Шумськ, Білобожниця, Дедеркали, Ягольниця Чортківського району, Хоростків; друга група (по 20–30 кіноглядачів на одне місце) – 12 кінотеатрів; третя група (по 40–50 жителів на

одне місце в кінотеатрі) – 5 кінотеатрів і четверта група (понад 50 глядачів на одне місце) – 2 кінотеатри [869, арк. 44].

У області впродовж року з часу приєднання до УРСР (вересень 1939 – вересень 1940 рр.) здійснюються роботи з технічного забезпечення управлінської, виробничої та культурно-освітньої діяльності через радіофікацію населених пунктів і телефонізацію підприємств, організацій та установ краю. Однак виконання річного плану радіофікації й телефонізації області серйозно відставало від передбаченого графіка.

Своєю постановою від 25 вересня 1940 р. «Про стан телефонізації сільрад і МТС, радіофікації м. Тернополя і м. Чорткова» Тернопільський облвиконком назвав основні організаційно-технічні причини незадовільного стану справ з телефонізацією і радіофікацією області: вкрай неефективне використання, а в окремих випадках і невикористання бюджетних коштів, виділених на телефонізацію і радіофікацію області; відсутність належної кількості необхідної для будівництва телефонних станцій і радіовузлів апаратури; низький рівень організації робіт і неефективне керівництво з боку облуправління зв'язку.

На вирішення проблем телефонізації сільських рад і МТС області облвиконком направляє 230,6 тис. крб. До списку такої телефонізації внесено 38 населених пунктів, причому їх телефонізація передбачена в такий спосіб, що в населеному пункті телефонізується або сільрада, або МТС, з тим, щоб у селі був хоча б один телефонний апарат. На всю область лише в с. Шпиколоси Кременецького району було 2 телефонних апарати – і в сільраді, і в МТС [761, арк. 78–79].

Специфічно складною для реорганізації, тобто переведення на «соціалістичні рейки», була сфера театрального-музичного мистецтва, де для досягнення ефективності партійного впливу адміністративних заходів було недостатньо, а духовно-естетичні принципи «буржуазного» і «соціалістичного» мистецтва відзначалися різкою полярністю.

На справу розвитку мистецтва в західних областях в 1940 р. було асигновано 26,6 млн крб. (Див. табл. 14). Вже в січні 1940 р. театри були створені не лише в

обласних центрах, а й в деяких інших більших містах західних областей. Частина новоутворених театрів виникла на базі мандрівних, що існували в Західній Україні до приєднання. Так, наприклад, Львівський драматичний театр імені Лесі Українки був утворений на базі злиття театру імені Івана Котляревського і театру імені Івана Стадніка. З чотирьох драматичних мандрівних театрів був організований Тернопільський державний обласний драматичний театр ім. Івана Франка. Усього в 1940–1941 рр. в західних областях працювали 13 постійних новоутворених театрів [270, с. 41].

Влада вживала заходів щодо посилення свого впливу на мистецькі структури і постійно розширювала базу такого впливу в західних областях УРСР. На травень 1940 р. тут діяли 12 театрів, 6 обласних філармоній, 6 обласних будинків народної творчості, консерваторія, 33 середні мистецькі навчальні заклади. У селах регіону на кінець того ж року працювали 3336 клубів. За планом на 1941 р. їх кількість мала бути доведена до 4100 [126, с. 7].

Поряд із реорганізацією організаційно-матеріальної бази мистецької сфери партійно-державні органи здійснювали випробувану кадрову політику стосовно мистецьких діячів: усували з мистецького життя незгодних і всесторонньо підтримували тих, хто беззастережно приймав ідеологічні принципи соціалістичної культури, насамперед принцип соціалістичного реалізму.

Наголошувалося, що «до опанування цього стилю митець може дійти лише шляхом вивчення творів класиків марксизму (Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна), шляхом засвоєння найгеніальнішого твору світової літератури всіх часів – «Короткого курсу історії ВКП(б)». Соціалістичний реалізм – це виразник прогресу, це творення захоплюючих образів революції і щасливого, радісного життя в нашій країні» [88, с. 221].

Абсолютна згідність з партійною елітою, цілковита стандартизація мистецької продукції і водночас відмова від власної індивідуальності є необхідними передумовами, яким мусить підкорятись кожен митець, кожен працівник культури. Ті самі вимоги більшовицька влада поставила перед митцями і культпрацівниками Західної України» [88, с. 203].

Нав'язаний митцям соціалістичний реалізм зобов'язував не лише дотримуватись принципів цілеспрямованого спотворення дійсності, а й висвітлювати у своїй творчості визначені партійними вказівками теми.

Склалася своєрідна творча деструкція: вимагалось спотворювати дійсність і визначалося, які сфери цієї дійсності треба спотворювати. Над всіма авторами стояв всезагальний «суперавтор» – комуністична партія, яка не просто підказувала, а вимагала відповідні сюжети. Автори змушені були братися за загальнообов'язкові теми: звеличення більшовицької революції, Леніна, Сталіна, так званих досягнень соціалістичного будівництва, різних пам'ятних дат. Твір міг бути написаним найкраще з мистецького погляду, але він буде «засуджений» і його автор «викритий», якщо у творі знайдуть прогріхи проти теорії марксизму. І навпаки – твір може бути зовсім безвартісним з мистецького погляду, однак буде проголошений «кращим твором», якщо автор хитро пов'язав більшовицьку революцію і теорію марксизму-ленінізму з вигаданими фактами і подіями, або, іншими словами, якщо автор зуміє до теорії «притягнути» практику і змалює у своєму творі фіктивне «щасливе життя під сонцем Сталінської Конституції» [88, с. 206].

У 1940 р. кожна західноукраїнська область мала розвинену художню самодіяльність з великою кількістю учасників. У Волинській області, наприклад, у квітні 1940 р. працювали 600 різних гуртків художньої самодіяльності, членами яких були 12643 особи. У Тернопільській області в жовтні 1940 р. нараховувалося 950 гуртків художньої самодіяльності, якими було охоплено 12920 осіб. Успіхи, досягнуті в галузі самодіяльного мистецтва, дали можливість вже навесні 1940 р. провести ряд олімпіад, оглядів художньої самодіяльності [270, с. 235].

У постанові РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про роботу сільських клубів і бібліотек в західних областях УРСР» однозначно вказувалось, який напрям у діяльності культосвітніх установ і мистецьких колективів слід вважати головним: «В роботі окремих клубів має місце надмірне захоплення розвагами і недооцінюються провідні завдання в галузі комуністичного виховання трудящих, зокрема, агітаційно-політична, інтернаціональна і військово-оборонна робота»,

тобто і мистецькі гуртки мали виконувати певні ідеологічні функції як за допомогою свого репертуару, так і фактом залучення широких мас людей до участі у своїй роботі [126, с. 7].

Практичними кроками нової тернопільської влади у сфері музично-театрального мистецтва стала організація роботи обласного драматичного театру ім. Івана Франка, обласної філармонії, а також ліквідація єврейського пересувного театру. Останній, за офіційним поясненням, ліквідовано у зв'язку з тим, що його не затвердила РНК УРСР і було дане відповідне розпорядження начальника Управління у справах мистецтв від 12 березня 1941 р., яке продублював виконком Тернопільської обласної ради. Майно єврейського пересувного театру передали Тернопільському обласному драматичному театру ім. Івана Франка [899, арк. 18].

Зміст і спрямованість політики партійно-державної влади в галузі музично-театрального мистецтва чітко проглядаються в статуті Тернопільської обласної державної філармонії – «самостійної художньої організації, яка діє на засадах господарського розрахунку і знаходиться у віданні Тернопільського обласного відділу мистецтв».

Статутом передбачалося, що при філармонії діють хорова капела та естрадний колектив. Вирішувались і нормативні питання: керівництво філармонії призначалось і звільнялося начальником Тернопільського обласного відділу мистецтв; директор філармонії діяв на принципі «єдиноначалля» з правами персонального розпорядження художньо-репертуарним і фінансовим планом, прийому й звільнення художньо-виконавського і адміністративного персоналу, укладання угод з іншими установами тощо [804, арк. 57–58]. Така жорстка регламентація діяльності була характерною для всіх творчих мистецьких заходів.

Партійні органи області не випускали з поля зору діяльності громадських організацій, насамперед таких, як Тосоавіахім (Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву), МОДР (Міжнародна організація допомоги революціонерам), спортивно-масові організації та інші. Зокрема, 13 серпня 1940 р. бюро Тернопільського обкому КП(б)У розглянуло питання «Про роботу обласної ради Тосоавіахіму». Діяльність згаданого товариства здійснювалась як

один із напрямів оборонно-масової роботи. Бюро обкому зауважило, що робота товариства залишається незадовільною. Хоча в області створено 331 первинну організацію Тосоавіахіму з охопленням 5811 осіб, лише в 13 районах проведено курси інструкторів товариства в кількості 152 особи, що для області явно недостатньо. Товариство підготувало всього 312 значків, що складає лише 5 % загальної кількості членів обласної організації Тосоавіахім. У більшості районів не ведеться оборонна політико-масова робота [587, арк. 109].

Через два місяці бюро обкому партії конкретизувало свою зацікавленість роботою Тосоавіахіму у постанові «Про військове навчання членів Тосоавіахіму», якою зобов'язало секретарів райкомів партії заслухати дане питання на засіданнях бюро і забезпечити 100 % охоплення комуністів і комсомольців навчанням у навчально-стройових групах Тосоавіахіму. Однією зі складових оборонно-масової роботи товариства було розповсюдження лотереї Тосоавіахіму серед населення, в чому актив товариства мав повну підтримку з боку партійних і державних органів, які протокольними рішеннями затверджували обсяги реалізації лотереї у районах області. Зокрема, 14-а лотерея Тосоавіахіму була розподілена в усі 38 районів області по 5 – 8 тисяч в кожен (Шумський – 15 тисяч, Кременецький – 20 тисяч, м. Тернопіль – 40 тисяч), загалом – понад 300 тис. штук [357, арк. 163].

Військово-оборонний акцент у «підкуванні» партійних органів про громадські організації краю був очевидним. У листопаді 1940 р. бюро обкому партії звертається до питання «Про стан оборонно-масової роботи в Тлустенському і Скала-Подільському районах» і звинувачує райкоми обох районів у відсутності належної уваги до оборонно-масової роботи.

Райкоми партії зобов'язано забезпечити планову діяльність добровільних оборонних товариств, звернути особливу увагу на військове навчання членів Тосоавіахіму за новою комплексною програмою, вжити ефективних заходів для охоплення військовим навчанням призовної молоді й для організацій військового навчання партактиву за спеціальною програмою. Складання норм на оборонні значки ГПО, Тосоавіахіму молоддю району має контролюватися райкомаами партії, які також зобов'язані надати конкретну допомогу військкоматам у

питаннях обліку неписьмених і малописьмених допризовників району у здійсненні з призовниками політико-виховної роботи [554, арк. 185].

Проблеми оборонно-масової роботи серед населення і зокрема політико-виховної роботи серед призовної молоді постійно включалися до порядку денного засідань бюро КП(б)У: про підготовку до чергового призову в робітничо-селянську Червону армію по області, про підсумки чергового призову до РСЧА і ВМФ у Тернопільській області і завдання підготовки до призову в РСЧА в 1941 р. [552, арк. 162–163].

Тривогу партійних органів викликав стан масово-політичної роботи серед призовної молоді, як-от статистика прийому призовників до комсомолу – лише 413 осіб з багатьох тисяч призовників області. Також зазначалося, що недостатньо працюють з молоддю призовного віку облспорткомітет, Обласне Товариство Червоного Хреста, обласна рада Тосоавіахіму [594, арк. 162–163].

Цілком закономірно, що в тісному зв'язку з оборонно-масовою організовується і контролюється спортивно-масова робота. Вже в березні 1940 р. в Тернопільській області створили 27 районних комітетів фізичної культури й спорту, заснували спортивні товариства «Динамо», «Локомотив», «Харчовик». З початку цього року склали норми на значки ГПО 492 особи та на значки БГПО – 490 осіб [928, с. 4].

Питаннями розвитку фізичної культури й спорту займався Тернопільський облвиконком. Ним створено обласний комітет фізичної культури і спорту, роботу якого президія облвиконкому обговорила 5 лютого 1940 р. З доповіді голови облспорткомітету випливало, що на початок лютого в області укомплектовано лише 12 районних комітетів з фізичної культури і спорту. Офіційно фізкультурною роботою в краї охоплено лише 1600 осіб. Обласний і районні комітети недостатньо займаються спортивно-масовою роботою серед шкільної молоді.

У завершальному пункті своєї постанови президія облвиконкому зробила обов'язковий ідейно-політичний акцент, зобов'язавши «всіх голів райвиконкомів і Облкомітет з фізичної культури і спорту забезпечити повсякденну політико-

виховну роботу у фізкультурних і спортивних організаціях і цим дати рішучу відсіч ворожим спробам шкодити справі розвитку радянської фізичної культури серед широких мас трудящих» [739, арк. 4].

Серед громадських організацій на ту пору особливе місце належало Міжнародній організації допомоги революціонерам (МОДР), створенням якої Тернопільський обком КП(б)У займався в перші місяці 1940 р. У постанові бюро обкому «Про створення організації МОДР в районах області» вказується на «велике політичне значення МОДР в інтернаціональному вихованні трудящих мас» і визначаються конкретні заходи по створенню цих організацій в області: підбір з районного активу відповідальних працівників і формування районного організаційного бюро у складі 5–7 осіб, які будуть здійснювати роботу по створенню місцевих первинних організацій МОДР. Голові обласного комітету МОДР персонально доручено провести 15 квітня 1940 р. обласну нараду голів райкомів МОДР з питань реалізації завдань цієї організації [427, арк. 34].

Серед усіх складових системи культосвітніх закладів специфічні функції виконували музеї різних типів і напрямів. Тому нова влада приділяла велику увагу музейній справі, що підтверджувалося виділенням значних коштів на реорганізацію та утримання музейних установ.

Експозиції історичних музеїв або історичні стенди краєзнавчих музеїв відображали тільки те, що вважалося доцільним з погляду комуністичної доктрини: картини жахливої дійсності до більшовицької революції 1917 р. і картини щасливого заможного життя в умовах соціалістичного суспільства.

Природознавчі музеї чи природознавчі експозиції краєзнавчих музеїв будувалися за принципом вульгаризованого дарвінізму і примітивного матеріалізму, а експозиції й екскурсивод мали переконати відвідувача, що матеріалістичний світогляд і передова радянська наука беззаперечно вирішили всі наукові проблеми світу [88, с. 246–248].

Відповідно до прийнятої загальнодержавної й партійної політики в музейній справі Тернопільська обласна рада вживала необхідних заходів для забезпечення належних умов функціонування місцевих музеїв. Одним із підтверджень цього є

постанова облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про обласний історико-краєзнавчий музей». Згадана постанова стосується розширення й зміцнення матеріальної бази музею, насамперед його забезпечення відповідними приміщеннями й територіями для господарських потреб. Було затверджено проект пристосування низки будинків під музей і кошторис витрат на таке пристосування в сумі 73,4 тис. крб. З урахуванням того, що в бюджеті області для облаштування музею були резерви в сумі лише на 25 тис. крб., облвиконком просив РНК УРСР дозволу збільшити такі асигнування на 48,5 тис. крб. за рахунок залишку коштів по обласному бюджету на кінець року [857, арк. 7].

Радянське керівництво широко декларувало свою пошану до пам'яток культури, музеїв та архівів. Однак у дійсності все було навпаки. Вже під час пересування Червоної армії в Західну Україну на її шляху гинули цінні збірки рукописів, раритетні книги, знищувалися приватні книгозбірні, рукописи й книги іноземними мовами, яких представники нової влади не розуміли. Пропадали архіви й бібліотеки монастирів.

Згодом влада почала облаштовувати власні архіви, проте робила це так неохайно і недбало, що при перевезенні та при розташуванні фондів гинули цінні матеріали та пам'ятки. Архівне управління не довіряло місцевим фахівцям, ігнорувало українців, зверталось до послуг недосвідченої, але ідеологічно надійної молоді [88, с. 237–238].

У жовтні 1940 р. президія облвиконкому в постанові «Про стан архівного господарства області» заявляє про системні упущення в організації архівних установ Тернопільщини: в окремих районах архіви незабезпечені приміщеннями (Великоборківський, Великоглибочківський, Буданівський), в інших – архівні приміщення не відповідають стандартам, що необхідні для розміщення архівів (Збаразький, Шумський і м. Тернопіль) або не мають технічних умов, що вимагаються для збереження архівних матеріалів (Теребовлянський, Тлустенський, Микулинецький) тощо. Облвиконком доручив райвиконкомам до 1 грудня 1940 р. забезпечити районні архіви відповідними приміщеннями і належною охороною. Було заборонено переселяти архіви в інші приміщення та

скорочувати площі архівних установ. Обласний архівний відділ отримав доручення на осіб, які знищують матеріали архівів, передавати справи судово-слідчим органам для притягнення до відповідальності [832, арк. 30–31].

Серед практичних питань соціально-культурної спрямованості, якими займалася місцева влада, був стан колишніх і сучасних кладовищ. 15 січня 1941 р. у постанові «Про впорядкування кладовищ у містах і селах Тернопільської області» зазначалося, що міські, районні й сільські ради не надають належної уваги справі впорядкування й догляду за кладовищами, внаслідок чого частина їх знаходиться у занедбаному стані.

Окремо наголошувалося на необхідності впорядкування, ремонту й постійного догляду за братськими могилами, пам'ятниками на могилах видатних громадських діячів. Виконкомам міських і районних рад було доручено підготувати й затвердити проекти впорядкування існуючих кладовищ і встановити відповідний порядок поховань на їх території. Голів міськрад обласного підпорядкування зобов'язали організувати госпрозрахункові похоронні контори з майстернями при них (виготовлення трун, надгробних плит і пам'ятників) і з наданням комплексу ритуальних послуг. В інших містах, селищах міського типу організовувались аналогічні похоронні бюро. До контролю за дотриманням чинних правил утримання та використання кладовищ, за їх технічним і санітарним станом залучалися працівники міліції, НКВС, міськ- і райвідділів охорони здоров'я, санітарної служби [862, арк. 23–24].

У «Пояснювальній записці» до місцевих бюджетів Тернопільської області на 1940 р. виокремлюється ідеологічний аспект формування й розподілу бюджету радянською владою: «Яскравим свідченням піклування комуністичної партії і радянської держави про забезпечення господарських і культурних потреб народних мас є асигнування з бюджету... 79 % всього бюджету – це видатки, безпосередньо спрямовані на піднесення матеріального і культурного рівня трудящих [204, с. 109].

На підтвердження згаданого, надається відповідна статистика фінансового характеру. В 1940 р. за рахунок місцевого бюджету утримувались 71 бібліотека, 7 будинків культури у великих містах, 14 районних клубів у райцентрах і 600

сільських клубів. На фінансове забезпечення цієї мережі виділялося 3,2 млн крб., з яких найбільша сума (1,09 млн крб.) йшла на утримання сільських клубів, 1,03 млн крб. виділялися для бібліотечної системи, з яких 430 тис. крб. йшли на придбання нової літератури. 638 тис. крб. асигнувалися на районні клуби і 310 тис. крб. – на будинки культури. На потреби мистецьких закладів на цей же рік місцевим бюджетом виділено майже 1,5 млн крб. Саме з бюджетних джерел забезпечувалась діяльність філармонії (252 тис. крб.), будинку народної творчості (270 тис. крб.), обласного драматичного театру ім. Івана Франка (580 тис. крб.), пересувного українського театру (104 тис. крб.), пересувного єврейського театру (106 тис. крб.) [204, с. 18–19].

Отже, всі елементи соціально-культурної інфраструктури ставали об'єктами щільного й всебічного «підкування» та постійного тотального контролю з боку партійно-державних органів, перетворювались у засоби ідеологічного впливу на маси й підпорядкування всіх категорій населення владним інституціям та його залучення не лише до виробничої діяльності в соціалістичному секторі економіки, а й до участі в масово-політичних заходах, спрямованих на формування соціалістичного ставлення до праці та почуття радянського патріотизму.

ВИСНОВКИ

Опрацювання і узагальнення нових документальних матеріалів як з місцевих, так і центральних архівів більша частина яких вперше вводиться до наукового обігу, вивчення спеціальної літератури забезпечили можливість кардинально переосмислити, різносторонньо і неупереджено висвітлити події, факти, що мали місце в запровадженні радянзації Тернопільщини у період 1939–1941 рр. На підставі аналізу суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх трансформацій, здійснених у західноукраїнському регіоні радянською владою у 1939–1941 рр., можна зробити певні висновки.

1. Аналіз історіографічного доробку українських та іноземних дослідників, комплексу різноманітних джерел підтвердив потребу в узагальненій праці, що різнобічно висвітлює складний, неоднозначний, у багатьох відношеннях трагічний процес суспільно-політичної та соціально-економічної трансформації Тернопільщини у вересні 1939 – червні 1941 років.

2. Приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР у складі СРСР було викликане насамперед зовнішнім фактором. Основна причина зміни суспільного ладу на Тернопільщині – не внутрішня, як твердила радянська історіографія, а зовнішня – політика керівництва СРСР, спрямована на приєднання регіону до Радянського Союзу. Передумовою процесу інтеграції Тернопільщини до радянської системи було укладення таємного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. Реалізуючи домовленість про поділ території Польщі, Й. Сталін наказав Червоній армії зайняти Західну Україну.

3. 17 вересня 1939 року, зі вступом Червоної армії в Західну Україну, було повністю ліквідовано колишню польську суспільно-політичну систему і розпочато формування нових органів влади. Під керівництвом радянського військового командування, партійних і державних чиновників, відряджених у регіон зі східних областей УРСР, на місцях почали формуватися перехідні органи влади – тимчасові управління в містах та селянські комітети у селах. Цей процес

утвердження радянської системи влади супроводжувався силовими методами та репресіями.

Масштабні зміни, запроваджені новою владою, отримали назву «радянізація»; автор розглядає радянізацію як насильницьке запровадження на приєднаних територіях норм, зразків і форм суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-духовного життя, характерних для тоталітарного режиму СРСР; основними ознаками радянізації є: застосування військової сили на початковому етапі її здійснення; формування адміністративно-командної системи управління; авторитарне втручання компартійних органів у всі сфери життя регіону; націоналізація промисловості та колективізація сільського господарства; насадження комуністичної ідеології через протистояння з релігійними інституціями; знищення національної культури через боротьбу з національною ідеєю та ліквідацію її носіїв; ізоляція регіону від міжнародного впливу; застосування репресивних структур у забезпеченні реалізації радянізаційних заходів.

Встановлення на Тернопільщині радянської влади і пов'язані із цим перетворення усіх сторін суспільного життя були насильницькими, спрямовувалися зовнішньою силою. Влада, що діяла в регіоні 1939-1941 років мала тоталітарний характер, була аналогічною до системи і способу здійснення керівництва в тодішньому СРСР. Політичними центрами, які зосередили у своїх руках усі основні важелі влади на Тернопільщині, стали органи більшовицької партії – обком, міськкоми і райкоми КП(б)У. Місцеві ради депутатів трудящих, які теоретично вважалися органами власне державної влади, таких функцій були позбавлені.

Фактично Тернопільщина, як і вся Західна Україна, була включеною до складу СРСР з кінця вересня 1939 р., хоча відповідні акти були ухвалені Верховними Радами СРСР і УРСР лише наприкінці жовтня – у першій половині листопада 1939 р. При цьому національні інтереси українського народу, його прагнення до об'єднання служили лише ширмою для геополітичних планів керівництва СРСР. Призначення Народних Зборів Західної України, які відбулися

у жовтні 1939 р. полягало в юридичному закріпленні засад функціонування органів радянської влади, а метою тимчасових органів влади (воєводських і повітових комітетів) було забезпечення переходу до усталених в СРСР форм державної влади.

4. Вступ Червоної армії на територію Тернопільщини викликав неоднозначну реакцію місцевого населення. Більшість зайняла загалом вичікувальну позицію. Привабливість гасел національного та соціального визволення, під якими здійснювався похід Червоної армії, зумовила те, що червоноармійців у багатьох селах і містах зустрічали привітно. Цей вияв, однак, був радше спонтанною реакцією на падіння польського режиму, ніж свідомим радянофільством.

Новообрані органи влади не мали належної підтримки місцевого населення й змушені були виконувати свої функції здебільшого за допомогою силових структур. Кадрове забезпечення органів управління та керівного складу НКВС, міліції, правоохоронних інституцій здійснювалося за рахунок відряджених зі сходу працівників, зазвичай, комуністів і комсомольців. Негативне ставлення влади до місцевих кадрів, проведення політичних, економічних і соціально-культурних заходів, які суперечили традиційному укладу життя регіону, викликали прихований і відкритий опір з боку населення, особливо сільського, на що радянська влада відповідала масовими репресіями й депортаціями. У регіоні почалося гостре політичне протистояння і розгорнувся доволі потужний рух опору.

5. Нова влада не мала належних матеріально-технічних засобів для здійснення управлінських функцій, насамперед засобів зв'язку для контролю за виконанням власних рішень. Надзвичайно низьким був рівень управлінської культури й службової дисципліни, мали місце систематичні порушення морально-етичних і правових норм, випадки адміністративного насилля, що проявлялись як у процесі націоналізації, так і в організації діяльності виробничих і невиробничих структур, культурно-освітніх установ, особливо у ставленні до сільського населення. Застосований в умовах області адміністративно-командний стиль

керівництва не давав очікуваного ефекту в жодній сфері суспільно-політичного, економічного й соціально-культурного життя.

6. Радянізація розпочалася на Тернопільщині одразу в перші дні вступу Червоної армії. Однак тільки після завершення юридичного включення території Західної України до складу СРСР процес набув запрограмованих масштабів. На підставі постанови Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. створено Тернопільську область, яку поділено на 38 районів. Місце тимчасових органів управління посіли виконкоми обласної, міських, районних і сільських рад депутатів трудящих. Виконкоми створювали без самих рад, адже вибори до місцевих рад відбулися лише у грудні 1940 р. Усі важливі посади у структурах влади обіймали працівники, скеровані ЦК ВКП(б) і ЦК ВКП(б)У. Влада не довіряла місцевим кадрам.

7. Для зміцнення адміністративно-командної системи режим націоналізував на Тернопільщині банківську систему, промислові підприємства, торгівлю. Націоналізовані заводи і фабрики підпорядковувалися всесоюзним і республіканським наркоматам, а невеличкі місцеві – облвиконкомам. Одержавлена економіка області відзначалася низькою ефективністю, незбалансованістю попиту та пропозиції, низькою якістю продукції.

8. Головна суть політики влади у сільському господарстві полягала в колективізації одноосібних господарств. У колгоспи селян змушували вступати, використовуючи різні примусові методи, зокрема, за допомогою податкового тиску. До червня 1941 р. в області створили 500 колгоспів, які об'єднували 15 % одноосібних селянських господарств. У ті роки влада, враховуючи міжнародну обстановку, не форсувала колективізацію.

Однією з гострих проблем у діяльності органів місцевої влади було формування місцевих бюджетів і використання бюджетних коштів; наповнення прибуткової частини місцевих бюджетів залежало від системи оподаткування, стану бази оподаткування й ефективності діяльності податкової служби; обласна база оподаткування загалом знаходилась у сільській місцевості, де місцева влада головні податкові зусилля спрямовувала на селянські господарства, передусім, на

їх неусуспільнений сектор. Посилений податковий тягар, накладений на цей сектор, мав ослабити заможне селянське господарство і водночас прискорити його входження в колективну систему господарювання. Така податкова політика нової влади погіршувала матеріальне становище селянства, викликала незадоволення.

Аграрний характер економічного життя Тернопільщини обумовлював першочерговість його вирішення: перетворення в сільському господарстві області проходили за радянським взірцем, що означало втручання у цей процес; рішення господарських чинників ігнорувались.

Створювана колгоспна система демонструвала свою економічну та соціальну неспроможність: селяни-колгоспники ігнорували виробничу діяльність у колгоспах з причини відсутності матеріальних і моральних стимулів; продуктивність сільськогосподарської праці в колективізованих господарствах була значно нижчою, ніж в одноосібних селян-господарів. Об'єднання одноосібних господарств у колгоспи призвело до різкого зниження їх ефективності, що однаково стосувалося рільництва і тваринництва, справжній стан яких радянське керівництво намагалося приховати за фіктивними статистичними даними. Тотальне втручання партійно-державних органів у всі ділянки сільськогосподарського виробництва лише ускладнювало ситуацію у сільській місцевості.

Ставлення радянської влади до сфери торгівлі обумовлювалося необхідністю створювати джерело «швидких» грошей для фінансування інших галузей економіки і реалізації в регіоні продукції зі сходу держави та засобу реального впливу на місцеве населення; влада намагалася знищити стару торговельну мережу як систему, але максимально використати її матеріальну базу для державної торгівлі. Особлива роль належала кооперативній торгівлі: поряд із завданням «гамувати товарний голод» у сільській місцевості вона була покликана залучити звідти максимум сільськогосподарської продукції. Визначальною ознакою торгівлі стало застосування адміністративних методів управління: товари, матеріали, засоби та інші ресурси розподілялися між торговельними

організаціями за рішенням органів влади, що призводило до дефіциту товарів, фактів корупції, порушення принципів торгівлі.

9. Незважаючи на доволі складну соціально-економічну ситуацію, значні кошти надходили на освітню та культурну області. Власне освіта виявилася тією сферою життя, перетворення в якій принесло чимало політичних дивідендів радянському режиму. Оперативно відновили роботу шкіл, зросла їхня кількість. Насамперед українських. Навчання у школах було безкоштовним. Однак низка негативних явищ підірвала авторитет радянської влади: у процесі реорганізації мережі шкіл не враховувалися мовні інтереси поляків і євреїв; припинено діяльність «Просвіти», «Рідної школи», заборонено викладання релігії в школах; навчальний і виховний процеси були заідеологізованими.

Позитивними були зміни у сфері охорони здоров'я: медичне обслуговування стало безплатним, відкривалися заклади охорони матері і дитини; в області утворилася низка закладів санітарно-епідеміологічної служби.

10. Ідеологічний тиск та організаційний контроль були головними складовими у ставленні влади області до працівників культурної сфери. Намагання обмежити духовне життя лише орієнтацією на ідеологію марксизму-ленінізму збіднювало культурні процеси й придушувало творчу думку діячів культури, а для багатьох з них – закривало дорогу до творчості.

11. Загалом соціально-економічна політика радянської влади в області була неоднозначною. У деяких випадках вона збігалася з потребами розвитку регіону, отож населення сприймало її прихильно. Йдеться, зокрема, про модернізацію промисловості та подолання безробіття, впровадження безкоштовного медичного обслуговування, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям тощо. Водночас загострились інші проблеми соціально-побутового життя: виник товарний дефіцит, низьким був загальний рівень матеріального становища жителів області.

Утвердження тоталітарного режиму в Тернопільській області супроводжували масові репресії (звільнення з роботи, ув'язнення, депортації, фізичне знищення). Як метод політичного переслідування та адміністративного покарання широко використовували депортації – виселення без правових на це

підстав. Репресивно-каральна система, яка діяла в області у 1939-1941 рр., допускала свавілля, грубе порушення прав людини.

12. Приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР, навіть попри весь символічний характер її державності, стало, з погляду історичної перспективи, важливим етапом на шляху до соборності. Об'єднання двох частин українського народу значно підсилило його загальний потенціал, зберегло територіальну цілість, що об'єктивно заклало передумови для його самореалізації та розвитку, і, зрештою, здобуття незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959 рр.): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ; Рівне: Таля, 2001. 336 с.
2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Ministerstwo informacji i dokumentacji, sygn. 35, 250 k.
3. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 193 с.
4. Бадяк В. Творче життя на Заході України у 1939–1941 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 7. С. 463–470.
5. Бандера С. Перспективи Української революції. Дрогобич: Відродження, 1998. 656 с.
6. Баран В. Україна: західні землі: 1939–1941 р. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
7. Баран В. , Токарський В. «Зачистка». Львів, 2014р. 455 с.
8. Безыменский Л. Альтернативы 1939 года. Вокруг советско-германского пакта 1939 года // Архивы раскрывают тайны...: Международные вопросы: события и люди / сост. Н. В. Попов. Москва: Политиздат, 1991. С. 76–99.
9. Безыменский Л. После пакта // Архивы раскрывают тайны...: Международные вопросы: события и люди / сост. Н. В. Попов. Москва: Политиздат, 1991. С. 99–111.
10. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник / редкол. Бабій Лев, Беднарський Володимир, Мельник Богдан. Т. 2. Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Сідней-Бережани-Козова, 1998. 899 с.
11. Бібик А. П. Від Руси до України. Історія села Великої Тур'ї. Івано-Франківськ: [б. в.], 2004. 153 с.

12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Документи і матеріали: [в 2 кн.] / Кн. 2. Київ: Військо України, 1994. 688 с.

13. Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917– 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». Київ, 2000. 35 с.

14. Білоусов С. М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Київ: [б. в.], 1951. 166 с.

15. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки. Тернопіль: Джура, 2003. 392 с.

16. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939 // Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1979. 556 с.

17. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) // Збірник документів і матеріалів. Станіслав: Облвидав, 1957. 319 с.

18. Брыль М. Освобожденная Западная Украина. Москва, 1940. 30 с.

19. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). Чернівці, 1995. 114 с.

20. Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-ті–50-ті роки) // Український історичний журнал. 1999. № 10. С. 32–38.

21. Букавин І. Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів. Тернопіль: Астон, 2004. 103 с.

22. Бурлуцький Д. М. Визвольний похід Червоної Армії в Західну Україну і Західну Білорусію (вересень 1939 р.) // Український історичний журнал. 1979. №. 5. С. 17–25.

23. Валуєв В. М. Західні області України в новій Сталінській п'ятирічці. Київ: Укрполітвидав, 1947. 29 с.

24. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 297 с.

25. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.). Львів: Каменяр, 2006. 333 с.
26. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид. Львів. ун-ту, 1971. 220 с.
27. Васюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 316 с.
28. Величківський Микола. Ліквідація селянського присадибного господарства за комуністичної системи // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. Кн.7. Лондон, 1958, липень. С. 723–731.
29. Визначні постаті Тернопілля. Біографічний збірник / уклад.: Ольга Бенч, Віра Троян. Київ: Дніпро, 2003. 231 с.
30. Винар Л. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці // Українське історичне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Європі. Нью-Йорк-Париж-Львів: [б. в.], 2005. 476 с.
31. Вісин В. В. Радянський режим у Волинській області (вересень 1939–червень 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Львів, 1997. 26 с.
32. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / за заг. ред. Ю. Ю. Сливки. Київ: Наукова думка, 1989. 482 с.
33. Волков С. В. До и после секретных протоколов. Москва, 1990. 222 с.
34. Волков Ф. Д. За кулисами второй мировой войны. Москва, 1985. 302 с.
35. Волкогонов Д. А. Драма решений 1939 года // Новая и новейшая история. 1989. № 4. С. 3–28.
36. Волобой П. В. Тернопільська область / Географічний нарис. Київ: Радянська школа, 1959. 112 с.
37. Воссоединение украинского народа в едином Украинском Советском государстве (1939–1949 гг.) // Сборник документов и материалов. Киев: Госполитиздат УССР, 1949. 224 с.
38. Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках / Нарис з історії боротьби за державність // Монографія. Львів: Вид. Львів. Політехн., 2012. 469 с.

39. Гаврилюк О., Крочак І., Петровський О. Тернопіль: сторінки минулого і сьогодення. Тернопіль: Астон, 2010. 120 с.
40. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Предтеча: Польський рух Опору на Тернопільщині (1939–1941 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 109 с.
41. Гайковський М. І. Зустріч і всенародна підтримка Червоної Армії трудящими Західної України у дні визволення (вересень 1939 р.) // Український історичний журнал. 1979. № 6. С. 34–41.
42. Гарін В. Б., Кіпцар І. А., Кондратенко О. В. Возз'єднання українських земель у складі СРСР / за ред. Гаріна В. Б. // Історія України (навч. посібник). Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 240 с.
43. Герасименко М. П., Дудикевич Б. К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). Київ: Держ. вид. політ. літ-ри УРСР, 1955. 242 с.
44. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Київ: Держ. вид. політ. літ-ри УРСР, 1960. 221 с.
45. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Трухан О. Ф. Історія України в таблицях. Харків: Кн. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. 480 с.
46. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. Київ: Дніпро, 1993. 447 с.
47. Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Тернопіль: Лілея, 2004. 248 с.
48. Гордієнко В. Народні Збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду // Воля і Батьківщина. 1997. № 2. С. 74–75.
49. Гриневич В. А., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є. Анексія та інкорпорація Західної України Радянським Союзом 1939–1941 рр.: етнополітичний аспект // Україна і Росія в історичній ретроспективі. Радянський проект для України. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. 531 с.
50. Гриневич В. А. Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939–1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти // Проблеми

історії України. Факти, судження, пошуки (міжвідомчий збірник наукових праць). Київ: Інститут історії України НАН України. Т. 2. Вип. 19. С. 340–372.

51. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 2000. 360 с.

52. Гуменюк О. В. До питання приєднання західноукраїнських земель до СРСР напередодні Другої світової війни // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Вип. 5. Рівне, 2005. С. 34–39.

53. Гуменюк О. В. Еволюція у взаєминах західноукраїнського населення з новою владою на першому етапі Другої світової війни // Наукове видання. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: збірник наукових праць. Вип. 4 (32). Част. 1. Гуманітарні науки. Рівне, 2005. С. 260–265.

54. Гуменюк О. В. Запровадження нових радянських порядків на новоприєднаних землях Північної Буковини (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Вип. 7. Рівне, 2006. С. 45–49.

55. Гуменюк О. В. Зміни в освіті як обов'язковий крок радянізації західноукраїнських земель 1939–1941 рр. // Питання історії України: збірник наукових праць. Т. 11. Чернівці: Технодрук, 2008. С. 234–238.

56. Гуменюк О. В. Зміни соціально-економічного характеру в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Наукове видання. Сторінки історії: збірник наукових праць. Київ: ІВІ. «Видавництво «Політехніка». Вип. 21. Київ, 2005. С. 21–28.

57. Гуменюк О. В. Історичні передумови і причини еволюції у взаєминах західноукраїнської спільноти зі сталінським тоталітарним режимом на першому етапі Другої світової війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: збірник наукових праць. Серія: Історія. Вип. 10. Вінниця, 2006. С. 148–151.

58. Гуменюк О. В. Приєднання західноукраїнських земель (вересень 1939 – червень 1940 рр.) // Наукове видання: матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Том 1: Історія України. Краєзнавство. Чернівці: Книги-XXI, 2005. С. 222–232.

59. Гуменюк О. В. Радянізація західноукраїнських земель 1939–1941 рр.: історіографія проблеми: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Інститут історії України НАНУ, РДГУ. Рівне, 2008. С. 50–55.

60. Гуменюк О. В. Радянізація західноукраїнських земель у 1939–1941 рр.: методи і напрями реалізації та сприйняття місцевим населенням: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2009. 20 с.

61. Гуменюк О. В. Радянсько-німецькі договори 1939 року як основні передумови процесу переділу західноукраїнських земель та приєднання їх частини до СРСР // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Вип. 10. Рівне, 2006. С. 37–40.

62. Гуменюк Т. І. Доля української інтелігенції після приєднання Західної України до УРСР у 1939–1941 рр. у сучасній історіографії // Наукові записки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України в ХХ–ХХІ століттях» (м.Вінниця, 28–29 жовтня 2004 р.). Вінниця, 2004. С.42–46.

63. Гуменюк Т. І. Західноукраїнські землі в 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Львів, 2007. 20 с.

64. Гуменюк Т. І. Наслідки «радянізації» у суспільно-політичному житті Західної України (1939–1941 рр.) в сучасній українській історіографії // Сторінки історії: збірник наукових праць. Київ, 2004. Вип.19. С. 35–45.

65. Гуменюк Т. Народні Збори Західної України (1939 р.) в оцінках сучасних українських істориків // Україна Соборна: збірник наукових статей. Київ, 2005. Вип. 2. С.407–414.

66. Гуменюк Т. І. Пакт Молотова-Ріббентропа в історичній долі західних українців: історіографія проблеми // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. 2009. № 2. С. 97–105.

67. Гуменюк Т. І. Проблема «возз'єднання» Західної України з Українською РСР у сучасній історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник наукових праць. К., 2004. Т. 26. С. 41–53.

68. Гуменюк Т. Сталінські репресії на західноукраїнських землях (1939–1941 рр.) в оцінці новітньої історіографії // Знаки питання в історії України у європейському контексті: збірник матеріалів II Міжнародної конференції. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. С.125–127.

69. Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії Другої світової війни // Збірник статей. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2011. 225 с.

70. Дацюк І. Радянська антирелігійна політика в 1939–1941 рр. на Галичині // Вісник Черкаського університету. Черкаси, 2005. Вип. 66. С. 118–124.

71. Дацюк І. Перші дні «радянського життя» у спогадах греко-католицького та римо-католицького духовенства Східної Галичини // Сторінки воєнної історії України. К., 2012. Вип. 14. С. 46–56.

72. Двадцятий з'їзд КПРС без маски / Видання закордонних частин ОУН, 1956. 168 с.

73. Двадцять років під ярмом польських панів: збірник документів і матеріалів. К.: Держполітвидав при РНК УРСР, 1940. 64 с.

74. Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади [у 3-х т.]. Т.1. 1939–1945 рр. / Ю. Сливка [та ін.]. Львів, 1996. 752 с.

75. Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади [у 3 т.]. Т. 3. / Ю. Сливка, М. Литвин, О. Луцький [та ін.]. Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2002. 418 с.

76. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: до 50-річчя операції «Вісла» // Збірник [упоряд. Ю. Сливка]. Львів, 1998. 132 с.

77. Дерев'яно С. М. 1939 рік у долі західноукраїнських земель: стереотипи історіографії та пошук нових підходів. Галичина. 2001. № 5–6. С.405–408.

78. Дерев'яно С. Оформлення державно-політичного статусу Західної України в 1939 р. в історіографії. Галичина. Івано-Франківськ, 2008. Ч. 14. С. 503–511.

79. Дмитрук К. Е. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів: Каменяр, 1974. 239 с.

80. Дмитрук В. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки. Україна-Польща: важкі питання. Т.4. Варшава: Карта, 1999. С. 70–90.

81. Добрик В. Ф. Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі – видатна перемога ленінської політики КПРС // Український історичний журнал. 1979. № 9. С. 5–15 с.

82. Друга світова війна в історичній пам'яті України: матеріали Українського інституту національної пам'яті / відп. ред. І. Юхновський. Київ-Ніжин: Видав. ПП Лисенко Н. М., 2010. 247 с.

83. Дубровський В. Найновіша советська концепція історії України // Український збірник. Мюнхен, 1956. Кн. 6. 200 с.

84. Дуда І. М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2010. 290 с.

85. Дудка Л. О. Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті–40-ві рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Київ, 2005. 21 с.

86. Замлинський В. О. Комуністична партія – організатор перемоги соціалізму в західних областях України // Український історичний журнал. 1979. № 10. С. 16–28.

87. Західна Україна / за ред. С. М. Белоусова. Київ, 1940. 205 с.

88. Західня Україна під большевиками. ІХ.1939 – VI.1941 // Збірник статей [за ред. Мілени Рудницької]. Нью-Йорк, 1958. 494 с.

89. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ, 2002. 752 с.

90. За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979 / за ред. М. К. Івасюти. Київ: Наукова думка, 1979. 208 с.

91. Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів / за ред. В. Жили. Т.1. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1980. 740 с.

92. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історико-мемуарний і літературний збірник / редкол.: Б. Гошовський, В. Верига, А. Жуківський. Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1985. 1056 с.

93. З історії західноукраїнських земель / за ред. Крип'якевича І. П. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. Вип. І. 172 с.

94. З історії західноукраїнських земель / за ред. І. П. Крип'якевича. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. Вип. III. 143 с.

95. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР // Збірник документів і матеріалів / за ред. М. К. Івасюти. Київ: Наукова думка, 1976. 509 с.

96. Зуляк І. Наукова та навчально-виховна діяльність Кременецького учительського інституту в 40-х рр. ХХ століття. Вища педагогічна освіта в Кременці (40-ві–90-ті рр. ХХ ст.): матеріали науково-практичної конференції / за заг. ред. А. М. Ломаковича, О. А. Фурман. Жовква: Місіонер, 2012. С. 28–43.

97. Івасюта М. К. Нариси з історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 316 с.

98. Івасюта М. К. Нариси з історії колективізації на Тернопільщині. Київ, 1958. 116 с.

99. Івасюта М. К., Сливка Ю. Ю., Стеблій Ф. І. В сім'ї вольній, новій (До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною). Київ: Т-во «Знання», 1979. 46 с.

100. Ільющин І. І. Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939–1941 рр. // Український історичний журнал. 1999. № 6. С.70–80.

101. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / редкол.: О. Соневицька, Б. Стефанович, Р. Дrajньювський. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1974. 923 с.

102. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс / под ред. Комиссии ЦК ВКП(б). Москва: Изд-во ЦК ВКП(б) «Правда», 1938. 351 с.

103. Історія міст і сіл УРСР: Івано-Франківська область. Київ: Вид-во АН УРСР, 1971. 639 с.

104. Історія міст і сіл УРСР [у 26 тт.] Т. XIX: Тернопільська область / гол. редкол. Нечай С.П. Київ: Інститут історії АН УРСР, 1973. 640 с.

105. Історія України від найдавніших часів до сьогодення // Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Герес. Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2008. 1100 с.

106. Історія України: навч. посібн. / за заг. ред. В. А. Смолія. Київ: ВД «Альтернативи», 1997. 416 с.

107. Історія України: навч. посібн. / за ред. С. В. Кульчицького. Київ: Вища школа, 2003. 431 с.

108. Історія України: навч. посібн. / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. Львів: Світ, 1998. 488 с.

109. Історія України: нове бачення [у 2 т.] / за ред. В. А. Смолія. Т. 2. Київ: Вид-во «Україна», 1996. 494 с.

110. Історія Української РСР: [у 2 т.] / за ред. К. К. Дубини. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1967. 860 с.
111. Історія Української РСР: [у 8 т.]. Т. 6. Київ: Наукова думка, 1977. 544 с.
112. Історія селянства Української РСР [у 2 т.]. Т. 2. Від Великого Жовтня до наших днів / гол. редкол. І. Компанієць [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1967. 536 с.
113. Історія народного господарства Української РСР: [у 3 т.], 4-х кн. / гол. редкол. І. І. Лукінов. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1985. Кн. 1. 464 с.
114. Історія українського селянства: нариси [у 2 т.]. Т. 2. / О. Андрощук, В. Баран, О. Веселова [та ін.]. Київ: Наукова думка, 2006. 652 с.
115. Історія Української РСР: [у 8 т.], 10-ти кн. Т.6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921–1941 рр.) / відп. ред. . П. Гудзенко. Київ: Наукова думка, 1977. 542 с.
116. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Львів: [б. в.], 1954. 113 с.
117. Календарь-справочник на 1941 год. Москва: Политиздат, 1940. 384 с.
118. Капто О. С. Під зорею Радянської влади в єдиній сім'ї братніх народів РСР // Український історичний журнал. 1979. № 12. С. 7–12.
119. Киселева Л. П. Историография борьбы Коммунистической партии за культурные преобразования в западных областях УССР в 1939–1958 гг.: дис. канд. ист. наук. Киев, 1976. 230 с.
120. Киричук Ю. А. Радянський терор 1939–1941 рр. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття // Історичні нариси. Київ, 2002. С. 548–595.
121. Ковальчак Г. І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939–1958 рр.). Київ: Наукова думка, 1965. 184 с.
122. Ковальчак Г. І., Сливка Ю. Ю., Чугайов В. П. Подія великого історичного значення. Київ: Політвидав України, 1979. 220 с.
123. Ковалюк В. Р. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Ужгород, 1994. 22 с.

124. Ковалюк В. Р. До питання про скликання Народних Зборів Західної України // Актуальні проблеми суспільно-політичного і духовного розвитку в Україні. Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук. 1992. Вип. 30. С. 75–81.
125. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни // Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 32–38.
126. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Український історичний журнал. 1993. № 2–3. 144 с.
127. Коваль В. С. Возз'єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини 1939–1941 рр. Київ: Наукова думка, 1979. 272 с.
128. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. Київ, 1995. 313 с.
129. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ: Вид. Дім «Альтернативи», 1999. 335 с.
130. Количев В. Г. ЦК ВКП(б) у 1938 –1941 рр. // Український історичний журнал. 1990, № 5. С. 3–10.
131. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986 гг.). Т. 7. (1938–1945 гг.). Москва: Политиздат, 1985. 574 с.
132. Комуністична партія Західної України // Бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919–1967 рр. Львів: Каменярь, 1969. 439 с.
133. Комуністична партія – натхненник і організатор соціалістичних перетворень в західних областях УРСР // Збірник наукових праць викладачів і аспірантів кафедри історії КПРС / відп. редактор М. Т. Бортнічук. Вип. 4. Київ: Вид. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 1960. 154 с.
134. Кондратюк К., Киричук Ю, Лучаківська І. Етапи та засоби реалізації депортацій українців і поляків / Депортації українців та поляків: кінець 1939–початок 50-х рр.: До 50-річчя операції «Вісла». Збірник [упоряд. Ю. Сливка]. Львів, 1998. С. 74–78.

135. Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» західних областей України у 1939–1941 роках // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів: Вид. ЛНУ, 2001. С. 21–30.

136. Кондратюк С., Лучаківська І. Західноукраїнська інтелігенція у перші роки радянської влади (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Вісник Львівського університету. Львів, 1998. Вип. 33. С. 178–185.

137. Кондратюк К. Становлення і характер радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Галичина. 2001. № 5–6. С. 347–353.

138. Кондратюк К., Кондратюк С. Репресії органів НКВС проти населення західних областей України (1939–1941 рр.) // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів: Вид. ЛНУ, 2001. С. 113–114.

139. Кондратюк О. П. Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу. Тернопіль, 1957. 145 с.

140. Кондратюк С. К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права». Львів, 2003. 18 с.

141. Кондратюк С. Народні Збори Західної України // Право України. Київ, 1999. № 10. С. 8–10.

142. Кондратюк С. Органи влади в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Право України. Київ, 2003. № 5. С. 140–142.

143. Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960 рр. Мюнхен, 1965. 535 с.

144. Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Курс лекцій з історії України [у 4 ч.]. Част. IV. Тернопіль: Астон, 2007. 400 с.

145. Корнієць Л.Р. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав, 1950. 31 с.

146. Корнійчук Л. Я. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939 рр.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 71 с.

147. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. 659 с.

148. Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР (1939–1975 рр.). Львів: Держ. ун-т ім. І. Франка, 1980. 165 с.

149. Котовський Р. В. Діяльність органів НКВС у західноукраїнських областях у 1939– 1941 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка / за ред. І. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2. С. 66–72.

150. Котовський Р. В., Коростіль Н. Ж. Здобутки і прорахунки радянської влади в західноукраїнському регіоні в системі освіти, культури та охорони здоров'я у 1939–1941 рр. // Схід. Донецьк, 2011. №7 (114). С. 114–120.

151. Котовський Р. В. Зміни у повсякденному житті галицько-волинського села в 1939– 1941 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка / за ред. І. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 136–141.

152. Котовський Р. В., Коростіль Р. В. Соціальні трансформації у західноукраїнському селі в 1939–1941 рр. // Збірник наук. праць Всеукр. конф. «Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду» (м. Мукачево, 21–22 жовтня 2011 р.). Мукачево: Вид-во Мукачівського держ. ун-ту. С. 39–42.

153. Котовський Р. В., Малярчук О. М. Основні засади соціальної політики радянської влади на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. // Збірник матеріалів Всеукр. науково-практичної конф. «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (м. Суми, 20 травня 2011 р.). Суми: Вид-во Сумського держ. ун-ту, 2011. Ч. 1. С. 91–95.

154. Котовський Р. В. Особливості агітаційно-пропагандистської роботи радянської влади у західних областях УРСР (1939–1941 рр.) // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2011. Вип. 19. С. 193–200.

155. Котовський Р. В. Особливості державно-церковних відносин на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. // Матеріали ІХ Міжнар. наук. конф. «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії» (м. Київ, 25–27 травня 2011 р.). Київ: Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. 2011. С. 161–163.

156. Котовський Р. В. Село західних областей УРСР: соціальні трансформації (1939–1941 рр.) в історіографії // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Т. 21. С. 107–122.

157. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–1958 рр.). Львів: Вища школа, 1975. 239 с.

158. Кошарний І. Я. Рясні плоди дружби / Економічні і культурні перетворення у західних областях України за роки Радянської влади. Львів: Каменярь, 1974. 280 с.

159. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 233 с.

160. Красный библиотекарь // Ежемесячный журнал. 1940. № 4. 64 с.

161. Краткий словарь агитатора / под общ. ред. Л. Н. Добржинского. Ленизд., 1940. 130 с.

162. Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини і Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах / упорядн. М. Іваник. Торонто-Львів, 2014. 389 с.

163. Кондратюк К., Новітня історія України 1914-1945 рр. Львів, 2018. 339 с.

164. Кулик І. Боротьба трудящих Західної України за радянську владу і возз'єднання з Радянською Україною. Київ: Держ. вид. політ. літ-ри УРСР, 1951. 48 с.

165. Культурне будівництво в Українській РСР (1928 – червень 1941 рр.) // Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1986. 413 с.
166. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали (1939–1953 рр.): [в 2 т.]. Т. 1 / Ю. Сливка, Т. Галайчак, О. Луцький [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.
167. Кульчицкий В. С., Настюк М. И. Освобождение Западной Украины и воссоединение с УССР // Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. Львов: Высшая школа, 1979. С. 114–128.
168. Кульчицкий С. В. Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР // Український історичний журнал. 2009. № 5. С. 121–139.
169. Кульчицкий С. Возз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності // Київська старовина. 1999. № 6. С. 80–96.
170. Кульчицкий С. Возз'єднання західноукраїнських земель: з відстані шести десятиріч // Історія України. 1999. № 34. С. 1–2.
171. Кульчицкий С. Лінія Керзона в історичній долі українського народу // Наука і суспільство. 1991. № 11. С. 6–15.
172. Куницький М. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни (1939–1941 рр.): матеріали Всеукр. конф. «Друга світова війна і доля народів України» (м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). Київ: Зовнішторгвидав, 2007. С. 297–304.
173. Кучерепа М. Волинь у геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р.: матеріали Всеукр. конф. «Друга світова війна і доля народів України» (м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). Київ: Зовнішторгвидав, 2007. С. 19–34.
174. Кучерепа М., Вісин В. Волинь: 1939–1941 рр. Луцьк, 2005. 485 с.
175. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2006. 598 с.
176. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. Київ: Вікар, 1999. 737 с.

177. Левицька О. Методи радянзації Західної України у 1939–1940 рр. (на основі архівних документів Станіславської області) / Схід. Донецьк, 2008. № 7 (91). С. 75–81.

178. Левицька О. Особливості формування кадрового потенціалу на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. / Схід. Донецьк, 2009. № 2 (93). С. 79–84.

179. Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір. Київ: Наш час, 2012. 271 с.

180. Ленінізм торжествує // Збірник статей. Львів: Книжк.-журн. вид-во, 1957. 297 с.

181. Лисенко Л. Сільське господарство України. Видання закордонних частин ОУН, 1960. 205 с.

182. Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939: Західні землі України. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 152 с.

183. Лукачівський І. Л. Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України. Львів, 1999. 20 с.

184. Луцький О. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.) // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. Тези доп. міжнар. наук. конф. 18–20 квітня 1996 року. Львів, 1996. С. 206.

185. Луцький О. «Радянська» приєднаних земель // Історія України від давнини до сучасності. Львів, 2002. С. 312–313.

186. Мазур Г. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки // Україна–Польща: важкі питання: матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. Варшава: Тугза. 1999. С. 91–108.

187. Макарчук В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове

дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права». Київ, 2006. 35 с.

188. Макарчук В. С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.). Київ: Атака, 2004. 348 с.

189. Макарчук В. С. Правове врегулювання кордонів незалежної України // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: збірник / гол. ред. Регульський В. Л. Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України. 2001. № 2. С. 107–116.

190. Макарчук О. Г. Возз'єднання Західної України з Українською РСР в оцінках англо-американської наукової школи: проблеми історіографії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Держава та армія». 2005. № 528. С. 133–135.

191. Макарчук С. А. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 321–343.

192. Макарчук С. Західна Україна 1917–1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Питання історіографії. Львів, 1983. Вип. 19. С. 10–15.

193. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 р. // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів, 2001. С. 6–21.

194. Макар Ю. І. Історія України від найдавніших часів до наших днів: навч. посібник. Чернівці, 1998. 336 с.

195. Маланчук В. Ю. Бойовий шлях комсомолу Західної України. Київ: Молодь, 1959. 92 с.

196. Маланчук В. Ю. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР). Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1963. 696 с.

197. Маланчук В. Молодість, гартована в боях. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1957. 112 с.
198. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.
199. Марущенко О. «Золотий вересень» 1939 року: деякі проблеми історіографії // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. III. Івано-Франківськ, 2000. С. 183–186.
200. Марущенко О. В. Новітня українська історіографія історії Другої світової війни // Вісник Київського національного університету. Історія. 2000. Вип. 46. С. 73–79.
201. Марущенко О. В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: бібліогр. покажчик. Київ-Івано-Франківськ, 2003. 123 с.
202. Марчук В. В. Церква в умовах тотальної недовіри (спротив УГКЦ сталінській «радянській» 1939–1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2000. Вип. III. С. 19–25.
203. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма: Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950 гг. Львов: Гос. ун-т им. И. Франко, 1984. 187 с.
204. Місцеві бюджети Тарнопольської області на 1940 рік / відп. ред. Дробиш М. Г. Тарнополь: Видання Тарнопольського облфінвідділу, 1940. 114 с.
205. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Луцьк, 2006. 20 с.
206. Надольський Й. Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. конф. (м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). Київ: Зовнішторгвидав, 2007. С. 322–331.
207. Нариси з історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. 288 с.

208. Нариси з історії Івано-Франківської обласної партійної організації. Ужгород: Карпати, 1979. 312 с.
209. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР: Монографія / відп. ред. А. Г. Бондар. Київ: Радянська школа, 1967. 481 с.
210. Наукові записки Кременецького державного педагогічного інституту. Випуск 4. Тернопіль, 1959. 160 с.
211. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920–1950 рр.): Історико-статистичне дослідження. Донецьк, 2003. 623 с.
212. Оборудование лаборатории по физике в средней школе. Пособие для учителей / под ред. Н. В. Нечаева. Москва: Учпедгиз, 1934. 63 с.
213. Оксенюк Р. Нариси історії Волині. Львів: Вища школа, 1970. 276 с.
214. Остафійчук В. Ф. Історія України. Сучасне бачення. Київ: Знання-Прес, 2007. 428 с.
215. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: збірник документів. Видання закордонних частин ОУН, 1955. 372 с.
216. Очерки истории КПСС. Учеб. пособие для школ основ марксизма-ленинизма. Москва: Политиздат, 1971. 432 с.
217. Павлюк І. С. Боротьба за народну освіту в Західній Україні в 1919–1939 рр. З історії західноукраїнських земель. Київ, 1957. С. 198 – 201.
218. Панченко П. П. Світлий час колгоспного селянства. Київ: Політвидав України, 1980. 111 с.
219. Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. // Новая и новейшая история. 1989. № 2. С. 30–31.
220. Петровський В. А., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України. Неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі. Київ: Видавн. Дім «Школа», 2008. 601 с.

221. Петровський О., Гаврилюк О., Окоринський В., Крочак І. Тернопіль. Історія міста. Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.

222. Петруня Н. Я. Комсомол – активный помощник партии в строительстве социализма в западных областях УССР (1939–1958 гг.). Историография проблемы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук: 07.00.01 «История Украины» Киев, 1986. 22 с.

223. Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Львів, 2000. 16 с.

224. Під прапором Великого Жовтня. Статті. Нариси. Вірші / Відп. ред. Костенко М. П. Тернопіль: Обл. видав., 1957. 207 с.

225. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1929–1939 рр.): документи і матеріали. Львів: Каменярь, 1966. 490 с.

226. Плющ В. Боротьба за Українську державу під советською владою. Лондон: Українська видавнича спілка, 1973. 125 с.

227. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова [та ін.]. Київ: Наук. думка, 2002. 952 с.

228. Понедельник Л. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939–1941 рр.): матеріали Всеукр. конф. «Друга світова війна і доля народів України» (м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). Київ: Зовнішторгвидав, 2007. С. 305–312.

229. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / Частина 1. 3-тє вид. Київ: 1981. 176 с.

230. Пундій П. Мар'ян Панчишин та Музей галицької медицини його імені. Агапіт. 1996. № 3. С. 59–61.

231. Пурат А. Українці у вересневій кампанії / 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів, 2001. С. 137–140.

232. Радянська Тернопільщина. 1939–1958 рр.: документи і матеріали / відп. ред. С. П. Нечай. Львів: Каменяр, 1971. 429 с.
233. Радянське Прикарпаття (1939–1959 рр.): документи й матеріали. Ужгород: Карпати, 1964. 535 с.
234. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упорядн. В. Даниленко, С. Кокін. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.
235. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Книга I / гол. редкол. Ф. Н. Шевчук. Тернопіль: Збруч, 2008. 724 с.
236. Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917–1939 рр.: документи і матеріали. Тернопіль: Обл. видав., 1959. 265 с.
237. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Київ: Дух і літера, 2002. 325 с.
238. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.): сб. док. за 50 лет [в 5 т.]. Т. 3. Москва: Политиздат, 1968. 787 с.
239. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 1997. 166 с.
240. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д. Яремчук, Л. Баїк, В. Санивець [та ін.]. Київ: Радянська школа, 1979. 192 с.
241. Романів О. Західноукраїнська трагедія. 1941 // Третє видання. Львів: НТШ, 2008. 428 с.
242. Романів О., Федущак І. «Перші совети»: Західна Україна під більшовиками (1939– 1941 рр.) // Західноукраїнська трагедія 1941. Львів, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка. Українознавча бібліотека НТШ, 1958. 430 с.
243. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939 рр.). Київ, 2004. 630 с.
244. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-ті–50-ті рр. ХХ ст. // Український історичний журнал. 1991. № 5. С. 17–28.

245. Руккас А. Кременець у вересні 1939 року // Студії і матеріали з історії Волині / гол. ред. В. Собчук. Кременець: Кременецько-Почаївський ДІАЗ, 2015. С. 282–297.

246. Руккас А. О. Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях (вересень–жовтень 1939 року): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Київ, 1998. 18 с.

247. Рябишенко О. Г. Охорона здоров'я в західних областях України. Київ: Держмедвидав УРСР, 1963. 90 с.

248. Рябишенко О. Г. Охорона здоров'я на Тернопільщині: матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні / за ред. К. Ф. Дупленко. Київ: Держмедвидав УРСР, 1957. 382 с.

249. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст.–кінець 30-х років ХХ ст.). Івано-Франківськ: Плай, 1999. 140 с.

250. Сатиня М. Л. Історія фармації: навч. посібн. для вищих навч. закладів. Львів, 2002. 660 с.

251. Сварник І. І. Маловідомі сторінки з історії «Золотого вересня» // Український археографічний щорічник. Київ, 1992. Вип. 1. Т. 4. С. 401–408.

252. Сельское хозяйство СССР (1913–1970 гг.): статист. сборн. Москва: Статистика, 1971. 71 с.

253. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження. Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996. 167 с.

254. Семиряга М. И. Сговор двух диктаторов // История и сталинизм / сост. А. Н. Мерцалов. Москва: Политиздат, 1991. 445 с.

255. Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941 гг. Москва: Высшая школа, 1992. 302 с.

256. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40-х–поч. 50-х рр. ХХ ст. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 292 с.

257. Сергійчук В. Втрати населення під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. Т. 9: матеріали ІХ і Х міжнар. семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6–10 листопада 2001 р. Луцьк, 2004. С. 45–72.
258. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. 576 с.
259. Сергійчук В. Правда про «золотий вересень» 1939-го. Київ: Укр. Видавн. Спілка, 1999. 128 с.
260. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 рр. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 839 с.
261. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939 –1955 рр. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 837 с.
262. Сидоренко В. П. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921–1941 рр.). Київ: Наукова думка, 1975. 105 с.
263. Сиполс В. Я. Дипломатическая борьба накануне Второй мировой войны. Москва, 1989. 335 с.
264. Сироцинський К. Є. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1953. 96 с.
265. Сливка Ю. Ю. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Київ: Наукова думка, 1989. 488 с.
266. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.). Київ: Наукова думка, 1985. 272 с.
267. Сливка Ю. Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій // Депортації українців та поляків. Кінець 1939-го–початок 50-х рр. Львів, 1998. С. 3–10.
268. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів: Каменяр, 1989. 91 с.

269. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 112 с.

270. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво у західних областях УРСР в перші роки радянської влади: вересень 1939 – червень 1941 рр. // 40 років Великого Жовтня. Львів: Видавництво Львівського університету, 1957. 299 с.

271. Снайдер Т. Криваві землі: Європи поміж Гітлером і Сталіним. – К.2011.583с.

272. Соловей О. Становлення та функціонування Кременецького учительського інституту в умовах радянзації краю в 1939–1941 рр. та в післявоєнний період // Вища педагогічна освіта в Кременці (40-ві–90-ті рр. ХХ ст.): матеріали науково-практичної конференції / за заг. ред. А. М. Ломаковича, О. А. Фурман. Жовква: Місіонер, 2012. 280 с. С. 18–28.

273. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979 рр. // Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Д. А. Яремчук. Київ: Наукова думка, 1980. 453 с.

274. Стрішенець М. М. Економічна історія Тернопільщини. Тернопіль: Астон, 2001. 312 с.

275. Сурмач О. Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941 рр.) // 1939 рік в історичній долі України та українців. Львів, 2001. С. 171–178.

276. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989 рр. // Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1989. 453 с.

277. Сухий О. 1939 рік у висвітленні української історіографії // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів, 2001. С. 31–40.

278. Твердохліб В. Ю. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання

в єдиній Українській радянській державі. 1917–1939 рр. Львів: Вища школа, 1978. 195 с.

279. Твердохліб В. Ю. Молодь Західної України у боротьбі за возз'єднання (1919–1939 рр.) . Львів: Вид. при Львівському держ. ун-ті., 1983. 131 с.

280. Тернопіль. Погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. Тернопіль: Ред.-вид. відділ упр. по пресі, 1992. 204 с.

281. Тернопільський альманах / відп. ред. К. Житник. Тернопіль: Облвидав, 1957. 182 с.

282. Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2003–2008. Т. 1–3: 2003. Т. 1. А–К; 2005. Т. 2. К–О; 2008. Т. 3. П–Я.

283. Тисяча років української суспільно-політичної думки [у 9 т.] / гол. редкол. Т. Гунчак. Т. VII. Київ: Дніпро, 2001. 436 с.

284. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. М. М. Олексюк. Львів, 1968. 803 с.

285. Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. Москва, 1939. 80 с.

286. Україна. Антологія пам'яток державотворення Х–XX ст. [у 10 т.] / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. Т. 9. 734 с.

287. Україна за п'ятдесят років (1917–1967 рр.) // Статист. довід. Київ: Політвидав України, 1967. 272 с.

288. Україна-Польща: важкі питання: матеріали ІV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. Варшава, 1999. 348 с.

289. Українська суспільно-політична думка у 20 столітті: документи і матеріали [в 3 т.]. Сучасність, 1983. 510 с.; 429 с.; 443 с.

290. Україна у ХХ столітті (1900–2000 рр.) // Збірник документів і матеріалів. Київ: Вища школа, 2000. 350 с.

291. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.) / керівник В. І. Кучер. Т. 4. К.: Генеза, 2003. 581 с.
292. Ульянич В. И. Историография деятельности Коммунистической партии по осуществлению социалистических преобразований на селе в западных областях Украинской ССР (1939–1958 гг.): дис. канд. ист. наук. Киев, 1981. 262 с.
293. Український визвольний рух. До 75-ліття Організації Українських Націоналістів / відп. ред. В. Мороз. Збірник 3. Львів: Вид. «Коло», 2004. 303 с.
294. Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941 рр.). Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
295. Навчально-наочне приладдя для неповносередніх і середніх шкіл // Каталог на 1941р. Київ, 1941. 64 с.
296. Холевчук В. М. Від темряви до світла. Київ: Політвидав України, 1979. 124 с.
297. Цибко О. Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.). Львів: Вид. Львівського ун-ту, 1963. 135 с.
298. Цибко А. Революционная борьба трудящихся Западной Украины против фашизма за воссоединение с Советской Украиной (1934–1939 рр.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. Львов, 1953. 20 с.
299. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1978. 336 с.
300. Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.). Львів: Вид. Львівського ун-ту, 1963. 265 с.
301. Чернявский Ф. Ф. По пути социализма: деятельность Коммунистической партии по укреплению руководящей роли рабочего класса при построении основ социализма в западных областях Украинской ССР (1939–1950 гг.). Львов: Высшая школа, 1978. 239 с.

302. Шалдай Д. Експлуатаційна політика Москви в розміщенні виробничих сил // «Визвольний шлях», суспільно-політичний і науково-літературний місячник. Кн. 4. 1958, квітень. Укр. видавн. Спілка. Лондон. С. 375–381.

303. Шаповал Ю. «Золотий вересень» 1939-го: як це робилося насправді / Волинь у новітній історії української державності // Збірник наукових праць. Луцьк, 1999. – С. 159–167.

304. Шаповал Ю. Нові документи про депортаційно-переселенські процеси. Депортації українців та поляків: кінець 1939–початок 50-х рр. // До 50-річчя операції «Вісла»: збірник / упоряд. Ю. Сливка. Львів, 1998. С. 41–43.

305. Шаповал Ю. Пакт Ріббентропа-Молотова та Західна Україна: нові документи й факти // Історія в школах України. 2000. № 2. С. 15–21.

306. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. 1992. № 6. С. 3–14.

307. Швагуляк М. М. «Українська карта»: українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни // Дзвін. 1990. № 7. С. 91–95.

308. Швидак О. М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 227 с.

309. Шийчук В. О. Допомога братніх народів СРСР у ліквідації економічної відсталості західних областей УРСР (1939–1941 рр.) // Український історичний журнал, 1979. № 9. С. 109–118.

310. Шлепаков А. М. Неспроможність буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною // Український історичний журнал, 1979. № 12. С. 25–28.

311. Шляхами Золотого Поділля // Регіональний історико-меморіальний збірник Тернопільщини. Філадельфія: Вид-во Комітету «Тернопільщина», 1983. 285 с.

312. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною // Збірник документів / гол. редкол. В. І. Белоусов. Ужгород: Карпати, 1967. 517 с.

313. Яким С. С. Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Львів, 2002. 19 с.

314. Якубовський В. Проблема державного управління охороною здоров'я на території Західної України в довоєнні роки та під час Другої світової війни // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2005. № 3. 497 с.

315. Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України / ред. С. Гутман. Київ: [б.в.], 1939. 48 с.

316. Яровий В., Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в 1939–1941 рр.: матеріали міжнарод. науково-практичної конф. «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.» (м. Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 265–268.

317. Ярош Б. О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30-ті–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 181 с.

318. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-ті–50-ті рр. ХХ століття (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 175 с.

319. Armstrong J. A. Ukrainian Nationalism 1939–1945. Littleton, 1990.

320. Артур Высоцкі. Вынікі саветызацыі беларускіх і ўкраінскіх земляў II Рэчы Паспалітай у 1939–1941 г. з перспектывы культурнага сутыкнення // Беларускі Гістарычны Агляд. Сшыткі 1–2 (34–35) Снежань, 2011. Т. 18. (біл.).

321. Batowski H. Pierwsze tygodnie wojny: dyplomacja zachodnia do połowy września 1939 r. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1967. 310 s.

322. Bonusiak A. Sowietyzacja kultury Lwowa w latach 1939–1941. Львів. Місто-суспільство-культура. Львів, 1999. С. 599–606.

323. Bonusiak W. Polska podczas II wojny światowej. Rzeszów: Wyd. WSP, 1995. 516 s.

324. Bonusiak W. Polityka okupanta radzieckiego wobec wsi na Kresach schodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. *Chłopi-Maród-Kultura*. T. 5: Chłopi a państwo. Rzeszów, 1997. S. 71–82.

325. Bonusiak W. Powstanie i działalność władz okupacyjnych we Lwowie w okresie IX 1939–VI 1941. Lwów. *Miasto-społeczeństwo-kultura*. T.2. Kraków, 1998. 380 s.

326. Bonusiak W. Sowietyzacja gospodarki Lwowa (IX.1939–VI.1941). ЛЬВІВ. Місто-суспільство-культура. Львів, 1999. С. 572–573.

327. Czesław E. Blicharski. Tarnopolanie na starym ojców szlaku. Biskupiec, 1994. 399 s. S. 206–207.

328. Duraczycski E. Wojna i okupacja (1939–1943). Warszawa, 1974. 288 s.

329. Głowacki A. Wypieranie polskości w reorganizowanych muzeach zachodnich obszarów Ukraińskiej SSR // Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej. Rzeszów, 2000. 232 s.

330. Gogol Bogusław. Czerwony Sztandar: rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej, wrzesień 1939–czerwiec 1941. Gdańsk: Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. 348 s.

331. Grzelak C. K. Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku. Warszawa, 1998. 588 s.

332. Eberhardt Piotr. Polska granica wschodnia, 1939–1945. Warszawa, 1999. 223 s.

333. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. *Życie codzienne*. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 432 s.

334. Ibuszewski J. Kresy. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998. 256 s.

335. Iljuszyn I., Mazur G. Działalność czekistowskich grup operacyjnych NKWD w zachodnich obwodach Ukrainy w latach 1939–1940 rr. // *Zeszyty Historyczne*. Paryż: Instytut Literacki, 2001. S. 49–74.

336. Knorowski A. Paragrafy niezgody. Agresja sowiecka na Polskę w 1939 r. w świetle ówczesnych norm międzynarodowego prawa wojennego. Warszawa, 2002. 351 s.

337. Kowalski W. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939–1949. Warszawa, 1966. 746 s.
338. Marples D. R. Stalinism in Ukraine in the 1940s. Edmonton, 1992. S. 42–63.
339. Marples D. R. Western Ukraine and Western Belorussian under Soviet Occupation // The Development of Socialist Farming. 1939–1941. Canadian Slavonic Papers. 1985. Vol. XXVII. No. 2. S. 158–177.
340. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 // Histocrycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX w. / pod. red. P. Kosiewskiego, G. Motyki. Kraków: Veritas, 2000. S. 166–178.
341. Popiński K., Kokurin A., Gurianow A. Drogi śmierci: ewakuacja więźniów sowieckich z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w czerwcu i lipcu 1941 r. Warszawa: Karta, 1995. 240 s.
342. Stępień S. Echo 17 września 1939 r. na Ukrainie – współczesne rozumienie pojęcia nacjonalizmu w ukraińskim życiu politycznym. 17 Września 1939. S. 95–204.
343. Wegner B. From Peace to War. Germany, Soviet Russia, and the World, 1939–1941. Oxford, 1997. S. 205–222.
344. Węgierski Jerzy. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941. Warszawa, 1991. 432 s.
345. Wieliczko M. Status Przemysła a los ludności nad Sianem w okresie: wrzesień 1939–lipiec 1941 r. // Przemyskie Zapiski Historyczne. R. XII–XIII: 2000–2002. Przemyśl, 2003. S. 77–85.
346. Włodarkiewicz W. Lwów 1939. Warszawa, 2007. S. 190–206. **Ф. - П.1**
347. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 10 грудня 1939 року «Про склад бюро повітових комітетів КП(б)У» // Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської області). Тернопільський обласний комітет Компартії України. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2–61.
348. Постанова об'єднаного засідання бюро Тернопольського обкому КП(б)У і президії Тернопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про утворення районів у складі Тернопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10–24.

349. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 грудня 1939 року «Про грубе порушення революційної законності зі сторони окремих працівників Бережанського повіту Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19.

350. Завдання по державних закупівлях молока і масла по Тарнопольській області на грудень місяць 1939 року і на I квартал 1940 року. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11–14.

351. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 грудня 1939 року «Про політичний стан у Збаразькому районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19–22.

352. Резолюція першої Тарнопольської обласної партійної конференції, 23–25 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 26–32.

353. Стенограма першої обласної партійної конференції 23–25 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–159.

354. Протокол № 2 пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3–26.

355. Стенограма II пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 27–113.

356. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 26 червня 1940 року «Про постановку пропаганди марксизму-ленінізму в м. Тарнополі і Почаївському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 17–18.

357. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 року «Про військове навчання членів Тосавіахіму» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 163.

358. План роздрібного товарообороту на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 228–231.

359. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року «Про хід націоналізації промислових підприємств і житлових будинків по м. Тарнополю» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6–7.

360. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року «Про стан кооперативної торгівлі в Чортківському і Буцацькому повітах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 7–8.

361. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року «Про хід молотьби по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 8.

362. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року «Про хід вивозки цукрових буряків по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 9.

363. Заходи до вшанування пам'яті В. І. Леніна у зв'язку із 16-ми роковинами його смерті // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 10.

364. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про стан роботи Тарнопольського і Борщівського повітових комітетів КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 14–15.

365. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про стан масово-політичної роботи серед населення м. Тарнополя» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 15.

366. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про роботу харчової промисловості Облхарчопрому» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 16–17.

367. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про хід підготовки до весняної посівної кампанії по Збаразькому повіту» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17–18.

368. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про роботу спиртової промисловості області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 18–19.

369. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про новоутворені районні комітети КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 22–23.

370. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про факти організації незаможних селян в Тарнопольському повіті» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 23.

371. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про факти описування майна монахів с. Михайлівка Борщівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 24.

372. Стенограма IV пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 28–29 грудня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2–122.

373. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 грудня 1939 року «Про підсумки роботи шкіл області за перше півріччя 1939–1940 навчального року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 20–24.

374. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про вибори депутатів до Верховних Рад СРСР і УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 63.

375. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про виділення майна новоутвореним райкомам КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 63–64.

376. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про стан партійного господарства в Заліщицькому райкомі КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 67.

377. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про стан партійної інформації в Збаразькому райкомі і Кременецькому міськкомі КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 67–68.

378. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про стан роботи клубів, червоних кутків, хат-читалень в Тербовлянському і

Збаразькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 68–70.

379. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про виконання Чортківським райкомом КП(б)У рішення бюро обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року про стан молотьби в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 70.

380. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про проведення міських і районних комсомольських активів» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 70.

381. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про проведення з'їзду уповноважених системи Облпромради» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 71.

382. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про роботу парткабінетів Скалатського і Буцацького райкомів КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 72.

383. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про сільськогосподарські школи та підготовку масових сільськогосподарських кадрів в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 75–77.

384. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 27 січня 1940 року «Про організацію музеїв, бібліотек і кіноустановок по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 73–74.

385. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 січня 1940 року «Про випадки порушення революційної законності при проведенні націоналізації» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 78–79.

386. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 29 січня 1940 року «Про організацію кінних заводів, радгоспів і МТС» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 83.

387. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 31 січня 1940 року «Про утворення сільських рад у складі районів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 98–105.

388. Випуск продукції по Облмісцевпрому на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 210–212.

389. План обороту громадського харчування на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 112.

390. Постанова бюро Тарнопольського обкму КП(б)У від 3 лютого 1940 року «Про стан лекційної роботи в області». // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 116–117.

391. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 лютого 1940 року «Про підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 117–118.

392. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 лютого 1940 року «Про проведення 22-ої річниці РСЧА та Військово-Морського Флоту» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 119.

393. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 лютого 1940 року «Про мобілізацію коштів по Чортківському та Зборівському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 120.

394. Заходи по розгортанню масово-політичної роботи в час підготовки і проведення виборів депутатів до Верховної СРСР і Верховної Ради УРСР по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 123–125.

395. Заходи до відзначення Міжнародного жіночого дня 8-го Березня // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 145.

396. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 12 лютого 1940 року «Про розміщення евакуйованого населення» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 162–163.

397. План переміщення прибуваючих господарств до Тарнопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 164–166.

398. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 року «Про стан радіомовлення і кінофікації в області у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 155–156.

399. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 року «Про роботу Облліту» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 157.

400. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 року «Про роботу місцевої промисловості Облмісцевпрому» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 158–159.

401. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 року «Про роботу Облпромради» // Держархів Тернопільської області. Арк. 160–161.

402. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 27 лютого 1940 року «Про план посіву на 1940 рік по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 175–178.

403. План сільськогосподарських робіт по районах Тарнопольської області на 1940 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 177–185.

404. План посіву зернових і технічних культур на 1940–1941 рік по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 186–189.

405. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 лютого 1940 року «Про стан роботи преси в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 197.

406. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 27 лютого 1940 року «Про стан агітаційно-масової і пропагандистської роботи у зв'язку з підготовкою до виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР у Підволочиському і Заліщицькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 190–191.

407. Графік вивезення цукрового буряка по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 209–210.

408. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 4 березня 1940 року «Про хід підготовки до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 244–245.

409. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 березня 1940 року «Про прийом та передачу майна Лашковецького бурякорядгоспу Буданівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 250.

410. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 4 березня 1940 року «Про затвердження районних газет по Тернопільській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 254.

411. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 4 березня 1940 року «Про хід виконання завдань по закупівлі м'яса» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 255.

412. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 13 березня 1940 року «Про поліпшення державної та кооперативної торгівлі в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 269–270.

413. План посіву цукрового буряка та план контрактації на 1940 рік по Тернопільській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 26.

414. Дислокація пунктів видачі посібникам міндобрив, бурякового насіння та здачі цукрового буряка // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 27.

415. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 27 лютого 1940 року «Про роботу районної газети Борщівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 265.

416. Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У і облвиконкому від 3 квітня 1940 року «Про організацію міжрайонних баз «Сільгоспостачання» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 21.

417. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 3 квітня 1940 року «Про передачу землі, будівель, продуктивної та робочої худоби Ягольницькому конерадгоспу Чортківського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 23.

418. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 3 квітня 1940 року «Про забезпечення посівним матеріалом на весняно-посівну кампанію 1940 року радгоспів області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 29.

419. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 квітня 1940 року «Про підготовку та святкування 1-го Травня» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 32.

420. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 5 квітня 1940 року «Про план державної закупівлі худоби та птиці на II квартал 1940 року для районів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 53–55.

421. Постанова Тарнопольського облвиконкому та бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 квітня 1940 року «Про відселення і переселення жителів 800-метрової погранзони в Заліщицькому і Мельницькому районах і очищення цієї зони від будівель» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 58–61.

422. План розміщення по районах відселених і переселених жителів 800-метрової погранзони по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 60–63.

423. Розрахунок сум у розрізі сіл для переселених і відселених // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 63.

424. Постанова Тарнопольського облвиконкому та бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 19 квітня 1940 року «Про забезпечення колгоспів і батрацько-бідняцьких господарств області посівним матеріалом на весну 1940 року». // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 64.

425. Відомість про потребу насінневої позики на весну 1940 року по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 65.

426. Відомість про потребу посівного матеріалу батрацько-бідняцьких господарств на весну 1940 року по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 66 а.

427. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про створення організації МОДР в районах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 34.

428. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про проведення дня більшовицької преси» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 88.

429. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про проведення одномісячних курсів працівників районних газет» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 91.

430. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про роботу районної газети Бучацького району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 107.

431. Список закріплених торфоболіт за торфодобувними організаціями по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 110.

432. Постанова Тернопольського облвиконкому та бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про роботу Збараської, Грабовецької та Підволочиської МТС» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 111–112.

433. Постанова Тернопольського облвиконкому та бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про контрактацію та хід посіву цукрового буряка» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 114–115.

434. Постанова Тернопольського облвиконкому та бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 29 квітня 1940 року «Про використання земель в Заліщицькому

і Мельницькому районах, які залишилися після переселення селян цих районів з погранзони» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 119–120.

435. Програма, кошторис і рознарядка одномісячних курсів працівників районних газет // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 122–124.

436. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 6 травня 1940 року «Про підсумки переселення та відселення господарств з 800-метрової погранзони по Заліщицькому та Мельницькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 146.

437. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 6 травня 1940 року «Про стан вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б) в Тарнопольській міській та Зборівській районній парторганізаціях» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 147–148.

438. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 6 травня 1940 року «Про готовність підприємств Облбудматеріалів до випуску продукції в сезон 1940–1941 рр.» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 149 – 150.

439. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 грудня 1940 року «Про поліпшення державної і кооперативної торгівлі в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 269.

440. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про підготовку до іспитів у початкових і середніх школах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 192–193.

441. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про стан пропагандистської і агітаційно-масової роботи в Бережанському та Підгаєцькому районах». // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 187–188.

442. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про хід підготовки до оздоровлення піонерів і школярів у 1940 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 42–43.

443. План підготовки масових кадрів по Тернопільському ОблЗУ на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 76–77.

444. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про роботу артіль системи Обллісопромсоюзу» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 185–186.

445. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про стан роботи з ліквідації неграмотності та малограмотності серед допризовників у Скалатському і Копичинецькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 183–184.

446. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 травня 1940 року «Про стан протипожежних заходів у містах і сільських населених пунктах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 190–191.

447. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про санітарний стан у містах і районних центрах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 115.

448. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про хід підготовки матеріально-технічної бази до приймання хліба врожаю 1940 року та вручення зобов'язань колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 138–139.

449. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про виконання постанови бюро обкому КП(б)У від 6 травня 1940 року про хід сільськогосподарських робіт і стан колгоспів у Шумському, Козівському і Кременецькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 257–258.

450. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про реєстрацію актів громадянського стану по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 259.

451. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про попередні підсумки весняного сіву та хід прополки зернових і технічних

культур в районах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 260–261.

452. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про стан лекційної роботи в Кременецькому МК КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 263.

453. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про виконання рішення бюро обкому КП(б)У від 27 лютого 1940 року «Про роботу районної газети Борщівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 264.

454. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про роботу з агітаторами у Бучацькому районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 265.

455. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 25 травня 1940 року «Про роботу районної газети Борщівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 265.

456. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 червня 1940 р. «Про стан дитячих будинків в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 31–32.

457. Графік копання картоплі в колгоспах Тернопольської області на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 21.

458. Графік копання картоплі в одноосібних господарствах Тернопольської області на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 22.

459. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 13 червня 1940 р. «Про затвердження районних газет по Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 89–90.

460. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 13 червня 1940 р. «Про стан партійно-масової роботи в політвідділі Тернопольського відділення Львівської залізниці» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 94–95.

461. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 червня 1940 р. «Про стан партійної роботи в Шпиколосівецькій МТС Кременецького району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 97–98.

462. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 червня 1940 р. «Про роботу обласного відділу Союздруку» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 98.

463. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 13 червня 1940 р. «Про організацію 16 державних МТС в Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 100.

464. Титульний список МТС другої черги по Тарнопольській області УРСР на 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 101.

465. Розподіл тракторів, автомашин, с-г машин і нафтотари до МТС другої черги по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 102–103.

466. Розподіл с-г машин на 1940 рік для МТС першої черги по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 103.

467. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 26 червня 1940 р. «Про виконання Збараським РК КП(б)У постанови бюро обкому КП(б)У від 27 січня 1940 р. про роботу клубів, червоних кутків» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 129.

468. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 26 червня 1940 р. «Про стан політико-масової роботи в бригадах колгоспів та МТС Зборівського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 130–131.

469. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 26 червня 1940 р. «Про стан партійно-політичної роботи в партійній організації обласного управління НКВС, робота якої звітно-виборними партзборами була визнана незадовільною» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 134–135.

470. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 р. «Про хід добування торфу по Облпаливі, Облпромраді та Пробіжнянському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 125–126.

471. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 16 жовтня 1940 р. «Про хід збирання та обмолоту насінників трав у колгоспах, радгоспах і одноосібних господарствах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 57–58.

472. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 16 жовтня 1940 р. «Про порушення Інструкції ЦК ВКП(б) про членські внески і фінансово-бюджетної дисципліни в Тарнопольській обласній парторганізації» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 161–162.

473. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 16 серпня 1940 р. «Про роботу Тернопільського Облавтотресту» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 147.

474. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 16 жовтня 1940 р. «Про рішення ЦК КП(б)У від 28 вересня 1940 року про допущені помилки місцевими парторганізаціями Ровенської та Волинської областей» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 164–165.

475. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 липня 1940 р. «Про стан організації праці в колгоспах Золотниківського та Гримайлівського районів» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 18–19.

476. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 липня 1940 р. «Про стан підготовки масових кадрів сільського господарства в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 20.

477. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 3 липня 1940 р. «Про підготовку та проведення сільськогосподарського податку в 1940 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 28–29.

478. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 3 липня 1940 р. «Про підготовку та проведення Дня Військово-Морського

Флоту Союзу РСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 30.

479. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 13 липня 1940 р. «Про виконання плану виробництва за I півріччя 1940 року по місцевій промисловості і промкооперації області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 64–65.

480. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 липня 1940 р. «Про наслідки перевірки готовності технічної бази Заготзерно та Заготсіно до прийомки хліба і сіна врожаю 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 74.

481. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «Про план закупівель та використання свіжих і перероблених овочів урожаю 1940 року по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 86–87.

482. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «Про заготовку дикоростучих плодоягід, грибів і меду» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 88–89.

483. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «План держзакупок овочів врожаю 1940 року по торговельних організаціях Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 90–93.

484. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «План завозу овочів у міста Тарнопольської області в розрізі торговельних організацій на 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 94–95.

485. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «План завозу перероблених овочів та джерел покриття завозу в розрізі торгівельних організацій» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 96.

486. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «План завозу овочів торггоспідприємствами Тарнопольської області в розрізі окремих міст на 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 97.

487. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 липня 1940 р. «Джерела покриття плану завозу овочів у міста Тарнопольської області на 1940 р. в розрізі торггоспідприємств» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 98.

488. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 липня 1940 року «Про хід виконання плану ремонту шосейних доріг і мостів по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 27.

489. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 липня 1940 року «Про стан набору студентів до Кременецького державного учительського інституту та педагогічних шкіл області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 30.

490. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 липня 1940 року «Про проведення виборів керівних комсомольських органів» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 31.

491. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 року «Про роботу обласного управління кінофікації» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 62.

492. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 року «Про забезпечення міст паливом на зиму» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 56.

493. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 року «Про хід збирання та обмолоту зернових культур в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 56.

494. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 року «Про стан пропагандистської та агітаційної роботи в Заліщицькому районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 97.

495. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 року «Про стан підготовки до осінньої сівби в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 102.

496. План посіву озимих культур по колгоспно-селянському сектору на 1940–1941 рр. по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 129.

497. План посіву озимих культур по радгоспах на 1940–1941 рр. по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 130.

498. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1940 року «Про роботу Теребовлянського райкому КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 56–59.

499. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 20 серпня 1940 року «Про дострокову заготівлю тютюну і махорки врожаю 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 131–132.

500. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 року «Про підсумки 1939–1940 н. р. і підготовку до нового навчального року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 45–47.

501. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 року «Про стан заготівлі сільгосппродуктів у Підволочиському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 156.

502. Графік підняття зябів у розрізі районів Тарнопольської області в 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 22–23.

503. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 року «Про хід збирання і здачі тютюну в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 157–158.

504. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 року «Про роботу судових органів області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 149–150.

505. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 30 серпня 1940 року «Про ремонт і утримання шляхів по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 210–211.

506. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про виконання тракторних робіт МТС по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 99.

507. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про вивозку торфу в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 105–106.

508. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про роботу газети «Сталінським шляхом» – органу Кременецького міськкому та райкому КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 189–190.

509. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про хід хлібопоставок» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 194–195.

510. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про підготовку цукрового заводу до переробки цукрового буряка» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 196–197.

511. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про хід виконання м'ясопоставок в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 198.

512. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про роботу 1, 2, 3 дільниць залізничного будівництва № 56» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 203–205.

513. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про копання і вивезення цукрового буряка урожаю 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 206.

514. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про затвердження фінансового звіту парторганізацій Тарнопольської області

за I півріччя 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 212.

515. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 вересня 1940 року «Про штати районних газет» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 215.

516. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 11 вересня 1940 року «Про річний план надходження зерна з урожаю 1940 року по Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 74.

517. План здачі хліба по Тернопольській області (в тоннах) з урожаю 1940 року // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 75.

518. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 14 вересня 1940 року «Про стан організації заочного навчання редакторів стінних газет і робітників у Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 64–65.

519. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 23 вересня 1940 року «Про укомплектування тваринницьких ферм і підготовку до зимівлі худоби в колгоспах і радгоспах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.13. Арк. 109–110.

520. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 року «Про хід копання та вивезення цукрового буряка в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 99, 108.

521. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 року «Про виконання плану натуроплати МТС по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 101.

522. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 року «Про хід капітального будівництва по Облхарчопрому, Облмісцевпаливпрому, Облбудматеріалів та Облмісцевпрому» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 103–104.

523. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У і президії облвиконкому від 3 жовтня 1940 р. «Про організацію підсобних господарств

городно-овочевого і тваринницького напрямку на підприємствах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 105.

524. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 р. «Підготовка Тарнопольського і Чортківського відділень служби руху і паровозного господарства до осінньо-зимових перевозок» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 143–145.

525. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 р. «Про роботу Бучацького райкому КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 146–147.

526. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1940 року «Про план бортування висадок дворічних овочевих культур і кормових коренеплодів в радгоспах Тарнопольської області восени 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 156.

527. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 3 лютого 1941 р. «Про виконання постанови бюро обкому КП(б)У від 3 грудня 1940 року «Про виконання Статуту сільгоспартілі в колгоспах області» в Тлустенському та Золотниківському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 181–182.

528. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 19 лютого 1941 р. «Про відпуск в обмін колгоспам і радгоспам області ярих зернових і бобових культур із «Заготзерно» для весняного сіву 1941 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 110–111.

529. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 24 лютого 1941 року «Про роботу Тарнопольської типографії «Укрполіграфтрест» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 16–17.

530. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 24 лютого 1941 року «Про виконання Козівським і Підволочиським райкомаами КП(б)У рішення обкому КП(б)У «Про стан політико-виховної роботи серед молоді і ріст комсомольських організацій в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 20–21.

531. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 року «Про стан викладання громадянської історії в школах міст Тарнополя і Кременця» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 46–47.

532. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 року «Про факти порушення революційної законності окремими працівниками Ланівецького району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 54–55.

533. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 року «Про роботу Теребовлянського райкому КП(б)У» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 56–58.

534. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 року «Про стан кооперативної торгівлі в Почаївському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 198.

535. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 8 жовтня 1940 року «Про збирання і заготівлю картоплі урожаю 1940 року по колгоспах і односібних селянських господарствах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 129–130.

536. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 17 жовтня 1940 року «Про ліквідацію безкорівності дворів колгоспників і бідняцьких селянських господарств області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 169–170.

537. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 травня 1941 року «Про порушення принципів добровільності при прийомі окремих селян до колгоспу ім. Молотова с. Крутнів Почаївського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 180–181.

538. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 травня 1941 року «Про встановлення плану урожайності зернових, технічних культур, картоплі, овочевих і кормових культур і завдання по продуктивності тваринництва на 1941 рік для колгоспів у розрізі районів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 182–187.

539. Постанова пленуму Тернопольського обкому КП(б)У від 25 червня 1940 р. «Про постановку пропаганди марксизму-ленінізму в м. Тернополі і Почаївському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 15–22.

540. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 4 листопада 1940 р. «Про роботу місцевої промисловості та промкооперації області у III кварталі 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 66–68.

541. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 4 листопада 1940 р. «Про виконання постанови ЦК КП(б)У від 8 жовтня 1940 р. «Про виконання планів заготовки і закладки на зимове зберігання овочів і картоплі урожаю 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 69–70.

542. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 листопада 1940 року «Про поліпшення навантажувально-розвантажувальних робіт на залізничних станціях» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 73–74.

543. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 листопада 1940 року «Про план вирощування розсади та овочів у закритому ґрунті в колгоспах Тернопільської області на 1941 рік» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 75–77.

544. План нового будівництва парникових рам і теплиць в колгоспах Тернопільської області на 1940 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 78–79.

545. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 4 листопада 1940 року «Про хід підготовки до виборів у місцеві Ради із трудящих у Борщівському і Бережанському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 99–101.

546. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 24 лютого 1941 р. «Про забезпечення робочою силою оборонного залізничного будівництва» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 108.

547. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 листопада 1940 р. «Про хід осінньо-зимового ремонту тракторного парку по МТС і радгоспах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 102–103.

548. План капітальних робіт на четвертий квартал 1940 року по Облнаросвіті (об'єкти сільського капітального будівництва за рахунок позалімітних капіталовкладень) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 103.

549. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 листопада 1940 р. «Про стан роботи клубів, червоних кутків і бібліотек області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 108–110.

550. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 листопада 1940 р. «Про виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б), РНК СРСР і ЦК КП(б)У та рішення президії облвиконкому і бюро обкому КП(б)У «Про підготовку до зимівлі худоби в колгоспах, радгоспах і базах «Заготскот» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 110–111.

551. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 13 листопада 1940 р. «Про використання шкільних приміщень не за призначенням» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 114.

552. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 23 листопада 1940 р. «Про підсумки проведення чергового призову до РСЧА і Військово-Морського Флоту по Тарнопольській області та завдання підготовки до призову в РСЧА в 1941 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 162–163.

553. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 23 листопада 1940 р. «Про хід виконання постанови обкому КП(б)У та

облвиконкому від 3 червня 1940 року «Про стан роботи дитячих будинків області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 164–165.

554. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 листопада 1940 р. «Про стан оборонно-масової роботи в Глустенському і Підгаєцькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 185.

555. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому та обкому КП(б)У від 23 листопада 1940 р. «Про стан політико-виховної роботи серед молоді та ріст комсомольської організації в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 190–191.

556. План організації артілей, ремонтних пунктів, пунктів по закупках одягу і хімчисток по Облпромраді на 1941 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 196.

557. Розподіл лімітованих видань центральних газет і журналів по Тарнопольській області на 1941 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 197–202.

557 а. Доповідна записка Тернопільського обкому КП(б)У від 26 березня 1940 р. у ЦКПП(б)У «Про хід виборчої кампанії у депутати Верховних Рад СРСР і УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 10–13.

558. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 березня 1941 р. «Про роботу Кременецької шахти бурого вугілля» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 48–49.

559. Постанова Тарнопольського облвиконкому і Тарнопольського обкому КП(б)У від 6 березня 1941 р. «Про народногосподарський план розвитку господарств обласного і районного підпорядкування на 1941 рік і перший квартал 1941 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 72–82.

560. Гуртова продукція промисловості Обллісопромсоюзу на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 95.

561. Головні вироби промисловості Обллісопромсоюзу на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 96.

562. Гуртова продукція промисловості Облкоопінспілки на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 97.

563. Головні вироби промисловості Облкоопінспілки на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 98.

564. План організації нових промкомбінатів і розширення існуючих на 1941 рік по Облмісцевпрому // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 110–111.

565. План організації нових райхарчокомбінатів і розширення існуючих на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 112–114.

566. План організації гарбарень по Облпромраді // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 117.

567. План організації салотопок по Облпромраді // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 118.

568. План організації нових промартілей та ремонтних пунктів по Обллісопромсоюзу на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 119.

569. План закінчення будівництва сільських шкіл по Тернопільській області на 1941 рік і на I квартал 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 129.

570. План відгодівлі свиней по організаціях Тернопільської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 131.

571. План розведення домашньої птиці по Тернопільській області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 132.

572. План тракторних робіт по Тернопільській області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 134.

573. План основних агротехнічних заходів по селянських господарствах і колгоспах Тернопільської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 134 а.

574. План завозу мінеральних добрив для селянських господарств і колгоспів Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 135.

575. Постанова Тернопольського облвиконкому і Тернопольського обкому КП(б)У від 6 березня 1941 р. «Про розподіл обмінного фонду конюшини колгоспам області на посів весною 1941 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 136.

576. Рознарядка на видачу насіння конюшини в обмін на зернові та олійні культури колгоспам області на посів весною 1941 року // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 137.

577. План розміщення тиражу IV видання творів В. І. Леніна по містах і районах області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 143.

578. Титульний список капітальних робіт по Облуправлінню кінофікації на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 206.

579. Титульний список закінчення будівництва сільських шкіл Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 210.

580. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У і облвиконкому від 6 травня 1940 р. «Про видачу насінневої позики переселенцям, які прибули зі східних областей УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 176–178.

581. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 р. «Про роботу з молодими учителями» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 65–67.

582. Постанова бюро Тернопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 року «Про проведення Дня авіації 18 серпня 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 70.

583. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 р. «Про вивчення російської мови призовниками до Червоної Армії» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 71.

584. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 р. «Про хід відновлення сільських рад в селах колишньої прикордонної зони в Заліщицькому і Мельницькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 91.

585. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 р. «Про хід виконання хлібоздачі та натуроплати» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 95–96.

586. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 р. «Про виконання рішення бюро обкому КП(б)У від 13 червня 1940 року «Про стан тваринницьких ферм в колгоспах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 107–108.

587. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 року «Про роботу обласної ради Тосавіахіму» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 109.

588. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 р. «Про стан виявлення окремих (куркульсько-заможних) одноосібних господарств, що підлягають оподаткуванню сільгосподатком з обліком ринкових доходів у Збаразькому, Гусятинському і Теремовлянському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 111–112.

589. Постанова Тарнопольського облвиконкому і Тарнопольського обкому КП(б)У від 20 серпня 1940 р. «Про план посіву озимих культур на 1940–1941 рр. по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 128.

590. Постанова Тарнопольського облвиконкому і Тарнопольського обкому КП(б)У від 20 серпня 1940 р. «Про виключення населених пунктів, розташованих на колишньому кордоні з Румунією, з переліку населених пунктів, що входять у 800-метрову погранзону» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 124.

591. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 р. «Про проведення районних комсомольських зборів за підсумками рішень V пленуму ЦК ЛКСМУ» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 127.

592. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 р. «Про виконання Бережанським райкомом КП(б)У рішень обкому КП(б)У про організацію пропагандистської та агітаційної роботи в районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 151–152.

593. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 р. «Про стан випуску товарів широкого вжитку» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 153.

594. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 р. «Про підготовку до чергового призову в РСЧА по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 162–163.

595. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 23 серпня 1940 р. «Про хід реалізації Указу Президії Верховної ради СРСР від 26 червня 1940 року «Про перехід на 8-годинний робочий день, 7-денний тиждень і заборону самовільного звільнення робітників і службовців із підприємств і організацій» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 165–166.

596. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 листопада 1940 р. «Про роботу обласного управління зв'язку» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 63.

597. Постанова Тарнопольського облвиконкому і бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 4 травня 1941 р. «Про розвиток шляхового господарства Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 150–153.

598. Зведення витрат на будівництво та експлуатацію шляхів за місцевим бюджетом на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 154–177.

599. План використання в шляхових роботах трудової участі населення по Тернопольській області в 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 178–179.

600. Постанова Тернопольського облвиконкому і Тернопольського обкому КП(б)У від 3 квітня 1941 р. «Про план розвитку громадського тваринництва в колгоспах і план парування с-г тварин в 1941 році в колгоспах і селянських господарствах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 144–151.

601. План відгодівлі великої рогатої худоби по колгоспах Тернопольської області за 1941 рік (на 1 січня 1942 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 150.

602. План закупівлі племінної і продуктивної худоби колгоспами Тернопольської області на 1941 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 152.

603. План організації племінних ферм по колгоспах Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 153.

604. План пунктів штучного запліднення по колгоспах Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 154.

605. План будівництва і пристосування тваринницьких приміщень по колгоспах Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 155.

606. План злучки сільгосптварин в колгоспах і селянських господарствах Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 156.

607. План метизації сільгосптварин в колгоспах і одноосібних господарствах Тернопольської області на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 157.

608. План закупки і контракції продуктивної і племінної худоби «Племзаготконторою» в 1941 році по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 158–159.

609. План заготівлі кормів для сільгосптварин по колгоспах Тернопольської області в 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 160.

610. Постанова Тернопольського облвиконкому і Тернопольського обкому КП(б)У від 25 лютого 1941 р. «Про заходи боротьби з бактеріальним раком помідорів по Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 23.

611. Монастирський районний комітет КП(б)У, Тернопольська область. Протокол Перших районних партійних звітно-виборних зборів Монастирського району від 18 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–9.

612. Доповідь на Перших районних звітно-виборних зборах Монастирського партійного комітету 18 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 10–28.

613. Резолюція Перших районних звітно-виборних зборів більшовиків Монастирського району Тернопольської області 18 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 28–34.

614. Лист учасників Перших районних звітно-виборних зборів більшовиків Монастирського району Тернопольської області Першому Секретарю ЦК КП(б)У т. Хрущову М. С. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 33–34.

615. Звіт по роботу Монастирського райкому комсомолу за звітний період // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 32–39.

616. Постанова бюро Монастирського райкому КП(б)У від 31 березня 1940 року «Про затвердження сільськогосподарської артїлі в селі Швейкові Монастирського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 22–23.

617. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 31 березня 1940 року «Про затвердження підсобного господарства в селі Товстобаби Монастириського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 23.

618. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 5 травня 1940 року «Про стан підготовчої роботи до іспитів у школах району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 38.

619. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 5 травня 1940 року «Про підготовку шкіл району до 1940–1941 навчального року» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 100–101.

620. Постанова бюро Монастириського районного партійного комітету від 7 травня 1940 року «Про стан комунального господарства в районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 36–37.

621. Постанова бюро Монастириського районного партійного комітету від 7 травня 1940 року «Про стан посівної кампанії в районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 37–38.

622. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 17 травня 1940 року «Про стан місцевої промисловості» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 43–44.

623. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 17 травня 1940 року «Про стан роботи райспоживспілки Монастириського району» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 44.

624. Протокол засідання Монастириського районного партійного комітету від 7 вересня 1940 року. Кадрові питання (затвердження кандидатур) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 38–39, 41.

625. Протокол наради партійного, радянського і комсомольського активу при Монастириському райкомі КП(б)У від 27 червня 1940 року «Про підготовку реалізації позики третьої п'ятирічки (випуску третього року)» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 4.

626. Постанова бюро Монастириського райкому КП(б)У від 28 квітня 1941 року «Про роботу промартілей» // Держархів Тернопільської області. Ф. П-72. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 84.

627. Шумський районний комітет ЛКСМ України, Тернопольська область. Звіт Монастириського райкому ЛКСМ України про роботу в 1939–1940 звітному році. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-77. Оп.1. Спр. 2. Арк. 24–25.

628. Статистичне управління Тернопольської області. Постанова Тернопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про забезпечення паливом населення та організацій м.Тарнополь» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 145.

629. Постанова Тернопольської міської ради від 17 квітня 1940 року «Про стан контрольно-ревізійної роботи» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 57–58.

630. Постанова Тернопольської міської ради від 17 квітня 1940 року «Про хід реєстрації штатів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 59.

631. Склад міжвідомчої комісії з оздоровлення піонерів і школярів області влітку 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1 оп. 1. Спр. 105. Арк. 59.

632. Постанова Тернопольської міської ради від 17 квітня 1940 року «Про виділення приміщень для «Воєнторгу» м.Тарнополь» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 62.

633. Прокуратура Тернопольської області. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 9 січня 1940 року «Про заробітну плату і державне соціальне страхування робітників і службовців підприємств і установ в західних областях УРСР і БРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр.1. Арк. 17.

634. Наказ прокурора Союзу РСР № 873 «Про виплату заробітної плати вчителям» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр.1. Арк. 36.

635. Лист Народного комісара юстиції УРСР працівникам системи Наркомату юстиції УРСР «Про розгортання соціалістичного змагання в 1940 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 50.

636. Постанова ЦВК СРСР від 15 грудня 1928 року «Загальні основи землекористування і землевпорядкування» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 57–60.

637. Інструкція Управління народногосподарського обліку УРСР «Про всесоюзний перепис худоби і птиці» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1–7.

638. Постанова РНК СРСР від 17 січня 1941 року «Про затвердження типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців державних, кооперативних і громадських підприємств і установ» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1–2.

639. Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців державних, кооперативних і громадських підприємств і установ // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2–6.

640. Угода про соціалістичне змагання між колективами прокуратури Тарнопольської та Станіславської областей УРСР // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1–4.

641. Акт перевірки виконання і запровадження в життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року артiллю «Червоний прапор» Зборівського району (11 жовтня 1940 р.) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Спр. 105. Арк. 83.

642. Доповідна записка прокурора Тарнопольської області голові Тарнопольського облвиконкому, секретарю Тарнопольського обкому КП(б)У, прокурору УРСР т. Яченіну про порушення соціалістичної законності в колгоспах і сільських радах області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 73–74.

643. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 жовтня 1940 року «Про посилення протипожежних міроприємств у сільських місцевостях» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 10.

644. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 жовтня 1940 року «Про хід зяблевої оранки в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 11–12.

645. Клопотання райвиконкомів про накладення карантину на населені пункти, в яких розповсюджені інфекційні хвороби ВРХ, свиней та птиці // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 13.

646. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 жовтня 1940 року «Про підсумки перепису виноградних насаджень 1940 року по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 14–15.

647. Постанова Мельницького райвиконкому від 11 травня 1940 року «Про порядок запровадження місцевих податків і зборів з підприємств і організацій усуспільненого господарства та громадян на території Мельницького району в 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 1–4.

648. Акт обстеження Богутинівської сільської ради Зборівського району на законність протокольних ухвал і розпоряджень сільради від 9 березня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 2–3.

649. Акт перевірки протоколів засідань управи і Зборівської сільради та законності ухвал, винесених сільрадою, від 6 березня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 10–11.

650. Акт обстеження на законність протокольних постанов Метенівської сільської ради Зборівського району від 13–14 березня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 12.

651. Акт перевірки законності протокольних постанов Озерянської сільської ради Зборівського району від 22 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 25.

652. Акт перевірки законності протокольних постанов загальних зборів і засідань правління колгоспу ім. Леніна Зборівського району від 14 травня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 34.

653. Акт перевірки законності протокольних постанов загальних зборів і засідань правління колгоспу ім. Сталіна с. Ярчівці Зборівського району від 18 липня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 43.

654. Акт перевірки виконання та запровадження в життя Указу Президії Верховної Ради СРСР 26 червня 1940 року в столярній артілі «Червоний прапор» Зборівського району від 11 жовтня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 83.

655. Статистичні дані про число стахановців у торгівлі та громадському харчуванні станом на 1 січня 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 517. Арк. 2.

656. Звіт Тарнопольського Облторгу про підсумки обороту закладів громадського харчування в 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 517. Арк. 7.

657. Протокол засідання Копичинецького райвиконкому від 3 червня 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 519. Арк. 1–2.

658. Тарнопольська міська прокуратура, м. Тарнополь. Обвинувальний висновок по справі обвинувачення гр. Бубницької Євгенії Григорівни за ст. 135 КК УРСР // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 3.

659. Акт перевірки крамниці № 32 Тарнопольторгу від 10 липня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 5.

660. Постанова ВУЦВК і РНК УРСР «Про затвердження уставу про сільські суди» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 1–4.

661. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 13 січня 1940 року «Про роботу м'ясокомбінату» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 151–152.

662. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 13 січня 1940 року «Про громадське харчування в ресторанах, їдальнях і буфетах та їх санітарний стан» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 153–154.

663. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 13 січня 1940 року «Про затвердження списків будинків, які належать до націоналізації» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 154–156.

664. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про організацію Будинку немовлят і родильного будинку у м. Тарнополі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 141.

665. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про стан забезпечення пенсій інвалідів та переоблік інвалідів і стан будинків інвалідів міста» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 142.

666. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про стан дитбудинків в м. Тарнополі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 142–143.

667. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про необхідність організації в м. Тарнополь міського промислового комбінату» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 143–144.

668. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 січня 1940 року «Про забезпечення паливом населення та організацій м. Тарнополь» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 144–145.

669. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 лютого 1940 року «Про торгівлю хлібом і хлібобулочними виробами» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 116–117.

670. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 лютого 1940 року «Про роботу їдалень та ресторанів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 117–118.

671. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 лютого 1940 року «Про стан освоєння націоналізованих торговельних точок і порушення правил радянської торгівлі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 119.

672. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 лютого 1940 року «Про оцінку націоналізованих речей» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 6–8.

673. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 лютого 1940 року «Про роботу міської санітарної станції» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 131.

674. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 19 березня 1940 року «Розгляд заяв про невірну націоналізацію майна» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 86–87.

675. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 квітня 1940 року «Про роботу міської лікарні» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 60.

676. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 квітня 1940 року «Про художнє оформлення Тарнополя до 1 Травня 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 64.

677. План розміщення газетних вітрин по м.Тарнополю // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 61.

678. Обов'язкова постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 травня 1940 року «Про заходи для економного використання електроенергії» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 47.

679. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 17 травня 1940 року «Про стан контрольно-ревізійної роботи в м.Тарнополі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 47, 48.

680. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 липня 1940 року «Про стан роботи народних суддів першої і другої дільниці м.Тарнополя» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 87–88.

681. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 липня 1940 року «Про затвердження бюджету на 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 88–89.

682. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 липня 1940 року «Про стан розгляду скарг трудящих відділами міської ради» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 88–90.

683. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 липня 1940 року «Про зменшення управлінських витрат по відділах міської ради» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 90.

684. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 8 липня 1940 року «Про протести обласного прокурора на постанови міської ради» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 90–93.

685. Протокол засідання інвентаризаційної комісії при державній фабриці музичних інструментів Тарнопольського міськпромкомбінату від 2 січня 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. оп. 1. Спр. 150. Арк. 30.

686. Акт перевірки бухгалтерських документів Тарнопольської фабрики музичних виробів прокурору м.Тарнополя 17 січня 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. оп. 1. Спр. 150. Арк. 28–29.

687. Список незаконно оформлених документів бухгалтерією Тарнопольської фабрики музичних інструментів за 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. оп. 1. Спр. 150. Арк. 32.

688. Пояснювальна записка головного бухгалтера Тарнопольської фабрики музичних виробів прокурору м.Тарнополя 17 квітня 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-9. оп. 1. Спр. 150. Арк. 42.

689. Тернопільський державний педагогічний інститут ім. Ярослава Галана. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про надання коштів організаціям та установам бюджетної сфери» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1–6.

690. Наказ № 6381 заступника Наркома освіти УРСР від 15 грудня 1939 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп.3. Спр. 1. Арк. 1.

691. План роботи кафедри літератури Кременецького державного учительського інституту на I семестр 1940–1941 навчального р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1–2.

692. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кременецького державного учительського інституту за 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1–4.

693. Положення про столярну майстерню педагогічного інституту // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп.3. Спр. 1. Арк. 2.

694. Лист дирекції Кременецького державного учительського інституту до дирекції бібліотеки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп.3. Спр. 1. Арк. 3.

695. Лист дирекції Кременецького державного учительського інституту від 22 серпня 1940 року до Тарнопольського облвиконозв'язку про виділення будівельних матеріалів // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп.3. Спр. 1. Арк. 4.

696. Лист дирекції бібліотеки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка до дирекції Кременецького державного учительського інституту (з додатком) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-21. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 7–12.

697. Виконком Тарнопольської обласної ради депутатів трудящих. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 23 грудня 1939 року «Про виділення коштів для проведення святкування 22-ої річниці ВЧК» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 2.

698. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 23 грудня 1939 року «Про вибіркове обстеження селянських господарств» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 1.

699. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 грудня 1939 року (про проведення новорічних ялинок) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 3–4.

700. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 27 грудня 1939 року «Про фінансування вибіркового обстеження селянських господарств» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 5.

701. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про надання грошей для обласних організацій і установ» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 1.

702. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про склад членів міської ради м.Тарнополя» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 2.

703. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про розгортання радянської та кооперативної торгівлі в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 2–3.

704. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про розподіл поміщицьких і монастирських земель і підготовку до весняної посівної кампанії» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 2–3.

705. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про стан тваринництва в області і боротьбу з різними захворюваннями» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 3–5.

706. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про стан шляхів по Тарнопольській області та готовність їх до зими» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 5.

707. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про виплату зарплати вчителям та іншим категоріям робітників» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 5–6.

708. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про організацію державного рибного тресту Наркомрибпрому УРСР в м.Тарнополі на базі конфіскованих водоймів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 6–7.

709. Заходи по підготовці вчительських конференцій у січні 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 4–7.

710. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про впорядкування мешкання та пересування чужоземців, які перебувають на території Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 7–8.

711. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про завершення першого півріччя та організацію роботи в другому півріччі 1939–1940 навчального року» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 8–9.

712. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про прописку і виписку громадян м. Тарнополя і повітів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 9–10.

713. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про початок роботи, тривалість робочого дня та вихідні дні в державних і кооперативних установах м.Тарнополя і Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 10.

714. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 року «Про складання проекту обласного бюджету на 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 10.

715. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про стан охорони здоров'я трудящих області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 10–11.

716. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про створення обласної та повітових санепідемстанцій» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 11.

717. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 20 грудня 1939 р. «Про затвердження керівників відділів і управлінь облвиконкому» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 11–12.

718. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 17 січня 1940 року «Про порядок забезпечення паливом потреб районів і обласних організацій» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 3. Арк. 2.

719. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 січня 1940 р. «Про організацію Облавтотресту Наркомату автомобільного транспорту» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 3. Арк. 5.

720. Постанова Тернопольського облвиконкому від 2 січня 1940 року «Про порядок і строки реєстрації народжень і смерті» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 20–21.

721. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про контрольні цифри обласного бюджету по видатках на 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 3–8.

722. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про роботу комісії в справах біженців із території Польщі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 8.

723. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про розгортання роботи та виконання планів місцевої промисловості» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 8–10.

724. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про стан санітарного впорядкування населених пунктів області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 10–11.

725. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про виконання постанови ЦК РКП(б) і РНК УРСР від 27 листопада 1939 року про утворення мережі «Заготзерно» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 12–13.

726. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про заходи по боротьбі з ящуром» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 13–14.

727. Заходи матеріально-технічного забезпечення Тернопільської педагогічної школи // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 14.

728. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про стан і роботу Облвідділу зв'язку» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 14–15.

729. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 січня 1940 року «Про організацію відділів запису актів громадянського стану» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 21–25.

730. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про організацію при міських і районних радах промислових комбінатів Облмісцевпрому в Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 2.

731. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про розгортання торгівлі на селі системою споживкооперації» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 2–4.

732. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 р. «Про кінофікацію області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 4–5.

733. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про стан пекарень та постачання хліба населенню м.Тарнополь» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 5–6.

734. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про націоналізацію, облік і збереження державних фондів по Борщівському повіту» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 6–7.

735. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про ліквідацію неписьменності і малописьменності серед допризовного контингенту районів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 7.

736. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 січня 1940 року «Про наслідки перевірки правильності витрачання Облшляхвідділом коштів місцевого бюджету за IV квартал 1939 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 8.

737. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 25 липня 1940 р. «Про результати торгівлі на селі системою споживчої кооперації» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 3–4.

738. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про стан і впорядкування комунального господарства в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 2–3.

739. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 р. «Про роботу обласного комітету фізичної культури» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 4.

740. Заходи протидії епідемії ящуру та умов населених пунктів Кременецького, Підгаєцького, Чортківського і Копичинецького районів // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 7–8.

741. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про хід організації облконтори «Укрторгплодоовоч» та стан заготівель картоплі в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 5.

742. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про стан обмолоту хліба» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 5–6.

743. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про організацію обласної контори «Сільгосппостачання» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 7.

744. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про організацію обласної контори «Сортонасіннеовоч» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 9.

745. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 5 лютого 1940 року «Про організацію Держтрудошадкас по Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 10.

746. Склад міжвідомчої комісії з оздоровлення дітей області в 1940 році. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 4.

747. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 лютого 1940 р. «Про відведення лісосічного фонду Наркомліспрому УРСР та Обллісопромсоюзу» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 11.

748. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 лютого 1940 р. «Про фінансування заходів по радіофікації райцентрів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 18.

749. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про запровадження протипожежних міроприємств по Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 9. Арк. 13–14.

750. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про впорядкування лісового господарства в Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 3–6.

751. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про розгортання рубок догляду лісгоспами в Тернопольській області для забезпечення паливом та лісоматеріалами місцевих потреб» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 5–6.

752. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про впорядкування архівної справи по Тернопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 7–8.

753. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про оздоровлення дітей в 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 14–15.

754. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про забезпечення шкіл Тернопольської області педагогічними кадрами на 1940–1941 навчальний рік» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 9–10.

755. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1940 року «Про організацію Інституту удосконалення вчителів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 10.

756. План будівництва середніх шкіл у містах Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 29.

757. Розподіл сільгоспмашин на 1940 рік для МТС першої черги по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 103.

758. Зведені відомості про ліси місцевого значення Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 23–25.

759. План капітальних робіт по шкільному будівництву та комунальному господарству на другий квартал 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 10. Арк. 29–30.

760. План капітальних робіт по державній торгівлі Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 37.

761. Список телефонізації сільських рад і МТС в 1940 році по Тернопольському управлінню зв'язку // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 78–79.

762. Список сільських рад і МТС для телефонізації в 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 79.

763. Мережа стаціонарних дитячих садків по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 14–15.

764. Мережа сезонних дитячих садків по області на літній період 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 15–16.

765. План капітальних робіт по державній торгівлі Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 37.

766. План капітальних робіт по Облмісцевпрому на I квартал 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 27.

767. План капітальних робіт по Облмісцевпрому на II квартал 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 43.

768. Зведений план капітальних робіт по Тернопольській області на I квартал 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 26.

769. Мережа та контингент дитячих будинків на території Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 17–19.

770. Список каменоломень по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 53–58.

771. Тарифи на комунальні платежі по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 71–75.

772. Гуртова продукція і головні вироби по Облпромраді на II квартал 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 11. Арк. 31–44.

773. Графік ремонту молотарок по районах Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 34.

774. Графік ремонту парових локомотивів і двигунів по районах Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 35.

775. Графік ремонту збиральних машин по районах Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 36.

776. Графік ремонту зерноочисних машин по районах Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 37.

777. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про підготовку радянських кадрів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 30–31.

778. Заходи по підготовці радянських кадрів Тернопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 31.

779. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про охорону стаціонарного врожаю 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 2.

780. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про хід ремонту цукрового заводу «Поділля» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 11–12.

781. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про виконання рішень облвиконкому Тернопольською міською радою по комунальному господарству» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 20–22.

782. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про стан укомплектування штату податкових агентств по області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 23.

783. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 червня 1940 р. «Про план-графік ремонту збиральних машин по колгоспах, МТС і селянських господарствах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 25–29.

784. Постанова Тернопольського облвиконкому від 25 серпня 1940 р. «Про поширення постанови ЦВК і РНК УРСР від 2 грудня 1937 року «Про обов'язкову трудову участь людності, яка працює в сільському господарстві, на будівництві та ремонті шосейних і ґрунтових шляхів» на території Тернопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 40.

785. Постанова Тернопольського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 24 лютого 1941 р. «Про організацію школи ФЗН будматеріалів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 106–107.

786. Постанова Тернопольського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 24 лютого 1941 р. «Про забезпечення робочою силою оборонного залізничного будівництва» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 108–109.

787. Постанова президії Тернопольського облвиконкому від 16 червня 1940 р. «Про трудове навчання в галузі сільського господарства вихованців дитячих будинків» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 15. Арк. 11–12.

788. План апробації зернових і трав'яних культур по Тернопольській області на 1940 рік (колгоспи та селянські господарства) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 18.

789. План держзакупівель сіна і соломи по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 16. Арк. 26.

790. Положення про міський відділ торгівлі // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 17. Арк. 67–72.

791. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 травня 1940 р. «Про правила рибальства» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 17. Арк. 6–7.

792. План-графік ремонту збиральних сільгоспмашин в 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 17. Арк. 26–27.

793. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 17 липня 1940 р. «Про підготовку до складання народногосподарського плану на 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 17. Арк. 3–4.

794. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 липня 1940 р. «Про стан проведення сільськогосподарського податку в Золотопотікському і Тлустенському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 17. Арк. 49–50.

795. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 27 липня 1940 р. «Про незаконні дії Бережанського райвиконкому у справі проведення радіофікації» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 18. Арк. 28.

796. Справка про стан підготовки технікумів і шкіл до навчального 1940/41 року по підготовці сільськогосподарських кадрів станом на 1 серпня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 18. Арк. 45–50.

797. Формування мережі ветеринарного обслуговування // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 19. Арк. 40–43.

798. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 вересня 1940 р. «Про кінофікацію області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 4.

799. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 вересня 1940 р. «Про видачу трудових книжок працівникам в районах і містах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 33–34.

800. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 жовтня 1940 р. «Затвердження учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки Іванівську МТС Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 35.

801. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 жовтня 1940 р. «Затвердження учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки колгоспників-передовиків Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 36.

802. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 жовтня 1940 р. «Затвердження учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки передовиків колгоспних ферм Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 34.

803. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 жовтня 1940 р. «Затвердження учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки передових колгоспів Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 20. Арк. 33.

804. Статут Тарнопольської державної обласної філармонії // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 57–58.

805. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 вересня 1940 р. «Про розподіл борошна по області на вересень 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 15–16.

806. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про Перехідний Червоний Прапор Тарнопольського облфінвідділу» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 17.

807. Положення про Перехідний Червоний Прапор Тарнопольського облфінвідділу» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 18.

808. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про утворення Обласного Комунального банку» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 37.

809. Статут Обласного Комунального банку // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 38–42.

810. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про стан політосвітньої роботи в Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 48–49.

811. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про хід виконання Почаївським і Збаразьким райвиконкомом Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року «Про перехід на 8-годинний робочий день, на 7-денний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств і установ» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 50–51.

812. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про виконання підприємствами Тарнопольської області постанови Економради при РНК СРСР від 29 травня 1940 року «Про заходи поліпшення збору, збереження та переробки другорядних кольорових металів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 52.

813. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 16 вересня 1940 р. «Про санітарно-епідемічний стан області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 55–56.

814. План ремонту тракторів «У-2», «СТЗ- НАП», іномарок і закріплення моторів капітального ремонту до МТ-1 по МТС I порядку Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 28–31.

815. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Про план заготівлі пушини і борової дичі на зимовий сезон 1940–1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 19–21.

816. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Затвердження плану осінньо-зимового ремонту тракторів у 1940–1941 рр.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 27–30.

817. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Про виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 липня 1940 року «Про заборону самовільного залишення роботи трактористами і комбайнерами, які

працюють в машинно-тракторних станціях» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 25.

818. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Про план закупівлі хутра по районах Тарнопольської області під час зимового сезону 1941 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 19–21.

819. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 вересня 1940 р. «Про стан телефонізації сільрад і МТС радіофікації м.Тарнополя і м.Чорткова» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 39.

820. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 11 травня 1940 р. «Про покращення кінообслуговування сільського населення» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 12.

821. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 5 жовтня 1940 р. «План посіву і посадки овочевих культур і кормових коренеплодів на насіння в колгоспах Тарнопольської області на весну 1941 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 28–31.

822. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 10 жовтня 1940 р. «Про проведення обласної олімпіади самодіяльного мистецтва, присвяченої 23-ій річниці Великої Жовтневої Соціалістичної революції» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 10.

823. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 10 жовтня 1940 р. «Про організацію команди «РУД» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 11.

824. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 11 жовтня 1940 р. «Про зняття Будинку інвалідів з фінансування міськбюджету Тарнопольської міськради на обласний бюджет» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 24.

825. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 жовтня 1940 р. «Хід виконання Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 13 вересня 1940 року про комплектування тваринницьких ферм і підготовку до зимівлі худоби в колгоспах

Кременецького і Вишневецького районів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 27.

826. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 жовтня 1940 р. «Про хід копання та вивезення цукрового буряка у Великоборківському та Збаразькому районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 29.

827. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Виконання плану капітального будівництва по Тарнопольській області за 9 місяців і про заходи по забезпеченню виконання плану в IV кварталі 1940 року» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 24–25.

828. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 жовтня 1940 р. «Про розгортання мережі охорони здоров'я 1940 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 25–26.

829. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Стан підготовки до виборів у місцеві ради по Новосільському і Зборівському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 27.

830. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Про план заготівель родового насіння дефіцитних городніх культур і кормових коренеплодів облфілією «Сортнасіннеовоч» в колгоспах області з урожаю 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 28.

831. План заготівель Тарнопольською облфілією «Сортнасіннеовоч» городніх культур та кормових коренеплодів з урожаю 1940 року в колгоспах і сільрадах Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 29.

832. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Про стан архівного господарства в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 30–31.

833. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Виконання бюджету за 9 місяців по м.Тарнополю» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 32–36.

834. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. «Про затвердження учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 33.

835. Кошторис на проведення обласних курсів радянського будівництва (голів сільрад) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 53.

836. Гуртова продукція і головніші вироби промисловості Обллегпрому на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 82.

837. Гуртова продукція і головніші вироби промисловості Облхарчпрому на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 83–85.

838. Гуртова продукція і головніші вироби промисловості Облмісцевпрому на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 86–89.

839. Гуртова продукція і головніші вироби промисловості Облпромбудматеріалів на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 90.

840. Гуртова продукція і головніші вироби промисловості Облпромради на 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 91–94.

841. Типовий статут млинарського промислового комбінату (райmlinпромкомбінату), що є в безпосередньому віданні райвиконкому // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 48–50.

842. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 липня 1940 р. «Про план роздрібного товарообороту та обороту громадського харчування на IV квартал 1940 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 41–42.

843. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 листопада 1940 р. «Про організацію в районах райmlinпромкомбінатів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 47.

844. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 листопада 1940 р. «Про стан роботи бібліотек області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 33–34.

845. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 листопада 1940 р. «Про виконання рішення Економради при РНК УРСР від 16 серпня 1940 року про видачу трудових книжок працівникам в західних областях УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 34.

846. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 листопада 1940 р. «Про організацію плодородсадників у Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 40–41.

847. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 листопада 1940 р. «Про виконання рішення РНК СРСР та ЦК ВКП (б) від 16 березня 1940 року про організацію державних машинно-тракторних станцій в західних областях УРСР» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 46.

848. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 листопада 1940 р. «Про організацію управління підприємств молочної промисловості в Тарнопольській області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 56.

849. Положення про їдальню Тарнопольторгу при Тарнопольському облвиконкомі // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 57–58.

850. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 грудня 1940 р. «Про надання знижок по сільгосподатку селянським господарствам Тарнопольської області по ст. 36 Закону від 1 вересня 1939 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 26. Арк. 30.

851. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 31 грудня 1940 р. «Про заготівлю льоду для потреб торгівлі та громадського харчування на літній сезон 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 26. Арк. 62–63.

852. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 20 травня 1940 р. «Про стан торгівлі в Підволочиському та Скалатському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 10–11.

853. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про ліквідацію безкорівності дворів колгоспників і бідняцьких селянських господарств області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 5.

854. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про підготовку технічної бази «Укрплодоовоч» до прийому овочів врожаю 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 12–13.

855. План закупівлі корів і телиць для ліквідації безкорівності дворів колгоспників і бідняцьких селянських господарств і розподіл кредитів на цей захід по районах Тарнопольської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 18.

856. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про виробництво підков у місцевій промисловості, промкооперації та колгоспах Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 6–7.

857. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про обласний історико-краєзнавчий музей» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 7.

858. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про роботу Геленківської МТС Козівського району в 1941 році» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 8–9».

859. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 26 травня 1941 р. «Про зміну касового плану виконання бюджету на II квартал 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 14.

860. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 7 січня 1941 р. «Про додаткове фінансування навчальних закладів» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 29. Арк. 1–4.

861. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 січня 1941 р. «Про виконання плану відгодівлі свиней при підприємствах громадського харчування в 1940 році та план відгодівлі на 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 25–27.

862. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 січня 1941 р. «Про впорядкування кладовищ в містах і селах Тернопільської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 23–24.

863. План організації артілей і ремонтних пунктів по Облпромраді // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 65–69.

864. Гуртова продукція по Облкоопінспіці на I квартал 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 63.

865. Постанова Тернопольського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 14 лютого 1941 р. «Про затвердження плану виробництва на I квартал 1941 року по місцевій промисловості і промкооперації» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 45–48.

866. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 лютого 1941 р. «Про стан торгівлі в м.Чортків і Чортківському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 24.

867. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 лютого 1941 р. «Про підготовку підсобного господарства цукрозаводу «Поділля» до весняної сівби 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 30.

868. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 лютого 1941 р. «Про організацію громадських парувальних пунктів великої рогатої худоби в селах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 70.

869. Список кінотеатрів області на озвучення в 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 44.

870. Постанова Тернопольського облвиконкому від 24 лютого 1941 р. «Про стан конєпоголів'я у колгоспах і одноосібних господарствах Тернопільської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 32. Арк. 10–11.

871. Постанова Тернопольського облвиконкому від 24 лютого 1941 р. «Про проведення перепису соціалістичної і приватної промисловості» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 32. Арк. 12–13.

872. План закріплення торфомасивів за торфодобувними організаціями Тернопольської області для проведення дослідних робіт в 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 32. Арк. 21–22.

873. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 березня 1941 р. «Про роботу сільських клубів і бібліотек в області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 14–17.

874. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 березня 1941 р. «Про організацію заказників на території Тернопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 21.

875. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 березня 1941 р. «Про стан охорони здоров'я та медичного обслуговування в Монастириському районі» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 19.

876. Рознарядка на видачу конюшини в обмін на зернові та олійні культури колгоспам області на посів весною 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 44.

877. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 березня 1941 р. «Про розподіл насінневої позики колгоспам для весняного сіву 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 45.

878. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 березня 1941 р. «Про розподіл короткотермінових кредитів для колгоспів на березень 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 46–47.

879. Перелік головних виробів підприємств Облпромради на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 78–79.

880. Постанова Тернопольського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 13 березня 1941 р. «Про додатковий план випуску продукції на 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 80.

881. Постанова Тернопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про сплату грошей за навчання в школах з нетрудового елементу» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 59.

882. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про оздоровлення дітей області в 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 23–24.

883. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про забезпеченість насінням городніх культур колгоспів, радгоспів і селянських господарств області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 25–26.

884. Головніші вироби промисловості Облпромбудматеріалів на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 70.

885. Головніші вироби промисловості Обллегпрому на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 70 а.

886. Головніші вироби промисловості Облхарчопрому на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 71.

887. Головніші вироби промисловості Облмісцевпрому на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 72–73.

888. Головніші вироби промисловості Обллісопромсоюзу на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 72 а–73 а.

889. Головніші вироби промисловості Облкоопінспілки на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 73 а–74.

890. Головніші вироби промисловості Облпромради на березень 1941 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 75–77.

891. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 13 березня 1941 р. «Про план випуску продукції на березень місяць 1941 року в натуральному виразі по місцевій промисловості Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 69–70.

892. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва з селянських господарств Тарнопольської області в 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 21–22.

893. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про виконання рішень виконкому облради та обкому КП(б)У від 14 лютого 1941 року про розвиток харчової промисловості» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 40–41.

894. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про стан хлібопечення і торгівлі хлібом по області в 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 42–43.

895. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про підготовку до весняної посівної кампанії радгоспу «Бекердорф» Підгаєцького району» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 44.

896. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про затвердження кандидатів на Всесоюзну сільськогосподарську виставку в 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 64.

897. Постанова президії Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 року «Про неправильне віднесення Підгаєцьким райвиконкомом господарства громадянина Колодницького М. Р. с.Сільця до куркульських господарств» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 65.

898. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 15 березня 1941 р. «Про розподіл насінневої позики колгоспам області на потреби весняного сіву 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 81–82.

899. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 березня 1941 р. «Про організацію Обласного драматичного театру і обласної філармонії» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 18.

900. План розподілу паперу з фондів I кварталу 1941 року по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 13.

901. Постанова Тарнопольського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 20 березня 1941 р. «Про підготовку в 1941 році в школах ФЗН робітників масових професій для залізничного будівництва Наркомату шляхів сполучення» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 77–79.

902. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 березня 1941 р. «Про план роздрібного товарообороту та обороту громадського харчування державно-кооперативної торгівлі Тарнопольської області на 1941 р.» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 19–22.

903. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 25 березня 1941 р. План роздрібного товарообороту на I квартал 1941 року по районах Тарнопольської області в розрізі торговельних організацій» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 23–24.

904. План обороту громадського харчування на 1941 рік по районах Тарнопольської області в розрізі торговельних організацій // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 25–26.

905. Постанова Тарнопольського облвиконкому від 31 березня 1941 р. «Про відкриття додаткової мережі снігозаготівельних пунктів по районах Тарнопольської області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 15.

906. Постанова обласної наради секретарів та інструкторів виконкомів районних і сільських рад, голів виконкомів сільських рад і голів постійно діючих комісій рад депутатів трудящих Тарнопольської області від 24 березня 1941 року «Про стан і завдання організаційно-масової роботи рад» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 8–11.

907. План розподілу кам'яного вугілля на квітень місяць 1941 року по Тарнопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 87.

908. План по праці на 1941 рік по існуючих рай(міськ)харчопромкомбінатах // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 24.

909. План по праці на 1941 рік по новоорганізованих рай (міськ) харчо промкомбінатах // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 25–26.

910. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 травня 1941 р. «Про затвердження плану ремонту збиральних машин по МТС і колгоспах області» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 37. Арк. 28–38.

911. Постанова Тернопольського облвиконкому від 5 травня 1941 р. «Про будівництво шкіл в Тернопольському і Новосільському районах» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 37. Арк. 39.

912. Розподіл дров на II квартал 1941 року по Тернопольській області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 38. Арк. 14.

913. Відпускні ціни на вироби промисловості Тернопольського облмісцевпрому // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 39. Арк. 21–22.

914. Постанова Тернопольського облвиконкому від 16 червня 1941 р. «Про стан фінансування соціально-культурних заходів і розгортання мережі установ, підпорядкованих обласним відділам народної освіти та охорони здоров'я» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 39. Арк. 21–24.

915. Постанова Тернопольського облвиконкому від 16 червня 1941 р. «Про порушення бюджетними установами області постанов Раднаркому СРСР від 25 грудня 1937 року Раднаркому УРСР від 27 грудня 1940 року про передплату періодичної літератури» // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 39. Арк. 39.

916. Список новоутворених районів Тернопольської області, яким передбачаються витрати на організаційні заходи // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 91. Арк. 16.

917. Короткий літопис подій діяльності Тернопільської обласної організації КП України (1939–1967 рр.) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-319. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 1–7.

918. Міська поліклініка // Вільне життя. 30 жовтня (№ 24). 1939. С. 4.

919. Цифри і факти // Вільне життя. 1 травня (№ 90). 1940. С. 3.

920. Сміцький С. Місто міняє своє обличчя // Вільне життя. 23 квітня (№ 84). 1940. С. 3.

921. Із звітної доповіді секретаря Тернопільського обкому КП(б)У тов. Компанця І. Д. // Вільне життя. 25 квітня (№ 86). 1940. С. 3.
922. Розуменко. За рік радянської влади // Вільне життя. 15 вересня (№ 206). 1940. С. 3.
923. Гірський І. Ветеринарна справа в області // Вільне життя. 15 листопада (№ 256). 1940. С. 4.
924. Фалендиш. В оновленій школі // Вільне життя. 17 січня (№ 14). 1940. С. 2.
925. Загоруйко Р. Шириться сітка ветеринарних лікарень // Вільне життя. 25 січня (№ 19). 1940. С. 3.
926. Шляхом вождя // Вільне життя. 27 січня (№ 21). 1940. С. 2.
927. Впорядковане місто // Вільне життя. 26 січня (№ 20). 1940. С. 4.
928. Учительський інститут // Вільне життя. 18 лютого (№ 31). 1940. С. 4.
929. Оголошення // Вільне життя. 23 березня (№ 59). 1940. С. 4.
930. Нова школа // Вільне життя. 13 березня (№ 50). 1940. С. 4.
931. Нові педагоги // Вільне життя. 14 квітня (№ 77). 1940. С. 4.
932. Калібабчук Ф. Випуск п'ятимісячних курсів перепідготовки вчителів // Вільне життя. 25 серпня (№ 188). 1940. С. 2.
933. Виступ Голови ради народних комісарів Корнійця Л. Р. // Комуніст. 17 вересня (№ 216). 1940. С. 2.
934. Лебедева. Работа с общественно-политической и научно-популярной книгой // Красный библиотекарь. Июль–август (№ 4). 1940. 62 с.
935. Як колись жили робітники Кременця // Сталінським шляхом. 25 вересня (№ 1). 1939. С. 3.
936. Як жили робітники, шевці за польського панування // Сталінським шляхом. 30 вересня (№ 3). 1939. С. 2.
937. Село хоче жити інакше // Сталінським шляхом. 8 жовтня (№ 7). 1939. С. 3.
938. Кременецька школа механізації // Сталінським шляхом. 25 грудня (№ 32). 1939. С. 3.

939. Відомість про успішність учнів 7 класу середньої школи № 1 в м. Кременець за шкільний рік 1939–1940.

940. Организация письменных работ в средней школе. Методические рекомендации.

941. Протоколи засідань методичного об'єднання вчителів російської мови і літератури шкіл м. Кременець за 1940–1941 н. р.

942. Соціалістичні перетворення на Кременеччині: цифри і факти за 1939–1967 рр. Альбом. Кременець, 1967. 47 с.

943. Постанова ЦК КП(б)У про затвердження питань, пов'язаних із встановленням радянської влади в Західній Україні // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 513. Арк. 162; 196–197; 232–234.

944. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження перших секретарів райкомів партії Тарнопольської області // ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 597. Арк. 1–4.

945. Лист секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова до секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна щодо затвердження уповноважених з питань організаційно-партійної роботи в західних областях України // Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ України у Львові). Ф. 859. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 52.

946. Постанова Військової Ради Українського фронту про затвердження обласних Тимчасових управлінь у воєводствах Західної України // Вільна Україна (Львів). 4 жовтня. 1939. С. 2.

947. Постанова ЦК КП(б)У 4 жовтня 1939 року // ЦДІАЛ України. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 29.

948. Постанова Військової Ради Українського фронту про затвердження комітету по організації виборів Народних Зборів Західної України // Вільна Україна (Львів). 6 жовтня. 1939. С. 1.

949. Зведення видатків на охорону здоров'я по Тарнопольській області на 1940 рік // Місцеві бюджети Тарнопольської області на 1940 рік. Тернопіль: Видання Тернопільського облфінвідділу, 1940. 114 с. С. 100–108.

950. Зведення видатків на народну освіту по Тернопольській області в 1940 році // Місцеві бюджети Тернопольської області на 1940 рік. Тернопіль: Видання Тернопільського облфінвідділу, 1940. 114 с. С. 84 – 87.

951. Посівні площі Тернопольської області на 1940 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 177.

952. Посівні площі Тернопольської області на 1940 рік // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк.178.

953. Мережа медичних закладів Тернопільщини (на квітень 1940 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 95.

954. Мережа шкіл Тернопільської області (на квітень 1940 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 92.

955. Підприємства Тернопольської області (на квітень 1940 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 74.

956. Промислова кооперація Тернопільщини (на квітень 1940 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 74.

957. Керівники партійно-державних структур Тернопільської області: за матеріалами I Тернопільської обласної конференції (23–25 квітня 1940 р. // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 156–159.

958. Керівники відділів та управлінь Тернопільського облвиконкому (станом на 20 грудня 1939 року) // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 11–12.

959. Адміністративні райони Тернопольської області згідно з постановою бюро Тернопільського обкому КП(б)У та президії облвиконкому (від 20 грудня 1939 року // Держархів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17–23.

960. Кравчук Л. В. Соціалістична трансформація сільського господарства Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Серія: Історія. Вип.1.Ч.1. С. 102–108.

961. Кравчук Л. В. Колгоспне будівництво на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1940 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2017. Вип.12. С. 72–76.

962. Кравчук Л. В. «Радянізаційні процеси в господарстві Тернопільської області (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка / за заг. ред. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Серія: Історія. Вип. 2. Ч. 2. С. 28–33.

963. Кравчук Л. В. Впровадження радянської ідеології в суспільне життя Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2016. Вип. 107 (4). С. 71–75.

964. Кравчук Л. В. Становище медицини на Тернопільщині в період 1939–1941 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Серія: Історія. Ч. 2. С.77–80.

965. Кравчук Л. В. Кооперативний рух в Західній Україні в 1930–1940-х рр. ХХ ст. Вплив радянізації // Збірник наукових праць Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Серія: Історія. Вип. 12. С. 287–290.

966. Кравчук Л. В. Радянізація освіти Тернопільщини в 1940-х роках. Ідеологічні і методичні аспекти // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол.ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 99. С. 39–41.

967. Кравчук Л. В. Радянізація системи освіти та її кадровий потенціал у новоствореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 102. С. 90–92.

968. Кравчук Л. В. Номенклатурні аспекти управління освітньо-виховним процесом в період утвердження радянської влади у західній Україні (вересень

1939 – червень 1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 103. С. 32–35.

969. Кравчук Л. В. Перебудова медицини Тернопільщини в процесі радянзації краю (вересень 1939–1941 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Серія: Історія. Вип. 2. Ч. 4. С. 31–35.

970. Кравчук Л. В. Матеріальне забезпечення закладів освіти Тернопільщини в ході радянзації краю 1939–1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 96. С. 84–87.

971. Кравчук Л. В. Соціалістичне реформування невиробничої сфери медицини Тернопільщини в період 1939–1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 104. С. 44–48.

972. Кравчук Л. В. Русифікація системи освіти в період радянзації Тернопільщини в 1940–1941 рр. // Збірник наукових праць Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Серія: Історія. Вип. 16. С. 220–225.

973. Кравчук Л. В. Радянська система освіти та її кадровий потенціал в новоутвореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 102 (11). С. 90–92.

974. Кравчук Л. В. Формування матеріально-технічної бази новостворених закладів освіти в ході радянзації Тернопільщини в період 1939–1941 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Серія: Історія. Вип.1. Ч. 3. С.197–202.

975. Кравчук Л. В. Партійне керівництво сферою духовної культури на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр. // Науковий вісник: збірник

наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2016. Вип. 106 (3). С. 69–72.

976. Кравчук Л. В. Матеріальне становище медицини як фактор впровадження радянського способу життя на окупованих землях Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2016. Вип. 105 (2). С. 60–63.

977. Кравчук Л. В. Функціонування медичних закладів Тернопільщини в процесі радянзації краю (вересень 1939 – червень 1941 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2016. Вип. 45. С. 207–210.

978. Кравчук Л. В. Преса як засіб радянзації Тернопільщини в період радянської окупації (вересень 1939 – червень 1941) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 161–164.

979. Кравчук Л. В. «Нова» Тернопільська преса як засіб радянзації краю у вересні 1939 – червні 1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 119(4). С. 82–85.

980. Кравчук Л. В. Культосвітня діяльність та завдання бібліотек і сільських клубів та кінофікації в ході радянзації Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 118(3). С. 72–74.

981. Кравчук Л. В. Розвиток мистецької культури на Тернопільщині в процесі радянзації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр. // Науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 122(7). С. 33–35.

982. Кравчук Л. В. Політика радянської влади у медичній галузі Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Virtus*. № 20 2018. С. 97–101.

983. Кравчук Л. В., Кадобний Т. Б., Кравчук Л. О. Трансформаційні процеси на Тернопільщині 1939–1941 роках як фактор формування у студентів-медиків

почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю. Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я України. № 3(77). 2018. С. 36–43.

984. Кравчук Л. В. «Становище тваринництва Тернопільської області в системі колективного господарювання у 1940-1941 рр.» науковий вісник: збірник наукових праць / гол.ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2019. – вип.145., №6 – с. 75-80.

985. Крісков А. А. Рецензія на монографію: Кравчука Л.В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 39-червень 1941. Р.р.), Тернопіль. Укрнакнига.2017.600с. .» науковий вісник: збірник наукових праць / гол.ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2019. – вип.146., №7 ч.1 – с. 135-137.

986. Кравчук Л. В., Коваленко Р. О. Політика радянської влади у сфері кіно і театрі як інструментарію запровадження комуністичної ідеології на Тернопільщині в період вересня 1939 - червня 1941 рр. .» науковий вісник: збірник наукових праць / гол.ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2019. – вип.148., №9 – с. 38-44.

ДОДАТКИ

Додаток А

Про мітинг населення м. Катербурга з приводу зустрічі бійців Червоної армії

СТАЛІНСЬКИМ ШЛЯХОМ

23 вересня 1939 року

Інформаційний відділ

Утворено Тимчасове Управління м. Кременця.

23 вересня утворено тимчасове управління міста Кременця. У склад Тимчасового Управління увійшли т. т. Кіріянков — представник політуправління армії, Коваленко — представник наркомату внутрішніх справ, Лерер — представник від інтелігенції м. Кременця, Мокрицький — представник від робітників електростанції.

Тимчасове Управління міста Кременця на своєму засіданні розподілило обов'язки серед членів та намітило ряд міроприємств, що до нормальної роботи у місті, як торговля, робота шкіл і інше.

Також утворені комітети в білихків і середників у селах: Вишневець, Катербург аналогічно також комітети утворюються в інших селах.

ПОСТАНОВА Тимчасового Управління м. Кременця від 23 вересня 1939 року.

1. По всіх (бувших) Гмінах (волостях) які входять у кременецький повіт, утворюються селянські комітети із білихків і середників для захвату і розподілу поміщицьких, монастирських земель і земель крупних державних чиновників.

2. Всі відібрані землі у поміщиків і монастирів і також великих державних чиновників розподіляються серед батраків, білихків та середників крім асів.

3. Всі відібрані землі до особого

розпорядження не розподіляються, а лише беруться на облік. Все майно, яке належало поміщиком, будинки, скот, реманент, хліб, береться на облік і особистий контроль селянських комітетів, і охорони його від розбазарювання.

4. Особи, які допустять розбазарювання майна бувших поміщицьких маєтків, які взяті на облік будуть притягатися до відповідальності.

ТИМЧАСОВЕ УПРАВЛІННЯ м. КРЕМЕНЦЯ

МІТИНГ В М. КАТЕРБУРЗІ.

Вчора 24 вересня відбулося в Катербурзі великий мітинг, на котрому робітники, селяне й трудова інтелігенція міста Катербург й околиці зустрічали представників Червоної Армії і членів ново утвореного селянського комітету міста Катербург. На мітингу було присутніх понад дві тисячі осіб.

Мітинг відкрив тов. Корнійчук Мефодій, голова волостного селянського комітету. В першу чергу він узяв на гобіту представників Червоної Армії ст. політрукою товаришів Сидячкинові.

Тов. Сидячкин, падо привітаний селянами, в приятний спосіб зсувала міжнародні положіння винторене імперіалістичною війною й обставинами, в котрих уяв. Радянського Союзу був змушений видати приказ Командуванню Червоної Армії перейти кордон і взяти під захист життя і майно населення західної України і західної Білорусії.

Тов. Сидячкин зясував характер

кві, конфіската у поміщиках маєтків і події їх поміж селянами.

Одлік, знесенний тов. Сидячкином на честь Червоної Армії і Вожда народу, гаряче любимою тов. Сталіна, був підтриманий селянами міфутним і довгим „ура“.

Спілкуюче слово було надано тов. Корнійчуков Амалією. Тов. Корнійчук описавши страшені і бе і хіліче положення в якому знаходяться селянські маси Західної України під панським гнітом, в середних словах дикуюв від неяви селян Червоної Армію за визволення. Бурхливий одлески збривних мас підтримали його виступ.

Далі виступили тов. Журалаев. Тов. Юнга і тов. Богдані захітним мітингу, котрий пройшов в піамесічому й радісному настрої. Активну участь селян у мітингу проявили в ряді запитав на котрі були дали відповілі.

Після мітингу була роздана література, котру селяни розхоплювали напередки, бо усе данню не бачили розкопаного паперу, крім мажів на податки й пошійних пробілів.

Л. Гервіц.

Повідомлення.

Залізнична станція Кременець доводить до відану всіх біженців з інших міст, які підчас бойових дій польської і німецької армії прибули до Кременця, що зараз встановлено нормальний рух поїзтів по всіх напрямках.

Всі біженці можуть направитися до свого місця мешкання. Каса працює щоденно. Ціна квитків попередки.

Порядок візправки поїзтв відправляється щоденно. Всі біженці поділіть брати пропуск у Тимчасового Управління м. Кременця (б старостів). Для осиноупення проїзда безкоштовний. Студенти користуються скидкою 33 проц.

ЗАЛІЗНИЧА СТАНЦІЯ м. Кременця.

ЗАПАДНАЯ УКРАИНА — ЭТО ЗЕМЛЯ УКРАИНСКИХ РАБОЧИХ И КРЕСТЬЯН

(Историческая справка)

Западная Украина — это наша родная украинская земля. Украинцы и белорусы, издавна жившие до сих пор под тяжелым игом польского панства, являются народом единым по своему историческому прошлому, с великим украинским и белорусским народами.

Еще в древние времена, в XIII—XIV столетиях, когда из славянских племен складывались три родственные народности — русская, украинская и белорусская, Западная Украина, так же как и южная Украина, играла важнейшую роль в объединении украинской земли для борьбы против нашествия кочевников с Востока и других завоевателей с Запада. Об единении украинской земли было сказано в известном „Горьком Хити, бже, дружице, ступице Галицкого князя“.

По вят с конца XIV в. и на протяжении последующих столетий, на территории украинского государства складывалось единое польское княз, стараясь поработить украинцы. Мужественно защищая украинскую землю на протяжении многих веков, особенно жестокая борьба украин-

ского народа против Польши разгорелась под предводительством Богдана Хмельницкого в 1648—1654 гг. В этой борьбе народ Западной Украины принял самое активное участие. Особитвенная война закончилась полным разгромом польских панов.

После поражения Польши, ее внутренней, политический строй был такой, что неминуемо вел к гибели польское государство. Правящие круги Речи-Посполитой (так тоже называлась Польша), подобно температором Московским, Иван-Симеонам, Бжегал и др. в слове личича корреспондента предавали интересы своего народа и государства.

В конце XVIII столетия Польша перестала существовать как государство. Только благодаря неустойчивости Остербургской революции, освобожденной все народы от иго, и в том числе национального гнета Польша опять возродилась со своей политической, внутренней свободой и независимостью.

Польша была для украинского народа Западной Украины. Но тяжелый социальный и национальный гнет народа начал в конце XIX и в начале XX столетия человек издавна илано-особитвенное движение

против польских панов, служивших австрийской монархии.

В Западной Украине, во Львове издавались лучшие трудовые произведения талантливых украинцев народных писателей и поэтов: Тараса Шевченко, Марко Вовчка, Панаса Мирного, Нечуй-Левицкого, Яси Украинки и др. В Западной Украине росла и вел свою творческую революционную деятельность революционер-демократ Иван Франко и другие видные деятели украинской литературы.

Белая Остербургская революция под руководством всеобъемлющей партии Ленина—Сталина, уничтожила власть капиталистов и помещиков в нашей стране. Но наша революция была вместе с тем ильком мировой пролетарской революции. Рабочий класс и крестьянство Западной Украины, на примере своих братьев вель Украины и России, подняли знамя борьбы за свободу пролетарской революции, за освобождение своей земли от страны Советов.

В 1919 году польские помещики и генералы, при помощи украинского буржуазно-националистического пролетария, насильственно захватили Западную Украину и захватили территорию и белорусский народ. Же-

стоко сопротивлялись украинцы и белорусы, но силы были неравны. Польско-австрийские войска захватили украинские и белорусские территории и капиталисты.

Давать тут нам украинским и белорусским братьям на Западной Украине и Белоруссии терпеть такой гнет польских помещиков и капиталистов. Польские панч отобрани от украинским и белорусским крестьянам лучшие земли и раздали их своим служивкам, панам, помещикам, аристократам, как белых собак, поль кое правительством украло на подавление революционного украинского и белорусского христиан. Польские панч отобрани наши братья украинцы и белорусы от голода и нищеты. Крестьяне на Западной Украине знали что значит тебей необходимой правды, как сонны. Они для них были не доступны. Они анимались предельно способи бутяи изменного крестьян. Силь и слез—это предки предки распада для наших лириков крестьян.

И вот когда так освобождения. Наши мужественные воины Рабоче-Крестьянской Красной Армии, вместе до всех довелись народом, освобождая Западную Украину и гнетом украинского населения, возложили на украинскую историю власть.

17 вересня 1939 р. війська Червоної армії взяли під захист населення Західної України

2

СТАЛІНСЬКИМ ШЛЯХОМ

25 вересня 1939 року

ІСТОРИЧНЕ РІШЕННЯ

17 вересня війська доблесної Червоної Армії за розпорядженням радянського уряду перейшли кордон, щоб взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії. Думки і почуття всього радянського народу — з палячою любов'ю, рідною, непереможною Червоною Армією. Славні бійці ідуть на військовій поданні під героїчним прапором партії Леніна—Сталіна, спираючись на міць і силу всієї радянської країни. Вона послає їм свій подвійний більшовицький привіт. Вона лишиться своїми силами, які виконують аншлюс, священний обов'язок — захист єдинокровних наших братів українців і білорусів, що мучилися довго в тяжкій неволі у польських панів.

Весь багатоміліонний радянський народ з найбільшою увагою слухав історичну промову по радіо голови Ради Народних Комісарів СРСР тов. В. М. Молотова. В цій чудовій промові, ноті уряду СРСР, врученій польському послу в Москві, показані зміни в міжнародній обстановці, в силу яких радянський уряд видав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон.

„Польсько-німецька війна виявила внутрішню неспроможність польської держави. Протягом десяти днів воєнних операцій Польща втратила всі свої промислові райони і культурні центри. Варшава як столиця Польщі, не існує більше. Польський уряд розпався і не проявляє ознак життя. Це значить, що польська держава і її уряд фактично перестали існувати. Тим самим припинили свою дію договори, укладені між СРСР і Польщею“ — вказується в ноті уряду СРСР, врученій польському послу в Москві.

Польська капіталева держава, лобувалася на пригнобленні, на грабжі національних меншостей, показвала всю внутрішню неспроможність, розвалювалася, як картковий будинок. У найкоротший строк польські правлячі кола збанкрутували. Жаючі даний уряд Польщі зтік, кинувши народ на приволоки. Армія не мала ні одного оперативного успіху. Значна її частина на вербована масово з національних меншостей, які ненавидять панську Польщу — тиорну народів. Ясно, що така армія не здатна успішно воювати.

Становище, яке створилося в Польщі, розвал польської держави, анархія і безладдя, що запанували в Польщі, зробили Польщу зручним полем для всяких випадковостей і несподіваностей, які можуть створити загрозу для СРСР. В силу зазначених обставин радянський уряд не міг більше нейтрально ставитись до становища, яке створилося. Радянський Уряд не міг також байдуже ставитись до долі єдинокровних українців і білорусів, які проживають у Польщі, не міг залишити їх беззахисними.

Радянський уряд вважає своїм священним обов'язком подати руку допомоги своїм братам-українцям і білорусам, які населяють Польщу. З швидкістю блискавки облетів ці англійські слова товарища В. М. Молотова до нашої країни. Скрізь волю викликали величезне піднесення. Всіх звеличили ентузіазмом боротьби і перемоги. Ці слова повторили з тисяч разів резолюції мітингів і зборів. Іх вислови-

вають при зустрічах радянські громадяни.

Вчора опубліковано повідомлення про втечу польського уряду в Румунію. Це ще раз підтверджує факт повного розвалу польської держави. Скрізь в Західній Білорусії і Західній Україні радянські війська швидко просуваються вперед, не зустрічаючи ні трішки серйозного опору. Це також говорить ще раз про повний розвал і розклад польської армії.

З захопленням і радістю зустрічають наші брати західні українці і білоруси доблесну Червону Армію, яка звільняє їх від національного гноблення, від гноблення польських панів-помічників. З сльозами радості живлять трудиші Західної України і Західної Білорусії в обійми до командирів і червоноармійців, проважують зворушливе піклування про Червону Армію. Жителі виходять назустріч, одягнуті по-святковому, приносять квіти, частують бійців яблуками, моголом.

Жителі Західної України і Західної Білорусії зустрічають Червону Армію, як армію визволення, як армію єдинокровного народу, який хоче допомогти їм захити щасливим і мирним життям. Жвава любов до братів з Західної України і Західної Білорусії несеться вслід нашої Червоної Армії. Ця любов окрилює наших бійців. Цю дружбу і любов відає кожний українець, кожний білорус в убогих, розорених панами хатинах на території колишньої польської держави.

З спокійною і величавою силою виконує радянська країна своє священне завдання. Як одна людина, відгукнулася вона з величезною міццю на промову голови радянського уряду. Нерозривне єднання всього радянського народу з своїм урядом, з своєю рідною більшовицькою партією, з своїм великим вождем товаришем Сталіним.

Радянський Союз хоче жити в мирі з усіма країнами. Радянський уряд на весь голос заявив, що Радянський Союз проводить політику нейтралітету у відношенні всіх країн, з якими СРСР має дипломатичні відносини. В інтересах миру був укладений пакт про ненапад між СРСР і Німеччиною. Німецько-радянське конюніке 18 вересня показує в дії. Уряд СРСР і уряд Німеччини заявляють, що ані радянських і німецьких військ „не переслідують якоїнебудь мети, яка їде протарі з інтересами Німеччини або Радянського Союзу і суперечить дузі і букві пакту про ненапад, укладеного між Німеччиною і СРСР. Завдання цих

військ, — голоритися в конюніке, — навпаки, полягає в тому, щоб відновити в Польщі порядок і спокій, порушений розвалом польської держави, і допомогти населенню Польщі перебувати умови свого державного існування“.

Велике патріотичне піднесення охопило нашу країну. Сталінові промови звучать на мітингах. В цих промовах, в резолюціях мітингів — повне схвалення мудрої зовнішньої політики радянського уряду і готовність владати всі сили для блага нашої батьківщини.

Робітники і службовці Кіровоцького заводу (Ленінград) в резолюції 18 ти-сичного мітингу говорять:

„Рішення уряду про зайняття частинами Червоної Армії Західної України і Західної Білорусії є виявом всього 170-мільйонного радянського народу... Ставлючи політику нашого уряду, колектив кіровоцького заводу, партія, уряд і вождь народів товариша Сталіна, що ми докладаємо всі свої сили і енергію до дальшого підвищення продуктивності праці, збільшення випуску продукції для укріплення військової моці нашої любовної батьківщини“.

Робітники, службовці, інженерно-технічні працівники заводу „Украбель“ звертаються до єдинокровних народів:

„Ми з вами, дорогі брати Західної України і Західної Білорусії! Ми не залишимося байдужими до вашої долі. Ми готові за першим закликом нашого радянського уряду, нашої партії, рідного, Сталіна стати з вами РСЧА і допомогти вам розгромити польських панів і звільнитися від гноблення і експлуатації“.

Наша Червона Армія з честю виконує свій обов'язок. Вона приймає нові перемоги до славних перемог, вписаних в героїчну історію радянської країни. Хай з честю виконає свій обов'язок кожний громадянин на своєму посту — за верстатом на заводі, за плугом на колгоспних полях, в установі, за прилавком, на кафедрі, в лабораторії. Кожний робочий пост в нашій країні — це бойовий пост.

„Народи Радянського Союзу, всі громадяни і громадянки нашої країни, бійці Червоної Армії і Військово-Морського Флоту згуртовані, як ніколи, навколо радянського уряду, навколо своєї більшовицької партії, навколо великого вождя, навколо мудрого тов. Сталіна, для нових і ще небачених успіхів праці в інтересовості і в колгоспах, для нових славних перемог Червоної Армії на бойових фронтах“ (Молотов).

(„ПРАВДА“, 19 вересня).

24 вересня 1939 року в Кремляні відбувся похорон тов. командира **БОДАКА**

що загинув від банантської кулі польського диверсанта. Величавий похорон був проведений кількатисячною юрбою з червоними прапорами на місце спочинку. Тов. Бо як походив зі сімї селянина-колхозника і був лейтенантом Робітничо-Селянської Червоної Армії. Похід в часі похорону організований місцевим Комсомолом відає належну **ЧЕСТЬ** **ВІСВАШОМУ**.

Виступ В. М. Молотова 17 вересня 1939 р. по радіо

Ціна 10 гр.

ПРОЛЕТАРІ! ВСІХ КРАЇН ЄДНАЙТЕСЬ!

СТЯЛІНСЬКИМ ШЛЯХОМ

ГАЗЕТА ТИМЧАСОВОГО УПРАВЛІННЯ М. КРЕМ'ЯНЦЯ

Виходить через день

25 вересня 1939 р.
№ 1

Промова по радіо Толови Ради Народн. Комісарів СРСР тов. В. М. Молотова 17 вересня 1939

Товариші! Громадяни і громадянки нашої великої країни!

Події викликані польсько-німецькою війною, показали внутрішню неспроможність і явну недієздатність польської держави. Польські правлячі кола збанкрутувались. Це все сталося за найкоротший строк.

Минуло якійнебудь два тижні, а Польща вже втратила всі свої промислові вогнища, втратила більшу частину крупних міст і культурних центрів. Не має більше і Варшави як столиці польської держави. Ніхто не знає про місце перебування польського уряду. Населення Польщі кинуте його незадачливими керівниками на призволяще. Польська держава і її уряд фактично перестали існувати. В силу такого становища, укладені між Радянським Союзом і Польщею договори припинили свою дію.

В Польщі створилось становище, яке вимагає з боку Радянського уряду особливого піклування щодо безпеки своєї держави. Польща стала зручним полем для всяких випадковостей і несподіванок, що можуть створити загрозу для СРСР. Радянський уряд до останнього часу лишався нейтральним. Але він в силу акварних обставин не може більше нейтрально ставитись до становища, яке створилося.

Від радянського уряду не можна також вимагати байдужого ставлення до долі єдинокровних українців і білорусів, які проживають у Польщі і раніше перебували на становищі безправних націй, а тепер і зовсім кинуті на волю випадку. Радянський уряд вважає своїм священним обов'язком подати руку допомоги своїм братам — українцям і братам — білорусам, які населяють Польщу.

Зважаючи на все це, уряд СРСР ввечір сьогодні вранці ноту польському послу в Москві, в якій заявив, що радянський уряд дав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії.

Радянський уряд заявив також у цій ноті, що одночасно він має намір вжити всіх заходів до того, щоб визволити польський народ від злополучної війни, куди він був ввергнутий його нерозумними керівниками і дати йому можливість захити мирним життям.

В перших числах вересня, коли провадився частковий призов запасних у Червону Армію на Україні, в Білорусії і ще в чотирьох Військових округах, становище в Польщі було неясним, що цей призов провадився, як засіб перестороги. Ніхто не міг думати, що польська держава виявить таке безсилля і такий швидкий розвал, який тепер уже має місце в усій Польщі. Оскільки, однак, цей розвал в наявності, а польські діячі повністю збанкрутували і нездатні змінити становище в Польщі, наша Червона Армія, одержавши велике поповнення за останній призов запасних, повинна з честю виконати поставлене перед нею почесне завдання.

Уряд висловлює тверду впевненість, що наша Робітниче-Селянська Червона Армія покаже і на цей раз свою бойову ніць, свідомість і дисципліну, що виконання свого великого визвольного завдання вона вкотре новими подвигами, героїзмом і славою.

Разом з тим, радянський уряд надіслав копію своєї ноти на ім'я польського посла всім урядам в яким СРСР має дипломатичні відносини, і при цьому заявив, що Радянський Союз проводить не політику нейтралітету щодо всіх цих країн.

Цим визначаються наші останні заходи по лінії зовнішньої політики.

Уряд звертається також до громадян Радянського Союзу з таким роз'ясненням. В зв'язку з призовом запасних серед наших громадян намітилось прагнення нагромадити побільше продовольства і інших товарів через побоювання, що буде введена карткова система в області постачання. Уряд вважає потрібним заявити, що він не має наміру вводити карткову систему на продукти і промтовари навіть, і якщо викликані зовнішніми подіями державні заходи затягнуться на деякий час. Боюсь, що від надмірних закупок продовольства і товарів потерплять лише ті, хто цим займатиметься і нагромаджуватиме непотрібні запаси, піддаючи їх небезпеці псування. Наша країна забезпечена всім необхідним і може обійтись без карткової системи в постачанні.

Наше завдання тепер, завдання кожного робітника і селянина, завдання кожного службовця і інтелігента, полягає в тому, щоб чесно і самовіддано трудитись на своєму посту і тим подати допомогу Червоній Армії.

Що до бійців нашої славної Червоної Армії, то я не сумніваюсь, що вони виконають свій обов'язок перед Батьківщиною — з честю і з славою.

Народи Радянського Союзу, всі громадяни і громадянки нашої країни, бійці Червоної Армії і Військово-Морського Флоту згуртовані, як ніколи, навколо радянського уряду, навколо нашої більшовицької партії, навколо свого великого вождя, навколо мудрого товариша Сталіна, дає нових і ще небачених успіхів праці в промисловості і в колгоспах, для нових славних перемог Червоної Армії на бойових фронтах.

[935, с. 1].

Про важке життя робітників у місті Кременець за Польщі

25 вересня 1939 року СТАЛІНСЬКИМ ШЛЯХОМ 3

ТАКЕ БУЛО ЖИТТЯ В ПАНСЬКОМУ ЯРМІ

ЯК КОЛИСЬ ЖИЛИ РОБІТНИКИ КРЕМЯНЦЯ.

Фашистський уряд колишньої держави ставив не тільки перешкоди в організації робітників, але навіть кожну спробу хоч би найменшого співжиття розбивав у зародках. Організатори звичайно в таких випадках знаходились по в'язницях, та під нагайками поліції. Для прикладу наведемо кілька випадків: неодні страйки пекарів, страйки шевців, кравців та інших робітників були покінчені терором зі сторони влади. Треба взяти під увагу, що страйки в нашому місті — це були лише спроби боротьби за своє краще існування, за більші винагороди своєї праці — поту та м'яса.

Однак не двались на гніт, тюрми, Березу, робітництво часто переводило страйки для кращого — вільного життя.

Навіть в ділянці чисто господарчій як кооперативи — і ті були зліквідовані в "наслідок" напливу польських капіталістів та купців. Робітник не мав права купувати у своїх установах, а мусів піддатись вианскуванню польських паразитів. При тім треба зазначити, що кожний такий паразит мав попертя зі сторони уряду. Кооперативи як єдине джерело в якому робітник міг би уникнути вианскуку не сподобались панам й їх було також в панський спосіб зачичено.

Діти робітників, передовсім українців, не мали змоги вчитись. З одної сторони бракувало засобів на одягу, книжки, а з другої не було навіть своїх шкіл. По школах, головню в середніх, приймалися діти капіталістів, польських панів та осадників. Дитина робітника кінчала народню школу і маючи 14 літ йшла на зарбіки. Та робітники терпіли і затискаючи зуби дивились на панський гніт.

Прийшли ще гірші часи, часи війни. І хоча гніли підстави польської держави вже за чотирнадцять день повалились, пани на наших землях ще бушували, ще

старались держати свою нагайку. Рештки великого панства з заходу втікали сюди і тут нанесли воєнну заверуху. Німецькі літаки збомбардували місто. І насувається гадка: чому погнули в тій різні самі працюючі люди — робітники і селяни? Ані одного пана — не вбито. Так, бо пани ще в часах спокійних замість того, щоб будувати схоронища для людей — гуляли і пили шампани. Будували гарні салі до забав, але про долю робітника в часі війни — не думали. Тягнули з нього податки, за них гуляли, будували лихенькі гармати, а потім запрягли тих самих робітників і послали під німецькі кулі. Пани ж і генерали польські не йшли на фронт, а втікали.

На таке положення працюючих мас звернули увагу народи Радянського Союзу. Червона Армія на приказ Радянського Уряду прийшла до нас, щоб принести визволення. Населення ще більше як радісно прийняло вступ братньої Армії, що принесла порядок, принесло нове життя.

Вже в перший день робітники переняли владу, zorganizувались міліція, потрібні Комітети для апровізування міста. Прийшло шойно кілька день, а вже життя пішло своїм нормальним та новим руслом.

Робітничі маси на кожному кроці маніфестують свої прихильні почуття до Червоної Армії, до нового, довгоочікуваного ладу. Відбуваються мітинги робітників, де в гарячих словах приноситься щирю подяку Урядові Радянського Союзу та вождеві народів світу товаришеві Сталінові за визволення.

Те нове сонце, що засяло над нашими землями, над нашим рідним містом рознесло геть навіть спомини польсько-панського гніту. Воно дало нові надії, нові дороги по яких тепер буде точитись щасливе життя працюючих мас.

М. Данилюк.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

ПОСТАНОВА Тимчасового Управління м. Кременця

від 23 вересня 1939 року.

- Для створення революційного порядку в місті і по всіх селах які входять у Кременецький повіт створити об'єднані загони Робітничо-Селянської Гвардії.
- Всі громадяни які бажають вступити в Робітничо-Селянську гвардію подають заяви представникові поділу управління армії тов. Журвалюву.
- На тимчасове виконання обов'язків начальника робітничо-селянської Гвардії в м. Кременці призначити тов. Райса Абрама.

ТИМЧАСОВЕ УПРАВЛІННЯ
м. Кременця.

На панських ланах.

I.

Ой за гори високої
Вітер повіває,
Оре бідняк панську ниву
Та й вітра питає:
„Скажи мені, буйний вітре,
Що линеш по полі,
Доки нам в ярмі стогнати
У панській неволі?
Доки хрест тяжкий зносити
І тяжко страждати?
Доки ворог наш проклятий
Буде панувати?“
Обізвався вітер буйний
„Будь, як я, мій брате,
То недовго пан проклятий
Буде панувати.
Візьми розмаху ти мого
І не піддавайся,
Проти ворога йди сміло,
Вгору піднімайся.
Так, як я простори ріжу
Розпускаю крила, —
Ріж темряву, що в неволі
Так тебе сповила“.

II.

Чого ти так, друже, сумуєш?
Навіщо так сльози ронити?
Ти пісню підхоплює за мною,
Хай пісня життя звеселить.
Хай пісня дунає світами
Хай кличе відвагу, любов,
Тоді зясніє над нами
І доля всміхнеться нам знов.
Сумуючи, волі не зловити,
Сидячи, ніде не зайдеши,
Плачем ворогів не положиш,
Нічого плачем не знайдеши.
Лиш треба з відвагою стати,
Розбити страхоту тюрми,
Катів, — ворогів потоптати, —
Вільними тоді будемо ми.

СЕЛО ВИМИРАЄ.

У селі Ч. було в першому кварталі 1939 року 12 господарів і троє християн. В сусідніх селах таке ж становище. Ми позбавлені можливості щороку мати повну статистику смертей і народжень. Але відірвані цифри з різних повітів вказують, що ми вимираємо темпом, якого не зустрінемо ніде в Європі.

Ми — селянська нація, повна життєвих сил: і от ця нація вмирає, особливо в Східній Галичині.

Причини цього криються не в занепаді фізичного здоров'я народу, а в тих соціальних умовах, в яких живе галицьке українське село. Нарешті годі висіти над тисчачами українських сіней, які живуть тут. Соціальні умови — єдина причина вимирання людей. Український селянин не може ні за які гроші дістати шматка землі, дістати роботи, поселитися в місті.

Достатньо активно вмирає українська інтелігенція. Пуща і Голод приводить до вимирання селяни і інтелігенції. Який вихід з цього? Трудаці Радянської України, які живуть щасливо і радісно в повному достатку, показували шлях, до якого нам треба йти“.

Таблиця 1

Місцеві бюджети Тернопільської області на 1940 рік (в тис. крб)

ПРИБУТКИ	Сума
I. Податок з обороту	35.059,0
II. Відрахування від нагромаджень:	
1) Підприємств харчової промисловості	443,0
2) Підприємств місцевої промисловості	64,0
3) Підприємств торгівлі	184,0
4) Підприємств комунального господарства	294,3
Разом відрахувань від нагромаджень.....	985,3
III. Додаткові надходження від підприємств і організацій	
IV. Прибутковий податок і податок з нетоварних операцій підприємств і організацій:	411,2
1) Прибутковий податок з підприємств кооперативних і громадських організацій	4.613,0
2) Податок з нетоварних операцій	1.399,6
Разом податків з підприємств і організацій.....	6.012,6
V. Податки і збори з населення:	
1) Прибутковий податок з населення	26.277,0
2) Сільсько-господарський податок з селянських господарств	29.620,0
3) Збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах.	8.145,6
4) Промисловий податок	8.968,0
Разом податків і зборів з населення	73.010,6
VI. Місцеві податки і збори, єдина державна оплата і інші податки:	
1) Податки на будівлі	2.849,1
2) Земельна рента	1.493,1
3) Податок з кінотеатрів	959,0
4) Єдина державна оплата	1.756,8
5) Разовий збір	1.159,4
6) Інші державні і місцеві податки	363,5
Разом місцеві податки і збори	8.580,9
VII. Державні позики реалізовані серед населення по передплаті	10.439,0
VIII. Орендні і інші прибутки від майна місцевих рад	
1) Прибутки від сільськогосподарського майна	193,5
2) Прибутки від комунального і житлового господарства	88,8
Разом орендних прибутків	282,3
IX. Лісні прибутки	
X. Відрахування від страхових платежів по обов'язковому окладному страхуванню	2.010,7
	1.060,0
XI. Різні прибутки і надходження	10.601,7
XII. Невикористані кошти місцевих бюджетів на рах. в банках на 1/1 1940 р.	1.924,7
Всього прибутків	150.378,0
XIII. Відрахування до районних фондів регулювання	4.927,9
Разом прибутків	155.305,9

Продовження табл. 1

ВИДАТКИ	Сума
А. Народне господарство	
I. Промисловість:	
1) Промисловість будівельних матеріалів	975,0
2) Харчова промисловість	330,0
3) Місцева промисловість	193,0
4) Місцева паливна промисловість	3.464,0
Разом по промисловості	4.962,0
II. Сільське господарство:	
1) Відділи земельних справ	2.788,0
Разом на сільське господарство	2.788,0
III. Транспорт і зв'язок	647
IV. Шляхове господарство	1.649,0
V. Обласний відділ торгівлі	3.099,0
VI. Комунальне і житлове господарство	6.752,0
VII. Інші видатки на народне господарство	598,0
Разом на народне господарство	20.495,0
Б. Соціально-культурні заходи	
VIII. Освіта	74.383,4
IX. Кінофікація	1.544,0
X. Охорона здоров'я	19.146,4
XI. Фізична культура	195,0
XII. Соціальне забезпечення	2.044,0
Разом на соціально-культурні заходи	97.312,8
XIII. Утримання органів державного управління	26.709,0
XIV. Видатки за рах. страх. платежів по обов'язковому окладному страхуванню	1.060,0
XV. Платежі по позиках	2.611,5
XVI. Інші видатки	605,0
Разом видатків	148.793,3
XVII. Лишки бюджетних коштів на 1/1 1941 р.	1.584,7
Всього видатків	150.378,0
XVIII. Відрахування до районних фондів регулювання	4.927,9
Разом видатків	155.305,9

[204, с. 25]

План фінансування бюджетів місцевих рад Тернопільської області на 1940 рік (в тис. крб)

Ч.п	Назви районів	Обсяг видаткової частини бюджетів	Закріпл ені прибутк и	Сільгосподаток			Прибутковий податок з населення	
				Контингент	% відрах. в бюдж.	Сума	Контингент	% відрах. в бюдж.
1	м. Тернопіль м.	9106,1	6513,3	-	-	-	4311,0	25
2	Кременець	5316,0	2658,6	-	-	-	857,0	100
	Разом міськради	14422,1	9171,9	-	-	-	5168,0	-
1	Бережанський район	5377,3	2668,6	1200,0	50	600,0	1680,0	70
2	Білобожницький	1759,4	427,0	900,0	75	675,0	592,0	60
3	Борщівський	2810,5	1414,7	840,0	50	420,0	693,0	50
4	Будзанівський	1695,3	320,0	707,0	75	530,0	278,0	100
5	Бучачський Вел.-	4587,6	2064,4	1713,0	75	1285,0	1042,0	50
6	Борківський	1496,9	366,0	900,0	75	675,0	116,0	100
7	Вел.-Глубочицький	1562,9	273,0	900,0	75	675,0	105,0	100
8	Вишневецький	2196,5	1178,4	900,0	50	450,0	461,2	50
9	Грималівський	1859,9	340,0	973,0	75	730,0	292,0	100
10	Гусятинський	1920,3	541,0	1480,0	50	740,0	274,0	100
11	Заліщицький	3010,7	1632,0	620,0	75	465,0	553,0	100
12	Залозцівський	2068,6	386,0	1113,0	75	835,0	274,0	100
13	Збаражський	2945,8	1790,8	1427,0	50	713,5	913,0	20
14	Зборівський	2677,7	1120,0	1120,0	60	672,0	577,0	100
15	Золотниківський	1905,3	293,0	1327,0	60	796,2	1046,0	50
16	Золотопотіцький	1884,6	409,0	793,0	75	595,0	136,0	100
17	Катербургський	2223,9	546,0	1240,0	75	930,0	100,0	100
18	Козлівський	1781,0	410,0	1920,0	50	960,0	966,5	25
19	Козівський	2248,4	962,0	1387,0	50	693,5	847,0	50
20	Копичинський	2967,3	1210,3	853,0	75	640,0	470,0	100
21	Кременецький	1606,5	313,0	1053,0	75	790,0	116,0	100
22	Ланівецький	2509,6	875,0	1327,0	75	995,0	531,0	80
23	Мельницький	1928,7	670,0	853,0	75	640,0	684,0	50
24	Микулинецький	1865,2	669,0	867,0	50	433,5	415,0	100
25	Монастириський	2446,2	696,1	773,0	75	580,0	486,0	100
26	Новосільський	1600,4	432,0	787,0	75	590,0	146,0	100
27	Підволочиський	1908,9	412,0	700,0	75	525,0	271,0	100
28	Підгаєцький	3663,9	1466,1	1000,0	75	750,0	737,0	100
29	Почаївський	2338,8	598,4	1247,0	75	935,0	451,0	100
30	Пробіжнянський	1531,8	493,5	873,0	75	655,0	460,0	50
31	Скала-Подільський	1769,0	734,1	773,0	50	386,5	970,8	50
32	Скалатський	2983,6	1122,1	853,0	75	640,0	571,0	100
33	Струсівський	1591,6	329,0	800,0	75	600,0	85,0	100
34	Трембовлянський	2876,0	1152,5	713,0	75	535,0	450,0	100
35	Тлустенський	2146,9	508,0	1553,0	75	1165,0	460,0	50
36	Устзенівський	1765,5	269,0	700,0	75	525,0	105,0	100
37	Чортківський	4749,3	2989,5	893,0	75	670,0	1599,0	20
38	Шумський	2212,8	636,0	1413,0	50	706,5	876,0	50
	Разом по районах	90474,6	32717,5	39491,0	66,3	26201,7	20829,0	64,7
	Облбюджет	45481,3	4774,0	-	-	3418,3	280,0	-
	Всього по області	150378,0	46663,4	39491,0	75	29620,0	26277,0	100

[204, с. 38].

Продовження табл. 2

Культ збір з населення			Прибутковий податок з кооперації			Податок з обороту			Податок з обор. в твер-дих сумах	Дотація районам
Контингент	% від рах. в бюдж.	Сума	Контингент	% від рах. в бюдж.	Сума	Контингент	% від рах. в бюдж.	Сума		
3544,0	25	886,0	700,0	50	350,0	4900,0	5	245,0	34,0	-
592,0	50	296,0	200,0	100	200,0	1550,0	84	1302,0	2,4	-
4136,0	-	1182,0	900,0	-	550,0	6450,0	23	1547,0	36,4	-
860,0	50	430,0	350,0	100	350,0	2580,0	5	129,0	23,7	-
374,0	50	187,0	50,0	100	50,0	100,0	65	65,0	0,4	-
430,0	50	215,0	245,0	100	245,0	2220,0	7	155,4	11,4	-
180,0	50	90,0	20,0	100	20,0	100,0	100	100,0	-	357,3
554,0	50	277,0	170,0	100	170,0	3810,0	7	266,7	3,5	-
90,0	50	45,0	25,0	100	25,0	100,0	100	100,0	-	169,9
76,0	50	38,0	20,0	100	20,0	100,0	100	100,0	-	351,9
346,0	50	173,0	40,0	100	40,0	400,0	31	124,0	0,5	-
180,0	50	90,0	30,0	100	30,0	1400,0	26	364,0	13,9	-
190,0	50	95,0	31,0	100	31,0	400,0	59	236,0	3,3	-
304,0	50	152,0	100,0	100	100,0	2820,0	3	84,6	24,1	-
222,0	50	111,0	25,0	100	25,0	100,0	100	100,0	-	337,6
524,0	25	131,0	250,0	25	62,5	2405,0	2	48,1	17,3	-
348,0	50	174,0	70,0	100	70,0	1000,0	6	60,0	4,7	-
454,0	50	227,0	30,0	100	30,0	100,0	36	36,0	0,1	-
128,0	50	64,0	30,0	100	30,0	100,0	100	100,0	-	550,6
90,0	50	45,0	35,0	100	35,0	900,0	63	567,0	0,9	-
362,0	25	90,5	55,0	100	55,0	100,0	24	24,0	-	-
436,0	25	109,0	30,0	100	30,0	100,0	30	30,0	0,4	-
278,0	50	139,0	200,0	100	200,0	3780,0	8	302,0	5,6	-
86,0	50	43,0	47,0	100	47,0	4350,0	6	261,0	36,5	-
280,0	50	140,0	50,0	100	50,0	100,0	24	24,0	0,8	-
406,0	50	203,0	45,0	100	45,0	100,0	28	28,0	0,7	-
298,0	50	149,0	60,0	100	60,0	2200,0	6	132,0	6,7	-
410,0	50	205,0	55,0	100	55,0	900,0	47	423,0	1,1	-
106,0	50	53,0	25,0	100	25,0	100,0	100	100,0	-	254,4
202,0	50	101,0	100,0	100	100,0	1900,0	26	494,0	5,9	-
428,0	50	214,0	250,0	100	250,0	1000,0	24	240,0	6,8	-
237,0	50	118,6	35,0	100	35,0	300,0	66	198,0	2,8	-
74,0	50	37,0	28,0	100	28,0	100,0	88	88,0	0,3	-
456,0	25	114,0	80,0	25	20,0	100,0	29	29,0	-	-
358,0	50	179,0	80,0	100	80,0	2300,0	17	391,0	0,5	-
92,0	50	46,0	60,0	100	60,0	200,0	100	200,0	-	271,6
280,0	50	140,0	205,0	100	205,0	3635,0	10	363,5	30,0	-
232,0	50	116,0	50,0	100	50,0	300,0	25	75,0	2,9	-
76,0	50	38,0	25,0	100	25,0	100,0	100	100,0	-	703,5
1272,0	25	318,0	400,0	25	100,0	6600,0	5	330,0	22,0	-
416,0	50	208,0	25,0	100	25,0	300,0	66	198,0	1,3	-
12134,0	43,7	5305,1	3426,0	84,0	2878,5	47200,0	14,1	6666,7	228,1	2996,8
-	-	1658,5	287,0	-	1184,5	46350,0	57	26580,8	-	-2996,8
16270,0	50	8145,6	4613,0	100	4613,0	100000,0	34,6	34794,5	264,5	-

[204, с. 39].

План фінансування сільського господарства на 1940 р. (в тис. крб.)

Ч.п	Назва районів	§ 5 Контроль бно-нас. стан.	§ 4, 5 Бор. з шкід. с/г. і інші зах. по с/г	§ 6 Ветліка р. Дільни ці	§ 7 Ветфель д- шерські пункти	§ 8 Ветсаніт арні пункти	§10 Зоотехн. сітка	§ 11, 12, 18. Інші заходи по с/г.	Разом по фін. с/господ арства
1	м. Тарнопіль м.	---	---	---	---	35,3	---	35,0	70,3
2	Кременець	---	---	---	---	---	---	---	---
	Разом міськради	---	---	---	---	35,3	---	35,0	70,3
1	Бережанський район	9,9	---	25,3	7,8	77,6	9,2	---	129,8
2	Білобожницький	---	---	25,3	7,8	---	9,2	22,2	42,3
3	Борщівський	9,9	---	25,3	7,8	55,4	9,2	---	129,8
4	Будзанівський	---	---	25,4	8,0	---	8,9	---	42,3
5	Бучачський Вел.-	17,9	---	26,8	9,5	65,0	10,6	---	129,8
6	Борківський	---	---	24,3	8,8	---	9,2	---	42,3
7	Вел.-Глубочицький	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
8	Вишневецький	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
9	Грималівський	---	---	21,9	11,2	---	9,2	---	42,3
10	Гусятинський	---	---	25,5	4,9	---	11,9	6,8	42,3
11	Заліщицький	---	---	25,0	8,1	---	9,2	---	42,3
12	Залозцівський	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
13	Збаражський	8,1	---	27,5	8,1	6,8	8,5	---	59,0
14	Зборівський	9,9	---	24,0	9,1	---	9,2	---	59,0
15	Золотниківський	---	---	23,6	9,5	---	9,2	---	42,3
16	Золотопотіцький	---	---	28,9	6,8	---	6,6	---	42,3
17	Катербургський	---	---	23,9	9,2	---	9,2	---	42,3
18	Козлівський	---	---	23,6	9,5	---	9,2	---	42,3
19	Козівський	---	---	23,6	9,5	---	9,2	---	42,3
20	Копичинський	9,9	---	23,7	9,4	---	9,2	---	52,2
21	Кременецький	9,9	---	25,3	7,8	77,6	9,2	---	129,8
22	Ланівецький	---	---	23,3	15,6	---	3,4	---	42,3
23	Мельницький	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
24	Микулинецький	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
25	Монастириський	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
26	Новосільський	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
27	Підволочиський	---	---	17,9	15,2	---	9,2	---	42,3
28	Підгаєцький	---	---	25,1	8,6	6,8	8,6	---	49,1
29	Почаївський	---	---	25,0	8,1	---	9,2	---	42,3
30	Пробіжнянський	---	---	25,3	7,8	---	9,2	---	42,3
31	Скала-Подільський	---	---	24,5	9,4	---	8,4	---	42,3
32	Скалатський	9,9	---	30,9	4,5	5,1	8,4	---	59,0
33	Струсівський	---	---	27,5	7,3	---	7,5	---	42,3
34	Трембовлянський	7,5	---	27,8	9,2	17,9	9,7	---	72,1
35	Тлустенський	---	---	30,3	7,8	---	9,3	---	47,4
36	Устзенівський	---	---	25,3	7,8	---	9,3	---	42,4
37	Чортківський	9,9	---	26,3	9,1	---	7,0	---	52,3
38	Шумський	---	---	25,3	7,9	---	9,2	---	42,4
	Разом по районах	102,8	---	960,5	325,7	312,2	339,1	29,0	2069,2
	Облбюджет	41,0	45,0	---	---	102,6	---	459,8	648,4
	Всього по області	143,8	45,0	960,5	325,7	450,1	339,1	523,8	2788,0

[204, с. 69].

**Позалімітні капітальні вкладання по благоустрою міст та райцентрів
Тарнопільської області на 1940 р. (в тис крб.)**

Ч. п.	Назва районів	Зелене господарст-во	Гідротехні-ка та мости	Благоустр. райсіль- центрів і роб. селищ	Обладнання лазень та інші заходи	Всього
1	м. Тарнопіль	30,0	250,0	-	40,4	320,4
2	м. Кременець	15,0	150,0	-	29,4	149,4
Разом міськради		45,0	355,0	-	69,8	469,8
1	Бережанський район	-	35,0	-	97,6	132,6
2	Білобожницький “	-	-	40,0	-	40,0
3	Борщівський “	-	20,0	-	6,0	26,0
4	Будзанівський “	-	-	24,0	-	24,0
5	Бучачський “	-	30,0	-	17,1	47,1
6	Вел.-Борківський “	-	-	39,0	-	39,0
7	Вел.-Глубочицький “	-	-	38,5	-	38,5
8	Вишневецький “	-	-	28,0	-	25,0
9	Грималівський “	-	-	25,0	-	25,0
10	Гусятинський “	-	-	39,0	-	39,0
11	Заліщицький “	-	25,0	-	13,0	38,0
12	Залозцівський “	-	-	27,0	-	27,0
13	Збаражський “	-	20,0	-	17,6	37,6
14	Зборівський “	-	15,0	-	11,0	26,0
15	Золотниківський “	-	-	31,5	-	31,5
16	Золотопотіцький “	-	-	34,5	-	34,5
17	Катербургський “	-	-	26,5	-	26,5
18	Козлівський “	-	-	31,5	-	31,5
19	Козівський “	-	-	38,0	-	38,0
20	Копичинський “	-	15,0	-	22,6	37,6
21	Кременецький “	-	-	-	-	-
22	Ланівецький “	-	-	39,0	-	39,0
23	Мельницький “	-	-	23,5	-	23,5
24	Микулинецький “	-	-	27,0	-	27,0
25	Монастирський “	-	15,0	-	1,0	16,0
26	Новосільський “	-	-	37,0	-	37,0
27	Підволочиський “	-	-	32,5	-	32,5
28	Підгасцький “	-	15,0	-	16,0	31,0
29	Почаївський “	-	-	26,5	-	26,5
30	Пробіжнянський “	-	-	34,0	-	34,0
31	Скала-Подільський “	-	-	36,0	-	36,0
32	Скалатський “	-	15,0	-	17,6	32,6
33	Струсівський “	-	-	25,0	-	25,0
34	Трембовлянський “	-	10,0	-	17,6	27,6
35	Глустенський “	-	-	29,5	-	29,5
36	Устзенівський “	-	-	25,0	-	25,0
37	Чортківський “	-	45,0	-	17,6	62,6
38	Шумський “	-	-	24,5	-	24,5
Разом по районах		-	260,0	782,0	254,7	1296,7
Всього по області		45,0	615,0	782,0	324,5	1766,5

[204, с. 72]

Таблиця 5

Мережа дитячих садків на 1940 рік

Ч. п.	Назва районів	Мережа дитсадків				Кількість дітей		
		місто		село		місто		село
		на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.
1	м. Тернопіль	3	3	-	-	215	250	-
2	м. Кременець	2	2	-	-	193	125	-
	Разом Міськради	5	5	-	-	408	375	-
1	Бережанський район	2	2	-	-	110	125	-
2	Білобожницький “	-	-	-	-	-	-	-
3	Борщівський “	1	1	-	-	43	50	-
4	Будзанівський “	-	-	-	-	-	-	-
5	Бучачський “	-	1	-	-	-	50	-
6	Вел.-Борківський “	-	-	-	-	-	-	-
7	Вел.-Глубочицький “	-	-	-	-	-	-	-
8	Вишневецький “	-	1	-	-	-	50	-
9	Грималівський “	-	1	-	-	-	50	-
10	Гусятинський “	1	1	-	-	25	50	-
11	Заліщицький “	1	1	-	-	50	50	-
12	Залозцівський “	-	1	-	-	-	50	-
13	Збаражський “	1	1	-	-	50	50	-
14	Зборівський “	-	1	-	-	-	50	-
15	Золотниківський “	-	-	-	-	-	-	-
16	Золотопотіцький “	-	1	-	-	-	50	-
17	Катербургський “	-	1	-	-	-	50	-
18	Козлівський “	-	-	1	1	-	-	30
19	Козівський “	-	-	-	-	-	-	-
20	Копичинський “	1	1	-	1	50	50	-
21	Кременецький “	-	1	-	-	-	50	-
22	Ланівецький “	-	-	-	-	-	-	-
23	Мельницький “	-	1	-	-	-	30	-
24	Микулинецький “	-	-	1	1	-	-	35
25	Монастириський “	1	1	-	-	100	50	-
26	Новосільський “	-	-	-	-	-	-	-
27	Підволочиський “	1	1	-	-	50	50	-
28	Підгаєцький “	1	1	-	-	30	76	-
29	Почаївський “	-	-	-	1	-	-	-
30	Пробіжнянський “	-	-	-	-	-	-	-
31	Скала-Подільський “	-	1	-	-	-	50	-
32	Скалатський “	1	1	-	-	50	50	-
33	Струсівський “	-	-	-	-	-	-	-
34	Трембовлянський “	-	1	-	-	-	75	-
35	Тлустенський “	-	1	-	-	-	50	-
36	Устзенівський “	-	-	-	-	-	-	-
37	Чортківський “	-	1	-	-	-	86	-
38	Шумський “	-	-	-	1	-	-	-
	Разом по районах	11	24	2	5	558	1292	65
	Облбюджет.....	-	6	-	-	-	150	-
	Всього по області	16	35	2	5	966	1817	65

[204, с. 73].

Таблиця 6

Мережа початкових, неповносередніх та середніх шкіл на 1940 рік

Ч. п.	Назва районів	Місто			Село			Разом			Всього шкіл на 1/1 1940 р.
		Початкові школи	Неповно-середні школи	Середні школи	Початкові школи	Неповно-середні школи	Середні школи	Початкові школи	Неповно-середні школи	Середні школи	
1	м. Тернопіль	1	2	5	-	-	-	1	2	5	8
2	м. Кременець	1	4	4	-	-	-	1	4	4	8
	Разом Міськради	2	6	9	-	-	-	2	6	9	16
1	Бережанський район	-	4	1	37	19	-	37	23	1	60
2	Білобожницький “	-	-	-	14	13	-	14	13	-	27
3	Борщівський “	-	2	1	14	10	-	14	12	1	27
4	Будзанівський “	-	2	-	10	8	-	10	10	-	19
5	Бучачський “	1	1	2	23	14	2	24	15	4	43
6	Вел.-Борківський “	-	-	-	21	8	-	21	8	-	29
7	Вел.-Глубочицький “	-	-	-	19	9	-	19	9	-	28
8	Вишневецький “	-	-	-	23	11	1	23	11	1	28
9	Грималівський “	-	2	1	18	11	-	18	13	1	30
10	Гусятинський “	-	-	1	11	9	-	11	9	1	18
11	Заліщицький “	-	1	2	17	13	-	17	14	2	33
12	Залозцівський “	-	1	-	25	10	-	25	11	-	36
13	Збаражський “	-	1	1	31	11	-	31	12	1	44
14	Зборівський “	-	2	1	36	10	-	36	12	1	49
15	Золотниківський “	-	-	1	23	8	-	23	8	1	32
16	Золотопотіцький “	-	-	-	22	5	2	22	5	2	29
17	Катербургський “	-	1	-	18	13	1	18	14	1	31
18	Козлівський “	-	1	-	8	10	-	8	11	-	19
19	Козівський “	-	3	-	31	9	-	31	12	-	43
20	Копичинський “	-	2	1	10	8	1	10	10	2	22
21	Кременецький “	-	-	-	14	8	-	14	8	-	22
22	Ланівецький “	-	1	-	24	9	-	24	10	-	34
23	Мельницький “	-	-	-	10	11	-	10	11	-	21
24	Микулинецький “	-	-	2	13	7	-	13	7	2	22
25	Монастирський “	1	-	2	16	8	2	17	8	4	29
26	Новосільський “	-	-	-	25	9	-	25	9	-	34
27	Підволочиський “	-	1	1	14	6	-	14	7	1	22
28	Підгаєцький “	-	-	1	24	14	-	24	14	1	39
29	Почаївський “	-	2	-	14	12	-	14	14	-	28
30	Пробіжнянський “	-	1	-	10	6	-	10	7	-	17
31	Скала-Подільський “	-	2	-	13	7	-	13	9	-	22
32	Скалатський “	-	2	1	11	9	-	11	11	1	23
33	Струсівський “	-	1	-	9	9	-	9	10	-	19
34	Трембовлянський “	-	1	2	16	7	-	16	8	2	26
35	Тлустенський “	-	2	-	16	11	-	16	13	-	29
36	Устзеленівський “	-	-	1	32	3	-	32	3	1	32
37	Чортківський “	2	2	3	23	9	-	25	11	3	39
38	Шумський “	-	2	-	32	10	-	32	12	-	38
	Разом по районах	4	40	25	727	364	9	731	404	34	1143
	Всього по області	6	46	34	727	364	9	733	410	43	1159

[204, с. 74].

Рух класів-комплектів та учнів по початкових школах на 1940 р.

Ч. п.	Назва районів	Місто						Село				
		класів		КОМПЛЕКТ.		учнів		класів		КОМПЛЕКТ.		учнів
		на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.	на 1/1 1941 р.	на 1/1 1940 р.
1	м. Тернопіль	4	4	3	3	78	80	-	-	-	-	-
2	м. Кременець	-	3	-	3	-	126	-	-	-	-	-
	Разом Міськради	4	7	3	6	78	206	-	-	-	-	-
1	Бережанський район	-	-	-	-	-	-	159	147	110	98	3791
2	Білобожницький “	-	-	-	-	-	-	53	54	38	40	1140
3	Борщівський “	-	-	-	-	-	-	73	50	45	45	1620
4	Будзанівський “	-	-	-	-	-	-	36	36	26	26	858
5	Бучачський “	2	3	2	3	51	78	73	108	64	102	2304
6	Вел.-Борківський “	-	-	-	-	-	-	89	83	66	63	1967
7	Вел.-Глубочицький “	-	-	-	-	-	-	82	80	53	61	1484
8	Вишневецький “	-	-	-	-	-	-	61	83	58	78	1548
9	Грималівський “	-	-	-	-	-	-	68	72	43	47	1240
10	Гусятинський “	-	-	-	-	-	-	34	44	29	34	928
11	Заліщицький “	-	-	-	-	-	-	69	68	45	44	852
12	Залозцівський “	-	-	-	-	-	-	105	100	67	82	2902
13	Збаражський “	-	-	-	-	-	-	101	124	65	80	1507
14	Зборівський “	-	-	-	-	-	-	131	143	85	102	2382
15	Золотниківський “	-	-	-	-	-	-	87	88	67	71	2148
16	Золотопотіцький “	-	-	-	-	-	-	85	86	85	85	3029
17	Катербургський “	-	-	-	-	-	-	65	79	52	75	2321
18	Козлівський “	-	-	-	-	-	-	31	34	23	34	746
19	Козівський “	-	-	-	-	-	-	129	132	82	110	2825
20	Копичинський “	-	-	-	-	-	-	43	38	30	26	907
21	Кременецький “	-	-	-	-	-	-	53	59	38	49	1214
22	Ланівецький “	-	-	-	-	-	-	104	104	68	90	2312
23	Мельницький “	-	-	-	-	-	-	33	44	29	38	986
24	Микулинецький “	-	-	-	-	-	-	51	50	51	50	1376
25	Монастирський “	4	5	4	5	158	171	51	58	41	49	1734
26	Новосільський “	-	-	-	-	-	-	88	101	73	72	2012
27	Підволочиський “	-	-	-	-	-	-	57	54	40	40	1272
28	Підгаєцький “	-	-	-	-	-	-	102	102	72	82	2379
29	Почаївський “	-	-	-	-	-	-	47	66	37	58	432
30	Пробіжнянський “	-	-	-	-	-	-	44	40	32	32	901
31	Скала-Подільський “	-	-	-	-	-	-	52	50	30	30	798
32	Скалатський “	-	-	-	-	-	-	47	46	30	32	931
33	Струсівський “	-	-	-	-	-	-	37	38	29	28	813
34	Трембовлянський “	-	-	-	-	-	-	62	61	40	52	1157
35	Тлустенський “	-	-	-	-	-	-	64	64	50	50	1511
36	Устзенівський “	-	-	-	-	-	-	90	144	87	137	3202
37	Чортківський “	9	8	8	8	217	207	96	98	78	80	2353
38	Шумський “	-	-	-	-	-	-	114	115	100	100	2643
	Разом по районах	15	16	14	16	426	456	2766	2943	2058	2372	64525
	Всього по області	19	23	17	22	504	662	2766	2943	2058	2372	64525

[204, с. 75].

Рух класів та учнів по міських середніх школах на 1940 рік

Ч. п.	Назва районів	по I—IV клас				по V—VII клас				по VIII—X клас		
		класів		учнів		класів		учнів		класів		учнів
		На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1194 1 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.
1	м.Тарнопіль.....	50	50	1847	1997	55	52	1731	1931	25	25	663
2	м.Кременець.....	29	24	930	848	39	38	1337	1333	11	15	293
	Разом Міськради	79	74	2777	2845	94	90	3068	3264	36	40	956
1	Бережанський район	4	4	146	143	19	22	570	702	9	10	290
2	Білобожницький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Борщівський “	5	4	166	180	6	6	267	265	3	3	86
4	Будзанівський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Бучачський “	15	13	525	495	19	21	722	779	6	9	211
6	Вел.-Борківський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Вел.-Глубочицький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Вишневецький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Грималівський “	5	4	127	107	6	4	231	148	—	3	—
10	Гусятинський “	9	8	293	243	7	7	267	298	1	2	13
11	Заліщицький “	10	8	371	284	9	9	298	329	5	6	130
12	Залозцівський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Збаражський “	6	4	193	158	8	9	302	337	3	3	89
14	Зборівський “	9	5	289	178	6	12	211	435	—	1	—
15	Золотниківський “	9	8	298	290	6	6	171	185	—	2	—
16	Золотопотіцький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Катербургський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	Козлівський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Козівський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	Копичинський “	10	9	338	311	8	10	225	283	1	2	16
21	Кременецький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	Ланівецький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	Мельницький “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	Микулинецький “	11	9	342	301	8	7	242	240	—	3	—
25	Монастириський “	19	17	722	646	10	14	416	644	—	2	—
26	Новосільський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	Підволочиський “	8	7	254	220	10	13	441	528	2	3	24
28	Підгаєцький “	22	22	1058	905	16	17	651	670	1	6	33
29	Почаївський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	Пробіжнянський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
31	Скала-Подільський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32	Скалатський “	6	5	225	219	13	13	481	480	2	3	55
33	Струсівський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34	Трембовлянський “	11	10	450	390	11	12	462	423	5	7	183
35	Тлустенський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Устеленівський “	7	8	346	350	3	4	105	140	—	2	—
37	Чортківський “	24	25	854	870	30	28	1129	1149	13	18	420
38	Шумський “	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Разом по районах	190	170	6997	6290	195	214	7191	8035	51	85	1550
	Всього по області	269	244	9774	9135	289	304	10259	11299	87	125	2506

[204, с. 78].

Таблиця 9

Рух класів-комплектів та учнів неповних та середніх шкіл на 1940 рік

Ч.п.	Назва районів	МІСТО						
		по I – IV класах						по V – VII
		класів		комплектів		учнів		класів
		На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	На 1/1 1940 р.
1	м. Тарнопіль	33	36	33	36	1308	1395	4
2	м.Кременець	29	23	29	23	1129	868	12
	Разом Миськради	62	59	62	59	2437	2263	16
1	Бережанський район	39	30	39	30	1480	1036	11
2	Білобожницький “	—	—	—	—	—	—	—
3	Борщівський “	15	12	15	12	489	481	6
4	Будзанівський “	15	12	15	12	526	420	3
5	Бучачський “	10	10	10	10	370	401	4
6	Вел.-Борківський “	—	—	—	—	—	—	—
7	Вел.-Глубочицький “	—	—	—	—	—	—	—
8	Вишневецький “	—	—	—	—	—	—	—
9	Грималівський “	10	9	10	9	427	350	2
10	Гусятинський “	—	—	—	—	—	—	—
11	Заліщицький “	9	7	9	7	320	253	3
12	Залозцівський “	13	12	13	12	495	393	6
13	Збаражський “	17	14	17	14	473	524	5
14	Зборівський “	11	9	11	9	357	275	6
15	Золотниківський “	—	—	—	—	—	—	—
16	Золотопогіцький “	—	—	—	—	—	—	—
17	Катербургський “	6	5	6	5	206	166	2
18	Козлівський “	11	10	11	10	464	393	3
19	Козівський “	25	29	25	29	825	996	5
20	Копичинський “	15	12	15	12	546	391	6
21	Кременецький “	—	—	—	—	—	—	—
22	Ланівецький “	12	13	12	13	401	363	4
23	Мельницький “	—	—	—	—	—	—	—
24	Микулинецький “	—	—	—	—	—	—	—
25	Монастирський “	—	—	—	—	—	—	—
26	Новосільський “	—	—	—	—	—	—	—
27	Підволочиський “	5	4	5	4	156	121	1
28	Підгаєцький “	—	—	—	—	—	—	—
29	Почаївський “	15	15	15	15	481	426	8
30	Пробіжнянський “	8	8	8	8	370	303	3
31	Скала-Подільський “	15	13	15	13	454	376	6
32	Скалатський “	16	13	16	13	537	415	3
33	Струсівський “	6	8	6	8	332	284	4
34	Трембовлянський “	7	5	7	5	253	190	3
35	Тлустенський “	16	12	16	12	591	392	6
36	Устзеленівський “	—	—	—	—	—	—	—
37	Чортківський “	16	12	16	12	594	594	6
38	Шумський “	21	16	21	16	729	564	6
	Разом по районах	333	290	333	290	11876	10107	112
	Всього по області	395	349	395	349	14313	12370	128

Продовження табл. 9

Класах		СЕЛО								
учнів		по I-IV класах				по V-VII				
на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	класів		комплектів		класів		учнів		класів
на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.
141 394	225 671	—	—	—	—	—	—	—	—	—
535	896	—	—	—	—	—	—	—	—	—
397 —	697 —	97 71	102 60 56	91 71 33	102 60 56	2408	3173	14 16 7	36 30 19	368 448
158	260	33	59 115 36	53 80 42	59 115 36	2860	2455	11 19 5	22 44 13	225
126 180	216 245	53 80	45 63 48	41 58 48	45 62 48	2076	2132	6 9 6	17 19 17	320 594
—	—	42	42 53 70	49 58 65	42 53 52	1877	2045	10 11 8	19	135
— — 45	— — 118	46 60	60 49 35	49 52 39	60 47 35	3100	4975	6 6 9	23	216 355
— 116	— 183	59	29 66 57	30 81 57	29 66 57	1655	1313	10 12 13	18	194
194	347	49 64	54 51 49	54 41 42	54 51 46	1520	1400	10 4 6	21 18	299 338
180 164	278 220	70	61 51 44	55 54 40	61 51 44	1993	2263	16 26 8	22	238
—	—	49 56	26 42 33	33 35 40	26 38 33	1785	1538	7 7 7	8	101 193
— 52 92	— 124	39	71 99 54	84 66 45	71 85 34	1917	1621	14 10 6	26 27	291
178 153	203	37 81	43 48 47	48 45 48	42 48 45	2194	2116	8 11 7	22	332 352
—	342 243	59	37 49 30	37 54 13	37 49 30	2888	1941	7 7 3	13 14	507
157 — —	—	54 41	62 48	60 46	62 48	1433	1670	13 6	34	305 150
— — 24	278 —	44				1753	1499		35 19	150
— 343	—	59 54				1491	1357		15	597 885
154	— —	40				1382	1156		17 16	239
240 92	59	33 38				1916	2057		42	292 211
168	—	40				2388	1998		23 14	163
115 183	442 242	84 80				2463	2153		17	582 320
—	292	45				1776	1632		21 17	252
236 207	213 255	49 47				1561	1596		14	273 329
	170	51				2265	1966		18 7	243
	352 —	37 54				1943	1887		24 16	185 140
	236	13				1541	1758			105
	409	60 46				1288	1066			355 142
						1197	1272			
						1408	1188			
						3621	2814			
						2178	2550			
						1320	1175			
						1802	1674			
						1863	1610			
						1905	1694			
						1467	1320			
						2025 521	1693			
						2248	1255			
						1507	2548			
						1507	1507			
3954 4489	6124	2010	2024	1937	1979	72538	71067	361 361'	797 797	11424
	7320	2010	2024	1937	1979	72538	71067			11424

[204, с. 77]

Таблиця 10

Рух класів та учнів по сільських середніх школах на 1940 рік

Ч.п	Назви районів	по I-IV класах				по V-VII класах				по VII-X класах		
		класів		учнів		класів		учнів		класів		учнів
		на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.	на 1\1 1941 р.	на 1\1 1940 р.
1	м . Тернопіль	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
2	м . Кременець....	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
	Разом Миськради	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
1	Бережанський район	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
2	Білобожницький “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
3	Борщівський “	— 20	— 22	— 730	— 980	— 8	— 13	---	---	---	— 2	---
4	Будзанівський “	---	---	---	---	---	---	---	547	---	---	---
5	Бучачський “	— 10	— 8	— 400	— 320	— 6	— 8	280	---	---	— 1	---
6	Вел.-Борківський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
7	Вел.-Глубочицький “	---	---	---	---	---	---	---	330	---	---	---
8	Вишневецький “	---	---	---	---	---	---	240	---	---	---	---
9	Грималівський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
10	Гусятинський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
11	Заліщицький “	20	20	714	714	9	9	---	---	---	2	---
12	Залозцівський “	5 —	4 —	174 —	139 —	1 —	4 —	---	---	---	1 —	---
13	Збаражський “	---	---	---	---	---	---	---	329	---	---	---
14	Зборівський “	15	17	495	551	6	7	---	108	---	3	---
15	Золотниківський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
16	Золотопотіцький “	---	---	---	---	---	---	329	---	---	---	---
17	Катербургський “	---	---	429	576	6	8	32	266	---	2	---
18	Козлівський “	11 —	16 —	---	---	---	---	---	---	---	---	---
19	Козівський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
20	Копичинський “	---	---	---	---	---	---	203	---	---	---	---
21	Кременецький “	---	---	---	---	---	---	---	324	---	---	---
22	Ланівецький “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
23	Мельницький “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
24	Микулинецький “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
25	Монастирський “	---	---	---	---	---	---	228	---	---	---	---
26	Новосільський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
27	Підволочиський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
28	Підгаєцький “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
29	Почаївський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
30	Пробіжнянський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
31	Скала-Подільський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
32	Скалатський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
33	Струсівський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
34	Трембовлянський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
35	Тлустенський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
36	Устзеленівський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
37	Чортківський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
38	Шумський “	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
	Разом по районах	81 81	87 87	2942	3280	36 36	49 49	1317	1904	---	11 11	---
	Всього по області			2942	3280			1317	1904			

**Мережа політосвітніх закладів та бібліотек на 1940 р.
(станом на 1/І 1941 року)**

Ч.п.	Назва районів	Політосвітні установи			Бібліотеки
		Будинки культури	Районні клуби	Сільські клуби	масові, міські та районні
1	м. Тернопіль	–	–	–	–
2	м. Кременець	1	–	–	2*)
	Разом Міських країн	1	–	–	2
1	Бережанський район.....	1	–	23	1
2	Білобожницький.....	–	1	15	1
3	Борщівський.....	1	–	15	1
4	Будзанівський.....	1	–	12	1
5	Бучачський.....	1	–	13	1
6	Вел.-Борківський.....	–	1	13	1
7	Вел.-Глубочицький.....	–	1	13	1
8	Вишневецький.....	1	1	18	1
9	Грималівський.....	–	–	14	1
10	Гусятинський.....	–	1	12	1
11	Заліщицький.....	1	–	15	1
12	Залозцівський.....	1	–	15	1
13	Збаражський.....	1	1	20	1
14	Зборівський.....	1	–	15	1
15	Золотниківський.....	–	1	18	1
16	Золотопотіцький.....	–	1	15	1
17	Катербургський.....	–	1	22	1
18	Козлівський.....	–	1	14	1
19	Козівський.....	–	1	17	1
20	Копичинський.....	1	–	17	1
21	Кременецький.....	–	1	15	1
22	Ланівецький.....	1	–	21	1
23	Мельницький.....	1	–	14	1
24	Микулинецький.....	1	–	18	1
25	Монастирський.....	1	–	17	1
26	Новосільський.....	–	1	15	1
27	Підволочиський.....	1	–	18	1
28	Підгаєцький.....	1	–	19	1
29	Почаївський.....	–	1	21	1
30	Пробіжнянський.....	1	–	10	1
31	Скала-Подільський.....	–	1	10	1
32	Скалатський.....	1	–	13	1
33	Струсівський.....	–	1	12	1
34	Трембовлянський.....	1	–	16	1
35	Тлустенський.....	–	1	15	1
36	Устзенівський.....	–	1	11	1
37	Чортківський.....	1	–	20	2*)
38	Шумський.....	–	1	18	1
	Разом по районах	20	18	599	39
	Облбюджет.....	1	–	–	2*)
	Всього по області	72	18	599	43

*) з них одна бібліотека для дітей [204, с. 82]

Таблиця 12

Титульний список сільського шкільного будівництва по Тернопільській області на 1940 рік (в тис. крб.)

Ч. п.	Назва району та місце знаходження об'єкту	Яка школа	Рік початку будівництва
1	Бережанський р-н — Нараївська	ПШ	1938
2	Білобожницький „ — Криволуцька	ПШ	1938
3	„ „ — Чернашенська	ПШ	1938
4	Борщівський „ — Шершенівська	НСШ	1938
5	„ „ — Вовківська	НСШ	1938
6	Бучачський „ — Білявинська	НСШ	1936
7	Вишневецький „ — Катюжинська	ПШ	1937
8	„ „ — Кунинець - великий	ПШ	1937
9	„ „ — Чайчинська	ПШ	1938
10	„ „ — м. Колодно	СШ	1938
11	Гусятинський „ — Суходільська	НСШ	1938
12	„ „ — Городинська	НСШ	1938
13	Грималівський „ — Коліголівська	НСШ	1924
14	„ „ — Дубківська	ПШ	1938
15	Залозцівський „ — Олівська	НСШ	1938
16	Золотниківський „ — Гниловодівська	ПШ	1938
17	„ „ — Беневезька	НСШ	1938
18	Збаражський „ — Лубянки-Виші	НСШ	1938
19	Копичинецький „ — Верховецька	ПШ	1938
20	„ „ — Карашинська	ПШ	1938
21	Козівський „ — Хоробривська	ПШ	1937
22	„ „ — В. Плавуча	НСШ	1937
23	„ „ — Теофіпілька	ПШ	1938
24	Кременецький „ — Сапанівська	НСШ	1938
25	„ „ — Дунаївська	СШ	1938
26	Ланівецький „ — м. Ванжулів	СШ	1938
27	Монастирський „ — Григоровська	ПШ	1938
28	„ „ — Ізабелівська	ПШ	1938
29	„ „ — Вічільчанська	ПШ	1938
30	Мельницький „ — Іване - Пусте	ПШ	1938
31	Микулинецький „ — Буцневінська	НСШ	1938
32	„ „ — Юзефівська	НСШ	1938
33	Підгаецький „ — Яблонівська	ПШ	1938
34	„ „ — Угринівська	ПШ	1938
35	Пробіжнянський „ — Сокиринецька	ПШ	1938
36	Підволочиський „ — Богданівська	НСШ	1937
37	„ „ — Супранівська	ПШ	1939
38	Струсівський „ — Різдянівська	ПШ	1938
39	Скалатський „ — Скалатська	СШ	1939
40	„ „ — Колодівська	НСШ ;	1938
41	„ „ — Хмелисівська	НСШ	1938
42	Теребовельський „ — Митниця	ПШ	1937
43	Уст-Зеленський „ — Лазарівська	ПШ	1938
44	Шумський „ — Жолотківська	НСШ	1938
45	„ „ — Забарівська	ПШ	1938
46	Скала-Подільський р-н — Ланівці	НСШ	1938
47	„ „ — Цигани	НСШ I	1938
48	Складання кошторисів, планів та технічний нагляд ОблВНО		
	Разом		

Продовження табл. 12

Потужність		% технічної готовності за станом на 1/І 1940 р.	Об'єм робіт в тис. крб. на 1940 р.	Термін введення в дію
кбм.	учнівських місць			
1940	80	78	28,0	Липень 1940 р.
1380	160	65	30,0	“ “
1400	160	55	38,0	“ “
1884	120	70	19,0	“ “
3100	160	40	60,0	“ “
1330	80	80	20,0	“ “
900	160	95	4,0	“ “
1050	100	85	8,4	“ “
885	160	90	14,3	“ “
7800	480	60	80,0	“ “
2490	160	80	38,0	“ “
7800	320	70	110,0	“ “
3080	240	70	60,0	“ “
680	320	60	24,0	“ “
3740	280	45	71,8	“ “
1000	120	70	28,0	“ “
3700	320	70	60,0	“ “
1420	80	70	30,0	“ “
2380	200	70	55,0	“ “
1860	80	85	17,0	“ “
2280	160	87	20,0	“ “
4000	240	30	15,0	“ “
	120		31,0	Встановлюється дах для збереження дерев'яної конструкції
1900	280	60	25,0	Липень 1940 р.
3050	400	90	100,0	“ “
5930	400	70	50,0	“ “
6200	160	70	55,0	“ “
2500	120	45	14,2	“ “
1880	60	90	26,0	“ “
1200	240	70	50,0	“ “
3880	280	40	25,0	“ “
2880	160	85	81,0	“ “
1920	80	30	20,0	“ “
960	160	70	18,0	“ “
1007	80	70	25,0	“ “
1600	200	70	32,0	“ “
3900	120	80	27,0	“ “
1960	120	80	33,0	“ “
1100	480	60	90,0	“ “
5375	240	71	30,0	“ “
2800	240	80	20,0	“ “
3500	80	90	28,0	“ “
1080	80	60	31,0	“ “
1620	160	70	49,0	“ “
3200	80	75	26,3	“ “
2400	240	80	30,0	“ “
2400	200	75	30,0	“ “
2800		70		“ “
			35,0	
			1810,0	

Таблиця 13

Мережа закладів освіти для дорослих (станом на 1/І 1941 року)

Ч.п.	Назва районів	Неповні-середні школи для дорослих		Ліквідація неписьменності і малописьменності
		Кількість класів	Кількість учнів	Кількість неписьмен., що навчаються в школах
	м. Тернопіль	6	210	67
	м. Кременець.	6	255	310
	Разом Міськради	12	465	377
1	Бережанський район.	4	140	573
2	Білобожницький	—	—	210
3	Борщівський	2	70	46
4	Будзанівський.	1	35	204
5	Бучачський.	—	—	430
6	Вел.-Борківський.	2	70	102
7	Вел.-Глубочицький.	3	105	153
8	Вишневецький.	—	—	800
9	Грималівський.	1	35	90
10	Гусятинський.	—	—	176
11	Заліщицький	—	—	165
12	Залозцівський.	2	70	144
13	Збаражський.	2	70	303
14	Зборівський.	2	70	650
15	Золотниківський.	1	35	423
16	Золотопотіцький.	2	70	457
17	Катербургський.	—	—	1075
18	Козлівський.	—	—	109
19	Козівський.	6	210	109
20	Копичинський.	2	70	101
21	Кременецький.	—	—	750
22	Ланівецький.	3	105	1000
23	Мельницький.	6	199	218
24	Микулинецький.	2	70	91
25	Монастирський.	1	35	377
26	Новосільський.	1	35	101
27	Підволочиський.	—	—	150
28	Підгаецький.	3	105	293
29	Почаївський.	4	140	1197
30	Пробіжнянський.	2	70	114
31	Скала-Подільський.	2	70	211
32	Скалатський.	3	105	392
33	Струсівський.	—	—	158
34	Трембовлянський.	1	35	496
35	Тлустенський.	1	35	164
36	Устзеленівський.	—	—	282
37	Чортківський.	3	105	264
38	Шумський.	3	92	622
	Разом по районах	65	2251	13200
	Всього по області	77	2716	13577

[204, с. 83]

Таблиця 14

Зведення видатків на мистецтво (в тис. крб.)

<u>§§</u>	<u>Назва витрат</u>	<u>План на 1940 р.</u>
<u>58</u>	<u>Театри</u>	
	<u>Дотація театрам</u>	
	<u>Міським театрам</u>	
	<u>Обласний драматичний театр ім. Франко</u>	<u>580,0</u>
	<u>Разом</u>	<u>580,0</u>
<u>59</u>	<u>Пересувні театри</u>	
	<u>1. Український робітничо-селянський театр</u>	<u>104,0</u>
	<u>2. Єврейський " " "</u>	<u>105,0</u>
	<u>Разом</u>	<u>209,0</u>
	<u>На гастролі</u>	<u>106,0</u>
	<u>Разом за § 58-599.....</u>	<u>895,0</u>
<u>60</u>	<u>Музикальні організації і заходи</u>	
	<u>Обласна філармонія</u>	<u>252,0</u>
	<u>Разом за § 60.....</u>	<u>252,0</u>
<u>61</u>	<u>Заходи по мистецтву</u>	
	<u>1. Обласний будинок народної творчості . .</u>	<u>280,0</u>
	<u>2. Централізовані заходи</u>	<u>50,0</u>
	<u>Разом за § 61</u>	<u>330,0</u>
	<u>Всього на мистецтво</u>	<u>1447,0</u>

Таблиця 15

Зведення видатків на охорону здоров'я на 1940 р.

№ бюджет-ної категорії	Одиниця виміру	Мережа		Норма (в крб.)		Сума (в тис. крб.)	
		На 1/1 1940 р.	На 1/1 1941 р.	Середн. річна	Всього	В т. ч. зарплата	В т. ч. зарпл.
Лікарсько-профілактичні установи і заходи (крім туберкульозних та дитячих)							
1	ліжок	1093	1301	1203	5080	1913	6111,6
2	"	—	—	—	—	—	—
3	"	273	511	367,5	4266	1889	1565,8
9	лік. ставок	136	153	148	12750	8985	1887,0
10	"	84	125,7	111	17005	11467	1887,6
11	"	4	15	9,7	15051	9556	146,0
13	устан.	1	2	1,5	13066	8400	19,6
14	лік. став.	—	4	2	12500	9650	25,0
15	устан.	—	10	4	10220	6714	40,9
16	"	—	50	20	7313	4180	147,3
17	"	4	40	19,7	10563	6556	208,0
19	"	—	1/1	1/0,5	60,0/30,0	18,0/6,0	69,8
20	маш. устан	—	1	1	—	—	73,0
21	"	—	—	—	—	—	104,9
	"	—	—	—	—	—	29,9
	"	—	—	—	—	—	40,0
	"	—	—	—	—	—	35,0
	—	—	—	—	—	—	12286,5
	—	—	—	—	—	—	6039,3

[204, с. 97]

Таблиця 16

Видатки на соціальне забезпечення на 1940 рік (в тис. крб.)

Ч. п.	Назва районів	Пенсії інвалідів імперіалістичної війни і їх родинам			Інші пенсії		Будинки інвалідів для дорослих		Будинки для дітей		Інші видатки на соцзабезпечення
		Кількість інв. на кінець року	Кількість родин на кінець року	Сума	Кількість пенсій на кінець року	Сума	Кількість інвар. на кінець року	Сума	Кількість дітей на кінець року	Сума	
1	м. Тарнопіль	100	50	40,9	7	3,6	100	274,0	50	195,0	-
2	м. Кременець	15	5	5,7	5	1,9	80	190,0	-	-	-
	Разом Міськради	115	55	46,6	12	5,5	180	464,0	50	195,0	-
1	Бережанський район	60	60	30,7	5	1,9	-	-	-	-	-
2	Білобожницький	15	20	8,7	4	1,4	-	-	-	-	-
3	Борщівський	15	20	8,7	5	1,5	-	-	-	-	-
4	Будзанівський	12	10	5,7	4	1,3	-	-	-	-	-
5	Бучацький	30	53	20,0	5	1,9	-	-	-	-	-
6	Вел.-Борківський	20	5	7,9	4	0,7	-	-	-	-	-
7	Вел.-Глубочицький	20	5	7,2	4	1,4	-	-	-	-	-
8	Вишневецький	25	10	9,7	4	1,3	-	-	-	-	-
9	Грималівський	10	15	6,1	4	1,3	-	-	-	-	-
10	Гусятинський	15	25	9,6	4	1,3	-	-	-	-	-
11	Заліщицький	15	25	9,6	5	1,5	-	-	-	-	-
12	Залозцівський	15	35	11,6	4	1,3	-	-	-	-	-
13	Збаражський	25	25	12,7	5	1,5	-	-	-	-	-
14	Зборівський	25	38	15,3	5	1,5	-	-	-	-	-
15	Золотниківський	50	27	20,9	4	1,4	-	-	-	-	-
16	Золотопотіцький	25	35	14,7	4	1,3	-	-	-	-	-
17	Катербургський	25	10	9,7	4	1,3	-	-	-	-	-
18	Козлівський	15	5	5,6	4	1,3	-	-	-	-	-
19	Козівський	30	25	14,3	4	1,3	-	-	-	-	-
20	Копичинський	32	50	20,0	5	1,5	-	-	-	-	-
21	Кременецький	15	5	5,7	4	1,3	-	-	-	-	-
22	Ланівецький	25	10	9,7	4	1,3	-	-	-	-	-
23	Мельницький	12	25	8,7	4	1,3	-	-	-	-	-
24	Мукилинецький	15	5	5,6	4	1,4	-	-	-	-	-
25	Монастирський	15	15	7,6	4	1,4	-	-	-	-	-
26	Новосільський	10	15	6,1	4	1,4	-	-	-	-	-
27	Підволочиський	10	25	8,1	4	1,3	-	-	-	-	-
28	Підгаєцький	88	80	43,3	5	1,6	-	-	-	-	-
29	Почаївський	25	10	9,7	4	1,3	-	-	-	-	-
30	Пробіжнянський	12	15	6,7	4	1,3	-	-	-	-	-
31	Скала-Подільський	10	15	6,1	4	1,3	-	-	-	-	-
32	Скалатський	10	25	8,1	5	1,5	-	-	-	-	-
33	Струсівський	12	10	5,7	4	1,3	-	-	-	-	-
34	Трембовлянський	15	20	8,6	5	1,6	-	-	-	-	-
35	Тлустенський	12	10	5,7	4	1,3	-	-	-	-	-
36	Устзеленівський	25	35	14,7	4	1,3	-	-	-	-	-
37	Чортківський	30	27	14,7	5	1,6	-	-	-	-	-
38	Шумський	15	5	5,6	4	1,4	-	-	-	-	-
	Разом по районах	835	850	429,1	163	52,8	-	-	-	-	-
	Облбюджет	-	-	-	26	21,0	296	690,0	-	-	140,0
	Всього по області	950	905	475,7	201	79,3	476	1154,0	50	195,0	140,0

**Зведення видатків на управління по місцевих бюджетах
на 1940 рік (в тис. крб.)**

Ч.п.	Назва установи та заходів	1940 рік	
		Штат	Сума видатків
1	Облвиконком	404	3374,6
2	Райнвиконкоми	1565	9965,8
3	Тернопільська міськрада	114	674,6
4	Кременецька міськрада	57	319,5
5	Інші міськради	133	563,5
6	Селищні ради	100	277,4
7	Сільські ради	1837	6408,1
8	ЗАГС-и	45	250,0
9	Господарські видатки	—	3744,0
10	Соцпобутові видатки	—	196,0
11	Придбання автомашин	—	530,0
12	Проведення революційних свят	—	25,0
13	Позалімітні капіталовкладення	—	380,5
	Разом видатків	4255	26709,0

Таблиця 18

**Видатки на управління Обласного Виконавчого Комітету
по бюджету на 1940 р. (в тис. крб.)**

Ч.п.	Назва установи	Штат	Зарплата	Нарахуван ня на зарплату	Інші видатки	Разом видатків
1	Облмісцевпром	17	80,3	3,7	43,6	127,6
2	Облхарчпром	18	85,3	4,0	43,9	133,2
3	Облземвідділ	76	342,3	16,0	249,2	607,5
4	Облкомунгосп	18	84,3	4,3	53,5	142,1
5	Облжитлоуправління	8	40,0	2,0	28,5	70,5
6	Облторгвідділ	28	124,6	5,8	59,5	189,9
7	Облнаросвіта	33	161,0	9,8	92,4	263,2
8	Облархівуправління	5	24,5	1,2	17,2	42,9
9	Облвідділ мистецтв	7	33,0	1,3	19,0	53,3
10	Облрадіокомітет	6	26,1	1,0	17,8	44,9
11	Відділ кінофікації	—	28,7	1,3	10,5	40,5
12	Облздороввідділ	31	139,9	8,6	86,1	234,6
13	Облкомітетфізкультури	8	36,4	1,7	18,5	56,6
14	Облсоцзабез	12	54,8	2,5	27,5	84,8
15	Облвиконком	61	262,4	12,2	539,7	814,3
16	Обплан	22	108,0	5,6	44,4	158,0
17	Облдержарбітраж	6	29,4	1,4	17,3	48,1
18	Облшляхвідділ	19	91,7	4,7	59,6	156,0
19	Облвідділ промбудматер.	16	77,5	4,8	47,3	129,6
20	Облвідділпаливпрому	13	66,0	3,1	37,9	107,0
21	ОблЗАГС	3	13,1	0,6	9,8	23,5
	Разом	407	1909,3	95,6	1523,2	3528,1
22	Особливі госпвидатки	—	—	—	1598,0	1598,0
23	Спецгоспвидатки	—	—	—	126,0	126,0
24	Соцпобутові видатки	—	—	—	162,8	162,8
25	Придбання автомашин	—	—	—	530,0	530,0
	ВСЬОГО ВИДАТКІВ	407	1909,3	95,6	3940,0	5944,9

**Постанова ЦК КП(б)У про затвердження питань, пов'язаних
із встановленням радянської влади в Західній Україні**

Протокол № 14

засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 1 грудня 1939 року

Присутні:

Члени ПБ ЦК КП(б)У – тт. Хрущов М.С., Бурмістенко М.О., Коротченко Д.С., Корнієць Л.Р., Тимошенко С.К., Гречуха М.С.

Члени та кандидати ЦК КП(б)У – тт. Горобець І.Г., Мурза І.П., Сердюк З.Т., Старченко В.Ф., Чеканюк А.Г.

Члени ревкомісії ЦК КП(б)У – т. Співак М.С.

Питання, вирішені опитуванням членів Політбюро ЦК КП(б)У. [...]

860-оп. Про склад бюро обкомів КП(б)У і облвиконкомів областей колишньої Західної України

1. Затвердити бюро обкомів КП(б)У в складі таких товаришів: [...]

д) по Тарнопольській області:

1) Компанець І.Д. – перший секретар обкому КП(б)У, увільнивши його від роботи секретаря Чернігівського обкому КП(б)У;

2) Слонь М.В. – другий секретар обкому КП(б)У, увільнивши його від роботи зав. оргінструкторського відділу Харківського обкому КП(б)У;

3) Белишев І.О. – третій секретар обкому КП(б)У, увільнивши його від роботи третього секретаря Миколаївського обкому КП(б)У;

4) Приходько А.Г. – секретар по пропаганді, увільнивши його від роботи секретаря Вінницького обкому КП(б)У по пропаганді;

5) Крамар Н.М. – секретар обкому КП(б)У по кадрах, увільнивши його від роботи третього секретаря Миколаївського обкому КП(б)У по кадрах;

6) Ягленко В.М. – голова облвиконкому, увільнивши його від роботи заст. Голови Ворошиловградського облвиконкому;

7) Кушнір С.Ф. – редактор обласної газети "Вільне життя", увільнивши його від роботи заст. редактора газети "Комсомолец України";

8) Бугайченко І.Ф. – перший секретар обкому ЛКСМУ, увільнивши його від роботи секретаря Кам'янець-Подільського обкому ЛКСМУ;

9) Вадис О.А. – начальник УНКВС, увільнивши його від роботи начальника III-го відділу УНКВС по Кам'янець-Подільській області;

10) Ткаченко Г.А. – секретар Тарнопольського міськкому КП(б)У, увільнивши його від роботи першого секретаря Ракитнянського райкому КП(б)У Київської області. [...]

2. Затвердити членами облвиконкомів таких товаришів: [...]

д) по Тарнопольській області

1) Ягленко В.М. – голова облвиконкому;

- 2) Компанець І.Д. – перший секретар обкому КП(б)У; 3) Слонь М.В. – другий секретар обкому КП(б)У;
- 4) Оран І.Г. – заступник голови облвиконкому, увільнивши його від роботи голови Обу-хівського райвиконкому Київської області;
- 5) Герасютенко Д.В. – секретар облвиконкому, увільнивши його від роботи голови Новоархангельського райвиконкому Київської області;
- 6) Бузигнік М.Х. – нач. облземвідділу, увільнивши його від роботи зав. райземвідділу Генічеського району Запорізької області;
- 7) Дробиш М.Г. – зав. облфінвідділу, увільнивши його від роботи зав. фінвідділу Сумської області;
- 8) Мороз Р.І. – зав. облздороввідділу (до призначення в Західну Україну відомостей про місце роботи не вказується);
- 9) Бохан А.А. – зав. облторгвідділу, увільнивши його від роботи директора міськторгу міста Кременчуга;
- 10) Вадис О.А. – начальник УНКВС. [...] 3. Просити ЦК ВКП(б) затвердити.

[943, арк. 162]

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження перших секретарів райкомів партії Тарнопольської області

13 лютого 1940 року

13/П-40

ПБ-18/218-оп

П.Б.

**ПРО СЕКРЕТАРІВ РАЙКОМІВ
КП(б)У ТАРНОПОЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПОСТАНОВА ЦК КП(б)У**

1. Прийняти пропозицію Тарнопольського обкому КП(б)У про затвердження першими секретарями райкомів КП(б)У тт. :

Зозульова А.Н. – Бережанського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Славутського райкому КП(б)У Кам'янець-Подільської області;

Кучера І.Я. – Білобожницького, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Новоодеського райкому КП(б)У Миколаївської області;

Дем'янюка П.В. – Борщівського (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Чугівського райкому КП(б)У Полтавської області);

Блінова М.П. – Буданівського, звільнивши його від обов'язків начальника політвідділу радгоспу ім. Паризької Комуни Кегичівського району Харківської області;

Удовиченко П.П. – Бучацького (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Великобурлуцького райкому КП(б)У Харківської області);

Пасіченко К.А. – Великоглибочківського, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Ольховатського райкому КП(б)У Миколаївської області;

Буланого С.І. – Вишневецького (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Пологівського райкому КП(б)У Запорізької області);

Крутніка І.Г. – Гримаїлівського, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Ново-Українського райкому КП(б)У Кіровоградської області;

Терещенко М.П. – Гусятинського, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Яблунівського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Клименко П.І. – Заліщицького (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Біляївського райкому КП(б)У Одеської області);

Кухаря С.І. – Заложцівського, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Чернянського райкому КП(б)У МАРСР;

Чернишенко П.Т. – Збаразького, звільнивши його від обов'язків директора Чапаївської МТС Полтавської області;

Бороховіча М.А. – Зборівського (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Борівського райкому КП(б)У Харківської області);

Куценко Ф.Н. – Золотниківського (до призначення в Західну Україну працював головою Держинського райвиконкому Сталінської області);

Оникієнко Г.К. – Золотопотікського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Ріпкінського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Кисломеда В.М. – Катербурзького, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Дарницького райкому КП(б)У м. Києва;

Майсака М.В. – Козлівського, звільнивши його від обов'язків секретаря Н.Басанського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Продовження додатку Е

Мамченко В.Р. – Козівського, (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Пологівського райкому КП(б)У Запорізької області);

Карасенко М.М. – Копичинського (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Старосалтівського райкому КП(б)У Харківської області);

Лаптева М.І. – Кременецького (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Грушківського райкому КП(б)У Одеської області);

Кузьміна Т.П. – Ланівецького (до призначення в Західну Україну працював інструктором Одеського обкому КП(б)У);

Храпова С.Ф. – Мельницького, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Дубосарського райкому КП(б)У МАРСР;

Долбусіна В.К. – Микулинецького (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Приморського райкому КП(б)У Запорізької області);

Ткаченко К.К. – Монастириського (до призначення в Західну Україну працював другим секретарем Вінницького райкому КП(б)У Вінницької області);

Снісаренко Г.С. – Новосільського, звільнивши його від обов'язків начальника політвідділу радгоспу "Акмечетські ставки" Доманівського району Миколаївської області;

Костюкова С.Й. – Підволочиського, звільнивши його від обов'язків начальника політвідділу радгоспу "Акермань" Мелітопольського району Запорізької області;

Колесніка В.Д. – Підгаєцького (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Краснокутського райкому КП(б)У Харківської області);

Сичова Л.І. – Почаївського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Менського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Тягнирядно С.К. – Пробіжнянського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Комаровського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Кравченко Я.В. – Скала-Подільського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Щорського райкому КП(б)У Чернігівської області;

Зінченко К.З. – Скалатського, звільнивши його від обов'язків другого секретаря Червонозаводського райкому КП(б)У м. Харкова;

Циганенко П.Г. – Струсівського (до призначення в Західну Україну працював начальником політвідділу бурякорадгоспу Юр'ївського району Дніпропетровської області);

Пеліпаса М.Ф. – Теребовлянського (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем П'ятихатського райкому КП(б)У Дніпропетровської області);

Воробйова П.С. – Тлустенського, звільнивши його від обов'язків начальника політвідділу радгоспу ім. Куйбишева Чкаловського району Дніпропетровської області;

Антонюка С.І. – Усть-Зеленського (до призначення в Західну Україну працював начальником відділу заводу № 175 в м. Великий Токмак Запорізької області);

Осауленко П.П. – Чортківського (до призначення в Західну Україну працював першим секретарем Кагарлицького райкому КП(б)У Київської області);

Новоселов І.П. – Шумського, звільнивши його від обов'язків першого секретаря Сталінського райкому КП(б)У м. Одеса.

2. Просити ЦК ВКП(б) затвердити.

Додаток Ж

**Лист секретаря ЦК КП(б)У М. Хрушова
до секретаря ЦКВКП(б) Й. Сталіна
щодо затвердження уповноважених з питань організаційно-партійної роботи
в західних областях України**

3 жовтня 1939 року

МОСКВА

ЦК ВКП(б) СТАЛИНУ И.В.

ЦК КП(б)У выдвигает уполномоченными по вопросам организационно-партийной ра-боты следующих товаришей: [...]

3. Грищук Л.С. – 1906 г. рождения, украинец, член ВКП(б) с 1930 г., образование – среднее. Работает первым секретарем Киевского сельского райкома КП(б)У – на Тарно-польскую область. [...]

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б)У ХРУЩЕВ

[945, арк. 52]

**Постанова Військової Ради Українського фронту про затвердження обласних
Тимчасових управлінь у воєводствах Західної України**

3 жовтня 1939 року

ПОСТАНОВА

Військової Ради Українського фронту

**про затвердження обласних Тимчасових Управлінь у воєводствах Західної
України в такому складі: [...]**

ПО ТАРНОПОЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВУ:

Тт. Грищук Л.С.

Ягленко В.М.

Жук К.П.

Вадис О.А.

[...]

Командуючий Українського фронту

командарм 1-го рангу С.Тимошенко

Члени Військової Ради

М. Хрущов, Борисов, Кожевніков

Львів, 3.Х.1939 р.

[946, с. 2]

ПОСТАНОВА ЦК КП(б)У**4 жовтня 1939 року**

Затвердити оргбюро ЦК КП(б)У по областях (колишніх воєводствах) Західної України в такому складі:

[...].

По Тернопольській області:

Тов. тов. Гришук Л.С.

Ягленко В.М.

Ігнатенко І.М.

Приходько А.Г.

Вадис О.А.

[...].

Просити ЦК ВКП(б) з а т в е р д и т и.

[947, арк. 29]

**Постанова Військової Ради Українського фронту
про затвердження комітету по організації виборів
Народних Зборів Західної України**

5 жовтня 1939 року

Постанова Військової Ради Українського фронту
про затвердження комітету по організації виборів
Народних Зборів Західної України

Затвердити склад Комітету по організації виборів Народних Зборів Західної України з представників таких організацій:

Голова Комітету тов. Мацько М.Г. – представник Львівського воєводства.

Заст. голови Комітету тов. Малюха В.Д. – представник від робітників Львова.

Секретар Комітету тов. Лукін П.М.

Члени Комітету:

[...]

Тов. Грищук Л.С. – представник Тарнопольського воєводства

[...]

Командуючий Українським фронтом

командарм 1-го рангу С.Тимошенко

Члени Військової Ради Українського фронту:

М.Хрущов, Борисов, Кожевніков

[948, с. 1]

ЗВЕДЕННЯ ВИДАТКІВ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ПО ТАРНОПОЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА 1940 РІК

(тис. крб.)

I. ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ УСТАНОВИ І ЗАХОДИ

Лікарні міські (1301 ліжка)	6511,6
Лікарні сільські (511 ліжок)	2009,7
Міські поліклініки, амбулаторії (153)	2002,0
Сільські поліклініки, амбулаторії (126)	2005,5
Вендиспансери (15)	172,9
Трахоматозні пункти (2)	19,6
Лікарські здоровпункти на підприємствах (4)	27,0
Фельдшерські здоровпункти на підприємствах (10)	47,0
Фельдшерські пункти (50)	187,5
Фельдшерсько-акушерські пункти (40)	243,3
Станції швидкої допомоги (2)	87,9
Станції переливання крові (1)	73,0
<u>Інші затрати</u>	<u>194,9</u>
Разом	13491,6

II. УСТАНОВИ І ЗАХОДИ ПО БОРОТЬБІ З ТУБЕРКУЛЬОЗОМ

Туберкульозні лікарні (50 ліжок)	287,6
Тубдиспансери в містах (20 ліжок)	199,4
Тубсанаторії для дорослих (50 ліжок)	209,8
Тубсанаторії для дітей (50 ліжок)	219,0
<u>Інші затрати</u>	<u>7,0</u>
Разом 922,8	

III. САНІТАРНО-ПРОТИЕПІДЕМІЧНІ УСТАНОВИ І ЗАХОДИ

Міські санепідемстанції (14)	9321,7
Сільські санепідемстанції (4)	147,4
Держсанінспектори (16)	86,0
Молококонтрольні станції (3)	22,8
Малярійні станції (1)	15,0
Будинки санкультури	25,0
<u>Епідфонд</u>	<u>511,0</u>
Разом	1800,8

IV. РОДИЛЬНА ДОПОМОГА

Родильні будинки (45 ліжок)	217,6
<u>Акушерські пункти (82; 126 ліжок)</u>	<u>384,1</u>
Разом 601,7	

V. ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ

Міські консультації (29 лікарських одиниць)	307,4
Сільські консультації (16 лікарських одиниць)	145,0
Діючі амбулаторії (10 лікарських одиниць)	86,8
Міські ясла (465 ліжок)	558,2
Сільські ясла (360 ліжок)	220,7
Будинки дитини (80 ліжок)	290,7
Штатні лікарі та медсестри (72 одиниці)	200,9
Молочні кухні (14)	130,8
Інші заходи	75,0
Судмедекспертиза (1)	45,0
<u>Інші установи і заходи</u>	<u>319,0</u>
Разом	—

Примітка: загальна сума видатків на V розділ не вказана

Всього по охороні здоров'я 19146,4

[949, с. 100–108]

**ЗВЕДЕННЯ ВИДАТКІВ НА НАРОДНУ ОСВІТУ
ПО ТАРНОПОЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 1940 РОЦІ
(тис. крб.)**

Дитячі садки в містах.....	1597,1
Дитячі садки в селах	133,4
Дошкільні дитячі майданчики	629, 4
Початкові школи в містах.....	151,7
Початкові школи в селах.....	11854,1
Неповносередні школи в містах.....	4809,7
Неповносередні школи в селах.....	7182,1
Середні школи в містах.....	8061,6
Середні школи в селах.....	994,9
Навчання підлітків.....	276,4
Гуртожитки при школах.....	483,0
Установи позашкільної роботи.....	936,9
Дитячі будинки загального типу.....	2939,9
Школи-інтернати для сліпих і глухих	719,0
Видатки по патронату.....	517, 0
Методична робота.....	1033,7
Інші заходи по загальній освіті.....	536,4
Міські школи дорослих.....	126,8
Сільські школи дорослих.....	90,3
Ліквідація неписьменності і малописьменності.....	1138,5
Бібліотеки	1029,8
Міські будинки культури.....	310,5
Районні клуби та будинки культури.....	638,4
Сільські клуби.....	1092,0
Інші заходи політосвітнього характеру.....	141,2
Підготовка кадрів.....	9395,1
Музеї	275,0
Архіви	153,0
Преса	5075,0

Мистецтво	1861,0
Кінофікація	1544,0
<u>Разом</u>	<u>75727.4</u>

Примітка: *За бюджетом Тернопольської області на 1940 рік видатки на культурно-освітні заклади, пресу, мистецтво, кінофікацію, музеї, архіви включалися в розділ «Освіта».*

[950, с. 84–87]

Посівні площі Тарнопольської області на 1940 рік (га)

Таблиця I.

№	Район	Всього землі	Посівні площі	Озимі культури	Ярі культури
1.	Бережанський	32248	31968	10149	19422
2.	Білобожницький	26744	26529	7021	18166
3.	Борщівський	27434	27244	10401	15322
4.	Буданівський	19410	19275	6364	11501
5.	Бучацький	38073	37843	3110	26624
6.	Вел.Бірківський	26839	26739	9180	17078
7.	Вел.Глибочківський	23821	23721	8160	15144
8.	Вишневецький	23738	27833	8036	18761
9.	Гримайлівський	24785	24485	6271	17084
10.	Гусятинський	21284	21144	5420	14387
11.	Заліщицький	26545	26315	8100	16560
12.	Залозецький	29708	29518	9746	17870
13.	Збаразький	34206	34021	13203	17689
14.	Зборівський	35964	35729	9472	23547
15.	Золотниківський	30264	30034	9490	19322
16.	Золотопотікський	23217	23073	7653	14217
17.	Катербурзький	37454	36314	13415	21281
18.	Козлівський	28814	28714	9855	18334
19.	Козівський	38839	38619	12141	25769
20.	Копичинецький	24199	24044	6019	17056
21.	Кременецький	25156	24076	8063	14903
22.	Ланівецький	37344	36274	11415	24191
23.	Мельницький	25879	29799	12374	11429
24.	Микулинецький	22821	22721	6144	16374
25.	Монастирський	18414	18294	5339	11718
26.	Новосільський	34388	34083	12332	18872
27.	Підволочиський	22073	21823	4337	16872
28.	Підгасцький	31703	21433	10170	19535
29.	Почаївський	31617	30647	9210	19590
30.	Пробіжнянський	19458	19328	5514	13344
31.	Скала-Подільський	20172	20072	8380	10183
32.	Струсівський	19032	18887	3839	14063
33.	Скалатський	22304	22054	6555	14231
34.	Теребовлянський	22001	21887	5851	15006
35.	Тлустенський	25205	24985	6959	16439
36.	Усть-Зеленський	16654	16484	5131	10224
37.	Чортківський	27571	27336	7709	17545
38.	Шумський	30641	29691	10313	18356
39.	м.Тарнополь	2085	2085	—	2085
40.	м.Кременець	1970	1970	—	1970
	Разом	1035071	1023071	317340	652061

[951, арк. 177]

Посівні площі Тернопольської області на 1940 рік (га)

Таблиця II.

№	Район	Цукрові буряки	Городні	Картопля	Кормові
1.	Бережанський	225	520	5100	1200
2.	Білобожницький	210	400	3500	2600
3.	Борщівський	75	850	3200	860
4.	Буданівський	150	280	3270	1090
5.	Бучацький	180	520	5100	1300
6.	Вел.Бірківський	445	700	2900	1540
7.	Вел.Глибочківський	245	550	2600	1210
8.	Вишневецький	70	520	2750	900
9.	Гримайлівський	100	360	4500	1380
10.	Гусятинський	195	290	3800	1670
11.	Заліщицький	75	895	3600	2020
12.	Залозецький	30	500	4300	1000
13.	Збаразький	250	470	3000	970
14.	Зборівський	200	770	5060	2140
15.	Золотниківський	200	460	5000	1700
16.	Золотопотікський	35	250	2800	1500
17.	Катербурзький	50	675	3530	1290
18.	Козлівський	220	550	3080	1950
19.	Козівський	325	620	6300	1050
20.	Копичинецький	—	400	4200	1500
21.	Кременецький	100	470	2340	400
22.	Лановецький	215	760	3700	1100
23.	Мельницький	75	750	3100	850
24.	Микулинецький	390	540	3000	1800
25.	Монастирський	135	260	2500	1200
26.	Новосільський	75	350	3000	750
27.	Підволочиський	230	290	3600	1610
28.	Підгаєцький	225	620	7980	2060
29.	Почаївський	50	510	3250	1450
30.	Пробіжнянський	80	230	3300	1200
31.	Скала-Подільський	60	440	2620	770
32.	Струсівський	225	340	3600	1000
33.	Скалатський	225	290	3550	1510
34.	Теребовлянський	195	340	2860	950
35.	Тлустенський	80	500	2850	1750
36.	Усть-Зеленський	50	150	2300	1050
37.	Чортківський	300	475	3260	1800
38.	Шумський	10	520	3485	900
39.	м.Тернополь	—	1285	800	—
40.	м.Кременець	—	970	1000	—
	Разом	6000	20670	139785	50760

[952, арк. 178]

**Мережа медичних закладів Тарнопільщини
(на квітень 1940 року)**

№	Назви медичних закладів	Кількість	План на кінець 1940 р.
1.	Лікарні	28	40
2.	Поліклініки	15	16
3.	Тубдиспансери	15	7
4.	Вендиспансери	7	7
5.	Трахдиспансери	1	1
6.	Облсанстанції	1	1
7.	Районні санстанції	30	17
8.	Фельдшерсько-акушерські пункти	–	171
9.	Амбулаторії	55	77
10.	Дитячі і жіночі консультації	16	30
11.	Шкільні санінспекції	12	26
	Разом	180	408

Примітка: в усіх медустановах області – 388 лікарів, 549 осіб середнього медперсоналу, 1417 лікарняних ліжкомісць;
заплановано на кінець 1940 року – 592 лікарі, 942 особи середнього медперсоналу, 1828 лікарняних ліжкомісць, 32 дитячих ясел на 760 місць.

[953, арк. 95]

Мережа шкіл Тернопільської області
(на квітень 1940 року)

№	Школи (мова навчання)	Кількість	Контингент учнів
1.	Українські	981	159049
2.	Польські	147	24713
3.	Єврейські	17	8066
4.	Російські	2	307
5.	Польсько-українські	41	14100
	Разом	1188	206235

[954, арк. 92]

**Підприємства Тернопольської області
(на квітень 1940 року)**

№	Назва підприємств	Кількість	Кількість робітників
1.	Спиртзаводи	98	1233
2.	Млини	789	3974
3.	Цегельні заводи	113	1167
4.	Пекарні	122	548
5.	Механічні і ливарні майстерні	19	105
6.	Лісозаводи	7	274
7.	Пивзаводи	5	79
8.	Ферметаційні і тютюнові заводи	5	2590
9.	Типографії	36	203
10.	Інші підприємства	307	2305
	Разом	1501	12478

Примітка: *крім них, працювали 10 електростанцій, 1 цукрозавод, 1 склозавод, 1 пень-ковий завод, 2 фабрики вати, 2 фабрики валянок, 2 крохмальні фабрики, 1 макаронна фабрика, 1 кондитерська фабрика, 2 меблеві фабрики, 1 дріжджовий завод, 1 лакофарбовий завод, 93 крупорушки, Кременецька шахта бурого вугілля.*

[955, арк. 74]

Промислова кооперація Тарнопільщини
(на квітень 1940 року)

№	Система кооперації	Кількість артілей	Кількість робітників
1.	Облпромрада	59	1564
2.	Обллісопромсоюз	28	1013
3.	Облкоопінсоюз	15	141
	Разом	102	2718

[956, арк. 74]

**Керівники партійно-державних структур
Тернопільської області**

(за матеріалами I Тернопільської обласної конференції 23–25 квітня 1940 р.)

Тов. Компанець	Секретар обкому КП(б)У
Тов. Дружинін	Секретар обкому КП(б)У
Тов. Белишев	Секретар обкому КП(б)У
Тов. Крамар	Секретар обкому КП(б)У по кадрах
Тов. Приходько	Секретар обкому КП(б)У по пропаганді
Тов. Слонь	Голова облвиконкому
Тов. Вадис	Начальник УНКВС
Тов. Бугайченко	Секретар обкому ЛКСМУ
Тов. Кисломед	Секретар Тернопільського МК КП(б)У
Тов. Зозулев	Секретар Бережанського райкому партії
Тов. Кучер	Секретар Білобожницького райкому партії
Тов. Дем'янюк	Секретар Борщівського райкому партії
Тов. Удовиченко	Секретар Бучацького райкому партії
Тов. Чернишенко	Секретар Збаразького райкому партії
Тов. Костюков	Секретар Підволочиського райкому партії
Тов. Колесник	Секретар Підгаєцького райкому партії
Тов. Новоселов	Секретар Чортківського райкому партії
Тов. Кіріянов	Секретар Кременецького райкому партії
Тов. Зінченко	Секретар Скалатського райкому партії
Тов. Денисов	Секретар Теремовлянського райкому партії
Тов. Клименко	Секретар Заліщицького райкому партії
Тов. Храпов	Секретар Мельницького райкому партії
Тов. Лисенко	Секретар В.Глибочківського райкому партії
Тов. Лаптев	Секретар Кременецького сільського РПК
Тов. Ткаченко	Секретар Монастирського РПК
Тов. Блінов	Секретар Буданівського РПК
Тов. Шовкопляс	Керуючий обласною конторою Держбанку
Тов. Неізмайлов	Начальник обласного управління міліції
Тов. Тищенко	Прокурор Тернопільської області
Тов. Смицький	Голова Тернопільської міської ради
Тов. Кушнір	Редактор обласної газети "Вільне життя"

[957, арк. 156–159]

**Керівники відділів та управлінь Тернопільського облвиконкому
(станом на 20 грудня 1939 року)**

Герасименко В. А.	Голова облплану
Дробиш М. Т.	Завідуючий обласним фінвідділом
Бузинник М. Х.	Завідуючий обласним земельним відділом
Смикалюк А. П.	Завідуючий обласним відділом народної освіти
Александрович Я. І.	Завідуючий обласним комунальним відділом
Процаєнко Т. І.	Завідуючий обласним відділом місцевої промисловості
Бохан А. А.	Завідуючий обласним торгівельним відділом
Безпрозваний Я. Л.	Завідуючий обласним відділом харчової промисловості
Мороз Р. І.	Завідуючий обласним відділом охорони здоров'я
Сверщков А. А.	Т. в. о. завідуючого відділом промисловості будматеріалів
Петров А. Г.	Т. в. о. завідуючого обласним дорожним відділом
Лемтюгін М. Г.	Т. в. о. завідуючого обласним відділом соцзабезпечення
Маслаченко К. Д.	Голова Тернопільської облспоживспілки
Богомазов М. П.	Начальник обласного управління кінофікації
Пейсахович О. А.	Т. в. о. голови облкомітету з фізкультури і спорту
Іванов Ф. І.	Завідуючий обласним архівом
Роздайбіда А. І.	Голова обласного суду
Саліков І. А.	Начальник облуправління Наркомату юстиції
Фролов М. Я.	Заступник завідуючого облнаросвіти з питань культури
Токаренко Д. А.	Начальник облуправління у справах мистецтв

[958, арк. 11–12]